

अथश्रीमद्भागवतेचतुर्थस्कंधःप्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः नमःपरमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदायभक्तजनमानसनिवासायश्रीरामचंद्राय अर्थैकत्रिंशताऽध्यायैर्विसर्गस्कंधईर्यते विसर्गस्त्वीश्वरार्धनैर्ब्रह्ममन्वादिभिःकृतः १ तत्रतुप्रथमेऽध्यायेमनुकन्याऽन्वयाःपृथक् वर्ण्यंतेयत्रयज्ञादिमूर्तिभिःप्रभवोहरेः २ मनुकन्याऽन्वयंविस्तरेणवक्तुमाह मनोस्त्विति चकारात्द्वौपुत्रौच १ तुशब्दादन्यतोऽपिपुत्रलाभःसूचितस्तद्दर्शयितुमाह पुत्रिकाधर्ममाश्रित्येति अभ्रातृकांप्रदास्यामितुभ्यंकन्यामलंकृताम् अस्यांयोजायतेपुत्रःसमेपुत्रोभवेदितिभाषाबंधेनकन्यादानंपुत्रिकाधर्मः सचाभ्रातृकायांकन्यायांपुत्रार्थिनएवप्रसिद्धस्तथापिपुत्रबाहुल्यकामस्तथाकृतवानित्याह भ्रातृमतीमपीति २ मिथुनं

श्रीकृष्णायनमः मैत्रेयउवाच मनोस्तुशतरूपायांतिस्रःकन्याश्चजज्ञिरे आकूतिर्देवहूतिश्च प्रसूतिरितिविश्रुताः १ आकूतिंरुचयेप्रादादपिभ्रातृमतींनृपः पुत्रिकाधर्ममाश्रित्यशतरूपानुमोदितः २ प्रजापतिःसभगवानरुचिस्तस्यामजीजनत् मिथुनंब्रह्मवर्चस्वीपरमेणसमाधिना ३ यस्तयोःपुरुषःसाक्षाद्विष्णुर्यज्ञस्वरूपधृक् यास्त्रीसादक्षिणाभूतेरंशभूताऽनपायिनी ४ आनिन्येस्वगृहंपुत्र्याःपुत्रंविततरोचिषम् स्वायंभुवोमुदायुक्तोरुचिर्जग्राहदक्षिणाम् ५ तांकामयानांभगवानुवाहयजुषांपतिः तुष्टायांतोषमापन्नोऽजनयद्द्वादशात्मजान् ६ तोषःप्रतोषःसंतोषोभद्रःशांतिरिडस्पतिः इध्मःकविर्विभुःस्वन्हःसुदेवोरोचनोद्विषट् ७ तुषितानामतेदेवाआसन्स्वायंभुवांतरे मरीचिमिश्राऋषयोयज्ञःसुरगणेश्वरः ८ प्रियव्रतोत्तानपादौमनुपुत्रौमहौजसौ तत्पुत्रपौत्रनप्तृणामनुवृत्तंतदंतरम् ९ देवहूतिमदात्तातकर्दमायात्मजांमनुः तत्संबंधिश्रुतप्रायंभवतागदतोमम १०

पुरुषंस्त्रियंचसमाधिनाईश्वरध्यानेन ३ भूतेर्लक्ष्म्याअंशभूताअतस्तयोर्विवाहोनविरुद्धइतिभावः ४ ५ यजुषांयज्ञानांमंत्राणांवापतिर्विष्णुः ६ द्विषट्द्वादश ७ प्रसंगात् स्वायंभुवमन्वंतरगतंषट्कमाह तुषिताइतिद्वाभ्याम् मन्वंतरंमनुर्देवामनुपुत्राःसुरेश्वरः ऋषयोंऽशावतारश्चहरेःषड्विधमुच्यतइतिवक्ष्यति तत्रस्वायंभुवोमनुः तुषितादेवाः मरीचिप्रमुखाः सप्तर्षयः यज्ञोहरेरवतारः सएवसुरगणेश्वरःइंद्रः ८ प्रियव्रतोत्तानपादौमनुपुत्रौपृथ्वीपालकौतदेवंयज्ञस्यहरेरूपेणषड्विधत्वंतयोःपुत्रपौत्रनप्तृणांवंशैरनुवृत्तंव्याप्तंपालितंतत् मन्वंतरम् ९ श्रुतप्रायंबाहुल्येनश्रुतम् तत्कन्यावंशानामश्रुतत्वात्प्रायग्रहणम् १० छ्र

११ प्रसूतिप्रसवंपुत्रपौत्रादिभिर्विस्तारम् १२ ययोर्वंशेनापूरितम् १३ कश्यपस्यवंशंषष्ठेवक्ष्यति द्वितीयस्यवंशमाह पूर्णिमेति देवकुल्यांनामकन्यांच हरेःपादक्षालनाज्जन्मांतरेयादिवःसरिद्गंगाऽभूत् १४ आत्मेशब्रह्मसंभवान् विष्णुरुद्रब्रह्मणामंशैःसंभवान् १५ किंचित्किंस्वित् किंकर्तुमिच्छवद्गतिवा १६ ऋक्षंनामकुलाद्रिंतपसिस्थितःसन् १७ तस्मिन्कुलाद्रौ प्रसूनानांस्तबकायेषुपलाशाशोकेषुतेषांकान

दक्षायब्रह्मपुत्रायप्रसूतिंभगवान्मनुः प्रायच्छत्यत्कृतःसर्गस्त्रिलोक्यांविततोमहान् ११ याःकर्दमसुताःप्रोक्तानवब्रह्मर्षिपत्नयः तासांप्रसूतिप्रसवंप्रोच्यमानंनिबोधमे १२ पत्नीमरीचेस्तुकलासुषुवेकर्दमात्मजा कश्यपंपूर्णिमानंचययोरापूरितंजगत् १३ पूर्णिमासूतविरजंविश्वगंचपरंतप देवकुल्यांहरेःपादशौचाद्याऽभूत्सरिद्दिवः १४ अत्रेःपत्न्यनुसूयात्रीन्जज्ञेसुयशसःसुतान् दत्तंदुर्वाससंसोममात्मेशब्रह्मसंभवान् १५ विदुरउवाच अत्रेर्गृहेसुरश्रेष्ठाःस्थित्युत्पत्त्यंतहेतवः किंचिच्चिकीर्षवोजाताएतदाख्याहिमेगुरो १६ मैत्रेयउवाच ब्रह्मणानोदितःसृष्टावत्रिर्ब्रह्मविदांवरः सहपत्न्याययावृक्षंकुलाद्रिंतपसिस्थितः १७ तस्मिन्प्रसूनस्तबकपलाशाशोककानने वार्भिःस्रवद्भिरुद्घुष्टेनिर्विन्ध्यायाःसमंततः १८ प्राणायामेनसंयम्यमनोवर्षशतंमुनिः अतिष्ठदेकपादेननिर्द्वंद्वोऽनिलभोजनः १९ शरणंतंप्रपद्येऽहंयएवजगदीश्वरः प्रजामात्मसमांमह्यंप्रयच्छत्वितिचिंतयन् २० तप्यमानंत्रिभुवनंप्राणायामैधसाऽग्निना निर्गतेनमुनेर्मूर्ध्नःसमीक्ष्यप्रभवस्त्रयः २१ अप्सरोमुनिगंधर्वसिद्धविद्याधरोरगैः वितायमानयशसस्तदाश्रमपदंययुः २२ तत्प्रादुर्भावसंयोगविद्योतितमनामुनिः उत्तिष्ठन्नेकपादेनददृशेविबुधर्षभान् २३ प्रणम्यदंडवद्भूमावुपतस्थेऽर्हणांजलिः वृषहंससुपर्णस्थान्स्वैःस्वैश्चिन्हैश्चचिन्हितान् २४

नेनिर्विंध्यानामनदीतस्याः स्रवद्भिर्वार्भिरुद्घुष्टेनादिते १८ १९ २० प्राणायामएवएधःसंदीपकोयस्यतेन मुनेर्मूर्ध्नो निर्गतेनाग्निनातप्यमानंसमीक्ष्यतदाश्रमपदंययुरितिउत्तरेणान्वयः २१ अप्सरःप्रभृतिभिर्वितायमानंविस्तार्यमाणंयशोयेषांते २२ तेषांप्रादुर्भावःप्राकट्यंतस्यसंयोगःसन्निधिः तेनविद्योतितंमनोयस्य उत्तिष्ठन् उत्कर्षेणतिष्ठन् २३ अर्हणंपुष्पादिकमंजलौयस्य उपतस्थेपूजयामास वृषाद्यारूढान्स्वैःस्वैश्चिन्हैः त्रिशूलकमंडलुचक्रादिभिः २४

कृपयाऽवलोकोयस्मिन् हसच्चतद्वदनंचतेनउपलंभितान् प्रसन्नत्वेनज्ञापितान् तेषांरोचिषादीप्त्या २५ श्लक्ष्णयामधुरयासूक्तयागंभीरार्थया २६ अनुयुगंकल्पेकल्पेविभज्यगृहीतोदेहोयैस्ते प्रसिद्धाब्रह्मविष्णुगिरीशायूयंवः युष्मान्प्रणतोऽस्मितेभ्यःसकाशादेकएवमेमयाउपहूतःशरणंतं प्रपद्ये इत्येकस्यैवनिर्दिष्टत्वात् सचयुष्मास्ककइतियुष्माभिरेवकथ्यतामित्यर्थः २७ अस्यप्रपंचः एकइति विविधैःप्रधानैरुपचारैःविबुधप्रधानइतिवापाठः प्रजननायपुत्रोत्पत्त्यै चित्तीकृतः चित्तेनैक्यंनीतःमनसोऽपिदूराःअगोचराःसंतःकथंतुत्रयोऽप्यत्रागताः २८ २९

कृपाऽवलोकेनहसद्वदनेनोपलंभितान् तद्रोचिषाप्रतिहतेनिमील्यपुनरक्षिणी २५ चेतस्तत्प्रवणंयुंजन्नस्तावीत्संहतांजलिः श्लक्ष्णयासूक्तयावाचासर्वलोकगरीयसः २६ अत्रिरुवाच विश्वोद्भवस्थितिलयेषुविभज्यमानैर्मायागुणैरनुयुगंविगृहीतदेहाः तेब्रह्मविष्णुगिरिशाःप्रणतोऽस्म्यहंवस्तेभ्यःकएवभवतांमइहोपहूतः २७ एकोमयेहभगवान्विविधप्रधानैश्चित्तीकृतःप्रजननायकथंनुयूयम् अत्रागतास्तनुभृतांमनसोऽपिदूराब्रूतप्रसीदतमहानिहविस्मयोमे २८ मैत्रेयउवाच इतितस्यवचःश्रुत्वात्रयस्तेविबुधर्षभाः प्रत्याहुःश्लक्ष्णयावाचाप्रहस्यतमृषिंप्रभो २९ देवाऊचुः यथाकृतस्तेसंकल्पोभाव्यंतेनैवनान्यथा सत्संकल्पस्यतेब्रह्मन्यद्वैध्यायतितेवयम् ३० अथास्मदंशभूतास्तेआत्मजालोकविश्रुताः भवितारोऽगभद्रंतेविस्रप्स्यंतिचतेयशः ३१ एवंकामवरंदत्वाप्रतिजग्मुःसुरेश्वराः सभाजितास्तयोःसम्यक्दंपत्योर्मिषतोस्ततः ३२ सोमोऽभूद्ब्रह्मणोंऽशेनदत्तोविष्णोस्तुयोगवित् दुर्वासाःशंकरस्यांशोनिबोधांगिरसःप्रजाः ३३ श्रद्धात्वंगिरसःपत्नीचतस्रोसूतकन्यकाः सिनीवालीकुहूराकाचतुर्थ्यनुमतिस्तथा ३४

तेत्वयायथाकृतःसंकल्पस्तेनतथैवभाव्यंनान्यथा यतःसत्संकल्पस्यतेसंकल्पः तर्हिकथमेकस्मिन्ध्यायमानेत्रयःप्रतीतास्यतत्राहुः यदेकंजगदीश्वराख्यंतत्त्वंभवान् ध्यायतितएतेवयंत्रयोऽपितदेवैकंतत्त्वंनास्माकंभेदोस्तीत्यर्थः ३० विस्रप्स्यंतिविस्तारयिष्यंति अंतर्भूतणिजर्थस्यसृप्लृगतावित्यस्यरूपम् ३१ ताभ्यांसम्यक्सभाजिताःपूजिताःसंतःततःस्थानात्प्रतिजग्मुः ३२ अंगिरसःब्रह्मणस्तृतीयपुत्रस्य निबोधबुध्यस्व ३३ ताःकन्यानिर्दिशति सिनीवालीति शशिनीदृष्टेसिनीवालीस्यात् नष्टेकुहूरमावास्याअनुमतिरूनेराकासंपूर्णेपूर्णमासीच ३४

३५ पुलस्त्यः हविर्भुविपत्न्यामित्यन्वयः सोऽगस्त्यः दह्राग्निर्जाठराग्निः विश्रवाश्चपुलस्त्यस्यसुतइतिशेषः ३६ तस्यविश्रवसः इड-विडायांजातः कुबेरः अन्यस्यांभार्यायांकेशिन्यांरावणादयस्त्रयः सुताः ३७ ३८ ज्वलतःप्रकाशमानान् ३९ चित्रकेतुप्रमुखाः ज ज्ञिरे तेचसप्तर्षयोजाताः ४० तानेवाह चित्रकेतुरिति वसुभृद्यानोनाम्नैकः शक्त्यादयोऽपरेऽन्यस्याःपुत्राः ४१ ४२ ख्यात्यांपत्न्यां

तत्पुत्रावपरावास्तांख्यातौस्वारोचिषेऽतरे उतथ्योभगवान्साक्षात्ब्रह्मिष्ठश्चबृहस्पतिः ३५ पुलस्त्यो ऽजनयत्पत्न्यामगस्त्यंचहविर्भुवि सोऽन्यजन्मनिदह्राग्निर्विश्रवाश्चमहातपाः ३६ तस्ययक्षपतिर्दे-वःकुबेरस्त्विडविडासुतः रावणःकुंभकर्णश्चतथाऽन्यस्यांबिभीषणः ३७ पुलहस्यगतिर्भार्यात्रीनसूत सतीसुतान् कर्मश्रेष्ठवरीयांसंसहिष्णुंचमहामते ३८ क्रतोरपिक्रियाभार्यावालखिल्यानसूयत ऋ षीन्षष्टिसहस्राणिज्वलतोब्रह्मतेजसा ३९ ऊर्ज्जायांजज्ञिरेपुत्रावसिष्ठस्यपरंतप चित्रकेतुप्रधानास्ते सप्तब्रह्मर्षयोऽमलाः ४० चित्रकेतुःसुरोचिश्चविरजामित्रएवच उल्बणोवसुभृद्यानोद्युमानुश-क्त्यादयोऽपरे ४१ चित्तिस्त्वथर्वणःपत्नीलेभेपुत्रंधृतव्रतम् दध्यंचमश्वशिरसंभृगोर्वंशंनिबोधमे ४२ भृगुःख्यात्यांमहाभागःपत्न्यांपुत्रानजीजनत् धातारंचविधातारंश्रियंचभगवत्पराम् ४३ आ यतिंनियतिंचैवसुतेमेरुस्तयोरदात् ताभ्यांतयोरभवतांमृकंडःप्राणएवच ४४ मार्कंडेयोमृकंडस्यप्रा णाद्वेदशिरामुनिः कविश्चभार्गवोयस्यभगवानुशनासुतः ४५ तएतेमुनयःक्षत्तर्लोकान्सर्गैरभावय न् एषकर्दमदौहित्रसंतानःकथितस्तव शृण्वतःश्रद्दधानस्यसद्यःपापहरःपरः ४६ प्रसूतिंमानवींद-क्षउपयेमेह्यजात्मजः तस्यांससर्जदुहितॄःषोडशामललोचनाः ४७ त्रयोदशादाद्धर्मायतथैकामग्नये विभुः पितृभ्यएकांयुक्तेभ्योभवायैकांभवच्छिदे ४८

पुत्रान्पुत्रीपुत्रींच तानेवाह धातारमिति ४३ ४४ तयोर्धातृ-विधात्रोः कविश्चभार्गवः भृगोःपुत्रः यस्यकवेःसुतः उशनाः ४५ ४६ अजात्मजः ब्रह्मपुत्रः नतुप्राचेतसः ४७ युक्तेभ्यः संयतेभ्यः मिलितेभ्योवा ४८

४९ ५० ५१ सर्वेषांगुणानामुत्पत्तिर्यस्यांसा ५२ ५३ उपतस्थुः भेजुः ५४ निजयामाययायस्मिन्नात्मनिखेगगनेरूपभेदंगंधर्वनगरमिवेदं-
विश्वंविरचितम् तस्यात्मनः प्रतिचक्षणायप्रकाशनायआत्मानंयोऽद्यप्रादुश्चकारप्रकटितवान् तस्मैपुरुषायनमः केनरूपेणप्रादुश्चकार ऋ
षेर्मूर्तिराकारोयस्मिन् तेनएतेनरूपेण ५५ सोऽयंनोऽस्मान्सुरगणान् अनल्पकरुणायुक्तेनविलोकनेनविशिष्टनेत्रेणाद्दश्यात् पश्यतु कथं
भूतेन यच्छ्रीनिकेतममलमरविंदंतत्क्षिपतातिरस्कुर्वता कथंभूतः अनुमेयंशास्त्रतोविचार्यनत्वस्माकमपरोक्षंतत्त्वंयस्य कथंभूतानस्मान्

श्रद्धामैत्रीदयाशांतिस्तुष्टिःपुष्टिःक्रियोन्नतिः बुद्धिर्मेधातितिक्षाह्रीर्मूर्तिर्धर्मस्यपत्नयः ४९ श्रद्धाऽसूतशु
भंमैत्रीप्रसादमभयंदया शांतिःसुखंमुदंतुष्टिःस्मयंपुष्टिरसूयत ५० योगंक्रियोन्नतिदर्पमर्थंबुद्धिरसू
यत मेधास्मृतिंतितिक्षातुक्षेमंह्रीःप्रश्रयंसुतम् ५१ मूर्त्तिःसर्वगुणोत्पत्तिर्नरनारायणावृषी ययोर्जन्मन्य
दोविश्वमभ्यनंदत्सुनिर्वृतम् ५२ मनांसिककुभोवाताःप्रसेदुःसरितोऽद्रयः दिव्यवाद्यततूर्याणिपेतुः
कुसुमवृष्टयः ५३ मुनयस्तुष्टुवुस्तुष्टाजगुर्गंधर्वकिन्नराः नृत्यंतिस्मस्त्रियोदेव्यआसीत्परममंगलम् दे
वाब्रह्मादयःसर्वेउपतस्थुरभिष्टवैः ५४ योमाययाविरचितंनिजयात्मनीदंखेरूपभेदमिवतत्प्रतिचक्षणा
य एतेनधर्मसदनेऋषिमूर्त्तिनाऽद्यप्रादुश्चकारपुरुषायनमःपरस्मै ५५ सोऽयंस्थितिव्यतिकरोपशमा
यसृष्टान्सत्त्वेननःसुरगणाननुमेयतत्त्वः दृश्याददभ्रकरुणेनविलोकनेनयच्छ्रीनिकेतममलंक्षिपतारविंद
म् ५६ एवंसुरगणैस्तातभगवंतावभिष्टुतौ लब्धावलोकैर्ययतुरर्चितौगंधमादनम् ५७ ताविमौवैभगव-
तोहरेरंशाविहागतौ भारव्ययायचभुवःकृष्णौयदुकुरूद्वहौ ५८ स्वाहाऽभिमानिनश्चाग्नेरात्मजांस्त्रीनजी
जनत् पावकंपवमानंचशुचिंचहुतभोजनम् ५९

स्थितेर्जगन्मर्यादायाव्यतिकरोऽन्यथात्वंतस्योपशमायसत्त्वेनगुणेनसृ-
ष्टान् ५६ लब्धोऽवलोकोयैःसुरगणैस्तैरभिष्टुतौअर्च्चितौसंतोषयतुः ५७ भुवोभारस्यव्ययायनाशाय चकारएकवाक्यत्वार्थः तदुक्तंतंत्रे
अर्जुनेतुनरावेशः कृष्णोनारायणःस्वयमितियदूद्वहः श्रीकृष्णःकुरूद्वहोऽर्जुनः उभावपिकृष्णनामानौ ५८ अग्न्यभिमानिनोदेवान् स्वाहा
नामतस्यभार्याहुतभोजनमितित्रयाणांविशेषणम् ५९ छ छ छ छ छ छ

पितरस्त्रयः पितामहएकः तैः साकंसह ६० वैतानिकेवैदिकेकर्मणियज्ञेयेषांनामभिरग्निदेवताकाइष्टयोनिरूप्यंतेक्रियंते तएतेऽग्नयोनलौकिकाः अतोबहूनांनवैय्यर्थ्यमितिभावः ६१ सौम्याःसोमपाः येषामग्नौकरणमस्तितेसाग्नयः तद्रहितास्त्वनग्नयः ६२ तयोस्तुसंततिर्नाभवत्जीवन्मुक्तत्वादित्याह उभेतइति ६३ गुणशीलतः आत्मनःसदृशंदेवमनुव्रताऽपिसतीपुत्रंनलेभे ६४ तत्रहेतुः स्वेपितरिदक्षेअप्रतिरूपेअसदृशेप्रतिकूलेसतीत्यर्थः आत्मनास्वयमेवात्मानंदेहमजहात्त्यक्तवती योगसंयुतायोगमाश्रित्येति ६५ इतिचतुर्थेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १ द्विती

तेभ्योऽग्नयःसमभवंश्चत्वारिंशच्चपंचच तएवैकोनपंचाशत्साकंपितृपितामहैः ६० वैतानिकेकर्मणियन्नामभिर्ब्रह्मवादिभिः आग्नेय्यइष्टयोयज्ञेनिरूप्यंतेऽग्नयस्तुते ६१ अग्निष्वात्ताबर्हिषदः सौम्याःपितरआज्यपाः साग्नयोऽनग्नयस्तेषांपत्नीदाक्षायणीस्वधा ६२ तेभ्योदधारकन्येद्वेवयुनांधारिणींस्वधा उभेतेब्रह्मवादिन्यौज्ञानविज्ञानपारगे ६३ भवस्यपत्नीतुसतीभवंदेवमनुव्रता आत्मनःसदृशंपुत्रंनलेभेगुणशीलतः ६४ पितर्यप्रतिरूपेस्वेभवायानागसेरुषा अप्रौढैवात्मनात्मानमजहाद्योगसंयुता ६५ इति श्री०चतुर्थस्कंधेविदुरमैत्रेयसंवादेप्रथमोऽध्यायः१ विदुरउवाच भवेशीलवतांश्रेष्ठेदक्षोदुहितृवत्सलः विद्वेषमकरोत्कस्मादनादृत्यात्मजांसतीम् १ कस्तंचराचरगुरुंनिर्वैरंशांतविग्रहम् आत्मारामंकथंद्वेष्टिजगतोदैवतंमहत् २ एतदाख्याहिमेब्रह्मन्जामातुःश्वशुरस्यच विद्वेषस्तुयतःप्राणांस्तत्यजेदुस्त्यजान्सती ३ मैत्रेयउवाच पुराविश्वसृजांसत्रेसमेताःपरमर्षयः तथाऽमरगणाःसर्वेसानुगामुनयोऽग्नयः ४ तत्रप्रविष्टमृषयोदृष्ट्वार्कमिवरोचिषा भ्राजमानंवितिमिरंकुर्वंतंतन्महत्सदः ५ उदतिष्ठन्सदस्यास्तेस्वधिष्ण्येभ्यःसहाग्नयः ऋतेविरिंच्यंशर्वंचतद्भासाक्षिप्तचेतसः ६

येप्रथमाध्यायोपक्षिप्तभवदक्षयोः विद्वेषवर्णयतेहेतुर्विश्वसृग्यज्ञसंभवः १ सतींसतीनाम्नीम् १ नचासौकस्यचिद्द्वेषार्हइत्याह कइति चराचरगुरुंजगतांदैवतंचतंकोद्वेष्टिकथंचनिर्वैरंद्वेष्टि निर्वैरत्वेहेतुः भावेक्तः शांतंशांतिरेवविग्रहोयस्य कुतः आत्मन्येवारामोरतिर्यस्यतम् यद्वा कःप्रजापतिर्दक्षःकथंद्वेष्टि एवंभूतेतस्मिन्द्वेषोऽयुक्तोऽशक्यश्चेत्यर्थः २ यतोहेतोर्विद्वेषः यतोविद्वेषात्प्राणांस्तत्याजएतदाख्याहि ३ तदेवाख्यातुमितिहासंप्रस्तौति पुरेति समेताआसन् ४ प्रविष्टंदक्षमितिशेषः महत्सदः महतींसभाम् ५ स्वधिष्ण्येभ्यः स्वीयासनेभ्यः ६

७ प्राक्स्वोपवेशनात्पूर्वमेवनिषण्णमुपविष्टंमृडंशिवम् तदनादृतः तेनाभ्युत्थानादिभिरकृतादरः नामृष्यत्नासहत वामंवक्रंयथाभवतितथाऽभिवीक्ष्य ८ मेवचनंश्रूयतांअज्ञानान्मत्सराच्चनब्रुवतः ९ स्तब्धेनउचितक्रियाशून्येन ध्वस्तेनेतिपाठेभ्रष्टेन १० तदेवाह एषइति यद्यस्माद्विप्राग्निसमक्षंसावित्रीतुल्यायामेदुहितुःपाणिमग्रहीत् ११ मृगशावस्यहरिणबालस्याक्षिणीवाक्षिणीयस्याः प्रत्युत्थानाभिवादार्हेमयिउचितंसन्मानंवाचाऽपिनाकरोत् १२ अनर्हायकन्यादत्तेत्यनुतप्यमानआह लुप्तक्रियायेतिसार्धैश्चतुर्भिः उशतींवेदलक्षणांगिरम् १३ प्रेतावासेषुश्मशानेषुव्युप्ताविकीर्णाः केशाःयस्य १४ चिताभस्मनाकृतंस्नानंयेन प्रेतानांस्रजोमाल्यानियस्यसप्रेतस्रक्नृणामस्थीनिभूषणानियस्य शिवइत्यपदेशोनाममात्रंयस्य तमोमात्रात्मकः केवलतमोरूपआत्मास्वभावोयेषाम् १५ उन्मादाभूतविशेषास्तेषांनाथाय

सदसस्पतिभिर्दक्षोभगवान्साधुसत्कृतः अजंलोकगुरुंनत्वानिषसादतदाज्ञया ७ प्राङ्निषण्णंमृडंदृष्ट्वानामृष्यत्तदनादृतः उवाचवामंचक्षुर्भ्यामभिवीक्ष्यदहन्निव ८ श्रूयतांब्रह्मर्षयोमेसहदेवाःसहाग्नयः साधूनांब्रुवतोवृत्तंनाज्ञानान्नचमत्सरात् ९ अयंतुलोकपालानांयशोघ्नोनिरपत्रपः सद्भिराचरितःपंथायेनस्तब्धेनदूषितः १० एषमेशिष्यतांप्राप्तोयन्मेदुहितुरग्रहीत् पाणिंविप्राग्निमुखतःसावित्र्याइवसाधुवत् ११ गृहीत्वामृगशावाक्ष्याःपाणिंमर्कटलोचनः प्रत्युत्थानाभिवादार्हेवाचाऽप्यकृतनोचितम् १२ लुप्तक्रियायाशुचयेमानिनेभिन्नसेतवे अनिच्छन्नप्यदांबालांशूद्रायेवोशतींगिरम् १३ प्रेतावासेषुघोरेषुप्रेतैर्भूतगणैर्वृतः अटत्युन्मत्तवन्नग्नोव्युप्तकेशोहसन्रुदन् १४ चिताभस्मकृतस्नानःप्रेतस्रङ्न्रस्थिभूषणः शिवापदेशोह्यशिवोमत्तोमत्तजनप्रियः पतिःप्रमथभूतानांतमोमात्रात्मकात्मनाम् १५ तस्माउन्मादनाथायनष्टशौचायदुर्हृदे दत्ताबतमयासाध्वीचोदितेपरमेष्ठिना १६ दुर्हृदेदुष्टचित्ताय बतेतिखेदे वास्तवस्त्वयमर्थः लुप्ताःक्रियाः यस्मिन्परब्रह्मरूपत्वात् अतएवनास्तिशुचिर्यस्मात् अमानिने अभिन्नसेतवेइतिचच्छेदः तस्यपरमेश्वरस्यमदीयामानुषीकन्याकथंयोग्यास्यादितिलज्जादिनादातुमनिच्छन्नपितत्संबंधलोभेनदत्तवान् शूद्रायेति अनर्हत्वमात्रेदृष्टांतः नहीनत्वेपूर्वापरस्ववचनविरोधापत्तेः एतदुक्तंभवति यथाकश्चिच्छूद्रायवेदमर्थलोभेनददाति प्रेतावासेष्वित्यादिसर्वंविडंबनमात्रमिति स्वयमेवाह उन्मत्तवदिति अन्यथाउन्मत्तइत्येवावक्ष्यत् अशिवः नास्तिशिवोयस्मात् अमत्तोऽमत्तजनप्रियइतिच्छेदः पतिःप्रमथभूतानामितिभक्तवात्सल्यमाह तामसानपिदोषमपनीयपातीति नष्टानामपिशौचंशुद्धिर्यस्मात् दुष्टेष्वप्येतेमयाऽनुकंप्याइतिहृन्मनोयस्यसदुर्हृत् तस्मै बतेतिहर्षेब्रह्मणोवाक्याल्लज्जाभयादिकंपरित्यज्यदत्तेत्यर्थः १६

अप्रतीपमप्रतिकूलंयथाभवति एवमेवस्थितमपिविनिंद्य १७ देवानांयजनसमयेदेवैः सहभागंनलभतांकिंतुतेभ्यः पूर्वमेवलभताम् अग्रभो-
जित्वात् यद्वा तेषुभुक्तवत्सुलभतांसर्वपोषकत्वात् तत्रहेतुः देवगणोऽधमोयस्मात्सः देवगणाधीशइत्यर्थः १८ सदक्षस्तस्मात्विनि-
ष्क्रम्यजगाम हेकौरव्य १९ गिरिशस्यानुगानामग्रणीर्मुख्यः रोषएवकषायस्तेनदूषितः आरक्तनेत्रइत्यर्थः तस्यगिरिशस्यावाच्य
तांवचनानर्हतांनिंद्यतामित्यर्थः तेभ्योऽपिशापंविससर्ज २० दक्षंशपतिसार्द्धैस्त्रिभिः एतन्मर्त्यंदक्षशरीरमुद्दिश्यश्रेष्ठंमत्वाअप्रतिद्रुहिप्र
तिद्रोहमकुर्वति पृथक्दृष्टिः भेददर्शी तत्त्वतः परमार्थात् २१ अज्ञत्वमेवाह गृहेष्विति कर्मतंत्रंकर्मपरिकरम् वेदेयेवादाअर्थवादाः अ

मैत्रेयउवाच विनिंद्यैवंसगिरिशमप्रतीपमवस्थितम् दक्षोऽथापउपस्पृश्यक्रुद्धः शप्तुंप्रचक्रमे १७
अयंतुदेवयजनइंद्रोपेंद्रादिभिर्भवः सहभागंनलभतांदेवैर्देवगणाधमः १८ निषिध्यमानः ससदस्य-
मुख्यैर्दक्षोगिरित्रायविसृज्यशापम् तस्माद्विनिष्क्रम्यविवृद्धमन्युर्जगामकौरव्यनिजंनिकेतनम् १९
विज्ञायशापंगिरिशानुगाग्रणीर्नंदीश्वरोरोषकषायदूषितः दक्षायशापंविससर्जदारुणंयेचान्वमोदंस्त
दवाच्यतांद्विजाः २० यएतन्मर्त्यमुद्दिश्यभगवत्यप्रतिद्रुहि द्रुह्यत्यज्ञः पृथक्दृष्टिस्तत्त्वतोविमुखो
भवेत् २१ गृहेषुकूटधर्मेषुसक्तोग्राम्यसुखेच्छया कर्मतंत्रंवितनुतेवेदवादविपन्नधीः २२ बुद्ध्या
पराभिध्यायिन्याविस्मृतात्मगतिः पशुः स्त्रीकामः सोऽस्त्वतितरांदक्षोबस्तमुखोऽचिरात् २३ वि
द्याबुद्धिरविद्यायांकर्ममय्यामसौजडः संसरंत्विहयेचामुमनुशर्वावमानिनम् २४

क्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनः सुकृतंभवतीत्यादयस्तैर्विपन्नाविनष्टाधीर्यस्य २२ परोदेहादिः तमेवात्मत्वेनाभितोध्यातुंशीलंयस्या
स्तयाबुद्ध्याविस्मृताआत्मनोगतिस्तत्त्वंयेन अतः पशुतुल्यः अतितरांस्त्रीकामोऽस्त्वितिद्वितीयः शापः बस्तस्यमुखमेवमुखंयस्ये-
तितृतीयः शापः २३ अयंचशापोऽस्यानुरूपएवेत्याह विद्याबुद्धिः इयमेवतत्त्वविद्येतिबुद्धिर्यस्य अतोसौजडएवद्विजान् शपतिसं
सरंत्वितिसार्द्धद्वाभ्याम् शर्वमवमन्यतइतितया तमसुंदक्षंयेच अनुवर्ततेतेसंसरंतुजन्ममरणाद्यनुभवंत्वितिएकः शापः २४

श्रुतायावेदरूपायाः पुष्पिण्याः पुष्पाणीवार्थवादाः मनःक्षोभकत्वात् अर्थवादबहुलायाइत्यर्थः मधुगंधतुल्येनप्ररोचनेनमध्ना मनःक्षोभ-केनोन्मथितआत्मामनोयेषांतेसंमुह्यंतु कर्मस्वासक्ताभवंत्वितिद्वितीयः शापः २५ सर्वभक्षाः भक्ष्या भक्ष्यविचारशून्याः वृत्त्यैदे हादिपोषणायधृतानिविद्यातपोव्रतानियैः वित्तादिष्वेवारामोरतिर्येषांते याचकाः संतोविचरंत्वितिन्चशापचतुष्टयम् २६ प्रत्यसृज त् प्रत्यदात् शापरूपंब्रह्मदंडम् २७ सच्छास्त्रस्यपरिपंथिनः प्रतिकूलाः २८ सुरागौडीपैष्टीमाध्वीच आसवस्तालादिसंभवंम घम् ह्रदैक्यात् षंढत्वम् तद्यत्रदैवंपूज्यंदेवतावदादरणीयमितिवा २९ ब्रह्मवेदम् कथंभूतम् सेतुंमर्यादारूपम् तदेवाह पुंसां

गिरः श्रुतायाः पुष्पिण्यामधुगंधेनभूरिणा मथ्नाचोन्मथितात्मानः संमुह्यंतुहरद्विषः २५ सर्वभक्षाद्विजा वृत्त्यैधृतविद्यातपोव्रताः वित्तदेहेंद्रियारामायाचकाविचरंत्विह २६ तस्यैवंददतः शापंश्रुत्वाद्विजकु लायवै भृगुः प्रत्यसृजच्छापंब्रह्मदंडदुरत्ययम् २७ भवव्रतधरायेचयेचतान्समनुव्रताः पाखंडिन स्तेभवंतुसच्छास्त्रपरिपंथिनः २८ नष्टशौचामूढधियोजटाभस्मास्थिधारिणः विशंतुशिवदीक्षायां यत्रदैवंसुरासवम् २९ ब्रह्मचब्राह्मणांश्चैवयद्यूयंपरिनिंदथ सेतुंविधारणंपुंसामतः पाखंडमाश्रि-ताः ३० एषएवहिलोकानांशिवः पंथाः सनातनः यंपूर्वेचानुसंतस्थुर्यत्प्रमाणंजनार्दनः ३१ तद्ब्रह्मपर मंशुद्धंसतांवर्त्मसनातनम् विगर्ह्ययातपाखंडंदैवंवोयत्रभूतराट् ३२ मैत्रेयउवाच तस्यैवंदद तः शापंभृगोः सभगवान्भवः निश्चक्रामततः किंचिद्विमनाइवसानुगः ३३ तेपिविश्वसृजः सत्रंस हस्रपरिवत्सरान् संविधायमहेष्वासयत्रेज्यऋषभोहरिः ३४ आप्लुत्यावभृथंयत्रगंगायमुनयान्विता वि रजेनात्मनासर्वेस्वंस्वंधामययुस्ततः ३५ इतिश्रीभा॰ चतुर्थस्कंधेदक्षशापोनामद्वितीयोऽध्यायः २

वर्णाश्रमाचारवतांविधारणंधारकम् ३० सेतुत्वंप्रपंचयतिद्वाभ्याम् एषः वेदलक्षणएवशिवः पंथाः यंपूर्वेऋषयः अनुसंतस्थुः आश्रित-वंतः यद्यस्मिन्जनार्दनः प्रमाणंमूलम् ३१ भूतराट् भूतानांतामसानांपतिः ३२ अन्योऽन्यशापेनउभयोर्नाशाद्विमनाइति तथाऽ पिभगवदनुगृहीतानांनाशोनस्यादितिहेतोर्विमनाइवेतिभावः ३३ ऋषभः सर्वश्रेष्ठोहरिर्यत्रइज्यः पूज्यः तत्सत्रंसम्यग्विधाय हे महेष्वासविदुर ३४ यत्रप्रयागेऽन्वितातत्रावभृथस्नानंकृत्वाततः स्थानान्ययुः ३५ इतिचतुर्थेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः २

तृतीयेतुसतीतातयज्ञोत्सवदिदृक्षया गमिष्यंतीमहेशेनवारितानीतिहेतुभिः १ ध्रियमाणयोःअवतिष्ठमानयोः धृङ् अवस्थानइत्यस्मा
त् १ रुद्रविहीनोयज्ञोनास्त्येव तथाऽपिदक्षस्यरुद्रपरित्यागोद्वेषात्गर्वाच्च तत्रद्वेषेहेतुरुक्तः गर्वेहेतुमाह यदातुप्रजापतीनामाधिपत्येऽ
भिषिक्तः तदातस्यस्मयोगर्वोऽभवत् २ गर्वादेवब्रह्मिष्ठान्सेश्वरानभिभूयतिरस्कृत्यवाजपेयेनेष्ट्वाबृहस्पतिसवेनयजेतेतिश्रुतेः वा
जपेयेनेष्ट्वासमारेभे ३ कृतस्वस्त्ययनाःकृतमंगलाःसभर्तृकाइति दक्षिणादिभिः प्रथममर्हितानामपिपत्न्यर्हणेपुनरर्हणमुक्तम् ४
तत्तदारवेचराणांप्रजल्पतांसतांपितृयज्ञमहोत्सवंश्रुत्वा ५ तत्रव्रजतीःउपदेवानांगंधर्वादीनांवरस्त्रियश्चस्वस्यनिलयस्याभ्याशेस-

मैत्रेयउवाच सदाविद्विषतोरेवंकालोवैध्रियमाणयोः जामातुःश्वशुरस्यापिसुमहानतिचक्रमे १
यदाभिषिक्तोदक्षस्तुब्रह्मणापरमेष्ठिना प्रजापतीनांसर्वेषामाधिपत्येस्मयोऽभवत् २ इष्ट्वासवाजपे-
येनब्रह्मिष्ठानभिभूयच बृहस्पतिसवंनामसमारेभेक्रतूत्तमम् ३ तस्मिन्ब्रह्मर्षयःसर्वेदेवर्षिपितृदेवताः
आसन्कृतस्वस्त्ययनास्तत्पत्न्यश्चसभर्तृकाः ४ तदुपश्रुत्यनभसिखेचराणांप्रजल्पताम् सतीदाक्षाय
णीदेवीपितुर्यज्ञमहोत्सवम् ५ व्रजतीःसर्वतोदिग्भ्यउपदेववरस्त्रियः विमानयानाःसप्रेष्ठानिष्ककंठीः
सुवाससः ६ दृष्ट्वास्वनिलयाभ्याशेलोलाक्षीर्मृष्टकुंडलाः पतिंभूतपतिंदेवमौत्सुक्यादभ्यभाषत ७
सत्युवाच प्रजापतेस्तेश्वशुरस्यसांप्रतंनिर्यापितोयज्ञमहोत्सवःकिल वयंचतत्राभिसरामवामतेय
द्यर्थिताऽमीविबुधाव्रजंतिहि ८ तस्मिन्भगिन्योममभर्तृभिःस्वकैर्ध्रुवंगमिष्यंतिसुहृद्दिदृक्षवः अहं
चतस्मिन्भवताऽभिकामयेसहोपनीतंपरिबर्हमर्हितुम् ९

मीपेदृष्ट्वाऔत्सुक्यात् पतिमभ्यभाषतेतित्रयाणामन्व
यः कथंभूतास्त्रियोदृष्ट्वाविमानानियानानियासांताः प्रेष्ठैःसहिताः निष्कानिपदकानिकंठेषुयासांशोभमानानिवासांसियासाम् ६ लो
लानिचंचलान्यक्षीणियासाम् मृष्टानिउज्ज्वलानिकुंडलानियासांताः ७ निर्यापितःप्रवर्तितः हेवामशिवतेयद्यर्थिताइच्छातर्हिवयंच
तत्राभिसरामगच्छामः नचाद्यापियागोनिवृत्तः यतोऽमीविबुधाव्रजंति ८ औत्सुक्यंप्रकटयंत्याह तस्मिन्नितिषड्भिः पितृभ्यामुपनी-
तंदत्तंपरिबर्हमलंकारादिद्रव्यंभवतासहार्हितुंस्वीकर्तुमभिकामये अर्हितमितिपाठेसत्कृतंपरिबर्हमिच्छामीति ९ ॥ ॥

भा०च०टी०
६

स्वसृः भगिनीः भर्तृभिः संमिताः सदृशीः क्लिन्नधियंस्नेहार्द्रचित्ताम् चिरमुत्कंठमुत्सुकंमनोयस्याः साहंद्रक्ष्यामि हेमृड उन्नीयमानंप्रवर्त्यमानम् अध्वरेध्वजमिवदृश्यंश्रेष्ठमध्वरम् यद्वा उत्क्षिप्यमाणंयज्ञेकेतुंयूपंवा १० अहोकिंतत्राश्चर्यंयेनतवैतदौत्सुक्यमितिचेदत आह हेअज एतद्विश्वमाश्चर्यरूपंत्वय्येवत्वन्मायया रचितंविभाति अतोयद्यपितवनाश्चर्यबुद्धिस्तथाऽप्यहंयोषिदुत्सुकस्वभावातत्वंनजानामि अतोदीनाकृपणासतीहेभवमेभवक्षितिंजन्मभूमिंदिदृक्षेद्रष्टुमिच्छामि ११ दिदृक्षामेवकैमुत्यन्यायेनव्यनक्तिपश्येतिद्वाभ्याम् हेअभवेति सत्वद्वियोगदुःखंत्वयानास्वादितमितिभावः अन्यायोषितः संबंधरहिताअपिप्रयांतीःपश्य

तत्रस्वसॄर्मेननुभर्तृसंमितामातृष्वसृःक्लिन्नधियंचमातरम् द्रक्ष्येचिरोत्कंठमनामहर्षिभिरुन्नीयमानंचमृडाध्वरध्वजम् १० त्वय्येतदाश्चर्यमजात्ममाययाविनिर्मितंभातिगुणत्रयात्मकम् तथाऽप्यहंयोषिदतत्वविच्चतेदीनादिदृक्षेभवमेभवक्षितिम् ११ पश्यप्रयांतीरभवान्ययोषितोऽप्यलंकृताःकांतसखावरूथशः यासांव्रजद्भिःशितिकंठमंडितंनभोविमानैःकलहंसपांडुभिः १२ कथंसुतायाःपितृगेहकौतुकंनिशम्यदेहःसुरवर्यनेंगते अनाहुताअप्यभियंतिसौहृदंभर्तुर्गुरोर्देहकृतश्चकेतनम् १३ तन्मेप्रसीदेदममर्त्यवांछितंकर्तुंभवान्कारुणिकोबताहति त्वयात्मनोऽर्द्धेऽहमदभ्रचक्षुषानिरूपितामाऽनुगृहाणयाचितः १४ ऋषिरुवाच एवंगिरित्रःप्रिययाऽभिभाषितःप्रत्यभ्यधत्तप्रहसन्सुहृत्प्रियः संस्मारितोमर्मभिदःकुवागिषून्यानाहकोविश्वसृजांसमक्षतः १५

कांतसखाभर्तृसहिताः वरूथशः संघशः कथंभूताः यासांविमानैर्नभोमंडितंताः हेशितिकंठनीलकंठइतिपरानुग्रहायत्वयाविषमपिभक्षितमितिसूचयति १२ तदाहेसुरश्रेष्ठपितृगेहोत्सवंनिशम्यसुतायादेहः कथंनेंगतेद्रष्टुंनप्रचलतितथाऽप्यनाहूताःसंतः कथंगच्छामस्तत्राह सौहृदंकेतनंमित्रगृहंतथाभर्त्रादीनांचगृहमनाहूताअप्यभियंतिसंतः हस्वमार्षम् १३ हेअमर्त्यतत्तस्मात्प्रसीद इदंमेवांछितंकर्तुंभवानर्हति कारुणिकत्वमेवाह अदभ्रचक्षुषाअनल्पज्ञानेनापित्वयाआत्मनोदेहस्यार्द्धेऽहंनिरूपिताधृतायतोऽर्धनारीश्वरइतिख्यातोऽसिअतोमामनुगृहाणयाचितःसन् १४ अभिभाषितोयाचितःकःदक्षः यानाह मर्मभिदंतियेतान्कुवागिषून्दुरुक्तिबाणान्संस्मारितःसन् १५

अनाहुताअपीतित्वयायदुदितमुक्तंतच्छोभनमेव किंतु अनात्म्यंदेहादावहंकारः तत्कृतेनमदेनमन्युनाचतेबंधवोयद्यनुत्पादितदोषदृष्टयोभवंति तर्हिनउत्पादिताआरोपितादोषदृष्टिर्येषांते १६ ननुविद्यादिगुणयुक्तोदक्षस्त्वादृशेषुमहत्सुकथंदोषदृष्टिर्भवेत् तत्राह विद्यादिभिरेवस्मृतौहतायांविवेकज्ञानेनष्टेसति भूयसांमहत्तमानांधामतेजोनपश्यंतिहि ननुगुणैःकथंविवेकनाशस्तत्राह सतांगुणैःविवेकहेतुभिरपिअसत्तमानामितरैःदोषभूतैः अतएवतैर्भृतःधृतःपुष्टोवाअहंविद्वान् तापसइत्यादिनामानोगर्वस्तेनदुष्टादृष्टिर्येषांते १७ स्वजनव्यपेक्षयाबंधुदृष्ट्यागृहान्नप्रतीयात् नावलोकयेत् अनवस्थितचित्तत्वमेवाह येवक्रधियाकुटिलयाबुद्ध्यापश्यं

श्रीभगवानुवाच त्वयोदितंशोभनमेवशोभनेअनाहुताअप्यभियंतिबंधुषु तेयद्यनुत्पादितदोषदृष्टयोबलीयसाऽनात्म्यमदेनमन्युना १६ विद्यातपोवित्तवपुर्वयःकुलैःसतांगुणैःषड्भिरसत्तमेतरैः स्मृतौहतायांभृतमानदुर्दृशस्तब्धानपश्यंतिहिधामभूयसाम् १७ नैतादृशानांस्वजनव्यपेक्षयागृहान्प्रतीयादनवस्थितात्मनाम् येभ्यागतान्वक्रधियाऽभिचक्षतेआरोपितभ्रूभिरमर्षणाक्षिभिः १८ तथाऽरिभिर्नव्यथतेशिलीमुखैःशेतेर्दितांगोहृदयेनदूयता स्वानांयथावक्रधियांदुरुक्तिभिर्दिवानिशंतप्यतिमर्मताडितः १९ व्यक्तंत्वमुत्कृष्टगतेःप्रजापतेःप्रियात्मजानामसिसुभ्रुसंमता अथापिमानंनपितुःप्रपत्स्यसेमदाश्रयात्कःपरितप्यतेयतः २०

ति आरोपिताउत्तंभिताभ्रूर्येषुतान्यारोपितभ्रूणितैः आरोपिताभिर्भ्रूभिरितिवा अमर्षणैःसक्रोधैरक्षिभिः १८ ननुस्वजनानांगृहंस्त्कृद्भिर्गंतव्यंतेषांदुश्चेष्टितंचसोढव्यंनतस्यदुःसहत्वादित्याह तथेति अरिभिःशिलीमुखैर्बाणैरर्दितांगःखंडितगात्रोऽपितथानव्यथते यतःशेतेस्वपिति स्वानांदुरुक्तिभिर्मर्मस्कृताडितोयथादूयताव्यथमानेनहृदादिवानिशंतप्यति १९ मयितत्रगतायांनेयंशंकेतिचेत्तत्राह व्यक्तंनिश्चितम् उत्कृष्टगतिःस्थितिर्यस्यतस्यात्मजानांकन्यानांमध्येत्वंप्रियेतिमेसंमताऽसि पितुःसकाशान्मानंनलप्स्यसे मदाश्रयात् मत्संबंधात् २०

ननुभगवन्त्वयाकिमितिदक्षःतिरस्कृतः यतोऽसौत्वांद्वेष्टिअतआह पापच्यमानेनअलंदह्यमानेनहृदामनसादुःखितेंद्रियः काभिः पुरुषोजीवः तस्यबुद्धिश्चित्तंतत्साक्षिणांनिरहंकाराणामित्यर्थः समृद्धिभिः पुण्यकीर्त्यादिभिः एषांपदंस्थानमैश्वर्यंप्राप्तुमकल्पः अशक्तःसन् परंद्वेष्टि असुरायथाहरिंकेवलंद्विषंति २१ ननुत्वयाप्रत्युत्थानविनयाद्यकरणादवज्ञातएवासौतत्राह हेसुमध्यमे प्रत्युद्गमादिकंमिथोजनैर्यद्विधीयतेतत्प्राज्ञैःसाधुविधीयते साधुत्वमेवाह परस्मैश्रीवासुदेवाय गुहाशयाय अंतर्यामिणएव तच्चचेतसैवपरिपूर्णेतस्मिन्कायिकव्यापारायोगात् अतोंऽतर्यामिदृष्ट्यामनसासर्वंकृतमितिभावः २२ किंच नकेवलमभ्यागतेष्वेववासुदेवदृष्ट्यानमनंक्रियते किंतु नित्यमेवमनसिवासुदेवश्चिंत्यतइत्याह विशुद्धंसत्त्वमंतःकरणंसत्त्वगुणोवा वसुदेवशब्दितंवसुदेवश

पापच्यमानेनहृदातुरेंद्रियःसमृद्धिभिःपूरुषबुद्धिसाक्षिणाम् अकल्पएषामधिरोढुमंजसापदंपरंद्वेष्टि-
यथाऽसुराहरिम् २१ प्रत्युद्गमप्रश्रयणाभिवादनंविधीयतेसाधुमिथःसुमध्यमे प्राज्ञैःपरस्मैपुरु
षायचेतसागुहाशयायैवनदेहमानिने २२ सत्त्वंविशुद्धंवसुदेवशब्दितंयदीयतेतत्रपुमानपावृतः स
त्त्वेचतस्मिन्भगवान्वासुदेवोह्यधोऽक्षजोमेनमसाविधीयते २३ तत्तेनिरीक्ष्योनपिताऽपिदेहकृ-
द्दक्षोममद्विट्तदनुव्रताश्चये योविश्वसृग्यज्ञगतंवरोरुमामनागसंदुर्वचसाऽकरोत्तिरः २४ ७

द्वेनोक्तम् कुतः यस्मात्तत्रसत्त्वेपुमान्वासुदेवईयतेप्रकाशते अपगतमावृतमावरणंयस्मात्सः अयमर्थः वसुदेवेभवतिप्रतीयतइतिहिवासुदेवःपरमेश्वरःप्रसिद्धः सचविशुद्धेसत्त्वेप्रतीयते अतःप्रत्ययार्थेनप्रसिद्धेनप्रकृत्यर्थोनिर्धार्यते ततश्चवासयतिदेवमितिव्युत्पत्त्यावसत्यस्मिन्नितिवासुदेवः दीव्यतेद्योततइतिवा वसुभिःपुण्यैर्दीव्यते प्रकाशतइतिवावसुदेवशब्दवाच्यंशुद्धंसत्त्वम् ततःकिमतआह सत्त्वेचतस्मिन्मेमयानमसानमस्कारेणानुविधीयतेसेव्यतइत्यर्थः मनसेतिपाठेमनसाविशेषेणाविधीयतेचिंत्यतइत्यर्थः यतःअधीभूतेषुप्रत्याहृतेष्वक्षेषुजायतेप्रकाशतेइंद्रियगोचरइत्यर्थः २३ तत्तस्मात्त्वयाननिरीक्ष्यः देहकृदपीतिपोषकत्वादिभिरौपचारिकपितृत्वव्यावृत्त्यर्थम् द्विट्शत्रुः तदेवाह हेवरोरुयोदक्षःविश्वसृजांयज्ञगतंमांनिरपराधंतिरोकरोत्तिरस्कृतवान् २४

विपक्षेदोषमाह यदीति महद्वचोऽतिहायअतिक्रम्ययतःसंभावितस्यसुप्रतिष्ठितस्ययदापराभवोभवतितदासपराभवःमरणायकल्पते
२५ इतिचतुर्थेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थेतुपतिंहित्वागतापित्राऽवमानिता रुषानिर्भर्त्स्यतंयज्ञेजहौदेहमितीर्यते १
उभयत्रानुज्ञातेबलान्निवारणेच सुहृद्दिदृक्षुः निष्क्रामतीभवात्परिशंकितापुनर्निर्विशतीचतदासासतीद्विधाआसबभूव नगता
नचस्थिताआंदोलावद्गतिरभवत् १ सुहृदांदिदृक्षायाःप्रतिघातेनदुर्मनाःअश्रूणांकलाभिःलेशैःरतिविह्वलाव्याकुलाअप्रतिपू
रुषंस्वसमानपुरुषांतररहितम् प्रधक्ष्यतीवभस्मीकरिष्यतीव रुषाजातोवेपथुःकंपोयस्याः २ ततस्तंविहायपित्रोर्गृहानगात्

यदिव्रजिष्यस्यतिहायमद्वचोभद्रंभवत्यानततोभविष्यति संभावितस्यस्वजनात्पराभवोयदाससद्योमर
णायकल्पते २५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेउमारुद्रसंवादेतृतीयोऽध्यायः ३
मैत्रेयउवाच एतावदुक्त्वाविररामशंकरःपत्न्यंगनाशंह्युभयत्रचिंतयन् सुहृद्दिदृक्षुःपरिशंकि
ताभवान्निष्क्रामतीनिर्विशतीद्विधाससा १ सुहृद्दिदृक्षाप्रतिघातदुर्मनाःस्नेहाद्रुदत्यश्रुकलाऽतिवि
ह्वला भवंभवान्यप्रतिपूरुषंरुषाप्रधक्ष्यतीवैक्षतजातवेपथुः २ ततोविनिश्वस्यसतीविहायतंशो
केनरोषेणचदूयताहृदा पित्रोरगात्स्त्रैणविमूढधीर्गृहान्प्रेम्णात्मनोयोऽर्धमदात्सतांप्रियः ३ ताम-
न्वगच्छन्द्रुतविक्रमांसतीमेकांत्रिनेत्रानुचराःसहस्रशः सपार्षदयक्षामणिमन्मदादयःपुरोवृषेंद्रास्त
रसागतव्यथाः ४ तांसारिकाकंदुकदर्पणांबुजश्वेतातपत्रव्यजनस्रगादिभिः गीतायनैर्दुंदुभिशंखव
वेणुभिर्वृषेंद्रमारोप्यविटंकितायपुः ५

कथंभूतम् यःप्रीत्यातस्यै आत्मनोदेहस्यार्द्धमदात् त्यागेहेतुःस्त्रैणंस्त्रीस्व-
भावः तेनविमूढाधीर्यस्याः ३ द्रुतविक्रमांशीघ्रंगच्छंतीम् सहपार्षदैः यक्षैर्वर्तमानाःमणिमान्मदश्चादिर्येषांते पुरःपुरतोवृषेंद्रो
येषांते गतव्यथानिर्भयाःरुद्रातिक्रमेणतस्यागमनादागतव्यथाइतिवा ४ तांवृषेंद्रमारोप्यसारिकादिभिःक्रीडोपकरणैःश्वेता
तपत्रादिभिश्चमहाराजविभूतिभिःसहविटंकिताःशोभितायपुः सारिकापठननिरूपितापक्षिणीगीतायनैर्गीताश्रयैः ५

आसमंताद्घोवेदघोषस्तेनोर्जितंशोभमानंयज्ञसंबंधिपशुविशसनंयस्मिन् यद्वा तेनोर्जितमतिशयितंयज्ञवैशसंपरस्परंस्पर्धायस्मिन् तद्यजनंयज्ञस्थानंसमाविशद्देवी विबुधैश्चजुष्टम् मृदादिभिर्निसृष्टानिनिर्मितानिभांडानिपात्राणियस्मिन् ६ कश्चननाद्रियत् नादृतवान् यज्ञकृतोदृक्षात्यद्भयंतस्मात् तत्रहेतुः तेनविमानिताम् स्वसृर्जननींचऋतेविना तास्तुसादराः परिषस्वजुःआलिंगितवत्यः प्रेमाश्रुभिर्निरुद्धःकंठोयासाम् ७ अप्रतिनंदिताअनादृतासतीनादत्तनगृहीतवती कथंसौदर्येणसोदरत्वेनभगिनीनांयःसंप्रश्नः तत्रसमर्थायोग्यायावार्तातयासहतांचनादत्तनाशृणोदित्यर्थः ८ नविद्यतेरुद्रस्यभागोयस्मिंस्तम् देवेरुद्रेकृतंहेल

आब्रह्मघोषोर्जितयज्ञवैशसंविप्रर्षिजुष्टंविबुधैश्चसर्वशः मृद्दार्वयःकांचनदर्भचर्मभिर्निसृष्टभांडंयजनंसमाविशत् ६ तामागतांतत्रनकश्चनाद्रियद्विमानितांयज्ञकृतोभयाज्जनः ऋतेस्वसृर्वैजननींचसादराःप्रेमाश्रुकंठ्यःपरिषस्वजुर्मुदा ७ सौदर्यसंप्रश्नसमर्थवार्तयामात्राचमातृष्वसृभिश्चसादरम् दत्तांसपर्यांवरमासनंचसानादत्तपित्राऽप्रतिनंदितासती ८ अरुद्रभागंतमवेक्ष्यचाध्वरंपित्राचदेवेकृतहेलनंविभौ अनादृतायज्ञसदस्यधीश्वरीचुकोपलोकानिवधक्ष्यतीरुषा ९ जगर्हसाऽमर्षविपन्नयागिराशिवद्विषंधूमपथश्रमस्मयम् स्वतेजसाभूतगणान्समुत्थितान्निगृह्यदेवीजगतोऽभिशृण्वतः १० श्रीदेव्युवाच नयस्यलोकेऽस्त्यतिशायनःप्रियस्तथाऽप्रियोदेहभृतांप्रियात्मनः तस्मिन्समस्तात्मनिमुक्तवैरकेऋतेभवंतंकतमःप्रतीपयेत् ११

नमवज्ञाआव्हानाद्यकरणात् ९ जगर्हनिंदितवतीअमर्षेणकोपेनविपन्नाअव्यक्तातयाशिवंद्वेष्टिइतिशिवद्विट्तम् धूमपथः कर्ममार्गस्तत्रश्रमोऽभ्यासस्तेनस्मयोगर्वोयस्यदक्षवधायसमुत्थितान् स्वाज्ञयानिगृह्यनिवार्य १० निंदामेवाह नयस्येतित्रयोदशभिः मुक्तवैरकेत्यक्तविरोधेतस्मिन्शिवेभवंतमृतेविनाकतमःप्रतीपयेत् प्रतिकूलमाचरेत् वैराभावेहेतवः यस्यलोकेअतिशायनः अतिशयितोनास्ति तथाप्रियश्चाप्रियश्चनास्ति समासपाठे अतिशयेनप्रियोनास्ति देहभृतांप्रियोऽयमात्मातस्यसमस्तस्यात्मनिकारणभूतेसमस्तरूपइतिवा ११ ६

तस्यन्चप्रतिकूलकरणंद्वेधा महत्तमद्रोहेणसाक्षात्तद्रोहेणच तत्रपुरुषाणांचातुर्विध्यंवदंतीमहत्तमद्रोहमाह दोषानितिद्वाभ्याम् हेद्विजेत्यधिक्षेपः भवादृशाः त्वद्विधाः असूयकाःपरेषांगुणेषुदोषानेवगृण्हंति नतुगुणान् केचिन्मध्यस्थागुणेषुदोषान्नगृण्हंति किंतुयथास्थितान् गुणदोषान् विवेकेनगृण्हंति तेतुमहांतउच्यंते साधवस्तुकेवलंगुणानेवगृण्हंतिनदोषान् तेतुमहत्तराउच्यंते महत्तमास्तुदोषान्नगृण्हंत्येव तेचप्रत्युतफल्गूनतुच्छानपिगुणान् बहुलीकुर्वंतिइतिकरिष्णवोभवंतितेषुभवान् अघमविदत् विदितवान् कल्पितवानित्यर्थः तच्चब्रह्मिष्ठानभिभूयकल्पितवानित्यनेनसूचितम् १२ एतच्चदुर्जनेषुयुक्तमेवेत्याह नेति कुणपंजडं

दोषान्परेषांहिगुणेष्वसाधवोगृण्हंतिकेचिन्नभवादृशाद्विज गुणांश्चफल्गून्बहुलीकरिष्णवोमहत्तमा-
स्तेष्वविदद्भवानघम् १२ नाश्चर्यमेतद्यदसत्सुसर्वदामहद्विनिंदाकुणपात्मवादिषु सेर्ष्यंमहापूरुष-
पादपांसुभिर्निरस्ततेजःसुतदेवशोभनम् १३ यद्व्यक्षरंनामगिरेरितंनृणांसकृत्प्रसंगादघमाशुहंति
तितत् पवित्रकीर्त्तिमलंघ्यशासनंभवानहोद्वेष्टिशिवंशिवेतरः १४ यत्पादपद्मंमहतांमनोऽलिभि
र्निषेवितंब्रह्मरसासवार्थिभिः लोकस्ययद्वर्षतिचाशिषोऽर्थिनस्तस्मैभवान्द्रुह्यतिविश्वबंधवे १५

शरीरंतदेवआत्मेतिवदंतियेतेषु ईर्ष्याअक्षांतिः सेर्ष्यंयथाभवत्येवंमहतांविनिंदेतियत् एतदाश्चर्यंनभवति सेर्ष्यंनिरस्ततेजःप्रभावोयेषामितिवा यद्यपिमहापुरुषाः स्वनिंदांसहंतेतथाऽपितत्पादरेणवस्तदसहमानाः तेषांतेजोनिरस्यंति अतोऽशक्तेषुमहन्निंदनमेवोचितमित्यर्थः १३ तदेवंमहत्तमद्रोहमुक्त्वातस्मिन्नेवकृतंद्रोहमाह यदितिद्वाभ्याम् यद्यस्यद्व्यक्षरमात्रंशिवइतितत्प्रसिद्धंनामनृणांसर्वेषामाशुअघंसर्वंहंति केवलंगिरेवेरितमुच्चारितंनतुमनःपूर्वकंतत्तुसकृदपिप्रसंगादपितंशिवंद्वेष्टि नलंघ्यंशासनमाज्ञायस्य अहोशिवेतरः अमंगलरूपः १४ पापहरत्वमुक्त्वाभुक्तिमुक्तिप्रदत्वेनशिवंवर्णयंत्याह यस्यपादपद्मंमनांस्येवालयस्तैः ब्रह्मरसोब्रह्मानंदः सएवासवोमकरंदः तदर्थिनः यच्चार्थिनः सकामस्यताआशिषोवर्षति १५ ५ ५ ५ ५

यदुक्तंशिवापदेशोह्यशिवइतियच्चोक्तंप्रेतावासेष्वित्यादि तदाक्षिपंत्याह् किंवेति योजदाअवकीर्यश्मशानेअवसत् वसतिस्म तस्यश्मशानमाल्यानिभस्मानिनृकपालानिचभूषणत्वेनसंतियस्यतंत्वत्तोऽन्येनविदुः किंतेविदंत्येवेतिचेत् नतथासतितेषांतद्दास्यानुपपत्तेरित्याह् तच्चरणादवसृष्टंगलितंनिर्माल्यंमूर्धभिर्धारयंति १६ इदानींदेहंत्यक्तुकामाधर्मतत्त्वमाह् कर्णावाच्छाद्यनिर्गच्छेत् यद्यदिमर्त्तुंमारयितुंवाकल्पोनभवति कदा धर्मावितरिधर्मरक्षकेईशेस्वामिनि असृणिभिर्निरंकुशैर्नृभिरस्यमानेऽधिक्षिप्यमाणेप्रभुःशक्तश्चेत् रुशतीमकल्याणवादिनींप्रसह्यबलात् छिंद्यात् ततोऽपिस्वयंप्राणान्विसृजेदितियत्सधर्मः १७ नवत्वत्तःउत्पन्नम् शि-

किंवाशिवाख्यमशिवंनविदुस्त्वदन्येब्रह्मादयस्तमवकीर्यजटाःश्मशाने तन्माल्यभस्मनृकपाल्यवसत्पिशाचैर्येमूर्द्धभिर्दधतितच्चरणावसृष्टम् १६ कर्णौपिधायनिरयाद्यदकल्पईशेधर्मावितर्यसृणिभिर्नृभिरस्यमाने छिंद्यात्प्रसह्यरुशतीमसतींप्रभुश्चेज्जिव्हामसूनपिततोविसृजेत्सधर्मः १७ अतस्तवोत्पन्नमिदंकलेवरंनधारयिष्येशितिकंठगर्हिणः जग्धस्यमोहाद्धिविशुद्धिमंधसोजुगुप्सितस्योद्धरणंप्रचक्षते १८ नवेदवादाननुवर्त्ततेमतिःस्वएवलोकेरमतोमहामुनेः यथागतिर्देवमनुष्ययोःपृथक्स्वएवधर्मेनपरंक्षिपेत्स्थितः १९

तिकंठोनीलकंठः तन्निंदकात् प्रमादादापन्नस्यापवित्रस्यत्यागंविनानशुद्धिरितिदृष्टांतेनाह् जग्धस्यभक्षितस्यान्नस्योद्धरणंवमनमेवपुंसः विशुद्धिंप्रचक्षते १८ यदुक्तंलुप्तक्रियायाशुचयइतितत्प्रत्याह् नेति वेदवादान् विधिनिषेधरूपान् स्वएवलोकेस्वात्मन्येवरममाणस्यमहतोमुनेःसम्यक्विरक्तस्यमतिर्नानुवर्ततेनिवृत्ताधिकारत्वात् अधिकारभेदेदृष्टांतः यथादेवानांगतिराकाशएवमनुष्याणांपृथिव्यामेव अतःस्वएवधर्मेप्रवृत्तिलक्षणेनिवृत्तिलक्षणेवास्थितःसन् परमन्यधर्मंपुरुषंवानक्षिपेत् ननिंदेत् व्यवस्थिताधिकारत्वेनोभयोःसत्यत्वात् नक्षिपेदेवेतिवाऽन्वयः १९ ७ ७ ७

एतदेवोपपादयंत्याह प्रवृत्तमग्निहोत्रादि निवृत्तंशमदमादि ऋतंसत्यमेव यतः वेदेआश्रितंविहितम् तच्चविविच्यव्यवस्थयाश्रितमृतत्वविशेषेणव्यवस्थामेवाह उभयंरागवैराग्यलक्षणम् लिंगंचिन्हमधिकारिविशेषणंयस्मिन्तत् ननुयावज्जीवमग्निहोत्रंजुहोति शांतोदांतइत्यादिषुनैवंव्यवस्थाप्रतीयते सत्यम् तथाऽप्युभयोरेकाधिकारविरोधात्तथापर्यवस्यतीत्याह युगपद्भावोयौगपदंयौगपद्येनैकस्मिन् कर्तरितत्कर्मद्वयंविरोधि ननुतर्हिनिवृत्तंकर्मशिवेनापिकर्तव्यमेवनेत्याह ब्रह्मणिसदाशिवेकिंचिदपिकर्मनऋच्छतिप्राप्नोति अतोयथाप्रवृत्तनिवृत्तयोःपरस्परधर्माकरणेनदोषः तथेश्वरएतदुभयधर्माकरणेऽपीतिभावः २० चिताभस्मकृतस्नानः तथानग्नइत्यादिनायोभोगाद्यभावउक्तस्तत्राह हेपितःअस्माभिरास्थिताःआश्रिताः पदव्यः अणिमादिसमृद्धयः वोयुष्माकंमानसंतीत्यर्थः यतोवः पदव्योयज्ञशाला

कर्मप्रवृत्तंचनिवृत्तमप्यृतंवेदेविविच्योभयलिंगमाश्रितम् विरोधितद्यौगपदैककर्तरिद्वयंतथाब्रह्मणि कर्मनर्छति २० मावःपदव्यःपितरस्मदास्थितायायज्ञशालासुनधूमवर्त्मभिः तदन्नतृप्तैरसुभृद्भिरीडिताअव्यक्तलिंगाअवधूतसेविताः २१ नैतेनदेहेनहरेकृतागसोदेहोद्भवेनालमलंकुजन्मना व्रीडाममाभूत्कुजनप्रसंगतस्तज्जन्मधिक्योमहतामवद्यकृत् २२ गोत्रंत्वदीयंभगवान्वृषध्वजोदाक्षायणीत्याहयदासुदुर्मनाः व्यपेतनर्मस्मितमाशुतत्त्यहंव्युत्स्रक्ष्यएतत्कुणपंत्वदंगजम् २३

स्त्वेवभवंति ताश्चतदन्नेनयज्ञगतेनान्नेनतृप्तैः केवलमीडिताधूमवर्त्मभिश्चभुज्यंते याअस्मत्पदव्यस्तास्तुनैवंभूताः किंत्वव्यक्तलिंगाः नव्यक्तंलिंगंहेतुर्यासाम् इच्छामात्रप्रभवत्वात् अवधूतैः ब्रह्मविद्भिः सेविताः अतोऽहमाढ्योरुद्रोदरिद्रइतिगर्वंमाकृथाइतिभावः २१ किंबहुनोक्तेनइदंदेहंत्यक्ष्याम्येवेत्याह द्वाभ्याम् एतेननालंनपूर्यतेकिम् अपित्वलमेव कथंभूतेन कुजन्मना तदेवाह हरेकृतापराधस्यतवदेहादुद्भूतेनउत्पन्नेन ननुश्लाघ्योऽयंदेहः कथंत्याज्यस्तत्राह कुजनस्यतवप्रसंगतः संबंधात्ममलज्जाऽभूत् अतोयोमहतामप्रियकर्तातस्मात् यज्जन्मतद्धिक् त्वत्संबंधादश्लाघ्यमित्यर्थः २२ किंच परिहासादिषुविनोदेनापिदाक्षायणीतिसंबोधयन् त्वदीयंत्वत्संबंधवाचकंगोत्रंनामयदावृषध्वजआह गृण्हातितदाऽहंव्यपेतनर्मस्मितंयथाभवत्येवंसुदुर्मनाअतिदुःखितचित्ताभवामि तस्मात्द्विनिश्चितमेतत्कुणपप्रायंव्युत्स्रक्ष्येत्यक्ष्यामि २३

दक्षंप्रत्यनुवादंकृत्वा शत्रुहन् क्रोधादिरिपुघातिन् उदीचीमुदीच्यांदिशिपाठांतरेउदङ्मुखीशांतवाक् गृहीतमौनाजलंस्पृष्ट्वा आचम्यदृक्दृशम् २४ योगमार्गमेवाह कृत्वेति अनिलौप्राणापानावूर्ध्वाधोवृत्तिकौनिरोधेनसमानौएकरूपौनाभिचक्रेकृत्वाततउदानमुत्थाप्यधियासहृत्हृदिस्थापयित्वाकंठमार्गेणभ्रुवोर्मध्यमनयत् २५ महतांपूज्यतमेनश्रीरुद्रेण २६ चरणांबुजेआसवंभजनानंदम् भर्तुरपरंनददर्श देह–श्वसद्यःप्रज्वलितोऽभूत् समाधिनायोऽग्निस्तेन २७ खेभुविचहाहेत्यादिवादः तमेवाह हंतेतिविषादे दैवतमस्यपूज्यतमस्यप्रिया

मैत्रेयउवाच इत्यध्वरेदक्षमनूद्यशत्रुहन्क्षितावुदीचींनिषसादशांतवाक् स्पृष्ट्वाजलंपीतदुकूलसंवृतानिमील्यदृग्योगपथंसमाविशत् २४ कृत्वासमानावनिलौजितासनासोदानमुत्थाप्यचनाभिचक्रतः शनैर्हृदिस्थाप्यधियोरसिस्थितंकंठाद्भ्रुवोर्मध्यमनिंदिताऽनयत् २५ एवंस्वदेहंमहतांमहीयसामुहुःसमारोपितमंकमादरात् जिहासतीदक्षरुषामनस्विनीदधारगात्रेष्वनिलाग्निधारणाम् २६ ततःस्वभर्त्तुश्चरणांबुजासवंजगद्गुरोश्चिंतयतीनचापरम् ददर्शदेहोहतकल्मषासतीसद्यःप्रजज्वालसमाधिजाग्निना २७ तत्पश्यतांखेभुविचाद्भुतंमहन्हाहेतिवादःसुमहानजायत हंतप्रियादैवतमस्यदेवीजहावसून्केनसतीप्रकोपिता २८ अहोअनात्म्यंमहदस्यपश्यतप्रजापतेर्यस्यचराचरंप्रजाः जहावसून्यद्विमतात्मजासतीमनस्विनीमानमभीक्ष्णमर्हति २९ सोऽयंदुर्मर्षहृदयोब्रह्मध्रुक्चलोकेऽपकीर्त्तिंमहतीमवाप्स्यति यदंगजांस्वांपुरुषद्विडुद्यतांनप्रत्यषेधन्मृतयेऽपराधतः ३० वदत्येवंजनेसत्याहृष्ट्वासुत्यागमद्भुतम् दक्षंतत्पार्षदाहंतुमुदतिष्ठन्नुदायुधाः ३१ तेषामापततांवेगंनिशम्यभगवान्भृगुः यज्ञघ्नघ्नेनयजुषादक्षिणाग्नौजुहावह ३२ अध्वर्युणाहूयमानेदेवाउत्पेतुरोजसाऋभवोनामतपसासोमंप्राप्ताःसहस्रशः ३३

केनदक्षेणप्रकोपितासती २८ महदनात्म्यंदौर्जन्यम् अस्यसर्वत्रस्नेह–एवन्याय्यइत्याहुः यस्येति येनविमता अवज्ञाता २९ दुर्मर्षमत्यसहनंहृदयंयस्य लोकेजनमध्येचशब्दान्नरकंच यद्यतःस्वीयामंगजांसुताम् अपराधतःस्वावज्ञया मृतयेमरणायोद्यतांननिवारितवान् पुरुषद्विट्शिवद्वेषी ३० अद्भुतंचदृष्ट्वा ३१ यत्यज्ञघ्नान्हंतीति यज्ञघ्नघ्नंतेनापहतंरक्षइत्यादिना ३२ अध्वर्युणाभृगुणा येतपसासोमंप्राप्ताः ऋभवोनामदेवाउत्थिताः ३३ ७ ७

ब्रह्मतेजसाउशद्भिर्देदीप्यमानैः ३४ इतिचतुर्थेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ पंचमेतुसतीदेहत्यागमाकर्ण्यशंकरः वीरभद्रंरु-
षोत्पाद्यतेनदक्षमघातयत् १ प्रजापतेर्हेतोर्निधनम् कुतःतेनासत्कृतायाः तस्याध्वरेऋभवोदेवास्तैः १ सधूर्जटिः रुद्रः घोरःसन्
जटामुत्कृत्योत्पाद्योत्थितःसन् तांभुविविससर्ज रुदष्ट ओष्टपुटोयेन तडितांवन्हीनांचसटाज्वालास्तद्वदुग्रम् रोचिर्यस्यास्ताम् २
ततोजटायाःसकाशात् अतिकायोवीरभद्रोजातइतिशेषः तनुवातन्वादेहेनदिवंस्पृशन् अत्युच्चइत्यर्थः घनरुक् कृष्णवर्णः त्रयःसूर्या

तैरलातायुधैःसर्वेप्रमथाःसहगुह्यकाः हन्यमानादिशोभेजुरुशद्भिर्ब्रह्मतेजसा ३४ इति
श्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेसतीदेहोत्सर्गोनामचतुर्थोऽध्यायः ४ मैत्रेयउवाच
भवोभवान्यानिधनंप्रजापतेरसत्कृतायाअवगम्यनारदात् स्वपार्षदसैन्यंचतदध्वरर्भुभिर्विद्रावि
तंक्रोधमपारमादधे १ क्रुद्धःसुदष्टौष्टपुटःसधूर्जटिर्जटांतडिद्वन्हिसटोग्ररोचिषम् उत्कृत्यरुद्रःस
हसोत्थितोहसन्गंभीरनादोविससर्जतांभुवि २ ततोऽतिकायस्तनुवास्पृशन्दिवंसहस्रबाहुर्घनरुक्
त्रिसूर्यदृक् करालदंष्ट्रोज्वलदग्निमूर्धजःकपालमालीविविधोद्यतायुधः ३ तंकिंकरोमीतिगृणंतमाहब
द्धांजलिंभगवान्भूतनाथः दक्षंसयज्ञंजहिमद्भटानांत्वमग्रणीरुद्रभटांशकोमे ४ आज्ञप्तएवंकुपि-
तेनमन्युनासदेवदेवंपरिचक्रमेविभुम् मेनेतदात्मानमसंगरंहसामहीयसांतातसहःसहिष्णुम् ५
अन्वीयमानःसहरुद्रपार्षदैर्भृशंनदद्भिर्व्यनदत्सुभैरवम् उद्यम्यशूलंजगदंतकांतकंसंप्राद्रवद्घोष-
णभूषणांघ्रिः ६ अथर्त्विजोयजमानःसदस्याःककुभ्युदीच्यांप्रसमीक्ष्यरेणुम् तमःकिमेतत्कुतए
तद्रजोऽभूदितिद्विजाद्विजपत्न्यश्चदध्युः ७

इवदृशोयस्य करालास्तुंगादंष्ट्रायस्य ज्वलदग्निरिवमूर्धजायस्य कपालमा
लायुक्तःविविधान्युद्यतान्यायुधानियस्य ३ हेरुद्र हेभटयुद्धकुशल मद्भटानांत्वमग्रणीःसन् सयज्ञंदक्षंजहि ब्रह्मतेजोदुर्जयमितिमाऽमंस्थाः
यतस्त्वंमेअंशकः ४ मन्युनारुद्रेण परिचक्रमे प्रदक्षिणीचकार असंगमप्रतिघातंयत् रंहोवेगःतेन भोतात महीयसांबलीयसामपिसहः
सहिष्णुम् बलंसोढुंक्षमंमेने ५ जगदंतकोमृत्युःतस्याप्यंतकंशूलम् घोषयंतिशब्दंकुर्वंतीतिघोषणानिनूपुरादीनिभूषणानियस्योस्ता
वंघ्रीयस्यसः ६ ककुभिदिशितमोनभवति किंतु रजइतिज्ञात्वाहुः रजएतत्कुतोऽभूत् दध्युःचिंतयामासुः ७ ७ ७

हेत्वंतरासंभवेनौत्पातिकंकल्पयंति वातादिति दस्यूनामभावेहेतुः प्राचीनबर्हिस्तदानींतनोराजाजीवतीतिनकाल्यंतेनशीघ्रंनीयंते ८
प्रसूतिर्दक्षपत्नीसाभिश्चासुरव्यायासाम् विपाकःफलम् पश्यंतीनामिति तस्यादुःखाधिक्येहेतुः अवदध्यौ अवज्ञातवान् अनागाम
नागसम् ९ नचेदंकृताऽवज्ञामात्रंकिंतुरुद्रावज्ञानंच अतोनास्यभद्रंभविष्यतीत्याहुः यस्त्विति द्वाभ्याम् व्युप्तोविकीर्णोजटाकला-
पोयस्य स्वशूलस्यसूच्यामग्रेअर्पिताः दिग्गजेंद्रायस्यउदितान्युन्नमितानि अस्त्राणियैस्तेदोषोबाहवएवध्वजास्तान्वितत्यहर्षेणनृत्यति उ
च्चः अट्टहासः कठोरोहासएवस्तनयित्नुगर्जितंतेनभिन्नादीर्णादिशोयेनसः अमर्षयित्वा असहनयुक्तंकृत्वामन्युप्लुतंक्रोधव्याप्तम् उदस्तः

वातानवांतिनहिसंतिदस्यवःप्राचीनबर्हिर्जीवतिहोग्रदंडः गावोनकाल्यंतइदंकुतोरजोलोकोऽधुनाकिं
प्रलयायकल्पते ८ प्रसूतिमिश्राःस्त्रियउद्विग्नचित्ताऊचुर्विपाकोवृजिनस्यैपतस्य यत्पश्यंतीनांदुहितृ
णांप्रजेशःसुतांसतीमवदध्यावनागाम् ९ यस्त्वंतकालेव्युप्तजटाकलापःस्वशूलसूच्यर्पितदिग्गजेंद्रः
वितत्यनृत्यत्युदितास्त्रदोर्ध्वजानुच्चाट्टहासस्तनयित्नुभिन्नदिक् १० अमर्षयित्वातमसह्यतेजसंमन्यु
प्लुतंदुर्विषहंभ्रुकुट्या करालदंष्ट्राभिरुदस्तभागणंस्यात्स्वस्तिकिंकोपयतोविधातुः ११ बह्वेवमुद्वि-
ग्नदृशोच्यमानेजनेनदक्षस्यमखेमहात्मनः उत्पेतुरुत्पाततमाःसहस्रशोभयावहादिविभूमौचपर्यक्
१२ तावत्सरुद्रानुचरैर्मखोमहान्नानायुधैर्वामनकैरुदायुधैः पिंगैःपिशंगैर्मकरोदराननैःपर्याद्रवद्भि-
र्विदुरान्वरुध्यत १३ केचिद्बभंजुःप्राग्वंशंपत्नीशालांतथापरे सदआग्नीध्रशालांचतद्विहारंमहानसम् १४

विक्षिप्तोभागणोनक्षत्रसंघोयेन पुनश्चतंकोपयतोविधातुरपिकिंस्वस्ति स्यान्नस्यादेवकाऽन्यस्यकथा ११ उद्विग्नाप्रचलिताहृक् यस्यते-
नजनेनबह्वेवयथाभवत्येवमुच्यमानेसति उत्पाततमाः महोत्पाताउत्थिताः पर्यक् सर्वतश्च कथंभूताः महात्मनोऽपिदक्षस्यभयावहाः १२
नानाआयुधानियेषाम् वामनकैः ह्रस्वैःउद्यतायुधैः पिंगैः कपिलैः पिशंगैः पीतैः मकरस्येवोदरमाननंचयेषांतैः परितोधावद्भिःअवरु-
द्धः १३ यज्ञशालायाःपूर्वपश्चिमस्तंभयोःअर्पितंपूर्वपश्चिमायतंकाष्ठंप्राग्वंशःतम् यज्ञशालायाःपश्चिमतः पत्नीशालाताम् यज्ञशाला-
याःपुरतःस्थितंसदोमंडपम् सदसःपुरोहविर्धानम् तस्योत्तरतआग्नीध्रशालाम् तद्विहारंयजमानगृहम् महानसंपाककभोजनशालाम् १४

रुरुजुः बभंजुः उत्तरवेद्याः मेखलाः सीमासूत्राणि आज्ञागुरूणांत्वविचारणीयाइतिहेतोर्नतेदोषभाजिनइतिभावः १५ प्रत्यासन्नान्पलायितान् समीपस्थान् पलायितानपिजगृहुः १६ १७ ग्रावभिरर्द्यमानाः नैकधा अनेकधादुद्रुवुः १८ स्रुवोहस्तेयस्यभवोवीरभद्रः लुलुंचेउत्पाटितवान् १९ उज्जहार उद्धृतवान् सदस्यः सभायांस्थितः सन् शपंतंशिवनिंदांकुर्वंतंदक्षमक्ष्णा अक्षिसंकोचेन असूसूचन् २० कलिंगदेशराजस्यानिरुद्धोद्वाहेबलभद्रोयथाद्यूतेदंतान्पातितवान् गरिमणिगुरुतरेरुद्रेनिंद्यमानेदतः दंतान् दर्शयन् योजहास पूष्णोरिति पाठेद्विवचनमैंद्रापौष्णश्चरुर्भवतीत्यत्रान्यसहितस्यापिपूष्णोदंतपातप्राप्त्यर्थंसूचितवान् तथाहि पूषाप्रपिष्टभागोऽदं

रुरुजुर्यज्ञपात्राणितथैकेऽग्नीननाशयन् कुंडेष्वमूत्रयन्केचिद्बिभिदुर्वेदिमेखलाः १५ अबाधंतमुनीनन्यएकेपत्नीरतर्जयन् अपरेजगृहुर्देवान्प्रत्यासन्नान्पलायितान् १६ भृगुंबबंधमणिमान्वीरभद्रःप्रजापतिम् चंडीशःपूषणंदेवंभगंनंदीश्वरोऽग्रहीत् १७ सर्वएवर्त्विजोदृष्ट्वासदस्याःसदिवौकसः तैरर्द्यमानाःसुभृशंग्रावभिर्नैकधाद्रवन् १८ जुह्वतःस्रुवहस्तस्यश्मश्रूणिभगवान्भवः भृगोर्लुलुंचेसदसियोऽहसत्श्मश्रुदर्शयन् १९ भगस्यनेत्रेभगवान्पातितस्यरुषाभुवि उज्जहारसदस्थोऽक्ष्णायःशपंतमसूसुचत् २० पूष्णोह्यपातयद्दंतान्कालिंगस्ययथाबलः शप्यमानेगरिमणियोऽहसद्दर्शयन्दतः २१ आक्रम्योरसिदक्षस्यशितधारेणहेतिना छिंदन्नपितदुद्धर्तुंनाशक्नोत्त्र्यंबकस्तदा २२ शस्त्रैरस्त्रान्वितैरेवमनिर्भिन्नत्वचंहरः विस्मयंपरमापन्नोदध्यौपशुपतिश्चिरम् २३

तर्कोहितंदेवाअब्रुवन्नितिविहितस्यपेषणस्यद्विदैवत्याभावात् तत्रतस्यदंताःसंतीतिवक्तव्यंस्यात् नचैतत्संगच्छतइत्याशंक्यतत्रापितस्यदंतपातोअवस्थाभेदेप्रवृत्तेनद्विवचनेनप्राप्यते अतएवपूष्णोऽनुग्रहंद्वेधावक्ष्यति पूषातुयजमानस्यदद्भिर्जक्षतुपिष्टभुक्इति केवलश्चेत्पिष्टभुक्भविष्यति अन्यसहितश्चेद्यजमानस्यदद्भिर्भक्षयिष्यतीत्यर्थः २१ छिंदन्नपीत्यत्रशिरइत्युपरिव्यक्तीभविष्यति त्र्यंबकोवीरभद्रः २२ अस्त्रान्वितैर्मंत्रसहितैः ननिर्भिन्नात्वक्यस्यतथाभूतंदक्षेतिशेषः २३ ७

सपशूनांपतिः मखेसंज्ञपनंयोगंकंठनिष्पीडनादिरूपंमारणोपायंदृष्ट्वातेनोपायेनाहरत् २४ अन्येषांब्राह्मणादीनांतद्विपर्ययः असाधुवादः अभूदितिशेषः २५ गुह्यकालयंकैलासम् २६ इतिचतुर्थेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठेतुदेवसंघेनसहगत्वाभवंविधिः सांत्वयामासदक्षादिजीवितार्थमादरात् १ अथदेवगणाःस्वयंभुवेन्यवेदयन् इतिद्वितीयेनान्वयः १ शूलादिभिःसंच्छिन्नानित्रुटितानिभिन्नानिविदीर्णान्यंगानियेषाम् सहर्त्विग्भिःसभ्यैश्चवर्तमानाः २ कस्यदक्षस्ययज्ञेब्रह्माविष्णुश्चनेयतुः नजग्मतुः यत्रारु

दृष्ट्वासंज्ञपनंयोगंपशूनांसपतिर्मखे यजमानपशोःकस्यकायात्तेनाहरच्छिरः २४ साधुवादस्तदातेषांकर्मतत्तस्यशंसताम् भूतप्रेतपिशाचानामन्येषांतद्विपर्ययः २५ जुहावैतच्छिरस्तस्मिन्दक्षिणाग्नावमर्षितः तद्देवयजनंदग्ध्वाप्रातिष्ठद्गुह्यकालयम् २६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेदक्षयज्ञविध्वंसोनामपंचमोऽध्यायः ५ मैत्रेयउवाच अथदेवगणाःसर्वेरुद्रानीकैःपराजिताः शूलपट्टिशनिस्त्रिंशगदापरिघमुद्गरैः १ उच्छिन्नभिन्नसर्वांगाःसर्त्विक्सभ्याभयाकुलाः स्वयंभुवेनमस्कृत्यकार्त्स्न्येनैतन्न्यवेदयन् २ उपलभ्यपुरैवैतद्भगवानब्जसंभवः नारायणश्चविश्वात्मानकस्याध्वरमीयतुः ३ तदाकर्ण्यविभुःप्राहतेजीयसिकृतागसि क्षेमायतत्रसाभूयान्नप्रायेणबुभूषताम् ४ अथापियूयंकृतकिल्बिषाभवंयेबर्हिषोभागभाजंपरादुः प्रसादयध्वंपरिशुद्धचेतसाक्षिप्रप्रसादंप्रगृहीतांघ्रिपद्मम् ५ आशासानाजीवितमध्वरस्यलोकःसपालःकुपितेनयस्मिन् तमाशुदेवंप्रिययाविहीनंक्षमापयध्वंहृदिविद्धंदुरुक्तैः ६ नाहंनयज्ञोनचयूयमन्येयेदेहभाजोमुनयश्चतत्त्वम् विदुःप्रमाणंबलवीर्ययोर्वायस्यात्मतंत्रस्यकउपायंविधित्सेत् ७

दक्षोयज्ञस्तत्रनारायणविरिंच्यावपिनागतौ ३ विभुर्ब्रह्मातेजीयसि अतितेजस्विनिपुरुषेकृतागसिसत्यपिस्वयंतत्रकृतागसांबुभूषतामपराधंकर्त्तुमिच्छतांसातथाबुभूषातेषांक्षेमायनभूयात् प्रायेणेतिलोकोक्तिः नभवेदेवेत्यर्थः ४ अथापिप्रसादयध्वंक्षमापयत येभवंतःबर्हिषोयज्ञस्यभागभाजंपरादुः दूरेखंडितवंतःप्रगृहीतांघ्रिपद्मंपादौप्रगृह्येत्यर्थः ५ अध्वरस्यजीवितंपुनःसंधानंप्रार्थयमानाःसंतःयस्मिन् कुपितेसतिसपालोलोकः नभवेन्नश्येदित्यर्थः ६ वयंतुतत्रगंतुंबिभीमः त्वमेवकिंचिदुपायंविधत्स्वेतिचेत् अतआह नेति यज्ञस्तदानींतनइंद्रः यस्यतत्त्वंबलवीर्ययोः प्रमाणमियत्तांचनविदुः वीर्यपराक्रमःपापमितिपाठेऽपराधम् ७

८ कैलासंवर्णयति जन्मौषधीत्यादिचतुर्दशभिः नरेतरैर्देवैर्जुष्टम् ९ शृंगैरमणंरतिप्रदमित्युत्तरेणान्वयः कथंभूतैर्नानाधातुभिर्विचित्रितैः नानाद्रुमलतागुल्माश्र्वयेषु १० नानाअमलानिप्रस्रवणानियेषु नानाकंदराःसानवश्र्वयेषु रमणैःसहक्रीडंतीनाम् ११ मयूराणांकेकाभिःस्वनैर्नादितम् मदांधैरलिभिर्विमूर्छितम् मूर्छनारागगतिविशेषःतद्यासंकृतम् रक्तकंठानांकोकिलानांप्लावितैःप्लुतस्वनीतैःस्वरैः अन्येषांचपतत्रिणांकूजितैःउद्धस्तैःउन्नतशाखैर्द्रुमैर्द्विजान् पक्षिणआह्वयंतमिव लोकेहिहस्तमुत्क्षिप्योच्चैःस्वरेणाह्वानमर्थिनांकुर्वंति

सइत्थमादिश्यसुरानजस्तैःसमन्वितःपितृभिःसप्रजेशैः ययौस्वधिष्ण्यान्निलयंपुरद्विषःकैलासमद्रिप्रवरंप्रियंप्रभोः ८ जन्मौषधितपोमंत्रयोगसिद्धैर्नरेतरैः जुष्टंकिन्नरगंधर्वैरप्सरोभिर्वृतंसदा ९ नानामणिमयैःशृंगैर्नानाधातुविचित्रितैः नानाद्रुमलतागुल्मैर्नानामृगगणावृतैः १० नानाऽमलप्रस्रवणैर्नानाकंदरसानुभिः रमणं विहरंतीनांरमणैःसिद्धयोषिताम् ११ मयूरकेकाभिरुतंमदांधालिविमूर्छितम् प्लावितैरक्तकंठानांकूजितैश्र्वपतत्रिणाम् १२ आह्वयंतमिवोद्धस्तैर्द्विजान्कामदुघैर्द्रुमैः व्रजंतमिवमातंगैर्गृणंतमिवनिर्झरैः १३ मंदारैःपारिजातैश्र्वसरलैश्र्वोपशोभितम् तमालैःशालतालैश्र्वकोविदारासनार्जुनैः १४ चूतैःकदंबैर्नीपैश्र्वनागपुन्नागचंपकैः पाटलाशोकबकुलैःकुंदैःकुरबकैरपि १५ स्वर्णार्णशतपत्रैश्र्ववरेवेणुकजातिभिः कुब्जकैर्मल्लिकाभिश्र्वमाधवीभिश्र्वमंडितम् पनसोदुंबराश्वत्थप्लक्षन्यग्रोधहिंगुभिः १६ भूर्जैरोषधिभिःपूगैराजपूगैश्र्वजंबुभिः खर्जूराम्रातकाम्राद्यैःप्रियालमधुकेंगुदैः १७ द्रुमजातिभिरन्यैश्र्वराजितंवेणुकीचकैः कुमुदोत्पलकल्हारशतपत्रवनर्द्धिभिः १८ नलिनीषुकलंकूजत्खगवृंदोपशोभितम् १९

अद्रिश्र्वोत्क्षिप्तहस्ताकारैर्द्रुमैस्तत्रत्यपक्षिस्वनैश्र्वतथालक्ष्यतइत्यर्थः व्रजद्भिर्मातंगैर्व्रजंतमिवनिर्झरध्वनिभिर्गृणंतंभाषमाणमिव १३ १४ चूताम्रयोरवांतरजातिभेदः वेणुकीचकयोश्र्वनीरंध्रसरंध्रत्वेनभेदः १५ वेणुकजातिभिरित्यत्रवेणुकाएलाजातिर्मालती १६ १७ द्रुमजातिभिरित्यत्रजातिरवांतरभेदसामान्यम् १८ कुमुदादिसमृद्धिभिर्नलिनीषुसरःसुकलंमधुरंयथाभवति एवंकूजंतियानिपक्षिवृंदानितैरुपशोभितम् १९ ७

मृगादिभिर्निर्जुष्टंनिषेवितम् नाभिभिः कस्तूरीमृगैः पूर्वंमृगगणाः शृंगविशेषेणत्वेनोक्ताः इदानींस्वातंत्र्येणेत्यपौनरुक्त्यम् कदली
खंडैः संरुद्धानिआवृतानिनलिनीनांपुलिनानितैः श्रीः शोभायस्मिन् २० नंदयागंगयापर्यस्तंपरिवेष्टितम् सत्याः भवान्याः स्नानेन
पुण्यंपुण्यतरमतिसुगंधमुदकंयस्याम् २१ तत्रगिरौवनंचददृशुः यत्रवनेतन्नामसौगंधिकंपंकजंभवति जातावेकवचनम् २२ पुरींव
र्णयतिनंदाचेतिचतुर्भिः सरितौ पुराद्बाह्यतोभवतः तीर्थपादस्यहरेः पादांभोजरजसा २३ ययोर्विगाह्यप्रविश्यक्रीडंति २४ ययोरंभो

मृगैः शाखामृगैः क्रोडैर्मृगेंद्रैर्ऋक्षशल्यकैः गवयैर्नाभिभिर्व्याघ्रैर्निर्जुष्टंमहिषादिभिः २० कदलीखंड
संरुद्धनलिनीपुलिनश्रियम् पर्यस्तंनंदयासत्याः स्नानपुण्यतरोदया विलोक्यभूतेशगिरिंविबुधावि
स्मयंययुः २१ ददृशुस्तत्रतेरम्यामलकांनामवैपुरीम् वनंसौगंधिकंचापियत्रतन्नामपंकजम् २२ नं
दाचालकनंदाचसरितौबाह्यतः पुरम् तीर्थपादपदांभोजरजसाऽतीवपावने २३ ययोः सुरस्त्रियः
क्षत्तरवरुह्यस्वधिष्ण्यतः क्रीडंतिपुंसः सिंचंत्योविगाह्यरतिकर्शिताः २४ ययोस्तत्स्नानविभ्रष्टनवकुं
कुमपिंजरम् वितृषोऽपिपिबंत्यंभः पाययंतोगजागजीः २५ तारहेममहारत्नविमानशतसंकुलाम्
जुष्टांपुण्यजनस्त्रीभिर्यथाखंसतडिद्घनम् २६ हित्वायक्षेश्वरपुरींवनंसौगंधिकंचतत् द्रुमैः कामदुघै
र्हृद्यंचित्रमाल्यफलच्छदैः २७ रक्तकंठखगानीकस्वरमंडितषट्पदम् कलहंसकुलप्रेष्ठंखरदंडजला
शयम् २८ वनकुंजरसंघृष्टहरिचंदनवायुना अधिपुण्यजनस्त्रीणांमुहुरुन्मथयन्मनः २९

विगततृषोऽगजाः पिबंति तत्रहेतुः तासांसुरस्त्रीणांस्नानेनभ्रष्टंगलितंयन्नवंकुंकुमंतेनपिंजरंपीतवर्णम् गजीः करिणीः २५ तारंरू
प्यम् तारादिमयविमानानांशतैः संकुलाम् तडिद्भिः स्त्रीणाम् घनैर्विमानानाम् खेनपुर्य्याः सादृश्यम् २६ यक्षेश्वरपुरींहित्वाऽति
क्रम्यतद्वनंचदृष्ट्वातेदेवाः आरात् दूरात् वदंददृशुरितिचतुर्थेनान्वयः कथंभूतंवनम् चित्राणिमाल्यानिफलानिछदाश्चपत्राणिये
षुतैर्द्रुमैः हृद्यंसुखकरम् २७ रक्तकंठखगानामनीकस्यस्वरैर्मंडिताः षट्पदस्वरायस्मिन् कलहंसानांकुलस्यप्रेष्ठम् खरदंडानिपद्मा
नितैर्युक्ताजलाशयायस्मिन् २८ वनकुंजरैः संघृष्टायेहरिचंदनद्रुमाः तत्संबंधिनावायुनापुण्यजनस्त्रीणांमनः अधिअधिकमुन्मथयत् २९

यत्रचोत्पलमालिन्योवाप्यस्तत्रकिंपुरुषैः प्राप्तंवनंदृष्ट्वापाठांतरेकिंपुरुषैः प्राप्तावापीश्चदृष्ट्वाइत्यर्थः ३० योजनशतमुत्सेधउच्छ्रायोयस्य
पादोनैःसर्वतः पंचसप्ततियोजनप्रमाणैर्विटपैः शाखाभिरायतोविस्तृतः पर्यकृसर्वतः कृताअचलाछायायेननिर्गतंनीडंयस्मात् ३१
मुमुक्षूणांशरणमाश्रयम् त्यक्तामर्षोऽतकस्तत्तुल्यम् ३२ तंविशिनष्टिसनंदनाद्यैरितिपंचभिः सखाकुबेरेणोपास्यमानम् ३३ वि
द्याउपासनातपश्चित्तैकाग्र्यंयोगःसमाधिस्तेषांपंथानंप्रवर्त्तनद्वारंलोकस्यमंगलंहितंततोवात्सल्यात्स्नेहाच्चरंतम् ३४ संध्याऽभ्र-
रुचारक्तवर्णेनांगेनभस्मादिलिंगंचंद्रलेखांचबिभ्रतम् ३५ व्रतिनामासनंबृषीतस्याम् ब्रह्मप्रवोचंतम् ३६ सव्यंपादपद्मंदक्षिणे

वैडूर्यकृतसोपानावाप्यउत्पलमालिनीः प्राप्तंकिंपुरुषैर्दृष्ट्वातआराद्ददृशुर्वटम् ३० सयोजनशतो-
त्सेधःपादोनविटपायतः पर्यकृकृताचलच्छायोनिर्नीडस्तापवर्जितः ३१ तस्मिन्महायोगमयेमुमुक्षु
शरणंसुराः ददृशुःशिवमासीनंत्यक्तामर्षमिवांतकम् ३२ सनंदनाद्यैर्महासिद्धैःशांतैःसंशांतविग्र
हम् उपास्यमानंसख्याचभर्त्रागुह्यकरक्षसाम् ३३ विद्यातपोयोगपथमास्थितंतमधीश्वरम् चरं-
तंविश्वसुहृदंवात्सल्याल्लोकमंगलम् ३४ लिंगंचतापसाभीष्टंभस्मदंडजटाजिनम् अंगेनसंध्याऽ
भ्ररुचाचंद्रलेखांचबिभ्रतम् ३५ उपविष्टंदर्भमय्यांबृष्यांब्रह्मसनातनम् नारदायप्रवोचंतंपृच्छते
शृण्वतांसताम् ३६ कृत्वोरौदक्षिणेसव्यंपादपद्मंचजानुनि बाहुंप्रकोष्ठेऽक्षमालामासीनंतर्कमुद्र-
या ३७ तंब्रह्मनिर्वाणसमाधिमाश्रितंव्युपाश्रितंगिरिशंयोगकक्षाम् सलोकपालामुनयोमनूना-
माद्यंमनुंप्रांजलयःप्रणेमुः ३८

ऊरौकृत्वाविन्यस्यजानुनिचसव्येबाहुंकृत्वाप्रकोष्ठेमणिबंधस्थाने अक्षमालांचकृत्वा
दक्षिणहस्तकृतयातर्कमुद्रयाउपलक्षितमासीनमित्यर्थः तदुक्तंयोगशास्त्रे एकपादमथैकस्मिन्विन्यसेदूरुसंस्थितम् इतर-
स्मिंस्तथाबाहुंवीरासनमिदंस्मृतम् तर्कमुद्राचोक्ता तर्जन्यंगुष्ठयोरग्रेमिथःसंयोज्यचांगुलीः प्रसार्यबंधनंप्राहुस्तर्कमुद्रेतिमां
त्रिकाइति ३७ ब्रह्मनिर्वाणंब्रह्मानंदः तत्रसमाधिरैकाग्र्यंतमाश्रितम् योगकक्षांयोगपट्टंचवामजानुदृढीकरणार्थंविशेषेणो
पाश्रितवंतम् मननशीलामनवस्तेषामाद्यंमुख्यम् ३८

आर्हत्तमोविष्णुर्वामनमूर्तिर्यथाकस्यकश्यपस्य ३९ महर्षिभिःसहिताः येनीललोहितमनुवर्त्तंतेते ऽपितस्मैवंदनंचक्रुः एवंसर्वैर्नमस्कृ
तःप्राह कृतःप्रणामोदेवैर्यस्मैतम् ४० यद्यपित्वंनीचवन्मांनमस्करोषि तथाऽपितवैश्वर्यमहंवेद्मीत्याह जानइति विश्वस्येशंजाने-
तत्रहेतुः जगतोयोनिर्याशक्तिः प्रकृतिर्बीजंच शिवःपुरुषस्तयोः कारणंतयाऽपिनिरंतरंनिर्भेदंयद्ब्रह्मानिर्विकारंतदेवत्व मितिजाने ४१
ननुविरुद्धमेतत्तत्राह त्वमेवसरूपयोरविभक्तयोःशिवशक्त्योः क्रीडन्विश्वसृष्ट्यादिकरोषि ऊर्णनाभिरिव स्वरूपयोरितिपाठेस्वांश-

सतूपलभ्यागतमात्मयोनिंसुरासुरेशैरभिवंदितांघ्रिः उत्थायचक्रेशिरसाभिवंदनमर्हत्तमःकस्य-
यथैवविष्णुः ३९ तथाऽपरेसिद्धगणामहर्षिभिर्येवैसमंतादनुनीललोहितम् नमस्कृतःप्राहश
शांकशेखरंकृतप्रणामंप्रहसन्निवात्मभूः ४० ब्रह्मोवाच जानेत्वामीशंविश्वस्यजगतोयो
निर्बीजयोः शक्तेःशिवस्यचपरंयत्तद्ब्रह्मनिरंतरम् ४१ त्वमेवभगवन्नेतच्छिवशक्त्योःसरूपयोः
विश्वंसृजसिपास्यत्सिक्रीडन्नूर्णपटोयथा ४२ त्वमेवधर्मार्थदुघाभिपत्तयेदक्षेणसूत्रेणससर्जि-
थाध्वरम् त्वयैवलोकेऽवसिताश्चसेतवोयान्ब्राह्मणाःश्रद्दधतेधृतव्रताः ४३ त्वंकर्मणांमंगलमंग
लानांकर्त्तुःस्मलोकंतनुषेस्वःपरंवा अमंगलानांचतमिस्रमुल्बणंविपर्ययःकेनतदेवकस्यचित् ४४
नवैसतांत्वच्चरणार्पितात्मनांभूतेषुसर्वेष्वभिपश्यतांतव भूतानिचात्मन्यपृथग्दिदृक्षतांप्रायेणरो-
षोऽभिभवेद्यथापशुम् ४५

योःअतोनविरोधः ४२ धर्ममर्थंचदोग्धियात्रयीतस्याअभिपत्तयेरक्षणायाध्वरंसृष्टवानसि
यद्वा हेधर्मार्थदुघ धर्माद्यभिपत्तयेतत्प्राप्तयेदक्षेणसूत्रेणनिमित्तेनसेतवोवर्णाश्रममर्यादाश्चअवसिताःनिबद्धाःनिर्णीताइतिवा श्रद्दधतेश्रद्धया-
अनुतिष्ठंति ४३ सर्वकर्मफलदातापित्वमेवेत्याह हेमंगल मंगलानांशुभानांकर्मणांकर्त्तुःस्वःस्वर्गंपरंमोक्षंवातनुषे अमंगलानामशुभानांकर्मणांक
र्तुश्चतमिस्रंनरकंतनुषे तत्रकेनहेतुनातदेवतस्मिन्नेवकस्यचिद्विपर्ययोभवति ४४ त्वत्कोपोऽत्रहेतुरित्यसंभावितमितिकैमुत्यन्यायेनाह नवैसतां
सतःरोषोभिभवेत् तवत्वांद्वितीयार्थेषष्ठ्यौ पशुमज्ञंयथाऽभिभवति तद्वत् ४५

अतःयेपृथक्धियः भेददृशःअतःकर्मण्येव दृष्टिर्येषाम् दुष्टआशयोयेषाम् परेषामुदयेनसंपदाअर्पितात्हृदिरुग्येषामरुंतुदामर्मभेत्तारः दैवेनैववधोयेषांतान् भवद्विधः निरुपमःसाधुः माऽवधीन्नहन्यात् ४६ प्रत्युतसाधूनांवृत्तमालोक्यानुग्रहमेवकर्त्तुमर्हसीत्याहद्वाभ्याम् यस्मिन्देशेयदाकालेस्पृष्टधियोमोहितचित्ताःपृथक्दृशोभवंति तत्रापराधेसाधवोहि अनुकंपयाअनंतरमेवपरदुःखासहिष्णुतयाचित्तप्रकंपेनकृपांकुर्वंति नतुक्रमंपराक्रमं कुतःदैवबलात्कृतेऽर्थेममैवदैवमेवंभूतम् कोऽत्रापराधस्तेषामितिमत्वाहननंनकुर्वतइत्यर्थः ४७ भवांस्तुअस्पृष्टमतिःअतःसमस्तदृक् सर्वज्ञः तयामाययाहतआत्मायेषांतेषु अतएवकर्मानुगतचित्तेषु दृह

पृथग्धियःकर्मदृशोदुराशयाःपरोदयेनार्पितहृद्रुजोऽनिशम् परान्दुरुक्तैर्वितुदंत्यरुंतुदास्तान्माऽवधीद्दैववधान्भवद्विधः ४६ यस्मिन्यदापुष्करनाभमाययादुरंतयास्पृष्टधियःपृथग्दृशः कुर्वंतितत्रह्यनुकंपयाकृपांनसाधवोदैवबलात्कृतेक्रमम् ४७ भवांस्तुपुंसःपरमस्यमाययादुरंतयाऽस्पृष्टमतिःसमस्तदृक् तयाहतात्मस्वनुकर्मचेतःस्वनुग्रहंकर्त्तुमिहार्हसिप्रभो ४८ कुर्वध्वरस्योद्धरणंहतस्यभोत्वयाऽसमाप्तस्यमनोप्रजापतेः नयत्रभागंतवभागिनोददुःकुयाज्विनोयेनमखोनिनीयते ४९ जीवताद्यजमानोयंप्रपद्येताक्षिणीभगः भृगोःश्मश्रूणिरोहंतुपूष्णोदंताश्चपूर्ववत् ५० देवानांभग्नगात्राणामृत्विजांचायुधाश्मभिः भवताऽनुगृहीतानामाशुमन्योऽस्त्वनातुरम् ५१ एषतेरुद्रभागोऽस्तुयदुच्छिष्टोऽध्वरस्यवै यज्ञस्तेरुद्रभागेनकल्पतामद्ययज्ञहन् ५२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेरुद्रसांत्वनंनामषष्ठोऽध्यायः ६

अपराधेअनुग्रहंकर्त्तुमर्हसि ४८ एवंसामान्येनोक्त्वाप्रस्तुतमाह कुर्विति त्रिभिः त्वयाहतस्यअतएवासमाप्तस्यप्रजापतेरध्वरस्यहेमनोयत्राध्वरे कुयाज्ञिकाः भागिनोऽपितवभागंनददुः भागार्हत्वमाह येनत्वयामखोनिनीयतेफलंप्राप्यते ४९ ५० हेमन्योअनातुरमारोग्यमस्तु ५१ भागश्चत्वत्वास्त्वित्याह एषइति हेरुद्रयावदित्यर्थेयदित्यव्ययम् यज्ञेकृतेयावानुच्छिष्टः अवशिष्टोऽर्थः तावानेवतवभागोऽस्तु हेरुद्र तेनभागेनाद्ययज्ञःकल्पतांसंपद्यताम् ५२ इतिचतुर्थेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ ७ ७ ७ ७

सप्तमेविष्णुरुद्भूतःस्तुतोदक्षभवादिभिः यज्ञंप्रवर्तयामासदक्षेणेतिनिरूप्यते १ अजेनयोनुनीतःप्रार्थितोभवस्तेनाभिहितम् १ अप
मपराधम् २ स्वापराधमपहृत्यानुगृण्हाति दग्धंशीर्षंयस्यप्रजापतेःअजस्यमुखंयस्मिन् तत्तथाभूतंशिरोऽस्तुबर्हिषःसंबंधिनं-
भागम् मित्रनाम्नोदेवस्य ३ प्रकर्षेणकृतानिलग्नान्यंगानियेषांतेभवंतुउच्छेषणंयज्ञावशिष्टम् ४ येषांत्वंगानिनष्टानितेतुअ-

मैत्रेयउवाच इत्यजेनानुनीतेनभवेनपरितुष्यता अभ्यधायिमहाबाहोप्रहस्यश्रूयतामिति १
श्रीमहादेवउवाच नाघंप्रजेशबालानांवर्णयेनानुचिंतये देवमायाभिभूतानांदंडस्तत्र
धृतोमया २ प्रजापतेर्दग्धशीर्ष्णोभवत्वजमुखंशिरः मित्रस्यचक्षुषेक्षेतभागंस्वंबर्हिषोभगः
३ पूषातुयजमानस्यदद्भिर्जक्षतुपिष्टभुक् देवाःप्रकृतसर्वांगायेमउच्छेषणंददुः ४ बाहुभ्यामश्वि
नोःपूष्णोहस्ताभ्यांकृतबाहवः भवंत्वध्वर्यवश्चान्येबस्तश्मश्रुर्भृगुर्भवेत् ५ मैत्रेयउवाच
तदासर्वाणिभूतानिश्रुत्वामीढुष्टमोदितम् परितुष्टात्मभिस्तातसाधुसाध्वित्यथाब्रुवन् ६ ततोमीढ्वां
समामंत्र्यशुनासीराःसहर्षिभिः भूयस्तद्देवयजनंसमीढ्वद्वेधसोययुः ७ विधायकार्त्स्न्येनचतद्य-
दाहभगवान्भवः संदधुःकस्यकायेनसवनीयपशोःशिरः ८ संधीयमानेशिरसिदक्षोरुद्राभिवीक्षि
तः सद्यःसुप्तइवोत्तस्थौददृशेचाग्रतोमृडम् ९ तदावृषध्वजद्वेषकलिलात्माप्रजापतिः शिवावलो-
कादभवच्छरद्ध्रदइवामलः १० भवस्तवायकृतधीर्नाशक्नोदनुरागतः औत्कंठ्याद्बाष्पकलयासंपरे
तांसुतांस्मरन् ११ कृच्छ्रात्संस्तभ्यचमनःप्रेमविह्वलितःसुधीः शशंसनिर्व्यलीकेनभावेनेशंप्र
जापतिः १२

शिवनोर्बाहुभ्यांकृतबाहवः पूष्णोहस्ताभ्यांकृतहस्ताश्चभवंतु अध्वर्यवः अन्येचऋत्विजः बस्तस्यश्मश्रू-
ण्येवश्मश्रूणियस्य ५ मीढुष्टमः शिवः तेनोक्तम् परितुष्टैश्चित्तैः ६ मीढ्वांसंशिवम् त्वयागत्यसर्वंकार्यमित्यामंत्र्यसंप्रार्थ्यशुना-
सीरादेवाःसहमीढुषावेधसाचवर्तमानाःसमीढ्वद्वेधसः ७ कार्त्स्न्येनवक्त्रहस्तबाह्वादिसाधारण्यंविधाय ८ ९ पूर्ववृषध्वजद्वेषेणक
लिलः कलुषीकृतआत्मायस्यसः तदाशरत्कालीनोह्रदइवामलोभवत् १० ११ १२ छ छ छ छ

यदपियद्यपिप्रलब्धःपराभूतोमयाभवान् तथाऽपित्वयादंडोभृतःशिक्षाकृताननूपेक्षितोऽस्मियुक्तमेवैतदित्याह ब्रह्मबंधुषुब्राह्मणाधमेष्वपितुभ्यंतवहरेश्चेतिवांयुवयोरवज्ञाउपेक्षानास्ति १३ तत्रहेतुमाह विद्येति ब्रह्माभूत्वा त्वमस्राक् अस्राक्षीः किमर्थंआत्मतत्त्वमवितुम् यद्वा ब्रह्मवेदमात्मतत्त्वंच अवितुंसंप्रदायप्रवर्तनेनज्ञापयितुमित्यर्थः तत्तस्मात् हेपरमउत्कृष्ट १४ अत्रचप्रत्युपकारोनास्तीत्याह योऽसाविति अविदिततत्त्वदृशाअप्राप्ततत्त्वज्ञानेनतदगणय्यविस्मृत्यअर्हत्तमनिंदयाअर्वागधःपतंतंमामपात् रक्षितवान् स्वकृतेनैवपरानुग्रहेणैव तुष्येत् मयातत् प्रतिकर्त्तुमशक्यमित्यर्थः १५ अनुमंत्रितोऽनुज्ञातः उपाध्यायसहितैः ऋत्विग्

दक्षउवाच भूयाननुग्रहअहोभवताकृतोमेदंडस्त्वयामयिभृतोयदपिप्रलब्धः नब्रह्मबंधुषुच वांभगवन्नवज्ञातुभ्यंहरेश्चकुतएवधृतव्रतेषु १३ विद्यातपोव्रतधरान्मुखतःस्मविप्रान्ब्रह्मात्मतत्त्वमवितुंप्रथमंत्वमस्राक् तद्ब्राह्मणान्परमसर्वविपत्सुपासिपालःपशूनिवविभोप्रगृहीतदंडः १४ योऽसौमयाविदिततत्त्वदृशासभायांक्षिप्तोदुरुक्तिविशिखैर्विगणय्यतन्माम् अर्वाक्पतंतमर्हत्तमनिंदयाऽपातृदृष्ट्याद्र्ययासभगवान्स्वकृतेनतुष्येत १५ मैत्रेयउवाच क्षमाप्यैवंसमीढ्वांसंब्रह्मणाचानुमंत्रितः कर्मसंतानयामाससोपाध्यायर्त्विगग्निभिः १६ वैष्णवंयज्ञसंतत्यैत्रिकपालंद्विजोत्तमाः पुरोडाशंनिरवपन्वीरसंसर्गशुद्धये १७ अध्वर्युणात्तहविषायजमानोविशांपते धियाविशुद्धयादध्यौतथाप्रादुरभूद्धरिः १८ तदास्वप्रभयातेषांद्योतयंत्यादिशोदश मुष्णंस्तेजउपानीतस्तार्क्ष्येणस्तोत्रवाजिना १९ श्यामोहिरण्यरशनोऽर्ककिरीटजुष्टोनीलालकभ्रमरमंडितकुंडलास्यः कंब्वब्जचक्रशरचापगदाऽसिचर्मव्यग्रैर्हिरण्मयभुजैरिवकर्णिकारः २० दिभिःअनुवर्तयामास १६ वीराणांप्रमथादीनांसंसर्गकृतदोषस्यशुद्धयेनिवृत्त्यर्थम् १७ उपात्तहविषाअध्वर्युणासहविशुद्धयाबुद्ध्यादध्यौ हेविशांपतेविदुर १८ स्वयाप्रभयातेषांतेजोमुष्णन्तिरस्कुर्वन् उपानीतःसमीपंप्रापितः स्तोत्रेबृहद्रथंतरेवाजोपक्षौतद्वता बृहद्रथंतरेपक्षावितिश्रुतेः १९ तमेवानुवर्णयति श्यामइति द्वाभ्याम् हिरण्यवद्रशनायस्येतिवस्त्रंलक्ष्यते अर्कतुल्येनकिरीटेनजुष्टः नीलालकाएवभ्रमरास्तैर्मंडितंकुंडलयुक्तमास्यंयस्यकंबादिभिरायुधैः भृत्यरक्षार्थंव्यग्रैर्हिरण्मयैर्भुजैःपुष्पितःकर्णिकारइव वृक्षविशेषः शोभमानः भुजानांहिरण्मयत्वंकेयूरकंकणमुद्रिकाद्यलंकारैः २०

वक्षसि अधिश्रितावधूर्लक्ष्मीर्यस्यसः उदारोहासोअवलोकश्चतयोः कलयालेशेन पार्श्वेउभयतोभ्रमतीव्यजनचामरेचामरव्यजनेएव-राजहंसौयस्मिन् सः रज्यमानःशोभाऽतिशयंनीयमानः २१ ब्रह्मेंद्रत्र्यक्षानायकामुख्यायेषांते २२ हतरुचःतिरस्कृतप्रभाःसन्नजिह्वागद्गदवाचःससाध्वसाः तन्महिम्नाक्षुभितचित्ताःउपतस्थुस्तुष्टुवुः २३ यस्यमहिमानंप्रतितुं अर्वागेववृत्तिर्येषांतेऽपियथामति गृणंतिस्म अस्तुवन् कृतः प्रकटीकृतोऽनुग्रहार्थंविग्रहोयेनतम् यद्वा तेषामर्वाग्वृत्तित्वेहेतुः तेतुयस्यमहिमहिमाविभूतिमा

वक्षस्यधिश्रितवधूर्वनमाल्युदारहासावलोककलयारमयंश्चविश्वं पार्श्वभ्रमद्व्यजनचामरराजहंसः श्वेतातपत्रशशिनोपरिरज्यमानः २१ तमुपागतमालक्ष्यसर्वेसुरगणादयः प्रणेमुःसहसोत्थाय ब्रह्मेंद्रत्र्यक्षनायकाः २२ तत्तेजसाहतरुचःसन्नजिह्वाःससाध्वसाः मूर्ध्नाधृतांजलिपुटाउपतस्थुरधोऽक्षजम् २३ अप्यर्वाग्वृत्तयोयस्यमहिह्यात्मभुवादयः यथामतिगृणंतिस्मकृतानुग्रहविग्रहम् २४ दक्षोगृहीतार्हणसादनोत्तमयज्ञेश्वरंविश्वसृजांपरंगुरुम् सुनंदनंदाद्यनुगैर्वृतंमुदागृणन्प्रपेदेप्रयतः कृतांजलिः २५

त्स्वरूपाइत्यर्थः २४ तत्रतावत् दक्षस्तुतिप्रकारमाह दक्षइति गृहीतमर्हणसादनोत्तमंयेनतमुत्तमेपात्रेआसाद्य अर्हणीयेषुसमर्पितेषुप्रीत्यासार्हणपात्रंस्वयमेवयेनगृहीतमित्यर्थः यद्वा कथंप्रपेदे गृहीतमर्हणसादनोत्तमंयथाभवतितद्गृहीत्वाप्रपेदइत्यर्थः गृहीत्वेतिपाठस्तु सुगमः गृणन् स्तुवन् प्रपेदेशरणंजगाम दक्षऋत्विक् सदस्येशभृगुब्रह्मेंद्रयोषितः ऋषयश्चतथासिद्धायजमानीचलोकपाः योगिब्रह्माग्निदेवाश्चस्तुवंतिजगदीश्वरम् तथागंधर्वविद्याधब्राह्मणाश्चपृथक्पृथक् २५ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

ननुसाक्षात्परमेश्वरएवरुद्रः तस्यब्रह्मपुत्रत्वेनजीवत्वमनुकारमात्रंहंतकिमितित्वयामेदृष्ट्याऽसौअवज्ञातइतिमांभगवान् आक्षे
प्स्यतीत्याशंक्याप्यच्युतस्वरूपस्यजीवधर्मनात्यंतंवैवसंगच्छतेनान्यस्येत्याह शुद्धमिति स्वधाम्निस्वस्वरूपेतिष्ठन् भवान्शुद्धं
चिन्मात्रंचैतन्यघनः शुद्धत्वेहेतुःउपरतानित्यनिवृत्ताअखिलाबुद्ध्यवस्थायस्मात् अतःएकंभेदशून्यम् अतएवअभयम् द्विती
याद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः जीवस्यापिवस्तुतएवंभूतत्वात्तद्वैलक्षण्यार्थमुक्तम् मायांप्रतिषिध्यअभिभूय स्वतंत्रएवसन् तयामाय
यापुरुषत्वंमनुष्यनाट्यमुपेत्यतस्यांमायायांतिष्ठन् अपरिशुद्धइवरागादिमानिवास्ते रामकृष्णाद्यवतारेतथाप्रतीयतेभवानि-

दक्षउवाच शुद्धंस्वधाम्न्युपरताखिलबुद्ध्यवस्थंचिन्मात्रमेकमभयंप्रतिषिध्यमायाम् तिष्ठं-
स्तयैवपुरुषत्वमुपेत्यतस्यामास्तेभवानपरिशुद्धइवात्मतंत्रः २६ ऋत्विजऊचुः तत्त्वं
नतेवयमनंजनरुद्रशापात्कर्मण्यवग्रहधियोभगवन्विदामः धर्मोपलक्षणमिदंत्रिवृदध्वराख्यं
ज्ञातंयदर्थमधिदैवमदोव्यवस्थाः २७

त्यर्थः अन्येत्वविद्योपाधयोमायाऽभिभूताः संसरंति अतस्त्वमेवेश्वरोनरुद्रा
दयइतिभावः अतएवेमांदृष्टिंभगवान्वारयिष्यति अहंब्रह्माचशर्वश्चजगतःकारणंपरमित्यादिना २६ ऋत्विजोऽपिस्वस्याप-
राधंपरिहरंतःस्तुवंति भोअनंजनउपाधिमलशून्ययद्यपित्वमेवरुद्रादिदेवतारूपः तथाऽपिनंदीश्वरशापात् कर्मण्येवदुराग्रह-
धियःसंतस्तवतत्त्वंनविद्मः किंतुधर्मस्यापूर्वस्योपलक्षणभूतंत्रिवृत् त्रयीप्रतिपाद्यमध्वराख्यंतवरूपमस्माभिर्ज्ञातम् कीदृशम्
यस्यसिद्धयेऽधिदैवम् देवताऽधिकारिणादोव्यवस्थाः अमूर्व्यवस्थाः अत्रेयमेवदेवतानान्येत्येवंभूतानियमाइत्यर्थः यद्वा व्यवस्थाइत्या-
ख्यातम् अडागमाद्यभावआर्षः यदर्थमदइदमिंद्राद्यधिदैवरूपंविशेषेणास्थितवानसीत्यर्थः २७ ७ ७ ७

सदस्यास्तुनिरीश्वरेऽपिदक्षाध्वरेधनलोभेनस्वप्रवृत्तिमनुचिंत्यानुतप्ताविरक्तिप्राशासनास्तुवंति हेशरणद आश्रयप्रद उत्पन्त्यध्वनि-संसारमार्गेवर्तमानोअज्ञानांसार्थः समूहस्तेपादौकस्त्वत्पादरूपंनिवासंकदायास्यति अशरणेविश्रामस्थानशून्ये उरुक्लेशाएवदुर्गमस्थानानियस्मिन् अंतकएवोग्रोव्यालस्तेनान्विष्टेलक्षी कृतेविषयरूपामृगतृष्णायस्मिन् आत्माऽहंकारास्पदंशरीरंममत्वास्पदंगेहंचसएव उरुर्भारोयस्यसः द्वंद्वानिक्रूरवदुःखादीन्येवश्वभ्राणिगर्तायस्मिन् खलाएवमृगाव्याघ्रादयस्तेभ्योभयंयस्मिन् शोकएवदावाग्निर्यस्मिन् कामेनउपसृष्टः पीडितः २८ श्रीरुद्रस्तुपूर्वममानंदादुःसह्यासीत् इदानींतु तांनगणयामीत्याह तवेति आशिषाकामेन असक्तैर्निष्कामैःरचितधियमभिनिवेशितचित्तम् अविद्यलोकःअविद्यः विद्याहीनोलोकः मामाम् यद्यपिविद्धंजपति आचारभ्रष्टंजपति

सदस्याऊचुः उत्पत्त्यध्वन्यशरणउरुक्लेशदुर्गेऽतकोग्रव्यालान्विष्टेविषयमृगतृष्णात्मगेहोरुभारः द्वंद्वश्वभ्रेखलमृगभयेशोकदावेऽज्ञसार्थःपादौकस्तेशरणदकदायातिकामोपसृष्टः २८ रुद्रउवाच तववरदवरांघ्रावाशिषेहाखिलार्थेह्यपिमुनिभिरसक्तैरादरेणार्हणीये यदिरचितधियंमाविद्यलोकोपविद्धंजपतिनगणयेतत्त्वत्परानुग्रहेण २९ भृगुरुवाच यन्माययागहनयाऽपहृतात्मबोधाब्रह्मादयस्तनुभृतस्तमसिस्वपंतः नात्मन्श्रितंतववेदंत्यधुनाऽपितत्त्वसोयंप्रसीदतुभवान्प्रणतात्मबंधुः ३० ब्रह्मोवाच नैतत्स्वरूपंभवतोऽसौपदार्थभेदग्रहैःपुरुषोयावदीक्षेत् ज्ञानस्यचार्थस्यगुणस्यचाश्रयोमायामयाद्व्यतिरिक्तोयतस्त्वम् ३१ इंद्रउवाच इदमप्यच्युतविश्वभावनंवपुरानंदकरंमनोदृशाम् सुरविद्विट्क्षपणैरुदायुधैर्भुजदंडैरुपपन्नमष्टभिः ३२

तज्जल्पनंतवयः परोऽनुग्रहस्तेन त्वत्पराणांवायोऽनुग्रहस्तेन २९ भृगुस्तुस्वभावतस्तत्त्वज्ञानहीनाजीवाः अतोऽज्ञानकृतंममदुश्चेष्टितंक्षमस्वेत्याह यन्मायेति आत्मन्नात्मनिश्रितमनुगतंतवतत्त्वंनविदंति प्रणतानामात्माबंधुश्च ३० ब्रह्मादयोनविदंतीति भृगुणोक्तंतदसहमानोब्रह्मातत्त्वज्ञानमाविष्कुर्वन्निवाहनैतदिति पदार्थभेदग्राहकैरिंद्रियैर्गुणस्येंद्रियस्य यद्वा ज्ञानार्थयोःकारणस्यसत्त्वादेः अतएवअसतःमायामयात् व्यतिरिक्तोभवान् ३१ इंद्रस्त्विंद्रियविषयः सर्वोऽपिमिथ्येतिब्रह्मणोक्तमसहमानआह इदंतववपुरपिउपपन्नमेव ननुप्रपंचवदनिर्वचनीयतयाऽनुपपन्नम् सुराणांविद्विषःक्षपयंतीतितथातैर्भुजदंडैरुपलक्षितम् ३२ ७ ७ ७

ऋत्विजांपत्न्यःस्तुवंति यज्ञोऽयंतवयजनायत्वांयष्टुंकेनब्रह्मणापूर्वंसृष्टः हेयज्ञात्मन् तंनोयज्ञंनलिनकांत्यादृशानेत्रेणपुनीहि पवित्रं कुरु कथंभूतंयज्ञम् शवाःशेरतेयस्मिन्निति शवशयनं श्मशानंतद्वदाभाप्रतीतिर्यस्यसचासौशांतमेधश्चोपरतोत्सवः मेधशब्दे-नपशुहिंसाद्युत्सवोलक्ष्यते शवमुदकंतत्रशेते इतितथापद्मंतन्नाभेतिसंबोधनंवा ३३ ऋषयस्तुकर्माण्यनुतिष्ठंतस्तत्पुण्येन त-त्फलेनचयुज्यंते भगवांस्तुतदभावमालक्ष्यविस्मिताःस्तुवंति अनन्वितमघटमानंयद्यस्मादात्मनास्वयंकर्माचरसि अनुतिष्ठ-सि नत्वज्यसेलिप्यसे यतश्चान्येविभूतयेसंपदेईश्वरीमुपसेदुः लक्ष्मींभेजुः यद्वा यतइतिसार्वविभक्तिकस्तसिःयामित्यर्थः भवांस्तु स्वयमेवानुवर्तमानांतांनमन्यतेनाद्रियते ३४ सिद्धास्तुतत्कथारसरवमभिनंदंतःस्तुवंति अयंनोमनोगजःत्वत्कथैवमृष्टंशुद्धंपीयूषं

पत्न्यऊचुः यज्ञोऽयंतवयजनायकेनसृष्टोविध्वस्तःपशुपतिनाद्यदक्षकोपात् तंनस्त्वंशवशयनाभशांतमेधंयज्ञात्मन्नलिनरुचादृशापुनीहि ३३ ऋषयऊचुः अनन्वितंतेभगवन्विचेष्टितंयदात्मनाचरसिहिकर्मनाज्यसे विभूतयेयतउपसेदुरीश्वरींनमन्यतेस्वयमनुवर्त्ततींभवान् ३४ सिद्धाऊचुः अयंत्वत्कथामृष्टपीयूषनद्यांमनोवारणःक्लेशदावाग्निदग्धः तृषार्त्तोऽवगाढोनसस्माररदावंननिष्क्रामतिब्रह्मसंपन्नवन्नः ३५ यजमान्युवाच स्वागतंतेप्रसीदेशतुभ्यंनमःश्रीनिवासश्रियाकांतयात्राहिनः त्वामृतेऽधीशनांगैर्मखःशोभतेशीर्षहीनःकबंधोयथापूरुषः ३६ लोकपालाऊचुः दृष्टःकिंनोदृग्भिरसद्ग्रहैस्त्वंप्रत्यग्द्रष्टादृश्यतेयेनदृश्यम् मायाह्येषाभवदीयाहिभूमन् यस्त्वंषष्ठःपंचभिर्भासिभूतैः ३७ तन्मयीयानदीतस्यामवगाढःप्रविष्टोदावाग्नितुल्यंसंसारतापंनसंस्मरतिनचततोनिर्ग-च्छति ब्रह्मसंपन्नवत् ब्रह्मैक्यंप्राप्तइव ३५ यजमानीदक्षपत्नीस्तौति तेस्वागतंभद्रमागमनंजातम् हेअधीश यथाशिरसाहीनः कबंधमात्रःपुरुषोऽंगैःकरचरणाद्यवयवैःशोभनैरपिनशोभते तथात्वांविनाकेवलंप्रयाजाद्यंगैर्मखोनशोभते अतोनःश्रियासहत्रा यस्वत्वद्भक्तानुकुर्वित्यर्थः ३६ लोकपालास्त्वीश्वरत्वाभिमानारूढाभगवतस्तत्त्वमपश्यंतःऊचुः दृष्टःकिंनदृष्टइत्यर्थः कुतः असद्ग्रहैः पुंस्त्वमाविष्टलिंगत्वादसत्प्रकाशरूपाभिःदृग्भिरिंद्रियैः अयंभावः शुद्धचित्तानांत्वंशुद्धसत्वमूर्त्तिर्भासि अस्माकंतुबहिर्मुखैरिंद्रियाणां पंचभूतोपलक्षितोजीवविशेषइवानभासि अतस्त्वमस्मादिंद्रियगोचरोनभवसिधिगस्मज्जीवितमिति ३७ छ. छ.

योगेश्वरास्तदभेदेनभजतामनुग्रहभारस्कंमन्यमानाः स्वामिभृत्यभावेनभजतामप्यनुग्रहंप्रार्थयमानाः स्तुवंतिद्वाभ्याम् प्रेयानिति विश्वात्मनिपरब्रह्मणि त्वयियआत्मनः पृथक्त्वंनेक्षेत अमुतः अमुष्मादन्यः तेप्रेष्ठोनास्ति आत्मनोजीवान् पृथक्नेक्षेतेतिवा हेवत्सलभक्तजनप्रिय अनन्यवृत्त्याअव्यभिचारिण्याभक्त्याभजतोऽनुग्रहाणेत्यर्थः ३८ अव्यभिचारिणीभक्तिः कथंस्याद्भजनीयानांबहुत्वादित्याशंक्याहुः जगतउद्भवादिषुनिमित्तेषुदेवतोजीवादृष्टाद्बहुधाभिद्यमानागुणायस्यास्तयास्वमाययात्मनिस्वरूपेरचिताब्रह्मादिभेदमतिर्येनतस्मै स्वसंस्थयाकेवलस्वरूपावस्थानेनचविनिवर्त्तितोभेदभ्रमोगुणाश्चतद्धेतव आत्मनियेनतस्मै ३९ शब्दब्रह्मस्तौति नमस्तइति श्रितंस्वीकृतंसत्वंयेन अतः भक्त्यादिफलप्रसवित्रेसत्वगुणत्वंनिर्गुणत्वंचैकस्यकथमित्याशंक्याह

योगेश्वराऊचुः प्रेयान्नतेऽन्योऽस्त्यमुतस्त्वयिप्रभोविश्वात्मनीक्षेन्नपृथग्यआत्मनः अथापिभक्त्येशतयोपधावतामनन्यवृत्त्याऽनुगृहाणवत्सल ३८ जगदुद्भवस्थितिलयेषुदेवतोबहुभिद्यमानगुणयात्ममायया रचितात्मभेदमतयेस्वसंस्थयाविनिवर्त्तितभ्रमगुणात्मनेनमः ३९
ब्रह्मोवाच नमस्तेश्रितसत्त्वायधर्मादीनांचसूतये निर्गुणायचयत्काष्ठांनाहंवेदापरेऽपिच ४०
अग्निरुवाच यत्तेजसाऽहंसुसमिद्धतेजाहव्यंवहेस्वध्वरआज्यसिक्तम् तंयज्ञियंपंचविधंचपंचभिःस्विष्टंयजुर्भिःप्रणतोस्मियज्ञम् ४१

यस्यकाष्ठांतत्त्वंनाहंवेद्मि अपरेब्रह्मादयश्चनविदुस्तस्मै ४० अग्निस्तुयज्ञमूर्त्तिंप्रणमति यस्यतेजसासुष्ठुसमिद्धंप्रदीप्तंतेजोयस्य सोऽहंप्रशस्ते अध्वरेहविर्वहामितंयज्ञियंयज्ञायहितंपालकम् यज्ञंयज्ञमूर्त्तिम् पंचविधत्वमैतरेयकेउक्तम् सएषयज्ञः पंचविधोऽग्निहोत्रंदर्शपूर्णमासौचातुर्मास्यानिपशुः सोमइतिपंचभिर्यजुर्भिर्मंत्रैः स्विष्टंसुपूजितम् तथाचश्रुतिः ओश्रावयेतिचतुरक्षरमस्तुश्रौषडितिचतुरक्षरंयजेतिद्व्यक्षरंयेयजामहइतिपंचाक्षरंद्व्यक्षरोवषट्कारः स्मृतिश्च चतुर्भिश्चचतुर्भिश्चद्वाभ्यांपंचभिरेवच हूयतेचपुनर्द्वाभ्यांसमेविष्णुःप्रसीदत्विति ४१ ७ ७ ७ ७

देवास्तुसत्यंवयमपिदेवास्तथाऽपिजगदाद्यंतयोस्त्वमेवनान्यः कश्चिदित्याहुः पुरेति कल्पापायेप्रलयेविकृतंकार्यजातमुदरीकृत्यसंहृत्यत्वमेवाद्यःपुमान् उरगेंद्रएवाधिकम् शयनंशय्यातस्मिन् शेषेशयनंकरोषि सिद्धैर्जनलोकादिवासिभिः विमृशिताविचिंतिताऽध्यात्मपदवीज्ञानमार्गोयस्यसएवत्वंयइदानीमक्ष्णोःपथिचरसिप्रत्यक्षोसि अवसिरक्षसि ४२ गंधर्वाप्सरसस्तुवयंभियाकेवलंसर्वानपिपरमेश्वरत्वेनोपश्लोकयामः त्वमेवतुपरमेश्वरः अन्येतुत्वदंशाएवेत्याहुः अंशांशाइति हेभूमन् महत्तम क्रीडाभांडंक्रीडोपकरणंविश्वंब्रह्मांडंयस्यतस्मैतेनमनंकुर्मः ४३ विद्याधरास्तुकेवलंविद्याभिः संपदःप्राप्यंतेअहंकारादिव्यामोहनि

देवाऊचुः पुराकल्पापायेस्वकृतमुदरीकृत्यविकृतंत्वमेवाद्यस्तस्मिन्सलिलउरगेंद्राधिशयने पुमान्शेषेसिद्धैर्हृदिविमृशिताध्यात्मपदविःसएवाद्याक्ष्णोर्यःपथिचरसिभृत्यानवसिनः ४२ गंधर्वाऊचुः अंशांशास्तेदेवमरीच्यादयएतेब्रह्मेंद्राद्यादेवगणारुद्रपुरोगाः क्रीडाभांडंविश्वमिदंयस्यचभूमन्तस्मैनित्यनाथनमस्तेकरवाम ४३ विद्याधराऊचुः त्वन्मायायाऽर्थमभिपद्यकलेवरेऽस्मिन्कृत्वाममाहमितिदुर्मतिरुत्पथैःस्वैः क्षिप्तोऽप्यसद्विषयलालसआत्ममोहंयुष्मत्कथाऽमृतनिषेवकउद्व्युदस्येत ४४ ब्राह्मणाऊचुः त्वंक्रतुस्त्वंहविस्त्वंहुताशःस्वयंत्वंहिमंत्रःसमिद्दर्भपात्राणिच त्वंसदस्यर्त्विजोदंपतीदेवताअग्निहोत्रंस्वधासोमआज्यपशुः ४५ त्वंपुरागांरसाया महासूकरोदंष्ट्रयापद्मिनींवारणेंद्रोयथा स्तूयमानोनदल्लीलयायोगिभिर्व्युज्जहर्थत्रयीगात्रयज्ञक्रतुः ४६

वृत्तिस्तुत्वत्कथाश्रवणंविनानास्तीत्याहुः अर्थपुरुषार्थसाधनंकलेवरमभिपद्यप्राप्यत्वन्मायायाऽस्मिन्ममेत्यहमितिचाभिमानंकृत्वाइममात्ममोहंयुष्मत्कथाऽमृतनिषेवकउत् उच्चैर्व्युदस्येत्परित्यजेन्नान्यः ननुस्वैःपुत्रादिभिरधिक्षिप्तोदुःखितःसन् परित्यजेदेवनेत्याहुः क्षिप्तोऽपिदुर्मतिः असत्सुविषयेष्वेवलालसातृष्णायस्यसः ४४ ब्राह्मणाःस्तुवंतित्वमितित्रिभिः सदस्याश्चक्रत्विजश्च ४५ गांपृथ्वीम् रसायाःरसातलात् दंष्ट्रयाव्युज्जहर्थविशेषेणोद्धृतवानसि योगिभिस्तूयमानः हेत्रयीगात्र वेदमूर्ते यज्ञोयागः सयूपः क्रतुस्तद्विशेषः तद्रूपी यज्ञसंकल्परूपइति यज्ञःक्रतुःकर्मयस्येतिवा ४६ ७

सत्वमस्माकंत्वद्दर्शनमाकांक्षतांप्रसीद अस्मद्यज्ञमप्युद्धरेत्यर्थः नचाशक्यंतवएतत् यतस्तवनाम्निकीर्त्यमानएवयज्ञविघ्नाःक्षयंयांति एवंप्रभावोयस्तस्मैनमः ४७ इत्यनेनप्रकारेणसर्वैःकीर्त्यमाने हेभद्रविदुर संनिन्येप्रवर्त्तयामास ४८ सर्वात्मतयासर्वभागभोक्ताऽपिभगवान्निजानंदतृप्तोऽपिस्वेनभागेनत्रिकपालपुरोडाशेनप्रीयमाणइवदक्षमाभाष्यसंबोध्यवचोबभाषे ४९ योऽहंजगतःकारणंआत्माचेश्वरश्चउपद्रष्टासाक्षीचस्वयंप्रकाशश्चनिरुपाधिश्चसएवब्रह्माशर्वश्चेत्यन्वयः ५० कुतइत्यतआह अहमेवा

सप्रसीदत्वमस्माकमाकांक्षतांदर्शनंतेपरिभ्रष्टसत्कर्मणाम् कीर्त्यमानेनृभिर्नाम्नियज्ञेशतेयज्ञविघ्नाः क्षययांतितस्मैनमः ४७ मैत्रेयउवाच इतिदक्षःकविर्यज्ञंभद्ररुद्राभिमर्शितम् कीर्त्यमाने हृषीकेशेसंनिन्येयज्ञभावने ४८ भगवान्स्वेनभागेनसर्वात्मासर्वभागभुक् दक्षंबभाषआभाष्य प्रीयमाणइवानघ ४९ श्रीभगवानुवाच अहंब्रह्माचशर्वश्चजगतःकारणंपरम् आत्मेश्वरउपद्रष्टास्वयंदृगविशेषणः ५० आत्ममायांसमाविश्यसोऽहंगुणमयींद्विज सृजन्रक्षन्हरन्विश्वंदध्रेसंज्ञांक्रियोचिताम् ५१ तस्मिन्ब्रह्मण्यद्वितीयेकेवलेपरमात्मनि ब्रह्मरुद्रौचभूतानि भेदेनाज्ञोऽनुपश्यति ५२ यथापुमान्नस्वांगेषुशिरःपाण्यादिषुक्वचित् पारक्यबुद्धिंकुरुतेएवंभूतेषुमत्परः ५३ त्रयाणामेकभावानांयोनपश्यतिवैभिदाम् सर्वभूतात्मनांब्रह्मन्सशांतिमधिगच्छति ५४ मैत्रेयउवाच एवंभगवतादिष्टःप्रजापतिपतिर्हरिम् अर्चित्वाक्रतुनास्वेनदेवानुभयतोऽयजत् ५५ रुद्रंचस्वेनभागेनह्युपाधावत्समाहितः कर्मणोदवसानेनसोमपानितरानपि उदवस्यसहर्त्विग्भिःसस्नाववभृथंततः ५६

त्ममायामधिष्ठायजगत्सृष्ट्यादिकुर्वन्सन्सच्चक्रियोचितांसंज्ञांधारयामि ५१ तस्मिन्केवलेऽद्वितीयेसमानासमानजातीयभेदरहितेब्रह्मणिमयिब्रह्मरुद्रौभूतानिचभेदेनाज्ञःपश्यतीत्यर्थः ५२ विद्वांस्तुभेदंनपश्यतीतिसदृष्टांतमाह यथेति ५३ तस्मादेवमैक्यंपश्यन्कृतार्थोभवतीत्याह त्रयाणामेकोभावःस्वरूपंयेषाम् ५४ स्वेनक्रतुनात्रिकपालेष्टयाउभयतःअंगैःप्रधानेनच ५५ स्वेनभागेनयज्ञावशिष्टेनउदवस्यतेसमाप्यतेऽनेनेत्युदवासानंतेनकर्मणासोमपानितरानपिउपाधावदित्यनुषंगः ततश्चउदवस्यकर्मसमाप्यअवभृथरूपंयथाभवतितथास्नातवान् ५६

स्वेनैवाऽनुभावेनाप्तराधसेप्राप्तसिद्धयेंतस्माअपि ५७ ५८ आवृंक्तेभजतेस्म अनन्यभावानामेकैवगतिः यः तम् प्रलयकालेस्रुप्ता शक्तिरीश्वरमिव ५९ बृहस्पतेःशिष्यान्मयाश्रुतम् ६० परंपवित्रंयआकर्ण्यतथाऽनुकीर्त्तयेत्सः आत्मनः परस्यापिअघंसंसारव्यसनं सर्वदाधुनोति ६१ इतिचतुर्थेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ दक्षकन्याऽन्वयेप्राप्तादक्षयज्ञकथोदिता मनुपुत्रान्वयेप्राप्ताध्रुवचर्याऽथपंचभिः १ अष्टमेगुरुदारोक्तिरोषमत्सरतःपुरात् निर्गतेनध्रुवेणाहतपसातोषणंहरेः २ एवंतावन्मनुकन्याऽन्वयोक्त्येवमरी-

तस्माअप्यनुभावेनस्वेनैवावाप्तराधसे धर्मएवमतिंदत्वात्रिदशास्तेदिवंययुः ५७ एवंदाक्षायणी हित्वासतीपूर्वकलेवरम् जज्ञेहिमवतःक्षेत्रेमेनायामितिशुश्रुम ५८ तमेवदयितंभूयआवृंक्तेपतिमंबिका अनन्यभावैकगतिशक्तिःस्रुप्तेवपूरुषम् ५९ एतद्भगवतःशंभोःकर्मदक्षाध्वरद्रुहः श्रुतभागवताच्छिष्यादुद्धवान्मेबृहस्पतेः ६० इदंपवित्रंपरमीशचेष्टितंयशस्यमायुष्यमघौघमर्षणम् योनित्यदाकर्ण्यनरोऽनुकीर्तयेद्धुनोत्यघंकौरवभक्तिभावतः ६१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेदक्षयज्ञसंधानोनामसप्तमोऽध्यायः ७ मैत्रेयउवाच सनकाद्यानारदश्चऋभुर्हंसोऽरुणिर्यतिः नैतेगृहान्ब्रह्मसुताह्यावसन्नूर्ध्वरेतसः १ मृषाधर्मस्यभार्यासीद्दंभंमायांचशत्रुहन् असूतमिथुनंतत्तुनिर्ऋतिर्जगृहेऽप्रजः २ तयोःसमभवल्लोभोनिकृतिश्चमहामते ताभ्यांक्रोधश्चहिंसाचयद्दुरुक्तिःस्वसाकलिः ३ दुरुक्तौकलिराधत्तभयंमृत्युंचसत्तम तयोश्चमिथुनंजज्ञेयातनानिरयस्तथा ४ संग्रहेणमयाख्यातःप्रतिसर्गस्तवानघ त्रिःश्रुत्वैतत्पुमान्पुण्यंविधुनोत्यात्मनोमलम् ५ अथातःकीर्त्तयेवंशंपुण्यकीर्त्तेःकुरूद्वह स्वायंभुवस्यापिमनोर्हरेरंशांशजन्मनः ६

च्यादीनांब्रह्मपुत्राणांवंशावर्णिताः तत्रावशिष्टंकिंचिदाह सनकाद्याइति नावसन् नाश्रिताःऊर्ध्वरेतसोनैष्ठिकाः अतस्तेषांवंशोनास्ति १ अधर्मोऽपिब्रह्मपुत्रस्तस्यवंशमाह मृषेतिचतुर्भिः दंभः परप्रतारणम् मायातदुचितान्चेष्टातयोःसोदरयोरपिदांपत्यमधर्मांशतया एवमुपर्यपि अप्रजः अपुत्रः २ निकृतिःशठता यत् याभ्यांकलिश्चतस्यस्वसादुरुक्तिश्चेत्यर्थः ३ यातनातीव्रवेदना ४ प्रतिसर्गोऽनुसर्गएव यद्वा प्रतिसर्गःप्रलयःअधर्मस्यप्रलयहेतुत्वात्प्रतिसर्गत्वम् एनत् एतमधर्मवंशंपुण्यमितिवर्जनद्वारापुण्यहेतुत्वात् ५ मनोःपुत्रवंशंहरेरंशोब्रह्मातस्यांशाद्देहाद्योज्जन्मयस्य ६

जगतोरक्षायांस्थितौ ७ सुनीतिःसुरुचिश्चजायेतयोर्मध्ये ८ तयोःप्रियाप्रियत्वंप्रपंचयन् ध्रुवचरितमाह पंचभिरध्यायैः सुरुचेःपुत्रमुत्तमसंज्ञंलालयन् ९ तथाअंकारोहणंचिकीर्षमाणम् १० गर्वोक्तिमेवाह त्रिभिर्नेति नृपतेर्धिष्ण्यमासनंनृपात्मजोऽपिभवान्नारोढुमर्हति ११ १२ पुरुषमीश्वरम् १३ मिषंतंपश्यंतम् सन्नवाचंकुंठितवाचम् १४ उदूह्यआरोप्य अंतःपुरजनमुखात् श्रुत्वा १५ शोकएव

प्रियव्रतोत्तानपादौशतरूपापतेःसुतौ वासुदेवस्यकलयारक्षायांजगतःस्थितौ ७ जायेउत्तानपादस्य-सुनीतिःसुरुचिस्तयोः सुरुचिःप्रेयसीपत्युर्नेतरायत्सुतोध्रुवः ८ एकदासुरुचेःपुत्रमंकमारोप्य-लालयन् उत्तमंनारुरुक्षंतंध्रुवंराजाऽभ्यनंदत ९ तथाचिकीर्षमाणंतंसपत्न्यास्तनयंध्रुवम् सुरुचिः शृण्वतोराज्ञःसेर्ष्यमाहातिगर्विता १० नवत्सनृपतेर्धिष्ण्यंभवानारोढुमर्हति नगृहीतोमयायत्त्वंकुक्षावपिनृपात्मजः ११ बालोऽसिबतनात्मानमन्यस्त्रीगर्भसंभृतम् नूनंवेदभवान्यस्यदुर्लभेऽर्थेमनोरथः १२ तपसाराध्यपुरुषंतस्यैवानुग्रहेणमे गर्भेत्वंसाधयात्मानंयदीच्छसिनृपासनम् १३ मैत्रेयउवाच मातुःसपत्न्याःसुदुरुक्तिविद्धःश्वसन्रुषादंडहतोयथाऽहिः हित्वामिषंतंपितरंसन्नवाचंजगाममातुःप्ररुदन्सकाशम् १४ तंनिःश्वसंतंस्फुरिताधरोष्ठंसुनीतिरुत्संगउदूह्यबालम् निशम्यतत्पौरमुखान्नितांतंसाविव्यथेयद्गदितंसपत्न्याः १५ सोत्सृज्यधैर्यंविललापशोकदावाग्निनादावलतेवबाला वाक्यंसपत्न्याःस्मरतीसरोजश्रियादृशाबाष्पकलामुवाह १६ दीर्घंश्वसंतीवृजिनस्यपारमपश्यतीबालकमाहबाला मामंगलंतातपरेषुमंस्थाभुंक्तेजनोयत्परदुःखदस्तत् १७ सत्यंसुरुच्याऽभिहितंभवान्मेयद्दुर्भगायाउदरेगृहीतः स्तन्येनवृद्धश्चविलज्जतेयांभार्येतिवावोढुमिडस्पतिर्माम् १८ आतिष्ठतत्तातविमत्सरस्त्वमुक्तंसमात्राऽपियदव्यलीकम् आराधयाधोक्षजपादपद्मंयदीच्छसेऽध्यासनमुत्तमोयथा १९

वदावाग्निस्तेन दावाग्निगतालताइवस्थितासाबालाविलापंचकार १६ वृजिनस्यदुःखस्यअमंगलमपराधंपरेषुमामंस्थाः यत् यतः परेभ्योदुःखंददातियःसःस्वदत्तमेवदुःखंभुंक्ते १७ दुर्भगयामयाउदरेगृहीतः तस्याएवस्तन्येनवृद्धश्च दुर्भगत्वमेवाह यांमामिडस्पतिर्भूपतिर्भार्येतिवोढुंस्वीकर्तुंविलज्जतेवाशब्दाद्दासीत्यपि १८ पितृभार्यात्वेनमात्रासमामातुःसपत्नीतयाऽपियदुक्तंतपसाराध्यपुरुषमित्यादितदातिष्ठकुरु अध्यासनंयदीच्छसि १९

परिचर्यंनिषेव्य विश्वविभावनायपालनायात्तास्वीकृताःगुणाभिपत्तिः सत्वगुणाधिष्ठानंयेनतस्य जितआत्मामनःश्वसनःप्राणश्चयैस्तै
रभिवंद्यम् २० एकमत्यासर्वांतर्यामिदृष्ट्या २१ मृग्यापदाब्जयोःपद्धतिर्मार्गोयस्य तमेवाश्रयशरणंव्रजततोभजस्व नान्यस्मिन्
भावोयस्यतस्मिन् निजधर्मैर्भावितेशोधिते २२ तमेवेत्यनेनसूचितंसर्वोत्तमत्वंप्रपंचयति नान्यमिति हस्तेनगृहीतंदीपवत्पद्मंय

यस्यांघ्रिपद्मंपरिचर्यविश्वविभावनायात्तगुणाभिपत्तेः अजोऽध्यतिष्ठत्खलुपारमेष्ठ्यंपदंजितात्मश्व-
सनाभिवंद्यम् २० तथामनुर्वोभगवान्पितामहोयमेकमत्यापुरुदक्षिणैर्मखैः इष्ट्वाऽभिपेदेदुरवाप-
मन्यतोभौमंसुखंदिव्यमथापवर्ग्यम् २१ तमेववत्साश्रयभृत्यवत्सलंमुमुक्षुभिर्मृग्यपदाब्जपद्धति
म् अनन्यभावेनिजधर्मभावितेमनस्यवस्थाप्यभजस्वपूरुषम् २२ नान्यंततःपद्मपलाशलोचना
त्दुःखच्छिदंतेमृगयामिकंचन योमृग्यतेहस्तगृहीतपद्मयाश्रियेतरैरंगविमृग्यमाणया २३ मैत्रेय
उवाच एवंसंजल्पितंमातुराकर्ण्यार्थागमंवचः संनियम्यात्मनात्मानंनिश्चक्रामपितुःपुरात् २४ ना
रदस्तदुपाकर्ण्यज्ञात्वातस्यचिकीर्षितम् स्पृष्ट्वामूर्धन्यघघ्नेनपाणिनाप्राहविस्मितः २५ अहोतेजःक्ष
त्रियाणांमानभंगममृष्यताम् बालोऽप्ययंहृदाधत्तेयत्समातुरसद्वचः २६ नारदउवाच नाधुना
ऽप्यवमानंतेसन्मानंवाऽपिपुत्रक लक्षयामःकुमारस्यसक्तस्यक्रीडनादिषु २७ विकल्पेविद्यमानेऽपि
नह्यसंतोषहेतवः पुंसोमोहमृतेभिन्नायल्लोकेनिजकर्मभिः २८ परितुष्येत्ततस्ताततावन्मात्रेणपूरु
षः दैवोपसादितंयावद्वीक्ष्येश्वरगतिंबुधः २९ अयमात्रोपदिष्टेनयोगेनावरुरुत्ससि यत्प्रसादंसवै
पुंसांदुराराध्योमतोमम ३०

या इतरैर्ब्रह्मादिभिः २३ संजल्पितंविलापंततःअर्थस्यागमोयस्मात्तथाभूतंवचआकर्ण्य २४
२५ विस्मितइत्युक्तंतदेवाह अहोतेजःप्रभावः २६ २७ विकल्पेमानापमानविवेकेसत्यपिभिन्नानसंतिकिंतुमोहकल्पिताएवेत्यर्थः कुतः
यत्सुखंदुःखंवातन्निजकर्मभिरेवभवतियतः २८ उपशमोपदेशेननिवर्त्तयति परितुष्येदितिषड्भिः ईश्वरगतिंवीक्ष्य ईश्वरानुकूल्यंविनानोद्य
माःफलहेतवइतिज्ञात्वापरितुष्येत्संतोषमेवकुर्यात् २९ दुष्करश्चतवायमुद्यमइत्याह अयेतिद्वाभ्याम् यस्यप्रसादमवरोद्धुंप्राप्तुमिच्छसि ३०

निःसंगेनतीव्रयोगेनसमाधिनामृगयंतोऽपियस्यपदवींमार्गंनविदुःसदेवोदुराराध्यः ३१ श्रेयसांकालेऽन्त्यत्वे ३२ सुखदुःखयोर्मध्येसुखे
सतिपुण्यंक्षीयतइतिदुःखेसतिपापंक्षीयतइत्यात्मानंतोषयन् तमसःपारंमोक्षंप्राप्नोति ३३ किंच गुणैरधिकात्पुंसइतिल्यब्लोपेपंच
मी तंदृष्ट्वाप्रीतिंकुर्यात् नत्वसूयामित्यर्थः अनुक्रोशंकृपांलिप्सेत् नतुतिरस्कारंसमानान्मैत्रींनतुस्पर्धाम् ३४ ३५ क्षात्रंस्वभावं

मुनयःपदवींयस्यनिःसंगेनोरुजन्मभिः नविदुर्मृगयंतोऽपितीव्रयोगसमाधिना ३१ अतोनिवर्ततामे
षनिर्बंधस्तवनिष्फलः यतिष्यतिभवान्कालेश्रेयसांसमुपस्थिते ३२ यस्ययद्दैवविहितंसतेनसुख
दुःखयोः आत्मानंतोषयन्देहीतमसःपारमृच्छति ३३ गुणाधिकान्मुदंलिप्सेदनुक्रोशंगुणाधमा-
त् मैत्रींसमानादन्विच्छेन्नतापैरभिभूयते ३४ ध्रुवउवाच सोऽयंशमोभगवतासुखदुःख
हतात्मनाम् दर्शितःकृपयापुंसांदुर्दर्शोऽस्मद्विधैस्तुयः ३५ अथाऽपिमेऽविनीतस्यक्षात्रंघोरमुपेयु-
षः सुरुच्यादुर्वचोबाणैर्नभिन्नेश्रयतेहृदि ३६ पदंत्रिभुवनोत्कृष्टंजिगीषोःसाधुवर्त्ममे ब्रूह्यस्मत्पि
तृभिर्ब्रह्मन्नन्यैरप्यनधिष्ठितम् ३७ नूनंभवान्भगवतोयोऽंगजःपरमेष्ठिनः वितुदन्नटतेवीणांहि
तायजगतोऽर्कवत् ३८ मैत्रेयउवाच इत्युदाहृतमाकर्ण्यभगवान्नारदस्तथा प्रीतःप्र-
त्याहतंबालंसद्वाक्यमनुकंपया ३९ नारदउवाच जनन्याभिहितःपंथाःसवैनिःश्रेयस
स्यते भगवान्वासुदेवस्तंभजतत्प्रवणात्मना ४० धर्मार्थकाममोक्षाख्यंयइच्छेच्छ्रेयआत्मनः
एकमेवहरेस्तत्रकारणंपादसेवनम् ४१ तत्तातगच्छभद्रंतेयमुनायास्तटंशुचि पुण्यंमधुवनं-
यत्रसान्निध्यंनित्यदाहरेः ४२

प्राप्तवतः अतएवाविनीतस्यदुर्वाक्यबाणैर्भिन्नेहृदिनश्रयतेनतिष्ठति ३६ अन्यैर
नधिष्ठितंत्रिभुवनेउत्कृष्टंपदंजेतुमिच्छोर्मेसाधुवर्त्ममार्गंब्रूहि ३७ अंकजइतिपाठेउत्संगाज्जातोयोनारदःसभवान् वीणांवितुदन्
वादयन् हिताय अटति ३८ ३९ निःश्रेयसस्यअभिप्रेतार्थस्यपंथाः कोऽसावित्यतआह भगवान्वासुदेवः अतएवतंभज ४०
४१ मधुवनाख्यंयमुनायास्तटंगच्छयत्रमधुवने ४२ छ छ छ छ छ छ

अध्ययनाद्यभावेऽपिआत्मनउचितानियोग्यानिदेवतानमस्कारादीनिकृत्वेतियमनियमाउक्ताः आसनकल्पनंचकुशादिभिःस्वस्तिका दिभिश्च ४३ प्राणेंद्रियमनसांमलंचांचल्यंव्युदस्येतिप्राणायामप्रत्याहारौ धारणामाह अभिध्यायेत्यादिषड्भिः गुरुणाधीरेणम नसागुरुंश्रीहरिम् ४४ सुरेषुसुंदरम् ४५ रमणीयान्यंगानियस्य ओष्ठश्चईक्षणाचईक्षणमरुणेओष्ठेक्षणेधारयतीतितथातम् अरुणमोष्ठमीक्षणंचधारयतीतिवा नृम्णंसुखकरम् यद्वा नृम्णंधनंसर्वपुरुषार्थनिधिमित्यर्थः ४६ पुरुषंपुरुषलक्षणयुक्तम् ४७ कौ

स्नात्वानुसवनंतस्मिन्कालिंद्याःसलिलेशिवे कृत्वोचितानिनिवसन्नात्मनःकल्पितासनः ४३ प्राणाया मेनत्रिवृताप्राणेंद्रियमनोमलम् शनैर्व्युदस्याभिध्यायेन्मनसागुरुणागुरुम् ४४ प्रसादाभिमुखंशश्वत्प्रसन्नवदनेक्षणम् सुनासंसुभ्रुवंचारुकपोलंसुरसुंदरम् ४५ तरुणंरमणीयांगमरुणोष्ठेक्षणाधरम् प्रणताश्रयणंनृम्णंशरण्यंकरुणार्णवम् ४६ श्रीवत्सांकंघनश्यामंपुरुषंवनमालिनम् शंखचक्रगदा पद्मैरभिव्यक्तचतुर्भुजम् ४७ किरीटिनंकुंडलिनंकेयूरवलयान्वितम् कौस्तुभाभरणग्रीवंपीतकौशेय वाससम् ४८ कांचीकलापपर्यस्तलसत्कांचननूपुरम् दर्शनीयतमंशांतमनोनयनवर्द्धनम् ४९ पद्भ्यांनखमणिश्रेण्याविलसद्भ्यांसमर्चताम् हृत्पद्मकर्णिकाधिष्ण्यमाक्रम्यात्मन्यवस्थितम् ५० स्मयमा नमभिध्यायेत्सानुरागावलोकनम् नियतेनैकभूतेनमनसावरदर्षभम् ५१ एवंभगवतोरूपंसुभद्रंध्या यतोमनः निर्वृत्यापरयातूर्णंसंपन्नंननिवर्त्तते ५२ जप्यश्चपरमोगुह्यःश्रूयतांमेनृपात्मज यंसप्त- रात्रंप्रपठन्पुमान्पश्यतिखेचरान् ५३ ओंनमोभगवतेवासुदेवाय मंत्रेणानेनदेवस्यकुर्या- द्द्रव्यमयींबुधः सपर्यांविविधैर्द्रव्यैर्देशकालविभागवित् ५४ स्तुभस्याभरणंग्रीवायांयस्य ४८ कांचीकला-

पेनपर्यस्तंपरिवेष्टितम् मनोनयनयोर्वर्धनंहर्षकरम् ४९ हृत्पद्मकर्णिकायांधिष्ण्यंमध्यस्थानंतदाक्रम्यसमर्च्चतामात्मनिमनसिस्थि- तम् ५० ध्यानमाह स्मयमानमिति नियतेनप्रागुक्तयाधारणयासुस्थिरेण अतएकभूतेनएकाग्रेण धारणोक्तानिविशेषणा- निध्यानेऽपिद्रष्टव्यानि यद्वा यथोक्तमात्रमेव तदुक्तमेकादशस्कंधे नान्यानिचिंतयेद्भूयःसुस्मितंभावयेन्मुखमिति ५१ समाधि माह एवमितितूर्णंशीघ्रंसंपन्नंसत् ५२ जप्योमंत्रः ५३ ५४ छ छ छ छ छ छ

द्रव्याण्येवाह सलिलैरिति शस्तैः दूर्वांकुरैः वन्यैरेवांशुकैः भूर्जत्वगादिभिः ५५ पूजायांअधिष्ठानमाह लब्ध्वासंपाद्यद्रव्यमयींशिलादि निर्मिताम् पूजासाद्गुण्यहेतूनाहसार्द्धाभ्याम् आभृतात्माधृतचित्तः मितंवन्यंभुंक्तइतितथा ५६ यत्करिष्यतीतितदानीमवतारमात्रु र्याभावात् ५७ पूर्वसेविताः सेवनंकारिताः कार्यत्वेनविहिताइत्यर्थः मंत्रहृदयेनद्वादशाक्षरेण ५८ एवमुक्तरीत्यामनोगतंयथाभ

सलिलैःशुचिभिर्माल्यैर्वन्यैर्मूलफलादिभिः शस्तांकुरांशुकैश्चार्चेत्तुलस्याप्रिययाप्रभुम् ५५ ल
ब्ध्वाद्रव्यमयीमर्च्चांक्षित्यंब्वादिषुचार्चयेत् आभृतात्मामुनिःशांतोयतवाङ्मितवन्यभुक् ५६ स्वे-
च्छावतारचरितैरचिंत्यनिजमायया करिष्यत्युत्तमश्लोकस्तन्ध्यायेन्हृदयंगतम् ५७ परिचर्याभग
वतोयावत्यःपूर्वसेविताः तामंत्रहृदयेनैवप्रयुंज्यान्मंत्रमूर्तये ५८ एवंकायेनमनसावचसाचम
नोगतम् परिचर्यमाणोभगवान्भक्तिमत्परिचर्यया ५९ पुंसाममायिनांसम्यग्भजतांभाववं
र्द्धनः श्रेयोदिशत्यभिमतंयद्धर्मादिषुदेहिनाम् ६० विरक्तश्चेंद्रियरतौभक्तियोगेनभूयसा तंनिरं
तरभावेनभजेताद्धाविमुक्तये ६१ इत्युक्तस्तंपरिक्रम्यप्रणम्यचनृपार्भकः ययौमधुवनंपुण्यंहरे
श्चरणचर्चितम् ६२ तपोवनंगतेतस्मिन्प्रविष्टोऽतःपुरंमुनिः अर्हितार्हणकोराज्ञासुखासीनउवाचतं
म् ६३ नारदउवाच राजन्किंध्यायसेदीर्घंमुखेनपरिशुष्यता किंवानरिष्यतेकामोधर्मोवाऽर्थे
नसंयुतः ६४ राजोवाच सुतोमेबालकोब्रह्मन्स्त्रैणेनाकरुणात्मना निर्वासितःपंचवर्षःसहमा
त्रामहान्कविः ६५ अप्यनाथंवनेब्रह्मन्मास्मादंत्यर्भकंवृकाः श्रांतंशयानंक्षुधितंपरिम्लानमुखांबु-
जम् ६६ अहोमेबतदौरात्म्यंस्त्रीजितस्योपधारय योऽकंप्रेम्णारुरुक्षंतंनाभ्यनंदमसत्तमः ६७

वतितथाकायादिभिर्भक्तिमत्यापरिचर्ययापरिचर्यमाणोधर्मार्थकामेषुयत्अभिमतंतत्श्रेयोदिशतीतिद्वयोरन्वयः ५९ ६० विरक्तः सन्भजेत्किमर्थंमुक्तये ६१ हरेश्चरणाभ्यांचर्चितंमंडितम् ६२ अर्हितंसत्कृत्यसमर्पितंमर्हणमर्घादिकंयस्मै ६३ किंवानरिष्यतेनन श्यतीतिसवितर्कःप्रश्नः ६४ मात्रासहनिर्वासितइतितस्याअप्यनादृतत्वात् ६५ मास्मादंतिकिंस्विन्नखादंतीत्यर्थः ६६ ६७

देवेनश्रीहरिणागुप्तमात्मसात्कृत्वारक्षितंयस्ययशोजगत्प्रावृंक्तेव्याप्नोति ६८ विपुलयन्विस्तारयन् ६९ ७० ध्रुवोमधुवनेकिम करोत् इत्यपेक्षायामाह तत्रेत्यादिना अभिषिक्तः स्नातः यस्यांप्राप्तः ताम् ७१ कपित्थानिबदराणिचअशनंयस्यआत्मवृत्तिः दे-हस्थितिः तदनुसारेण ७२ ७३ तृतीयंचआनयन्ईषदवनयन्नुपधावदित्यन्वयः प्रतिमाससमाहारसंकोचंतपोऽतिरेकंचकृतवानि-

नारदउवाच मामाशूचःस्वतनयंदेवगुप्तंविशांपते तत्प्रभावमविज्ञायप्रावृंक्तेयद्यशोजगत् ६८ सुदुष्करंकर्मकृत्वालोकपालैरपिप्रभुः एष्यत्यचिरतोराजन्यशोविपुलयंस्तव ६९ मैत्रेयउवाच इतिदेवर्षिणाप्रोक्तंविश्रुत्यजगतीपतिः राजलक्ष्मीमनादृत्यपुत्रमेवान्वचिंतय-त् ७० तत्राभिषिक्तःप्रयतस्तामुपोष्यविभावरीम् समाहितःपर्यचरदृष्यादेशेनपूरुषम् ७१ त्रिरात्रांतेत्रिरात्रांतेकपित्थबदराशनः आत्मवृत्त्यनुसारेणमासंनिन्येऽर्चयन्हरिम् ७२ द्वितीयं-चतथामासंषष्ठेषष्ठेऽर्भकोदिने तृणपर्णादिभिःशीर्णैःकृतान्नोऽभ्यर्चयद्विभुम् ७३ तृतीयंचानय न्मासंनवमेनवमेऽहनि अब्भक्षउत्तमश्लोकमुपाधावत्समाधिना ७४ चतुर्थमपिवैमासंद्वादशेद्वा दशेऽहनि वायुभक्षोजितश्वासोध्यायन्देवमधारयत् ७५ पंचमेमास्यनुप्राप्तेजितश्वासोनृ-पात्मजः ध्यायन्ब्रह्मपदैकेनतस्थौस्थाणुरिवाचलः ७६ सर्वतोमनआकृष्यहृदिभूतेंद्रियाशय-म् ध्यायन्भगवतोरूपंनाद्राक्षीत्किंचनापरम् ७७ आधारंमहदादीनांप्रधानपुरुषेश्वरम् ब्र ह्मधारयमाणस्यत्रयोलोकाश्चकंपिरे ७८ यदैकपादेनसपार्थिवार्भकस्तस्थौतदंगुष्ठनिपीडिता-मही ननामतत्रार्द्धमिभेंद्रधिष्ठितातरीवसव्येतरतःपदेपदे ७९

त्यर्थः ७४ ७५ ७६ भूतानिशब्दादीनि इंद्रियाणिचआशेरतेयस्मिन् तन्मनआकृष्यब्रह्मध्यायन् ७७ धारयमाणस्यसतः तस्यतेजःसोढुमशक्नुवंतः ७८ तस्यांगुष्ठे ननिपीडिता आक्रांतासतीमही तत्रतदाअर्धंननाम सप्तमेशंके अर्धशब्दस्यनपुंसकत्वादंशांशिनोरभेदाच्चैवंसामानाधिकरण्यम्-इभेंद्रेणाधिष्ठितातरीनौर्यथा पदेपदेसव्यतोदक्षिणतश्चनमति तद्वत् ७९ ॐ ॐ ॐ ॐ

अन्यदप्याश्चर्यमाह तस्मिन्ध्रुवेविश्वंविश्वात्मकंविष्णुमात्मनःसकाशादनन्ययाधियाआत्माभेददृष्ट्या अभिध्यायतिसतिकिंकृ-
त्वा असंकृप्राणंतत् द्वारंचनिरुध्यआत्मन्येकीकृत्यस्वप्राणनिरोधेकृतेविश्वस्यप्राणनिरोधोजातइतिभावः ८० एवंप्राणनिरोधंकदा
चिदपिनविद्मः अखिलसत्त्वधाम्नः सर्वप्राणिशरीरस्यतस्माद्वृजिनात् क्लेशात् ८१ यतोबालात् कोऽसौबालः कथंन्वतस्मात्प्रा
णनिरोधइत्यतआह उत्तानपादस्यपुत्रोमयिविश्वरूपेसंगतात्मा ऐक्यंप्राप्तोवर्त्ततइति ८२ इतिचतुर्थेटीकायामष्टमोऽध्यायः८

तस्मिन्नभिध्यायतिविश्वमात्मनोद्वारंनिरुध्यासुमनन्ययाधिया लोकानिरुच्छ्वासनिपीडिताभृशं-
सलोकपालाःशरणंययुर्हरिम् ८० देवाऊचुः नैवंविदामोभगवन्प्राणरोधंचराचरस्या
खिलसत्त्वधाम्नः विधेहितन्नोवृजिनाद्विमोक्षंप्राप्तावयंत्वांशरणंशरण्यम् ८१ श्रीभगवा
नुवाच माभैष्टबालंतपसोदुरत्ययान्निवर्त्तयिष्येप्रतियातस्वधाम यतोहिवःप्राणनिरोध-
आसीदौत्तानपादिर्मयिसंगतात्मा ८२ इतिश्रीभाग॰चतु॰ध्रुवचरितेअष्टमोऽध्यायः८
मैत्रेयउवाच तएवमुच्छिन्नभयाउरुक्रमेकृतावनामाःप्रययुस्त्रिविष्टपम् सहस्रशीर्षोऽपि
ततोगरुत्मतामधोर्वनंभृत्यदिदृक्षयागतः १ सवैधियायोगविपाकतीव्रयाहृत्पद्मकोशेस्फुरितत-
डित्प्रभम् तिरोहितंसहसैवोपलक्ष्यबहिःस्थिततदवस्थंददर्श २ तद्दर्शनेनागतसाध्वसःक्षिताव
वंदतांगंविनमय्यदंडवत् दृग्भ्यांप्रपश्यन्प्रपिबन्निवार्भकश्चुंबन्निवास्येनभुजैरिवाश्लिषन् ३

नवमेतुहरिंस्तुत्वालब्ध्वातस्माद्वरान्ध्रुवः प्रत्यागत्याकरोद्राज्यंपित्रादत्तमितीर्यते १ एवंभगवद्वाक्येनगतभयाः १ सवैध्रुवः योग
विपाकेनदार्ढ्येननिश्चलया गरुडाधिरूढंपुरतःस्थितमपियदाऽतर्दृष्टित्वादसौनापश्यत्तदाभगवतैवांतः स्वरूपमाकृष्टंमंतस्तिरो
हितमुपलक्ष्यस्युत्थितःसन् तदवस्थंयादृग्गतःस्फुरितस्तादृशम् २ आगतसाध्वसः जातसंभ्रमः विनमय्य आनतंकृत्वासंभ्र
ममेवाह दृग्भ्यांप्रपिबन्निवपश्यन्नवंदत आस्येनचुंबन्निवावंदत भुजाभ्यामाश्लिषन्निवावंदतेत्यर्थः ३ ७२ ७२

विवक्षंतंतद्गुणान्वक्तुमिच्छंतम् अतद्विदं स्तुत्यादि कर्तुमजानंतम् अस्यध्रुवस्यसर्वस्यचतद्यवस्थितत्वात् ज्ञात्वाब्रह्ममयेनवेदा-त्मकेनशंखेन ४ भगवताप्रतिपादितांगिरंप्रतिपद्येतिशेषः प्रतिपद्यतामितिपाठेतांवेदात्मिकाम् परिज्ञातः परात्मनोरीश्वरजीव-योर्निर्णयोयेनसः अतएवभक्त्याभावः प्रेमयस्य असत्वरं स्थैर्येणपरितः श्रुतंविख्यातमुरुश्रवः कीर्त्तिर्यस्यतम् ध्रुवाक्षितिः स्था नंयस्येतिभावनिर्देशः ५ ईशानुग्रहसंभाषमवागाद्यद्भुतवृत्तिभिः द्वादशादित्यसंकाशैः श्लोकैरस्तौद्धरिंध्रुवः योमेप्रसुप्तांलीनांवा चमन्यांश्चप्राणानिंद्रियाणिस्वधाम्नाचिच्छक्त्यासंजीवयति यतः अखिलाश्चक्षुरादिज्ञानक्रियाशक्तीर्धारयतीतितस्मापुरुषायां-

सतंविवक्षंतमतद्विदंहरिर्ज्ञात्वाऽस्यसर्वस्यचतद्धृवस्थितः कृतांजलिंब्रह्ममयेनकंबुनापस्पर्शबा लकृपयाकपोले ४ सवैतदैवप्रतिपादितांगिरंदैवीपरिज्ञातपरात्मनिर्णयः तंभक्तिभावोऽभ्यगृ-णादसत्वरंपरिश्रुतोरुश्रवसंध्रुवक्षितिः ५ ध्रुवउवाच योऽतः प्रविश्यममवाचमिमांप्रसुप्तां संजीवयत्यखिलशक्तिधरः स्वधाम्ना अन्यांश्चहस्तचरणश्रवणत्वगादीन्प्राणान्नमोभगवतेपुरु-षायतुभ्यम् ६ एकस्त्वमेवभगवन्निदमात्मशक्त्यामायाख्ययोरुगुणयामहदाद्यशेषम् सृष्ट्वाऽ नुविश्यपुरुषस्तदसद्गुणेषुनानेवदारुषुविभावसुवद्विभासि ७ त्वद्दत्तयावयुनयेदमचष्टविश्वंसु-प्तप्रबुद्धइवनाथभवत्प्रपन्नः तस्यापवर्ग्यशरणंतवपादमूलंविस्मर्यतेकृतविदाकथमार्तबंधो ८

तर्यामिणे ६ ननुवागादींद्रियशक्तिधराःवन्ह्यादयःप्रसिद्धानाहमित्यतआह एकइति अनुविश्यपुरुषोऽतर्यामीत्वमेकएवतस्यामा यायाः असत्सुगुणेष्विंद्रियादिषुस्थितः सन् तत्तद्देवतारूपेणनानेवभासि नतुत्वद्व्यतिरेकेणज्ञानक्रियाशक्तिधरः कश्चिदस्तीत्यर्थः ७ अपिच किंवक्तव्यंवन्ह्यादयोज्ञानादिशक्तिधरानभवंतीतियस्मात् ब्रह्मणोऽपिज्ञानंत्वदधीनमेवेत्याह त्वद्दत्तयावयुनयाज्ञानेनभ-वंतंशरणंप्रपन्नोब्रह्माइदंविश्वमचष्ट अपश्यत् कथंसुप्तः प्रबुद्धः सन् यथापश्यतितद्वत् अतः आपवर्ग्यामुक्तास्तेषामपिशरणम् कृतविदासर्वेंद्रियजीवनेनत्वत्कृतमुपकारंजानताकथंविस्मर्यते एवंभूतंत्वामभजंतः कृतघ्नाइत्यर्थः ८ ७ ७ ७

येत्वमादृशाः कामाद्यर्थंभजंतितेऽतिमूढाइत्याह नूनमिति भवाप्ययोजन्ममरणेतद्विमोक्षेहेतुंत्वामन्यहेतोः कामाद्यर्थंभजंति तेनूनंविमुष्टमतयः वंचितचित्ताः यतस्तेकल्पतरुम् त्वामर्चंतिततः कुणपतुल्येनदेहेनोपभोग्यंसुखमिच्छंति नचेच्छायोग्यंतदित्याह यत्स्पर्शजंविषयसंबंधजन्यंसुखंतन्नरकेऽपिभवति ९ ननुस्वर्गादिसुखंसकामैःप्राप्यतेनिष्कामभजनेतन्नस्यादित्यतआह येति स्वमहिमनिनिजानंदरूपेऽपिमाभूत् नभवत्वित्यर्थः अंतकस्यासिनाकालेनलुलितात् खंडितात् विमानात् पततांसानास्तीतिकिमुवक्तव्यम् १० अतस्तेकथाश्रवणायसत्संगतिंदेहीत्याह भक्तिंत्वयिप्रवहतांसातत्येनकुर्वताम् ननुमोक्षंकिंनयाचसेअतआह येनमहत्संगेन अंजसाअयत्नतएवउरूणिव्यसनानियस्मिन् तन्नेष्येपारंगमिष्यामि भवत्गुणकथैवामृतंतस्यपानेनमत्तःसन् ११ कथा॰

नूनंविमुष्टमतयस्तवमाययाते येत्वांभवाप्ययविमोक्षणमन्यहेतोः अर्च्चंतिकल्पकतरुंकुणपोपभोग्यमिच्छंतियत्स्पर्शजंनिरयेऽपिनृणाम् ९ यानिर्वृतिस्तनुभृतांतवपादपद्मध्यानाद्भवज्जनकथाश्रवणेनवास्यात् साब्रह्मणिस्वमहिमन्यपिनाथमाभूत्किंत्वंतकासिलुलितात्पततांविमानात् १० भक्तिंमुहुःप्रवहतांत्वयिमेप्रसंगोभूयादनंतमहतामम लाशयानाम् येनांजसोल्बणमुरुव्यसनंभवाब्धिंनेष्येभवद्गुणकथाऽमृतपानमत्तः ११ तेनस्मरंत्यातितरांप्रियमीशमर्त्यंयेचान्वदःसुतसुहृद्गृहवित्तदाराः येत्वब्जनाभभवदीयपदारविंदसौगंध्यलुब्धहृदयेषुकृतप्रसंगाः १२ तिर्यङ्गद्विजसरीसृपदेवदैत्यमर्त्यादिभिःपरिचितंसदसद्विशेषम् रूपंस्थविष्ठमजतेमहदाद्यनेकंनातःपरंपरमवेद्मिनयत्रवादः १३

मृतपानस्यमादकत्वमाह तेअतितरांप्रियमपिमर्त्यंदेहंनस्मरंति नानुसंदधते येचसुतादयःअदःमर्त्यमनुसंबद्धास्तानपि केतेनस्मरंति येकृतप्रसंगाः केषुभवदीयपदारविंदसौगंध्येनलुब्धंहृदयंयेषांतेषु तुशब्देनान्येषांकेवलयोगादिनिष्ठानांदेहाद्यभिमानान्निवृत्तिंदर्शयति १२ नन्वेवंविद्वानपित्वंकिमित्यभिमानंवहस्यतआह तिर्यगिति तिर्यङ्गादिभिःपरिचितंव्याप्तम् संतोऽसंतश्चविशेषायस्य महदादीन्यनेकानिकारणानियस्य हेपरम अजतेइदंस्थविष्ठंविराड्रूपंकेवलंवेद्मि अतःपरमीश्वरस्वरूपंनवेद्मि यत्रवादःशब्दव्यापारोनास्तितद्ब्रह्मरूपंचनवेद्मि अतोऽभिमानोननिवर्त्ततइतिभावः १३

तदेवभगवदनुकंपयातद्रूपद्वयंज्ञात्वेश्वररूपमनुवर्णयन्नमस्करोति कल्पांतएतदिति एतत्त्रैलोक्यंयःपुमान्शेते स्वस्मिन्नेवदृक्निर्वाहो
र्यस्ययोगनिद्रारूढत्वात् अनंतसखःशेषसहायः तदंके शेषोत्संगेयस्यनाभिरेवसिंधुःसमुद्रः तस्मिन्रोहतीति तथातस्मिन्कांच
नलोकपद्मस्यगर्भेकर्णिकायांद्युमान् तेजस्वीब्रह्माभवति तंप्रणतोऽस्मीत्यर्थः १४ ननुममापिस्वापाद्यवस्थावत्वेकोजीवाद्विशे
षइत्यतआह त्वंतुव्यतिरिक्तः जीवविलक्षणःआस्सेतिष्ठसि वैलक्षण्यमेवाह त्वंतुनित्यमुक्तः जीवस्तुत्वत्प्रसादान्मुच्यते त्वंप-
रिशुद्धः सतुमलिनः त्वंतुविबुद्धः सत्वज्ञः त्वमात्मा सतुजडः त्वंकूटस्थः सतुविकारीत्वमादिपुरुषःसत्वादिमान् त्वंतुभगवान् सतु
भगहीनः त्वंत्रयाणांगुणानामधीशः सतुपरतंत्रः कुतः एतद्वैलक्षण्यम् यद्यतः बुद्ध्यवस्थितिंबुद्धेस्तांतामवस्थामखंडितयास्वदृ-

कल्पांतएतदखिलंजठरेणगृण्हन्शेतेपुमान्स्वदृगनंतसखस्तदंके यन्नाभिसिंधुरुहकांचनलोक-
पद्मगर्भेद्युमान्भगवतेप्रणतोऽस्मितस्मै १४ त्वंनित्यमुक्तपरिशुद्धविबुद्धआत्माकूटस्थआदिपुरुषो
भगवांस्त्र्यधीशः यद्बुद्ध्यवस्थितिमखंडितयास्वदृष्ट्याद्रष्टास्थितावधिमखोव्यतिरिक्तआस्से १५
यस्मिन्विरुद्धगतयोह्यनिशंपतंतिविद्यादयोविविधशक्तयआनुपूर्व्यात् तद्ब्रह्मविश्वभवमेकमनंतमा
द्यमानंदमात्रमविकारमहंप्रपद्ये १६ सत्याशिषोहिभगवंस्तवपादपद्ममाशीस्तथाऽनुभजतःपुरुषा
र्थमूर्त्तेः अप्येवमार्यभगवान्परिपातिदीनान्वाश्रेववत्सकमनुग्रहकातरोऽस्मान् १७ मैत्रेयउवा
च अथाभिष्टुतएवंवैसत्यसंकल्पेनधीमता भृत्यानुरक्तोभगवान्प्रतिनंद्येदमब्रवीत् १८

ष्ट्याचिच्छक्त्याद्रष्टापश्यति द्रष्टेतितृन्प्रत्ययांतः अतोबुद्ध्यवस्थितिमित्यत्रषष्ठ्यभावः तथाभूतएवत्वंस्थितौपालनेअधिमखःयज्ञा
धिष्ठाताश्रीविष्णुः १५ तमेवब्रह्मरूपेणज्ञातंनमस्करोति यस्मिन्निति पतंतिअकस्मादुद्भवंति विश्वस्यभवोयस्मात् एकमखंड
म् आद्यमनादिम् १६ सकामभजनादपिमोक्षमाशासानआह हेभगवन् पुरुषार्थः परमानंदःसएवमूर्त्तिर्यस्य तस्य तवपादप-
द्ममाशिषोराज्यादेःसकाशात् सत्याआशीः परमार्थफलंनिश्चितम् कस्यतथातेनप्रकारेणत्वमेवपुरुषार्थइत्येवंनिष्कामतयाअ-
न्वनुभजतः यद्यप्येवंतथाऽपि हेआर्यस्वामिन् दीनान्सकामानपि अस्मान् भगवान् परिपातिसंसारभयात् रक्षत्येव यतःअनु
ग्रहेहिताचरणेकातरःपरवशः यथानवप्रसूतावाश्रा धेनुर्वत्संक्षीरंपाययतिवृकादिभ्योरक्षतितद्वत् १७ १८ ७ ७

व्यवसितंसंकल्पितम् १९ तत्प्रयच्छामीत्युक्तंकिंतदित्यपेक्षायामाह नान्यैरितिसार्द्धद्वाभ्याम् हेभद्र ध्रुवाक्षितिर्निवासोयस्मिन्
आहितमर्पितम् २० धान्याक्रमणायभ्राम्यमाणानांपशूनांबंधनस्तंभोमेढीतस्यांबलीवर्दसमूहवत् अवांतरकल्पवासिनांपरस्ताद
पिस्थास्नुलोकत्रयनाशेऽप्यनश्वरम् धर्माग्न्यादयोनक्षत्ररूपाः वनौकसः सप्तर्षयः यत्प्रदक्षिणीकृत्यभ्रमंतश्चरंति २१ एतच्चरा-
ज्यानंतरंभविष्यतीत्याह प्रस्थितइति तुभ्यंपृथ्वींदत्त्वावनंप्रस्थितेभावेक्तः वनंप्रतिदीर्घगमनेकृतेसतिरक्षितारक्षिष्यसि २२

श्रीभगवानुवाच वेदाहंतेव्यवसितंहृदिराजन्यबालक तत्प्रयच्छामिभद्रंतेदुरापमपिसुव्र-
त १९ नान्यैरधिष्ठितंभद्रयद्भ्राजिष्णुध्रुवक्षिति यत्रग्रहर्क्षताराणांज्योतिषांचक्रमाहितम् २०
मेढ्यांगोचक्रवत्स्थास्नुपरस्तात्कल्पवासिनाम् धर्मोऽग्निःकश्यपःशक्रोमुनयोयेवनौकसः
चरंतिदक्षिणीकृत्यभ्रमंतोयत्सतारकाः २१ प्रस्थितेतुवनंपित्रादत्त्वागांधर्मसंश्रयः षट्त्रिं-
शद्वर्षसाहस्रंरक्षिताव्यंगलभुवः २२ त्वद्भ्रातर्युत्तमेनष्टेमृगयायांतुतन्मनाः अन्वेषंतीवनंमा-
तादावाग्निंसाप्रवेक्ष्यति २३ इष्ट्वामांयज्ञहृदयंयज्ञैःपुष्कलदक्षिणैः भुक्त्वाचेहाशिषःसत्या-
अंतेमांसंस्मरिष्यसि २४ ततोगंतासिमत्स्थानंसर्वलोकनमस्कृतम् उपरिष्टादृषिभ्यस्त्वंयतो
नावर्ततेगतः २५ मैत्रेयउवाच इत्यर्चितःसभगवानतिदिश्यात्मनःपदम् बाल-
स्यपश्यतोधामस्वमगाद्गरुडध्वजः २६ सोऽपिसंकल्पजंविष्णोःपादसेवोपसादितम् प्रा-
प्यसंकल्पनिर्वाणंनातिप्रीतोऽभ्यगात्पुरम् २७ विदुरउवाच सुदुर्लभंयत्परमंपदंहरे-
र्मायाविनस्तच्चरणार्चनार्जितम् लब्ध्वाऽप्यसिद्धार्थमिवैकजन्मनाकथंस्वमात्मानममन्यतार्थवित् २८
मैत्रेयउवाच मातुःसपत्न्यावाग्बाणैर्हृदिविद्धस्तुतान्स्मरन् नैच्छन्मुक्तिपतेर्मुक्तिंतस्मात्तापमुपेयिवान्
२९

त्वयाअसंकल्पितमपिमद्भक्तस्यतवद्रोहादेवंभविष्यतीत्याह त्वद्भ्रातरीति सासुरुचिःदावाग्निंप्रवेक्ष्यति २३ किंच इष्ट्वामांय-
ज्ञोहृदयंप्रियामूर्त्तिर्यस्यतम् २४ यतःस्थानात् २५ अतिदिश्यदत्त्वा २६ संकल्पजंमनोरथंपादसेवयाप्रापितंसंकल्पस्यनिर्वाणंसमाप्ति
र्यस्मात् २७ मायाविनः सकामस्ययत्सुदुर्लभंहरेःपदंतदेकेनैवजन्मनालब्ध्वाऽपिस्वमात्मानंमनअसिद्धार्थमप्राप्तमनोरथमिवकथममन्य
तपुरुषार्थविदपि २८-२९

तापमेवाह समाधिनेतिसार्द्धैः षड्भिः नैकेअनेकेभवायस्मिन् बहुजन्माभ्यस्तेनेत्यर्थः प्रणामस्तुत्यादिसमये गरुडाधिरूढस्यहरेः पादच्छा
यायांस्थितमात्मानंस्मरन्नाह छायामुपेत्येति पृथग्भ्रांतिः भेददृष्टिः सन् हाकष्टमितिभावः ३० अनात्म्यमात्मशून्यत्वमज्ञलंभव-
च्छेत्तुः यदंतवत्तदयाचेयाचितवानस्मि ३१ अज्ञत्वेकारणंसंभावयति मतिरिति पतद्भिर्मदपेक्षयाअधःप्राप्नुवद्भिः अतएवासहन-
शीलैः नाधुनाऽप्यवमानंतेइत्यादिसत्यमपि नारदस्यवचोयोनगृहीतवानस्मि तस्यमेमतिर्विदूषिता ३२ किंच देवीमिति प्रसुप्तः
स्वप्नानिवपश्यन् द्वितीयेअसत्यपिभ्रांतेवभ्रातृव्यः शत्रुरिति दृष्ट्याहृद्रुजाहृदयशोकेनतप्येतापमनुभवामि ३३ किंच मयाप्रसा

ध्रुवउवाच समाधिनानैकभवेनयत्पदंविदुःसनंदादयऊर्ध्वरेतसः मासैरहंषड्भिरमुष्यपादयोश्छा
यामुपेत्यापगतःपृथङ्मतिः ३० अहोबतममानात्म्यंमंदभाग्यस्यपश्यत भवच्छिदःपादमूलंग-
त्वायाचेयदंतवत् ३१ मतिर्विदूषितादेवैःपतद्भिरसहिष्णुभिः योनारदवचस्तथ्यंनाग्राहिषमस-
त्तमः ३२ दैवींमायामुपाश्रित्यप्रसुप्तइवभिन्नदृक् तप्येद्वितीयेप्यसतिभ्रातृभ्रातृव्यहृद्रुजा ३३
मयैतत्प्रार्थितंव्यर्थंचिकित्सेवगतायुषि प्रसाद्यजगदात्मानंतपसादुःप्रसादनम् ३४ भवच्छिद-
मयाचेहंभवंभाग्यविवर्जितः स्वाराज्यंयच्छतोमौढ्यान्मानोमेभिक्षितोबत ईश्वरात्क्षीणपुण्येन
फलीकारानिवाधनः ३५ मैत्रेयउवाच नवैमुकुंदस्यपदारविंदयोरजोजुषस्तातभवादृशा-
जनाः वांछंतितद्दास्यमृतेर्थमात्मनोयदृच्छयालब्धमनःसमृद्धयः ३६ आकर्ण्यात्मजमायांतंसंप-
रेत्ययथागतम् राजानश्रद्दधेभद्रमभद्रस्यकुतोमम ३७

द्ययत्प्रार्थितंतद्व्यर्थंप्रार्थितमाह भवच्छिदमिति ३४
एतदेवसदृष्टांतमाह स्वाराज्यंनिजानंदंप्रयच्छतः सकाशादभिमानः क्षीणपुण्येनमयाभिक्षितः याचितः क्षीणेनपुण्येनेतिवादृष्टां
तएवसंबंधः यथाऽधनः ईश्वराच्चक्रवर्त्तिनःफलीकारान् सतुषतंडुलकणान् याचेतेतद्वत् ३५ एवंनिस्पृहत्वंतस्ययुक्तमित्याह न
स्यदास्यंविनाअन्यमर्थमात्मनोनैववांच्छंति यदृच्छयैवलब्धेनमनसः समृद्धिर्येषांते ३६ प्रस्तुतमाह आकर्ण्येति संपरेत्य-
मृत्वा आगतमाकर्ण्ययथातथानश्रद्दधेविश्वासंनचकार अभद्रस्यममभद्रंकुतइतिमत्वा ३७ ७ ७ ७

एष्यत्यचिरतइतिदेवर्षेर्वाक्यंश्रद्दधाय ३८ ब्राह्मणादिभिःपर्यस्तःपरिवृतः ३९ ४० अस्यराज्ञोमहिष्योर्मध्येउत्तमंनिधायएकामेव शिबिकांनरविमानमारुह्य ४१ उपवनस्याभ्याशेसमीपे ४२ विष्वक्सेनांघ्रिसंस्पर्शेनहतमशेषमघंबंधनंचयस्य ४३ जातउद्दा

श्रद्धायवाक्यंदेवर्षेर्हर्षवेगेनधर्षितः वार्त्ताहर्त्तुरतिप्रीतोहारंप्रादान्महाधनम् ३८ सदश्वंरथमारुह्यकार्त्तस्वरपरिष्कृतम् ब्राह्मणैःकुलवृद्धैश्चपर्यस्तोऽमात्यबंधुभिः ३९ शंखदुंदुभिनादेनब्रह्मघोषेणवेणुभिः निश्चक्रामपुरात्तूर्णमात्मजाभीक्षणोत्सुकः ४० सुनीतिःसुरुचिश्चास्यमहिष्योरुक्मभूषिते आरुह्यशिबिकांसार्धमुत्तमेनाभिजग्मतुः ४१ तंदृष्ट्वोपवनाभ्याशआयांतंतरसारथात् अवरुह्यनृपस्तूर्णमासाद्यप्रेमविह्वलः ४२ परिरेभेऽगजंदोर्भ्यांदीर्घोत्कंठमनाःश्वसन् विष्वक्सेनांघ्रिसंस्पर्शहताशेषाघबंधनम् ४३ अथाजिघ्रन्मुहुर्मूर्ध्निशीतैर्नयनवारिभिः स्नापयामासतनयंजातोद्दाममनोरथः ४४ अभिवंद्यपितुःपादावाशीर्भिश्चाभिमंत्रितः ननाममातरौशीर्ष्णासत्कृतःसज्जनाग्रणीः ४५ सुरुचिस्तंसमुत्थाप्यपादावनतमर्भकम् परिष्वज्याहजीवेतिबाष्पगद्गदयागिरा ४६ यस्यप्रसन्नोभगवान्गुणैर्मैत्र्यादिभिर्हरिः तस्मैनमंतिभूतानिनिम्नमापइवस्वयम् ४७ उत्तमश्चध्रुवश्चोभावन्योऽन्यंप्रेमविह्वलौ अंगसंगादुत्पुलकावस्रौघंमुहुरूहतुः ४८ सुनीतिरस्यजननीप्राणेभ्योऽपिप्रियंसुतम् उपगुह्यजहावाधिंतदंगस्पर्शनिर्वृता ४९ पयस्तनाभ्यांसुस्रावनेत्रजैःसलिलैःशिवैः तदाभिषिच्यमानाभ्यांवीरवीरसुवोमुहुः ५०

मोमहान्मनोरथो यस्य ४४ अभिमंत्रितः पितुराशीर्भिः सहतेनकृतसंभाषणः ४५ ४६ सुरुच्याःप्रीतिर्नोसंभाविताइत्याह यस्येति नमंति अनुसरंति आपोयथास्वयमेवनिम्नंदेशमवतरंति ४७ ऊहतुः दधतुः ४८ ४९ हेवीर वीरसुवोध्रुवमातुः अभिषिच्यमानाभ्यांपयस्तदासुस्राव ५०

चिरंनष्टः दर्शनमप्राप्तः रक्षितारक्षिष्यति ५१ ५२ एवमिति व्यवहितंपित्राद्युपलालनंपरामृश्यते ५३ पुरंवर्णयति तत्रतत्रेतिचतुर्भिः सहंदैः फलमंजरीयुक्तैः पूगानांपोतैर्बालवृक्षैः तद्विधैः सवृंदैरुपस्कृतंप्रतिद्वारमित्युत्तरेणान्वयः ५४ चूतपल्लवाश्चवासांसिचस्रजश्चमुक्तादामानिचतेषांविशिष्टंलंबनमस्तियेषुकुंभेषु ५५ गोपुरैरगारैश्चशातकुंभाः परिच्छदाः परिकरायेषु विमानानामिवशिखरैर्धु-

तांशशंसुर्नराराज्ञींदिष्ट्यातेपुत्रआर्तिहा प्रतिलब्धश्चिरंनष्टोरक्षितामंडलंभुवः ५१ अभ्यर्चित-स्त्वयानूनंभगवान्प्रणतार्त्तिहा यदनुध्यायिनोधीरामृत्युंजिग्युःसुदुर्जयम् ५२ लाल्यमानंजनैरेवंध्रुवंसभ्रातरंनृपः आरोप्यकरिणींहृष्टः स्तूयमानोविशत्पुरम् ५३ तत्रतत्रोपसंक्लृप्तैर्लसन्मकरतोरणैः सवृंदैःकदलीस्तंभैःपूगपोतैश्चतद्विधैः ५४ चूतपल्लववासःस्रङ्मुक्तादामविलंबिभिः उपस्कृतंप्रतिद्वारमपांकुंभैःसदीपकैः ५५ प्राकारैर्गोपुरागारैः शातकुंभपरिच्छदैः सर्वतोलंकृतंश्रीमद्विमानशिखरद्युभिः ५६ मृष्टचत्वररथ्याट्टमार्गंचंदनचर्चितम् लाजाऽक्षतैःपुष्पफलैस्तंडलैर्बलिभिर्युतम् ५७ ध्रुवायपथिदृष्टायतत्रतत्रपुरस्त्रियः सिद्धार्थाक्षतदध्यंबुदूर्वापुष्पफलानिच ५८ उपजह्रुःप्रयुंजानावात्सल्यादाशिषःसतीः शृण्वंस्तद्वल्गुगीतानिप्राविशद्भवनंपितुः ५९ महामणिव्रातमयेसतस्मिन्भवनोत्तमे लालितोनितरांपित्रान्यवसद्दिविदेववत् ६० पयःफेननिभाःशय्यादांतारुक्मपरिच्छदाः आसनानिमहार्हाणियत्ररौक्माउपस्कराः ६१ यत्र-स्फटिककुड्येषुमहामारकतेषुच मणिप्रदीपाआभांतिललनारत्नसंयुताः ६२ उद्यानानिचरम्याणिविचित्रैरमरद्रुमैः कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः ६३ वाप्योवैडूर्यसोपानाःपद्मोत्पलकुमुद्वतीः हंसकारंडवकुलैर्जुष्टाश्चक्राह्वसारसैः ६४

तिर्येषाम् ५६ चत्वरमंगणम् रथ्यामहामार्गः अट्टउच्चस्योपरिनिर्मिताभूमिका मार्गोऽवांतरः मृष्टाः संमार्जिताश्चत्वरादयोयस्मिन् ५७ सिद्धार्थः श्वेतसर्षपः अक्षतायवाः ५८ उपजह्रुः व्यकिरन्सतीः सत्यः ५९ ६० यत्रभवनोत्तमे ६१ ६२ ६३ कुमुत्कुमुदम् पद्मादिमत्योवाप्यः ६४ ७ ७

६५ ऊढवयसंप्राप्तयौवनम् अनुरक्ताः प्रजायस्मिन् ६६ प्रवयसंवृद्धम् ६७ इतिचतुर्थेटीकायांनवमोऽध्यायः ९ दशमे भ्रातृहंतॄणांयक्षाणामकरोद्वधम् एकएवालकांगत्वातस्यविक्रमउच्यते १ १ योषितांरत्नमिवातिमनोहरम् कन्यारत्नमितिवा २ यक्षेणाद्रौहिमवतिहतः आजावितिपाठेयुद्धेअस्यगतिंगतामृतेत्यर्थः ३ कोपामर्षशुचांद्वंद्वेक्यंतेनार्पितोव्याप्तः जैत्रंजयहेतुम् पु

उत्तानपादोराजर्षिःप्रभावंतनयस्यतम् श्रुत्वादृष्ट्वाद्भुततमंप्रपेदेविस्मयंपरम् ६५ वीक्ष्योढवय सतंचप्रकृतीनांचसंमतम् अनुरक्तप्रजंराजाध्रुवंचक्रेभुवःपतिम् ६६ आत्मानंचप्रवयसमा कलय्यविशांपतिः वनंविरक्तःप्रातिष्ठद्विमृशन्नात्मनोगतिम् ६७ इतिश्रीभागवतेमहापु राणेचतुर्थस्कंधेनवमोऽध्यायः ९ मैत्रेयउवाच प्रजापतेर्दुहितरंशिशुमारस्यवैध्रु वः उपयेमेभ्रमिंनामतत्सुतौकल्पवत्सरौ १ इलायामपिभार्यायांवायोःपुत्र्यांमहाबलः पुत्रमुत्क लनामानंयोषिद्रत्नमजीजनत् २ उत्तमस्त्वकृतोद्वाहोमृगयायांबलीयसा हतःपुण्यजनेनाद्रौत- न्मातास्यगतिंगता ३ ध्रुवोभ्रातृवधंश्रुत्वाकोपामर्षशुचार्पितः जैत्रंस्यंदनमास्थायगतःपुण्यजनाल यम् ४ गत्वोदीचींदिशंराजारुद्रानुचरसेविताम् ददर्शहिमवद्द्रोण्यांपुरींगुह्यकसंकुलाम् ५ दध्मौ- शंखंबृहद्बाहुःखंदिशश्चानुनादयन् येनोद्विग्नदृशःक्षत्तरुपदेव्योऽत्रसन्भृशम् ६ ततोनिष्क्रम्यबलिनउ पदेवमहाभटाः असहंतस्तंनिनादमभिपेतुरुदायुधाः ७ सतानापततोवीरउग्रधन्वामहारथः एकैकंयु गपत्सर्वानहन्बाणैस्त्रिभिस्त्रिभिः ८ तेवैललाटलग्नैस्तैरिषुभिःसर्वएवहि मत्वानिरस्तमात्मानमाशं सन्कर्मतस्यतत् ९

ण्यजनालयमलकाम् ४ रुद्रानुचराभूतादयः ५ दध्मौवादितवान् येनशंखवादनेन हेक्षत्तःउपदे- व्योयक्षस्त्रियः ६ ७ एकैकंत्रिभिस्त्रिभिरित्येवंसर्वान्त्रयोदशायुतानियक्षान् युगपदहन्जघान ८ निरस्तंपराजितम् तस्यध्रुव स्यतत्कर्मआशंसन् तुष्टुवुः ९ छ छ छ छ छ छ छ छ

तेऽपितत्कर्मासहमानाअमुमविध्यन् द्विगुणंयथाभवत्येवंषड्भिः प्रतिकर्त्तुमिच्छंतः १० चित्रवाजैः विचित्रपक्षैः ११ १२ धारासंपातेनच्छ
न्नोगिरिरिवनैवादृश्यत १३ सूर्यतुल्यः १४ यातुधानेषुराक्षसेषुजयकाशिषुजितंजितमिति जयप्रकाशकेषुसत्सु १५ १६ व्यधम-
त्संचूर्णयामास वर्माणिकवचानि १७ शिरःप्रमुखैरास्तृताः प्रकीर्णारेजुरितिद्वयोरन्वयः १८ १९ प्रायः बाहुल्येनविवृक्णाः संछि

तेऽपिचामुममृष्यंतः पादस्पर्शमिवोरगाः शरैरविध्यन्युगपत्द्विगुणंप्रचिकीर्षवः १० ततः परिघ निस्त्रिंशैः प्रासशूलपरश्वधैः शक्त्यृष्टिभिर्भुशुंडीभिश्चित्रवाजैः शरैरपि ११ अभ्यवर्षन्प्रकुपिताः सरथंसहसारथिम् इच्छंतस्तत्प्रतीकर्त्तुमयुतानित्रयोदश १२ औत्तानपादिः सतदाशस्त्रवर्षेणभूरिणा नउपादृश्यतच्छन्नआसारेणयथागिरिः १३ हाहाकारस्तदैवासीत्सिद्धानांदिविपश्यताम् हतोऽयंमानवः सूर्योमग्नः पुण्यजनार्णवे १४ नदत्सुयातुधानेषुजयकाशिष्वथोमृधे उदतिष्ठद्रथस्तस्यनीहारादिवभास्करः १५ धनुर्विस्फूर्जयन्दिव्यंद्विषतांखेदमुद्वहन् अस्त्रौघंव्यधमद्बाणैर्घनानीकमिवानिलः १६ तस्यतेचापनिर्मुक्ताभित्वावर्माणिरक्षसाम् कायानाविविशुस्तिग्माःगिरीनशनयोयथा १७ भल्लैः संछिद्यमानानांशिरोभिश्चारुकुंडलैः ऊरुभिर्हेमतालाभैर्दोर्भिर्वलयवल्गुभिः १८ हारकेयूरमुकुटैरुष्णीषैश्चमहाधनैः आस्तृतास्तारणभुवोरेजुर्वीरमनोहराः १९ हतावशिष्टाइतरेरणाजिराद्रक्षोगणाः क्षत्रियवर्यसायकैः प्रायोविवृक्णावयवाविदुद्रुवुर्मृगेंद्रविक्रीडितयूथपाइव २० अपश्यमानः सतदाततायिनंमहामृधेकंचनमानवोत्तमः पुरींदिदृक्षन्नपिनाविशद्द्विषांनमायिनांवेदचिकीर्षितंजनः २१ इतिब्रुवंश्चित्ररथः स्वसारथिंयत्तः परेषांप्रतियोगशंकितः शुश्रावशब्दंजलधेरिवेरितंनभस्वतोदिक्षुरजोऽन्वदृश्यत २२

न्नाः अवयवायेषाम् २०
आततायिनंशस्त्रपाणिम् २१ इतिब्रुवन्नित्यत्रापिनमायिनामित्यादेरनुषंगः चित्ररथोध्रुवः यत्तः यत्नवान् प्रतियोगः पुनरु
द्योगः तस्माच्छंकितः नभस्वतोवायोर्हेतोः २२ ७ ७ ७ ७ ७ ७

विस्फुरंत्यस्तडितोयस्मिन् तेनत्रासयंतः स्तनयित्नवोऽशनयोयस्मिन् २३ ववृषुः निपेतुरित्यर्थः नसृजतिशरीरमित्यसृगिहश्लेष्मा दिविट्क्षतः पुंस्त्वमार्षम् मेदांसिअस्याग्रतोनिपेतुः २४ साश्मवर्षिणः अश्मसहितंयद्वर्षंतद्वंतः २५ अशनिवन्निश्वासोयेषाम् २६ २७ त्रासनानिभयंकराणि तिग्माक्रूरागतिः प्रवृत्तिर्येषाम् असुरराक्षसादिशब्दैरदूरांतरत्वेनयक्षाएवोच्यंते २८ तस्य

क्षणेनाच्छादितंव्योमघनानीकेनसर्वतः विस्फुरत्तडितादिक्षुत्रासयन्स्तनयित्नुना २३ ववृषूरुधिरौघासृक्पूयविण्मूत्रमेदसः निपेतुर्गगनादस्यकबंधान्यग्रतोऽनघ २४ ततःखेदृश्यतगिरिर्निपेतुःसर्वतोदिशम् गदापरिघनिस्त्रिंशमुशलाःसाश्मवर्षिणः २५ अहयोऽशनिनिश्वासावमंतोऽग्निंरुषाऽक्षिभिः अभिधावन्गजामत्ताःसिंहाव्याघ्राश्चयूथशः २६ समुद्रऊर्मिभिर्भीमःप्लावयन्सर्वतोभुवम् आससादमहान्हादःकल्पांतइवभीषणः २७ एवंविधान्यनेकानित्रासनान्यमनस्विनाम् ससृजुस्तिग्मगतयआसुर्यामाययाऽसुराः २८ ध्रुवेप्रयुक्तामसुरैस्तांमायामतिदुस्तराम् निशाम्यतस्यमुनयःशमाशंसन्समागताः २९ मुनयऊचुः औत्तानपादेभगवांस्तवशार्ङ्गधन्वादेवःक्षिणोत्ववनतार्तिहरोविपक्षान् यन्नामधेयमभिधायनिशम्यचाद्धालोकोऽञ्जसातरतिदुस्तरमंगमृत्युम् ३० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेदशमोऽध्यायः १० मैत्रेयउवाच निशम्यगदतामेवमृषीणांधनुषिध्रुवः संदधेऽस्त्रमुपस्पृश्ययन्नारायणनिर्मितम् १ संधीयमानएतस्मिन्मायागुह्यकनिर्मिताः क्षिप्रंविनेशुर्विदुरक्लेशाज्ञानोदयेयथा २

शंकल्याणमाशंसन् प्रार्थितवंतः २९ तवविपक्षान् शत्रून्नाशयतु अद्धासाक्षात् अंजसाऽसुरवेनैवमृत्युंतरति ३० इतिचतुर्थेटीकायांदशमोऽध्यायः १० एकादशेतुयक्षाणांक्षयंदृष्ट्वामनुःस्वयम् आगत्यवारयामासध्रुवंतत्त्वोपदेशतः १ एवंगदतांवचनमुपदेशमिवनिशम्य उपस्पृश्यआचम्य यन्नारायणनिर्मितंनारायणास्त्रंसंदधे १ क्लेशारागादयोयथा २

किंच तस्यार्षोस्त्रमृषेर्नारायणात् उद्भूतमस्त्रंप्रयुंजतःसंदधतःसतःस्रुवर्णमयाःपुंखाः मूलप्रांतायेषाम् कलहंसानांवासांसिपक्षायेषाम् शराविनिःसृताइतिद्रष्टव्यंउपरिशांच्छिलीमुखग्रहणात् ३ प्रधनेयुद्धेउन्नद्धाःउच्छ्रिताः फणायेषांतेसर्पाः ४ पृषत्कैर्बाणैर्निकृत्ताबाह्वादयोयेषांतान् परंलोकंनिनाय कथंभूतम् ऊर्ध्वरेतसः संन्यासिनोऽकेमंडलंनिर्भिद्ययंव्रजंतितम् ५ तान्अनागसोनिरपराधान्

तस्यार्षास्त्रंधनुषिप्रयुंजतःस्रुवर्णपुंखाःकलहंसवाससः विनिःसृताविविशुर्द्विषद्बलंयथावनंभीमरवाःशिखंडिनः ३ तैस्तिग्मधारैःप्रधनेशिलीमुखैरितस्ततःपुण्यजनाउपद्रुताः तमभ्यधावन्कुपिताउदायुधाःसुपर्णमुन्नद्धफणाइवाहयः ४ सतान्पृषत्कैरभिधावतोमृधेनिकृत्तबाहूरुशिरोधरोदरान् निनायलोकंपरमर्कमंडलंव्रजंतिनिर्भिद्ययमूर्ध्वरेतसः ५ तान्हन्यमानानभिवीक्ष्यगुह्यकाननागसश्चित्ररथेनभूरिशः औत्तानपादिंकृपयापितामहोमनुर्जगादोपगतःसहर्षिभिः ६ मनुरुवाच अलंवत्सातिरोषेणतमोद्वारेणपाप्मना येनपुण्यजनानेतानवधीस्त्वमनागसः ७ नास्मत्कुलोचितंतातकर्मैतत्सद्विगर्हितम् वधोयदुपदेवानामारब्धस्तेऽकृतैनसाम् ८ नन्वेकस्यापराधेनप्रसंगाद्बहवोहताः भ्रातुर्वधाभितप्तेनत्वयांगभ्रातृवत्सल ९ नायंमार्गोहिसाधूनांहृषीकेशानुवर्त्तिनाम् यदात्मानंपराग्गृह्यपशुवद्भूतवैशसम् १० सर्वभूतात्मभावेनभूतावासंहरिंभवान् आराध्याापदुराराध्यंविष्णोस्तत्परमंपदम् ११ सत्वंहरेरनुध्यातस्तत्पुंसामपिसंमतः कथंत्ववद्यंकृतवाननुशिक्षन्सतांव्रतम् १२

६ तमसोनरकस्यद्वारेणयेनरोषेण ७ ८ ननुमद्भ्रातृहंतारः कथमकृतैनसोऽतआह नन्विति ९ सत्यप्यपराधेचतवैतदुचितंनभवतीत्याह नायमिति पराग्गृह्यपराग्भूतंदेहमात्मानंगृहीत्वापशवोयथादेहाभिमानादन्योऽन्यंघ्नंतितथाभूतानांवैशसंहिंसेतियत् १० त्वंचबाल्येसाधुःसन्निदानींकथमन्यथाकृतवानित्याह सर्वभूतात्मभावेनेतिद्वाभ्याम् ११ अनुध्यातः हरेःहृदिस्थितःज्ञातोवातत्पुंसांहरिदासानामपिसाधुत्वेनमतः १२ छ छ छ

सतांव्रतमेवाह महत्स्वितितिक्षयानीचेषुकरुणयासमेषुमैत्र्याअखिलेषुजंतुषुसमत्वेनच १३ ततःकृतार्थोभवतीत्याह संप्रसन्नेगु
णैर्विमुक्तोऽतएवतत्कार्येणजीवेनलिंगशरीरेणनिर्मुक्तःसन् निर्वाणंसुखात्मकंब्रह्मप्राप्नोति १४ भ्रातृहंतृत्वमंगीकृत्योक्तमि-
दानींतुनात्मनोभ्रातृपुत्रादिसंबंधः नचान्योऽन्यंहंतृत्वादिकमपीत्याह भूतैरितिदशभिः भूतैः पंचभिरारब्धैर्देहाद्याकारेणपरि-
णतैर्योषित्पुरुषश्चेतिप्रसिद्धिः तयोर्व्यवायान्मैथुनात्संभूतिरन्ययोर्योषित्पुरुषयोरिहसंसारेभवति १५ एवंतावत्सर्गःप्रवर्त्तते
एवंपालकाकारेणपरिणतैर्भूतैरवस्थितिः हंतृदेहाकारपरिणतैः संयमः सचपरमात्मनोमाययागुणानांव्यतिकरान्नतुस्वतः१६

तितिक्षयाकरुणयामैत्र्याचाखिलजंतुषु समत्वेनचसर्वात्माभगवान्संप्रसीदति १३ संप्रसन्ने
भगवतिपुरुषःप्राकृतैर्गुणैः विमुक्तोजीवनिर्मुक्तोब्रह्मनिर्वाणमृच्छति १४ भूतैःपंचभिरारब्धै
र्योषित्पुरुषएवहि तयोर्व्यवायात्संभूतिर्योषित्पुरुषयोरिह १५ एवंप्रवर्त्ततेसर्गःस्थितिःसंयम-
एवच गुणव्यतिकराद्राजन्मायया परमात्मनः १६ निमित्तमात्रंतत्रासीन्निर्गुणःपुरुषर्षभः
व्यक्ताव्यक्तमिदंविश्वंयत्रभ्रमतिलोहवत् १७ सखल्विदंभगवान्कालशक्त्यागुणप्रवाहेण
विभक्तवीर्यः करोत्यकर्त्तैवनिहंत्यहंताचेष्टाविभूम्नःखलुदुर्विभाव्या १८

ननुजडानांदेहानांगुणा
नांवाकथंसर्गादिहेतुत्वंतत्राह निमित्तमात्रंपुरुषर्षभईश्वरः यत्रयस्मिन् निमित्तेसतिकार्यकारणात्मकंविश्वंभ्रमतिपरिवर्त्तते
यथाअयस्कांतेनिमित्तेसतिलोहंप्रवर्त्ततेतद्वत् १७ ननुसचेन्निमित्तंतर्हितस्याविशेषाद्युगपदेवसर्गादित्रयंभवेत् अतआह
सखल्विति कालशक्त्याक्रमेणगुणानांप्रवाहःक्षोभस्तेन विभक्तंसृष्ट्यादिविषयंवीर्यंशक्तिर्यस्य नतुकालोऽपिगुणान्
युगपदेवक्षोभयतुतत्राह चेष्टाकालशक्तिःदुर्विभाव्याअचिंत्या १८ ७ ७ ७ ७

ननुपित्रादिः सृजतिपालयतिराजादिः निहंतिचचोरादिः नत्वीश्वरस्तत्राह सइति जनेनपित्रादिनाजनंपुत्रादिंजनयन्नादिकृत् अंतकंचो रादिकंतन्मृत्युहेतुनामारयन्नंतकरः स्वयंतु अनंतोऽनादिश्च अव्ययोऽक्षीणशक्तिश्च अयंभावः पित्रादयोऽन्यतउत्पत्त्यादिमंतोनस्वा तंत्र्येणकारणंकिंत्वीश्वरएवतन्नियंतासर्वकारणमिति १९ नचैवंकुर्वतोऽपिवैषम्यप्रसक्तिः पक्षपाताभावादित्याशंक्याह द्वाभ्याम् नवाइति मृत्युरूपस्यसमंयथाभवतितथाप्रजाः कर्मभूताविशतः तस्यसाम्येऽपिभूतेषुफलवैषम्यंतत्कर्मवशादितिसदृष्टांतमाह तंधावंतमनुअनीशाः कर्माधीनाभूतसंघाः धावंति अनिलंधावंतमनुरजांसीव तत्रयथारजसांतमः प्रकाशजलाग्न्यादिप्रवेशेऽपि नानिलस्यवैषम्यमेवमीश्वरस्यापीतिभावः २० अपचयमकालमृत्युम् उपचयंकालमृत्योरपरक्षाम् यद्वा अपचयंमशकादौउप-

सोऽनंतोंऽतकरःकालोऽनादिरादिकृदव्ययः जनंजनेनजनयन्मारयन्मृत्युनांतकम् १९ नवैस्वप-
क्षोऽस्यविपक्षएववापरस्यमृत्योर्विशतःसमंप्रजाः तंधावमानमनुधावंत्यनीशायथारजांस्यनिलंभू
तसंघाः २० आयुषोऽपचयंजंतोस्तथैवोपचयंविभुः उभाभ्यांरहितःस्वस्थोदुःस्थस्यविदधात्य-
सौ २१ केचित्कर्मवदंत्येनंस्वभावमपरेनृप एकेकालंपरेदैवंपुंसःकाममुतापरे २२ अव्यक्त-
स्याप्रमेयस्यनानाशक्त्युदयस्यच नवैचिकीर्षितंतातकोवेदाथस्वसंभवम् २३

चयंदेवादौस्वस्थत्वात् उपचयापचयाभ्यांरहितोऽसौविभुः दुःस्थस्यकर्माधीनस्यविदधाति २१ एवंभूतश्चेश्वरः सर्ववादिसंमतः विवादस्तुनाममात्रइत्याह केचिदितिपुंसः कामंवात्स्यायनादयः श्रुतिश्चकामोऽकार्षीत्कामः करोतिकामः कर्त्ता कामः कारयितेत्यादिना २२ ननुकर्मादीनांजडत्वादिनास्वरूपतोऽपिभिन्नत्वात् कथमैकमत्यंतत्राह अव्यक्तस्यातएवाप्रमेयस्यतथाऽपिसत्वेहेतुः नानाशक्तीनांमहदादीनामुदयोयस्मात् चिकीर्षितमेवतावत्कोपिनवेद अथस्वस्यसंभवोयस्मात्तमीश्वरंकोवेद नकोऽपिअद्धेतिपाठेसाक्षात् अतस्तत्त्वज्ञानाभावाद्विशेषांशेविवादइत्यर्थः तथाचश्रुतिः कोअद्धावेदकइहप्रवोचत्कुतआजाताकुतइयंविसृष्टिः अर्वाग्देवाअस्यविसर्जनेनाथाकोवेदयतआबभूवेत्यादि २३ ७ ७ ७

ईश्वरवादस्यप्रकृतोपयोगमाह नन्वैतेभ्रातुर्हंतारः उक्तमेवहेतुमनुवदति विसर्गादानयोर्मृत्युजन्मनोः यद्वा विसर्गः सृष्टिः आदानंसंहारः दैवमीश्वरएवहिकारणम् २४ तथाऽपिनिर्लेपतामाह सएवेति २५ अनहंकारत्वेहेतुमाह एषइति २६ सत्यमीश्वरएवकर्त्तातथाऽप्यहंकारादिमयानत्यक्तुंशक्यमितिचेदतआह तमेवेतिचतुर्भिः मृत्युमभक्तानांभक्तानांत्वमृतम् उपेहिशरणंगच्छ तमेवेत्यवधारणेहेतुः यस्मैनसिनासिकायांदामभिर्वत्साःगावइवविश्वसृजोऽपिनामभिर्यंत्रिताबद्धाःसंतोबलिंहरंति तत्कारितंकर्म

नन्वैतेपुत्रकभ्रातुर्हंतारोधनदानुगाः विसर्गादानयोस्तातपुंसोदैवंहिकारणम् २४ सएवविश्वंसृजतिसएवावतिहंतिच अथापित्यनहंकारान्नाज्यतेगुणकर्मभिः २५ एषभूतानिभूतात्माभूतेशोभूतभावनः स्वशक्त्यामाययायुक्तःसृजत्यत्तिचपातिच २६ तमेवमृत्युममृतंतातदैवंसर्वात्मनोपेहिजगत्परायणम् यस्मैबलिंविश्वसृजोहरंतिगावोयथावैनसिदामयंत्रिताः २७ यःपंचवर्षोजननींत्वंविहायमातुःसपत्न्यावचसाभिन्नमर्मा वनंगतस्तपसाप्रत्यगक्षमाराध्यलेभेमूर्ध्निपदंत्रिलोक्याः २८ तमेनमंगात्मनिमुक्तविग्रहेव्यपाश्रितंनिर्गुणमेकमक्षरम् आत्मानमन्विच्छविमुक्तआत्मदृग्यस्मिन्निदंभेदमसत्प्रतीयते २९ त्वंप्रत्यगात्मनितदाभगवत्यनंतआनंदमात्रउपपन्नसमस्तशक्तौ भक्तिंविधायपरमांशनकैरविद्याग्रंथिंविभेत्स्यसिममाहमितिप्ररूढम् ३० संयच्छरोषंभद्रंतेप्रतीपंश्रेयसांपरम् श्रुतेनभूयसाराजन्नगदेनयथामयम् ३१ ७२

कुर्वंतीत्यर्थः २७ तदाराधनंचतवस्रुशकमेवेत्याह यःपंचवर्षः सत्वंयमाराध्यत्रिलोक्यामूर्ध्निपदंस्थानंलेभेलब्धवानसि इदानींतमेवान्विच्छ अवलोकयेत्युत्तरेणान्वयः प्रत्यंचिअक्षाणियस्मिन् क्रियाविशेषणंवा २८ हरिंध्यायंतंप्रत्याह हेअंगध्रुवमुक्तविरोधेआत्मनिमनसिव्यपाश्रितमवस्थितमात्मदृक् प्रत्यक्दृष्टिःसन् अयंभेदोयस्मिन् तदिदंभेदमसदेवविश्वंयस्मिन्प्रतीयते २९ तदन्वेषणफलमाह त्वंतदाअन्वेषणकालएव ३० उपदेशसारमाह संयच्छेतिद्वाभ्याम् प्रतीपंप्रतिकूलम् अगदेनौषधेनयथारोगंनियच्छति ३१

येनरोषेणोपसृष्टात् व्याप्तात् ३२ अन्यच्चत्वयाकार्यमित्याह हेलनमितिद्वाभ्याम् यद्यतः जघ्निवान् घातितवान् ३३ ३४ ३५ इतिच
तुर्थेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेधनदेनाभिनंदितःपुरमागतः यज्ञैरिष्ट्वाहरेःस्थानमारुरोहेतिकीर्त्यते १ वैशसाद्वधान्नि-
वृत्तंज्ञात्वा १ हेक्षत्रियदायादक्षत्रियपुत्र अत्यजःत्यक्तवानसि २ नचवैरस्यकारणमस्तीत्याह नभवानिति अप्ययभावयोः मृत्युजन्म

येनोपसृष्टात्पुरुषाल्लोकउद्विजतेभृशम् नबुधस्तद्वशंगच्छेदिच्छन्नभयमात्मनः ३२ हेलनंगिरिश
भ्रातुर्धनदस्यत्वयाकृतम् यज्जघ्निवान्पुण्यजनान्भ्रातृघ्नानित्यमर्षितः ३३ तंप्रसादयवत्साशुस
न्नत्याप्रश्रयोक्तिभिः नयावन्महतांतेजःकुलंनोऽभिभविष्यति ३४ एवंस्वायंभुवःपौत्रमनुशास्य-
मनुर्ध्रुवम् तेनाभिवंदितःसाकमृषिभिःस्वपुरंययौ ३५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधे-
एकादशोऽध्यायः ११ मैत्रेयउवाच ध्रुवंनिवृत्तंप्रतिबुध्यवैशसादपेतमन्युंभगवान्धनेश्वरः
तत्रागतश्चारणयक्षकिन्नरैःसंस्तूयमानोभ्यवदत्कृतांजलिम् १ धनदउवाच भोभोःक्षत्रियदा
यादपरितुष्टोऽस्मितेनघ यस्त्वंपितामहादेशाद्वैरंदुस्त्यजमत्यजः २ नभवानवधीद्यक्षान्नयक्षाभ्रातरंत
व कालएवहिभूतानांप्रभुरप्ययभावयोः ३ अहंत्वमित्यपार्थाधीरज्ञानात्पुरुषस्यहि स्वाप्नीवाभा-
त्यतद्ध्यानाद्ययाबंधविपर्ययौ ४ तद्गच्छध्रुवभद्रंतेभगवंतमधोक्षजम् सर्वभूतात्मभावेनसर्व-
भूतात्मविग्रहम् ५ भजस्वभजनीयांघ्रिमभवायभवच्छिदम् युक्तंविरहितंशक्त्यागुणमय्यात्ममा
यया ६ वृणीहिकामंनृपयन्मनोगतंमत्तस्त्वमौत्तानपदेविशंकितः यतोवरार्होऽम्बुजनाभपादयोरन
तरंत्वांवयमंगशुश्रुम ७

नोः ३ कथंतर्हि अहंहंतेत्यादिबुद्धिस्तत्राह अहंत्वमिति आभातिप्रकाशतेजायतइत्यर्थः अ
तद्ध्यानात् देहानुसंधानात् ययाधियाबंधः विपर्ययोदुःखादिः ४ तद्गच्छगत्वाचभगवंतंयजस्वेत्युत्तरेणान्वयः सर्वभूतात्मकोवि-
ग्रहोयस्य ५ माययायुक्तंविरहितंसगुणनिर्गुणभेदेन ६ काममसंकोचेन अविशंकितः निर्भयः अनंतरमतिनिकट-
म् ७ छ छ छ छ छ छ छ छ छ

सवरायचोदितइत्यनुवादरूपंपृथक्वाक्यम् अतःसवव्रइतितच्छब्दस्यापौनरुक्त्यम् ८ ९ द्रव्यक्रियादेवतानांकर्मसाध्यंफलरू-
पंकर्मफलप्रदंचेत्यर्थः १० सर्वस्य आत्मनि असर्वेसर्वोपाधिविवर्जिते ११ १२ भोगैःऐश्वर्यादिभिः अभोगैः यज्ञाद्यनुष्ठानैः १३
बहवःसवायागाः संवत्सरावायस्मिन् तंकालंत्रिवर्गसाधकंनीत्वा अविचलानिसंयतानींद्रियाणियस्य १४ इदंदेहादिभगवन्माय-
याआत्मनिस्वस्मिन्रचितंमन्यमानः अत्राविद्यासृष्टिदृष्टांतयति अविद्यारचितमिति १५ आत्मादेहः आत्मादिमायिकमपिपु

मैत्रेयउवाच सराजराजेनवरायचोदितोध्रुवोमहाभागवतोमहामतिः हरौसवव्रेऽचलितांस्मृतिं यथातरत्ययत्नेनदुरत्ययंतमः ८ तस्यप्रीतेनमनसातांदत्वैडविडास्ततः पश्यतोऽतर्दधेसोऽपिस्वपुरंप्रत्यपद्यत ९ अथायजतयज्ञेशंक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः द्रव्यक्रियादेवतानांकर्मकर्मफलप्रदम् १० सर्वात्मन्यच्युतेऽसर्वेतीव्रौघांभक्तिमुद्वहन् ददर्शात्मनिभूतेषुतमेवावस्थितंविभुम् ११ तमेवंशीलसंपन्नंब्रह्मण्यंदीनवत्सलम् गोप्तारंधर्मसेतूनांमेनिरेपितरंप्रजाः १२ षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्रंशशास-क्षितिमंडलम् भोगैःपुण्यक्षयंकुर्वन्नभोगैरशुभक्षयम् १३ एवंबहुसवंकालंमहात्माविचलेंद्रियः त्रिवर्गौपयिकंनीत्वापुत्रायादान्नृपासनम् १४ मन्यमानइदंविश्वंमायारचितमात्मनि अविद्यारचितस्वप्नगंधर्वनगरोपमम् १५ आत्मस्त्र्यपत्यसुहृदोबलमृद्धकोशमंतःपुरंपरिविहारभुवश्चरम्याः भूमंडलंजलधिमेखलमाकलय्यकालोपसृष्टमितिसप्रययौविशालाम् १६ तस्यांविशुद्धकरणःशिववार्विगाह्यबध्वासनंजितमरुन्मनसाहृताक्षः स्थूलेदधारभगवत्प्रतिरूपएतद्ध्यायंस्तदव्यवहितोव्यसृजत्समाधौ १७

नःकालेनोपसृष्टमनित्यमाकलय्यविचिंत्यविशालांबदरिकाश्रमम् १६ तत्रतत्
कृतमष्टांगयोगमाह तस्यांशिवंवाःउदकंविगाह्यप्रविश्येति स्नानादिनियमाउक्ताः विशुद्धकरणइतिशमादयोयमाः आसनादीनि-
स्फुटमेवोक्तानि जितोमरुत्प्राणोयेन आहृतान्यक्षाणियेन भगवतःप्रतिनिधिभूतेस्थूलेविराड्रूपेतन्मनोदधार ध्यायन् अव्यव-
हितोध्यातृध्येयभेदशून्यःसन्समाधौस्थितः तत्स्थूलंव्यसृजत् १७

एवमजस्रंनित्यंहरौभक्तिंप्रकर्षेणवहन्नसौध्रुवोऽहमित्यात्मानंनसस्मार यतोमुक्तलिंगस्त्यक्तशरीराभिमानः तत्रहेतवः आनंदबाष्प-
कलयाबिंदुप्रवाहेणाभिभूयमानः विक्लिद्यमानंद्रवद्धृदयंयस्यपुलकैर्व्याप्तांगः १८ १९ अनुअनंतरंदेवप्रवरौददर्शेत्यनुषंगः गदामवष्ट-
भ्यस्थितौकिरीटादिभिः सहितेचारुणीकुंडलेययोः २० उत्तमगायः पुण्यश्लोकः तस्यकिंकरौतौविज्ञायमधुद्विषः पार्षत्प्रधानावि

भक्तिंहरौभगवतिप्रवहन्नजस्रमानंदबाष्पकलयामुहुरर्द्यमानः विक्लिद्यमानहृदयःपुलकाचितांगो-
नात्मानमस्मरदसावितिमुक्तलिंगः १८ सददर्शविमानाग्र्यंनभसोऽवतरद्ध्रुवः विभ्राजयद्दशदि
शोराकापतिमिवोदितम् १९ तत्रानुदेवप्रवरौचतुर्भुजौश्यामौकिशोरावरुणांबुजेक्षणौ स्थिताव
वष्टभ्यगदांसुवाससौकिरीटहारांगदचारुकुंडलौ २० विज्ञायतावुत्तमगायकिंकरावभ्युत्थितःसा
ध्वसविस्मृतक्रमः ननामनामानिगृणन्मधुद्विषःपार्षत्प्रधानावितिसंहतांजलिः २१ तंकृष्णपादा-
भिनिविष्टचेतसंबद्धांजलिंप्रश्रयनम्रकंधरम् सुनंदनंदावुपसृत्यसस्मितंप्रत्यूचतुःपुष्करनाभसंम-
तौ २२ सुनंदनंदावूचतुः भोभोराजन्सुभद्रंतेवाचंनोऽवहितःशृणु यःपंचवर्षस्तपसाभ
वान्देवमतीतृपत् २३ तस्याखिलजगद्धातुरावांदेवस्यशार्ङ्गिणः पार्षदाविहसंप्राप्तौनेतुंत्वांभगव-
त्पदम् २४ सुदुर्जयंविष्णुपदंजितंत्वयायत्सूरयोऽप्राप्यविचक्षतेपरम् आतिष्ठतच्चंद्रदिवाकरा-
दयोग्रहर्क्षताराःपरियंतिदक्षिणम् २५ अनास्थितंतेपितृभिरन्यैरप्यंगकर्हिचित् आतिष्ठजगतां
वंद्यंतद्विष्णोःपरमंपदम् २६ एतद्विमानप्रवरमुत्तमश्लोकमौलिना उपस्थापितमायुष्मन्नधिरोढुं
त्वमर्हसि २७

तिहेतोः साध्वसेनसंभ्रमेणविस्मृत पूजाक्रमः केवलंतस्यनामानिगृणन्ननाम २१ २२ सुभद्रमितिसशरीर
स्यैवविष्णुपदारोहाभिप्रायम् अतीतृपत् तर्पितवान् २३ आवांतस्यपार्षदौ २४ सुदुर्जयत्वेहेतुः सूरयः सप्तर्षयोऽपियदप्राप्यकेव
लमधः स्थिताःपश्यंति यच्चंद्रादयः प्रदक्षिणंयथाभवतिएवंपरिक्रामंतितत्दातिष्ठअधितिष्ठ २५ २६ आयुष्मन्नित्यपिसशरीरस्याना-
भिप्रायमेव २७

मधुच्यवतेस्रवतीतिमधुच्युत् ताम् पाठांतरेमधुच्युतंयस्यांतामममृतस्राविणीमित्यर्थः कृतंनित्यंकर्ममंगलंचालंकरणंयेन अभ्य-
वादयत् वादयामास २८ तदेवरूपंहिरण्मयंप्रकाशबहुलंबिभ्रत्सान्नियेषऐच्छत् २९ गृहंविमानम् अयंभावः यदाध्रुवः विमान
मारोढुमैच्छत् तदामृत्युरागत्यप्रणम्योवाच हेमहाराजमामंगीकुरु उवाचध्रुवः स्वागतंतेक्षणम् तावदुपविश एवमुक्त्वाध्रुवः

मैत्रेयउवाच निशम्यवैकुंठनियोज्यमुख्ययोर्मधुच्युतांवाचमुरुक्रमप्रियः कृताभिषेकःकृ
तनित्यमंगलोमुनीन्प्रणम्याशिषमभ्यवादयत् २८ परीत्याभ्यर्च्यधिष्ण्याग्र्यंपार्षदावभिवंद्य
च इयेषतदधिष्ठातुंबिभ्रद्रूपंहिरण्मयम् २९ तदोत्तानपदःपुत्रोददर्शांतकमागतम् मृत्योर्मू
र्ध्निपदंदत्वाआरुरोहाद्भुतंगृहम् ३० तदादुंदुभयोनेदुर्मृदंगपणवादयः गंधर्वमुख्याःप्रजगुः
पेतुःकुसुमवृष्टयः ३१ सचस्वर्लोकमारोक्ष्यन्सुनीतिंजननींध्रुवः अन्वस्मरदगंहित्वादीनांया
स्येत्रिविष्टपम् ३२ इतिव्यवसितंतस्यव्यवसायसुरोत्तमौ दर्शयामासतुर्देवींपुरोयानेनगच्छ
तीम् ३३ तत्रतत्रप्रशंसद्भिःपथिवैमानिकैःसुरैः अवकीर्यमाणोददृशेकुसुमैःक्रमशोग्रहान् ३४
त्रिलोकींदेवयानेनसोऽतिव्रज्यमुनीनपि परस्ताद्यद्ध्रुवगतिर्विष्णोःपदमथाभ्यगात् ३५ य
द्भ्राजमानंस्वरुचैवसर्वतोलोकास्त्रयोह्यनुविभ्राजतएते यन्नाव्रजन्जंतुषुयेननुग्रहाव्रजंतिभद्रा
णिचरंतियेनिशम् ३६ शांताःसमदृशःशुद्धाःसर्वभूतानुरंजनाः यांत्यंजसाऽच्युतपदमच्युतप्रि
यबांधवाः ३७ इत्युत्तानपदःपुत्रोध्रुवःकृष्णपरायणः अभूत्त्रयाणांलोकानांचूडामणिरिवामलः
३८

विष्णोःस्मरणंकृत्वामृत्योर्मूर्ध्निपदंदत्वाविमानाग्र्यमारुरोह ३० ३१ दीनांहित्वाअगंदुर्गमंत्रिविष्टपंयास्यामीत्यन्वस्मरत् ३२
व्यवसितमभिप्रायम् व्यवसीयज्ञात्वा ३३ ३४ देवयानेनदेवमार्गेणविमानेनेतिवा मुनीन्सप्तर्षीनपिततःपरस्ताद्विष्णोःपदंतद
भ्यगात् ध्रुवागतिर्यस्यसः ३५ यत्भ्राजमानमनुयस्यरुचालोकाविभ्राजंते येअननुग्रहानिष्कृपाः तेयन्नाव्रजन् नगतवंतः ३६ अ
च्युतःप्रियोबांधवोयेषाम् ३७ ३८

अनिमिषमनलसंज्योतिषांचक्रंयस्मिन्नाहितमर्पितंसद्भ्रमति मेढ्यामाहितोगंभीरवेगोगवांगणइव ३९ अतोद्यंवीणांवितुदन्वादयन् प्रचेत
सांब्रह्मसत्रे भगवन्महात्म्यप्रसंगेनध्रुवमहिमप्रतिपादनपरान्त्रीन्श्लोकानगायत ४ नूनमिति पतिरेवदेवतायस्यास्तस्याः सूनृत
स्यसः तपः प्रभावः तस्यतांगतिंफलमधिगंतुंवेदवादनशीलाब्रह्मर्षयोऽपिनैवप्रभवंति अभ्युपायान् भगवद्धर्मान् दृष्ट्वाऽपिकिंपुनर्नृपाः
४१ तपःप्रभावंगतिंचविशिनष्टिद्वाभ्याम् गुरुदाराः पितृपत्नीसुरुचिः तस्यावाक्शरैर्भिन्नेनहृदयेनवनंयातःसन् अजितमपिजिगाय

गंभीरवेगोनिमिषंज्योतिषांचक्रमाहितम् यस्मिन्भ्रमतिकौरव्यमेढ्यामिवगवांगणः ३९ महिमा
नंविलोक्यास्यनारदोभगवानृषिः अतोद्यंवितुदन्श्लोकान्सत्रेगायत्प्रचेतसाम् ४० नारदउ
वाच नूनंसुनीतेःपतिदेवतायास्तपःप्रभावस्यसुतस्यतांगतिम् दृष्ट्वाऽभ्युपायानपिवेदवादिनो
नैवाधिगंतुंप्रभवंतिकिंनृपाः ४१ यःपंचवर्षोगुरुदारवाक्शरैर्भिन्नेनयातोहृदयेनदूयता वनंमदादे-
शकरोजितंप्रभुंजिगायतद्भक्तगुणैःपराजितम् ४२ यःक्षत्रबंधुर्भुवितस्याधिरूढमन्वारुरुक्षेदपिव
र्षपूगैः षट्पंचवर्षोयदहोभिरल्पैःप्रसाद्यवैकुंठमवापतत्पदम् ४३ मैत्रेयउवाच एतत्तेऽभि
हितंसर्वंयत्पृष्टोऽहमिहत्वया ध्रुवस्योद्दामयशसश्चरितंसंमतंसताम् ४४ धन्यंयशस्यमायुष्यंपु-
ण्यंस्वस्त्ययनंमहत् स्वर्ग्यंध्रौव्यंसौमनस्यंप्रशस्यमघमर्षणम् ४५ श्रुत्वैतच्छ्रद्धयाभीक्ष्णमच्यु
तप्रियचेष्टितम् भवेद्भक्तिर्भगवतिययास्यात्क्लेशसंक्षयः ४६

वशीकृतवान् ४२ तस्याधिरूढंतेनप्राप्तंपदंयोभुविक्षत्रबंधुः क्षत्रियोभवेत्सः तमनुवर्षसमूहैरपि आरोढुमिच्छेदपिकिंतत्संकल्पो
ऽप्यशक्यः दूरतआरोहणमित्यर्थः कथंभूतंपदम् षड्वापंचवर्षाणियस्यसः अल्पैरेवाहोभिः वैकुंठंप्रसाद्ययत्तस्यपदमवापतत् ४३
उद्दाममुत्कृष्टंयशोयस्य ४४ धनादेर्निमित्तम् ध्रौव्यंध्रुवस्थानप्रापकम् प्रशस्यंप्रशंसाऽर्हम् अघमर्षणंपापनाशनम् ४५
अच्युतप्रियस्यध्रुवस्यचेष्टितंश्रुत्वायोवर्ततेतस्यभक्तिर्भवेत् ४६ ७ ७ ७ ७ ७

तीर्थेमहत्वावाप्तिस्थानम् गुणाःयत्रभवंति ४७ समवायेसभायाम् ४८ ४९ नेच्छन्निष्कामस्तत्रश्रवणेआत्मैवात्मानंप्रतिसंतु-
ष्टोभवतिइतिहेतोःसिद्धिंप्राप्नोति ५० किंच सत्पथेभगवन्मार्गेऽमृतरूपंज्ञानंयोदद्यात् ५१ ध्रुवस्यचरितंमयातेऽभिहितं मातुर्गृहं
चहित्वा ५२ इतिचतुर्थेटीकायांद्वादशोऽध्यायः १२ एवंपंचभिरध्यायैर्ध्रुवचर्यानुवर्णिता अथैकादशभिश्चित्रंपृथुचारि

महत्वमिच्छतांतीर्थंश्रोतुःशीलादयोगुणाः यत्रतेजस्तदिच्छूनांमानोयत्रमनस्विनाम् ४७ प्रय-
तःकीर्तयेत्प्रातःसमवायेद्विजन्मनाम् सायंचपुण्यश्लोकस्यध्रुवस्यचरितंमहत् ४८ पूर्णमा-
स्यांसिनीवाल्यांद्वादश्यांश्रवणेऽथवा दिनक्षयेव्यतीपातेसंक्रमेऽर्कदिनेऽपिवा ४९ श्रावयेच्छ्र
द्दधानानांतीर्थपादपदाश्रयः नेच्छंस्तत्रात्मनात्मानंसंतुष्टइतिसिध्यति ५० ज्ञानमज्ञाततत्वाय-
योदद्यात्सत्पथेऽमृतम् कृपालोर्दीननाथस्यदेवास्तस्यानुगृण्हते ५१ इदंमयातेऽभिहितंकुरूद्वह
ध्रुवस्यविख्यातविशुद्धकर्मणः हित्वाऽर्भकःक्रीडनकानिमातुर्गृहंचविष्णुंशरणंयोजगाम ५२
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेध्रुवचरितंनामद्वादशोऽध्यायः १२ सूतउवाच
निशम्यकौषारविणोपवर्णितंध्रुवस्यवैकुंठपदाधिरोहणम् प्ररूढभावोभगवत्यधोक्षजेप्रष्टुंपुनस्तंवि
दुरःप्रचक्रमे १ विदुरउवाच केतेप्रचेतसोनामकस्यापत्यानिसुव्रत कस्यान्ववायेप्रख्या-
ताःकुत्रवासत्रमासते २ मन्येमहाभागवतंनारदंदेवदर्शनम् येनप्रोक्तःक्रियायोगःपरिचर्याविधिर्ह
रेः ३ स्वधर्मशीलैःपुरुषैर्भगवान्यज्ञपूरुषः इज्यमानोभक्तिमतानारदेनेरितःकिल ४ यास्तादेव
र्षिणातत्रवर्णिताभगवत्कथाः मह्यंशुश्रूषवेब्रह्मन्कार्त्स्न्येनाचष्टुमर्हसि ५

त्रमुच्यते १ तत्रत्रयोदशेवक्तुंपृथोर्जन्मध्रुवान्वये अंगोवेनपितापुत्रकौर्याद्भूतइतीर्यते २ प्ररूढोभावोभक्तिर्यस्य १ अन्ववायेवंशे २
नारदेनप्रचेतसांसत्रेवर्णिताःकथाःप्रष्टुंतन्महिमानमाह मन्यइति देवस्यदर्शनंयस्यहरेःपरिचर्याप्रकारःक्रियायोगःपंचरात्रेयेन
प्रोक्तः ३ स्वधर्मशीलैःप्रचेतोभिः ४ ५ छ छ छ छ छ छ

ध्रुवस्यवंशेतेजाताइतिवक्तुंध्रुवस्यवंशमनुकामति ध्रुवस्येत्यादिना पितुःसार्वभौमश्रियंनैच्छत् अधिराजासनंच ६ अनिच्छायांहेतुमाह सइतिचतुर्भिः ७ आत्मानंस्वरूपभूतंब्रह्मावरुंधानःआप्नुवन्जानन् आत्मनोनान्यंतदैक्षत् स्वयंतुसर्वस्मादन्यःसन् कथंभूतम्ब्रह्मनिर्वाणंशांतम् अवबोधरसेनैकात्म्यंयस्य ८ कथंभूतः अव्यवच्छिन्नोयोयोगः सएवाग्निस्तेनदग्धः कर्ममलाश-

मैत्रेयउवाच ध्रुवस्यचोत्कलःपुत्रःपितरिप्रस्थितेवनम् सार्वभौमश्रियंनैच्छदधिराजासनंपितुः ६ सजन्मनोपशांतात्मानिःसंगःसमदर्शनः ददर्शलोकेविततमात्मानंलोकमात्मनि ७ आत्मानंब्रह्मनिर्वाणंप्रत्यस्तमितविग्रहम् अवबोधरसैकात्म्यमानंदमनुसंततम् ८ अव्यवच्छिन्नयोगाग्निदग्धकर्ममलाशयः स्वरूपमवरुंधानोनात्मनोऽन्यंतदैक्षत ९ जडांधबधिरोन्मत्तमूकाकृतिरतन्मतिः लक्षितःपथिबालानांप्रशांतार्चिरिवानलः १० मत्वातंजडवन्मत्तंकुलवृद्धाःसमंत्रिणः वत्सरंभूपतिंचक्रुर्यवीयांसंभ्रमेःसुतम् ११ स्वर्वीथिर्वत्सरस्येष्टाभार्याऽसूतषडात्मजान् पुष्पार्णंतिग्मकेतुंचइषमूर्जंवसुंजयम् १२ पुष्पार्णस्यप्रभाभार्यादोषाचद्वेबभूवतुः प्रातर्मध्यंदिनंसायमितिह्यासन्प्रभासुताः १३ प्रदोषोनिशिथोव्युष्टइतिदोषासुतास्त्रयः व्युष्टःसुतंपुष्करिण्यांसर्वतेजसमादधे १४ सचक्षुःसुतमाकूत्यांपत्न्यांमनुमवापह मनोरसूतमहिषीविरजान्नड्वलासुतान् १५ पुरुंकुत्संत्रितंद्युम्नंसत्यवंतंधृतव्रतम् अग्निष्टोममतीरात्रंप्रद्युम्नंशिबिमुल्मुकम् १६ उल्मुकोऽजनयत्पुत्रान्पुष्करिण्यांषडुत्तमान् अंगंसुमनसंख्यातिंक्रतुमंगिरसंगयम् १७

योवासनायस्य ९ जडादीनामिवाकृतिर्यस्यतथाभूतोलक्षितःअतन्मतिः नतेषामिवमतिर्यस्यसर्वज्ञत्वात् प्रशांतान्यर्चींषिज्वालायस्यानलस्यतद्वत्स्थितः १० यवीयांसमुत्कलात्कनिष्ठम् ११ इष्टाप्रियाभार्या १२ १३ निशीथोमध्यरात्रिः व्युष्टःप्रातःकालः तदभिमानिन्योदेवताः १४ ससर्वतेजाःचक्षुःसंज्ञंमनुंसुतंपुत्रमवाप मनोःमहिषीनड्वलाविरजान्शुद्धान् पुरुप्रमुखान्एकादशसुतान सूत १५।१६।१७

१८ अंगहेविदुरवागेववज्रंयेषाम् १९ मथनेहेतुः अराजकइति आद्यः पुरग्रामादीनांतेनरचितत्वात् २० यद्यस्याः प्रजायाहेतो-
र्विमनाःसन्ययौ २१ किंवा अंहः अपराधंवेनमुद्दिश्यआलक्ष्य २२ यतोऽयमधर्मइत्याह नावध्येयः अवज्ञेयोऽपिनभवति २३ परा

सुनीथांगस्ययापत्नीसुषुवेवेनमुल्बणम् यद्दौःशील्यात्सराजर्षिर्निर्विण्णोनिरगात्पुरात् १८ यमंगशे
पुःकुपितावाग्वज्रामुनयःकिल गतासोस्तस्यभूयस्तेममंथुर्दक्षिणंकरम् १९ अराजकेतदालोके
दस्युभिःपीडिताःप्रजाः जातोनारायणांशेनपृथुराद्यःक्षितीश्वरः २० विदुरउवाच त
स्यशीलनिधेःसाधोर्ब्रह्मण्यस्यमहात्मनः राज्ञःकथमभूद्दुष्टाप्रजायद्विमनाययौ २१ किंवांऽहोवे
नमुद्दिश्यब्रह्मदंडमयूयुजन् दंडव्रतधरेराज्ञिमुनयोधर्मकोविदाः २२ नावध्येयःप्रजापालःप्र-
जाभिरघवानपि यदसौलोकपालानांबिभर्त्योजःस्वतेजसा २३ एतदाख्याहिमेब्रह्मन्सुनीथा
त्मजचेष्टितम् श्रद्दधानायभक्तायत्वंपरावरवित्तमः २४ मैत्रेयउवाच अंगोऽश्वमेधंराज
र्षिराजहारमहाक्रतुम् नाजग्मुर्देवतास्तस्मिन्नाहूताब्रह्मवादिभिः २५ तमूचुर्विस्मितास्तत्रय
जमानमथर्त्विजः हवींषिहूयमानानिनतेगृण्हंतिदेवताः २६ राजन्हवींष्यदुष्टानिश्रद्धयासादि
तानिते छंदांस्ययातयामानियोजितानिधृतव्रतैः २७ नविदामेहदेवानांहेलनंवयमण्वपि
यन्नगृण्हंतिभागान्स्वान्येदेवाःकर्मसाक्षिणः २८ मैत्रेयउवाच अंगोद्विजवचःश्रुत्वाय
जमानःसुदुर्मनाः तत्प्रष्टुंव्यसृजद्वाचंसदस्यांस्तदनुज्ञया २९ नागच्छंत्याहुतादेवानगृण्हंतिग्रहा
निहसदसस्पतयोब्रूतकिमवद्यंमयाकृतम् ३०

वरविदांमध्येअतिश्रेष्ठः २४ अप्रावीपुत्रः काम्यकर्मणाबला
दापादितोनसुखायभवेदिति द्योतयन्नंगस्यपुत्रोत्पत्तिक्रममाह अंगइत्यादिना २५ २६ अयातयामानिअगतवीर्याणि २७ २८ यज्ञे
गृहीतमौनोऽपिवाचंव्यसृजत् प्रायुंक्त २९ आहुता आहूताः ग्रहान्सोमपात्राणि इहयज्ञेनगृण्हंति ३० ७ ७ ७

इहजन्मनितावत्मनाक्ईषदपिअघंनस्थितम् कथंचिज्ज्ञातस्याघस्यसद्यएवप्रायश्चित्तैःक्षालनात् किंतुप्राक्तनमेकमघमस्तियद्य
स्मात् ईदृक्गुणाधिकोऽपित्वंप्रजारहितः ३१ अतोयथादेवाहविर्गृण्हंति तथात्मानंसप्रजंसाधय कथंसाधनीयंतदाहुः इष्टइति ३२
तथासतिस्वभागान्ग्रहीष्यंति यद्यतोहरिःसाक्षाद्दत्तःस्यात् अतस्तेनसहसर्वेदेवाआगमिष्यंतीत्यर्थः ३३ नन्वतितुच्छान्कामा
न्हरिःकथंदद्यात्तत्राह तांस्तानिति ३४ प्रजातयेपुत्रोत्पत्तये शिपिविष्टायपशुषुयज्ञरूपेणप्रविष्टाय तथाचश्रुतिः यज्ञोवैविष्णुः

सदसस्पतयऊचुः नरदेवेहभवतोनाघंतावन्मनाक्स्थितम् अस्त्येकंप्राक्तनमघंयदिहेदृक्
त्वमप्रजः ३१ तथासाधयभद्रंतेआत्मानंसप्रजंनृप इष्टस्तेपुत्रकामस्यपुत्रंदास्यतियज्ञभुक्
३२ तथास्वभागधेयानिग्रहीष्यंतिदिवौकसः यद्यज्ञपुरुषःसाक्षादपत्यायहरिर्वृतः ३३ तांस्ता
न्कामान्हरिर्दद्याद्यान्यान्कामयतेजनः आराधितोयथैवैषातथापुंसांफलोदयः ३४ इति-
व्यवसिताविप्रास्तस्यराज्ञःप्रजातये पुरोडाशंनिरवपन्शिपिविष्टायविष्णवे ३५ तस्मात्पुरुष
उत्तस्थौहेममाल्यमलांबरः हिरण्मयेनपात्रेणसिद्धमादायपायसम् ३६ सविप्रानुमतोराजागृ-
हीत्वाऽञ्जलिनौदनम् अवघ्रायमुदायुक्तःप्रादात्पत्न्याउदारधीः ३७ सातत्पुंसवनराज्ञीप्रा
श्यवैपत्युराद्धे गर्भंकालउपावृत्तेकुमारंसुषुवेप्रजा ३८ सबालएवपुरुषोमातामहमनुव्र-
तः अधर्मांशोद्भवंमृत्युंतेनाभवदधार्मिकः ३९ सशरासनमुद्यम्यमृगयुर्वनगोचरः हंतिसाधू
न्मृगान्दीनान्वेनोऽसावित्यरौज्जनः ४० आक्रीडेक्रीडतोबालान्वयस्यानतिदारुणः प्रसह्य
निरनुक्रोशःपशुमारममारयत् ४१ तंविचक्ष्यखलंपुत्रंशासनैर्विविधैर्नृपः यदानशासितुंकल्पो
भृशमासीत्सुदुर्मनाः ४२

पशवः शिपिर्यज्ञएवपशुषुप्रतितिष्ठतीति ३५ तस्मादिति योग्यतयाऽग्नेः ३६ ३७ पुमां
संसूतेऽनेनेतितयातत्प्राश्यपत्युःसकाशात् गर्भमादधेअप्रजासती ३८ मातामहंमृत्युंमृत्योर्हिपुत्रीसुनीथा ३९ मृगयुर्लुब्धकःसन्
तंदृष्ट्वावेनोऽसावागच्छतीतिजनःसर्वोऽप्यरौत्चुक्रोश ४० आक्रीडेक्रीडास्थानेबालान्पशूनिवामारयत् ४१ विचक्ष्यदृष्ट्वा ४२

दुर्मनसस्तस्यकुपुत्रनिंदावाक्यान्याह प्रायेणेतित्रिभिः अप्रजा येतैरभ्यर्चितः तत्रहेतुः कुत्सितैरपत्यैः संभृतंदुर्भरंधारयितुमशक्यंदुःखं-
येनविंदंति ४३ सर्वेषांसर्वैःसहआधिर्मानसीव्यथा ४४ तंप्रजाऽपदेशंपुत्रनाममात्रमपि आत्मनोमोहेनबंधनम् यदर्थाः यन्निमित्ताः
क्लेशदागृहाभवंति ४५ इदानींनिर्वेदहेतुत्वेनकुत्सितमेवापत्यमभिनंदति कदपत्यमिति शुचांपदात् शोकानांस्थानात् वरत्वेहेतुः नि
र्विद्येतेति तत्कुतः यद्यतः कदपत्यात् गृहाः क्लेशनिवहाभवंति ४६ महतामुदयानांविभूतीनामुदयोयस्मिन् तस्मात्गृहाद्गतः यावेनं

प्रायेणाभ्यर्चितोदेवोयेऽप्रजागृहमेधिनः कदपत्यभृतंदुःखंयेनविंदंतिदुर्भरम् ४३ यतःपापीय
सीकीर्तिरधर्मश्चमहान्नृणाम् यतोविरोधःसर्वेषांयतआधिरनंतकः ४४ कस्तंप्रजाऽपदेशंवै-
मोहबंधनमात्मनः पंडितोबहुमन्येतयदर्थाःक्लेशदागृहाः ४५ कदपत्यंवरंमन्येसदपत्याच्छुचां
पदात् निर्विद्येतगृहान्मर्त्योयत्क्लेशनिवहागृहाः ४६ एवंसनिर्विण्णमनानृपोगृहान्निशीथउ-
त्थायमहोदयोदयात् अलब्धनिद्रोऽनुपलक्षितोनृभिर्हित्वागतोवेनसुवंप्रसूताम् ४७ विज्ञाय
निर्विद्यगतंपतिंप्रजाःपुरोहितामात्यसुहृद्गणादयः विचिक्युरुर्व्यामतिशोककातरायथानिगूढ-
पुरुषंकुयोगिनः ४८ अलक्षयंतःपदवींप्रजापतेर्हतोद्यमाःप्रत्युपसृत्यतेपुरीम् ऋषीन्समेतान-
भिवंद्यसाश्रवोन्यवेदयन्पौरवभर्तृविप्लवम् ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेत्रयो
दशोऽध्यायः १३ मैत्रेयउवाच भृग्वादयस्तेमुनयोलोकानांक्षेमदर्शिनः गोप्तर्यसतिवैनृ
णांपश्यंतःपशुसाम्यताम् १

सूतेस्मताम् ४७ प्रजाःपुरोहितादयश्चविचिक्युः अन्वेषितवंतः ४८ तंतत्रैवसंतम
पिनापश्यन्निितिदृष्टांतेनाह यथेति साश्रवःरुदंतः भर्तुर्विप्लवंनाशमदर्शनमित्यर्थः ४९ इतिचतुर्थेटीकायांत्रयोदशोऽध्या-
यः १३ चतुर्दशेतुदुष्पुत्रभयादंगेगतेद्विजैः अभिषिक्तस्यवेनस्यरोषात्तैर्वधउच्यते १ क्षेमदर्शिनः क्षेमचिंतकाः पशुसमा-
नरूपतांपश्यंतः १ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

अमात्यादीनांप्रकृतीनामसंमतम् पाठांतरेप्रकृत्यास्वभावेनासंमतम् २ ३ चोराःसर्वेलीनाः बभूवुः आरूढंनृपस्थानंराजासनंयेन अष्टविभूतिभिः लोकपालैश्वर्यैः ४ ५ ६ सत्रिणःमिलिताःसंतः ७ मूलतश्चाग्रतश्चदीप्तेज्वलितेकाष्ठेतन्मध्यवर्तिनांपिपीलिकादीनांयथोभयतोव्यसनम् एवंतस्करेभ्यः पालकाच्चदुःखंप्राप्तमित्यर्थः ८ तदेवाहुः अराजकभयादिति अतदर्हणः रा

वीरमातरमाहूयसुनीथांब्रह्मवादिनः प्रकृत्यसंमतंवेनमभ्यषिंचन्पतिंभुवः २ श्रुत्वानृपासनग
तंवेनमत्युग्रशासनम् निलिल्युर्दस्यवःसद्यःसर्पत्रस्ताइवाखवः ३ सआरूढनृपस्थानउन्नद्धो
ऽष्टविभूतिभिः अवमेनेमहाभागान्स्तब्धःसंभावितःस्वतः ४ एवंमदांधउत्सिक्तोनिरंकुशइव-
द्विपः पर्यटन्रथमास्थायकंपयन्निवरोदसी ५ नयष्टव्यंनदातव्यंनहोतव्यंद्विजाःक्वचित्
इतिन्यवारयद्धर्मंभेरीघोषेणसर्वशः ६ वेनस्यावेक्ष्यमुनयोदुर्वृत्तस्यविचेष्टितम् विमृश्यलोकव्य-
सनंकृपयोचुःस्मसत्रिणः ७ अहोउभयतःप्राप्तंलोकस्यव्यसनंमहत् दारुण्युभयतोदीप्तइवत-
स्करपालयोः ८ अराजकभयादेषकृतोराजाऽतदर्हणः ततोऽप्यासीद्भयंत्वद्यकथंस्यात्स्वस्तिदेहिना
म् ९ अहेरिवपयःपोषःपोषकस्याप्यनर्थभृत् वेनःप्रकृत्यैवखलःसुनीथागर्भसंभवः १० नि
रूपितःप्रजापालःसजिघांसतिवैप्रजाः तथाऽपिसांत्वयेमामुंनास्मांस्तत्पातकंस्पृशेत् ११ तद्विद्व
द्भिरसद्वृत्तोवेनोऽस्माभिःकृतोनृपः सांत्वितोयदिनोवाचंनग्रहीष्यत्यधर्मकृत् १२ लोकधिक्कारसंद-
ग्धंदहिष्यामःस्वतेजसा एवमध्यवसायैनंमुनयोगूढमन्यवः उपव्रज्याब्रुवन्वेनंसांत्वयित्वाचसाम
भिः १३ मुनयऊचुः नृपवर्यनिबोधैतद्यत्तेविज्ञापयामभोः आयुःश्रीबलकीर्तीनांतवतातविवर्द्धन
म् १४

ज्यानर्हः ९ अस्माकमप्यनिष्टंजातमित्याहुः अहेर्यथापयःपोषः क्षीरेणपोषणंपोषकस्याप्यनर्थंबिभर्त्तिपुष्णातितदेवाहुः वेनइति १० निरूपितःनियुक्तोऽस्माभिःसांत्वयेमउपपत्तिभिः प्रार्थयिष्यामः तस्यपातकम् ११ स्वस्यतत्पातकस्पर्शेहेतुः तत्पातकत्वंविद्द्भिः १२ गूढोमन्युर्येषाम् सामभिःप्रियोक्तिभिः १३ १४

निष्कामानामानंत्यंमोक्षमपि १५ माविनशेत् माविनश्यतु १६ असाधवोयेअमात्यास्तेभ्यः यथाययाशास्त्रम् १७ १८ १९ २० सर्वा
न्लोकांश्चतत्पालानमरांश्चतत्यापकान्यज्ञांश्चसंगृण्हातिनियच्छतीतितथातम् विचित्रैः द्रव्ययज्ञादिभिः भवायसमृद्धये स्वदेशान्

धर्मआचरितःपुंसांवाङ्मनःकायबुद्धिभिः लोकान्विशोकान्वितरत्यथानंत्यमसंगिनाम १५
सतेमाविनशेद्वीरप्रजानांक्षेमलक्षणः यस्मिन्विनष्टेनृपतिरैश्वर्यादवरोहति १६ राजन्नसाध्व
मात्येभ्यश्चोरादिभ्यःप्रजानृपः रक्षन्यथाबलिंगृण्हन्इहप्रेत्यचमोदते १७ यस्यराष्ट्रेपुरेचैव-
भगवान्यज्ञपूरुषः इज्यतेस्वेनधर्मेणजनैर्वर्णाश्रमान्वितैः १८ तस्यराज्ञोमहाभागभगवान्भू
तभावनः परितुष्यतिविश्वात्मातिष्ठतोनिजशासने १९ तस्मिंस्तुष्टेकिमप्राप्यंजगतामीश्वरे-
श्वरे लोकाःसपालाह्येतस्मैहरंतिबलिमादृताः २० तंसर्वलोकामरयज्ञसंग्रहंत्रयीमयंद्रव्यमयं-
तपोमयम् यज्ञैर्विचित्रैर्यजतोभवायतेराजन्स्वदेशाननुरोद्धुमर्हसि २१ यज्ञेनयुष्मद्विषयेद्विजा
तिभिर्वितायमानेनसुराःकलाहरेः स्विष्टाःसुतुष्टाःप्रदिशंतिवांछितंतद्धेलनंनार्हसिवीरचेष्टितुम्
२२ वेनउवाच बालिशाबतयूयंवाअधर्मेधर्ममानिनः येवृत्तिदंपतिंहित्वाजारंपतिमुपा
सते २३ अवजानंत्यमीमूढानृपरूपिणमीश्वरम् नानुविंदंतितेभद्रमिहलोकेपरत्रच २४
कोयज्ञपुरुषोनामयत्रवोभक्तिरीदृशी भर्तृस्नेहविदूराणांयथाजारेकुयोषिताम् २५ विष्णुर्विरिं-
च्योगिरिशइंद्रोवायुर्यमोरविः पर्जन्योधनदःसोमःक्षितिरग्निरपांपतिः २६ एतेचान्येचविबु-
धाःप्रभवोवरशापयोः देहेभवंतिनृपतेःसर्वदेवमयोनृपः २७

तद्वासिनोजनान् अनुरोद्धुमनुवर्तितुम् २१
युष्मद्विषयेत्वद्देशेहरेःकला अंशाःसुराः तेषांसुराणांहेलनमवज्ञाम् २२ बालिशाःअज्ञाः वृत्तिदमन्नादिप्रदंमांहित्वा २३ २४
भर्तृस्नेहोविदूरोयेषाम् २५ २६ देहेभवंतिनृपतेः अतोनृपतिरेवेश्वरः इतरेतदंशाइतिभावः २७ ७ ७ ७

वलिंचक रादिकम् अग्रभुक् आराध्यः २८ २९ तेनासत्कृताः भग्नायांयाज्ञायांचक्रुधुः ३० ३१ ३२ परिचक्षीतनिंदेत अशभंवेनं विनाकृतघ्नतामाहुः यदनुग्रहविषयःसन्नीदृशमैश्वर्यंयःप्राप्तः ३३ पूर्वगूढमन्यवःहुंकृतैःहुंकारैः ३४ स्वाश्रमपदंप्रतिऋषिभिर्गं तेगमनेकृते विद्यायोगेनमंत्रसहितयायुक्त्याओषधिबलेनपालयामास ३५ पुंवद्भाव आर्षःसरस्वत्याः सलिले आप्लुताइत्यर्थः ३६

तस्मान्मांकर्मभिर्विप्रायजध्वंगतमत्सराः बलिंचमह्यंहरतमत्तोऽन्यःकोग्रभुक्पुमान् २८ मैत्रेयउवाच इत्थंविपर्ययमतिःपापीयानुत्पथंगतः अनुनीयमानस्तद्याञ्ञां नचक्रेभ्रष्टमंगलः २९ इतितेसत्कृतास्तेनहृद्विजाःपंडितमानिना भग्नायांभव्ययाञ्ञायांतस्मैविदुरचुक्रुधुः ३० हन्यतांहन्यतामेषपापःप्रकृतिदारुणः जीवन्जगदसावाशुकुरुतेभस्मसाद्ध्रुवम् ३१ नायमर्हत्यसद्वृत्तोनरदेववरासनम् योऽधियज्ञपतिंविष्णुंविनिंदत्यनपत्रपः ३२ कोवैनंपरिचक्षीतवेनमेकमृतेऽशुभम् प्राप्तईदृशमैश्वर्ययदनुग्रहभाजनः ३३ इत्थंव्यवसिताहंतुमृषयोरूढमन्यवः निजघ्नुर्हुंकृतैर्वेनंहतमच्युतनिंदया ३४ ऋषिभिःस्वाश्रमपदंगतेपुत्रकलेवरम् सुनीथापालयामासविद्यायोगेनशोचती ३५ एकदामुनयस्तेतुसरस्वत्सलिलाप्लुताः हुत्वाऽग्नीन्सत्कथाश्चक्रुरुपविष्टाःसरित्तटे ३६ वीक्ष्योत्थितान्महोत्पातानाहुर्लोकभयंकरान् अप्यभद्रमनाथायादस्युभ्योनभवेद्भुवः ३७ एवंमृशतऋषयोधावतांसर्वतोदिशः पांसुःसमुत्थितोभूरिश्चोराणामभिलुंपताम् ३८ तदुपद्रवमाज्ञायलोकस्यवसुलुंपताम् भर्तर्युपरतेतस्मिन्नन्योऽन्यंचजिघांसताम् ३९ चोरप्रायंजनपदंहीनसत्वमराजकम् लोकान्नावारयन्शक्ताअपितद्दोषदर्शिनः ४०

तदातूत्पातान्वीक्ष्यभुवःअभद्रंनभवेत्किमित्याहुश्च ३७ एवंमृशंतऋषयःस्थिताः तदाधावतांचोराणांभूरिः पांसुःसमुत्थितः ३८ ततःतदानेषांलोकस्यधनंलुंपतांजिघांसतांचोपद्रवमाज्ञाय ३९ तथाचोरप्रायमराजकंहीनसत्वंचजनपदमाज्ञाय-शक्ताअप्यवारणेदोषदर्शिनोऽपिलुंपतोलोकान्नावारयन्नित्यन्वयः ४० छ छ छ छ

शक्तानांक्षत्रियाणामवारणेदोषइतिकिंवक्तव्यंसमदृगपिशांतोऽपिब्राह्मणोऽपियदिदीनानांसमुपेक्षकोभवेत्तर्हितस्यापिब्रह्मत-
पःस्रवति ४१ ४२ अतउपेक्षादोषपरिहारायनांगस्येत्यादिविनिश्चित्यमहीपतेरूरुंतरसाममंथुरित्यन्वयः संस्थातुंनाशंगंतुम्
यद्वा ऋषयएवलुप्तोलोकान्नावारयन् कथंभूताः हुंकारेणैववेनंनिवारयितुंशक्ताअपितत्कितस्मिन्निवारणाददोषदर्शिनः नचो
दास न् चोरोपद्रुतेर्दीनोपक्षायांतपोहानिप्रसंगात् नचान्यंतन्निवारकंराजानमकुर्वन् अंगवंशोच्छेदस्यानर्हत्वात् अतोवेनस्यै

ब्राह्मणःसमदृक्शांतोदीनानांसमुपेक्षकः स्रवतेब्रह्मतस्यापिभिन्नभांडात्पयोयथा ४१ नांगस्य
वंशोराजर्षेरेषसंस्थातुमर्हति अमोघवीर्याहिनृपावंशेऽस्मिन्केशवाश्रयाः ४२ विनिश्चित्यैव
मृषयोविपन्नस्यमहीपतेः ममंथुरूरुंतरसातत्रासीद्बाहुकोनरः ४३ काककृष्णोऽतिह्रस्वांगोह्र
स्वबाहुर्महाहनुः ह्रस्वपान्निम्ननासाग्रोरक्ताक्षस्ताम्रमूर्द्धजः ४४ तंतुतेऽवनतंदीनंकिंकरोमीति
वादिनम् निषीदेत्यब्रुवंस्तातसनिषादस्ततोभवत् ४५ तस्यवंश्यास्तुनैषादागिरिकाननगोचराः
येनाहरज्जायमानोवेनकल्मषमुल्बणम् ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेनि
षादोत्पत्तिर्नामचतुर्दशोऽध्यायः १४ मैत्रेयउवाच अथतस्यपुनर्विप्रैरपुत्रस्यमहीपतेः बा
हुभ्यांमथ्यमानाभ्यांमिथुनंसमपद्यत १ तद्दृष्ट्वामिथुनंजातमृषयोब्रह्मवादिनः ऊचुःपरमसंतुष्टा-
विदित्वाभगवत्कलाम् २ ऋषयऊचुः एषविष्णोर्भगवतःकलाभुवनपालिनी इयंचलक्ष्म्याः
संभूतिःपुरुषस्यानपायिनी ३

वदेहंममंथुरितियोज्यम् बाहुकोवामनः ४३ तमेवाह काकइवकृष्णः महत्योहनूक-
पोलप्रांतौयस्य ह्रस्वौपादौयस्य ४४ ४५ गिरिःकाननंगोचर आश्रयोनतुपुरादिप्रवेशोयेषाम् तत्रहेतुः येनकारणेनासावहर
त् ततस्तस्यवंश्यास्तथाभूताः ४६ इतिचतुर्थेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः १४ ततःपंचदशेविप्रैर्मथनाद्वेनबाहुतः जातस्यतुष्ट
योरुक्तमभिषेकार्हणादिकम् १ १ २ किमित्यूचुरित्यतआह एषइतिचतुर्भिः लक्ष्म्याःसंभूतिःकला ३ ७९ ७९

अन्वयः पुमान्सतुमहाराजोभविष्यति ४ रुदतीशोभनदंतवती गुणानांभूषणानांचभूषणरूपाअवरुंधतीभर्तृत्वेनभजंतीभविष्यति ५ अत्रहेतुः एषइतिलोकस्यरिरक्षयारिरक्षायिषया ६ स्वःस्त्रियः अप्सरसोनृत्यंतिस्म ७ ८ देवैःसहासृत्यआगत्यवैन्यस्यपृथोः चिन्हैरेरवात्मकंचक्रम् ९ अप्रतिहतंरेरवांतरैरभिन्नंचक्रंयस्यचिन्हंसपरमेश्वरस्यांशः १० आभिषेचनिकानिअभिषेकसाधनानि

अयंतुप्रथमोराज्ञांपुमान्प्रथयितायशः पृथुर्नाममहाराजोभविष्यतिपृथुश्रवाः ४ इयंचसुदतीदेवीगुणभूषणभूषणा अर्चिर्नामवरारोहापृथुमेवावरुंधती ५ एषसाक्षाद्धरेरंशोजातोलोकरिरक्षया इयंचतत्परोहिश्रीरनुजज्ञेनपायिनी ६ मैत्रेयउवाच प्रशंसंतिस्मतंविप्रागंधर्वप्रवराजगुः मुमुचुःसुमनोधाराःसिद्धानृत्यंतिस्वःस्त्रियः ७ शंखतूर्यमृदंगाद्यानेदुर्दुंदुभयोदिवि तत्रसर्वउपाजग्मुर्देवर्षिपितृणांगणाः ८ ब्रह्माजगद्गुरुर्देवःसहासृत्यसुरेश्वरैः वैन्यस्यदक्षिणेहस्तेदृष्ट्वाचिन्हंगदाभृतः ९ पादयोररविंदंचतंवैमेनेहरेःकलाम् यस्याप्रतिहतंचक्रमंशःसपरमेष्ठिनः १० तस्याभिषेकआरब्धोब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः आभिषेचनिकान्यस्मैआजह्रुःसर्वतोजनाः ११ सरित्समुद्रागिरयोनगागावःखगामृगाः द्यौःक्षितिःसर्वभूतानिसमाजह्रुरुपायनम् १२ सोऽभिषिक्तोमहाराजःसुवासाःसाध्वलंकृतः पत्न्याऽर्चिषाऽलंकृतयाविरेजेऽग्निरिवापरः १३ तस्मैजहारधनदोहैमंवीरवरासनम् वरुणःसलिलस्रावमातपत्रंशशिप्रभम् १४ वायुश्चवालव्यजनेधर्मःकीर्तिमयींस्रजम् इंद्रःकिरीटमुत्कृष्टंदंडंसंयमनंयमः १५ ब्रह्माब्रह्ममयंवर्मभारतीहारमुत्तमम् हरिःसुदर्शनंचक्रंतत्पत्न्यव्याहतांश्रियम् १६ दशचंद्रमसिंरुद्रःशतचंद्रंतथाऽम्बिका सोमोऽमृतमयानश्वांस्त्वष्टारूपाश्रयंरथम् १७

११ १२ १३ हैमंवीरवरासनमुत्तमासनम् सलिलस्यस्रावोयस्मात् १४ द्वेवालव्यजने १५ ब्रह्ममयंवर्मकवचम् तत्पत्नीश्रीः श्रियंसंपदं १६ दशचंद्राकाराणिबिंबानिकोशेयस्यतम् असिंखड्गंशतचंद्रंचर्म रूपाश्रयमतिसुंदरम् १७

अजस्यगोश्वशृंगाभ्यांनिर्मितंचापम् योगमय्योपादस्पर्शमात्रेणाभीष्टदेशप्रापिके १८ नाट्यादिकौशलंखेचराः आत्मजंस्वप्रभवम्
१९ तंस्तोतुमुपस्थिताः २० स्तावकान् स्तोतुमुद्यतान् अभिप्रेत्यज्ञात्वा २१ लोकेस्पष्टगुणस्यसतोमेस्तुतिःस्यात् अधुनातुकि
माश्रयोमेस्तवोयोज्यताम् अतोवोगिरोऽधुनामयिवितथामाभूवन् यद्वा लोकेअधुनाअस्पष्टगुणस्यमेकिमाश्रयः स्तवःस्यात्
अतएषः क्रियमाणः स्तवः मेमदन्यस्ययोज्यतांनतुमेवितथाभिमानापत्तेरित्यर्थः २२ तस्मात्परोक्षेकालांतरेस्पष्टेषुगुणेषुस-
त्सु अस्माकमुपश्रुतानियशांसिप्रतिस्तोत्रमलमत्यर्थंकरिष्यथ हेअपीच्यवाचः मधुरगिरः सभ्यैः प्रेरितावयंत्वामेवस्तुमइतिचे

अग्निराजगवंचापंसूर्योरश्मिमयानिषून् भूःपादुकेयोगमय्यौद्यौःपुष्पावलिमन्वहम् १८ नाट्यंसु
गीतंवादित्रमंतर्धानंचखेचराः ऋषयश्चाशिषःसत्याःसमुद्रःशंखमात्मजम् १९ सिंधवःपर्वता-
नद्योरथवीथीर्महात्मनः सूतोऽथमागधोबंदीतंस्तोतुमुपतस्थिरे २० स्तावकांस्तानभिप्रेत्यपृथु
र्वैन्यःप्रतापवान् मेघनिर्ह्रादयावाचाप्रहसन्निदमब्रवीत् २१ पृथुरुवाच भोःसूतहेमागध-
सौम्यबंदिँल्लोकेऽधुनास्पष्टगुणस्यमेस्यात् किमाश्रयोमेस्तवएषयोज्यतांमामय्यभूवन्वितथागि
रोवः २२ तस्मात्परोक्षेऽस्मदुपश्रुतान्यलंकरिष्यथस्तोत्रमपीच्यवाचः सत्युत्तमश्लोकगुणानुवादे
जुगुप्सितंनस्तवयंतिसभ्याः २३ महद्गुणानात्मनिकर्तुमीशःकःस्तावकैःस्तावयतेऽसतोऽपि तेऽस्या
भविष्यन्निितिविप्रलब्धोजनावहासंकुमतिर्नवेद २४ प्रभवोह्यात्मनस्तोत्रंजुगुप्संत्यपिविश्रुताः
ह्रीमंतःपरमोदाराःपौरुषंवाविगर्हितम् २५

तत्राह उत्तमश्लोकस्यगुणानुवादेकार्येसतिजुगुप्सितमर्वाचीनंनस्ताव
यंति २३ ननुसंभावितैरेवगुणैरात्मानंजनस्तावयतीतिचेत्तत्राह महतांगुणानात्मनिसंपादयितुंशक्तोऽपिअसतोगुणान्संभावनामा
त्रेणकःस्तावयते यद्वा आदावेवसतोऽपिकःस्तावयते स्वतएवप्रख्यातिसिद्धेः अन्यस्तुमिथ्यागुणस्तुतिश्लाघीमंदइत्याह तइति
यद्ययंशास्त्राभ्यासादिकमकरिष्यत्तर्ह्यस्यविद्यादयोगुणाभविष्यन्नितिक्रियानिष्पत्त्याविप्रलब्धोजनानामवहासंनवेद २४ किंच प्र
भवोऽपिविश्रुताअपिह्रीमंतोऽपिजुगुप्संति वेति दृष्टांतेयथाऽतिस्तुतौक्रियमाणायांविगर्हितंब्राह्मणवधादिपौरुषंनिंदंति तथाउचिता-
मपिस्तुतिंनसहंतइत्यर्थः २५

वरीमभिरितिदीर्घत्वमार्षंभवितृप्रधानोऽयंनिर्देशः वरिष्ठैः कर्मभिरविदिताइत्यर्थः २६ इतिचतुर्थेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५
षोडशेसर्वलोकेशैःसत्कृतंभार्ययायुतम् मुनिप्रयुक्ताःसूताद्याःस्तुवंतिस्मेतिवर्ण्यते १ १ नालंनसमर्थाः योभवान्अवतारेष्व
पिअस्याधिक्यमाहुः वेनस्यांगात् जातस्यतेपौरुषाणिप्रतिअवितर्क्यतयाब्रह्मादीनामपिधियोबभ्रमुःकुतःपुनर्वयंतद्वर्णनेसमर्था
भवेम २ अथापियथावद्वर्णयितुमशक्ताअपिकथाऽमृतेसादराः मुनिभिरुपदेशयोगबलेनहृदिप्रकाशनंतदनतिक्रम्यवितन्महि
विस्तारयामः ३ ४ तनौस्वदेहेलोकपालानांतनूर्मूर्तीः कालेकालेबिभर्ति यथाभागंपालनपोषणानुरंजनादिकार्यानुसारेणयज्ञा

वयंत्वविदितालोकेसूताद्यापिवरीमभिः कर्मभिःकथमात्मानंगापयिष्यामबालवत् २६ इति श्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेपञ्चदशोऽध्यायः १५ मैत्रेयउवाच इतिब्रुवाणं नृपतिंगायकामुनिचोदिताः तुष्टुवुस्तुष्टमनसस्तद्वागमृतसेवया १ नालंवयंतेमहिमानुवर्णनेयोदेववर्योऽवततारमायया वेनांगजातस्यचपौरुषाणितेवाचस्पतीनामपिबभ्रमुर्धियः २ अथाप्युदारश्रवसःपृथोर्हरेःकलाऽवतारस्यकथाऽमृतादृताः यथोपदेशंमुनिभिःप्रचोदिताःश्लाघ्यानिकर्माणिवयंवितन्महि ३ एषधर्मभृतांश्रेष्ठोलोकंधर्मेऽनुवर्तयन् गोप्ताचधर्मसेतूनांशास्तातत्परिपंथिनाम् ४ एषवैलोकपालानांबिभर्त्येकस्तनौतनूः कालेकालेयथाभागंलोकयोरुभयोर्हितम् ५ वसुकालउपादत्तेकालेचायंविमुंचति समःसर्वेषुभूतेषुप्रतपन्सूर्यवद्विभुः ६ तितिक्षत्यक्रमंवैन्यउपर्याक्रमतामपि भूतानांकरुणःशश्वदार्तानांक्षितिवृत्तिमान् ७ देवेऽवर्षत्यसौदेवोनरदेववपुर्हरिः कृच्छ्रप्राणाःप्रजाह्येषरक्षिष्यत्यंजसेंद्रवत् ८

दिप्रवर्तनेनस्वर्गस्यहितंवृष्ट्यादिनाचभूर्लोकस्यहितंयथा
भवतितथा ५ सूर्यादितनुधारणमेवाहाष्टभिः वसुधनंकरादानकालेआदत्तेदुर्भिक्षादिकालेविमुंचतिच अष्टौमासान्सूर्योयथाव
सुजलमादत्तेवर्षासुविमुंचतितद्वत् ६ मस्तकेपादेनाक्रमतामप्यार्तानांभूतानामतिक्रमंसहिष्यते क्षितेर्वृत्तिःसर्वसहनंसावृत्तिर्य
स्यास्तिसतथा ७ देवेऽवर्षतिएषकृच्छ्रंगताःप्राणायासांताःप्रजाःस्वयंवृष्टिंकृत्वारक्षिष्यति अत्रहेतुः असौनरदेववपुर्हरिरिति ८

वदनमेवामृतमूर्तिश्चंद्रस्तेनसानुरागोऽवलोकोयस्मिन् विशदंस्मितंतेनचारुणाअत्रचक्वचिद्वर्तमानसामीप्येवर्तमानवच्चेति भूत
निर्देशश्चआशंसायांभूतवच्चेतिद्रष्टव्यः ९ नव्यक्तंवर्त्मप्रवेशनिर्गममार्गोयस्य निगूढंनिष्पत्तेःपूर्वमविज्ञातंकार्यंयस्यतच्चकार्यंगंभी
रंकिमर्थमेतत् कृतमित्यन्यैरज्ञाताभिप्रायंविधत्तइतितथाउपगुप्तंसंरक्षितंवित्तंयस्य अनंतमाहात्म्यश्चासौगुणानामेकंधामवि-
ष्णुर्यस्मिन् अनंतमाहात्म्योपेतागुणाएवएकंधामस्थानंयस्येतिवा संवृतात्मासंयतमूर्तिः समुद्रचरत्वेनवरुणस्याप्येतेगुणाद्रष्ट-
व्याः १० दुरासदःशत्रोर्मनसाऽपिप्राप्तुमशक्यः दुर्विषहःशत्रुभिःसोढुमशक्यः विदूरवत्पौरुषेणाभिभवितुमशक्यः वेनएवारणि

आप्याययत्यसौलोकंवदनामृतमूर्तिना सानुरागावलोकेनविशदस्मितचारुणा ९ अव्यक्तवर्त्मैषनिगू
ढकार्योगंभीरवेधाउपगुप्तवित्तः अनंतमाहात्म्यगुणैकधामापृथुःप्रचेताइवसंवृतात्मा १० दुरासदोदु
र्विषहआसन्नोऽपिविदूरवत् नैवाभिभवितुंशक्योवेनारण्युत्थितोनलः ११ अंतर्बहिश्चभूतानांपश्यन्
कर्माणिचारणैः उदासीनइवाध्यक्षोवायुरात्मेवदेहिनाम् १२ नादंड्यंदंडयत्येषसुतमात्मद्विषामपि
दंडयत्यात्मजमपिदंड्यंधर्मपथेस्थितः १३ अस्याप्रतिहतंचक्रंपृथोरामानसाचलात् वर्ततेभगवान-
र्कोयावत्तपतिगोगणैः १४ रंजयिष्यतियल्लोकमयमात्मविचेष्टितैः अथामुमाहूराजानंमनोरंजनकैः
प्रजाः १५ दृढव्रतःसत्यसंधोब्रह्मण्योवृद्धसेवकः शरण्यःसर्वभूतानांमानदोदीनवत्सलः १६ मातृ
भक्तिःपरस्त्रीषुपत्न्यामर्धइवात्मनः प्रजासुपितृवत्स्निग्धःकिंकरोब्रह्मवादिनाम् १७

स्तस्मादुत्थितः ११
चारणैर्गुप्तभृत्यैःपश्यन्नपिस्वस्तुतिनिंदादावुदासीनइववर्तिष्यते यथादेहिनामध्यक्षोऽविकृतआत्मभूतोवायुःसूत्रात्मातद्वत् १२ आ
त्मद्विषांसुतमिति सुतग्रहणंस्वात्मजसाम्यार्थम् धर्मपथेयमस्यवृत्तेस्थितः १३ चक्रमाज्ञासेनावारथस्यवाचक्रम् मानसाचलम-
भिव्याप्यप्रवर्तते किंपर्यंतमित्यतआह अर्कोरश्मिगणैर्यावत्तपतितावत् १४ यद्यस्माद्रंजयिष्यति अथतस्मान्मनोरंजनैर्हेतुभि
रमुंराजानमाहुः मनोरंजनकैरितिचेष्टितविशेषणम् १५।१६ मातरीवभक्तिर्भजनंयस्यआत्मनोदेहस्यार्द्धइवपत्न्यांप्रीतिमान् १७

नंदिंकरंवर्द्धयतीतितथामुक्तसंगेषुप्रकृष्टःसंगोयस्यदंडपाणिरिवेत्यपराधानुपेक्षणमुच्यतेनादंड्यमित्यत्रपक्षपाताभावउक्तः १८
अयंत्वितितुशब्देननिरुपमत्वंदर्शयति कोसावात्मातमाह यस्मिन्प्रतीतमपिनानात्वमर्थशून्यंपश्यंति १९ आउदयाद्रेस्तत्पर्यंतंगो-
प्तागोपायिष्यति तदर्थंपर्यस्यतेपर्यटिष्यतिप्रदक्षिणीकरिष्यतीत्यर्थः २० तदाप्रदक्षिणंकुर्वंते अस्मैमंस्यंतेज्ञास्यंतितस्ययशउच्चरं

देहिनामात्मवत्प्रेष्ठःसुहृदांनंदिवर्द्धनः मुक्तसंगप्रसंगोयंदंडपाणिरसाधुषु १८ अयंतुसाक्षाद्भग-
वांस्त्र्यधीशःकूटस्थआत्माकलयाऽवतीर्णः यस्मिन्नविद्यारचितंनिरर्थकंपश्यंतिनानात्वमपिप्रती
तम् १९ अयंभुवोमंडलमोदयाद्रेर्गोप्तैकवीरोनरदेवनाथः आस्थायजैत्रंरथमात्तचापःपर्यस्यतेद
क्षिणतोयथाऽर्कः २० अस्मैनृपालाःकिलतत्रतत्रबलिंहरिष्यंतिसलोकपालाः मंस्यंतएषांस्त्रिय
आदिराजंचक्रायुधंतद्यशउच्चरंत्यः २१ अयंमहींगांदुदुहेऽधिराजःप्रजापतिर्वृत्तिकरःप्रजानाम्
योलीलयाऽद्रीन्स्वशरासकोट्याभिंदन्समांगामकरोद्यथेंद्रः २२ विस्फूर्जयन्नाजगवंधनुःस्वयंय-
दाचरत्क्ष्मामविषह्यमाजौ तदानिलिल्युर्दिशिदिश्यसंतोलांगूलमुद्यम्ययथामृगेंद्रः २३ एषोऽश्व
मेधान्शतमाजहारसरस्वतीप्रादुरभावियत्र अहारषीद्यस्यहयंपुरंदरःशतक्रतुश्चरमेवर्तमाने २४
एषस्वसद्मोपवनेसमेत्यसनत्कुमारंभगवंतमेकम् आराध्यभक्त्यालभतामलंतज्ज्ञानंयतोब्रह्मप
रंविदंति २५ तत्रतत्रगिरस्तास्ताइतिविश्रुतविक्रमः श्रोष्यत्यात्माश्रितागाथाःपृथुःपृथुपराक्रमः
२६ दिशोविजित्याप्रतिरुद्धचक्रःस्वतेजसोत्पाटितलोकशल्यः सुरासुरेंद्रैरुपगीयमानमहानुभा
वोभवितापतिर्भुवः २७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेषोडशोऽध्यायः १६

त्यःकीर्तयंत्यः २१ इंद्रइवाद्रीन्भिंदन् २२ लांगूलमुन्नमय्ययथामृगेंद्रश्चरतितथाधनुर्विस्फूर्जयन्यदाक्ष्मामचरत् २३ प्रादुरभावि
प्रादुरभूत् कर्मकर्तरिचिण् तत्राहार्षीत्हरणंकरिष्यतीत्यर्थः २४ २५ विश्रुताविक्रमायस्य गाथाःप्रबंधान् आत्माश्रिताःविष्णवा-
श्रिताः २६ उपगीयमानोमहाऽनुभावोयस्य २७ इतिचतुर्थेटीकायांषोडशोऽध्यायः १६ ७ ७ ७

ततःसप्तदशैलोकक्षुधःप्रशमयन्पृथुः ग्रस्तबीजांमहींहंतुंयत्तोभीत्यातयास्तुतः १ छंदयामासतोषितवान् १ भृत्यानमात्यान् पुरोधसःपुरोहितांश्चश्रेणीःतैलिकतांबूलकादीन् पौरविशेषान् प्रकृतीःनियोगिनः २ दोहनंपात्रम् ३ मेध्यंयज्ञार्हम् सविज्ञानमपरोक्षज्ञानसहितम् ५ पूर्वदेहः पृथ्ववतारः तत्कथाश्रयम् सृणुश्रवोयस्य ६ अदुह्यत् दुग्धवान् ७ ८ जनतायास्त्वंपालइत्यामंत्रि

मैत्रेयउवाच एवंसभगवान्वैन्यःख्यापितोगुणकर्मभिः छंदयामासतान्कामैःप्रतिपूज्याभिनंद्य च १ ब्राह्मणप्रमुखान्वर्णान्भृत्यामात्यपुरोधसः पौरान्जानपदान्श्रेणीःप्रकृतीःसमपूजयत् २ विदुरउवाच कस्माद्दधारगोरूपंधरित्रीबहुरूपिणी यांदुदोहपृथुस्तत्रकोवत्सोदोहनंचकिम् ३ प्रकृत्याविषमादेवीकृतातेनसमाकथम् तस्यमेध्यंहयंदेवःकस्यहेतोरपाहरत् ४ सनत्कुमाराद्भगवतोब्रह्मन्ब्रह्मविदुत्तमात् लब्ध्वाज्ञानंसविज्ञानंराजर्षिःकांगतिंगतः ५ यच्चान्यदपिकृष्णस्यभवान्भगवतःप्रभोः श्रवःसुश्रवसःपुण्यंपूर्वदेहकथाश्रयम् ६ भक्तायमेनुरक्तायतवचाधोक्षजस्यच वक्तुमर्हतियोदुह्यद्वैन्यरूपेणगामिमाम् ७ सूत उवाच चोदितोविदुरेणैवंवासुदेवकथांप्रति प्रशस्यतंप्रीतमनामैत्रेयःप्रत्यभाषत ८ मैत्रेयउवाच यदाभिषिक्तःपृथुरंगविप्रैरामंत्रितोजनतायाश्चपालः प्रजानिरन्नेक्षितिपृष्ठएत्यक्षुत्क्षामदेहाःपतिमभ्यवोचन् ९ वयंराजन्जाठरेणाभितप्तायथाग्निनाकोटरस्थेनवृक्षाः त्वामद्ययाताःशरणंशरण्यंयःसाधितोवृत्तिकरःपतिर्नः १० तन्नोभवानीहतुरातवेन्नंक्षुधार्दितानांनरदेवदेव यावन्ननंक्ष्यामहउज्झितोर्जावार्तापतिस्त्वंकिललोकपालः ११

तोनियुक्तः तदानिरन्नेक्षितितलेसतिक्षुधाक्षामाःक्षीणादेहायासांताःप्रजाएत्यपृथुमब्रुवन् ९ जाठरेणाग्निनाऽभितप्ताः यःसाधितः विप्रैर्मथनेसंपादितः तंत्वांशरणंयाताः १० तत्तस्मान्नोऽस्माकमन्नंरातवेरातुंदातुम् ईहतुईहतांयत्नंकरोतु उज्झितोर्जास्त्यक्तान्नाःसत्यः वार्तायाःजीविकायाःपतिः ११

परिदेवनंविलापम् निमित्तंहेतुमन्वपद्यतज्ञातवान् १२ पृथिव्याओषधिबीजानिग्रस्तानीति व्यवसितोनिश्चितवान् १३ मृगयुनाद्रुता
अनुगतामृगीव १४ १५ रोदसीद्यावापृथिव्यौतयोरंतरमंतरिक्षंच अनुपृष्ठतःउद्यतमायुधंयेन १६ १७ १८ योधर्मज्ञइतिमतःसभवा

मैत्रेयउवाच पृथुःप्रजानांकरुणंनिशम्यपरिदेवनम् दीर्घंदध्यौकुरुश्रेष्ठनिमित्तंसोऽन्वपद्यत
१२ इतिव्यवसितोबुद्ध्याप्रगृहीतशरासनः संदधेविशिखंभूमेःक्रुद्धस्त्रिपुरहायथा १३ प्रवेपमाना-
धरणीनिशम्योदायुधंचतम् गौःसत्यपाद्रवद्भीतामृगीवमृगयुद्रुता १४ तामन्वधावत्तद्वैन्यःकुपि-
तोऽत्यरुणेक्षणः शरंधनुषिसंधाययत्रयत्रपलायते १५ सादिशोविदिशोदेवीरोदसीचांतरंतयोः
धावतीतत्रतत्रैनंददर्शानूद्यतायुधम् १६ लोकेनाविंदतत्राणंवैन्यान्मृत्योरिवप्रजाः त्रस्तातदानिववृते
हृदयेनविदूयता १७ उवाचचमहाभागंधर्मज्ञापन्नवत्सल त्राहिमामपिभूतानांपालनेऽवस्थितोभ
वान् १८ सत्वंजिघांससेकस्माद्दीनामकृतकिल्बिषाम् अहनिष्यत्कथंयोषांधर्मज्ञइतियोमतः १९
प्रहरंतिनवैस्त्रीषुकृतागःस्वपिजंतवः किमुतत्वद्विधाराजन्करुणादीनवत्सलाः २० मांविपाट्या
जरांनावंयत्रविश्वंप्रतिष्ठितम् आत्मानंचप्रजाश्चेमाःकथमंभसिधास्यसि २१ पृथुरुवाच
वसुधेत्वांवधिष्यामिमच्छासनपराङ्मुखीं भागंबर्हिषियावृंक्तेनतनोतिचनोवसु २२ यवसंजग्ध्यनु
दिननैवदोग्ध्यौधसंपयः तस्यामेवंहिदुष्टायांदंडोनात्रनशस्यते २३ त्वंखल्वोषधिबीजानिप्राक्सृष्टा
निस्वयंभुवा नमुंचस्यात्मरुद्धानिमामवज्ञायमंदधीः २४

न् योषांमांकथमहनिष्यत् हनिष्यति १९ २० अजरांदृढांधास्यसिधारयिष्यसि २१ बर्हिषियज्ञेयाभवतीदेवतारूपेणभागंवृंक्ते वसुधान्यादिक-
म् २२ गोरूपेणतुयवसंतृणंजग्धि अत्तीत्यर्थः पयस्तनैवदोग्धिदुग्धंनस्रवति अत्रास्मिन्नपराधे २३ आत्मनिदेहेरुद्धानि २४

मद्धेसर्वथाअन्नंनस्यादितिचेदतआह अमूषांप्रजानाम् मेदसामांसेन २५ यदुक्तंयोषांकथंहनिष्यतीतितत्राह पुमानिति तस्यवधोऽ
वधएव २६ यच्चोक्तंकथमंभसिधास्यसीतितत्राह त्वामिति तिलशः तिलप्रमाणानिखंडानिइत्येवंभूतामवस्थांनीत्वा २७ मन्युमयीं
मूर्तिंबिभ्रतम् कृतांततुल्यत्वमुच्यतेनतुकृतांतस्यमन्युमयीमूर्तिरिति २८ शुद्धसत्वतनुंदेवमकस्मादतिदारुणम् वीक्ष्यमाणापृथुंपृ
थ्वीतुष्टावकरुणोक्तिभिः माययाविन्यस्तारचितानानाघोरादितनवोयेनगुणात्मनेगुणमयत्वेनप्रतीयमानायवस्तुतस्तुनिर्धूतानिरस्ता
द्रव्यक्रियाकारकेषुअधिभूताध्यात्माधिदैवेषुविभ्रमोऽहंकारः तन्निमित्ताऊर्मयोरागद्वेषादयश्चयस्मिन्तस्मै २९ अहोसर्वजीवाश्र

अमूषांक्षुत्परीतानामार्तानांपरिदेवितम् शमयिष्यामिमद्बाणैर्भिन्नायास्तवमेदसा २५ पुमान्
योषिदुतक्लीबआत्मसंभावनोऽधमः भूतेषुनिरनुक्रोशोनृपाणांतद्वधोऽवधः २६ त्वांस्तब्धांदुर्मदांनी
त्वामायागांतिलशःशरैः आत्मयोगबलेनेमाधारयिष्याम्यहंप्रजाः २७ एवंमन्युमयींमूर्तिंकृतांतमि
वबिभ्रतम् प्रणताप्रांजलिःप्राहमहीसंजातवेपथुः २८ धरोवाच नमःपरस्मैपुरुषायमाय
याविन्यस्तनानातनवेगुणात्मने नमःस्वरूपानुभवेननिर्धुतद्रव्यक्रियाकारकविभ्रमोर्मये २९ येना
हमात्मायतनंविनिर्मिताधात्रायतोयंगुणसर्गसंग्रहः सएवमांहंतुमुदायुधःस्वराडुपस्थितोऽन्यंशरणंक
माश्रये ३० यएतदादावसृजच्चराचरंस्वमाययाऽत्माश्रययाऽवितर्क्यया तयैवसोऽयंकिलगोप्तुमुद्य
तःकथंनुमांधर्मपरोजिघांसति ३१ नूनंबतेशस्यसमीहितंजनैस्तन्माययादुर्जययाऽकृतात्मभिः नल
क्ष्यतेयस्त्वकरोदकारयद्योऽनेकएकःपरतश्चईश्वरः ३२

यत्वेनसृष्टांमांकथंहंतुंप्रवर्ततइत्याह येनविधात्राआत्मनांजी
वानामायतनमहंनिर्मिता यतःयस्यांमयिगुणसर्गस्यचतुर्विधभूतग्रामस्यसंग्रहःधारणम् स्वराट्स्वतंत्रः ३० सृष्टिसंहारकारकोऽहमेवेति
चेत् तथाऽपिप्रजापालनेप्रवृत्तस्यमद्वधोनुचितएवेत्याह यएतदिति आत्माश्रययाजीवविषयिण्या ३१ अतोदुर्ज्ञेयमीश्वरचेष्टितमित्याह
नूनमिति अकृतात्मभिःविक्षिप्तचित्तैः यईश्वरःस्वतंत्रःअकरोत् ब्रह्माणंपरतइतितेनब्रह्मणाचराचरमकारयत् यश्चस्वतएकःपरतोमा
ययाअनेकः ३२

तस्मादचिंत्यशक्तयेकेवलंनमइत्याह सर्गादिजन्मस्थितिभंगमस्यजगतः अनुरुणद्धि अनुवर्ततेकरोतिद्रव्याणिमहाभूतानिक्रियाइंद्रि-
याणिकारकादेवाः चेतनाबुद्धिः आत्माऽहंकारः तैःस्वशक्तिरूपैः समुन्नद्धाः समुत्कटानिरुद्धाःशक्तयोयस्य ३३ प्राणिनांधारणार्थ-
मांरसातलादुद्धृत्येदानींप्रजारक्षणेप्रवृत्तस्यमद्वधोनयुक्तइतिसकरुणमाह द्वाभ्याम् हेअजयः सृष्टवान् सएवभवान् स्वनिर्मितंच
राचरंजगत् सम्यक्स्थापयितुमादिसूकरःसन् मामभ्युज्जहार ३४ सएवधराधरोवराहोऽद्य अपामुपस्थेउपरिमयिनावि आधार
भूतायामवस्थिताः प्रजा रक्षितुमिच्छुः वीरमूर्तिः पृथुरूपः समभूत् यएवंभूतःसत्वंपयसिनिमित्तेमांजिघांससीतिचित्रमित्यर्थः३५

सर्गादियोऽस्यानुरुणद्धिशक्तिभिर्द्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मभिः तस्मैसमुन्नद्धनिरुद्धशक्तयेनमःप
रस्मैपुरुषायवेधसे ३३ सवैभवानात्मविनिर्मितंजगद्भूतेंद्रियांतःकरणात्मकंविभो संस्थापयिष्य-
न्नजमांरसातलादभ्युज्जहारांभसआदिसूकरः ३४ अपामुपस्थेमयिनाव्यवस्थिताःप्रजाभवानद्यरि
रक्षिषुःकिल सवीरमूर्तिःसमभूद्धराधरोयोमांपयस्युग्रशरोजिघांससि ३५ नूनंजनैरीहितमीश्व-
राणामस्मद्विधैस्तद्गुणसर्गमायया नज्ञायतेमोहितचित्तवर्त्मभिस्तेभ्योनमोवीरयशस्करेभ्यः ३६
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुविजयेधरित्रीनिग्रहोनामसप्तदशोऽध्यायः १७
मैत्रेयउवाच इत्थंपृथुमभिष्टूयरुषाप्रस्फुरिताधरम् पुनराहावनिर्भीतासंस्तभ्यात्मानमा-
त्मना १

तस्मादीश्वरचेष्टितंदुर्ज्ञेयमितिकैमुत्यन्यायेनोपसंहरति नूनमिति तस्येश्वरस्यगुणसर्गरूपयामाययामोहितंचि
त्तमेववर्त्मयेषाम् मोहितानिचित्तवर्त्मानियेषामितिवा तैर्जनैः ईश्वराणांहरिभक्तानामेवतावदीहितंनज्ञायतेकिंपुनस्तस्यपरमेश्वर-
स्य अतएवपरमेश्वरवत् तेभ्योऽपिनमएवकेवलम् वीराणांजितेंद्रियाणांयशःकुर्वंति येतेभ्यः यथावीराणांयशोवर्द्धेततथाचेष्टंतां
नतुयथेष्टमितिभावः ३६ इतिचतुर्थेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः १७ अष्टादशेमहीवाक्याद्वत्सपात्रादिभेदतः पृथ्वा-
दिभिस्तत्सादुग्धास्वंस्वंदुग्धमितीर्यते १ १ ७ ७ ७ ७ ७

हेअभिभोप्रभो यद्वा भोदेवअभिअभयंयथाभवत्येवंमन्युंसंनियच्छ श्राविर्तविज्ञापितम् नमदुक्तेऽनादरःकर्तव्यइत्याह बुधोहिसर्वतःसारमादत्ते २ मयिजीर्णाश्चोषधीरुपायेनगृहाणेतिवक्तुमुपायेनसर्वंसिध्यतिनान्यथेत्याह अस्मिन्नितित्रिभिः पुंसांश्रेयसःपुरुषार्थस्यप्रसिद्धयेअस्मिँल्लोकेकृष्यादयःअमुष्मिंश्चलोकेऽग्निहोत्रादयोयोगाउपायादृष्टाःप्रयुक्ताअनुष्ठिताश्च ३ पूर्वैर्दर्शितान् अवरोऽर्वाचीनः ४ अविद्वान्विद्वानपीतिवाव्यभिचरंतिनसिध्यंति ५ सहेतुकमुपायमाह पुरेतिषड्भिः भवद्भिरितिराजसामान्याभिप्रा-

संनियच्छाभिभोमन्युंनिबोधश्रावितंचमे सर्वतःसादरमादत्तेयथामधुकरोबुधः २ अस्मिन्लोकेऽथवाऽमुष्मिन्मुनिभिस्तत्वदर्शिभिः दृष्टायोगाःप्रयुक्ताश्चपुंसांश्रेयःप्रसिद्धये ३ तानातिष्ठतियः सम्यगुपायान्पूर्वदर्शितान् अवरःश्रद्धयोपेतउपेयान्विदतेऽजसा ४ ताननादृत्ययोविद्वानर्थानारभतेस्वयम् तस्यव्यभिचरंत्यर्थाआरब्धाश्चपुनःपुनः ५ पुरासृष्टाह्योषधयोब्रह्मणायाविशांपते भुज्यमानामयादृष्टाभवद्भिरधृतव्रतैः ६ अपालिताऽनादृताचभवद्भिर्लोकपालकैः चोरीभूतेऽथलोकेऽहंयज्ञार्थेऽग्रसमोषधीः ७ नूनंतावीरुधःक्षीणामयिकालेनभूयसा तत्रयोगेनदृष्टेनभवानादातुमर्हति ८ वत्संकल्पयमेवीरयेनाहंवत्सलातव धोक्ष्येक्षीरमयान्कामाननुरूपंचदोहनम् ९ दोग्धारंचमहाबाहोभूतानांभूतभावन अन्नमीप्सितमूर्जस्वद्भगवान्वांछतेयदि १० समांचकुरुमांराजन्देववृष्टंयथापयः अपर्तावपिभद्रंतउपावर्तेतमेविभो ११ इतिप्रियंहितंवाक्यंभुवआदायभूपतिः वत्संकृत्वामनुंपाणावदुहत्सकलौषधीः १२

येणवेनादिभिरितिवा ६ अपालिताचोराद्यनिवारणात् अनादृताचयज्ञादिप्रवर्तनाऽभावात् यज्ञार्थेअग्रसंगिलितवती अन्यथाऽधृतव्रतैर्भुक्तानप्ररोक्ष्यंतेततश्चयज्ञादयोनसिध्येरन्नितिभावः ७ क्षीणाजीर्णाः ८ वत्संस्वकुलेमुख्यम् दोहनंदोहपात्रंदोग्धारंचोपकल्पय धोक्ष्येप्रपूरयिष्यामि ९ भूतानामभीप्सितमन्नमूर्जस्वत् बलप्रदम् १० अपगतेऽपिवर्षर्तौयथामेसर्वतोवर्तेत ११ १२ ७ ७

प्रसंगादर्थांतरमाह तथेति यथापृथुः एवंसर्वत्रवाक्येपरेऽपिसारमाददते प्रस्तुतमनुवर्तयति ततोऽन्येचऋष्यादयः पंचदशादुदुहुः पृथुभावि-
तांवशीकृताम् १३ देवींपृथ्वीम् वाङ्मनःश्रवणैर्वेदग्रहणादिंद्रियाणांपात्रत्वम् १४ सोममममृतंवीर्यंमनःशक्तिम् ओजइंद्रियशक्तिम् बलं
देहशक्तिंतदेवपयः १५ सुरामासवंचतालादिमद्यम् १६ मधुवाङ्माधुर्यंसौभगंसौंदर्यंतत्सहितम् १७ कव्यंपितृणामन्नम् आमपात्रेपक्के-
मृन्मयेअधुक्षनदुदुहुः १८ संकल्पनामयीमणिमादिसिद्धिंयेविद्याधरादयस्तेचतमेववत्संप्रकल्प्यनभस्येवपात्रेखेचरत्वादिरूपांविद्यांदुदु

तथापरेचसर्वत्रसारमाददतेबुधाः ततोऽन्येचयथाकामंदुदुहुःपृथुभाविताम् १३ ऋषयोदुदुहुर्देवीमिंद्रियेष्वथसत्तम वत्संबृहस्पतिंकृत्वापयश्छंदोमयंशुचि १४ कृत्वावत्संसुरगणाइंद्रंसोममदूदुहन् हिरण्मयेनपात्रेणवीर्यमोजोबलंपयः १५ दैतेयादानवावत्संप्रह्लादमसुरर्षभम् विधायादूदुहन्क्षीरमयःपात्रेसुराऽसवम् १६ गंधर्वाप्सरसोऽधुक्षन्पात्रेपद्ममयेपयः वत्संविश्वावसुंकृत्वागांधर्वंमधुसौभगम् १७ वत्सेनपितरोऽर्यम्णाकव्यंक्षीरमधुक्षत आमपात्रेमहाभागाःश्रद्धयाश्राद्धदेवताः १८ प्रकल्प्यवत्संकपिलंसिद्धाःसंकल्पनामयीम् सिद्धिंनभसिविद्यांचयेचविद्याधरादयः १९ अन्येचमायिनोमायामंतर्धानाद्भुतात्मनाम् मयंप्रकल्प्यवत्संतेदुदुहुर्धारणामयीम् २० यक्षरक्षांसिभूतानिपिशाचाःपिशिताशनाः भूतेशवत्सादुदुहुःकपालेक्षतजासवम् २१ तथाऽहयोदंदशूकाःसर्पानागाश्चतक्षकम् विधायवत्संदुदुहुर्बिलपात्रेविषंपयः २२ पशवोयवसंक्षीरंवत्संकृत्वाचगोवृषम् अरण्यपात्रेचाधुक्षन्मृगेंद्रेणचदंष्ट्रिणः २३ क्रव्यादाःप्राणिनःक्रव्यंदुदुहुःस्वेकलेवरे सुपर्णवत्साविहगाश्चरंचाचरमेवच २४ वटवत्सावनस्पतयःपृथग्रसमयंपयः गिरयोहिमवद्वत्सानानाधातून्स्वसानुषु २५

हुः १९ अन्येचकिंपुरुषादयअंतर्धानेनाद्भुतात्मनांसंबंधिनींमायांधारणामयींसंकल्पमात्रप्रभवाम् २० भूतेशोरुद्रःस
एववत्सोयेषाम् क्षतजंरुधिरंतदेवासवम् २१ अहयोनिष्फणादंदशूकावृश्चिकादयःसर्पाःसफणास्तएवकद्रुसंततिजानागा बिलपात्रेमुखे २२
यवसंतृणम् गोवृषंरुद्रवाहंवृषभम् मृगेंद्रेणेत्युत्तरेणान्वयः २३ क्रव्यंमांसम् चरंकीटादिअचरंफलादि २४ २५ छ छ

अनुक्तसर्वसंग्रहार्थमाह सर्वैस्वजातौयोगुरव्यस्तेनवत्सेन २६ उपसंहरति एवमितिस्वन्नमभीष्टमन्नम् तमेवक्षीरभेदम् दुदुहुः दोह्यं पात्रम् २७ इमांपृथ्वीम् २८ धनुषोऽग्रेणगिरिशृंगाणिचूर्णयन् राज्ञांराजा सर्वेषामाजीविकादानात् २९ ३० ग्रामाहट्टादिशून्याःपुरोहट्टादिमत्यस्ता एवमहत्यःपत्तनानिदुर्गाणिविविधानि यथाबृहस्पतिः औदकंपार्वतम् वार्क्षमैरिणंधान्वनंतथेति घोषान् आभीराणांनिवासान् व्रजान् गवांनिवासान् शिबिरंसेनानिवासस्थानम् तत्सहितान् आकरान् स्वर्णादिस्थानानि खेटाःकर्षकग्रामाः खर्वटाः पर्वतप्रांत-

सर्वैस्वमुख्यवत्सेनस्वेस्वेपात्रेपृथक्पयः सर्वकामदुघांपृथ्वींदुदुहुःपृथुभाविताम् २६ एवंपृथ्वादयःपृथ्वीमन्नादाःस्वन्नमात्मनः दोहवत्सादिभेदेनक्षीरभेदंकुरूद्वह २७ ततोमहीपतिःप्रीतःसर्वकामदुघांपृथुः दुहितृत्वेचकारेमांप्रेम्णादुहितृवत्सलः २८ चूर्णयन्स्वधनुःकोट्यागिरिकूटानिराजराट् भूमंडलमिदंवैन्यःप्रायश्चक्रेसमंविभुः २९ अथास्मिन्भगवान्वैन्यःप्रजानांवृत्तिदःपिता निवासान्कल्पयांचक्रेतत्रतत्रयथाऽर्हतः ३० ग्रामान्पुरःपत्तनानिदुर्गाणिविविधानिच घोषान्व्रजान्सशिबिरानाकरान्खेटखर्वटान् ३१ प्राक्पृथोरिहनैवैषापुरग्रामादिकल्पना यथासुखंवसंतिस्मतत्रतत्राकुतोभयाः ३२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुविजयेऽष्टादशोऽध्यायः १८ मैत्रेयउवाच अथादीक्षितराजातुहयमेधशतेनसः ब्रह्मावर्तेमनोःक्षेत्रेयत्रप्राचीसरस्वती १ तदभिप्रेत्यभगवान्कर्मातिशयमात्मनः शतक्रतुर्नममृषेपृथोर्यज्ञमहोत्सवम् २ यत्रयज्ञपतिःसाक्षाद्भगवान्हरिरीश्वरः अन्वभूयतसर्वात्मासर्वलोकगुरुःप्रभुः ३ अन्वितोब्रह्मशर्वाभ्यांलोकपालैःसहानुगैः उपगीयमानोगंधर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः ४

ग्रामाश्च ३१ ३२ इतिचतुर्थेटीकायामष्टादशोऽध्यायः १८ ऊनविंशेऽश्वमेधांगहयापहरणात्पृथोः इंद्रंहंतुंप्रवृत्तस्यधात्रावारणमुच्यते १ हयमेधशतेननिमित्तेन अदीक्षनदीक्षितोऽभूत् शताश्वमेधसंकल्पमकरोदित्यर्थः ब्रह्मावर्तेसरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदंतरम् तदेवनिर्मितंदेशंब्रह्मावर्तंप्रचक्षते १ आत्मनःस्वस्यकर्मातिशेलइत्यतिशयमभिप्रेत्यज्ञात्वातदितितंपृथोर्यज्ञमहोत्सवंनममृषेनसेहे २ अतिशयमेवदर्शयति यत्रेतिसप्तभिः साक्षादन्वभूयतप्रत्यक्षेणादृश्यत ३ ४ ५ ६

सिद्धादयश्चतंहरिमन्वीयुरित्युत्तरेणान्वयः ५ ६ धर्मदुघाहविर्दोग्ध्रीधेनुःसती ७ ऊहुः वहंतिस्म सर्वरसान् इक्षुद्राक्षादिरसान् क्षी
रंचदधिच अन्नंचपाकादि गोरसोघृतंतक्रंचतांश्चभूरीणिविस्तृतानिवर्ष्माणिशरीराणियेषांतेफलादिप्रासूयंत मधुच्युतः मधुस्रा
विणःसंतः ८ चतुर्विधंभक्ष्यंभोज्यंचोष्यंलेह्यंच ९ अधोक्षज ईशोनाथोयस्य परमउदयोऽभिवृद्धिर्यस्मिंस्तत्कर्मअसूयन् अस-
हमानःप्रतिघातंविघ्नंचकारेत्यर्थः १० यजमानेवैन्ये यजुष्पतिंविष्णुंयजमानेसति स्पर्धमानइंद्रस्तिरोहितःसन्नपहृतवान् ११ त्वर-

सिद्धविद्याधरादैत्यादानवागुह्यकादयः सुनंदनंदप्रमुखाःपार्षदप्रवराहरेः ५ कपिलोनारदोद-
त्तोयोगेशाःसनकादयः तमन्वीयुर्भागवतायेचतत्सेवनोत्सुकाः ६ यत्रधर्मदुघाभूमिःसर्वकामदुघा
सती दोग्धिस्माभीप्सितानर्थान्यजमानस्यभारत ७ ऊहुःसर्वरसान्नद्यःक्षीरदध्यन्नगोरसान् तर
वोभूरिवर्ष्माणःप्रासूयंतमधुच्युतः ८ सिंधवोरत्ननिकरान्गिरयोन्नंचतुर्विधम् उपायनमुपाजह्रुः
सर्वेलोकाःसपालकाः ९ इतिचाधोक्षजेशस्यपृथोस्तुपरमोदयम् असूयन्भगवानिंद्रःप्रतिघात
मचीकरत् १० चरमेणाश्वमेधेनयजमानेयजुष्पतिम् वैन्येयज्ञपशुंस्पर्धन्नपोवाहतिरोहितः ११ त
मत्रिर्भगवानैक्षत्त्वरमाणंविहायसा आमुक्तमिवपाखंडंयोऽधर्मेधर्मविभ्रमः १२ अत्रिणाचोदितोहंतुं
पृथुपुत्रोमहारथः अन्वधावतसंक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् १३ तंतादृशाकृतिंवीक्ष्यमेनेधर्मंशरीरिण
म् जटिलंभस्मनाच्छन्नंतस्मैबाणंनमुंचति १४ वधान्निवृत्तंतंभूयोहंतवेत्रिरचोदयत् जहियज्ञहनंता
तमहेंद्रंविबुधाधमम् १५ एवंवैन्यसुतःप्रोक्तस्त्वरमाणंविहायसा अन्वद्रवदभिक्रुद्धोरावणंगृध्ररा-
डिव १६ सोऽश्वंरूपंचतद्धित्वातस्माअंतर्हितःस्वराट् वीरःस्वपशुमादायपितुर्यज्ञमुपेयिवान् १७
तत्तस्यचाद्भुतंकर्मविचक्ष्यपरमर्षयः नामधेयंददुस्तस्मैविजिताश्वइतिप्रभो १८

माणंधावंतम् आमु-
क्तः अप्रतिमुक्तश्चापिनद्धश्चापिनद्धवत् सन्नद्धोवर्मितःसज्जइत्यमरसिंहः पाखंडंवेषंकवचमिवगृहीतवंतमित्यर्थः अधर्मेधर्मविभ्रमः
धर्मोऽयमितिभ्रांतिकरोयस्तम् १२ १३ नमुंचतिस्म १४ हंतवेहंतुंयज्ञहंहंतवंतम् १५ गृध्रराट्जटायुः १६ तस्मैहित्वातदर्थमुत्सृ-
ज्य १७ विचक्ष्यदृष्ट्वा १८ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

तेनछन्नःसन् चषालेयूपाग्रेनिक्षिप्तःकाष्ठकटकः तद्युक्तान्यूपान् हिरण्यनिर्मितारशनायस्यतम् रशनायाःदृढत्वेनछेदाशक्त्यारशनासहितमेवोद्धृत्ययूपाग्रान्नीतवानित्यर्थः विभुःसमर्थः १९ २० २१ अवद्यंनिंदितंरूपंमंदप्रज्ञाजगृहुः २२ तदेवपाखंडनामनिरुक्त्यादर्शयति यानीति बहुवचनेनचान्यान्यपिगृहीतानीत्युक्तम् २३ तत्प्रभृतिपाखंडमार्गाःप्रवृत्ताइत्याह एवमिति तेनगृहीतेषुपुनर्विसृष्टेषु २४

उपसृज्यतमस्तीव्रंजहाराश्वंपुनर्हरिः चषालयूपतश्छन्नोहिरण्यरशनंविभुः १९ अत्रिःसंदर्शयामास त्वरमाणंविहायसा कपालखट्वांगधरंवीरोनैनमबाधत २० अत्रिणाचोदितस्तस्मैसंदधेविशिखंरुषा सोऽश्वंरूपंचतद्धित्वातस्थावंतर्हितःस्वराट् २१ वीरश्चाश्वमुपादायपितृयज्ञमथाव्रजत् तदवद्यंहरेरूपंजगृहुर्ज्ञानदुर्बलाः २२ यानिरूपाणिजगृहेइंद्रोहयजिहीर्षया तानिपापस्यखंडानि लिंगखंडमिहोच्यते २३ एवमिंद्रेहरत्यश्वंवैन्ययज्ञजिघांसया तद्गृहीतविसृष्टेषुपाखंडेषुमतिर्नृणाम् २४ धर्मइत्युपधर्मेषुनग्नरक्तपटादिषु प्रायेणसज्जतेभ्रांत्यापेशलेषुचवाग्मिषु २५ तदभिज्ञायभगवान्पृथुःपृथुपराक्रमः इंद्रायकुपितोबाणमादत्तोद्यतकार्मुकः २६ तमृत्विजःशक्रवधाभिसंधितंविचक्ष्यदुःप्रेक्ष्यमसह्यरंहसम् निवारयामासुरहोमहामतेनयुज्यतेऽत्रान्यवधःप्रचोदितात् २७ वयमरुत्वंतमिहार्थनाशनंह्वयामहेत्वच्छ्रवसाहतत्विषम् अयातयामोपहवैरनंतरंप्रसह्यराजन्जुहवामतेऽहितम् २८ इत्यामंत्र्यक्रतुपतिंविदुरास्यर्त्विजोरुषा स्रुग्घस्तान्जुह्वतोभ्येत्य स्वयंभूःप्रत्यषेधत २९

नग्नाजैनाः रक्तपटाबौद्धाः आदिशब्देनकापालिकादयस्तेषुउपधर्मेषुधर्मोपमेषुधर्मएवायमितिमतिः सज्जतइतिद्वयोरन्वयः पेशलेषुआपाततोरम्येषुवाग्मिषुहेतूक्तिचतुरेषु २५ २६ शक्रवधेऽभिसंधितंकृताभिप्रायम् प्रचोदितात्पशोर्वधादन्यस्यवधस्तवनयुज्यते २७ तद्वधंतुवयंकरिष्यामइत्याहुः वयमिहयज्ञनाशकंत्वत्कीर्त्यैवहतप्रभमिंद्रमाह्वयामहे कैः अयातयामैरगतवीर्यैराह्वानमंत्रैः अनंतरंचतेतवाहितंजुहवामहोष्यामः २८ अस्यपृथोःस्रुक्हस्तेयेषांतान् २९ ७

यमिंद्रंयज्ञेनजिघांसथ यज्ञेनेष्टाः सर्वेस्कुरायस्यतनवः सइंद्रोभवतांवधार्होनभवति यद्यस्माद्यज्ञोनामायमिंद्रोभगवतस्तनुः अवतारः ततः सप्तमआकूत्यांरुचेर्यज्ञोऽभ्यजायत सयामाद्यैः सुरगणैरपात्स्वायंभुवांतरमित्युक्तत्वात् ३० अतोबलीयसाऽनेनसख्यमेवकर्तव्य मन्यथाभूयः पाखंडंस्रक्ष्यतीत्याशयेनाह तदिदमिंद्रेणानुष्ठितंमहदन्याय्यंपश्यतकिमित्यपेक्षायामाह धर्मस्यव्यतिकरंविपर्ययं- पाखंडपथम् ३१ तर्हिकिमत्रयुक्तमित्यतआह पृथुकीर्तेरिति एकेनोनंशतंयस्मिन् तादृशःक्रतुः क्रतुप्रयोगः पृथोर्भूयात् पृथुरि तिपाठे एकोनशतंक्रतवोयस्यतादृशोऽपिमहेंद्रात्पृथुकीर्तिर्भूयादित्यर्थः तदेवमृत्विजः प्रत्युक्त्वापृथुंप्रत्येवाह अलमिति ३२ आत्म

नवध्योभवतामिंद्रोयंयज्ञोभगवत्तनुः यंजिघांसथयज्ञेनयस्येष्टास्तनवः सुराः ३० तदिदंपश्यत महद्धर्मव्यतिकरंद्विजाः इंद्रेणानुष्ठितंराज्ञः कर्मैतद्विजिघांसता ३१ पृथुकीर्तेः पृथोर्भूयात्तर्ह्येकोन- शतक्रतुः अलंतेक्रतुभिः स्विष्टैर्यद्भवान्मोक्षधर्मवित् ३२ नैवात्मनेमहेंद्रायरोषमाहर्तुमर्हसि उ भावपिहिभद्रंतउत्तमश्लोकविग्रहौ ३३ मास्मिन्महाराजकृथाः स्मचिंतांनिशामयास्मद्वचआदृता त्मा यद्ध्यायतोदैवहतंनुकर्तुंमनोतिरुष्टंविशतेतमोऽधम् ३४ क्रतुर्विरमतामेषदेवेषुदुरवग्रहः ध र्मव्यतिकरोयत्रपाखंडैरिंद्रनिर्मितैः ३५ एभिरिंद्रोपसंसृष्टैः पाखंडैर्हारिभिर्जनम् ह्रियमाणंविच क्ष्वेनंयस्तेयज्ञध्रुगश्वमुट् ३६ भवान्परित्रातुमिहावतीर्णोधर्मंजनानांसमयानुरूपम् वेनापचाराद वलुप्तमद्यतद्देहतोविष्णुकलासिवैन्य ३७

नैवात्मनेमहेंद्रायरोषंकर्तुंनार्हसि तत्रहेतुः उभावपीति ३३ तथाऽपिक्रतु समाप्तिमेवध्यायंतंप्रत्याह अस्मिन्यज्ञविघ्नेचिंतांमास्मकृथाः यद्यस्माद्दैवहतंकार्यंकर्तुंध्यायतोमनो नुनिश्चितमतिरुष्टंसदधम् तमोमो हंविशतिनतुशांतिंलभते ३४ अतएवतवक्रतुर्विरमतु नन्विंद्रः किंननिवार्यतेऽतआह यतोदेवेषुदुराग्रहोभवतीति यत्रक्रतौ ३५ इंद्र दुराग्रहकृतमनर्थंपश्येत्याह एभिरिंद्रेणोपसंसृष्टैरधिष्ठितैर्हारिभिश्चित्ताकर्षकैः यइंद्रस्तेऽश्वंमुष्णातीतितथा यज्ञायद्रुह्यतीतितथा- तेनसृष्टैः ३६ ततोममकिमितिचेत्तत्राह भवानितिद्वाभ्याम् सांख्ययोगादिनानासिद्धांतानुरूपंधर्मंवेनस्यान्यायात् लुप्तंपरित्रातुंत- द्देहाद्विष्णोः कलेवत्वमवतीर्णोऽसि ३७

अस्यविश्वस्योद्भवंविचार्ययैरुत्पादितो ऽसितेषांविश्वसृजांसंकल्पंपिपीर्हि आर्षःप्रयोगः पूरयेत्यर्थः प्रचंडोयः पाखंडमार्गः सर्वैंद्रीमायो
पधर्मजननीतांजहि ३८ तथाचकृत्वायज्ञाग्रहंहित्वावात्सल्यंस्नेहंकृत्वाइंद्रेणसहसंधानंचकृतवान् ३९ कृतमवभृयसंबंधिस्नानंयेनस
तस्मै ४० ४१ तुष्टानांवाक्यंत्वयेति ४२ इतिचतुर्थेटीकायामेकोनविंशो ऽध्यायः १९ विंशेतुविष्णुनासाक्षात्स्थो

सत्वंविमृश्यास्यभवंप्रजापतेसंकल्पनंविश्वसृजांपिपीर्हि ऐंद्रींचमायामुपधर्ममातरंप्रचंडपाखंड
पथंजहिप्रभो ३८ मैत्रेयउवाच इत्थंसलोकगुरुणासमादिष्टोविशांपतिः तथाचकृ-
त्वावात्सल्यंमघोनापिचसंदधे ३९ कृतावभृथस्नानायपृथवेभूरिकर्मणे वरान्ददुस्तेवरदायेतद्ब-
र्हिषितर्पिताः ४० विप्राःसत्याशिषस्तुष्टाःश्रद्धयालब्धदक्षिणाः आशिषोयुयुजुःक्षत्तरादिराजा
यसत्कृताः ४१ त्वयाहूतामहाबाहोसर्वएवसमागताः पूजितादानमानाभ्यांपितृदेवर्षिमानवाः
४२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुविजयेएकोनविंशो ऽध्यायः १९ ऋषिरु
वाच भगवानपिवैकुंठःसाकंमघवताविभुः यज्ञैर्यज्ञपतिस्तुष्टोयज्ञभुक्तमभाषत १
श्रीभगवानुवाच एषतेकारषीद्भंगंहयमेधशतस्यह क्षमापयतआत्मानममुष्यक्षंतुमर्हसि २
सुधियःसाधवोलोकेनरदेवनरोत्तमाः नाभिद्रुह्यंतिभूतेभ्योयर्हिनात्माकलेवरम् ३ पुरुषायदिमु-
ह्यंतित्वादृशादेवमायया श्रमएवपरंजातोदीर्घयावृद्धसेवया ४ अतःकायमिमंविद्वानविद्याकाम
कर्मभिः आरब्धइतिनैवास्मिन्प्रतिबुद्धो ऽनुषज्जते ५ असंसक्तःशरीरे ऽस्मिन्नमुनोत्पादिते गृहे अ
पत्येद्रविणेवापिकःकुर्यान्ममतांबुधः ६

यज्ञैरनुशासनम् वरदानप्रसंगेनप्रीतिश्चान्योन्यमीर्यते १ मघवतासाकमिंद्रे-
णसहवर्तमानः १ आत्मानंत्वांक्षमांकारयतो ऽमुष्यत्वमपिक्षंतुमर्हसि २ यर्हियस्मात्कलेवरमात्मानभवति अतस्तदभिमानेनभूते
भ्योनाभिद्रुह्यंति ३ ४ अविद्यास्वरूपाज्ञानंततः कामस्ततःकर्मतैरारब्धइतिविद्वान् ऽ तएवप्रतिबुद्धआत्मज्ञो ऽस्मिन्नैवानुषज्जते
५ तथा ऽपिपुत्रादिममत्वेनभूतद्रोहेणचसंगोभवेत्तत्राह असंसक्तइति ६ ७ ७ ७ ७

प्रतिबोधक्रमंविवृण्वन् देहेऽनुषंगाभावमाह एकइतिद्वाभ्याम् असावात्मा ऽस्मनोदेहात्परोभिन्न स्तत्रनवधावैलक्षण्येनभेदंसाधयति एकइतिनवभिः पदैः देहोहिबाल्ययुवादिभेदादनेकोमलिनश्चजडश्चसगुणश्चस्वकारणभूतगुणाश्रितश्चपरिच्छिन्नश्चगृहादिभिरावृतश्चदृश्यश्चानात्माच आत्मातुनैवमतोभिन्नः ७ आत्मस्थंस्वस्मिन्स्थितम् प्रकृतिस्थोऽपिदेहस्थोऽपितद्विकारैर्नलिप्यते यतः समयिब्रह्मणिस्थितः ८ इयमवस्थाकस्योत्पद्यतइत्यपेक्षायामाह यःस्वधर्मेणेतिचतुर्भिः ९ भवतुमनःप्रसन्नंततःकिंतत्राह यर्हिविशदाशयःप्रसन्नमना स्तदापरित्यक्तगुणःसन् सम्यग्दर्शनोभूत्वाशांतिमश्नुतेशांतिमेवाह ममसम्यगौदासिन्येनावस्थानमेवब्र-

एकःशुद्धःस्वयंज्योतिर्निर्गुणोऽसौगुणाश्रयः सर्वगोनावृतःसाक्षीनिरात्मात्मात्मनःपरः ७ यएवंसंतमात्मानमात्मस्थंवेदपूरुषः नाज्यतेप्रकृतिस्थोऽपितद्गुणैःसमयिस्थितः ८ यःस्वधर्मेणमांनित्यंनिराशीःश्रद्धयाऽन्वितः भजतेशनकैस्तस्यमनोराजन्प्रसीदति ९ परित्यक्तगुणःसम्यक्दर्शनोविशदाशयः शांतिंमेसमवस्थानंब्रह्मकैवल्यमश्नुते १० उदासीनमिवाध्यक्षंद्रव्यज्ञानक्रियात्मनाम् कूटस्थमिममात्मानंयोवेदाप्नोतिशोभनम् ११ भिन्नस्यलिंगस्यगुणप्रवाहोद्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मनः दृष्टासुसंपत्सुविपत्सुसूरयोनविक्रियंतेमयिबद्धसौहृदाः १२ समःसमानोत्तममध्यमाधमःसुखेचदुःखेचजितेंद्रियाशयः मयोपक्लृप्ताखिललोकसंयुतोविधत्स्ववीराखिललोकरक्षणम् १३

ह्मतदेवकैवल्यमश्नुते १० सम्यग्दर्शनमेवाह उदासीनमेवात्मानंद्रव्यज्ञानक्रियात्मनांदेहज्ञानकर्मेंद्रियमनसामध्यक्षमिवस्थितमात्मानंयोवेद ११ संसारिणःकथंकूटस्थत्वमतआह भिन्नस्यलिंगस्यदेहस्यगुणप्रवाहःसंसारःभिन्नत्वेहेतुः द्रव्याद्यात्मकस्य तत्रचेतनाचिदाभासः अतोदृष्टासुप्राप्तासुहर्षशोकादिभिर्नविक्रियंते १२ त्वंचसूरिः अतःसुखेदुःखेचसमःसन् समानाउत्तममध्यमाधमायस्य जितानींद्रियाण्याशयश्चयेनसत्वमखिललोकरक्षणंकर्तुंकथंशक्यंतत्राह मयेश्वरेणउपक्लृप्ताःसंपादितायेऽखिलालोकाअमात्यादयस्तैःसंयुतः १३ ७ ७ ७ ७

ननुरक्षणंदंडादिसापेक्षमतस्तपोऽन्यद्वापुण्यंकरिष्यामीतिचेदतआह श्रेयइति यद्यस्मात्सांपरायेपरलोकेप्रजाभिःकृतात्सुकृतात्षष्ठमं-
शंहर्ताहरति अरक्षणेदोषमाह अन्यथाप्रजाभिर्हृतंपुण्यंयस्यसप्रजानामघमत्तिपापंभुंक्ते अन्यथेत्यस्यविवरणम् करहारःसन्न
रक्षिताचेत् १४ एवंचमोक्षोऽप्यनायासेनभविष्यतीत्याह द्विजाग्र्याणांमतश्चासावनुवृत्तश्चपरंपराप्राप्तोयोधर्मःसएवप्रधानमर्थ-
कामौतुप्रासंगिकौयस्य अन्यतमोऽतिशयेनान्यधर्मादिष्वनासक्तइत्यर्थः ऐकपद्यपाठेधर्मप्रधानावन्यतमावर्थकामौयस्येत्यर्थः अ
स्याःपृथिव्याअवितासन् अल्पेनकालेनगृहागतान्सनकादीन्द्रक्ष्यसि अनुरक्तोलोकोयस्मिन्सः १५ मत्मत्तःसकाशात्किंचि

श्रेयःप्रजापालनमेवराज्ञोयत्सांपरायेसुकृतात्षष्ठमंशम् हर्ताऽन्यथाहृतपुण्यःप्रजानामरक्षिताक
रहारोऽघमत्ति १४ एवंद्विजाग्र्यानुमतानुवृत्तधर्मप्रधानोऽन्यतमोऽवितास्याः ह्रस्वेनकालेनगृहो
पयातान्द्रष्टासिसिद्धाननुरक्तलोकः १५ वरंचमत्कंचनमानवेंद्रवृणीष्वतेऽहंगुणशीलयंत्रितः नाहं
मखैर्वैसुलभस्तपोभिर्योगेनवायत्समचित्तवर्ती १६ मैत्रेयउवाच सइत्थंलोकगुरु-
णाविष्वक्सेनेनविश्वजित् अनुशासितआदेशंशिरसाजगृहेहरेः १७ स्पृशंतंपादयोःप्रेम्णा-
व्रीडितंस्वेनकर्मणा शतक्रतुंपरिष्वज्यविद्वेषंविससर्जह १८ भगवानथविश्वात्मापृथुनोपहृता
र्हणः समुज्जिहानयाभक्त्यागृहीतचरणांबुजः १९ प्रस्थानाभिमुखोऽप्येनमनुग्रहविलंबितः प
श्यन्पद्मपलाशाक्षोनप्रतस्थेसुहृत्सताम् २०

दूरंवृणीष्वगुणाःशमादयःशीलंनिर्मत्सरत्वादिस्वभावस्तैरहंयंत्रितो
वशीकृतः तद्रहितैस्तुमखादिभिर्नाहंसुलभः यतः समंचित्तंयेषांतेष्वेववर्तितुंशीलंयस्यसोहम् १६ १७ क्षमापयितुंपादयोःस्पृशंतं
स्वेनकर्मणाऽश्वापहरणेनव्रीडितम् प्रेम्णापरिष्वज्य १८ भगवान्प्रस्थानाभिमुखोऽप्यनुग्रहेणविलंबितःसन् नप्रतस्थेप्रयाणं-
नकृतवानितिद्वयोरन्वयः कथंभूतः उपहृतमर्पितमर्हणंयस्मैसमुज्जिहानयासमुद्गच्छंत्यावर्धमानयाभक्त्यागृहीतेचरणांबुजेय
स्य १९ पद्मपलाशवदक्षिणीयस्यतथाभूतःसन् एवंपृथुंपश्यन् २०

भगवतस्तत्कृपाऽतिरेकमुक्त्वातस्यभक्त्युद्रेकमाह सइतिद्वाभ्याम् बाष्पविक्लवत्वेनतूष्णीमवस्थितःसन्अमुंहृदोपगुह्याधात् धृत
वान् २१ अतृप्तयोर्दृशोर्गोचरंविषयभूतम् पदाक्षितिंस्पृशंतमिति अयंभावः नखलुदेवाःपदाभुवंस्पृशंति अतःकृपापरवशोनू-
नंहरिरात्मानंविस्मृतवानिवेति अतएवस्खलनपरिहारायैवगरुडस्योन्नतेस्कंधेविन्यस्तंहस्ताग्रंयेनतम् २२ वरंवृणीष्वेति यदुक्तंतदस-
हमानआह हेविभोवरदानांब्रह्मादीनामीश्वरात् वरप्रदात्त्वत्तःसकाशात्बुधः कथंवरान्वृणीतेति कीदृशान् गुणैर्विक्रियतइति
गुणविक्रयोऽहंकारः सएवात्मायेषांतेषांब्रह्मादीनांसंबंधिनः देहाभिमानिनांयोग्यानितिवातथाचेद्बुधएवनभवतीत्यर्थः जुगुप्सित
त्वादपीत्याह यथेति बुधएवाहमपिनवृणइतिसमुच्चयायचकारः२३ कैवल्यपतइतिसंबोधनात् कैवल्यंवरिष्यतीतिमाशंकीरि-

सआदिराजोरचितांजलिर्हरिंविलोकितुंनाशकदश्रुलोचनः नकिंचनोवाचसबाष्पविक्लवोहृदो
पगुह्यामुमधादवस्थितः २१ अथावमृज्याश्रुकलाविलोकयन्नतृप्तदृग्गोचरमाहपूरुषम् पदा-
स्पृशंतंक्षितिमंसउन्नतेविन्यस्तहस्ताग्रमुरंगविद्विषः २२ पृथुरुवाच वरान्विभोत्वद्वर
देश्वराद्बुधःकथंवृणीतेगुणविक्रियात्मनाम् येनारकाणामपिसंतिदेहिनांतानीशकैवल्यपतेवृणेनच
२३ नकामयेनाथतदप्यहंक्वचिन्नयत्रयुष्मच्चरणांबुजासवः महत्तमांतर्हृदयान्मुखच्युतोविधत्स्वक
र्णायुतमेषमेवरः २४ सउत्तमश्लोकमहन्मुखच्युतोभवत्पदांभोजसुधाकणानिलः स्मृतिंपुनर्विस्मृ
ततत्त्ववर्त्मनांकुयोगिनांनोवितरत्यलंवरैः २५

त्याह नेति महत्तमानामंतर्हृदयान्मुखद्वारेणनिर्गतोभवत्पदांभोजमकरंदोयशःश्रवणादिसुखंयत्रनास्तितादृशंचेत्कैवल्यंतर्हितत्
क्वचित्कदाचिदपिनकामये तर्हिकिंकामयसेतदाह यशःश्रवणाय कर्णानामयुतंविधत्स्व ननुकोऽप्येवंनवृतवान् किमन्य-
च्चिंतयेत्याह ममतुएषएववरः २४ ननुतर्हिकैवल्याभावेरागद्वेषाद्याकुलानांभक्तिसुखमपिनस्यादित्याशंक्याह सइति भ-
वत्पदांभोजसुधायाःकणोलेशस्तत्संबंधीयोऽनिलः सएवदूरादपिकिंचिद्यशःश्रवणमात्रमित्यर्थः विस्मृतंतत्त्ववर्त्मयैःकुयोगि-
भिस्तेषामपिपुनःस्मृतिमात्मज्ञानंवितरति अतोनखलुभक्तानांरागादिसंभवोऽतोनोऽस्माकंसारग्राहिणामन्यैर्वरैरलम् भक्तावेव
मोक्षादिसर्वसुखांतर्भावादितिभावः २५ छ छ छ छ छ छ

ननुभक्तिर्मुक्तिफलैव अतःफलंविहायसाधनेभवतः कोऽयमाग्रहइत्याशंक्याह हेसुश्रवःमंगलकीर्ते तेशिवंयशः सतांसंगमेयःसकृद पियदृच्छयाऽपिउपशृणोतिगुणज्ञश्चेत्सः पशुंविनाऽन्यः कथंविरमेत् गुणातिशयंसूचयति श्रीर्यत् यशएवप्रकर्षेणवृतवती गुणा नांसर्वपुरुषार्थानांसंग्रहः स्वस्मिन्समाहारस्तदिच्छया २६ अतोलक्ष्मीरिवान्यवरत्यागेनत्वामेवाहंभजइत्याह अथेति लालस- उत्सुकःसन् कर्मणिक्रियमाणेयथेंद्रेणसहकलिः एवंभक्तावपिकिंलक्ष्म्यासहकलिःस्यादितिवितर्कयति एकस्मिन्पत्यौस्पर्धमा नयोरावयोरपिकिंकलिर्नस्यादिति काक्वावितर्कः ननुपर्यायेणसेवायांनस्यात् नैवम् कृतस्त्वच्चरणयोरेवैकस्तानोमनोविस्ता- रोयाभ्यांतयोः २७ भवतुवाकलिस्तथाऽपिभजेयमेवेत्याह जगज्जनन्यांवैशसंविरोधःस्यादेवतत्रहेतुर्यस्याःकर्मणिनःसमीहि

यशःशिवंसुश्रवआर्यसंगमेयदृच्छयाचोपशृणोतितेसकृत् कथंगुणज्ञोविरमेद्विनापशुंश्रीर्यत्प्रव व्रेगुणसंग्रहेच्छया २६ अथाभजेत्वाऽखिलपूरुषोत्तमंगुणालयंपद्मकरेवलालसः अप्यावयो रेकपतिस्पृधोःकलिर्नस्यात्कृतत्वच्चरणैकतानयोः २७ जगज्जनन्यांजगदीशवैशसंस्यादेवय- त्कर्मणिनःसमीहितम् करोतिफल्ग्वप्युरुदीनवत्सलःस्वएवधिष्ण्येभिरतस्यकिंतया २८ भ जंत्यथत्वामतएवसाधवोव्युदस्तमायागुणविभ्रमोदयम् भवत्पदानुस्मरणादृतेसतांनिमित्तम- न्यद्भगवन्नविद्महे २९ मन्येगिरंतेजगतांविमोहिनींवरंवृणीष्वेतिभजंतमात्थयत् वाचानुतंत्या यदितेजनोऽसितःकथंपुनःकर्मकरोतिमोहितः ३०

तमिच्छाभवति तथाऽपिइंद्रविरोधेमत्पक्षपातवदत्रापितवपक्षपातएवस्यादित्याह फल्गुतुच्छमपिउरुबहुकरोषि यतोदीनेषुव- त्सलःस्वेस्वरूपएवरतस्यतयाकिंप्रयोजनंतांनाद्रियसइत्यर्थः २८ यतस्त्वंदीनवत्सलः अतएवसाधवोनिष्कामाअथज्ञानानंत रमपित्वांभजंति कथंभूतम् मायागुणानांविभ्रमोविलासस्तस्योदयः कार्यंसनिरस्तोयस्मिंस्तम् तेकिमर्थंभजंतितत्राह भ वत्पदानुस्मरणाद्विनाऽन्यत्तेषांनिमित्तंफलंनविद्मः २९ वरैःप्रलोभनंचकृपालोस्तवानुचितमित्याशयेनाह मन्यइति नुअ- होतेवाचातंत्यायदिजनोऽयमसितःअबद्धःस्यात् तर्हिपुनःपुनः फलैर्मोहितःसन् कथंकर्मकरोति ३० ७ ७

त्वन्माययाखंडितस्य त्वयापुनःखंडनंनकर्तव्यंकिंतुहितंचेष्टितव्यमित्याह त्वन्माययाकृतादात्मनस्त्वत्तःखंडितः पृथक्कृतोयथतो
ऽन्यत् पुत्रादिकमाशास्तेऽतःस्वयमविज्ञापितएवहितंचेष्टितुमर्हसि ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ वाग्वित्तांजलिभिर्भक्तितः पूजिताःसंतोवैं-
कुंठानुगताःपार्षदाश्च ३६ अमुष्यराज्ञोहरन्निवेतिलोकोक्तिः वस्तुतस्तस्यमनःसर्वदैवतदधीनमस्त्येवस्वधामराज्ञोहृदयम् ३७

त्वन्मायया ऽद्धाजनईशखंडितोयदन्यदाशास्तऋतात्मनोऽबुधः यथाचरेद्बालहितंपितास्वयं-
तथात्वमेवार्हसिनःसमीहितुम् ३१ मैत्रेयउवाच इत्यादिराजनत्नुतःसविश्वदृक्तमा
हराजन्मयिभक्तिरस्तुते दिष्ट्येदृशीधीर्मयितेकृतायया मायांमदीयांतरतिस्मदुस्त्यजाम् ३२
तत्त्वंकुरुमयादिष्टमप्रमत्तःप्रजापते मदादेशकरोलोकःसर्वत्राप्नोतिशोभनम् ३३ मैत्रेय
उवाच इतिवैन्यस्यराजर्षेःप्रतिनंद्यार्थवद्वचः पूजितोऽनुगृहीत्वैनंगंतुंचक्रेऽच्युतोमतिम् ३४
देवर्षिपितृगंधर्वसिद्धचारणपन्नगाः किन्नराप्सरसोमर्त्याःखगाभूतान्यनेकशः ३५ यज्ञेश्वरधिया
राज्ञावाग्वित्तांजलिभक्तितः सभाजिताययुःसर्वेवैकुंठानुगतास्ततः ३६ भगवानपिराजर्षेःसोपाध्या
यस्यचाच्युतः हरन्निवमनोमुष्यस्वधामप्रत्यपद्यत ३७ अदृष्टायनमस्कृत्यनृपःसंदर्शितात्मने अव्य
क्तायचदेवानांदेवायस्वपुरंययौ ३८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेविंशोऽध्यायः २०
मैत्रेयउवाच मौक्तिकैःकुसुमस्रग्भिर्दुकूलैःस्वर्णतोरणैः महासुरभिभिर्धूपैर्मंडिततत्रतत्र
त्रवै १ चंदनागरुतोयार्द्ररथ्याचत्वरमार्गवत् पुष्पाक्षतफलैस्तोक्मैर्लाजैरर्चिभिरर्चितम् २ स
वृंदैःकदलीस्तंभैःपूगपोतैःपरिष्कृतम् तरुपल्लवमालाभिःसर्वतःसमलंकृतम् ३

अदृष्टायलोचनपथमतिक्रांताय संदर्शितआत्मायेनतस्मै वस्तुतोऽव्यक्ताय ३८ इतिचतुर्थेटीकायांविंशोऽध्यायः २०
एकविंशेतुपृथुनाप्रजानामनुशासनम् महासत्रेसुरादीनांमहासदसिवर्ण्यते १ पुरंययाविवेशतत्पुरमनुवर्णयति मौक्ति-
कैरितित्रिभिः १ चंदनागरुयुक्तैस्तोयैरार्द्रारथ्यादयस्तद्युक्तंतोक्मैःहरितयवैरंकुरैरर्निवाऽर्चिभिर्दीपैः २ सवृंदैःपुष्पफलयुक्तैः
कदलीस्तंभैःपूगवृक्षैस्तथाविधैःसर्वतःसमलंकृतंशोभितम् ३

संभृतान्यशेषाणिमंगलानिदध्यादीनितैःसहाभिजग्मुः मृष्टाउज्ज्वलाःकन्याश्च ४ गतस्मयोनिरहंकारः ५ प्रियान्वरान्प्रददातीति तथा ६ गुणैर्महान् अतएवमहत्तमः ७ गुणैर्विजृंभितमूर्जितंगुणवद्भिः सभाजितंसत्कृतंयशोगृणंतमर्चयन्नाह सदसस्पते शौनक ८ लब्धान्यशेषसत्कराणामर्हणानियेनसः किमकरोदितिशेषः ९ श्रवणोत्कंठ्यमाविष्कुर्वन्प्रार्थयते कोन्विति यस्यविक्रमः पृथ्वी

स्त्रियस्तंदीपबलिभिःसंभृताशेषमंगलैः अन्वीयुर्मृष्टकन्याश्चमृष्टकुंडलमंडिताः ४ शंखदुंदुभिघोषेणब्रह्मघोषेणचर्त्विजाम् विवेशभवनंवीरःस्तूयमानोगतस्मयः ५ पूजितःपूजयामासतत्रतत्रमहायशाः पौरान्जानपदांस्तांस्तान्प्रीतःप्रियवरप्रदः ६ सएवमादीन्यनवद्यचेष्टितःकर्माणिभूयांसिमहान्महत्तमः कुर्वन्शशासावनिमंडलंयशःस्फीतंनिधायारुरुहेपरंपदम् ७ सूतउवाच श्रुत्वादिराजस्ययशोविजृंभितंगुणैरशेषैर्गुणवत्सभाजितम् क्षत्तामहाभागवतःसदस्पतेकौषारविंप्राहगृणंतमर्चयन् ८ विदुरउवाच सोऽभिषिक्तःपृथुर्विप्रैर्लब्धाशेषसुराहणः बिभ्रत्स्ववैष्णवंतेजोबाह्वोर्याभ्यांदुदोहगाम् ९ कोन्वस्यकीर्तिंनशृणोत्यभिज्ञोयद्विक्रमोच्छिष्टमशेषभूपाः लोकाःसपालाउपजीवंतिकाममद्यापितन्मेवदकर्मशुद्धम् १० मैत्रेयउवाच गंगायमुनयोर्नद्योरंतराक्षेत्रमावसन् आरब्धानेवबुभुजेभोगान्पुण्यजिहासया ११ सर्वत्रास्खलितादेशःसप्तद्वीपैकदंडधृक् अन्यत्रब्राह्मणकुलादन्यत्राच्युतगोत्रतः १२ एकदासीन्महासत्रदीक्षातत्रदिवौकसाम् समाजोब्रह्मर्षीणांचराजर्षीणांचसत्तम १३

दोहनंतस्योच्छिष्टतुल्यंकामम् तत्तस्यकर्मवद १० प्राचीनकर्मभिःप्रारब्धानेवबुभुजेनतुभोगांतरार्थंकर्माणिकरोति तदपिभोगेनपुण्यक्षपणेच्छयानतुसक्त्वासक्त्येत्यर्थः ११ अस्खलितोऽप्रतिहतआदेशआज्ञायस्यसप्तद्वीपेष्वेकएवदंडंधारयतीतितथा किंसर्वत्रनेत्याह ब्रह्मकुलव्यतिरेकेणअच्युतोगोत्रप्रवर्तकस्तुल्योयेषांवैष्णवानांतद्व्यतिरेकेणच १२ एकदातस्यमहासत्रदीक्षाआसीत्तत्रसर्वेदेवादीनांसमाजआसीदित्यर्थः १३ ॰ ॰

तस्मिन्पूज्येषु अर्चितेषुसत्सुसदसोमध्यउत्थितःसन् समंततः समैक्षतेतिपंचेनान्वयः १४ प्रांशुरुन्नतः पीनावायतौभुजौयस्य कंजवदरुणे
ईक्षणेयस्यशोभनाद्विजाः स्मितंचयस्य १५ व्यूढंविस्तीर्णंवक्षोयस्य वलिभिस्तिसृभिर्वल्गुसुंदरंदलवदधोऽग्रमश्वत्थपत्रमिवउप
रिविस्तृतमधस्तात्संकुचितमुदरंयस्य आवर्तवन्निम्नानाभिर्यस्यकांचनवदुज्ज्वलावूरूयस्यउदग्रावुन्नताग्रौपादौयस्य १६ सू-
क्ष्माश्चतेवक्राश्चासिताश्चस्निग्धाश्चमूर्द्धजायस्य कंबुवत्त्रिरेखांकिताकंधरायस्य परिधायवसित्वा उपवीयउत्तरीयंकृत्वा १७
नियमेनिमित्तेन्यस्तानित्यक्तानिभूषणानियेनसः अतएवतैरनावृतत्वाद्व्यंजिताअशेषगात्रेषुश्रीःस्वाभाविकीशोभायेनकृतान्यु

तस्मिन्नर्हत्सुसर्वेषुस्वर्चितेषुयथाऽर्हतः उत्थितःसदसोमध्येताराणामुडुराडिव १४ प्रांशुःपीनाय
तभुजोगौरःकंजारुणेक्षणः सुनासःसुमुखःसौम्यःपीनांसःसुद्विजस्मितः १५ व्यूढवक्षाबृह
च्छ्रोणिर्वलिवल्गुदलोदरः आवर्तनाभिरोजस्वीकांचनोरुरुदग्रपात् १६ सूक्ष्मवक्रासितस्निग्धमू
र्धजःकंबुकंधरः महाधनेदुकूलाग्र्येपरिधायोपवीयच १७ व्यंजिताशेषगात्रश्रीर्नियमेन्यस्तभूष
णः कृष्णाजिनधरःश्रीमान्कुशपाणिःकृतोचितः १८ शिशिरस्निग्धताराक्षःसमैक्षतसमंततः ऊचि
वानिदमुर्वीशःसदःसंहर्षयन्निव चारुचित्रपदंश्लक्ष्णंमृष्टंगूढमविक्लवम् १९ राजोवाच
सभ्याःशृणुतभद्रंवःसाधवोयइहागताः सत्सुजिज्ञासुभिर्धर्ममावेद्यंस्वमनीषितम् २० अहंदंड
धरोराजाप्रजानामिहयोजितः रक्षिताद्वृत्तिदःस्वेषुसेतुषुस्थापितापृथक् २१ तस्यमेतदनुष्ठानाद्या
नाहुर्ब्रह्मवादिनः लोकाःस्युःकामसंदोहायस्यतुष्यतिदिष्टदृक् २२

चितानिकर्माणियेन १८ शिशिरेसंतापहरेस्निग्धेचतारेययोस्तेऽक्षिणीयस्य इदंवक्ष्यमाणंवाक्यमुक्तवांश्चचारुश्रोत्रप्रिय-
म् चित्राणिपदानियस्मिन् श्लक्ष्णंप्रशस्तंमृष्टंशुद्धम् गूढंगंभीरार्थम् अविक्लवमव्याकुलम् १९ भाषणेहेतुः धर्मंजिज्ञासुभिःपुं
भिःसत्सुस्वमनीषितमावेद्यंवक्तव्यम् अतःप्रजानुशासनमिषेणजिज्ञासैवक्रियतेनयुष्मान् प्रतिधर्मप्रवचनमितिभावः २०
इदानींप्रजाःशिक्षयिष्यन् प्रजाशिक्षणादिकंममावश्यकमित्याह अहमितित्रिभिः पृथक्सेतुषुस्थापयिता २१ दिष्टदृक्प्राक्कर्मसा-
क्षीश्वरोयस्यतुष्यति तस्यवेदवादिनोयान्लोकानाहुः प्रजारक्षणाद्यनुष्ठानात्तेलोकामेस्युः कथंभूताः कामानांसम्यक्दोहःप्रपूरणं
येषु २२

अन्ययात्वंनिष्टंस्यादित्याह यइति शमलंपापम् भगमैश्वर्यम् २३ तत्तस्माद्धेप्रजाः भर्तुर्ममपिंडार्थंपिंडदानवत् परलोकहितार्थंस्व
कार्यमेवकुरुतस्वधर्ममेवानुतिष्ठत अधोक्षजेधीर्येषांतादृशाःसंतःवासुदेवार्पणदृष्ट्याइत्यर्थः अनुग्रहःकृतोभवेदितिशेषः २४
शास्तुःशिक्षयितुरनुज्ञातुरनुमोदितुश्चप्रेत्यपरलोकेयत्फलंतत्तुल्यम् २५ कर्मकर्तव्यमित्यनुमोदामहे नतुवासुदेवेऽर्पणीयमि-
ति वेनादिभिस्तदनंगीकारादित्येवंवादिनःशनैःसंबोधयन्नाह हेअर्हसत्तमाः यज्ञपतिर्नामपरमेश्वरःकेषांचिन्मतेतावदस्ति त-
थाऽपिविप्रतिपत्तेर्नतत्सिद्धिरित्याशंक्यजगद्वैचित्र्यान्यथानुपपत्तिंप्रमाणयति इहामुत्रचज्योत्स्नावत्यःकांतिमत्योभुवोभोगभूम
यःशरीराणिच २६ नन्विदंकर्मवैचित्र्यादेवसेत्स्यति तथाऽपिविद्वदनुभवेनेश्वरसिद्धिरित्याह मनोरितित्रिभिः अस्मत्पितामहस्यांगस्य २७ कृत्यमस्ति अवश्यंकर्मफलदात्राभाव्यमितितेषांमत-

यउद्धरेत्करंराजाप्रजाधर्मेष्वशिक्षयन् प्रजानांशमलंभुंक्तेभगंचस्वंजहातिसः २३ तत्प्रजाभर्तृ
पिंडार्थंस्वार्थमेवानसूयवः कुरुताधोक्षजधियस्तर्हिमेऽनुग्रहःकृतः २४ यूयंतदनुमोदध्वंपितृदे-
वर्षयोमलाः कर्तुःशास्तुरनुज्ञातुस्तुल्यंयत्प्रेत्यतत्फलम् २५ अस्तियज्ञपतिर्नामकेषांचिदर्ह-
सत्तमाः इहामुत्रचलक्ष्यंतेज्योत्स्नावत्यःक्वचिद्भुवः २६ मनोरुत्तानपादस्यध्रुवस्यापिमहीपतेः
प्रियव्रतस्यराजर्षेरंग स्यास्मत्पितुःपितुः २७ ईदृशानामथान्येषामजस्यचभवस्यच प्रह्लाद-
स्यबलेश्चापिकृत्यमस्तिगदाभृता २८ दौहित्रादीनृतेमृत्योःशोच्यान्धर्मविमोहितान् वर्गस्व
र्गापवर्गाणांप्रायेणैकात्म्यहेतुना २९

मित्यर्थः २८ मृत्योर्दौहित्रादीन्वेनादीन्विना धर्मविमोहितान् अतःशोच्यान् ननुकर्मैवफलंदास्यतिकिंवाबुद्धिशागतावादेवताः
किंपरमेश्वरेणतत्राह वर्गेति वर्गोऽत्रत्रिवर्गःस्वर्गोधर्मस्यफलमपवर्गोमोक्षस्तेषामैकात्म्येनैकरूप्येणसर्वानुगतेनहेतुनातत्रा
पिप्रायेणहेतुना अयंभावः नतावज्जडस्यकर्मणःफलदातृत्वंघटतेनचार्वाग्देवतानांस्वातंत्र्यम् अंतर्यामिश्रुतेः नचतदाकर्म
साम्येफलतारतम्यंक्वचित्तदसिद्धिश्चसंभवति अतःस्वातंत्र्येणकर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुंसमर्थेनपरमेश्वरेणभाव्यमिति २९ ७९

किंच जीवानांमोक्षदः परमेश्वरएवनार्वाग्देवतास्तासामपिजीवत्वाविशेषादित्याशयेनाहत्रिभिः यस्यपादयोःसेवायामभिरुचि-स्तपस्विनांसंसारतप्तानामशेषैर्जन्मभिः समृद्धंधियोमलंसद्यःक्षपयति तमेवभजतेतितृतीयेनान्वयः कथंभूताअहन्यहनिवर्द्धमानासतीसात्विकीतत्पादसंबंधस्यैवैषमहिमेतिदृष्टांतेनाह यथेति ३० विनिर्धूताअशेषामनोमलायस्य असंगोवैराग्यंतेनविज्ञानस्यविशेषः साक्षात्कारस्तदेववीर्यंयस्य यस्यांघ्रिमूलेकृताश्रयःसन् ३१ आत्मवृत्तिभिरध्यापनादिभिर्मनोवचःकायानांगुणै-र्ध्यानस्तुतिसपर्याभिरमायिनोनिष्कपटाःसंतः ननुब्रह्मादिभिःसेव्येकिमस्मद्भक्त्याभविष्यतितत्राह यथाधिकारमेवावसि

यत्पादसेवाऽभिरुचिस्तपस्विनामशेषजन्मोपचितंमलंधियः सद्यःक्षिणोत्यन्वहमेधतीसतीयथापदांगुष्ठविनिःसृतासरित् ३० विनिर्धुताशेषमनोमलःपुमानसंगविज्ञानविशेषवीर्यवान् यदंघ्रिमूलेकृतकेतनःपुनर्नसंसृतिंक्लेशवहांप्रपद्यते ३१ तमेवयूयंभजतात्मवृत्तिभिर्मनोवचःकायगुणैःस्वकर्मभिः अमायिनःकामदुघांघ्रिपंकजंयथाऽधिकारावसितार्थसिद्धयः ३२ असाविहानेकगुणोऽगुणोऽध्वरःपृथग्विधद्रव्यगुणक्रियोक्तिभिः संपद्यतेऽर्थाशयलिंगनामभिर्विशुद्धविज्ञानघनःस्वरूपतः ३३

तानिश्चितासमाप्तावाऽर्थसिद्धिर्येषाम् ३२ स्वकर्मभिर्यागादिभिर्भजतेत्युक्तंतत्रब्रह्मार्पणंब्रह्महविरितिन्यायेनसर्वेषुयागतदंगतत्फलेषुभगवद्दृष्ट्याकर्मकर्तव्यंनभिन्नदृष्ट्येतिवक्तुंतेषांभगवद्रूपतामाह द्वाभ्याम् असौभगवानेवस्व-रूपतोविशुद्धविज्ञानघनोऽप्यगुणोनिर्विशेषणोऽपिसन्निहकर्ममार्गेऽनेकगुणोनानाविशेषणवान् अध्वरोयज्ञःसंपद्यते यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः अनेकगुणत्वमेवाह पृथग्विधानियानिद्रव्यादीनितैः तत्रद्रव्याणिव्रीह्यादीनिगुणाःशुक्लादयः क्रियाअवघातादयःउक्तयोमंत्राः अर्थोऽगसाध्यउपकारः आशयःसंकल्पः लिंगंपदार्थानांशक्तिः नामज्योतिष्टोमादितैश्चाध्वरःसंपद्यते ३३ ७

यागफलस्यापिभगवद्रूपतामाह प्रधानेति एषविभुःपरमानंदोऽपिशरीरेचेतनांविषयाकारांबुद्धिंप्रतिपद्यतदभिव्यंग्यानंदरूपःस नृक्रियाफलत्वेनप्रतीयते एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः यथाऽनलोदारुषुस्थितस्तद्गुणात्मकोदारुधर्म दैर्घ्यवक्रत्वादिमांस्तद्वत् कथंभूतेशरीरेप्रधानमव्यक्तंकालःक्षोभकः आशयोवासनाधर्मोऽदृष्टंतैःसंगृह्यतेजन्यतइतितथात-स्मिन् ३४ तदेवमप्रवृत्तान् भगवद्भजनेप्रवर्त्यस्वतःप्रवृत्तानांप्रवृत्तिमभिनंदनेनदृढयति अहोइति वितरंतिकुर्वंति ३५ इ-

प्रधानकालाशयधर्मसंग्रहेशरीरएषप्रतिपद्यचेतनाम् क्रियाफलत्वेनविभुर्विभाव्यतेयथाऽनलोदारुषुतद्गुणात्मकः ३४ अहोममामीवितरंत्यनुग्रहंहरिंगुरुंयज्ञभुजामधीश्वरम् स्वधर्मयोगेनयजंतिमामकानिरंतरंक्षोणितलेदृढव्रताः ३५ माजातुतेजःप्रभवेमहर्द्धिभिस्तितिक्षयातपसाविद्ययाच देदीप्यमानेऽजितदेवतानांकुलेस्वयंराजकुलाद्द्विजानाम् ३६ ब्रह्मण्यदेवःपुरुषःपुरातनोनित्यंहरिर्यच्चरणाभिवंदनात् अवापलक्ष्मीमनपायिनींयशोजगत्पवित्रंचमहत्तमाग्रणीः ३७ यत्सेवयाऽशेषगुहाशयःस्वराड्विप्रप्रियस्तुष्यतिकाममीश्वरः तदेवतद्धर्मपरैर्विनीतैःसर्वात्मनाब्रह्मकुलंनिषेव्यताम् ३८

दानींहरिभक्तिदार्ढ्यायब्राह्मणभक्तिंविधत्ते माजात्वित्यष्टभिः महत्यश्चताऋद्धयश्चताभिर्यद्राजकुलस्यतेजस्तस्मात्संकाशात् द्विजानांकुलेअजितोदेवतायेषांवैष्णवानांतेषांचकुलेमाजातुप्रभवेत्कदाचिदपिप्रभावंनकरोतु कथंभूतेसमृद्धिभिर्विनाऽपिस्वयमेवतितिक्षादिभिर्देदीप्यमाने ३६ ब्राह्मणानांस्तुवन्नाह यच्चरणाभिवंदनात्धरिर्लक्ष्मींयशश्चावाप ३७ यत्सेवयाचेश्वरस्तुष्यतितदेवब्रह्मकुलंनिषेव्यतामितिद्वयोरन्वयः हरेर्लोकसंग्रहरूपोयोधर्मस्तत्परैः ३८ ७ ७

ननुब्रह्मकुलएवनित्यंसेव्यमानेसर्वदेवतामुखभूते ऽग्नौयज्ञाद्यनुष्ठानंनस्यान्नचतेनविनाचित्तशुद्धिर्नचतयाविनामोक्षःस्यादित्याशं-
क्याह पुमानितिद्वाभ्याम् यस्यब्रह्मकुलस्यनित्यंसंबंधेननिषेवयापुमान्स्वयमेवज्ञानाभ्यासादिकंविना ऽप्यत्युत्तमंशमंमोक्षंल-
भेत कुतः यत्सेवयास्वतएवानति विलंशीघ्रंप्रसीदतः शुद्ध्यतआत्मनश्चित्तात्ततः परंश्रेष्ठंदेवानांकिंसुखमस्ति ब्राह्मणसेवयैवयज्ञा
दिफलंज्ञानफलंतत्सर्वंभवतीत्यर्थः ३९ हरेरपितदेवपरंमुखमित्याह अश्नातीतिइज्यानांपूज्यानामिंद्रादीनांनामभिर्यस्यमुखेश्र
द्धयाहुतंहविरनंतोयथाऽश्नातितथाचेतनयारहितेहुताशनेहुतंनाश्नातिकैर्हुतमश्नातितत्त्वकोविदैः सर्वदेवमयश्चैतन्यमूर्तिरनं
तइतितत्त्वविद्भिः कुतएवंभूतोऽसौतत्राह पारमहंस्यंज्ञानंतत्परानर्हंति अधिकुर्वंतीतिपारमहंस्यपर्यास्तागावोवाचोयस्मिन्

पुमान्लभेतानतिवेलमात्मनः प्रसीदतोऽत्यंतशमंस्वतःस्वयम् यन्नित्यसंबंधनिषेवयाततःप
रंकिमत्रास्तिसुखंहविर्भुजाम् ३९ अश्नात्यनंतःखलुतत्त्वकोविदैःश्रद्धाहुतंयन्मुखइज्यनाम-
भिः नवैतथाचेतनयाबहिष्कृतेहुताशनेपारमहंस्यपर्यगुः ४० यद्ब्रह्मनित्यंविरजंसनातनंश्रद्धा-
तपोमंगलमौनसंयमैः समाधिनाबिभ्रतिहार्थदृष्टयेयत्रेदमादर्शइवावभासे ४१ तेषामहंपा
दसरोजरेणुमार्यावहेयाधिकिरीटमायुः यंनित्यदाबिभ्रतआशुपापंनश्यत्यमुंसर्वगुणाभजंति ४२
गुणायनंशीलधनंकृतज्ञंवृद्धाश्रयंसंवृणुतेनुसंपदः प्रसीदतांब्रह्मकुलंगवांचजनार्दनःसानुचरश्चम-
ह्यम् ४३ मैत्रेयउवाच इतिब्रुवाणंनृपतिंपितृदेवद्विजातयः तुष्टुवुर्हृष्टमनसःसाधुवादेनसाध
वः ४४ उपनिषद्भिर्ज्ञानघनत्वेनोक्तइत्यर्थः यद्वापरमहंसानांज्ञाननिष्ठानांगम्यःपारमहंस्यःपरितोनगच्छंतिगावोवाचोय-
स्मिन्सपर्यगुरिंद्रियनियंतासचासौसचपारमहंस्यपर्यगुर्ज्ञानरूपःसर्वांतर्यामीत्यर्थः ४० नकेवलंचेतनत्वेनहुताशनाद्विशेषःकिं
तुवेदज्ञानादपीत्याह यदित्यव्ययम् येब्रह्मवेदंनित्यंबिभ्रतितेषामित्युत्तरेणान्वयः मंगलंनामप्रशस्ताचरणंनित्यमप्रशस्त-
स्यवर्जनम् एतद्धिमंगलंप्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः मौनमध्ययनविरोधिवार्तात्यागः समाधिनाचित्तस्थैर्येण अर्थदृष्टयेवे-
दार्थमपिविचारयंतीत्यर्थः यत्रवेदेइदंविश्वम् ४१ हेआर्याआयुर्यावज्जीवमधिकिरीटंमुकुटस्योपरिवहेयेतिप्रार्थनायांलिङ्
यंरेणुम् ४२ गुणभजनस्यफलमाह गुणायनमन्वनुसंपदःसंवृणुतेसम्यक्भजंतितस्मात्प्रसीदतांप्रसीदतुगवांचकुलम् ४३४४

साधुवादमाह पुत्रेणेतिषड्भिः यद्यतो वेनोऽपितमोनरकमत्यनरत् अतितताार ४५ ४६ ४७ मुकुंदनाथाःस्म त्वंनाथस्त्वमेवमुकुंदनाथ त्वेपर्यवसितमित्यर्थः तत्रहेतुर्यइति ४८ आजीविनांसेवकानाम् अनुशासनम्प्रजास्वनुरागः प्रकृतिःस्वभावः ४९ उपासादि तःप्रापितः कर्मभिर्भ्राम्यताम् ५० ईश्वरदृष्ट्याविप्रादयोऽपिप्रणमंति नमइति ब्रह्माविश्यब्राह्मणजातिमधिष्ठायक्षत्रंबिभर्ति क्षत्रंचाविश्यब्रह्मबिभर्ति तदुभयंचाविश्यइदंविश्वंबिभर्ति ५१ इतिचतुर्थेटीकायामेकविंशोऽध्यायः २१ द्वाविंशेतुप

पुत्रेणजयतेलोकानितिसत्यवतीश्रुतिः ब्रह्मदंडहतःपापोयद्वेनोऽत्यतरत्तमः ४५ हिरण्यकशिपुश्चापिभगवन्निंदयातमः विविक्षुरत्यगात्सूनोःप्रह्लादस्यानुभावतः ४६ वीरवर्यपितःपृथ्व्याःसमाःसंजीवशाश्वतीः यस्येदृश्यच्युतेभक्तिःसर्वलोकैकभर्तरि ४७ अहोवयंह्यद्यपवित्रकीर्तेत्वयैवनाथेन मुकुंदनाथाः यउत्तमश्लोकतमस्यविष्णोर्ब्रह्मण्यदेवस्यकथांव्यनक्ति ४८ नात्यद्भुतमिदंनाथतवाजीव्यानुशासनम् प्रजानुरागोमहतांप्रकृतिःकरुणात्मनाम् ४९ अद्यनस्तमसःपारस्त्वयोपासादितःप्रभो भ्राम्यतांनष्टदृष्टीनांकर्मभिर्दैवसंज्ञितैः ५० नमोविवृद्धसत्वायपुरुषायमहीयसे योब्रह्मक्षत्रमाविश्यबिभर्तीदंस्वतेजसा ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेएकविंशोऽध्यायः २१ मैत्रेयउवाच जनेषुप्रगृणत्स्वेवंपृथुंपृथुलविक्रमम् तत्रोपजग्मुर्मुनयश्चत्वारःसूर्यवर्चसः १ तांस्तुसिद्धेश्वरान्राजाव्योम्नोऽवतरतोऽर्चिषा लोकानपापान्कुर्वत्यासानुगोऽचष्टलक्षितान् २ तद्दर्शनोद्गतप्राणान्प्रत्यादित्सुरिवोत्थितः ससदस्यानुगोवैन्यइंद्रियेशोगुणानिव ३

रंज्ञानंपृथवेहरिशासना त् सनत्कुमारोभगवानुपादिशदितीर्यते १ १ अर्चिषालक्षितान् सनकादयइतिज्ञापितान् अचष्टंअपश्यत् २ तेषांदर्शनेनोद्गतान्प्राणान्प्रतिपत्तुमिच्छुरिव अयंभावः ऊर्ध्वंप्राणाह्युत्क्रामंतियूनस्थविरआयति प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यतइतिश्रुतेः प्राणास्तावत्तत्तेजसाक्षिप्तास्तान्प्रत्युद्गच्छंति अतःस्वयमनुद्गच्छतःप्राणहानिःस्यादितिभयादिवससंभ्रमंप्रत्युद्गमंचकारेतिसहसदस्यैरनुगैश्च वर्तमान इंद्रियेशोजीवः गुणान्गंधादीन्प्रतियथोद्गच्छतीत्सोत्सुक्येदृष्टांतः ३ ७ ७ ७ ७

यंभितोवशीकृतः गृहीतमर्घ्यर्हणमर्घ्यमासनंचयैस्तान् ४ मार्जितंक्षालितमलकबंधनंयस्यमानयन्निवस्वयंचचार ५ भवस्याप्यग्र-
जत्वेनमान्यान् ६ प्रीतःप्राहेत्युक्तंतदेवप्रीतिपूर्वकंवचनमाह अहोइतिदशभिः हेमंगलायनाः मंगलमयनंयेषाम् याकिंमंगलमाच
रितम् यस्यमेयोगिभिरपिदुर्दर्शनांवो दर्शनमासीत् ७ ८ दुर्दर्शत्वमेवाह नैवेति सर्वदृशमात्मानंयथासर्वेदृश्यानलक्षयंते येः
स्यविश्वस्यहेतवोमहदादयोमन्वादयोवा यद्वा कथंभूतान् येःस्यसर्वदृगात्मदर्शनस्यहेतवस्तान् ९ येषांसाधूनांगृहाअर्हाणां-

गौरवाद्यंत्रितःसभ्यः प्रश्रयानतकंधरः विधिवत्पूजयांचक्रेगृहीताध्यर्हणासनान् ४ तत्पादशौ
चसलिलैर्मार्जितालकबंधनः तत्रशीलवतांवृत्तमाचरन्मानयन्निव ५ हाटकासनआसीनान्स्व
धिष्ण्येष्विवपावकान् श्रद्धासंयमसंयुक्तःप्रीतःप्राहभवाग्रजान् ६ पृथुरुवाच अहोआ
चरितंकिममंगलंमंगलायनाः यस्यवोदर्शनंह्यासीद्दुर्दर्शानांचयोगिभिः ७ किंतस्यदुर्लभतरमि-
हलोकेपरत्रच यस्यविप्राःप्रसीदंतिशिवोविष्णुश्चसानुगः ८ नैवलक्षयतेलोकोलोकान्पर्यटतो
ऽपियान् यथासर्वदृशंसर्वआत्मानंयेऽस्यहेतवः ९ अधनाअपितेधन्याःसाधवोगृहमेधिनः
यद्गृहाह्यर्हवर्याम्बुतृणभूमीश्वरावराः १० व्यालालयद्रुमावैतेऽप्यरिक्ताखिलसंपदः यद्गृहास्तीर्थ-
पादीयपादतीर्थविवर्जिताः ११ स्वागतंवोद्विजश्रेष्ठायद्व्रतानिमुमुक्षवः चरंतिश्रद्धयाधीराबाला
एववृहंतिच १२ कच्चिन्नःकुशलंनाथाइंद्रियार्थार्थवेदिनाम् व्यसनावापएतस्मिन्पतितानांस्व
कर्मभिः १३

पूज्यानांपर्याषरणीयाःस्वीकारार्हा अंब्वादयोयेषुतादृशा अंबुचतृणंचभूमिश्चईश्वरोगृहस्वामीचावर-
राभृत्यादयश्च १० व्यालानामालयाद्रुमाएवते अरिक्ताःपूर्णाअखिलाःसंपदोयेषुतादृशाअपियद्गृहायेगृहास्तीर्थपादीयावैः
ष्णवास्तेषांपादतीर्थेनविवर्जिताः ११ स्वागतंभद्रमागमनंजातम् यद्यस्माद्बालाएवभवंतोवृहंतिव्रतानिचरंति यद्वा येषांवो-
व्रतानिअन्येबालाश्चरंति १२ इंद्रियार्थमेवार्थयेविदंतितेषांनोव्यसनान्युप्यंतेयस्मिंस्तस्मिन्संसारे १३ ७ ७

नन्वभ्यागतानांकुशलंपृच्छ्यते लोकेनत्वात्मनस्तत्राह भवत्स्विति १४ ततस्त्वत्कृतविश्वासःसन् तपस्विनांसंतप्तानांसुहृदोयुष्मान्पृच्छामि १५ नखल्वन्ययोगितुल्यायूयंकिंतुसाक्षाद्भगवानेवेत्याह व्यक्तंनिश्चितम् आत्मवतांधीराणामात्मातेष्वात्मत्वेनप्रकाशमानः आत्मानंभावयतिप्रकाशयतीतितथा इमांपृथ्वींचरति १६ सूक्तंशोभनवचनम् सारंन्याय्यम् लघुगंभीरार्थम् मितमल्पाक्षरम् मधुश्रोत्रप्रियम्मुखप्रसत्त्यास्मयमानइवप्रतीयमानः १७ विदुषाजानताऽपिईदृशीपरार्थैकपरा १८ स्वयमपिपृथोःसंगममभिनंदति संगमइति उभयेषांवक्तॄणांश्रोतॄणांचयेषांसंभाषणसहितःसंप्रश्नः सर्वेषांशंसुखंविस्तारयति

भवत्सुकुशलप्रश्नआत्मारामेषुनेष्यते कुशलाकुशलायत्रनसंतिमतिवृत्तयः १४ तदहंकृतविश्रंभःसुहृदोवस्तपस्विनाम् संपृच्छेभवएतस्मिन्क्षेमःकेनांजसाभवेत् १५ व्यक्तमात्मवतामात्माभगवानात्मभावनः स्वानामनुग्रहायेमांसिद्धरूपीचरत्यजः १६ मैत्रेयउवाच पृथोस्तत्सूक्तमाकर्ण्यसारंसुष्ठुमितंमधु स्मयमानइवप्रीत्याकुमारःप्रत्युवाचह १७ सनत्कुमारउवाच साधुपृष्टंमहाराजसर्वभूतहितात्मना भवताविदुषाचापिसाधूनांमतिरीदृशी १८ संगमःखलुसाधूनामुभयेषांचसंमतः यत्संभाषणसंप्रश्नःसर्वेषांवितनोतिशम् १९ अस्त्येवराजन्भवतोमधुद्विषःपदारविंदस्यगुणानुवादने रतिर्दुरापाविधुनोतिनैष्ठिकीकाममकषायंमलमंतरात्मनः २० शास्त्रेष्वियानेवसुनिश्चितोनृणांक्षेमस्यसध्र्यग्विमृशेषुहेतुः असंगआत्मव्यतिरिक्तआत्मनिदृढारतिर्ब्रह्मणिनिर्गुणेचया २१

१९ तदेवंसंगमंप्रश्नंचाभिनंद्यानुवादमुखेनैवमोक्षसाधनमुपदिशति अस्त्येवेति गुणानामनुवादनेप्रश्नद्वारेणानुवादप्रवर्तनेश्रवणइत्यर्थः आत्मनोमनसोऽतस्थंकामात्मकंमलंविधुनोति कषायंधातुरागवदनिवर्त्यम् २० चित्तशुद्ध्यैवबहिर्वैराग्यमात्मरतिश्चभवति नचततोऽधिकंसाधनमस्ति शास्त्रेषु तयोरेवमोक्षहेतुत्वनिश्चयादित्याह शास्त्रेष्विति सध्र्यग्विमृशेषुसम्यक्विचारवत्सुक्षेमस्यहेतुरेतावानेवसुनिश्चितः कोऽसौ आत्मव्यतिरिक्तेअसंगोवैराग्यमात्मनिचरतिः आत्मनोविशेषणम् निर्गुणेब्रह्मणीति २१

नन्वेतदेवातिदुर्लभमित्याशंक्योत्तमाधिकारिणः श्रवणमात्रेणभवति अन्यस्यतुचित्तशुद्ध्यनुसारेणसाधनतारतम्यतोवर्धमानयाभ
क्त्येत्यभिप्रेत्याह सेतिचतुर्भिः सावब्रह्मणिरतिरसंगश्चश्रद्धादिभिः स्यादितिचतुर्थेनान्वयः जिज्ञासयातत्त्वादिशेषबुभुत्सयापुण्यंश्रवो
यस्यतस्यहरेःपुण्ययाकथयाच २२ अर्थारामाअर्थनिष्ठास्तामसाइंद्रियारामाःकामनिष्ठाराजसास्तैःसहयागोष्ठीतस्यामतृष्णा-
यातेषांचयेसंमताअर्थाःकामाश्चतेषामपरिग्रहेणविविक्तेविजनेयारुचिस्तयाऽऽत्मन्येवपरितोषेसतिनस्यात् किंतुहरेर्गुणपीयूषपानाद्विना
तस्मिन्सतिविधिक्रेरुचिर्नकार्यानचात्मनिपरितोषःकार्यइत्यर्थः २३ पारमहंस्यचर्ययाउपशमादिप्रधानयावृत्त्या स्मृत्याआत्महितानु-
संधानेन मुकुंदाचरितमेवाग्र्यंसीधुश्रेष्ठममृतंतच्चरितस्मृतिकरत्वेनेत्यर्थः मार्गांतरस्यानिंदया निरीहयायोगक्षेमार्थक्रियाराहित्येन शी

साश्रद्धयाभगवद्धर्मचर्ययाजिज्ञासयाऽध्यात्मिकयोगनिष्ठया योगेश्वरोपासनयाचनित्यंपुण्यश्र
वःकथयापुण्ययाच २२ अर्थेंद्रियारामसगोष्ठ्यतृष्णयातत्संमतानामपरिग्रहेण विविक्तरुच्यापरि
तोषआत्मन्विनाहरेर्गुणपीयूषपानात् २३ अहिंसयापारमहंस्यचर्ययास्मृत्यामुकुंदाचरिताग्र्यसीधु
ना यमैरकामैर्नियमैश्चाप्यनिंदयानिरीहयाद्वंद्वतितिक्षयाच २४ हरेर्मुहुस्तत्परकर्णपूरगुणाभिधा
नेनविजृंभमाणया भक्त्याह्यसंगःसदसत्यनात्मनिस्यान्निर्गुणेब्रह्मणिचांजसारतिः २५ यदारति
र्ब्रह्मणिनैष्ठिकीपुमानाचार्यवान्ज्ञानविरागरंहसा दहत्यवीर्यंहृदयंजीवकोशंपंचात्मकंयोनिमिवो-
त्थितोऽग्निः २६

तोष्णादिद्वंद्वसहनेन २४ कथयेत्यत्रोक्तमपिकथनंभक्त्यंतरंगत्वेनपुनरुच्यते तत्परामहरिभक्तास्तेषांक-
र्णपूराःकर्णालंकारभूतायेहरेर्गुणास्तेषामभिधानेनसदसतिकार्यकारणरूपे २५ भवत्वन्यत्रासंगआत्मरतिश्चततःकिमतआह यदारति
र्ब्रह्मणिनैष्ठिकीभवतितदाऽऽचार्यवान्सन् ज्ञानवैराग्ययोर्वेगेनावीर्यंनिर्वासनंसत्जीवस्यकोशमावरकंहृदयंपुमान्दहति कथंभूतम् पंचमहा
भूतप्रधानम् यद्वा अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाःपंचतदात्मकम् उत्थितःप्रज्वलितोऽग्निर्योनिमरणिमिव यद्वा यदारतिराचार्या-
नुग्रहश्चतदाज्ञानविरागयोर्वेगेनोत्थितःसाक्षात्कारोऽवीर्यंपुनःप्ररोहक्षमंयथानभवत्येवंहृदयंदहतिशेषंसमानम् २६ ७ ७

ततःकिमतआह दग्धःआशयोहृदयमुपाधिर्यस्य अतएवमुक्ताःसमस्तास्तद्गुणाःकर्तृत्वादयोयेन आत्मनःसकाशात्वहिर्घटादिः अं
तःसुखदुःखादिर्नैवविचष्टेनपश्यत्येव कुतइत्यपेक्षायांद्रष्टृदृश्यप्रतीतेरंतःकरणहेतुत्वादित्याह परोदृश्यआत्माद्रष्टातयोर्यद्व्यवधा
नंभेदकंपूर्वमासीत्तस्याविनाशेसतियथास्वप्नेराजाऽहमित्यारोपितंसैन्यादिद्रष्टारंदृश्यंसैन्यंचस्वभावस्यानाशेनपश्यतितद्वत् २७ द्रष्टृ
दृश्यभेदप्रतीतेरंतःकरणहेतुत्वमन्वयव्यतिरेकाभ्यामुपपादयति आत्मानमिति आत्मानंद्रष्टारमिंद्रियार्थंदृश्यमुभयोस्तयोःपरंसं
बंधहेतुमहंकारंचाशयेऽतःकरणेसत्येवजाग्रत्स्वप्नयोःपश्यति अन्यदासुषुप्तौनतदुक्तम् दृश्यानुरंजितंद्रष्टृदृश्यंद्रष्ट्रनुरंजितम्
अहंकृत्योभयंरक्तंतन्नाशेऽद्वैततात्मनइति २८ एकस्मिन्नात्मनिदृश्यादिभेदप्रतीतिरौपाधिकीतिभेददृष्टांतेनस्पष्टयति निमि

दग्धाशयोमुक्तसमस्ततद्गुणोनैवात्मनोबहिरंतर्विचष्टे परात्मनोयद्व्यवधानंपुरस्तात्स्वप्नेयथापुरु-
षस्तद्विनाशे २७ आत्मानमिंद्रियार्थंचपरंयदुभयोरपि सत्याशयउपाधौवैपुमान्पश्यतिना-
न्यदा २८ निमित्तेसतिसर्वत्रजलादावपिपूरुषः आत्मनश्चपरस्यापिभिदांपश्यतिनान्यदा
२९ इंद्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिप्तंध्यायतांमनः चेतनांहरतेबुद्धेःस्तंबस्तोयमिवन्हदात् ३० भ्रश्यत्य
नुस्मृतिश्चित्तंज्ञानभ्रंशःस्मृतिक्षये तद्रोधंकवयःप्राहुरात्मापन्हवमात्मनः ३१

न्नइति लोकेऽपिचसर्व-
त्रजलदर्पणादौभेदनिमित्तेसत्येवात्मनोबिंबभूतस्यपरस्परप्रतिबिंबस्यचभेदंपश्यतिनतुजलाद्यभावे २९ तदेवंचतुर्भिरसंगात्मरत्योर्मो
क्षहेतुत्वमुक्तमिदानीमनात्मरतेःसंसारहेतुत्वमाह इंद्रियैरितिचतुर्भिः ध्यायतांगुणारोपेणस्मरतांपुंसामिंद्रियाणिस्मृतैर्विषयैराकृष्यं-
तेतैश्चमनआकृष्यते विषयासक्तिंप्राप्यते तच्चबुद्धेःसकाशात्तद्धर्मंचेतनांविचारसामर्थ्यंहरति एतच्चाविवेकिनानलक्ष्यतइतिदृष्टां
तेनाह तीरजःकुशादिस्तंबोयथामूलैस्तोयंह्रदादपहरतितद्वत् ३० चित्तंचेतनामनुतस्यामपहृतायांस्मृतिःपूर्वापरानुसंधानंभ्र
श्यति एवंतद्रोधंज्ञानभ्रंशमात्मनएवहेतोरात्मनोऽपन्हवंनाशंप्राहुः ३१ ७ ७ ७ ७

एवंभूतोनाशोभवतुततश्चकिमित्यत आह यदधियमधिकृत्यान्यस्यविषयस्यप्रियतमत्वमात्मनस्तःकामायसर्वंप्रियंभवतीतिश्रुतेस्तस्या-
त्मनःस्वेनैवयोव्यतिक्रमोऽपन्हवस्तस्माधःस्वार्थनाशोऽतःपरतरःस्वार्थनाशोनास्ति ३२ कुतइत्यतआह अर्थस्याभिध्यानमिंद्रियस्या
र्थःकामस्तस्याभिध्यानंसर्वार्थनाशः ज्ञानंविज्ञानंचपरोऽक्षापरोऽक्षंयेनध्यानेनमुख्यतांस्थावरताम् ३३ अनात्मरतेरनर्थहेतुत्वमुक्तं
संगस्याप्याह नेति यइत्तःधर्मादीनांविघातकंतस्मिन्संगंतमःसंसारम् ३४ तुल्यवन्निर्देशात्पुरुषार्थसाम्यभ्रांतिंवारयति तत्रापी-
ति कृतांतःकालः ३५ भयसंयुतत्वमेवाह परेब्रह्मादयोऽवरेऽस्मदादयोगुणक्षोभादनुपश्चाद्भवंति ईशःकालस्तेनविध्वंसिताआ

नातःपरतरोलोकेपुंसःस्वार्थव्यतिक्रमः यदध्यन्यस्यप्रेयस्त्वमात्मनःस्वव्यतिक्रमात् ३२ अर्थेंद्रियार्था
भिध्यानंसर्वार्थापन्हवोनृणाम् भ्रंशितोज्ञानविज्ञानाद्येनाविशतिमुख्यताम् ३३ नकुर्यात्कर्हिचित्सं
गंतमस्तीव्रंतितीरिषुः धर्मार्थकाममोक्षाणांयदत्यंतविघातकम् ३४ तत्रापिमोक्षएवार्थआत्यंति-
कतयेष्यते त्रैवर्ग्योऽर्थोयतोनित्यंकृतांतभयसंयुतः ३५ परेऽवरेचयेभावागुणव्यतिकरादनु नते-
षांविद्यतेक्षेममीशविध्वंसिताशिषाम् ३६ तत्त्वंनरेंद्रजगतामथतस्थुषांचदेहेंद्रियासुधिषणात्मभि
रावृतानाम् यःक्षेत्रवित्तपतयाहृदिविश्वगाविःप्रत्यक्चकास्तिभगवांस्तमवेहिसोऽस्मि ३७

शिषोयेषाम् ३६ यस्मादनात्मरतिरनर्थहेतुस्तस्माज्जगतांजंगमानांतस्थुषांस्थावराणांचदेहादिभिरात्मनाऽहंकारेणचावृतानांहृदिय
श्चकास्तिप्रकाशतेतमवेहि कथंसोऽस्मीति सोऽस्मीतिपाठेसएवैकोऽस्तिततोऽन्यदसदित्यर्थः ननुजीवोहृदिचकास्तिनान्यस्तत्रा-
ह क्षेत्रविदंजीवंतपतिनियमयतीतिक्षेत्रवित्तपस्तस्यभावस्तत्तातयांतर्यामिरूपेण यद्वा क्षेत्रवित्तेअहंममतास्पदेपातीतिक्षेत्र
वित्तपस्तेनरूपेण जीवस्तुपरतंत्र्यान्नपाति ननुकर्मजीवंनियच्छति नआविःप्रत्यक्षः तर्हिबुद्धिः न प्रत्यक्प्रतिलोमंचकास्ति बु
द्धिस्तुपराग्विषयाकारेण तर्ह्यहंकारः न विश्वगव्याप्तत्वेनसतुपरिच्छिन्नः एवंभूतोयोभगवान् तमवेहीति ३७ ७९

स्थावरजंगमादीनांत्वदिचकास्तीत्युक्तेतेषांसत्वंतत्संबंधादीश्वरस्यमालिन्यंप्रसक्तंनिराकुर्वन्नुद्रिक्तभक्त्यातंप्रणमति यस्मिन्निदंवि
श्वंसदसदात्मतयोत्कृष्टनिकृष्टभावेनकार्याकारणभावेनवामायैवविभातितंप्रपद्ये मायात्वेहेतुः विवेकेनविधुतिर्निराकृतिर्यस्यतत्
स्रजिवेतिवाशब्दोदृष्टांतेनित्यमुक्तम् यतःपरिशुद्धम् तत्कुतः विशुद्धंतत्वंसत्यमतएवप्रत्यूढाऽभिभूताकर्मभिःकलिलामलिनाप्रकृ-
तिर्येनतम् ३८ तमेवेहीति ज्ञानमुपदिष्टंतस्यदुष्करत्वेनभक्तिमुपदिशतिद्वाभ्याम् यस्यपादपंकजयोःपलाशान्यंगुलयस्तेषांवि
लासःकांतिरतस्यभक्त्यास्मृत्याकर्माशयमहंकाररूपंहृदयग्रंथिंकर्मभिरेवग्रथितम् रिक्तानिर्विषयामनीषयाम् रुद्धःप्रत्या-

यस्मिन्निदंसदसदात्मतयाविभातिमायाविवेकविधुतिस्रजिवाऽहिबुद्धिः तन्नित्यमुक्तपरिशुद्धवि
शुद्धतत्वप्रत्यूढकर्मकलिलप्रकृतिंप्रपद्ये ३८ यत्पादपंकजपलाशविलासभक्त्याकर्माशयंग्र-
थितमुद्ग्रथयंतिसंतः तद्वन्नरिक्तमतयोयतयोऽपिरुद्धस्रोतोगणास्तमरणंभजवासुदेवम् ३९
कृच्छ्रोमहानिहभवार्णवमप्लवेशांपड्वर्गनक्रमसुखेनतितीरपंति तत्त्वंहरेर्भगवतोभजनीयमं-
घ्रिंकृत्वोडुपंव्यसनमुत्तरदुस्तरार्णम् ४० मैत्रेयउवाच सएवंब्रह्मपुत्रेणकुमारेणात्ममेध
सा दर्शितात्मगतिःसम्यक्प्रशस्योवाचतंनृपः ४१ राजोवाच कृतोमेनुग्रहःपूर्वंह-
रिणार्तानुकंपिना तमापादयितुंब्रह्मन्भगवन्यूयमागताः ४२ निष्पादितश्चकार्त्स्न्येनभगव
द्भिर्घृणालुभिः साधूच्छिष्टंहिसर्वमेआत्मनासहकिंददे ४३

ऽदतःस्रोतोगणइंद्रियवर्गोयैःअरणंशरण-
म् ३९ ननुब्रह्मविदाप्नोतिपरमितिश्रुतेः कथंयतयोनोद्ग्रथयंतीत्युच्यतेतत्राह कृच्छ्रइति अप्लवेशांनप्लवस्तरणेहेतुरिंद्रईशोयेषांतेषांमहा-
निहतरणेकृच्छ्रःक्लेशः तेहि असुखेनयोगादिनेंद्रियषड्वर्गग्राहंभवार्णवम्तितीर्षंति तत्तस्मात् उडुपंप्लवम् दुस्तरार्णवमित्यर्थः यद्वा अ
र्णशब्देवकाराभावआर्षः दुस्तरोदकरूपंव्यसनमित्यर्थः ४० आत्ममेधसाब्रह्मविदादर्शिता आत्मनोगतिस्तत्वंयस्मैसः ४१ ब्रह्मन्निति
संबोधनंप्राधान्यादेकस्ययूयमित्युक्तिःसर्वान्प्रति ४२ आत्मनादेहेनसहसर्वंराज्यादिकंमदीयंसाधूच्छिष्टंसाधुभिःस्वीयंसन्मत्प्रप-
सादरूपेणदत्तम् अतस्तत्रममस्वत्वाभावात् गुरुदक्षिणार्थंकिंददे नहिपित्रादत्तंमोदकादितस्मैदानरूपेणप्रत्यर्प्यते ४३ ७

निवेदनंतुतदीयस्यैवसमर्पणंयथामृत्योराज्ञेसेवादिरूपेणतांबुलादिकमर्पयति तथामयाऽपिसर्वंनिवेदितंस्वीकुरुतेत्याह प्राणादीति ४४ आत्मनःस्वत्वाभावंप्रपंचयति सेनापत्यंचेतिद्वाभ्याम् ४५ वस्तेपरिधत्तेअन्नमात्रंकेवलंभुंजतेनतुदानेस्वतंत्राः ४६ सत्यपिस्वत्वे सर्वस्वेनापितगुरोःप्रत्युपकर्तुंशक्यमित्याह येरिति आत्मवादेऽध्यात्मविचारएकांततोनिश्चयेननिगमैर्भिर्वेदवाक्यैर्दर्शितानित्यमन-न्यकरुणाःस्वकृतेनैवदीनोद्धरणकर्मणातुष्यंतुकोनामतत्कृतमुपकारंप्रतिस्वयमुपकरोत्युदपात्रमंजलिंविनामयाऽञ्जलिरेवनेस्थाप्य

प्राणादाराःसुताब्रह्मन्गृहाश्चसपरिच्छदाः राज्यंबलंमहीकोशइतिसर्वंनिवेदितम् ४४ सेनापत्यंचराज्यंचदंडनेतृत्वमेवच सर्वलोकाधिपत्यंचवेदशास्त्रविदर्हति ४५ स्वमेवब्राह्मणोभुंक्तेस्वंवस्तेस्वंददातिच तस्यैवानुग्रहेणान्नंभुंजतेक्षत्रियादयः ४६ यैरीदृशीभगवतोगतिरात्मवादएकांततोनिगमिभिःप्रतिपादितानः तुष्यत्वदभ्रकरुणाःस्वकृतेननित्यंकोनामतत्प्रतिकरोतिविनोदपात्रम् ४७ तआत्मयोगमतयआदिराजेनपूजिताः शीलंतदीयंशंसंतःखेभूवन्मिषतांनृणाम् ४८ वैन्यस्तुधुर्योमहतांसंस्थित्याऽध्यात्मशिक्षया आप्तकाममिवात्मानंमेनआत्मन्यवस्थितः ४९ कर्माणिचयथाकालंयथादेशंयथाबलम् यथोचितंयथावित्तमकरोद्ब्रह्मसात्कृतम् ५० फलंब्रह्मणिवि-न्यस्यनिर्विषंगःसमाहितः कर्माध्यक्षंचमन्वानआत्मानंप्रकृतेःपरम् ५१ गृहेषुवर्तमानोऽपिससाम्राज्यश्रियान्वितः नासज्जतेंद्रियार्थेषुनिरहंमतिरर्कवत् ५२ एवमध्यात्मयोगेनकर्माण्यनुसमाचरन् पुत्रानुत्पादयामासपंचार्चिष्यात्मसंमतान् ५३ विजिताश्वंधूम्रकेशंहर्यक्षंद्रविणंवृकम् सर्वेषांलोकपाला-नांदधारैकःपृथुर्गुणान् ५४ गोपीथायजगत्सृष्टेःकालेस्वेस्वेच्युतात्मकः मनोवाग्वृत्तिभिःसौम्यैर्गुणैःसंरंजयन्प्रजाः ५५

इत्यर्थः यद्वा विनोदपात्रमुपहासास्पदंप्रत्युपकारेप्रवृत्तोजनोमामुपहासास्पदंभवेदित्यर्थः ४७ खेअभूवन् आकाशमार्गेणोद्गताः ४८ धुर्योमुख्यः अध्यात्मशिक्षयासंस्थितिरेकाग्रतातया आत्मन्यवस्थितःसन्मेने ४९ ब्रह्मसात्कृतंब्रह्मण्यर्पितंयथाभवति ५० निर्विषंगःकर्मस्वनासक्तः कर्माध्यक्षंकर्मसाक्षिणमुदासीनंमन्वानोऽकरोदितिपूर्वेणैवान्वयः नासज्जतेतत्सुत्तरेणवा ५१ ५२ अर्चिषिभार्यायाम् ५३ ५४ ५५

सोमश्चासौराजाचसइव भुवोवसूधनंगृह्णन् विसृजंश्चासौसूर्यवद्राज्ञः प्रतपनमाज्ञाकरणम् ५६ अग्निरिव दुर्धर्षः द्यौःस्वर्गइव ५७ समुद्रोयथागांभीर्येणेतावानितिनबुध्यतेतथा ऽसावभिप्रायतोदुर्बोधो ऽचलराणमेरुरिव ५८ ५९ सर्वात्मासर्वत्रसंचारशक्तिर्बलादिभिर्मातरिश्वेवभूतराट्श्रीरुद्रः ६० अजोब्रह्मेव ६१ आत्मवत्त्वेजितेंद्रियत्वेभक्त्यादिभिः परार्थोधर्मेचात्मनैवतुल्यो निरुपमः ६२ पुंभिःसत्पुरुषैरामःसीतापतिर्यथासतांकर्णरंध्रेषुप्रविष्टः ६३ इतिचतुर्थेटीकायांद्वाविंशतितमो ऽध्यायः २२ त्रयोविंशे

राजेत्यधान्नामधेयंसोमराजइवापरः सूर्यवद्विसृजन्गृह्णन्प्रतपंश्चभुवोवसू ५६ दुर्धर्षस्तेजसेवाग्निर्महेंद्रइवदुर्जयः तितिक्षयाधरित्रीवद्यौरिवाभीष्टदोनृणाम् ५७ वर्षतिस्मयथाकामंपर्जन्यइवतर्पयन् समुद्रइवदुर्बोधःसत्वेनाचलराडिव ५८ धर्मराडिवशिक्षायामाश्चर्येहिमवानिव कुबेरइवकोशाढ्योगुप्तार्थोवरुणोयथा ५९ मातरिश्वेवसर्वात्माबलेनसहसौजसा अविषह्यतयादेवोभगवान्भूतराडिव ६० कंदर्पइवसौंदर्येमनस्वीमृगराडिव वात्सल्येमनुवन्नृणांप्रभुत्वेभगवानजः ६१ बृहस्पतिर्ब्रह्मवादआत्मवत्त्वेस्वयंहरिः भक्त्यागोगुरुविप्रेषुविष्वक्सेनानुवर्तिषु ह्रियाप्रश्रयशीलाभ्यामात्मतुल्यःपरोद्यमे ६२ कीर्त्योर्ध्वगीतयापुंभिस्त्रैलोक्येतत्रतत्रह प्रविष्टःकर्णरंध्रेषुस्त्रीणांरामःसतामिव ६३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेद्वाविंशतितमो ऽध्यायः २२ मैत्रेयउवाच दृष्ट्वात्मानंप्रवयसमेकदावैन्यआत्मवान् आत्मनावर्द्धिताशेषस्वानुसर्गःप्रजापतिः १ जगतस्तस्थुषश्चापिवृत्तिदोधर्मभृत्सताम् निष्पादितेश्वरादेशोयदर्थमिहजज्ञिवान् २ आत्मजेष्वात्मजांन्यस्यविरहाद्रुदतीमिव प्रजासुविमनाःस्वेकःसदारोगात्तपोवनम् ३

सभार्यस्यवनेनित्यसमाधिनः विमानमधिरुह्याथवैकुंठगतिरीर्यते १ प्रवयसंवृद्धंदृष्ट्वातपोवनमगादितितृतीयेनान्वयः स्वकृतो ऽनुसर्गो ऽन्नादिसर्गःपुरग्रामादिसर्गश्चवर्द्धितो ऽशेषःस्वानुसर्गोयेन १ जज्ञिवान्जातआविर्भूतइति २ आत्मजांपृथ्वीम् विमनाःचिंतातुरासुप्रजासुसदारःसभार्यस्तपोवनमगादिति ३ ७ ७ ७ ७ ७

अदाभ्याविघ्नैर्नाशयितुमशक्यानियमायस्य वानप्रस्थानांसुसंमतउग्रंतपस्यारब्धः प्रवृत्तः कर्तेरितः यथास्वस्यधरामंडलस्यविजयेपूर्वंमहतायत्नेनप्रवृत्तस्तथेति ४ उग्रंतपोदर्शयति कंदमूलेतित्रिभिः क्वचित्कदाचित् ५. चतुर्दिक्षुचत्वारोऽग्नयउपरिसूर्यइतिपंचानांतपःसंतापोयस्यसपंचतपा आसारंसहतइत्यासारषाट् शिशिरऋतौस्थंडिलेशयोभूमिशयनःसर्वदा ६. ७ तेनतपसाक्रमानुसिद्धेनशनैःप्राप्तेनध्वस्तानिकर्माणियस्याऽतोऽमलआशयोयस्यछिन्नानिबंधनानिवासनायस्य ८ ९ १० परिकर्मणापरिचर्ययाशुद्धसत्वआत्मामनोयस्यतस्यज्ञानमभूत् कीदृशम् येननिजमुपाधिंजीवकोशंतद्धृदयग्रंथिंसंशयानामसंभावनादीनांपदमा

तत्राप्यदाभ्यनियमोवैखानससुसंमते आरब्धउग्रतपसियथास्वविजयेपुरा ४ कंदमूलफलाहारःशुष्कपर्णाशनःक्वचित् अब्भक्षःकतिचित्पक्षान्वायुभक्षस्ततःपरम् ५ ग्रीष्मेपंचतपावीरोवर्षास्वासारषाण्मुनिः आकंठमग्नःशिशिरउदकेस्थंडिलेशयः ६ तितिक्षुर्यतवाक्दांतऊर्ध्वरेताजितानिलः आरिराधयिषुःकृष्णमचरत्तपउत्तमम् ७ तेनक्रमानुसिद्धेनध्वस्तकर्मामलाशयः प्राणायामैःसन्निरुद्धषड्वर्गश्छिन्नबंधनः ८ सनत्कुमारोभगवान्यदाहाध्यात्मिकंपरम् योगंतेनैवपुरुषमभजत्पुरुषर्षभः ९ भगवद्धर्मिणःसाधोःश्रद्धायततःसदा भक्तिर्भगवतिब्रह्मण्यनन्यविषयाऽभवत् १० तस्यानयाभगवतःपरिकर्मशुद्धसत्वात्मनस्तदनुसंस्मरणानुपूर्त्या ज्ञानंविरक्तिमदभून्निशितेनयेनचिच्छेदसंशयपदंनिजजीवकोशम् ११ छिन्नान्यधीरधिगतात्मगतिर्निरीहस्तत्तत्यजेऽच्छिनदिदंवयुनेनयेन तावन्नयोगगतिभिर्यतिरप्रमत्तोयावद्गदाग्रजकथासुरतिंनकुर्यात् १२

स्वयंचिच्छेद कीदृशेन अनयाभक्त्यानिशितेन कथंभूतयातस्यभगवतोऽनुसंस्मरणेनानुपूर्तिःसंपूर्तिर्यस्यास्तयानिशितेन ११ किंच छिन्नाऽन्यधीर्देहात्मबुद्धिर्यस्य यतोऽधिगतात्मगतिरतएवनिरीहः प्राप्तासुसिद्धिषुनिस्पृहः येनवयुनेनज्ञानेनइदंसंशयपदंचिच्छेदतत्तत्यजेत्यक्तवान् तत्प्रयत्नादप्युपररामेत्यर्थः तस्ययोगसिद्धिष्वपिनिस्पृहत्वंयुक्तमेवेत्याह तावन्नाप्रमत्तःकिंतुप्रमत्तोभवति तस्यश्रीकृष्णकथारतत्वान्नतासुलोभोजातइत्यर्थः १२ ७. ७. ७.

१३ देहत्यागप्रकारमाह संपीड्येतिपंचभिः पायुंगुदंसंपीड्येतिमुक्तासनंसूचितम् संपीड्यसीवनींसूक्ष्मांगुल्फेनैवतुमध्यतः सव्येदक्षिणगुल्फेनमुक्तासनमितीरितम् मूलाधाराद्वायुमुत्सारयन् नाभ्यामवस्थाप्यततः कोष्ठेष्ववस्थाप्य अयूयुजदित्युत्तरेणान्वयः कोष्ठान्येवाह हृदादीनांद्वंद्वैक्यम् शीर्षभ्रूमध्यंतस्मिन् १४ तंवायुम् प्रागंतरएवमसून्प्राणानुत्सर्पयन् क्रमेणमूर्ध्निब्रह्मरंध्रआवेशयततोदेहारंभकपंचभूतानिसमष्टिभूतेषुविलापितवान् तदाह वायुंवायावयूयुजदेकीकृतवान् कायंदेहगतंकठिनांशंक्षितौ १५ खानिइंद्रियछिद्राणि द्रवांशंतोयेतदेवंदेहंप्रविलाप्याहितीयात्मप्रतिपत्त्यर्थंमहाभूतानामपिलयमाह क्षितिमंभस्येकीकृतवान् तदंभोऽदस्तेजोऽमुंवायुम् १६ तदेवंतामसाहंकारकार्यस्याकाशपर्यंतस्यलयमुक्त्वासात्विकराजसाहंकारकार्याणांलयमाह इंद्रियेष्विति

एवंसुवीरप्रवरःसंयोज्यात्मानमात्मनि ब्रह्मभूतोद्दढंकालेतत्याजस्वंकलेवरम् १३ संपीड्यपायुंपार्ष्णिभ्यांवायुमुत्सारयन्शनैः नाभ्यांकोष्ठेष्ववस्थाप्यहृदुरःकंठशीर्षणि १४ उत्सर्पयंस्तुतंमूर्ध्निक्रमेणावेश्यनिस्पृहः वायुंवायौक्षितौकायंतेजस्तेजस्ययूयुजत् १५ खान्याकाशेद्रवंतोयेयथास्थानंविभागशः क्षितिमंभसितत्तेजस्यदोवायौनभस्यमुम् १६ इंद्रियेषुमनस्तानितन्मात्रेषुयथोद्भवम् भूतादिनाऽमून्युत्क्षिप्यमहत्यात्मानिसंदधे १७

इंद्रियेषुमनइतिदेवानामप्युपलक्षणम् सविकल्पकज्ञानेनमनसइंद्रियैराकर्षणात्तेषुलयाभिधानंनतुकार्यत्वात् तदुक्तंगीतासु इंद्रियाणांहिचरतांयन्मनोऽनुविधीयतइति अत्रचेंऽद्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिप्तंध्यायतांमनइति इंद्रियेषुनभइतिपाठेऽप्ययमर्थः भट्टादीनांमतेनभश्चाक्षुषम् केषांचिन्मानसम् आनुमानिकत्वमतेऽपींद्रियव्यापारोऽस्त्येव नभोगुणश्चशब्दःश्रोत्रग्राह्योऽतइंद्रियग्राह्यत्वादिंद्रियेषुनभोविलापितमितितानींद्रियाणियथोद्भवमुद्भवोऽवृत्तिलाभःसचविषयाधीनइतिश्रोत्रादीनांविषयेषुशब्दादिषुलयः यद्वा तन्मात्रकार्याण्येवेंद्रियाणिमनोऽप्यपंचीकृततन्मात्रकार्यं आहंकारिकत्वाभिधानंतदधीनविवक्षयेऽत्यविरोधः भूतादिनाऽहंकारेणप्रागवशिष्टेनभःसहितानींद्रियाण्युत्कृष्यपरतोनीत्वाभूतादौक्षिप्त्वातेनसहमहत्तत्वेसंदधइत्यर्थः १७ ६ ७

सर्वेषांगुणानांकार्याणांविन्यासःस्थितिर्यस्मिंस्तंमहांतम् मायामयेमायोपाधिप्रधानेजीवे तंचानुशयमुपाधिंयःपूर्वमनुशयीपुमान्जीवोऽ सोऽयंपृथुर्ब्रह्मणिस्थितःसन्नजहादित्यर्थः १८ वनप्रवेशमारभ्यराज्ञःकथामाह अर्चिर्नामेतिचतुर्भिः अनुगताऽनुजगाम अतदर्हा तदनर्हेतियाकिंपद्भ्यांभुवःस्पर्शनमपिनार्हतीत्यर्थः १९ भर्तुर्व्रतंयद्दर्भशयनादितस्मिन्धर्मेयानिष्ठातया कर्शिताकृशीभूताऽपिआर्षीदेहयात्राकंद मूलादिवृत्तिस्तयाचार्तिंदुःखंनैवाप तत्रहेतुःप्रेयसःकरेणस्पर्शनेमानश्चताभ्यांनिर्वृतिर्यस्याः २० पृथिव्याःपत्युर्दुहितृत्वंतुतस्यादेव

तंसर्वगुणविन्यासंजीवेमायामयेन्यधात् तंचानुशयमात्मस्थमसावनुशयीपुमान् ज्ञानवैराग्यवीर्येण स्वरूपस्थोऽजहात्प्रभुः १८ अर्चिर्नाममहाराज्ञीतत्पत्न्यनुगतावनम् सुकुमार्यतदर्हाचयत्पद्भ्यांस्पर्शनंभुवः १९ अतीवभर्तुर्व्रतधर्मनिष्ठयाशुश्रूषयाचार्षदेहयात्रया नाविंदतार्तिंपरिकर्शिताऽपिसा प्रेयस्करस्पर्शनमाननिर्वृतिः २० देहंविपन्नाखिलचेतनादिकंपत्युःपृथिव्यादयितस्यचात्मनः आलक्ष्यकिंचिच्चविलप्यसासतीचितामथारोपयदद्रिसानुनि २१ विधायकृत्यंह्रदिनीजलाप्लुतादत्त्वोद- कंभर्तुरुदारकर्मणः नत्वादिविस्थांस्त्रिदशांस्त्रिःपरीत्यविवेशवन्हिंध्यायतीभर्तृपादौ २२ विलोक्या नुगतांसाध्वींपृथुंवीरवरंपतिम् तुष्टुवुर्वरदादेवैर्देवपत्न्यःसहस्रशः २३ कुर्वत्यःकुसुमासारंतस्मिन्मं दरसानुनि नदत्स्वमरतूर्येषुगृणंतिस्मपरस्परम् २४ देव्यऊचुः अहोइयंवधूर्धन्यायाचैवं- भूभुजांपतिम् सर्वात्मनापतिंभेजेयज्ञेशंश्रीर्वधूरिव २५ सैषानूनंव्रजत्यूर्ध्वमनुवैन्यंपतिंसती प- श्यतास्मानतीत्यार्चिर्दुर्विभाव्येनकर्मणा २६ तेषांदुरापंकिंत्वन्यन्मर्त्यानांभगवत्पदम् भुविलोलायुषो यवैनैष्कर्म्यंसाधयंत्युत २७ सवंचितोवतात्मध्रुक्कृच्छ्रेणमहताभुवि लब्ध्वापवर्ग्यंमानुष्यंविषयेषु- विषज्जते २८

तारूप्येणविपन्नंनष्टमखिलंचेतनादिकंयस्मिंस्तथाभूतंदेहमालक्ष्यतंदेहंचितामारोपयत् २१ कृत्यंतत्कालोचितं विधायह्रदिन्याजलआप्लुतास्नातासतीभर्तुरुदकंदत्त्वादिव्यंतरिक्षेस्थितान्नत्वावन्हिंप्रदक्षिणीकृत्य २२ देवैःसहिताः २३ गृणंतिस्म अभाषंत २४ २५ २६ भगवान्पदंतंगम्यतेऽनेनेतितथातन्नैष्कर्म्यंज्ञानंयेचंचलायुषोऽपिसाधयंतितेषामन्यद्दैवादिपदंकिंदुर्लभंन किंचिदित्यर्थः २७ अभक्तंशोचंति सर्वंचितइति यतआत्मानंद्रुह्यति योऽपवर्गसाधनंमानुष्यंलब्ध्वाऽपिविषयेष्वासक्तिंयाति २८

२९ ३० ३१ विशांपश्वादीनांवैश्यादीनांवापतिःस्यात् ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ यद्यपिबहूनिफलानिभवंतितथाऽपिमुक्तान्यसंगएवश्र
वणादिकुर्यात् ३७ महतोभगवतोमाहात्म्यस्यसूचकम् पार्थवींपृथुसंबंधिनीम् पार्थिवीमितिवापाठः ३८ प्रथयन् कीर्तयन् भव

मैत्रेयउवाच स्तुवंतीष्वमरस्त्रीषुपतिलोकंगतावधूः यंवाआत्मविदांधुर्योवैन्यःप्रापाच्युताश
यः २९ इत्थंभूतानुभावोसौपृथुःपृथुपराक्रमः कीर्तितंतस्यचरितमुद्दामचरितस्यते ३० यइदंसुम
हत्पुण्यंश्रद्धयाऽवहितःपठेत् श्रावयेच्छृणुयाद्वापिसपृथोःपदवीमियात् ३१ ब्राह्मणोब्रह्मवर्चस्वी
राजन्योजगतीपतिः वैश्यःपठन्विट्पतिःस्याच्छूद्रःसत्तमतामियात् ३२ त्रिःकृत्वइदमाकर्ण्यनरो-
नार्यथवादृता अप्रजःसुप्रजतमोनिर्धनोधनवत्तमः ३३ अस्पष्टकीर्तिःसुयशामूर्खोभवतिपंडितः
इदंस्वस्त्ययनंपुंसाममंगल्यनिवारणम् ३४ धन्यंयशस्यमायुष्यंस्वर्ग्यंकलिमलापहम् धर्मार्थका
ममोक्षाणांसम्यक्सिद्धिमभीप्सुभिः ३५ श्रद्धयैतदनुश्राव्यंचतुर्णांकारणंपरम् विजयाभिमुखोरा-
जाश्रुत्वैतदनुयातियान् बलिंतस्मैहरंत्यग्रेराजानःपृथवेयथा ३६ मुक्तान्यसंगोभगवत्यमलांभक्तिमुद्व
हन् वैन्यस्यचरितंपुण्यंशृणुयाच्छ्रावयेत्पठेत् ३७ वैचित्रवीर्याभिहितंमहन्माहात्म्यसूचकम् अस्मि
न्कृतमतिर्मर्त्यःपार्थवींगतिमाप्नुयात् ३८ अनुदिनमिदमादरेणशृण्वन्पृथुचरितंप्रथयन्विमुक्तसंगः
भगवतिभवसिंधुपोतपादेसचनिपुणांलभतेगतिंमनुष्यः ३९ इतिश्री॰ चतुर्थस्कंधेत्रयोविंशोऽध्या
यः २३ मैत्रेयउवाच विजिताश्वोऽधिराजासीत्पृथुपुत्रःपृथुश्रवाः यवीयोभ्योऽददात्काष्ठाभ्रातृभ्यो
भ्रातृवत्सलः १ हर्यक्षायादिशत्प्राचींधूम्रकेशायदक्षिणाम् प्रतीचींवृकसंज्ञायतुर्यांद्रविणसेविभुः २

सिंधोपोतःपादोयस्य ३९ इतिचतुर्थेटीकायांत्रयोविंशोऽध्यायः २३ एकादशभिरध्यायैःपृथोश्चरितमीरितम् प्रचेतसा-
मयाष्टाभिस्तन्मध्येपंचभिःपितुः १ चतुर्विंशेप्रपौत्रात्तुपृथोःप्राचीनबर्हिषः प्रचेतसांपुनस्तेभ्योरुद्रगीतंचवर्ण्यते २ अधिराज-
आसीदित्यर्थः यवीयेभ्यः कनिष्ठेभ्यः काष्ठादिशः १ तुर्यांचतुर्थीम् २ ७ ७ ७ ७

शक्राल्लब्ध्वावरमंतर्धानसंज्ञितोबभूव एषयोरश्वमेधेऽश्वविजयावसरे ३ अपत्यत्रयमेवाह पावकइति पुरायःशापस्तस्मान्मनुष्ये
षुउत्पन्नाःसंतः योगगतिमग्नित्वंप्राप्ताः ४ नभस्वत्यामन्यस्यांभार्यायाम् अंतर्धानस्यविशेषणम् यइति एतेनशक्रादंतर्धा
नगतिलाभेकारणमुक्तम् ५ सचांतर्धानोराज्ञांवृत्तिंकरादानादिभिर्दारुणांपरपीडात्मकांमन्यमानोविससर्जेह ६ हंतिस्वानां
क्लेशामितिहंसस्तंपुरुषंपूर्णम् कुशलंपुण्यंतद्रूपेणसमाधिना ७ ८ हाविर्धानिर्हविर्धानस्यपुत्रः योगेषुचप्राणायामादिषु ९

अंतर्धानगतिंशक्राल्लब्ध्वांऽतर्धानसंज्ञितः अपत्यत्रयमाधत्तशिखंडिन्यांसुसंमतम् ३ पावकः
पवमानश्चशुचिरित्यग्नयःपुरा वसिष्ठशापादुत्पन्नाःपुनर्योगगतिंगताः ४ अंतर्धानोनभस्व
त्यांहविर्धानमविंदत यइंद्रमश्वहर्तारंविद्वानपिनजघ्निवान् ५ राज्ञांवृत्तिंकरादानदंडशुल्कादिदा
रुणाम् मन्यमानोदीर्घसत्रव्याजेनविससर्जह ६ तत्रापिहंसंपुरुषंपरमात्मानमात्मदृक् यजंस्तल्लो
कतामापकुशलेनसमाधिना ७ हविर्धानाद्धविर्धानीविदुरासूतषट्सुतान् बर्हिषदंगयंशुक्लंकृ
ष्णंसत्यंजितव्रतम् ८ बर्हिषत्सुमहाभागोहाविर्धानिःप्रजापतिः क्रियाकांडेषुनिष्णातोयोगेषु
चकुरूद्वह ९ यस्येदंदेवयजनमनुयज्ञंवितन्वतः प्राचीनाग्रैःकुशैरासीदास्तृतंवसुधातलम् १०
सामुद्रीदेवदेवोक्तामुपयेमेशतद्रुतिम् यांवीक्ष्यचारुसर्वांगींकिशोरींसुष्ठ्वलंकृताम् परिक्रमंती
मुद्वाहेचकमेऽग्निःशुकीमिव ११

क्रियाकांडनिष्णातत्वमाह यस्येति इदंवसुधातलंदेवयजनंयज्ञवाटंवितन्वतःय
ज्ञैकोयज्ञः कृतस्तत्समीपएवयज्ञांतरंकुर्वतःसतः अतएवप्राचीनबर्हिरित्युच्यते १० समुद्रस्यकन्यांदेवदेवेनब्रह्मणोपदिष्टांश
तद्रुतिंनामकिशोरींबालांपरिक्रमंतींप्रदक्षिणंगच्छंतीशुकीमिवेति एवंव्याख्यायते सप्तर्षीणांसत्रेतद्भार्यादर्शनेनाग्निःकाम-
संतप्तोभूत् तंचतद्भार्यास्वाहानामसप्तर्षिभार्यारूपधारिणीसतीरमयामासरमयित्वाचतद्रेतःशुकीरूपेणशरस्तंबेनिधा
यागच्छत् तांयथासप्तर्षिभार्याभ्रांत्याऽग्निःकामितवान् तद्वदितिस्रुकीमिवेतिपाठेस्रुतोकघृतधारामिवेत्यर्थः ११ ७.

सूर्ययानवोढयैवविबुधादयोविजिताअभिभूतास्तत्त्वनूपुरैः पादौक्कणयंत्यैवध्वनिमात्रेणेत्यर्थः १२ तुल्यंनामव्रतमाचारश्चयेषां धर्मस्नाताधर्मपारगाः १३ तपसातपसांपतिंहरिमार्चयन् अर्चयामासुः १४ १५ १६ मुनयोऽपिसंगत्यागेनाप्तुमिष्टंयंदध्युरेवकेवलंनतुप्रापुः तेनशिवेन १७ ननुमुनीनांकिंतद्ध्यानेनघोरत्वादित्याशंक्याह आत्मारामोऽपिलोकरचनायाःपालनाय १८ गुर्वाज्ञाकारिणांशिवदर्शनंस्वतएवभवतीत्याशयेनाह प्रचेतसइति १९ समुद्रमुपसमुद्रात्किंचिन्न्यूनम् उपोधिकेत्वेतिकर्मप्र-

विबुधासुरगंधर्वमुनिसिद्धनरोरगाः विजिताःसूर्ययादिक्षु क्कणयंत्यैवनूपुरैः १२ प्राचीनबर्हिषःपुत्राःशतद्रुत्यादशाभवन् तुल्यनामव्रताःसर्वेधर्मस्नाताःप्रचेतसः १३ पित्रादिष्टाःप्रजासर्गेतपसेऽर्णवमाविशन् दशवर्षसहस्राणितपसाऽर्चंस्तपस्पतिम् १४ यदुक्तंपथिदृष्टेनगिरिशेनप्रसीदता तद्ध्यायतोजपंतश्चपूजयंतश्चसंयताः १५ विदुरउवाच प्रचेतसांगिरित्रेण यथासीत्पथिसंगमः यदुताहहरःप्रीतस्तन्नोब्रह्मन्वदार्थवत् १६ संगमःखलुविप्रर्षेशिवेनेहशरीरिणाम् दुर्लभोमुनयोदध्युरसंगाद्यमभीप्सितम् १७ आत्मारामोऽपियस्त्वस्यलोककल्पस्यराधसे शक्त्यायुक्तोविचरतिघोरयाभगवान्भवः १८ मैत्रेयउवाच प्रचेतसःपितुर्वाक्यंशिरसादाय साधवः दिशंप्रतीचींप्रययुस्तपस्यादृतचेतसः १९ समुद्रमुपविस्तीर्णमपश्यन्सुमहत्सरः महन्मनइवस्वच्छंप्रसन्नसलिलाशयम् २० नीलरक्तोत्पलांभोजकल्हारेंदीवराकरम् हंससारसचक्राह्वकारंडवनिकूजितम् २१ मत्तभ्रमरसौस्वर्यहृष्टरोमलतांऽघ्रिपम् पद्मकोशरजोदिक्षुविक्षिपत्पवनोत्सवम् २२

वचनीयः प्रसन्नाःसलिलाशयामत्स्यादयोयस्मिन् २० नीलोत्पलादीनामाकरंजन्मस्थानम् उत्पलांभोजकल्हाराणिरात्रिदिनसंध्याविकासीनि इंदीवरंनीलोत्पलंतस्यपुनरुक्तिप्राचुर्यज्ञापनार्थंहंसादिभिर्निकूजितम् २१ मत्तानांभ्रमराणांसौस्वर्येणहृष्टरोमाणोलतांऽघ्रिपायस्मिन् पद्मकोशरजोदिक्षुविक्षिपतापवनेनोत्सवोयस्मिन् २२

तत्रमृदंगपणवादिवाद्यमनुपश्चाद्दिव्येमार्गभेदैर्मनोहरंगांधर्वगानमाकर्ण्यविस्मयंप्राप्ताः पाठांतरेमृदंगपणवादिअवत्स्वनृत्तेषांध्वनिम
तिरस्कुर्वन्नित्यर्थः २३ तेत्रयविलोचनंवीक्ष्यजाताश्चर्याः प्रणेमुरित्युत्तरेणान्वयः २४ तप्तहेमराशिसदृशाकांतिम् शितिर्नीलः कंठोयस्य
तम् २५ २६ वेदिषदोबर्हिषदश्चिकीर्षितंभगवदाराधनंविदितम् २७ अनुग्रहकारणमाह यःसाक्षाद्वासुदेवंप्रपन्नः सहिमेप्रियः कथं
भूतम् रहसःसूक्ष्मात्त्रिगुणात्प्रधानात् जीवसंज्ञितात्पुरुषाच्चपरंप्रकृतिपुरुषयोर्नियंतारमित्यर्थः २८ तत्किंतस्यमहत्त्वमत्वादित्याह स्व

तत्रगांधर्वमाकर्ण्यदिव्यमार्गमनोहरम् विसिस्म्यूराजपुत्रास्तेमृदंगपणवाद्यनु २३ तर्ह्येवसरसस्त-
स्मान्निष्क्रामंतसहानुगम् उपगीयमानममरप्रवरंविबुधानुगैः २४ तप्तहेमनिकायाभंशितिकंठंत्रि-
लोचनम् प्रसादसुमुखंवीक्ष्यप्रणेमुर्जातकौतुकाः २५ सतान्प्रपन्नार्तिहरोभगवान्धर्मवत्सलः ध
र्मज्ञान्शीलसंपन्नान्प्रीतःप्रीतानुवाचह २६ श्रीरुद्रउवाच यूयंवेदिषदःपुत्राविदितंवश्चिकी
र्षितम् अनुग्रहायभद्रंवएवंमेदर्शनंकृतम् २७ यःपररंहसःसाक्षात्त्रिगुणाज्जीवसंज्ञितात् भगवंतं
वासुदेवंप्रपन्नःसप्रियोहिमे २८ स्वधर्मनिष्ठःशतजन्मभिःपुमान्विरिंच्यतामेतिततःपरंहिमाम्
अव्याकृतंभागवतोऽथवैष्णवंपदंयथाऽहंविबुधाःकलात्यये २९ अथभागवतायूयंप्रियास्थभग-
वान्यथा नमेभागवतानांचप्रेयानन्योऽस्तिकर्हिचित् ३० इदंविविक्तंजप्तव्यंपवित्रंमंगलंपरम् निःश्रे
यसकरंचापिश्रूयतांतद्वदामिवः ३१ मैत्रेयउवाच इत्यनुक्रोशहृदयोभगवानाहतान्शि-
वः बद्धांजलीन्राजपुत्रान्नारायणपरोवचः ३२

धर्मनिष्ठःपुमान्बहुभिर्जन्मभिर्विरिंच्यतांप्राप्नोति ततोऽपिपुण्या
तिशयेनमाप्नोति भागवतस्तु अथदेहांतेअव्याकृतंप्रपंचातीतंवैष्णवंपदमेति यथाऽहंरुद्रोभूत्वाऽधिकारिकवद्वर्तमानःविबुधादे
वाश्चाधिकारिकाः कलात्ययेऽधिकारांतेलिंगभंगेसत्येष्यंति २९ अथभागवतत्वात्यूयंमेप्रियाःस्थभवद्भिरपिमयिप्रीतिःका
र्येत्याशयेनाह मेमदन्योभागवतानांचप्रेयान्नास्ति ३० अतइदंजप्तव्यंश्रूयतामिति विविक्तमसंकीर्णंयथाभवति ३१ सृष्ट्या
दौब्रह्मणासृष्टापुत्रेभ्यःप्रोक्तमिष्टदम् स्तोत्रमाह प्रचेतोभ्यः कृपयाभगवान्शिवः ३२ ७ १२ ७

तेजितंतवोत्कर्षः आत्मविद्धुर्याणांस्वस्तयेशोभनसत्तायैस्वानंदलाभायेत्यर्थः अतोमेस्वस्तिः स्वानंदसत्ताऽस्तुननुममोत्कर्षोमदर्थएव
किंनस्यात्तत्राह भवताराधसास्वानंदरूपेणराद्धंसिद्धंत्वंपरमानंदरूपेणैवनित्यंस्थितइत्यर्थः अतएवंभूतायात्मनेतुभ्यंनमः सर्व-
स्मैसर्वरूपायच ३३ सर्वरूपत्वंप्रपंचयन्प्रणमतिसार्धैर्दशभिः पंकजंलोकात्मकंनाभौयस्यतस्मैकारणात्मनेनमः कारणत्वादेव
सृज्यानांप्राणिनांयउपाधयोभूतानिसूक्ष्माणितन्मात्राणींद्रियाणिचतेषामात्मनेनियंत्रे अंतःकरणचतुष्टयाधिष्ठातृत्वेनप्रणमति च
तुर्भिः श्लोकार्धैः वासुदेवायचित्ताधिष्ठात्रेकूटस्थायनिर्विकारायचित्तस्यैकरूपत्वात् ३४ संकर्षणायाहंकाराधिष्ठात्रे सूक्ष्मायाव्यक्ता
यदुरंतायानंतायांतकायमुखाग्निनालोकदाहकाय विश्वस्यप्रकृष्टोबोधोयस्मात् अंतरात्मनेबुद्ध्यधिष्ठात्रे ३५ हृषीकाणामीशं-

श्रीरुद्रउवाच जितंतआत्मविद्धुर्यस्वस्तयेस्वस्तिरस्तुमे भवताराधसाराद्धंसर्वस्माआत्मनेन-
मः ३३ नमःपंकजनाभायभूतसूक्ष्मेंद्रियात्मने वासुदेवायशांतायकूटस्थायस्वरोचिषे ३४ संक
र्षणायसूक्ष्मायदुरंतायांतकायच नमोविश्वप्रबोधायप्रद्युम्नायांतरात्मने ३५ नमोनमोऽनिरुद्धा
यहृषीकेशेंद्रियात्मने नमःपरमहंसायपूर्णायनिभृतात्मने ३६ स्वर्गापवर्गद्वारायनित्यंशुचिष
देनमः नमोहिरण्यवीर्यायचातुर्होत्रायतंतवे ३७ नमऊर्जइषेत्रय्याःपतयेयज्ञरेतसे तृप्तिदा-
यचजीवानांनमःसर्वरसात्मने ३८ सर्वसत्वात्मदेहायविशेषायस्थवीयसे नमस्त्रैलोक्यपा-
लायसहओजोबलात्मने ३९

यदिंद्रियंमनस्तदात्मनेसूर्यरूपेणप्रणमति परमहंसायसूर्यायपूर्णायनेजसाविश्वव्या
पिनेनिभृतात्मनेक्षयवृद्धिशून्याय ३६ स्वर्गापवर्गद्वारायच शुचिन्यंतःकरणेनिषीदतीतिशुचिषत् तस्मै हंसःशुचिषदितिश्रुतेः
हिरण्यंवीर्यंयस्यतस्माअग्निरूपाय चातुर्होत्रंकर्मतस्मैतत्साधनायेत्यर्थः कुतस्तंतवेतद्विस्तारकाय ३७ सोमत्वमाह ऊर्जेपितृ-
णामन्नाय इषेदेवानामन्नाय यज्ञरेतसेसोमाय सहिपितॄणांदेवानांचान्नम् एवंरूपायत्रय्याःपतयेहरयेनमः सूर्याग्निसोमत्वे-
नैवतेजस्त्वमुक्तम् जलत्वमाह सर्वरसात्मनेजलरूपाय ३८ विशेषायपृथ्वीरूपाय सर्वेषांसत्वानांप्राणिनांयआत्मानस्तेषां
देहायस्थवीयसेविराड्देहायच त्रैलोक्यपालायवायवेसहआदिरूपाय सहिप्राणरूपेणत्रैलोक्यंपालयति सहआदिधर्मायच ३९

नभसआकाशायार्थानांलिंगायज्ञापकायशब्दगुणत्वात् अंतर्बहिरात्मनें ऽतर्बहिर्व्यवहारालंबनाय एवंमहाभूतरूपत्वमुक्तम् अमुष्मैस्वर्गाय भूरिवर्चसे एषवैज्योतिष्मंतंपुण्यलोकंयातीतिश्रुतेः ४० प्रवृत्तायचनिवृत्तायचकर्मणेपितृदेवायययाक्रमंपितृदेवप्राप्तिफलायाधर्मफलरूपायचमृत्यवे ४१ हेईशआशिषांकारणात्मनेसर्वकर्मफलदात्रेमनवेसर्वज्ञायमंत्रात्मकायेतिवा विष्णुत्वेनप्रणमति बृहतेधर्मायपरधर्मात्मनेकृष्णाय ४२ रुद्ररूपेणप्रणमति मीढुषेरुद्राय अहंकृतमहंकारस्तदात्मने सचकर्तृकरणकर्मशक्तित्रयसमेतस्तस्मैब्रह्मत्वेनप्रणमति चेतोज्ञानमाकूतिःक्रियातद्रूपाय वाचांविविधाविभूतिःसृष्टिर्यस्मात्तस्मै ४३ एवंनमस्कृत्यदर्शनंप्रार्थयते

अर्थलिंगायनभसेनमों ऽतर्बहिरात्मने नमःपुण्यायलोकायअमुष्मैभूरिवर्चसे ४० प्रवृत्तायनिवृत्ताय पितृदेवायकर्मणे नमोधर्मविपाकायमृत्यवेदुःखदायच ४१ नमस्तआशिषामीशमनवेकारणात्मने नमोधर्मायबृहतेकृष्णायाकुंठमेधसे पुरुषायपुराणायसांख्ययोगेश्वरायच ४२ शक्तित्रयसमेतायमीढुषेऽहंकृतात्मने चेतआकूतिरूपायनमोवाचोविभूतये ४३ दर्शनंनोदिदृक्षूणांदेहि भागवतार्चितम् रूपंप्रियतमंस्वानांसर्वेंद्रियगुणांजनम् ४४ स्निग्धप्रावृड्घनश्यामंसर्वसौंदर्यसंग्रहम् चार्वायतचतुर्बाहुसुजातरुचिराननम् ४५ पद्मकोशपलाशाक्षंसुंदरभ्रुवनासिकम् सुद्विजंसुकपोलास्यंसमकर्णविभूषणम् ४६ प्रीतिप्रहसितापांगमलकैरुपशोभितम् लसत्पंकजकिंजल्कदुकूलंमृष्टकुंडलम् ४७

दर्शनमितिनवभिः भागवतैःसत्कृतंदर्शनंदेहीत्यस्यविवरणंरूपमित्यादिप्रदर्शयेत्यंतम् स्वानांभक्तजनानांप्रियतमंरूपंप्रदर्शयेतिनवमेनान्वयः सर्वेषामिंद्रियाणांयेगुणाविषयास्तेषामंजनंव्यंजकंसर्वेंद्रियविषयविषयिरूपमित्यर्थः सर्वेंद्रियाणिस्वगुणैरनक्तिरंजयतीतिवा ४४ स्निग्धःप्रावृषियोघनस्तद्वत्श्यामम् सर्वेषांसौंदर्याणांसंग्रहोयस्मिन् चारवआयताश्चत्वारोबाहवोयस्मिन् सुजातंयथोचितंसर्वावयवरुचिरमाननंयस्मिन् ४५ पद्मस्यकोशेमध्येयानिपलाशानितद्वदक्षिणीयस्मिन् सुकपोलमास्यंयस्मिन् समौकर्णौविभूषणंयस्यकुंडलयोरग्रेवक्ष्यमाणत्वात् ४६ प्रीत्याप्रहसिताविवापांगौयस्मिन् ४७ ७ ७ ७

स्फुरंतिकिरीटादीनियस्मिन् शंखादिमदुत्तमर्द्धिर्लक्ष्मीः यद्वा एतैरुत्तमाऋद्धिरुत्कर्षोयस्यास्तितत् ४८ सौभगयुक्ताग्रीवायेन सिंह-
स्यस्कंधेपरितःकेसराएव त्विषस्तादृशीःसर्वतस्त्विषोबिभ्रच्चासौसौभगग्रीवःकौस्तुभोयस्मिन् यद्वासिंहस्येवस्कंधौतयोस्त्विषःकुं
डलहारादिदीप्तिर्बिभ्रदितिपृथग्विशेषणम् सौभगयुक्ताग्रीवायेनसकौस्तुभोयस्मिन् श्रियाहेतुभूतयाक्षिप्तास्तिरस्कृतोनिकषाश्मो
स्वर्णरेखांकितोनिकषणपाषाणोयेनतादृशेनोरसाउल्लसच्छोभमानम् ४९ श्वासोच्छ्वासाभ्यांसंविलग्नाश्चंचलावलयस्ताभिर्वल्गुस्फुट
दलवदश्वत्थपत्रसदृशमुदरंयस्मिन् प्रतिसंक्रामयत् यतोनिर्गतंतेनैवद्वारेणपुनःप्रवेशयदिव ५० श्यामश्रोण्याःधिरोचिष्णुयत्पीतं
दुकूलंतत्रस्वर्णमयीमेखलायस्मिन् अंघ्रीचजंघेचऊरूचनिम्नेअनुन्नतेजानुनीचसमेश्चारुभिरेतैःशोभनंदर्शनंयस्यसमाश्चारवो ऽ-

स्फुरत्किरीटवलयहारनूपुरमेखलम् शंखचक्रगदापद्ममालामण्युत्तमर्द्धिमत् ४८ सिंहस्कंधत्वि
षोबिभ्रत्सौभगग्रीवकौस्तुभम् श्रियाऽनपायिन्याक्षिप्तनिकषाश्मोरसोल्लसत् ४९ पूररेचकसंविग्न
वलिवल्गुदलोदरम् प्रतिसंक्रामयद्विश्वंनाभ्यावर्तगभीरया ५० श्यामश्रोण्यधिरोचिष्णुदुकूलस्वर्णमे-
खलम् समचार्वंघ्रिजंघोरुनिम्नजानुसुदर्शनम् ५१ पदाशरत्पद्मपलाशरोचिषानखद्युभिर्नोऽंत
रघंविधुन्वता प्रदर्शयस्वीयमपास्तसाध्वसंपदंगुरोमार्गगुरुस्तमोजुषाम् ५२ एतद्रूपमनुध्येयमा
त्मशुद्धिमभीप्सताम् यद्भक्तियोगोऽभयदःस्वधर्ममनुतिष्ठताम् ५३ भवान्भक्तिमतालभ्योदुर्ल-
भःसर्वदेहिनाम् स्वाराज्यस्याप्यभिमतएकांतेनात्मविद्गतिः ५४ तंदुराराध्यमाराध्यसतामपिदुराप
या एकांतभक्त्याकोवांछेत्पादमूलंविनाबहिः ५५ घ्याद्योयस्मिन् शोभनंदर्शनंयस्येतिपदत्रयंवा ५१ पदादी
पस्थानीयेन यद्वा एवंभूतेनपदोपलक्षितंरूपंपदंशरणंप्रदर्शयेत्यर्थः शरत्पद्मंतस्यपलाशंतद्वद्रोचिर्यस्यतेन नखदीप्तिभिरंतर्भवमघ
मज्ञानंविधुन्वतास्वीयंरूपंपदंप्रदर्शय अपास्तंप्रज्ञादादीनांसाध्वसंयेनतत् हेगुरोयतस्त्वमेवतमोजुषामज्ञानामस्माकंमार्गप्रदर्शकोगुरुः
५२ अतिदुर्लभमिदंमयाप्रार्थितमितिस्तौतैवाह एतद्रूपमनुध्येयंध्यानार्हमेवनतुप्रत्यक्षतःप्राप्यमित्यर्थः ५३ तर्हिकिंकेनापिनप्राप्य
तेतत्राह भवानितिदुर्लभत्वमेवाह स्वर्गराज्यंयस्यतस्याप्यभिमतःस्पृहणीयः किंच एकांतेनात्मवित्तस्यापिगतिर्गम्यः ५४ अत-
स्त्वद्व्यतिरेकेणनकिंचिद्वांछामीत्याह तंत्वामेकांतभक्त्याऽराध्यबहिःस्वर्गादिस्फुरवम् ५५ ७ ७ ७

तत्रहेतुः यत्रपादमूलेशरणंप्रविष्टंकृतांतःकालोममायंवशइतिनाभिमानंकरोति किंकुर्वन् वीर्यंप्रभावःशौर्यमुत्साहः ताभ्यांविस्फूर्जि-
तयाकंपितयाभ्रुवाविश्वंविध्वंसयन्नपि ५६ त्वत्पादमूलंप्रविष्टस्यकृतांतभयाभावः कियानयंलाभः यतस्त्वद्भक्तसंगएवसकल
पुरुषार्थश्रेणिशिरसिनर्तनीत्याह भगवतस्तवसंगिनांसंगस्यक्षणार्धेनापिस्वर्गंनतुलयेनगणयामिनचापुनर्भवंमोक्षम् मर्त्यानां
माशिषोराज्याद्याःकिमुत ५७ अथ अतोहेतोरनघावघहरावंघ्री यस्यतस्यतवकीर्तितीर्थयोःशास्त्रतीर्थगंगयोः क्रमेणांतर्बहिःस्नाना-
त्पाविधूतःपाप्मायेषाम् अतएवभूतेष्वनुक्रोशःकृपासुसत्वंचरागादिरहितंचित्तंशीलंचार्जवादिविद्यते येषांसंगमोऽस्माकंस्यात्
एषएवनस्त्वदनुग्रहः ५८ तत्वज्ञानंचत्वद्भक्तसंगादेवभवतीत्याह नयस्येति येषांसतांभक्तियोगेनानुगृहीतंशुद्धंसद्यस्यचित्तंबाह्या-

यत्रनिर्विष्टमरणंकृतांतोनाभिमन्यते ।विश्वंविध्वंसयन्वीर्यशौर्यविस्फूर्जितभ्रुवा ५६ क्षणार्धेनापि
तुलयेनस्वर्गंनापुनर्भवम् भगवत्संगिसंगस्यमर्त्यानांकिमुताशिषः ५७ अथानघांघ्रेस्तवकीर्तितीर्थ-
योरंतर्बहिःस्नानविधूतपाप्मनाम् भूतेष्वनुक्रोशसुसत्वशीलिनांस्यात्संगमोऽनुग्रहएषनस्तव ५८
नयस्यचित्तंबहिरर्थविभ्रमंतमोगुहायांचविशुद्धमाविशत् यद्भक्तियोगानुगृहीतमंजसामुनिर्विचष्टे
नुतत्रतेगतिम् ५९ यत्रेदंव्यज्यतेविश्वंविश्वस्मिन्नवभातियत् तत्त्वंब्रह्मपरंज्योतिराकाशमिवविस्तृत
म् ६० योमाययेदंपुरुरूपयासृजद्बिभर्तिभूयःक्षपयत्यविक्रियः यद्भेदबुद्धिःसदिवात्मदुःस्थयात्वमात्म
तंत्रंभगवन्प्रतीमहि ६१ क्रियाकलापैरिदमेवयोगिनःश्रद्धान्विताःसाधुयजंतिसिद्धये भूतेंद्रियांतःक
रणोपलक्षितंवेदेचतंत्रेचतएवकोविदाः ६२

र्थविक्षिप्तंनभवति तमोरूपायांगुहायांचनाविशत् लयंनप्राप तत्रतदामुनि
स्तवगतिंतत्वंपश्यति ५९ कीदृशंतत्वंतदाह यत्रेति ६० जगतउपादानत्वेनतत्वंलक्षितंनिमित्तत्वेनापितदेवलक्षयन्नाह यइदंविश्वंसदिवपर
मायामिवासृजत् कथंभूतयामाययाभेदबुद्धिरन्येषांभवति तयाआत्मनित्वयिदुःस्थयास्वकार्यंकर्तुमसमर्थयातंत्वांनिरस्तभेदंप्रतीमहिजानीमः
६१ यद्यपित्वमेवंनिर्भेदंब्रह्मतथापिप्रागुक्तंसाकारंतवरूपंयइदंयजंतितएववेदागमतत्वज्ञाइत्याह क्रियाकलापैर्यैकर्मयोगिनःपूजयंतित
एवकोविदाः नत्वेतदनादृत्यकेवलज्ञानेप्रवृत्ताः तत्रआगमे कथंभूतमिदंभूतेंद्रियांतःकरणैरस्वतंत्रैर्यदुपलक्ष्यतेनियंतृरूपंतत् ६२

नन्वभिन्नेमयिभेदंकुर्वंतःसंतः कथंतेकोविदाः नहितेर्भेदःक्रियतेत्वयैवक्रीडार्थंचेतनात्मकोभेदःकृतइत्याह त्वमिति आद्यस्त्वमेकएव सना
मायाख्याशक्तिर्यस्य पश्चात्तयाशक्त्यारजःसत्वतमसांद्वैक्यम् यतोरजआदेर्महानहंकारः खंचमरुदग्निर्वार्धराश्चवारुदकंसुराश्चर्षय-
श्चभूतगणाश्चैवमिदंजगद्यतोभवति तद्विभिद्यतइत्यन्वयः ६३ एतदुपपादयति जरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जरूपेणचतुर्विधंस्वांशेनप्रविष्टः
अथोइतिहेतोःपुरस्यांतःसंतमंशंचिदाभासंपुरीशयनात्पुरुषंविदुः तर्हिकिमीश्वरमेवसंसारिणंविदुःनेत्याह सरघामधुमक्षिकास्ताभिःसृ
ष्टमाध्विवक्षुल्लकंविषयसुखमविद्यावृतःसन् योभुंक्तेतंजीवंविदुः तथाचश्रुतिः तयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीति
निर्णीतंचगुहांप्रविष्टावात्मानौहितद्दर्शनादित्यत्र ६४ तवतुसर्वनियंतुःकुतःसंसारइत्याह यःस्वशक्त्येदंसृष्टवान् सएषत्वंखलुभूतैरे

त्वमेकआद्यःपुरुषःसुप्तशक्तिस्तयारजःसत्वतमोविभिद्यते महानहंखंमरुदग्निवार्धराःसुरर्षयोभूतग
णाइदंयतः ६३ सृष्टंस्वशक्त्येदमनुप्रविष्टश्चतुर्विधंपुरमात्मांशकेन अथोविदुस्तंपुरुषंसंतमंतर्भुंक्ते
हृषीकैर्मधुसारघंयः ६४ सएषलोकानतिचंडवेगोविकर्षसित्वंखलुकालयानः भूतानिभूतैरनुमेयतत्
त्वोघनावलीर्वायुरिवाऽविषह्यः ६५ प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिंतयाप्रवृद्धलोभंविषयेषुलालसम् त्वमप्र
मत्तःसहसाऽभिपद्यसेक्षुल्लेलिहानोऽहिरिवाखुमंतकः ६६ कस्त्वत्पदाब्जंविजहातिपंडितोयस्तेऽवमा
नव्ययमानकेतनः विशंकयाऽस्मद्गुरुरर्चतिस्मयद्विनोपपत्तिंमनवश्चतुर्दश ६७ अथत्वमसिनोब्रह्मन्
परमात्मन्विपश्चिताम् विश्वंरुद्रभयध्वस्तमकुतश्चिद्भयागतिः ६८

वभूतानिमेघपंक्तीर्वायुरिवकालयन्विचाल
यन्लोकान्विचकर्षसि संहरसि अनुमेयतत्वोऽलक्ष्यस्वरूपः ६५ विकर्षणप्रकारमाह प्रमत्तमिति इतिकृत्यमेवमेवेदंकर्तव्यमि
तिचिंतयोच्चैःप्रमत्तम् तत्रहेतुः विषयेषुलालसमतिकामुकम् प्राप्तेऽपिविषयेप्रवृद्धलोभम् अंतकस्त्वमभिपद्यसेआक्रमसि क्षुधालेलि
हानोजिह्वयौष्ठप्रांतौस्पृशन्सर्पोमूषकमिव ६६ अतःकस्तवपदाब्जंत्यजेत्पंडितश्चेत् कथंभूतः यस्तवाऽवमानोऽनादरस्तेनव्ययमानं
केतनंशरीरंयस्यसः यदस्माकंगुरुर्ब्रह्माऽर्चतिस्म सर्वेषांस्तोतॄणांवाक्यंचविशंकयानाशशंकया विनोपपत्तिमिति दृढविश्वासेनमनव
श्चतुर्दशार्चंतिस्म ६७ उपसंहरति अथेतिरुद्रभयेनध्वस्तम् अतोनकुतश्चिद्भयंयस्यांतादृशीगतिरसि ६८ ७ ७

६९ ७० योगादेशंनामैतत्स्तोत्रमुपासाद्यपाठतः प्राप्यमनसाधारयंतोऽभ्यासेनजपत ७१ विश्वसृजांपतिर्ब्रह्मा ७२ सिसृक्ष्मःसृष्टवंतः
७३ युक्तएकाग्रचित्तः ७४ ज्ञानमेवनौर्यस्य ७५ योऽधीयानोभवति ७६ असावमुष्माद्धरेरसत्वरन्स्थिरःसन् मद्गीतंस्तोत्रंतेनगीता-
तात् एकएववल्लभः प्रियआश्रयस्तस्मात् ७७ कल्यउषसि ७८ तपश्चरतनपसोंऽतर्दीप्सितंप्राप्स्यथ ७९ इतिचतुर्थेटीकायांच

इदंजपतभद्रंवोविशुद्धानृपनंदनाः स्वधर्ममनुतिष्ठंतोभगवत्यर्पिताशयाः ६९ तमेवात्मानमात्मस्थं
सर्वभूतेष्ववस्थितम् पूजयध्वंगृणंतश्चध्यायंतश्चासकृद्धरिम् ७० योगादेशमुपासाद्यधारयंतोमु-
निव्रताः समाहितधियःसर्वएतदभ्यसनादृताः ७१ इदमाहपुराऽस्माकंभगवान्विश्वसृक्पतिः भृ
ग्वादीनामात्मजानांसिसृक्षुःसंसिसृक्षताम् ७२ तेवयंनोदिताःसर्वेप्रजासर्गेप्रजेश्वराः अनेनध्व-
स्ततमसःसिसृक्ष्मोविविधाःप्रजाः ७३ अथेदंनित्यदायुक्तोजपन्नवहितःपुमान् अचिराच्छ्रेयआप्नो
तिवासुदेवपरायणः ७४ श्रेयसामिहसर्वेषांज्ञानंनिःश्रेयसंपरम् सुखंतरतिदुष्पारंज्ञाननौर्व्यसना
र्णवम् ७५ यइमंश्रद्धयायुक्तोमद्गीतंभगवत्स्तवम् अधीयानोदुराराध्यंहरिमाराधयत्यसौ ७६ विंद
तेपुरुषोऽमुष्माद्यद्यदिच्छत्यसत्वरन् मद्गीतगीतात्सुप्रीताच्छ्रेयसामेकवल्लभात् ७७ इदंयःकल्यउत्था
यप्रांजलिःश्रद्धयाऽन्वितः शृणुयाच्छ्रावयेन्मर्त्योमुच्यतेकर्मबंधनैः ७८ गीतंमयेदंनरदेवनंदनाःपरस्य
पुंसःपरमात्मनस्तवम् जपंतएकाग्रधियस्तपोमहच्चरध्वमंतेततआप्स्यथेप्सितम् ७९ इतिश्रीभाग
वतेम० चतुर्थस्कंधेरुद्रगीतंनामचतुर्विंशोऽध्यायः २४ मैत्रेयउवाच इतिसंदिश्यभगवान्बार्हि
षदैरभिपूजितः पश्यतांराजपुत्राणांतत्रैवांतर्दधेहरः १ रुद्रगीतंभगवतःस्तोत्रंसर्वेप्रचेतसः जपंत
स्तेतपस्तेपुर्वर्षाणामयुतंजले २

तुर्विंशोऽध्यायः २४ प्रचेतस्सुतपस्यत्सुतत्पित्रेनारदोघृणी प्राचीनबर्हिषेऽ
ध्यात्मंपारोक्ष्येणाहपंचभिः १ पुरंजनकथाव्याजात्पंचविंशेतुनारदः आत्मनोबुद्धिसंगेनविविधामाहसंसृतिम् २ प्रचेतस्सुत
पस्तीव्रंतप्यमानेषुनारदः पुरंजनकथाकूटमाहप्राचीनबर्हिषे ३ १ २ ५ ५ ५ ५

प्रचेतस्सुतपश्चरत्सुनारदः प्राचीनबर्हिषंबोधितवान् अतः प्रचेतसांकथामसमाप्यैवतत्पितुर्वृत्तमाह प्राचीनबर्हिषमिति ३ श्रेयः फल-
मीहसइच्छसि इहकर्मणितदुभयंनेष्यतेविचारकैः ४ परंश्रेयोमोक्षम् कर्मभिरपविन्द्धाविक्षिप्ताधीर्यस्य ५ किंच गृहेषुस्थितः पुत्रा
दिष्वेवपुरुषार्थधीर्यस्य ६ कर्मफलेषुवैराग्यमुत्पाद्यब्रह्मविद्यामुपदेष्टुंयोगानुभावेनयज्ञपशून्प्रत्यक्षंप्रदर्शयाह भोभोइति संज्ञा-
पितान्मारितान् ७ एतेत्वांसंपरेतंमृतंसंप्रतीक्षंतेवैशसंत्वत्कृतंपीडांस्मरंतः ततश्चायःकूटैर्लोहयंत्रमयैःशृंगैःछिंदंतिछेत्स्यंति ८
अत्रास्मिन्संकटेनिस्तारकममुमितिहासंकथयिष्यामि ९ तत्रजीवस्यविषयासक्त्यासंसारः सचईश्वरानुग्रहेणनिवर्ततइतिवक्तुं-

प्राचीनबर्हिषंक्षत्तः कर्मस्वासक्तमानसम् नारदोऽध्यात्मतत्त्वज्ञः कृपालुःप्रत्यबोधयत् ३ श्रेयस्त्वंक
तमद्राजन्कर्मणात्मनईहसे दुःखहानिःसुखावाप्तिः श्रेयस्तन्नेहचेष्यते ४ राजोवाच नजा
नामिमहाभागपरंकर्मापविद्धधीः ब्रूहिमेविमलंज्ञानंयेनमुच्येयकर्मभिः ५ गृहेषुकूटधर्मेषुपुत्रदार-
धनार्थधीः नपरंविंदतेमूढोभ्राम्यन्संसारवर्त्मसु ६ नारदउवाच भोभोप्रजापतेराजन्पशू-
न्पश्यत्वयाऽध्वरे संज्ञापितान्जीवसंघान्निर्घृणेनसहस्रशः ७ एतेत्वांसंप्रतीक्षंतेस्मरंतोवैशसंतव
संपरेतमयःकूटैश्छिंदंत्युत्थितमन्यवः ८ अत्रतेकथयिष्येमुमितिहासंपुरातनम् पुरंजनस्यचरितं
निबोधगदतोमम ९ आसीत्पुरंजनोनामराजाराजन्बृहच्छ्रवाः तस्याविज्ञातनामासीत्सखाविज्ञात
चेष्टितः १० सोऽन्वेषमाणःशरणंबभ्रामपृथिवींप्रभुः नानुरूपंयदाऽविंददभूत्सविमनाइव ११ नसाधु
मेनेताःसर्वाभूतलेयावतीःपुरः कामान्कामयमानोसौतस्यतस्योपपत्तये १२ विपर्ययगृहीतस्यसाक्षाद्बोधयि

तुमशक्तेराजवृत्तांतमिवाह आसीदितिपुरंजनादीन्स्वयमेवातःपंचमेऽध्यायेव्याख्यास्यति तथाऽपिसुखग्रहणाययथोपयोगं-
किंचित्किंचिद्व्याख्यास्यामः तत्रस्वकर्मभिःपुरंजनयतीतिपुरंजनोजीवः नविज्ञातंनामयस्यनचविज्ञातंचेष्टितंयस्यसईश्वरस्त
स्यसखा यद्वा विज्ञातंचेष्टितंजीवप्रेरणादिलक्षणंयस्य जीवपारतंत्र्यस्यानुभवसिद्धत्वात् १० शरणंभोगायतनंदेहम् ११
यावत्यःपुरस्तास्तस्यतस्यकामस्योपपत्तयेप्राप्त्यै असौसाधुनमेने गवादिदेहानामैहिकपारलौकिकभोगभोग्यत्वाभावात् त
थाचश्रुतिः ताभ्योगामानयत्ताअब्रुवन्नवैनोऽयमिति ताभ्योऽश्वमानयत्ताअब्रुवन्नवैनोऽयमलमितीति १२ ७ ७

हिमवतोदक्षिणेषुसानुषुकर्मक्षेत्रेभारतवर्षेपुरंमनुष्यशरीरम् लक्षितानिदृष्टानिसर्वाणिलक्षणानियस्याम् अंधपंगुत्वादिदोषरहितामित्यर्थः १३
तामनुवर्णयतित्रिभिः अत्रकिंचित्किंचित्सादृश्यमवलंब्यकथासौंदर्यायप्राकारादीनिवर्ण्यंते परिखैरितिपुंस्त्वमार्षम् अक्षाणिगवाक्षाः
खगादयः शरीरावयवाः प्राकारादिपुरावयवत्वेननिरूप्यंते स्वर्णशृंगादिशृंगैः शिखरैर्युक्तायेगृहास्तैः संकुलामिति आधारादिचक्रा-
णिगृहाः शृंगाणिचराजसादिस्वभावाविवक्षिताः १४ नीलादिभिः कॢप्ताहर्म्यस्थलीयस्याम् अरुणंमाणिक्यम् स्थलीहृदयम् नाड्यो
नीलादिभावेननिरूप्यंते तत्तद्विषयवासनावाभोगवतीनागानांपुरीमिव १५ सभासमाजस्थानम् चत्वरंचतुष्पथः रथ्याराजमार्गः आ-
क्रीडायतनंद्यूतादिस्थानम् आपणाहट्टास्तैः चैत्यंजनानांविश्रामस्थानम् ध्वजेषुपताकास्ताभिश्चयुक्ताम् १६ अत्रचविषयनिष्ठबुद्धियो

सएकदाहिमवतोदक्षिणेष्वथसानुषु ददर्शनवभिर्द्वार्भिःपुरंलक्षितलक्षणाम् १३ प्राकारोपवनाट्टालप-
रिखैरक्षतोरणैः स्वर्णरौप्यायसैःशृंगैःसंकुलांसर्वतोगृहैः १४ नीलस्फटिकवैडूर्यमुक्तामरकतारुणैः
कॢप्तहर्म्यस्थलींदीप्तांश्रियाभोगवतीमिव १५ सभाचत्वररथ्याभिराक्रीडायतनापणैः चैत्यध्वजप
ताकाभिर्युक्तांविद्रुमवेदिभिः १६ पुर्यास्तुबाह्योपवनेदिव्यद्रुमलताकुले नदद्विहंगालिकुलकोला
हलजलाशये १७ हिमनिर्झरविप्रुष्मत्कुसुमाकरवायुना चलत्प्रवालविटपनलिनीतटसंपदि
१८ नानाऽरण्यमृगव्रातैरनाबाधेमुनिव्रतैः आहूतंमन्यतेपांथोयत्रकोकिलकूजितैः १९ यदृच्छया
गतांतत्रददृशेप्रमदोत्तमाम् भृत्यैर्दशभिरायांतीमेकैकशतनायकैः २०

गेन जीवस्यदेहसंबंधइतिविवक्षयाविष
यवर्गंबाह्योपवनत्वेननिरूपयति तद्विशेषानुस्रक्चंदनादीन्दिव्यद्रुमलतादिभावेन शेषःकथाऽलंकारः बाह्योपवनेप्रमदांददर्शेतिचतुर्थे
नान्वयः नदतांविहंगालिकुलानांकोलाहलोयेषुतेजलाशयायस्मिन् १७ हिमनिर्झराणांविप्रुषोबिंदवस्तद्वताकुसुमाकरसंबंधिनावायुना
चलंतःप्रवालाविटपाःशाखाश्चयेषांतैर्वृक्षैर्नलिनीनांसरसीनांतटेषुसंपल्लक्ष्मीर्यस्मिन् १८ अनाबाधेतत्कृतबाधारहिते मुनिव्रतैर
हिंस्रैः आत्मानमाहूयंतंमन्यतेयत्रतत्रप्रमदोत्तमांविषयविवेकवतींबुद्धिंददर्श यदृच्छयागतामिति तयोःसंबंधस्यदुर्निरूप्यत्वंदर्शय
ति १९ तामनुवर्णयतिसार्धैस्त्रिभिः दशभिर्ज्ञानकर्मेंद्रियैः एकैकंप्रत्येकंशतमनंतावृत्तयस्तासांनायकैः पतिभिः सहपादांतरेनायिका-
स्त्रियोयेषांतैः २०

पंचशीर्षाणिवृत्तयोयस्य तेनाहिनाप्राणेनप्रतिहारेणपालकेनगुप्ताम् ऋषभंभर्तारम् अप्रौढांषोडशवार्षिकीम् २१ गंधज्ञानादिभिर्बुध्यवय वैः ऋनासत्वादिनिरूप्यते समंविन्यस्तौरचितौकर्णौताभ्यांकुंडलशोभांदधतीम् २२ अन्नमयंहिसौम्यमनइतियत्कृष्णंतदन्नस्येत्यादिश्रुत्यनुसारेणश्यामामित्युक्तम् नूपुरैः क्वणद्भ्याम् नूपुरेणपादांगुलीयकानामप्युपलक्षणाद्बहुवचनम् २३ व्यंजितंकैशोरंयौवनोपक्रमोयाभ्याम् समौचवृत्तौच २४ तामाहेति तयोः संवादोक्तिः संबंधदार्ढ्याय अपांगएवपुरवोमूलप्रांतोयस्यकटाक्षस्यबाणस्यतेन स्पृष्टोविद्धः प्रेम्णाउच्चैर्भ्रमंतीभ्रूर्धनुस्थानीयायस्मिंस्तेन २५ कुतःस्थानादिहागताऽसि हेसति पुर्याःसमीपस्थाउपपुरीमृत्तामालक्ष्य

पंचशीर्षाहिनागुप्तांप्रतिहारेणसर्वतः अन्वेषमाणामृषभमप्रौढांकामरूपिणीम् २१ सुनासांसुदतींबालांसुकपोलांवराननाम् समविन्यस्तकर्णाभ्यांबिभ्रतींकुंडलश्रियम् २२ पिशंगनीवींसुश्रोणींश्यामांकनकमेखलाम् पद्भ्यांक्वणद्भ्यांचलतींनूपुरैर्देवतामिव २३ स्तनौव्यंजितकैशोरौसमवृत्तौनिरंतरौ वस्त्रांतेननिगूहंतींव्रीडयागजगामिनीम् २४ तामाहललितंवीरःसव्रीडस्मितशोभनाम् स्निग्धेनापांगपुंखेनस्पृष्टःप्रेमोद्भ्रमद्भ्रुवा २५ कात्वंकंजपलाशाक्षिकस्यासीहकुतःसति इमामुपपुरींभीरुकिंचिकीर्षसिशंसमे २६ कएतेऽनुपथायेतएकादशमहाभटाः एतावाललनाःसुभ्रुकोऽयंतेहिपुरःसरः २७ त्वंह्रीर्भवान्यस्यथवाक्रमापतिंविचिन्वतीकिंमुनिवद्रहोवने त्वदंघ्रिकामाप्तसमस्तकामंक्वपद्मकोशःपतितःकराग्रात् २८ नासांवरोर्वन्यतमाभुविस्पृक्पुरीमिमांवीरवरेणसाकम् अर्हस्यलंकर्तुमदभ्रकर्मणालोकंपरंश्रीरिवयज्ञपुंसा २९ किंकर्तुमिच्छसीत्यर्थः २६ तेतवयेऽनुपथाअनुवर्तिनएतेके एकादशोमहाभटोबृहद्बलत्वेनवक्ष्यमाणोयेषुदशसुते बुद्धेर्मनसः पृथगुपादानंबुद्धिपरिचारकेंद्रियसहायतयातत्परिचारकत्वविवक्षया २७ त्वंह्रीःकिंपतिंधर्मंविचिन्वती अथवाभवानीपतिंशिवंविचिन्वती अथवाकिंवाक्सरस्वतीपतिंब्रह्माणम् रमापतिंविष्णुम् मुनिरिवसंयतासती कथंभूतंपतिम् त्वदंघ्रिकामेनैवत्वत्कृतयात्वदंघ्रिकामनयैवप्राप्ताःसमस्ताःकामायेनतम् २८ हेवरोरु आसांमध्येत्वमन्यतमाऽपिनसंभवसि यतोभुविस्पृक् नहिदेवताभुवंस्पृशंतिवीरवरेणमया ननुत्वमकर्माकथंत्वयासहालंकरोमीति चेत्तत्राह अदभ्रमनल्पंकर्मत्वत्संगाद्यस्यममतेनस्वतोऽकर्मत्वेनत्वत्संगात्सकर्माभवामीत्यर्थः परंवैकुंठम् २९ ७ ७

यदेषतेऽपांगेनविरवंडितामिंद्रियंमनोयस्यतंमांमनोभवोबाधते अथतस्मादनुगृहाण सव्रीडंयद्भावेनप्रेम्णास्मितंतेनविभ्रमंती-
याभ्रूस्तयोपसृष्टःप्रेरितः ३० यद्व्रीडयासंमुरवंनभवतितदाननमुन्नीयमेदर्शयशोभनेभ्रुवौयस्मिन् सुतारेशोभनकनीनिकेलोच
नेयस्मिन् व्यालंबिनोदीर्घायेअलकास्तेषांवृंदेनसंवृतंवल्गूनिवाचकानियस्मिन् ३१ हेवीरसापितंदृष्ट्वामोहितासतीनमाह ३२
यत्पृष्टंकस्यासीत्यनेनकस्यपुत्रीगोत्रजावेतिकात्वमितिचाकिंनामासीतितत्राह आत्मनोममपरस्यतवापिकर्तारंसम्यग्नविद्मः गो
त्रंनामचयत्कृतंभवतितंचनविद्मः ३३ आत्मनोममशरणमियंपुरीयेननिर्मितातंचनविद्मः ३४ यत्पृष्टंकएतअनुपथ्याइतितत्राह

यदेषतेऽपांगविरवंडितेंद्रियंसव्रीडभावस्मितविभ्रमद्भ्रुवा त्वयोपसृष्टोभगवान्मनोभवःप्रबाधतेऽथानु
गृहाणशोभने ३० तदाननंसुभ्रुसुतारलोचनंव्यालंबिनीलालकवृंदसंवृतम् उन्नीयमेदर्शयवल्गु-
वाचकंयद्व्रीडयानाभिमुरवंशुचिस्मिते ३१ नारदउवाच इत्थंपुरंजनंनारीयाचमानमधीर
वत् अभ्यनंदततंवीरंहसंतीवीरमोहिता ३२ नविदामवयंसम्यक्कर्तारंपुरुषर्षभ आत्मनश्चपर
स्यापिगोत्रंनामचयत्कृतम् ३३ इहाद्यसंतमात्मानंनविदामततःपरम् येनेयंनिर्मितावीरपुरीशर-
णमात्मनः ३४ एतेसखायःसख्योमेनरानार्यश्चमानद सुप्तायांमयिजागर्तिनागोऽयंपालयन्पुरीम्
३५ दिष्ट्यागतोऽसिभद्रंतेग्राम्यान्कामानभीप्ससे उद्वहिष्यामितांस्तेऽहंस्वबंधुभिररिंदम ३६ इमां-
त्वमधितिष्ठस्वपुरींनवमुरवींविभो मयोपनीतान्गृह्णानःकामभोगान्शतंसमाः ३७ कंनुत्वदन्यंर
मयेह्यरतिज्ञमकोविदम् असंपरायाभिमुरवमश्वस्तनविदंपशुम् ३८ धर्मोह्यत्रार्थकामौचप्रजा
नंदोमृतंयशः लोकाविशोकाविरजायान्नकेवलिनोविदुः ३९

एतइति ३५ आस्तांनामगोत्रादियदत्रागतोऽसिए-
तद्दिष्ट्याभद्रंतावत् ग्राम्यान् इंद्रियग्रामार्हान् उद्वहिष्यामिसंपादयिष्यामिस्वबंधुभिःसखीभिश्च ३६ समाःसंवत्सरान् मनुष्यदेहप्रवे
शाच्छतमित्युक्तम् ३७ प्रवृत्तिस्वभावत्वान्निवृत्तिनिंदापूर्वकंतत्संगमभिनंदतिपंचभिः त्वत्तोऽन्यंकंनुरमये अरतिज्ञंनैष्ठिकम् अकोवि
दमनिषिद्धस्वत्यागिनम् संपरायोमृत्युस्तदनभिमुरवंपरलोकचिंताशून्यमश्वस्तनविदम् इदंकर्तव्यमितीहलोकचिंताशून्यम् पशुतुल्यम्
३८ अत्रगार्हस्थ्येप्रजानंदःपुत्रसुरवम् अमृतंमोक्षःकेवलिनोयतयः ३९ ५ ५ ५ ५

गृहाश्रमइतियत् एतत्क्षेमार्हंशरणमाश्रयंवदंति ४० ४१ भोगिभोगयोःसर्पदेहाकारयोस्तवभुजयोर्यन्नसज्जेत् एवंभूतंकस्याःस्त्रिया मनःस्यात् नकस्याअपियोभवान् अनाथवर्गाः दीनस्तेषामाधिमलमत्यर्थमपोहितुंसर्वत्रचरति केनापोहितुंघृणयोद्धतः अतिशयितोयःस्मितपूर्वकोऽवलोकस्तेन ४२ समुधसमुदीर्यसमाःसंवत्सरान् ४३ तत्रजाग्रदवस्थांसंक्षेपेणाह उपगीयमानइति सुप्तावस्थामाह क्रीडन्नितिहृदयाकाशंस्वापस्थानम् शुचौनिदाघे ४४ इदानींनवद्वारप्रदर्शनपूर्वकंजाग्रदवस्थांप्रपंचयति यावदध्यायसमाप्ति सप्तेति तस्याःपुरउपरिकृताःद्वारःसप्तवृताइतिपाठेसंवृताःनेत्रेनासिकेश्रोत्रेमुखंचेतिसप्त अधोद्वेद्वारौगुदलिंगेयःकश्चनेति आत्मनः

पितृदेवर्षिमर्त्यानांभूतानामात्मनश्चह क्षेमंवदंतिशरणंभवेऽस्मिन्यद्गृहाश्रमः ४० कानामवीरविख्यातं वदान्यंप्रियदर्शनम् नवृणीतप्रियंप्राप्तंमादृशीत्वादृशं पतिम् ४१ कस्यामनस्तेभुविभोगिभोगयोःस्त्रियानसज्जेद्भुजयोर्महाभुज योनाथवर्गाधिमलंघृणोद्धतस्मितावलोकेनचरत्यपोहितुम् ४२ नारद उवाच इतितौदंपतीतत्रसमुधसमयंमियः तांप्रविश्यपुरींराजन्सुमुदातेशतंसमाः ४३ उपगीयमानोललितंतत्रतत्रचगायकैः क्रीडन्परिवृतःस्त्रीभिर्ह्रदिनीमाविशच्छुचौ ४४ सप्तोपरिकृताद्वारःपुरस्तस्यास्तुद्वेअधः पृथग्विषयगत्यर्थंतस्यांयःकश्चनेश्वरः ४५ पंचद्वारस्तुपौरस्त्यादक्षिणैकातथोत्तरा पश्चिमेद्वेअमूषांतेनामानिनृपवर्णये ४६ खद्योताविर्मुखीचप्राग्द्वारावेकत्रनिर्मिते विभ्राजितंजनपदंयातिताभ्यांद्युमत्सखः ४७ नलिनीनालिनीचप्राग्द्वारावेकत्रनिर्मिते अवधूतसखस्ताभ्यांविषयंयातिसौरभम् ४८

सम्यगविज्ञानादनियतत्वाच्च ४५ तासुसप्तसुपंचद्वारःपौरस्त्याःपूर्वदिग्भवाः ४६ खद्योतवदल्पप्रकाशावामनेत्ररूपा आविः प्रकटंमुखंयस्याःसाबहुप्रकाशादक्षिणनेत्रलक्षणा तस्माद्दक्षिणांगमात्मनोवीर्यवत्तरमितिश्रुतेः स्वानुभवाच्चतत्रप्रकाशाधिक्यम् एकत्रसंलग्नेविभ्राजितंरूपम् द्युमत्सखःचक्षुःसहितः ४७ नलनालशब्दौछिद्रवचनौतद्वतीनलिनीनालिनीच वामदक्षिणनासिके अत्रापिसंज्ञाभेदादेवकार्येन्यूनाधिक्यंपूर्ववज्ज्ञेयम् अवधूतोवायुस्तदधिष्ठितोघ्राणःसौरभंगंधम् ४८ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

मुख्याप्रधानाआस्यम् आपणोव्यापणम् बहूदनश्चित्रमन्नम् बह्वोदनइत्यनुक्तिःपरोक्षवादत्वाय रसज्ञंरसनेंद्रियंविपणोवागिंद्रियंताभ्यामन्वितः ४९ दक्षिणेनेतिनतृतीयाकिंतुदक्षिणस्यांदिशीत्यस्मिन्नर्थेनद्वितोऽयमेनप्प्रत्ययोऽव्ययसंज्ञः एवमुत्तरेणेति अयमर्थः पंचानांविषयाणामन्यतोऽनवगतानांप्रकाशनायालमितिपंचालंशास्त्रंश्रवणकालेत्वबलाधिक्याद्दक्षिणकर्णःप्रथमंप्रवर्तते शास्त्रंचप्रथमंश्रोतव्यंकर्मकांडमित्येतावतासाम्येनप्रवृत्तसंज्ञस्यकर्मकांडस्यदक्षिणकर्णेनश्रवणमिष्यते अतस्तदर्थमनुष्ठानायपितृभिराहूतःपितृलोकप्रापकंपितृयानंप्रपद्यते तदनेनप्रकारेणपितृणामाह्वानमनेनभवतीतिपितृहूर्दक्षिणकर्णः एवंतद्विपरीत्येनोत्तरःकर्णोदेवहूः तथाचव्याख्यास्यति पितृहूर्दक्षिणःकर्णउत्तरोदेवहूःस्मृतः प्रवृत्तंचनिवृत्तंचशास्त्रंपंचालसंज्ञितम् पितृयानंदेवयानंश्रोत्राच्छ्रुतिधराद्व्र-

मुख्यानामपुरस्ताद्द्वास्तयापणबहूदनौ विपणोयातिपुरराड्रसज्ञविपणान्वितः ४९ पितृहूर्नृपपुर्याद्वाद्दक्षिणेनपुरंजनः राष्ट्रंदक्षिणपंचालंयातिश्रुतिधरान्वितः ५० देवहूर्नामपुर्याद्वाउत्तरेणपुरंजनः राष्ट्रमुत्तरपंचालंयातिश्रुतिधरान्वितः ५१ आसुरीनामपश्चाद्द्वास्तयायातिपुरंजनः ग्रामकंनामविषयंदुर्मदेनसमन्वितः ५२ निरृतिर्नामपश्चाद्द्वास्तयायातिपुरंजनः वैशसंनामविषयंलुब्धकेनसमन्वितः ५३ अंधावमीषांपौराणांनिर्वाक्पेशस्कृतावुभौ अक्षण्वतामधिपतिस्ताभ्यांयातिकरोतिच ५४ सयर्ह्यंतःपुरगतोविषूचीनसमन्वितः मोहंप्रसादंहर्षंवायातिजायात्मजोद्भवम् ५५ एवंकर्मसुसंसक्तःकामात्मावंचितोऽबुधः महिषीयद्यदीहेततत्तदेवान्ववर्तत ५६ क्वचित्पिबंत्यांपिबतिमदिरांमदविह्वलः अश्नंत्यांक्वचिदश्नातिजक्षत्यांसहजक्षिति ५७ क्वचिद्गायतिगायंत्यांरुदत्यांरुदतिक्वचित् क्वचिद्धसंत्यांहसतिजल्पंत्यामनुजल्पति ५८

जेदिति ५० ५१ असुराइंद्रियारामास्तेषामियमासुरीशिश्नद्वाः ग्रामकंग्रामस्थजनानांकसुखंव्यवायम् दुर्मदेनगुह्येंद्रियेण ५२ निरृतिर्नामगुदः मृत्युद्वारत्वात् वैशसंमलविसर्गम् लुब्धकेनपायुनातेनोत्क्रांतस्यदुःखप्राप्तेर्लुब्धकसाम्यम् ५३ अमीषांमध्येनिर्वाक्पादःपेशस्कृत्हस्तः तावुभावंधौ छिद्राभावात् स्वतोज्ञानक्रियाशक्त्यभावाच्च अक्षण्वतामिंद्रियवतांदेहानामधिपतिःपुरंजनः त्वगिंद्रियस्यानुक्तिःसर्वेष्वंतर्भावात् ५४ अंतःपुरंहृदयंगतः विषूचीनंसर्वतोमुखंमनः मोहप्रसादहर्षास्तमःसत्वरजःकार्याणि जायाबुद्धिःआत्मजाइंद्रियपरिणामास्तदुद्भवम् ५५ ५६ जक्षत्यांभक्षयंत्याम् ५७ ५८

आसतीमासीनाम् ५९ ६० ६१ सर्वाअसंगत्वादिलक्षणाप्रकृतिःस्वभावोवंचितोयस्यसर्वथाप्रकृत्यावंचितइतिवानेच्छन् अनिच्छन् क्लै-
ब्यात्पारवश्यात् ६२ इतिचतुर्थेटीकायांपंचविंशोऽध्यायः २५ षड्विंशेमृगयाव्याजात्स्वप्नजागरणोक्तितः सद्बुद्धित्यागयो-
गाभ्यांसंसृतिःसाप्रपंच्यते १ तदेवमात्मनउपाधिकृतांसुषुप्तावस्थांजाग्रदवस्थांचोक्त्वाइदानींस्वप्नावस्थामाह सएकदेतिदशभिः
महानिष्वासोधनुः कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यभिनिवेशोयस्यरथमारुह्यपंचप्रस्थंवनमगादितितृतीयेनान्वयः रथंतदानीमेवविधृतंस्वप्नदेहंजा-
ग्रद्देहस्यशतसंवत्सरोपभोग्यपुरत्वेनोक्तत्वात् पंचज्ञानेंद्रियाण्यश्वायस्य आशुगंशीघ्रगतिम् द्वेअहंताममतेईषेदंडिकेयस्यद्वेपुण्य
पापेचक्रेयस्य एकंप्रधानमक्षोयस्य त्रयोगुणावेणवोध्वजायस्य पंचप्राणाबंधुराणिबंधनानियस्य १ एकंमनोरश्मिःप्रग्रहोयस्य

क्वचिद्द्रावतिधावत्यांतिष्ठंत्यामनुतिष्ठति अनुशेतेशयानायामन्वास्तेक्वचिदासतीम् ५९ क्वचिच्छृ-
णोतिशृण्वत्यांपश्यंत्यामनुपश्यति क्वचिज्जिघ्रतिजिघ्रंत्यांस्पृशंत्यांस्पृशतिक्वचित् ६० क्वचिच्चशो-
चतींजायामनुशोचतिदीनवत् अनुहृष्यतिहृष्यंत्यामुदितामनुमोदते ६१ विप्रलब्धोमहिष्यैवंस-
र्वप्रकृतिवंचितः नेच्छन्ननुकरोत्यज्ञःक्लैब्यात्क्रीडामृगोयथा ६२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थ
स्कंधेपंचविंशोऽध्यायः २५ नारदउवाच सएकदामहेष्वासोरथंपंचाश्वमाशुगम् द्वीषंद्विच-
क्रमेकाक्षंत्रिवेणुंपंचबंधुरम् १ एकरश्म्येकदमनमेकनीडंद्विकूबरम् पंचप्रहरणंसप्तवरूथंपंचविक्र
मम् २ हैमोपस्करमारुह्यस्वर्णवर्माक्षयेषुधिः एकादशचमूनाथःपंचप्रस्थमगाद्वनम् ३

एकाबुद्धिर्दमनःसूतोयस्यतंचतंचएकंहृदयंनीडंरथिनउपवेशस्थानंयस्मिन् द्वौशोकमोहौकूबरौयुगबंधनस्थानंयस्यपंचशब्दादयोविषयाः
प्रक्षिप्यंतेप्रक्षिप्यंतेयस्मिन् अस्यव्याख्यानंभविष्यति पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपइति सप्तधातवोवरूथारक्षाऽर्थंचर्माद्यावरणानियस्य पंचकर्मे-
द्रियाणिविक्रमागतिप्रकारायस्य २ हैमोपस्करंसौवर्णाभरणम् स्वर्णवर्मावर्मकवचम् रजोगुणावृतःअक्षयेषुधिःइषुधिर्निषंगःअनंतवा-
सनाःहंकारोपाधिः एकादशोमनोरूपश्चमूनाथःसेनापतिर्यस्य वासनामयंस्यमनसःप्रग्रहत्वंसंकल्पविकल्पात्मकस्यहृदयत्वेनवक्ष्य-
माणस्यचमूनाथत्वमितिविभागः पंचशब्दादयोविषयाःप्रस्थाःसानवोयस्मिन् तद्वनंभजनीयंदेशमगात् ३ ७ ७

आत्तागृहीताइषवोरागादिरूपाः कार्मुकंचभोगाद्यभिनिवेशरूपंयेनजायांविवेकवतींबुद्धिंविहाय अतदर्हांत्यागानर्हांत्यागेहेतुः मृग्यंतइति-
मृगाःविषयाः तेषुव्यसनंभोगासक्तिः तेनलालसाऽतिस्पृहायस्य ४ बाणैः रागादिभिः वनेषुभजनीयदेशेषुवनचरान् भजनीयविषयान्-
न्यहनत् आत्मसात्कृतवान् कथापक्षेतुस्पष्टमेव ५ नन्वासुरींवृत्तिमाश्रित्येतिकिमितिमृगयानिंद्यते कथापक्षेतावद्राज्ञोविहितैवसाअ-
ध्यात्मपक्षेऽपिजीवस्यविषयभोगोविहितएवेत्याशंक्याह तीर्थेष्विति त्रिभिः अयंभावः नहिमृगयाविधीयतेरागप्राप्तत्वात् किंतुनियम्यते
प्रवृत्तिःसंकोच्यते नियममेवपद्यार्थंदर्शयति यद्यलमत्यर्थंलुब्धोरागीसन् हन्यात्तर्हितीर्थेषुश्राद्धादिष्वेव तत्रापिप्रतिदृष्टेषुप्रशस्तेष्वेवनानि-
त्यश्राद्धादिषु तत्रापिराज्ञैवमेध्यानेववनएवयावदुपयोगमेवेति एवंजीवस्यविषयसेवापियावदुपयोगंनयथेष्टमितिनियमएवेत्यर्थः ६

चचारमृगयांतत्रदृप्तआत्तेषुकार्मुकः विहायजायामतदर्हांमृगव्यसनलालसः ४ आसुरींवृत्तिमाश्रि-
त्यघोरात्मानिरनुग्रहः न्यहनन्निशितैर्बाणैर्वनेषुवनगोचरान् ५ तीर्थेषुप्रतिदृष्टेषुराजामेध्यान्पशून्वने
यावदर्थमलंलुब्धोहन्यादितिनियम्यते ६ यएवंकर्मनियतंविद्वान्कुर्वीतमानवः कर्मणातेनराजेंद्र-
ज्ञानेननसलिप्यते ७ अन्यथाकर्मकुर्वाणोमानारूढोनिबध्यते गुणप्रवाहपतितोनष्टप्रज्ञोव्रजत्यधः
८ तत्रनिर्भिन्नगात्राणांचित्रवाजैःशिलीमुखैः विप्लवोभूद्दुःखितानांदुःसहःकरुणात्मनाम् ९ शशा-
न्वराहान्महिषान्गवयान्रुरुशल्यकान् मेध्यानन्यांश्चविविधान्विनिघ्नन्श्रममध्यगात् १० ततःक्षु-
त्तृट्परिश्रान्तोनिवृत्तोगृहमेयिवान् कृतस्नानोचिताहारःसंविवेशगतक्लमः ११ आत्मानमर्हयांचक्रेधू-
पालेपस्रगादिभिः साध्वलंकृतसर्वांगोमहिष्यामादधेमनः १२

अतोनावश्यकत्वमित्याह यइति एवंनियतंकर्म-
विद्वान् तेनेत्युपलक्षणम् तेनान्येनवाकर्मणैवमनुष्ठितेनयत्ज्ञानंभवति तेनज्ञानेनहेतुनासोऽनुष्ठातानलिप्यते ७ अन्यथानियम-
मोल्लंघनेन अंतःकरणशुद्ध्यभावात् कर्तृत्वाभिमानमारूढः कर्मभिरनुबध्यते ततश्चगुणप्रवाहपतितोऽधोव्रजति ८ प्रासंगिकं
परिसमाप्यपुनर्मृगयामेवानुवर्तयति तत्रेति चित्रावाजाःपक्षायेषांतैः विप्लवोनाशः करुणात्मनाम्कृपालूनांदुःसहः ९ १० तदेवं-
स्वभावस्यादर्शिता इदानींपुनरपिविवेकवत्याबुद्ध्यारममाणस्यपुत्रादिसंततिंप्रपंचयिष्यन् कथासौंदर्यायतस्याःप्रणयकुपितायाः
अनुनयंप्रस्तावसहितमाह ततइत्यारभ्ययावदध्यायसमाप्ति एयिवान् आगतः कृतंस्नानमुचितंआहारश्चयेनसंविवेशशय्यामाश्रितः ११
१२

गृहमेधिनींसात्विकींबुद्धिंराजस्यांबुद्ध्यांवर्तमानोनापश्यत् १३ वेदिषत् हेप्राचीनबर्हिः अंतःपुरस्त्रियः तत्सर्वाः सेश्वरीणांस्वामिनींस-
हितानांयथापुरेत्यादिस्यकुवाक्यम् १४ व्यंगेचक्रादिहीने १५ १६ निरवस्तारे आस्तरणरहिते १७ अवधूतांत्यक्तदेहादरांतत्संगेनो
न्मथितंव्याकुलंज्ञानंयस्य १८ प्रेमसंरंभः प्रणयकोपस्तस्यलिंगंकुटिलदृष्ट्यादिस्वस्मिन्नलब्धवान् १९ उत्संगमारोप्यलालिताम्
२० कृतमागोअपराधोयैस्तेषु आत्म सात्कृत्वाअस्मदधीनोऽयमितिमत्वाशिक्षाऽर्थंदंडंनकुर्वंति तेभृत्यामंदभाग्याः २१ यतःपर-

तृप्तोहृष्टःसुदृप्तश्चकंदर्पाकृष्टमानसः नव्यचष्टवरारोहांगृहिणींगृहमेधिनीम् १३ अंतःपुरस्त्रियोऽपृ-
च्छद्विमनाइववेदिषत् अपिवःकुशलंरामाःसेश्वरीणांयथापुरा १४ नतथैतर्हिरोचंतेगृहेषुगृहसंप
दः यदिनस्याद्गृहेमातापत्नीवापतिदेवता व्यंगेरथइवप्राज्ञःकोनामासीतदीनवत् १५ क्ववर्तते सा
ललनामज्जंतंव्यसनार्णवे यामामुद्धरतेप्रज्ञांदीपयंतीपदेपदे १६ रामाऊचुः नरनाथनजा
नीमस्त्वत्प्रियायद्व्यवस्यति भूतलेनिरवस्तारेशयानापश्यशत्रुहन् १७ नारदउवाच पुरं-
जनःस्वमहिषींनिरीक्ष्यावधुतांभुवि तत्संगोन्मथितज्ञानोवैक्लव्यंपरमंययौ १८ सांत्वयन्श्लक्ष्
णयावाचाहृदयेनविदूयता प्रेयस्याःस्नेहसंरंभलिंगमात्मनिनाभ्यगात् १९ अनुनिन्येऽथशनैर्वी
रोऽनुनयकोविदः पस्पर्शपादयुगुलमाहचोत्संगलालिताम् २० पुरंजनउवाच नूनंत्वकृ
तपुण्यास्तेभृत्यायेष्वीश्वराःशुभे कृतागःस्वात्मसात्कृत्वाशिक्षादंडंनयुंजते २१ परमोऽनुग्रहोदंडो
भृत्येषुप्रभुणार्पितः बालोनवेदतत्तन्विबंधुकृत्यममर्षणः २२ सात्वंमुखंसुदतिसुभ्व्रनुरागभारव्री-
डाविलंबविलसद्धसितावलोकम् नीलालकालिभिरुपस्कृतमुन्नसंनःस्वानांप्रदर्शयमनस्विनिवल्गु-
वाक्यम् २३

मोऽनुग्रहोदंडः यस्तुदंडतोविपीदतिसोऽज्ञइत्याह बालइति बंधुकृत्यंशिक्षाकरणम् अमर्पणःक्रोधी २२ हे
सुदति हेसुभ्रुहेमनस्विनि सात्वमस्माकंस्वामिनीअतःस्वानांमुखंप्रदर्शय कीदृशम् अनुरागभारेणव्रीडयायोविलंबःमंथरताते
नविलसन् हसितावलोकोयस्मिन् नीलाअलकाएवालयस्तैरुपस्कृतंभूषितम् उन्नतनासिकंवल्गुवाक्यंयस्मिन्तत् २३ ७

हे वीरपत्नि वीरस्य मम भार्ये यस्ते कृतापराधस्तस्मिन्नहं ब्राह्मणकुलादन्यत्रान्यस्मिन्मुरारिपुदासादितरत्र च दमं दधे दंडं करोमि किंतु तं विगतभयमु-
न्मुदितं त्रिलोक्यामन्यत्र लोकत्रयाद्बहिरपि न पश्यामि मद्भयाद्देवा सोऽमरिष्यतीत्यर्थः २४ ते वक्त्रमितः पूर्वं कदाचिदपि वितिलकं न पश्यामि संरं-
भेण कोपावेशेन भीमं भयंकरम् अविमृष्टमनुज्ज्वलम् अपेतरागं स्नेहशून्यम् तथा ते सुजातौ शोभनौ स्तनावपि शोकाश्रुभिरुपहतौ न पश्या-
मि तथा बिंबफलाकारमधरं च विगतः कुंकुमपंकतुल्यस्तांबूलरागो यस्मात्तादृशं न पश्यामि इदानीं कुत एवं जातमिति शेषः पाठांतरे एवंभूतं मु-
खं स्तनौ च पश्यन् शं न विंदामीत्यन्वयः विगतः कुंकुमपंकरागो याभ्यामिति स्तनयोर्विशेषणम् २५ तत्तस्मात्कृतं किल्बिषमपराधो येन तस्य
किल्बिषमेवाह स्वैरं स्वातंत्र्येण त्वामपृष्ट्वा मृगयां गतस्य देवो देवनं क्रीडा तां राति ददातीति देवरः कांतः तं कामवेगेन विस्रस्तं गतं पौंस्नं पौरुषं धै-
र्यं यस्य तम् उशती कामयमाना कृत्ये कर्तुं योग्ये अर्थे का न भजेत २६ इति चतुर्थे टीकायां षड्विंशोऽध्यायः २६ सप्तविंशे प्रियाप्रेम्णा

तस्मिन्दधे दममहं तव वीरपत्नि योऽन्यत्र भूसुरकुलात्कृतकिल्बिषस्तम् पश्ये न वीतभयमुन्मुदितं त्रिलो-
क्यामन्यत्र वै मुररिपोरितरत्र दासात् २४ वक्त्रं न ते वितिलकं मलिनं विहर्षं संरंभभीममविमृष्टमपेतरागम्
पश्ये स्तनावपि शुचोपहतौ सुजातौ बिंबाधरं विगतकुंकुमपंकरागम् २५ तन्मे प्रसीद सुहृदः कृतकिल्बि-
षस्य स्वैरं गतस्य मृगयाव्यसनातुरस्य का देवरं वशगतं कुसुमास्त्रवेगविस्रस्तपौंस्नमुशती न भजेत कृत्ये
२६ इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे पुरंजनोपाख्याने षड्विंशोऽध्यायः २६ नारद उवा-
च इत्थं पुरंजनं सध्र्यग्वशमानीय विभ्रमैः पुरंजनी महाराज रेमे रमयती पतिम् १

धा सक्त्या विस्मृतात्मनः कालकन्याद्युपाख्यानैर्जरारोगाद्युदीर्यते १ तदेवं जीवस्यानुनयादिकथा सौंदर्येणात्यंतमुपाधिवश्यत्वमुक्त्वा त-
न्निमित्तां संसारपरंपरां निरूपयितुमाह इत्थमिति अत्र च प्रतिपदं कथंचिदध्यात्मपक्षेऽपि योजयितुं शक्यमेव श्रीनारदेन जीवस्य-
स्त्रीपुरुषवासनादार्ढ्येन विचित्रा संसृतिर्भवतीत्येतावदेव कथातात्पर्यं दर्शितम् क्वचित्पुमान्क्वचिच्च स्त्री क्वचिन्नोभयमंधधीः देवो म-
नुष्यस्तिर्यग्वा यथा कर्मगुणं भवदिति वदता तत्रादौ पुंस्त्वेन संसृतिरध्यायत्रयेणोक्ता ततश्चैकेनाध्यायेन स्त्रीत्वेन संसृतिं प्रदर्श्येश्वरप्रसा-
दलब्धज्ञानेन मोक्ष इत्युक्तम् ततस्तदेव यथोपयोगं व्याख्यातमिति पंचाध्यायारंभः प्रतीयते प्रतिपदमध्यात्मयोजना तु दुर्घटा निःप्रयोज-
ना चेति स्वर्भोदिव्याख्यापनमनादृत्य यथोपयोगमेव व्याख्यास्यामः सध्र्यक् सम्यक् विभ्रमैर्विलासैः १ ७ ७ ७

कृतंस्वस्त्ययनंमंगलंकुंकुमसिंदूरादिभिर्यस्यास्ताम् २ उपगूढः परिरब्धः परिरब्धाकंधरातस्यायेन रहएकांते अनुमंत्रैः अनुकूलैः गुह्यभाषणैः
अपकृष्टान्चेतनाविवेकोयस्य कालरंहः आयुर्व्ययम् प्रमदेवपरिग्रहोनज्ञानसाधनंयस्य ३ महार्हतल्पेउत्कृष्टशय्यायांशयानः म
हिष्याभुजउप धिः उपधानमुच्छीर्षकंयस्य अविसर्गपाठेशयनक्रियाविशेषणम् तांमहिषीमेवपरंपुरुषार्थममन्यत नतुयन्निजंरू
पंब्रह्मतत् तमसाअज्ञानेनाभिभूतोयतः ४ ५ पुत्रानिंद्रियपरिणामान् दुहितृस्तदनंतरम् बुद्धिवृत्तीः पुत्रसंख्याच वाहुल्यमात्रवि

सराजमहिषींराजन्सुस्नातांरुचिराननाम् कृतस्वस्त्ययनांतृप्तामभ्यनंददुपागताम् २ तयोपगू
ढः परिरब्धकंधरोरहोनुमंत्रैरपकृष्टचेतनः नकालरंहोबुबुधेदुरत्ययंदिवानिशेतिप्रमदापरिग्रहः
३ शयानउन्नद्धमदोमहामनामहार्हतल्पेमहिषीभुजोपधिः तामेववीरोमनुतेपरंयतस्तमोभि
भूतोननिजंपरंचयत् ४ तयैवरममाणस्यकामकश्मलचेतसः क्षणार्धमिवराजेंद्रव्यतिक्रा-
तंनववयः ५ तस्यामजनयत्पुत्रान्पुरंजन्यांपुरंजनः शतान्येकादशविराडायुषोऽर्धमथात्य-
गात् ६ दुहितृर्दशोत्तरशतंपितृमातृयशस्करीः शीलौदार्यगुणोपेताः पौरंजन्यः प्रजापते ७ स
पंचालपतिःपुत्रान्पितृवंशविवर्धनान् दारैःसंयोजयामासदुहितृःसदृशैर्वरैः ८ पुत्राणांचाभ
वन्पुत्राएकैकस्यशतंशतम् यैर्वैपौरंजनोवंशःपंचालेषुसमेधितः ९ तेषुतद्रिक्थहारेषुगृहको
शानुजीविषु निरूढेनममत्वेनविषयेष्वनुबद्ध्यत १० ईजेचक्रतुभिर्घोरैर्दीक्षितःपशुमारकैः
देवान्पितृन्भूतपतीन्नानाकामोयथाभवान् ११ युक्तेष्वेवंप्रमत्तस्यकुटुंबासक्तचेतसः आससाद
सर्वकालोयोऽप्रियःप्रिययोषिताम् १२ चंडवेगइतिख्यातोगंधर्वाधिपतिर्नृप गंधर्वास्तस्यबलिनःष-
ष्ट्युत्तरशतत्रयम् १३

वक्षया दुहितृसंख्यातुपुत्रेभ्योन्यूनत्वेनगार्हस्थ्यसौंदर्यार्थमेव विराट्सम्राट् आयुषोऽर्धमित्यार्षपिकयासौं-
दर्यार्थमेव पुरंजनकन्यात्वात्पौरंजन्यः हेप्रजापते ६ ७ दारैः परिणामानंतरंहिताहितचिंताभिः वरैरुचितविषयभोगैः ८ पुत्राणांपुत्राः क-
र्माणिपंचालेषुशब्दादिविषयेषु ९ तेषुपुत्रादिषुतेषामपियेरिक्थहाराः पुत्रास्तेषुच १० ११ युक्तेष्वात्महितेषुकर्मस्वनवहितस्यसर्वेकालः
जरासमयः १२ चंडवेगः संवत्सरेणावर्तमानेनोपलक्षितः गंधर्वादिवसाः १३ ७ ७ ७ ७

गंधर्व्योरात्रयः तादृशीः तादृश्यः मैथुन्यः दिवसैर्मिथुनीभूयस्थिताः सिताश्चासिताश्चशुक्लकृष्णपक्षीयाः परिभ्रमणेनसर्वैःकामैःसहवि निर्मितांपुरीमपहरंति १४ प्रजागरःप्राणः १५ विंशत्याचसह १६ स्वसंबंधेस्वसंबंधिनिप्राणे १७ सएवमधुभुक् क्षुद्रसुखभोक्ता स्वपार्षदैरिंद्रियैः नाविदत् नालोचितवान् १८ कालस्यदुहिताजराऽस्तितांनप्रत्यनंदत नैच्छत् बर्हिष्मन् हेप्राचीनबर्हिः १९ पूरवे ययातिपुत्रायतेनवृतासतीवरमदात् ययातिःशुक्रशापाज्जरांप्राप्यपुत्रानुवाच इमांगृण्हीतेति तांज्येष्ठाश्चत्वारोनजगृहुः पुरुस्तुज

गंधर्व्यस्तादृशीरस्यमैथुन्यश्चसितासिताः परिवृत्यविलुंपंतिसर्वकामविनिर्मिताम् १४ तेचंडवेगानुच-
राःपुरंजनपुरंयदा हर्तुमारेभिरेतत्रप्रत्यषेधत्प्रजागरः १५ ससप्तभिःशतैरेकोविंशत्याचशतंसमाः पुरं
जनपुराध्यक्षोगंधर्वैर्युयुधेबली १६ क्षीयमाणेस्वसंबंधएकस्मिन्बहुभिर्युधा चिंतांपरांजगामार्तःस
राष्ट्रपुरबांधवः १७ सएवपुर्यांमधुभुक्पंचालेषुस्वपार्षदैः उपनीतंबलिंगृण्हन्स्त्रीजितोनाविदद्भयम्
१८ कालस्यदुहिताकाचित्त्रिलोकींवरमिच्छती पर्यटंतीनबर्हिष्मन्प्रत्यनंदतकश्चन १९ दौर्भाग्येना-
त्मनोलोकेविश्रुतादुर्भगेतिसा यातुष्टाराजर्षयेतुवृतादात्पूरवेवरम् २० कदाचिदटमानासाब्रह्मलो-
कान्महींगतम् वव्रेबृहद्व्रतंमांतुजानतीकाममोहिता २१ मयिसंरभ्यविपुलमदाच्छापंसुदुःसहम्
स्थातुमर्हसिनैकत्रमद्याच्ञाविमुखोमुने २२ ततोविहतसंकल्पाकन्यकायवनेश्वरम् मयोपादिष्टमा
साद्यवव्रेनाम्नाभयंपतिम् २३ ऋषभंयवनानांत्वांवृणेवीरेप्सितंपतिम् संकल्पस्त्वयिभूतानांकृतःकि
लनरिष्यति २४ द्वाविमावनुशोचंतिबालावसदवग्रहौ यल्लोकशास्त्रोपनतंनरातिनतदिच्छति २५
अथोभजस्वमांभद्रभजंतींमेदयांकुरु एतावान्पौरुषोधर्मोयदार्तानुकंपते २६

गृहीततोययातिः तस्मैरा-
ज्यंददाविनिर्जरंवादादित्युक्तम् २० बृहद्व्रतंनैष्ठिकम् २१ प्रत्याख्यातवतिमयिसंरभ्यक्रोधंकृत्वानैकत्रस्थातुमर्हसीतिशापमदात् २२
आधयोव्याधयश्चयवनास्तेषामीश्वरंभयनामानंवव्रे २३ हेवीरत्वामीप्सितंपतिंवृणेनरिष्यतिननश्यति २४ लोकतोवेदतश्चयदृे-
पतनग्राह्यत्वेनउपनतंप्राप्तंतयाच्यमानंयोनददातियश्चदीयमानंनेच्छतिनगृण्हाति इमौद्वौकर्मभूतावनुशोचंतिसंतः २५ पुरुषेणक-
र्तव्योधर्मःपौरुषः २६

देवगुह्यंमरणम् तद्धिप्राणिनांवैराग्यानुदयायदेवैर्गोप्यते २७ तुभ्यंतवआत्मसमाधिनाज्ञानदृष्ट्यायाच्यमानोयंलोकस्त्वांनेच्छति अतोऽव्यक्तगतिःकुतःप्राप्तेत्यलक्षितगतिःसतीलोकमाक्रम्यभुंक्ष्व एवंसर्वोऽपिलोकस्तवपतिःस्यादित्यर्थः २८ नन्वेवंत्वयाशंकनीयंप्रतिकूलांलोकोहनिष्यतीतियस्मात्त्वमेवप्रजानाशंकरिष्यसीत्याह याहीति यामदीयायवनसैन्यतनातयायुक्ता २९ किंच प्रज्वारइति मारकोवैष्णवोज्वरः माहेश्वरस्यव्याध्यंतःपातित्वात् भीमाःघोराःसैनिकायस्य ३० इतिचतुर्थेटीकायांस-

कालकन्योदितवचोनिशम्ययवनेश्वरः चिकीर्षुर्देवगुह्यंसःसस्मितंतामभाषत २७ मयानिरूपितस्तुभ्यंपतिरात्मसमाधिना नाभिनंदतिलोकोऽयंत्वामभद्रामसंमताम् त्वमव्यक्तगतिर्भुंक्ष्व लोकंकर्मविनिर्मितम् २८ याहिमेसैन्यतनायुक्ताप्रजानाशंप्रणेष्यसि २९ प्रज्वारोऽयंममभ्राताल्वंचमेभगिनीभव चराम्युभाभ्यांलोकेऽस्मिन्नव्यक्तोभीमसैनिकः ३० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपुरंजनोपाख्यानेसप्तविंशोऽध्यायः २७ नारदउवाच सैनिकाभयनाम्नोयेबर्हिष्मन्दिष्टकारिणः प्रज्वारकालकन्याभ्यांविचेरुरवनीमिमाम् १ तएकदातुरभसापुरंजनपुरींनृप रुरुधुर्भौमभोगाढ्यांजरत्पन्नगपालिताम् २ कालकन्यापिबुभुजेपुरंजनपुरंबलात् ययाऽभिभूतःपुरुषःसद्योनिःसारतामियात् ३ तयोपभुज्यमानांवैयवनाःसर्वतोदिशम् द्वार्भिःप्रविश्यसुभृशंप्रार्दयन्सकलांपुरीम् ४ तस्यांप्रपीड्यमानायामभिमानीपुरंजनः अवापोरुविधांस्तापान्कुटुंबीममताकुलः ५ कन्योपगूढोनष्टश्रीःकृपणोविषयात्मकः नष्टप्रज्ञोहृतैश्वर्योगंधर्वयवनैर्बलात् ६

प्तविंशोऽध्यायः २७ अष्टाविंशेतुवैदर्भ्याख्यानेनस्त्रीविचिंतया स्त्रीत्वंप्राप्तस्यदैवेनकदाचिन्मुक्तिरुच्यते १ इदानींतुपुरंजनस्यपुंदेहत्यागप्रकारपूर्वकंस्त्रीत्वप्रकारमाह सैनिकाइत्यादिराजसिंहस्यवेश्मनीत्यंतेनदिष्टंदैवंकुर्वंति अधिकुर्वंतीतितथामृत्योरादेशकारिणइतिवा १ जरत्पन्नगेनजीर्णप्राणेनपालिताम् २ ३ द्वार्भिश्चक्षुरादिभी रोगरूपेणप्रविश्य ४ ५ कन्ययाजरयोपगूढःसन् तत्प्रतिक्रियांनलेभइतितृतीयेनान्वयःहृतैश्वर्यःउत्थानादिष्वशक्तेः ६

प्रतिकूलान् अनपेक्षितविषयप्रापणान् अनादृतान् आदरमकुर्वाणान् स्वाधीनत्वाभावात् अनुगाइंद्रियाणि अमात्याइंद्रियदेवाः गतसौहृदा
मध्यवसायाभावात् ७ आत्मानमितिजरयाग्रस्तम् पंचालान्विषयान् आर्तिभिर्विभ्रादिभिर्दूषितान् ८ कालकन्ययाहेतुभूतयायातयामान्
निःसारानपिकामानभिलषन्विगताआत्मनोगतिः पारलौकिकीऐहिकः पुत्रादिस्नेहश्चयस्यसः स्नेहादितिवापाठः ९ सराजापुरंजनोहातु-
मनुचक्रेउपक्रांतवानितिहृयोरन्वयः अनिकामतः अनिच्छयापि १० ११ सपरिच्छदः भृत्यवर्गसहितः कुटुंबेनदीव्यतीतिकौटुंबिकः कुटुं

विशीर्णांस्वपुरींवीक्ष्यप्रतिकूलाननादृतान् पुत्रान्पौत्रानुगामात्यान्जायांचगतसौहृदाम् ७ आत्मा-
नंकन्ययाग्रस्तंपञ्चालानरिदूषितान् दुरंतांचिंतामापन्नोनलेभेतत्प्रतिक्रियाम् ८ कामानभिलषन्दी-
नोयातयामांश्चकन्यया विगतात्मगतिस्नेहः पुत्रदारांश्चलालयन् ९ गंधर्वयवनाक्रांतांकालकन्योपमर्दि-
ताम् हातुंप्रचक्रमेराजातांपुरीमनिकामतः १० भयनाम्नोऽग्रजोभ्राताप्रज्वारः प्रत्युपस्थितः ददाहतांपु
रींकृत्स्नांभ्रातुःप्रियचिकीर्षया ११ तस्यांसंदह्यमानायांसपौरःसपरिच्छदः कौटुंबिकः कुटुंबिन्याउपात-
प्यतसान्वयः १२ यवनोपरुद्धायतनोग्रस्तायांकालकन्यया पुर्यांप्रज्वारसंसृष्टः पुरपालोऽन्वतप्यत १३ नशे
केसोऽवितुंतत्रपुरुकृच्छ्रोरुवेपथुः गंतुमैच्छत्ततोवृक्षकोटरादिवसानलात् १४ शिथिलावयवोयर्हिगंधर्वै
र्हृतपौरुषः यवनैररिभीराजन्नुपरुद्धोरुरोदह १५ दुहितॄः पुत्रपौत्रांश्चजामिजामातृपार्षदान् स्वत्वावशि-
ष्टंयत्किंचिद्गृहकोशपरिच्छदम् १६ अहंममेतिस्वीकृत्यगृहेषुकुमतिर्गृही दध्यौप्रमदयादीनोविप्रयोगउप-
स्थिते १७ लोकांतरंगतवतिमय्यनाथाकुटुंबिनी वर्तिष्यतेकथंत्वेषाबालकाननुशोचती १८ नमय्यना
शितेभुंक्तेनास्नातेस्नातिमत्परा मयिरुष्टेसुसंत्रस्ताभर्त्सितेयतवाग्भयात् १९

बिन्यासंधिर्नात्रविवक्षितः सान्वयः पुत्रादिसहितः १२ यवनैरुपरुद्धान्यायतनानियस्यसः पुरपालः १३ पुरुबहुकृच्छ्रंतेनउरुर्वेपथुर्यस्य
वृक्षकोटरादिवसर्पः १४ कंठेउपरुद्धोरुरोद घुरघुरध्वनिंचकार १५ दुहित्रादीन्दध्याविल्युत्तरेणान्वयः आमयोऽवस्तुषास्वत्वमात्रेणा-
वशिष्टंभोगकृतःप्रागेवक्षीणः १६ १७ ध्यानमेवाह लोकांतरमिति १८ अनाशिते अभोजिते भर्त्सिते भर्त्सनेकृतेयतवाग्भवति १९

भा॰च॰टी॰
६९

अज्ञमविवेकिनंमाम् व्युषितेदेशांतरंगतेगृहमेधीयंवर्त्मगृहधर्ममपिकिंनेष्यति अनुवर्तयिष्यतियुक्तमेतत् यतोवीरसूःपुत्रवतीकिंवा मद्विरहमसहमानामरिष्यत्येवेत्यर्थः २० नविद्यतेपरमयनमाश्रयोयेषाम् अपरायणाःपुत्राःकन्याश्च यद्वा पराश्रयाःकन्याःभिन्नानौ- र्येषाम् २१ अतदर्हणंवस्तुतस्तस्यब्रह्मत्वात् २२ एष यदाक्षयंस्थानंनीयमानस्तदा अनुपथाःप्राणाइंद्रियाणिच तथाचश्रुतिः तमनुत्क्रामंतंप्राणोऽनुत्क्रामतिप्राण मनुत्क्रामंतंसर्वेप्राणाअनुत्क्रामंतीति २३ प्रकृतिंमहाभूतात्मताम् २४ नाविंदत् नसस्मार पुरःपूर्वंसखायंसंतमीश्वरम् २५ अदयालुनाकाम्यकर्मसुयेसंज्ञप्ताःहताः अमीवंपापंक्रौर्यंवा २६ शाश्वतीःसमाःआर्तिमनुभूय

प्रबोधयतिमामज्ञंव्युषितेशोककर्शिता वर्त्मैतद्गृहमेधीयंवीरसूरपिनेष्यति २० कथंनुदारकादीना दारकावापरायणाः वर्तिष्यंतेमयिगतेभिन्ननावइवोदधौ २१ एवंकृपणयाबुद्ध्याशोचंतमतदर्हण म् गृहीतुकृतधीरेनभयनामाभ्यपद्यत २२ पशुवद्यवनैरेषनीयमानःस्वकंक्षयम् अन्वद्रवन्ननुपथाः शोचंतोभृशमातुराः २३ पुरींविहायोपगतउपरुद्धोभुजंगमः यदातमेवानुपुरीविशीर्णाप्रकृतिंगता २४ विकृष्यमाणःप्रसभंयवनेनबलीयसा नाविंदत्तमसाविष्टःसखायंसुहृदंपुरः २५ तंयज्ञपशवो ऽनेनसंज्ञप्तायेदयालुना कुठारैश्चिच्छिदुःक्रुद्धाःस्मरंतोऽमीवमस्यतत् २६ अनंतपारेतमसिमग्नोन- ष्टस्मृतिःसमाः शाश्वतीरनुभूयार्तिंप्रमदासंगदूषितः २७ तामेवमनसागृण्हन्बभूवप्रमदोत्तमा अनंतरंविदर्भस्यराजसिंहस्यवेश्मनि २८

२७ अंतकालेतांभार्यामेवमनसागृण्हन्स्मरन् अनंतरंविदर्भस्यवे- श्मनिप्रमदोत्तमाबभूव अतःपरमस्मिन्प्रकरणेएतावदेवप्रकृतोपयोगिविवक्षितम् स्त्रीध्यानेनस्त्रीत्वप्राप्तावपिपतिव्रताध्यानेनपूर्वादृष्टे नचधार्मिकाद्विदर्भाज्जन्माभूत् धार्मिकसंगेनचविशुद्धस्यभागवतेनमलयध्वजेनसंगोऽभूत् ततोविष्णुभक्तिस्ततोवैराग्यंततस्त- मेवभर्तृरूपंगुरुंपातिव्रत्यधर्मेणभजतोभगवत्प्रसादलब्धज्ञानेनमोक्षइति अन्यत्तुकथाऽलंकारमात्रंतथाऽपिकिंचिद्वृत्तिसामान्ये नेहयोजयिष्यामः विदर्भस्यविशिष्टदर्भोपलक्षितस्यकर्मठस्यराजसिंहस्यधर्मेणहिप्रजापालनेनयज्ञादिनाचक्षत्रियाराजंतेतेषुश्रे- ष्ठस्यवेश्मनि २८ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

मलयोपलक्षितेदक्षिणदेशेध्वजद्वदर्शनीयः सहिश्रीविष्णुभक्तप्रधानोदेशः तत्रमुख्यः महाभागवतइत्यर्थः पंडानिश्चयात्मिकाबुद्धिः तामर्हतीतिपांड्यः सउपयेमेपुरंजनोभागवतसंगंप्राप्तइत्यर्थः २९ आत्मजांश्रीकृष्णसेवारुचिम् तत्संगेनभगवद्धर्मेरुचिरभूदित्यर्थः असितस्यश्रीकृष्णस्येक्षणंययातां यवीयसः सप्तसुतान् श्रवणंकीर्तनंविष्णोःस्मरणंपादसेवनम् अर्चनंवंदनंदास्यमितिभक्तिप्रकारान्सख्यात्मनिवेदनयोस्त्वंपदार्थज्ञानोत्तरकालत्वात् तस्यचभगवतैवोत्तरत्रोपदेक्ष्यमाणत्वादिदानीमनुत्पत्तेः सप्तेत्युक्तम् भगवद्धर्मेरुच्यातच्छ्रवणकीर्तनादिकंजातमित्यर्थः द्रविडभूमिपालकान् द्रविडभूमिर्हिश्रवणादिभक्तिरेवसुरक्षिताऽस्तीतिप्रसिद्धम् ३० अर्बुदमितिश्रवणादीनांप्रत्येकमनेकेप्रकाराअभवन्नित्यर्थः तदुक्तम् भक्तियोगोबहुविधोमार्गैर्भामिनिभाव्यतइति येषांवंशधरैः यतः प्रवृत्तैः संप्रदायभेदैः कृत्स्नामहीमन्वंतरंततःपरंचभोक्ष्यते अविद्याकामकर्मभ्योऽपिरक्षिष्यते ३१ अगस्त्यः अगानिनिश्चिक्रियाणिगात्राणिस्त्याय

उपयेमेवीर्यपणांवैदर्भीमलयध्वजः युधिनिर्जित्यराजन्यान्पांड्यःपरपुरंजयः २९ तस्यांसजनयांचक्रे आत्मजामसितेक्षणाम् यवीयसःसप्तसुतान्सप्तद्रविडभूभृतः ३० एकैकस्याभवत्तेषाराजन्नर्बुदमर्बुदम् भोक्ष्यतेयद्वंशधरैर्महीमन्वंतरंपरम् ३१ अगस्त्यःप्राग्दुहितरमुपयेमेधृतव्रताम् यस्यामिदृच्युताजातइध्मवाहात्मजोमुनिः ३२ विभज्यतनयेभ्यःक्ष्मांराजर्षिर्मलयध्वजः आरिराधयिषुःकृष्णंसजगामकुलाचलम् ३३ हित्वागृहान्सुतान्भोगान्वैदर्भीमदिरेक्षणा अन्वधावतपांड्येशंज्योत्स्नेवरजनीकरम् ३४

तिसंघातयतीत्यगस्त्योमनःसप्राक्प्रथमजातांदुहितरंकृष्णसेवारुचिमुपयेमेतस्यांमनःकृष्णोद्दारतिंबबंधेत्यर्थः धृतानिशमदमादीनिव्रतानिययातांरतिम् इदेभ्यःसत्यलोकादिभोगेभ्योऽपिच्युतस्तद्गृहीतःकृष्णरताविहामुत्रभोगविरागोजातइत्यर्थः सएवोपशमात्मकत्वान्मुनिः कथंभूतः इध्मवाहोआत्मजोयस्यसः तद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिः श्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठमित्यादिश्रुतिप्रसिद्धासमिद्ग्रहणोपलक्षितागुरूपसत्तिर्वैराग्यादभूदित्यर्थः नत्वविरक्तस्यगुरूपसत्तिःसंभवति कयापक्षेयथाश्रुतमेव ३२ क्ष्मांविभज्यतत्रश्रवणादिभक्तिभेदंव्यवस्थाप्य ३३ इदानींपुरंजनस्यरुचीभावेप्राप्तस्यसर्वतोविरक्तस्यपतिरेवगुरुः स्त्रीणामितिवचनात्पतिसेवयागुरुशुश्रूषाप्रकारंदर्शयितुमाह हित्वेत्यादिनाप्रमोदःप्रदइत्यंतेनग्रंथेन मदयतीतिमदिरमीक्षणंयस्याम् ३४

तत्रचंद्रमसाघ्नघस्तासांपुण्यैः सलिलैरुभयत्रांतर्बहिश्चात्मनोमलंक्षालयन् तपआस्थितइत्युत्तरेणान्वयः ३५ अस्यतेभूमौक्षिप्यतइत्यष्टि
र्बीजम् ३६ ३७ विद्ययाउपासनयापक्ककषायः दग्धकामादिवासनः युयुजेआत्मनोब्रह्मतांभावयामास अक्षाणींद्रियाणि अनिलः प्रा-
णः आशयश्चित्तम् विजिताअक्षादयोयेन ३८ आस्तेस्म वर्षशतमितिज्ञानस्यदुःसाधनतांदर्शयति अतएवभक्तिंकृतवानित्या
ह वासुदेवे रतिमुद्वहन् अन्यद्देहादिकंनवेद ३९ सएवंवर्तमानः आत्मन्यात्मानंविद्वान् अन्यस्मादुपरराम कथंविद्वान् व्यतिरिक्तत
यादेहादिव्यतिरिक्तत्वेनकुतः व्यापकतयादेहादिप्रकाशकत्वेन ननुदेहाद्याकारोविमर्शएवतत्प्रकाशयतिनतुनिराकारआत्मातआह आम

तत्रचंद्रमसानामताम्रपर्णी वटोदका तत्पुण्यसलिलैर्नित्यमुभयत्रात्मनोमृजन् ३५ कंदाष्टिभिर्मू-
लफलैः पुष्पपर्णैस्तृणोदकैः वर्तमानः शनैर्गात्रकर्षणंतपआस्थितः ३६ शीतोष्णवातवर्षाणिक्षु
त्पिपासेप्रियाप्रिये सुखदुःखइतिद्वंद्वान्यजयत्समदर्शनः ३७ तपसाविद्ययापक्ककषायोनियमै
र्यमैः युयुजेब्रह्मण्यात्मानंविजिताक्षानिलाशयः ३८ आस्तेस्थाणुरिवैकत्रदिव्यंवर्षशतंस्थिरः
वासुदेवेभगवतिनान्यद्वेदोद्वहन्रतिम् ३९ सव्यापकतयात्मानंव्यतिरिक्ततयात्मनि विद्वान्स्वप्नइ
वामर्शसाक्षिणंविररामह ४० साक्षाद्भगवतोक्तेनगुरुणाहरिणानृप विशुद्धज्ञानदीपेनस्फुरताविश्वतो
मुखम् ४१ परेब्रह्मणिचात्मानंपरंब्रह्मतथात्मनि वीक्षमाणोविहायेक्षामस्मादुपररामह ४२ पतिं
परमधर्मज्ञंवैदर्भीमलयध्वजम् प्रेम्णापर्यचरद्धित्वाभोगान्सापतिदेवता ४३

र्शस्यापिसाक्षिणम् अयंभावः आमर्शोनामांतःकरणवृत्तिः साचजडत्वादात्मप्रकाश्यैवेति यथास्वप्नेममेदंशिरश्छिन्नमित्यादिप्रतीतौ
तद्व्यतिरिक्तमात्मानंवेत्तितद्वत् ४० केनविद्वान् तत्राह साक्षाद्धरिरेवयोगुरुस्तेनोक्तेनसर्वतोमुखंयथातथास्फुरताअनवच्छिन्नेनज्ञा
नेन ४१ तदेवाह परइति ब्रह्मैवाहंनसंसारीति ब्रह्मण्यात्मनईक्षणेशोकादिनिवृत्तिः अहमेवब्रह्मेत्यात्मनिब्रह्मणईक्षणेब्रह्मपारो
ऽक्ष्यनिवृत्तिः अतोव्यतिहारेणेक्षमाणअस्मात्संसारादुपररामननन्वेवमपिजीवस्यकुतोब्रह्मत्वापत्तिः ईक्षणस्यैवव्यवधायकत्वादि
त्याशंक्याह ईक्षांविहायदग्धेंधनानलवत्तस्याः स्वयमेवोपशांतेरितिभावः ४२ ४३ ७ ७ ७

उपर्पतिंपत्युःसमीपे यद्वापत्युः किंचिन्मात्रंन्यूनात्समानासतीचभाविन्त्यर्थः उपोधिकर्चोनिकर्मप्रवचनीयः तद्योगेचद्वितीयाशांतमंगारा स्यमनल्पमुपशांताशिखाज्वालायथाभवतितद्वत् ४४ तदानीमपिसुस्थिरमासनंयस्य अतएवाजानतीयदातदायथापूर्वमसेवत ४५ पत्युरं घ्रिमर्चयंतीयदातस्मिन्नंघ्रावूष्माणंनापश्यत् ४६ अवंधुंपतिरहितम् अश्रुभिरासिच्य ४७ क्षत्रबंधुभ्यः अधार्मिकक्षत्रियेभ्योऽपि ४८ अवर्तयत्प्रवर्तयामास ४९ तस्यांनिधायाग्निदानेनादीप्यच ५० पूर्वतरः अनादिरीश्वरः सखाद्वासुपर्णाविति श्रुतेः साम्नाप्रि-

चीरवासाव्रतक्षामावेणीभूतशिरोरुहा बभावुपपतिंशांताशिखाशांतमिवानलम् ४४ अजानती-
प्रियतमंयदोपरतमंगना सुस्थिरासनमासाद्ययथापूर्वमुपाचरत् ४५ यदानोपलभेतांघ्रावूष्माणं-
पत्युरर्चती आसीत्संविग्नहृदयायूथभ्रष्टामृगीयथा ४६ आत्मानंशोचतीदीनमबंधुंविक्लवाश्रुभिः
स्तनावासिच्यविपिनेसुस्वरंप्ररुरोदसा ४७ उत्तिष्ठोत्तिष्ठराजर्षेइमामुदधिमेखलाम् दस्युभ्यःक्षत्रबं-
धुभ्योबिभ्यतींपातुमर्हसि ४८ एवंविलपतीबालाविपिनेनुगतापतिम् पतितापादयोर्भर्तूरुदत्यश्रूण्य-
वर्तयत् ४९ चितिंदारुमयींचित्वातस्यांपत्युःकलेवरम् आदीप्यचानुमरणेविलपंतीमनोदधे ५० तत्र-
पूर्वतरःकश्चित्सखाब्राह्मणआत्मवान् सांत्वयन्वल्गुनासाम्नातामाहरुदतींप्रभो ५१ ब्राह्मणउ-
वाच कात्वंकस्यासिकोवायंशयानोयस्यशोचसि जानासिकिंसखायंमांयेनाग्रेविचचर्थह ५२
अपिस्मरसिचात्मानमविज्ञातसखंसखे हित्वामांपदमन्विच्छन्भौमभोगरतोगतः ५३ हंसावहंचत्वं-
चार्यसखायौमानसायनौ अभूतामंतरावौकःसहस्रपरिवत्सरान् ५४ सत्वंविहायमांबंधोगतोग्राम्य-
मतिर्महीम् विचरन्पदमद्राक्षीःकयाचिन्निर्मितंस्त्रिया ५५

यवाक्येनसंबोधयन् ५१ यस्ययंशोचसि अग्रेसृष्टेःपूर्वंविचचर्थह मयिस्थितत्वेनसख्यंसुखमनुभूतवानसि ५२ यद्यपिमांनजानासि तथाप्यात्मानंत्वामविज्ञातसखं अविज्ञातः कश्चिन्मेसखाआसीदित्येवंकिंस्मरसिसखेइतिपुंस्त्वनिर्देशः प्राक्तनपुंस्त्वस्मरणायसख्यं- स्मारयन् स्ववियोगकृतमनर्थमाह हित्वेतिसार्द्धैःपद्भिः पदंस्थानम् ५३ हंसौशुद्धौमानसंहृदयमयनंययोः कयापक्षेमानससरसिस्थितौपि दिव्यावभूतांजातौ ओकोगृहम् अंतराविनैववाशब्दएवार्थेसहस्रपरिवत्सरान्महाप्रलयोयावत् ५४ हेबंधोग्राम्येसुखेमतिर्यस्य स्त्रिया मायया ५५

पंचारामाउपवनानियस्मिन् नवद्वाराणिप्राणाश्छिद्राणियस्मिन् एकःप्राणःपालोयस्मिन् त्रीणिपृथिव्यप्तेजांसि कोष्ठानिप्राकारायस्मिन् षट् ज्ञानेंद्रियमनांसिकुलानि अभीष्टविषयसमर्पकावणिजोयस्मिन् पंचविपणाहट्टाः कर्मेंद्रियाणियस्मिन् पंचभूतानिप्रकृतिःउपादान-कारणंयस्यस्त्रीबुद्धिरेवधवःपतिःस्वामिनीयस्मिन् ५६ स्वयमेवेमंश्लोकंव्याचष्टे पंचेंद्रियार्थाइतिषट्कुलमिति एकपालमितिचस्पष्टत्वान्नव्याख्यातम् ५७ भूतान्येवप्रकृतिरुपादानंयस्यस्त्रीधवमित्यस्यव्याख्यानम् शक्तिरधीशायस्यतद्वशःसन्नित्यर्थः ५८ स्पृष्टः अभिभूतः अतोनविद्यतेश्रुतेब्रह्मत्वेस्मृतिर्यस्य ५९ तत्वमुपदिशति नत्वमितिचतुर्भिः सुहृत्पतिः नवद्वारेपुरेययारुद्धोऽसितस्याः ६०

पंचारामंनवद्वारमेकपालंत्रिकोष्ठकम् षट्कुलंपंचविपणंपंचप्रकृतिस्त्रीधवम् ५६ पंचेंद्रियार्थाआ
रामाद्वारःप्राणानवप्रभो तेजोऽबन्नानिकोष्ठानिकुलमिंद्रियसंग्रहः ५७ विपणस्तुक्रियाशक्तिर्भू
तप्रकृतिरव्यया शक्त्यधीशःपुमांस्त्वत्रप्रविष्टोनावबुध्यते ५८ तस्मिंस्त्वंरामयास्पृष्टोरममाणोऽश्रुत
स्मृतिः तत्संगादीदृशींप्राप्तोदशांपापीयसींप्रभो ५९ नत्वंविदर्भदुहितानायंवीरःसुहृत्तव नप-
तिस्त्वंपुरंजन्यारुद्धोनवमुखेयया ६० मायाह्येषामयासृष्टायत्पुमांसंस्त्रियंसतीम् मन्यसेनोभयं
यद्वैहंसौपश्यावयोर्गतिम् ६१ अहंभवान्नचान्यस्त्वंत्वमेवाहंविचक्ष्वभोः ननौपश्यंतिकवयश्छिद्रं
जातुमनागपि ६२ यथापुरुषआत्मानमेकमादर्शचक्षुषोः द्विधाभूतमवेक्षेततथैवांतरमावयोः ६३ ए
वंसमानसोहंसोहंसेनप्रतिबोधितः स्वस्थस्तद्व्यभिचारेणनष्टामापपुनःस्मृतिम् ६४

पुमांसंपूर्वजन्मनियदमन्यथाइदानींचसतींश्रेष्ठांस्त्रियंयन्मन्यसेएषामायायतउभयमपिवस्तुतोनास्ति यस्मादावांहंसौशुद्धौनौआवयोर्वक्ष्यमाणांगतिंस्वरूपंपश्य ६१ तत्वंपदार्थयोश्चिदंशेनैक्यमाह अहमेवभवान् उपचारंवारयति नचान्यइति व्यतिहारोपदेशःउक्ताभिप्रायः छिद्रमंतरम् ६२ तर्हिकथमावयोरज्ञत्वसर्वज्ञत्वादिभेदस्तत्राह यथेति आत्मानंदेहमादर्शेनिर्मलेमहांतंस्थिरंचावेक्षेत परस्यचक्षुषिचतद्विपरीतम् विद्याविद्योपाधिकृतोधर्मभेदइत्यर्थः ६३ एवंनारदवाक्यम् एवममुनाप्रकारेणसमानसोहंसः क्षेत्रज्ञः हंसेनपरमात्मनाबोधितःसन् स्वस्थःआ-त्मनिस्थितःसन् चिरंध्यात्वा तद्व्यभिचारेणेश्वरवियोगेनविषयाभिलाषबुद्ध्यानष्टांस्मृतिमहंब्रह्मास्मीतिज्ञानंपुनःप्राप्तवान् ६४

कथामात्रमितिबुद्धिंवारयति बर्हिष्मन्निति पारोक्ष्येणराजकथामिषेण नचहेतुः यद्यस्मात् हेबर्हिष्मन् प्राचीनबर्हिः एतद्राजकथामिषेण-
आत्मकथाप्रदर्शिना यस्माद्देवः श्रीनारायणः परोऽक्षप्रियः साक्षादात्मज्ञानकथनेनतवचेतसिकथानायातीतिभावः ६५ इतिचतु
र्थेटीकायामष्टाविंशतितमोऽध्यायः २८ ऊनविंशेपरोक्षार्थव्याख्यानेनोपसंहृतम् स्त्रीसंगतोभवस्त्वीशसंगान्मुक्तिरितिस्फुटम् १
कवयः अध्यात्मविदः १ व्यनक्तिलिंगयतिचेतनीकरोतीत्यर्थः यद्वाव्यनक्तिप्रकटयति ततश्चस्वकर्मणापुरंजनयतीतिपुरंजनपदंव्याख्या

बर्हिष्मन्नेतदध्यात्मंपारोक्ष्येणप्रदर्शितम् यत्परोक्षप्रियोदेवोभगवान्विश्वभावनः ६५ इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपुरंजनोपाख्यानेअष्टाविंशतितमोऽध्यायः २८ प्राचीनबर्हिरुवाच
भगवंस्तेवचोऽस्माभिर्नसम्यगवगम्यते कवयस्तद्विजानंतिनवयंकर्ममोहिताः १ नारदउवाच
पुरुषंपुरंजनंविद्याद्यद्व्यनक्त्यात्मनःपुरः एकद्वित्रिचतुष्पादंबहुपादमपादकम् २ योऽविज्ञाताहृतस्तस्यपु
रुषस्यसखेश्वरः यन्नविज्ञायतेपुंभिर्नामभिर्वाक्रियागुणैः ३ यदाजिघृक्षुःपुरुषःकार्त्स्न्येनप्रकृतेर्गुणा
न् नवद्वारंद्विहस्तांघ्रितत्रामनुतसाध्विति ४ बुद्धिंतुप्रमदांविद्यान्ममाहमितियत्कृतम् यामधिष्ठायदेहेऽ
स्मिन्पुमान्भुंक्तेऽक्षिभिर्गुणान् ५ सखायइंद्रियगणाज्ञानंकर्मचयत्कृतम् सख्यस्तद्वृत्तयःप्राणःपंचवृत्तिर्य
थोरगः ६ बृहद्बलंमनोविद्यादुभयेंद्रियनायकम् पंचालाःपंचविषयायन्मध्येनवखंपुरम् ७ अक्षिणीना
सिकेकर्णौमुखंशिश्नगुदाविति द्वेद्वेद्वारौबहिर्यातियस्तदिंद्रियसंयुतः ८ अक्षिणीनासिकेआस्यमिति
पंचपुरःकृताः दक्षिणादक्षिणःकर्णउत्तराचोत्तरःस्मृतः ९

तंप्रवक्ति एकद्व्यादयःपादायस्य २ अविज्ञातशब्देनाहृतः व्याहृतःउक्तोयःसईश्वरः अविज्ञातनाम्नानिरुक्तिः यद्यस्मात्पुंभिर्नामादियो
गेननविज्ञायते ३ नवतेपुपरंपुमध्ये ४ अक्षिभिरिंद्रियैः ५ पंचवृत्तित्वात् पंचशिराःसर्पइवप्राणः ६ एकादशमहाभटइति अने-
नएकादशोमहाभटोनायकइत्युक्तः तंदर्शयति बृहद्बलंयस्यतन्मनः नवखानिद्वाराणियस्य ७ द्युमत्सखइत्यादेरर्थसंक्षेपेणाह यस्त
दिंद्रियसंयुतःसआत्मातामिर्द्वार्भिःबहिर्यातीति ८ पुरःपूर्वभागेकृताः ९ ५ ५ ५ ५

नेत्रेइति रूपमितिचक्षुषेतिखद्योताद्दीनांव्याख्यानम् शेषोऽनुवादः ईश्वरःपुरंजनः १० नासेइतिव्याख्या अवधुनोतीत्यवधूतोवायुः तदा त्मकेनोच्छ्वासेनसहैकस्यानत्वात् घ्राणोऽवधूतः आस्यमितिव्याख्या रसज्ञविपणान्वितइत्यत्ररसज्ञशब्दनिर्दिष्टस्यरसविदित्यनुवादः र सज्ञइतिव्याख्यारसनेंद्रियमित्यर्थः विपणोवाग्रसविद्रस इत्येवपाठः आर्षत्वान्नदोषः ११ अंधः अन्नम् १२ १३ ग्रामकमित्यस्यानुवा- दःग्रामिणांरतिरिति तस्यव्याख्याव्यवायइति १४ १५ विषूचीनपदार्थानुवादोविषूचिरिति तद्गुणैर्मनोगुणैस्तमःसत्वरजोभिः १६

पश्चिमेइत्यधोद्वारौगुदंशिश्नमिहोच्यते खद्योताविर्मुखीचात्रनेत्रेएकत्रनिर्मिते रूपंविभ्राजितंताभ्यांविचष्टेचक्षुषेश्वरः १० नलिनीनालिनीनासेगंधःसौरभउच्यते घ्राणोऽवधूतोमुख्यास्यंविपणोवाग्रसविद्रसः ११ आपणोव्यवहारोयचित्रमंधोबहूदनम् पितृहूर्दक्षिणःकर्णउत्तरोदेवहूःस्मृतः १२ प्रवृत्तंचनिवृत्तंचशास्त्रंपंचालसंज्ञितम् पितृयानंदेवयानंश्रोत्राच्छ्रुतधराद्व्रजेत् १३ आसुरीमेंद्रमर्वाग्द्वारंव्यवायोग्रामिणांरतिः उपस्थोदुर्मदःप्रोक्तोनिर्ऋतिर्गुदउच्यते १४ वैशसंनरकंपायुर्लुब्धकोऽंधौतुमेशृणु हस्तपादौपुमांस्ताभ्यांयुक्तोयातिकरोतिच १५ अंतःपुरंचहृदयंविषूचिर्मनउच्यते तत्रमोहंप्रसादंवाहर्षंप्राप्नोतितद्गुणैः १६ यथायथाविक्रियतेगुणाक्तोविकरोतिवा तथातथोपद्रष्टात्मातद्वृत्तीरनुकार्यते १७ देहोरथस्त्विंद्रियाश्वःसंवत्सररयोगतिः द्विकर्मचक्रस्त्रिगुणध्वजःपंचासुबंधुरः १८ मनोरश्मिर्बुद्धिसूतोहृन्नीडोद्वंद्वकूबरः पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपःसप्तधातुवरूथकः १९

महिषीयद्यदीहेतेत्यादेरर्थंसंगृह्याहयथायथाबुद्धिःस्वप्नेविक्रियतेजाग्रतिविकरोतिवाइंद्रियाणिपरिणमयति तस्या गुणैरक्तोलिप्तआत्मातथातथातस्यावृत्तीःदर्शनस्पर्शनाद्याःकेवलमुपद्रष्टैवसन्बलादनुकार्यते १७ आशुगमित्येतद्व्याचष्टे संवत्स रस्येवाप्रतिहतोरयोवेगःप्रतीतितोयस्यससंवत्सररयःवस्तुतस्तुअगतिःस्वप्नशरीरादेर्बुद्धावेवविवृत्तत्वेनदेशांतरगत्यभावात् पा दांतरेसंवत्सरश्चतत्कृतंवयश्चताभ्यांगतिर्यस्येति द्वीषमित्यस्यव्याख्यानारदेनकृता द्विचक्रमित्यस्यव्याख्याद्विकर्मचक्रइति त्रिगुणध्वजइतित्रिवेणुपदव्याख्या १८ पंचप्रहरणमित्येतद्व्याचष्टे पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपइति १९ ७ ७ ७

पंचेंद्रियैःसूनाविनोदमिवान्यायेनविषयसेवांकरोतीतिपंचसूनाविनोदकृत् अनेनचचारमृगयांनचेत्यादिव्याख्यातम् २० परिक्रांत्यापरि-
क्रमणेन २१ अभिनंदतिनजगृहेलोकानांक्षयाय २२ चराःसंचारिणःभूतानामुपसर्गैःपीडायामाशुरयःशीघ्रोमृत्युहेतुः स योऽवेगोयस्यप्रज्वारस्ये-
तिप्रशब्दव्याख्या पाठांतरेभूतकृताःअरयःअनेनचारिभिरुपरुद्धइत्यादिपदंव्याख्यातम् द्विविधःशीतोष्णरूपेणप्रवेशनिर्गमभेदात् २३
एवंपरोक्षत्वेनोक्तमर्थंव्याख्यायस्वयंकथातात्पर्यमाह एवमित्यादिविरमक्रमेणेत्यंतेन आधिदैविकादिभिर्दुःखैःक्लिश्यमानोममाहमि-
तिदेहेशतंवर्षाणिशेतेवर्ततइतिद्वयोरन्वयः २४ अशनापिपासादीन्प्राणधर्मान्अंधत्वादीनिंद्रियधर्मान्कामादीन्मनोधर्मांश्चनिर्गु-

आकूतिर्विक्रमोबाह्वोर्मृगतृष्णांप्रधावति एकादशेंद्रियचमूःपंचसूनाविनोदकृत् संवत्सरश्चंडवेगःका
लोयेनोपलक्षितः २० तस्याहानीहगंधर्वागंधर्व्योरात्रयःस्मृताः हरंत्यायुःपरिक्रांत्याषष्ट्युत्तरशतत्रयम्
२१ कालकन्याजरासाक्षाल्लोकस्तांनाभिनंदति स्वसारंजगृहेमृत्युःक्षयाययवनेश्वरः २२ आधयोव्या
धयस्तस्यसैनिकायवनाश्चराः भूतोपसर्गाशुरयःप्रज्वारोद्विविधज्वरः २३ एवंबहुविधैर्दुःखैर्दैवभूतात्मसं
भवैः क्लिश्यमानःशतंवर्षंदेहेदेहीतमोवृतः २४ प्राणेंद्रियमनोधर्मानात्मन्यध्यस्यनिर्गुणः शेतेकामल-
वान्ध्यायन्ममाहमितिकर्मकृत् २५ यदात्मानमविज्ञायभगवंतंपरंगुरुम् पुरुषस्तुविषज्जेतगुणेषुप्र
कृतेःस्वदृक् २६ गुणाभिमानीसतदाकर्माणिकुरुतेवशः शुक्लंकृष्णंलोहितंवायथाकर्माभिजायते २७
शुक्लात्प्रकाशभूयिष्ठाँल्लोकानाप्नोतिकर्हिचित् दुःखोदर्कान्क्रियायासांस्तमःशोकोत्कटान्क्वचित् २८
क्वचित्पुमान्क्वचिच्चस्त्रीक्वचिन्नोभयमंधधीः देवोमनुष्यस्तिर्यग्वायथाकर्मगुणंभवः २९ क्षुत्परी-
तोयथादीनःसारमेयोगृहंगृहम् चरन्विंदतियद्दिष्टंदंडमोदनमेववा ३०

णोऽप्यात्मन्यध्यस्यकामलवान् विषयसुखलेशान्ध्यायन्कर्मकृत् २५ ततःकिमतआह यदेतिद्वाभ्याम् स्वदृक्प्रकाशकस्वभावोऽपि
२६ शुक्लंसात्त्विकंकृष्णंतामसंलोहितंराजसंयथाकर्मतथाजायते २७ तदेवाह शुक्लादितिद्वाभ्याम् प्रकाशोभूयिष्ठोयेषुदुःखमुदर्के-
उत्तरफलंयेषुक्रियया आयासोयेषुतान् लोहितात् तमःशोकावुत्कटौयेषुतान् कृष्णादितिज्ञेयम् २८ नोभयंनपुंसकंयथाकर्मगुणंकर्म
गुणानतिक्रम्य २९ तेषुदैववशेनसुखदुःखेप्राप्नोतीतिसदृष्टांतमाहद्वाभ्याम् क्षुधापरीतोव्याप्तःसारमेयःश्वादंडंदंडेनताडनम् ३०

कामव्याप्तआशयोयस्य ३१ ननुतर्हिसुखस्यसंभवात्दुःखस्यचप्रतीकारसंभवान्नैकांततोहेयत्वंतत्राह दुःखेष्विति दुःखस्यप्रतीकारस्तावन्नास्तिस्याच्चेत्तस्यतस्यप्रतिक्रियातथाऽपित्रिविधेषुदुःखेषुमध्येएकतरेणापिदुःखेनव्यवच्छेदोवियोगोनास्ति ३२ प्रतिक्रियाणामपिदुःखरूपत्वादितिसदृष्टांतमाह यथाहीति ३३ दुःखस्यमूलभूतानितुकर्माणिप्रतिक्रियादिकर्मभिर्नैवनिवर्तंत इत्याह नैकांततःअत्यंतंसवासनम् केवलंज्ञानरहितम् अविद्योपसृतंप्राप्तम् अतोविरोधान्ननिवर्तकत्वमितिभावः अत्रदृष्टांतः स्वप्नेदृष्टःस्वप्नः प्रबोधंविनायथातंस्वप्नमत्यंतंनप्रतिकरोतीत्यर्थः ३४ ननुतर्हिअज्ञानविलसितत्वेनसंसृतिहेतोर्देहादेरप्यसात्विकं

तथाकामाशयोजीवउच्चावचपथाभ्रमन् उपर्यधोवामध्येवायातिदिष्टंप्रियाप्रियम् ३१ दुःखेष्वेकतरेणापिदैवभूतात्महेतुषु जीवस्यनव्यवच्छेदःस्याच्चेत्तत्तत्प्रतिक्रिया ३२ यथाहिपुरुषोभारंशिरसागुरुमुद्वहन् तंस्कंधेनसआधत्तेतथासर्वाःप्रतिक्रियाः ३३ नैकांततःप्रतीकारःकर्मणांकर्मकेवलम् द्वयंह्यविद्योपसृतंस्वप्नेस्वप्नइवानघ ३४ अर्थेह्यविद्यमानेऽपिसंसृतिर्ननिवर्तते मनसालिंगरूपेणस्वप्नेविचरतोयथा ३५ अथात्मनोऽर्थभूतस्ययतोनर्थपरंपरा संसृतिस्तद्व्यवच्छेदोभक्त्यापरमयागुरौ ३६ वासुदेवेभगवतिभक्तियोगःसमाहितः सध्रीचीनेनवैराग्यज्ञानंचजनयिष्यति ३७ सोऽचिरादेवराजर्षेस्यादच्युतकथाश्रयः शृण्वतःश्रद्दधानस्यनित्यदास्यादधीयतः ३८ यत्रभागवताराजन्साधवोविशदाशयाः भगवद्गुणानुकथनश्रवणाव्यग्रचेतसः ३९

तन्निवर्तनप्रयासेनतत्राह अर्थेहीति लिंगरूपेणउपाधिभूतेन ३५ तदेवंसंसृतिप्रकारमुक्तातन्निवृत्तिप्रकारमाह अथतस्मात्पुरुषार्थभूतस्यैवात्मनःयतोऽज्ञानान्मनसोवाअनर्थपरंपरारूपासंसृतिर्भवति तस्याव्यवच्छेदोगुरुरूपेवासुदेवेभक्त्यैव ३६ ननुसंसृतिनिवृत्तिर्वैराग्यपूर्वकात् ज्ञानादेवनतुभक्त्यातरतिशोकमात्मविदित्यादिश्रुतेस्तत्राह वासुदेवइति सध्रीचीनेनसमीचीनेनप्रकारेण ३७ नन्वसौमहाफलोभक्तियोगःकथंस्यादतआह सतुअच्युतस्यकथामाश्रित्यवर्तमानोऽचिरात्स्यात् कस्यस्यात्तदाह शृण्वतःअधीयानस्य ३८ कुत्रस्यात्तदाह यत्रेति भगवतोगुणानुकथनेश्रवणेचव्यग्रंसत्वरंचेतोयेषांते ३९ ७ ७ ७

ननुसत्संगमंतरेणस्वयमेवकथाचिंतनादिनाभक्तिर्भवेदेवेत्याशंक्याहद्वाभ्याम् तस्मिन्स्थानेमहद्भिर्मुखरिताः कीर्तिताः मधुभिच्चरि
त्रमेवपीयूषंतदेवशिष्यतइतिशेषोयासांताः असारांशरहितशुद्धामृतवाहिन्यइत्यर्थः अवितृषः अलंबुद्धिशून्याः संतः गाढैः सावधानैः क-
र्णैर्यताः सरितः पिबंतिसेवंते अशनशब्देनक्षुल्लक्ष्यते अशनादयस्तान्नस्पृशंतिभक्तिरसिकान्नबाधंतइत्यर्थः ४० सत्संगमंतरेण
स्वयमेवकथाचिंतनादिनावालस्यादिनारसावेशाभावाच्चक्षुत्पिपासाद्यभिभूतस्यभक्तिर्नसंभवतीत्याह एतैरिति ४१ भगवदनु-
ग्रहमंतरेणनतुकस्यापिज्ञानसंभवइतिकैमुत्यन्यायेनाह चतुर्भिः प्रजापतिर्ब्रह्मा ४२ मदंताः अहंनारदोऽंतेयेषाम् ४३ वाचांपत

तस्मिन्महन्मुखरितामधुभिच्चरित्रपीयूषशेषसरितः परितःस्रवंति तायेपिबंत्यवितृषोनृपगाढकर्णैस्ता-
न्नस्पृशंत्यशनतृड्भयशोकमोहाः ४० एतैरुपद्रुतोनित्यंजीवलोकःस्वभावजैः नकरोतिहरेर्नूनंक-
थाऽमृतनिधौरतिम् ४१ प्रजापतिपतिःसाक्षात्भगवान्गिरिशोमनुः दक्षादयःप्रजाध्यक्षानैष्ठि
काःसनकादयः ४२ मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः भृगुर्वसिष्ठइत्येतेमदंताब्रह्मवादि
नः ४३ अद्यापिवाचस्पतयस्तपोविद्यासमाधिभिः पश्यंतोऽपिनपश्यंतिपश्यंतपरमेश्वरम् ४४
शब्दब्रह्मणिदुष्पारेचरंतउरुविस्तरे मंत्रलिंगैर्व्यवच्छिन्नंभजंतोनविदुःपरम् ४५ यदायमनुगृ-
ण्हातिभगवानात्मभावितः सजहातिमतिंलोकेवेदेचपरिनिष्ठिताम् ४६ तस्मात्कर्मसुबर्हि-
ष्मन्नज्ञानादर्थकाशिषु मार्थदृष्टिंकृथाःश्रोत्रस्पर्शिष्वस्पृष्टवस्तुषु ४७

योऽपिविद्यासमाधिभिरुपायैः
पश्यंतोविचिन्वंतोऽपिपश्यंतंसर्वसाक्षिणंनपश्यंति ४४ कुतइत्यतआह शब्दब्रह्मणिवेदेउरुर्विस्तारोयस्य अर्थतोऽपिपारशून्येतस्मिन् व
र्तमानाःमंत्राणांलिंगैर्वज्रहस्तत्वादिगुणयुक्तविविधदेवताऽभिधानसामर्थ्यैः परिच्छिन्नमेवेंद्रादिरूपंतत्तत्कर्माग्रहेण भजंतःपरंपरमेश्व
रंनविदुः ४५ तर्ह्यन्यःकोनामकर्माद्याग्रहंहित्वापरमेश्वरमेवभजेदित्यतआह यदायमनुगृण्हाति अनुग्रहेहेतुः आत्मनिभावितःसन्
सतदालोकेलोकव्यवहारेवेदेचकर्ममार्गेपरिनिष्ठितांमतिंत्यजति ४६ अर्थंकाशिषुपरमार्थत्वेनप्रकाशमानेषुपुरुषार्थबुद्धिंमाकृथाः प्ररो
चनार्थंकेवलंश्रोत्रप्रियेषुनस्पृष्टंवस्तुयैः ४७

ननुवेदेनस्वर्गादिसाधनत्वेनोक्तानिकर्माणीतिवेदवादिनोवदंति कथमस्पृष्टवस्तुष्वित्युच्यतेतत्राह येधूम्रधियोमलिनबुद्धयःसक-
र्मकंकर्मपरंवेदमाहुस्ते अतद्विदः अवेदज्ञाः यतस्तेस्वंस्वरूपभूतंलोकमात्मतत्वंवेदतात्पर्यगोचरंनविदुः यत्रदेवोऽस्ति ४८ त्वंतुमहा
मूर्खएवइत्याह आस्तीर्येति इहद्वधाद्बहुपशुवधात्मानीप्रज्वाहमित्यहंकारी अतस्तब्धः अविनीतःसन् कर्मनावेदपि परंविद्यास्वरूपमृत
चनवेत्सि नारदःस्वयंकृपयातद्द्वयंनिरूपयति हरितोषयतीतिहरितोषंयत्तदेवकर्मयययातस्मिन् हरौमतिर्भवतिसैवविद्यामहाफलत्वात्
४९ कुतइत्यपेक्षायांहरेःपरमफलत्वंदर्शयन्नाहद्वाभ्याम् हरिर्देहभृतामात्माईश्वरश्चतत्रहेतुः स्वयंस्वातंत्र्येणप्रकृतिः कारणमतस्त
पांतत्पादमूलमेवशरणमाश्रयः यतःयस्मिन् ५० नचतद्भजनेअन्यभजनइवदुःखंभयंचेत्याह सवाइति इतियोवेदसएवविद्वान्

स्वलोकंनविदुस्तेवैयत्रदेवोजनार्दनः आहुर्धूम्रधियोवेदंसकर्मकमतद्विदः ४८ आस्तीर्यदर्भैः प्रागग्रैःकार्त्स्न्येनक्षितिमंडलम् स्तब्धोबृहद्वधान्मानीकर्मनावैषियत्परम् तत्कर्महरितोषंयत् साविद्यातन्मतिर्यया ४९ हरिर्देहभृतामात्मास्वयंप्रकृतिरीश्वरः तत्पादमूलंशरणंयतःक्षेमोनृणामिह ५० सवैप्रियतमश्चात्मायतोनभयमण्वपि इतिवेदसवैविद्वान्योविद्वान्सगुरुर्हरिः ५१ नारदउवाच प्रश्नएवंहिसंछिन्नोभवतःपुरुषर्षभ अत्रमेवदतोगुह्यंनिशामयसुनिश्चितम् ५२ क्षुद्रंचरंसुमनसांशरणेमिथित्वारक्तंषडंघ्रिगणसामसुलुब्धकर्णम् अग्रेवृकानसुतृपोऽविगणय्ययांतंपृष्ठेमृगंमृगयलुब्धकबाणभिन्नम् ५३

गुरुरेवहरिश्चेत्युक्तमुपसंहरति ५१ एवंभवतःप्रश्नःसंछिन्नः परिहृतः तदेवमात्मनोबंधमोक्षप्रका
रकयारूपेणकथितेऽपिनातिनिर्विण्णचित्तंपुत्रागमनंप्रतीक्षमाणंसंतंतत्क्षणमेवमहाभयकंपितसकलगात्रंगृहान्निर्वासयितुंहरिणरूप-
कमाह अत्रेति वदतोमेवचःशृणु ५२ क्षुद्रमल्पंचरतीतितथातम् अलुक्सुमनसांपुष्पाणांशरणे आश्रमेवाटिकायांमिथित्वामिथः
परस्परंस्त्रियासहमिलित्वातत्रैव रक्तमासक्तंषडंघ्रयोभ्रमरास्तेषांगणास्तेषांसामसुगीतेषुलुब्धः कर्णोयस्यतंपरेषामसुभिर्हृतैः स्वीया-
नसूंस्तर्पयंतीत्यसुतृपः तानविगणय्य अगणयित्वालुब्धकस्यबाणेनभिन्नंमृगंमृगयान्वेषय ५३ ७ ७ ७

श्लोकंप्रस्तुतंयोजयन्व्याचष्टे सुमनोभिःसमानोधर्मःपरिणामविरसत्वंयासांस्त्रीणाम् मिथित्वेत्यस्यव्याख्या मिथुनीभूयस्त्रीभिःसंहे तिशेषःस्त्रक्मित्यस्यव्याख्या तास्वभिनिवेशितंमनोयेन असकृत्पदल्यस्यव्याख्या आयुर्हरतइति यांतमित्यस्यव्याख्याविहरंतमि- ति अंतर्नलिकायांगूढेनशरेणपराविध्यति दूरादेवताडयति ५४ उपदेशसारमाह सइति विचक्ष्यविचार्य अंतर्हृदिचित्तंकर्णयोर्धुनीं नदीमिवबहिर्वृत्तिंचित्तेनियच्छ एतच्चसर्वेंद्रियोपलक्षणार्थम् गृहाश्रमंचजहि कीदृशम् असत्तमानामतिकामुकानांयानियूथानितै

सुमनःसधर्माणांस्त्रीणांशरणआश्रमेपुष्पमधुगंधवत्क्षुद्रतमंकाम्यकर्मविपाकजंकामसुखलवंजै ह्व्योपस्थ्यादिविचिन्वंतमिथुनीभूयतदभिनिवेशितमनसंषडंघ्रिगणसामगीतवदतिमनोहरवनितादि- जनालापेष्वतितरामतिप्रलोभितकर्णमग्रेवृकयूथवदात्मनआयुर्हरतोऽहोरात्रांतान्काललवविशेषान- विगणय्यगृहेषुविहरंतंपृष्ठतएवपरोक्षमनुप्रवृत्तोलुब्धकःकृतांतोऽतःशरेणयमिहपराविध्यतितमिम- मात्मानमहोराजन्भिन्नहृदयंद्रष्टुमर्हसीति ५४ सत्वंविचक्ष्यमृगचेष्टितमात्मनोऽतश्चित्तंनियच्छहृ दिकर्णधुनींचचित्ते जह्यंगनाश्रममसत्तमयूथगाथंप्रीणीहिहंसशरणंविरमक्रमेण ५५ राजोवा च श्रुतमन्वीक्षितंब्रह्मन्भगवान्यदभाषत नैतज्जानंत्युपाध्यायाःकिंनब्रूयुर्विदुर्यदि ५६ संश- योऽत्रतुमेविप्रसंछिन्नस्तत्कृतोमहान् ऋषयोऽपिहिमुह्यंतियत्रनेंद्रियवृत्तयः ५७ कर्माण्यारभतेये नपुमानिहविहायतम् अमुत्रान्येनदेहेनजुष्टानिसयदश्नुते ५८

षांगाथावार्तायस्मिन् जीवानांशरणमीश्वरम् एवंक्रमेणसर्वतोविरम ५५ अर्थांतरंमत्वापूर्वोक्तमर्थमनुवदति श्रुतमन्वीक्षितंविचारि तंब्रह्मन् हेनारद एतत्त्वदुक्तमात्मतत्वमुपाध्यायाः येममकर्मोपदेशारः आचार्यास्तेनजानंति ५६ अतस्तत्कृतउपाध्यायकृतः तद्वाक्यविरोधेनात्मत्वेऽसंभावनारूपोमहान्संशयःसंछिन्नस्त्वया अत्रतुकश्चित्संशयोवर्तते यत्रेंद्रियवृत्तीनामप्रवृत्तेःमुह्यंति ५७ संशयमाह द्वाभ्याम् कर्माणियेनदेहेनकरोति तमत्रैवविहाय अमुत्रलोकांतरेकर्मोपस्थापितेनअन्येनदेहेनजुष्टान्युपभुक्ता- निजीवोऽश्नुतेप्राप्नोति ५८ ७ ७ ७ ७ ७ ७

इतिवादः श्रूयते प्राप्यपुण्यकृताल्लोकानितिशरीरजैः कर्मदोषैर्यातिस्थावरतांनरइतित्वयाचोक्तंशाश्वतीरनुभूयार्तिमिति एतच्चकर्तृभोक्तृदेहभोगेनकृतनाशाकृताभ्यागमप्रसंगान्नसंगच्छतइतिभावः संशयांतरमाह प्रोक्तंवेदोक्तंकर्मक्रियतेजनैः तच्चनिरंतरमेवपरोऽक्षमदृश्यंसत्प्रकाशते अतः कर्मणोनष्टत्वात् तद्भोगोऽपिदुर्घटइतिभावः ५९ प्रथमस्यैवोत्तरम् येनैवेति अव्यवधानेनकर्तृभोक्तृदेहविच्छेदंविनास्थूलदेहनाशेऽपिमनःप्रधानस्यलिंगदेहस्यानाशान्नोक्तदोषप्रसंगइत्यर्थः ६० लिंगदेहविशिष्टस्यभोक्तृत्वंस्वप्नदृष्टांतेनस्पष्टयति शयानमिमंजाग्रद्देहंश्वसंतंजीवंतमुत्सृज्यतदभिमानंत्यक्त्वाआत्मनिमनसिसंस्काररूपेणाहितंकर्मयथाभुंक्ते तादृशेनशयानदेहसदृशेनकर्मोपस्थापितेनदेहेनान्येनवापश्वादिदेहेनतथालोकांतरेपीतिभावः ६१ ननुभवतुनामलिंगविशिष्टस्यानेनदृष्टांतेनभोक्तृत्वंकर्तृत्वंतुदानप्रतिग्रहादिषुस्थूलविशिष्टस्यैवदृश्यतेतत्राह ममैतेपुत्रादयः असावहंब्राह्मणइतिब्रुवन्मनसायद्यद्देहंगृ

इतिवेदविदांवादःश्रूयतेतत्रतत्रह कर्मयत्क्रियतेप्रोक्तंपरोक्षंतत्प्रकाशते ५९ नारदउवाच येनैवारभतेकर्मतेनैवामुत्रतत्पुमान् भुंक्तेह्यव्यवधानेनलिंगेनमनसास्वयम् ६० शयानमिममुत्सृज्यश्वसंतंपुरुषोयथा कर्मात्मन्याहितंभुंक्तेतादृशेनेतरेणवा ६१ ममैतेमनसायद्यदसावहमितिब्रुवन् गृह्णीयात्तत्पुमान्राद्धंकर्मयेनपुनर्भवः ६२ यथानुमीयतेचित्तमुभयैरिंद्रियेहितैः एवंप्राग्देहजंकर्मलक्ष्यतेचित्तवृत्तिभिः ६३ नानुभूतंक्वचानेनदेहेनादृष्टमश्रुतम् कदाचिदुपलभ्येतयद्रूपंयादृगात्मनि ६४

ह्णीयात् तत्ततोदेहाद्राद्धंसिद्धंकर्मपुमान् गृण्हीयात् येनकर्मणाअहंकारगृहीतेनपुनर्भवोभवति अन्यथाजन्मानुपपत्तेःअतोअभिमंतुर्मनोविशिष्टस्यैवकर्तृत्वमभिमानविषयस्यतुदेहस्यपुत्रादिदेहवत् द्वारमात्रत्वमितिभावः ६२ यदुक्तंकर्मणोनष्टत्वान्नामुत्रभोगइतितत्राह यथेति उभयैर्ज्ञानकर्मरूपैरिंद्रियाणामीहितैः कदाचिच्चित्तवृत्तिभिश्चित्तमनुमीयते सत्यपिसर्वेंद्रियविषयसंबंधेयुगपज्ज्ञानानुत्पत्तेःतदुक्तमक्षपादेनयुगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसोलिंगमिति एवंचित्तवृत्तिभिरपिपूर्वदेहजंकर्मलक्ष्यते तासामपियुगपदनुत्पत्तेः ६३ इतोऽपिकर्मलक्ष्यतइत्याह नानुभूतमितिद्वाभ्याम् अनेनवर्तमानेनदेहेनक्वचकुत्रचिदपियन्नानुभूतमनुपभुक्तमदृष्टंचाश्रुतंचयद्रूपंयदात्मकंयादृक्यत्प्रकारंचतत्कदाचिच्चस्वप्नमनोरथादिषु आत्मनिमनसिउपलभ्येत ६४ ७ ७ ७

तेनहेतुनाऽस्यलिंगिनोवासनाश्रयस्यजीवस्यतादृशंतदनुभवादियुक्तंपूर्वदेहसंभवंश्रद्धत्स्वनिश्चयेनमन्यस्वनह्यननुभूतोऽर्थोमनःस्प्रष्टुं
मनसिस्फुरितुमर्हति ६५ किंच मनोवृत्त्यैवपूर्वापराणिशुभाशुभनिमित्तानिशरीराणिज्ञायंतइत्याह मनएवेति भद्रंतइतिसम्यग
वधानार्थमाशिषाऽभिनंदति भविष्यतऊर्द्ध्वंप्राप्स्यतः नभविष्यतः नीचत्वंप्राप्स्यतोऽपिभावीनिरूपाणिशंसति मनएवौदार्यकार्पण्या
दिवृत्तिभिःपूर्वमप्येवमेवासीत्पश्चादप्येवमेवभाविष्यतीतिज्ञापयतीत्यर्थः ६६ ननुकदाचिद्दर्शनानर्हमपिस्वप्नेप्रतीयतेयथापर्वताग्रेसमु
द्रः दिवानक्षत्राणि स्वशिरश्छेदइत्यादितत्राह अदृष्टमिति अन्यदेशाश्रयंसमुद्रादिकंपर्वताग्रेनिशाश्रयंनक्षत्रादिकंदिवाअभ्यंगादिकि
याश्रयंस्वशिरश्छेदनादिनिद्रादिदोषेणहितथाप्रतीयतइत्यनुमंतव्यम् परस्यापितदनुपपत्तेस्तुल्यत्वादितिभावः ६७ ननुदरिद्रः क्वचि
दात्मानंमहाराजंपश्यतितत्कथमसंभावितंसंगच्छेत्तत्राह सर्वइति आयांतिभोग्यत्वेनप्राप्नुवंतियांतिचभोगानंतरम् यदित्वकश्चिद

तेनास्यतादृशंराजन्लिंगिनोदेहसंभवम् श्रद्धत्स्वाननुभूतोऽर्थोनमनःस्प्रष्टुमर्हति ६५ मनएवमनु
ष्यस्यपूर्वरूपाणिशंसति भविष्यतश्चभद्रंतेतथैवनभविष्यतः ६६ अदृष्टमश्रुतंचात्रक्वचिन्मन
सिदृश्यते यथातथाऽनुमंतव्यंदेशकालक्रियाश्रयम् ६७ सर्वेक्रमानुरोधेनमनसींद्रियगोचराः आ
यांतिवर्गशोयांतिसर्वेसमनसोजनाः ६८ सत्वैकनिष्ठेमनसिभगवत्पार्श्ववर्तिनि तमश्चंद्रमसीवे
दमुपरज्यावभासते ६९ नाहंममेतिभावोऽयंपुरुषेव्यवधीयते यावद्बुद्धिमनोक्षार्थगुणव्यूहोह्यना-
दिमान् ७०

मनाभवेत्तर्ह्येवंनस्यात् नत्वेतदस्तीत्याह सर्वेसमनसइति अतःसर्वेषांसमनस्कत्वान्मनसिचसर्वार्थानांक्रमेणप्रवेशा-
न्नात्यंतादृष्टचरःकस्यापिकश्चिदर्थोऽस्तीत्यर्थः ६८ तदेवंसर्वैरपिसर्वेऽर्थाः क्रमेणदृश्यंतइत्युक्तम् इदानींयुगपदपिसर्वदर्शनंकदाचिद्भवती
त्याह सत्वैकनिष्ठेभगवत्पार्श्ववर्तिनिभगवद्ध्यानपरेमनसिइदंविश्वमुपरज्यसंगमिवप्राप्यावभासतेप्रतीत्यनर्हस्यापिकदाचित्प्रतीतौदृष्टांतः चं
द्रमसिउपरज्यतमः राहुरिवतदिदंशुद्धेमनसिसर्वविषयस्फुरणंयोगिप्रत्यक्षमितिप्रसिद्धम् ६९ तदेवंस्थूलदेहनाशेऽपिलिंगदेहस्यानाशाद-
न्यःकर्ताभोक्तेतिदोषोनास्तीत्युक्तंतत्रैवंशंकतेननुलिंगदेहस्यस्थूलदेहद्वारेणैवकर्तृत्वभोक्तृत्वेनतुकेवलस्यतत्रकदाचित्स्थूलदेहाभावेजी
वस्यकर्तृत्वभोक्तृत्वाभावान्मुक्तिःप्रसज्येततत्राह अहंममेतिभावः स्थूलदेहसंबंधःपुरुषेजीवेनव्यवधीयतेनविच्छिन्नोभवति किंपर्यंतम् बु
द्ध्यादीनांव्यूहःपरिणामोलिंगंयावदस्ति अनादिमान् अनादिःसन् ७०

स्वापादावहंकाराद्यभावात्तद्विच्छेदमाशंक्याह द्वाभ्याम् क्षुत्यादिषु उपतापः इष्टवियोगादिदुःखं तेष्वहमिति ज्ञानमहंकारः नेहते न प्र-
काशते प्राणायतनानामिंद्रियाणां विघातात् इंद्रियैरहंकारास्पदवस्तुग्रहणेनैवाहंकारः स्फुरति नान्यथेत्यर्थः ७१ अपोष्कल्यादसंपूर्ण
त्वात्प्राणायतनानामिति शेषः यूनस्तरुणस्य यदेकादशविधमेकादशेंद्रियैः स्फुटं लिंगमहंकरणं तन्न दृश्यते गर्भादाविति सतोऽप्यन
भिव्यक्तौ दृष्टांतः कुहूममावास्यायां चंद्रमसो लिंगं रूपमिव ७२ तस्मादहंकारास्पदस्य स्थूलदेहस्याविच्छेदादुक्तभूतार्थाभावेऽपि
संसृतिनिवृत्तिर्नास्तीत्याह अर्थेह्यीति ७३ यावल्लिंगस्थूलदेहाविच्छेदात्संसारानिवृत्तिरित्येतत्प्रपंचयति एवमिति सार्धैस्त्रिभिः पं

क्षुत्परिमूर्छोपतापेषु प्राणायनविघाततः नेहते हमिति ज्ञानं मृत्युप्रज्वारयोरपि ७१ गर्भे बाल्येऽप्यपौ
ष्कल्यादेकादशविधं यदा लिंगं न दृश्यते यूनः कुह्वां चंद्रमसो यथा ७२ अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि संसृति
र्न निवर्तते ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेनर्थागमो यथा ७३ एवं पञ्चविधं लिंगं त्रिवृत्षोडशविस्तृतम्
एष चेतनया युक्तो जीव इत्यभिधीयते ७४ अनेन पुरुषो देहानुपादत्ते विमुंचति हर्षं शोकं भयं दुःखं
सुखं चानेन विंदति ७५ यथा तृणजलूकेयं नापयात्यपयाति च न त्यजेन्म्रियमाणोऽपि प्राग्देहाभि
मतिं जनः ७६ यावदन्यं न विंदेत व्यवधानेन कर्मणाम् मन एव मनुष्येंद्र भूतानां भवभावनम् ७७ यदाऽ
क्षैश्चरितान्ध्यायन्कर्माण्याचिनुतेऽसकृत् सति कर्मण्यविद्यायां बंधः कर्मण्यनात्मनः ७८ अतस्तद
पवादार्थं भज सर्वात्मना हरिम् पश्यंस्तदात्मकं विश्वं स्थित्युत्पत्त्यप्यया यतः ७९

चविधं पंचतन्मात्रात्मकम् त्रिवृत्-
त्रिगुणं षोडशविकारात्मना विस्तृतम् ७४ ७५ नन्वेकं देहं विसृज्य देहांतरप्रवेशात्पूर्वं विदेहता स्यादेवेत्यत आह यथेति नापयाति पूर्वं तृणस्यात्या
गात् अपयाति च तृणांतरधारणात् तथा प्राक्देहाभिमतिं न त्यजेत् म्रियमाणोऽपि ७६ अन्यं देहम् कर्मणां प्राग्देहारंभकाणां व्यवधानेन
विच्छेदं न समाप्त्या प्रकरणार्थमुपसंहरति मन एवेति भवभावनं संसारहेतुः ७७ कथं सति तदाह यदेति चरितान् उपभुक्तान् यतः क
र्मणि सति नन्वसंगस्य कुतः कर्म तत्राह अविद्यायां सत्याम् अनात्मनो देहादेः कर्मणि बंधो भवति ७८ विश्वस्थित्यादयो यतो हरेर्भवंति ७९

हंसयोर्जीवेश्वरयोः ८० पुत्रानादिश्येति पुत्राणामादेशंमंत्रिणामग्रेकथयित्वाकपिलाश्रमंगंगासागरसंगमम् ८१ ८२ ८३ आत्मशौ-
चंमनःशोधकंपरमेष्ठ्यंसर्वोत्कृष्टफलप्रदम् ८४ स्त्रीबुद्धिस्ततत्सहितस्याश्रमोऽहंकारश्छिन्नोभवति अमुत्रकर्मफलभोगः कथमि-
तिसंशयःछिन्नः ८५ इतिचतुर्थेटीकायामेकोनत्रिंशोऽध्यायः २९ प्रसंगात्पंचभिःप्रोक्तंवृत्तंप्राचीनबर्हिषः वर्ण्यतेचपुन

मैत्रेयउवाच भागवतमुख्योभगवान्नारदोहंसयोर्गतिम् प्रदर्श्यह्यमुमामंत्र्यसिद्धलोकंततोगम-
त् ८० प्राचीनबर्हीराजर्षिःप्रजासर्गाभिरक्षणे आदिश्यपुत्रानगमत्तपसेकपिलाश्रमम् ८१ तत्रैकाग्र
मनावीरोगोविंदचरणांबुजम् विमुक्तसंगोनुभजन्भक्त्यातत्साम्यतामगात् ८२ एतदध्यात्मपारो-
क्ष्यंगीतंदेवर्षिणाऽनघ यःश्रावयेद्यःशृणुयात्सलिंगेनविमुच्यते ८३ एतन्मुकुंदयशसाभुवनंपुनानंदेव
र्षिवर्यमुखनिःसृतमात्मशौचम् यःकीर्त्यमानमधिगच्छतिपारमेष्ठ्यंनास्मिन्भवेभ्रमतिमुक्तसमस्तबं
धः ८४ अध्यात्मपारोक्ष्यमिदंमयाऽधिगतमद्भुतम् एवंस्त्रियाश्रमःपुंसश्छिन्नोऽमुत्रचसंशयः ८५
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेविदुरमैत्रेयसंवादेप्राचीनबर्हिनारदसंवादोनामएकोनत्रिंशोऽध्या
यः २९ विदुरउवाच येत्वयाऽभिहिताब्रह्मन्सुताःप्राचीनबर्हिषः तेरुद्रगीतेनहरिंसिद्धिमापुः
प्रतोष्यकाम् १ किंबार्हस्पत्येहपरत्रवाऽथकैवल्यनाथप्रियपार्श्ववर्तिनः आसाद्यदेवंगिरिशंयदृच्छया
प्रापुःपरंनूनमथप्रचेतसः २ मैत्रेयउवाच प्रचेतसोऽतरुदधौपितुरादेशकारिणः जपयज्ञेनतप
सापुरंजनमतोषयन् ३ दशवर्षसहस्रांतेपुरुषस्तुसनातनः तेषामाविरभूत्कृच्छ्रंशांतेनशमयन्रु-
चा ४

द्वाभ्यांपरस्तुतंतत्प्रचेतसाम् १ तत्रविंशेनपस्तुतरादीशाल्लब्धवरास्ततः आगत्यवार्क्षीमुद्वाह्यराज्यंचक्रुरितीर्यते २
हरिंप्रतोष्य कांसिद्धिमापुः १ हेबार्हस्पत्य कस्यांचिद्विद्यायांबृहस्पतेर्मैत्रेयः शिष्यइतिज्ञातव्यम् तेयदृच्छयागिरिशंप्राप्यतस्यैव-
कैवल्यनाथप्रियस्यगिरिशस्यपार्श्ववर्तिनः तदनुगृहीताःसंतोनूनंपरंमोक्षंप्रापुरेवततःपूर्वंतुइहाथवापरत्रकिंप्रापुः २ रुद्रगीतजप-
रूपेणयज्ञेनतपसाचपुरंजनंहरिम् ३ तेषांकृच्छ्रंतपःक्लेशंरुचाकांत्याशमयन्शांतेनसत्त्वेनवपुषाआविर्भूतः ४

सुपर्णस्कंधमारूढइत्यादिनाबर्हिषत्तःसुतानाहइतितृतीयेनान्वयः ५ कनकमयंनवर्णवताविभूषणेनभ्राजमानकपोलंवदनंयस्य अष्टभि
रायुधैःगरुडएवकिन्नरःतेनपक्षस्वनैर्गीताकीर्तिर्यस्य ६ पीनाश्चतेआयताअष्टौभुजास्तेषांमंडलंसमूहः तन्मध्येस्थितयालक्ष्म्यास्प
र्धमानाश्रीःशोभायस्याः तयावनमालयापरिवृतःआद्यःपुरुषआह पर्जन्यस्यनादइवरुतंनादोयस्याः तयावाचासघृणोऽवलोकोयस्य
७ यूयंमेमत्तोवृणीध्वम् सौहार्देनहेतुनाअपृथक्धर्मोयेषांतेषांसंबोधनम् वःपरस्परंसौहृदेनतुष्टोऽहम् भूतेषुसौहृदंचभविष्यति ९

सुपर्णस्कंधमारूढोमेरुशृंगमिवांबुदः पीतवासामणिग्रीवःकुर्वन्वितिमिरादिशः ५ काशिष्णुनाकनक
वर्णविभूषणेनभ्राजत्कपोलवदनोविलसत्किरीटः अष्टायुधैरनुचरैर्मुनिभिःसुरेंद्रैरासेवितोगरुडकिं
नरगीतकीर्तिः ६ पीनायताष्टभुजमंडलमध्यलक्ष्म्यास्पर्धच्छ्रियापरिवृतोवनमालयाद्यः बर्हिषतःपुरु
षआहसुतान्प्रपन्नान्पर्जन्यनादरुतयासघृणावलोकः ७ श्रीभगवानुवाच वरंवृणीध्वंभद्रंवो
यूयंमेनृपनंदनाः सौहार्देनापृथक्धर्मास्तुष्टोऽहंसौहृदेनवः ८ योऽनुस्मरतिसंध्यायांयुष्माननुदिनंन
रः तस्यभ्रातृष्वात्मसाम्यंतथाभूतेषुसौहृदम् ९ येतुमारुद्रगीतेनसायंप्रातःसमाहिताः स्तुवंत्य
हंकामवरान्दास्येप्रज्ञांचशोभनाम् १० यद्यूयंपितुरादेशमगृहीष्टमुदान्विताः अथोवउशतीकीर्ति-
र्लोकाननुभविष्यति ११ भविताविश्रुतःपुत्रोऽनवमोब्रह्मणोगुणैः यएतामात्मवीर्येणत्रिलोकींपूर-
यिष्यति १२ कंडोःप्रम्लोचयालब्धाकन्याकमललोचना तांचापविद्धांजगृहुर्भूरुहानृपनंदनाः १३
क्षुत्क्षामायामुखेराजासोमःपीयूषवर्षिणीम् देशिनींरोदमानायानिदधेसदयोऽन्वितः १४

तेभ्योदास्येकिंपुन-
र्युष्मभ्यमितिशेषः १० अगृहीष्टगृहीतवंतः अथोइतिहेतोः लोकाननुलोकेषुभविष्यति यद्वा लोकाननुभविष्यति द्रक्ष्यतिव्याप्स्यतीत्यर्थः
११ आत्मनोवीर्येणसंतानेन १२ पुत्रार्थमादौभार्यांसंपादयति कंडोरितित्रिभिः तपोनाशार्थमिंद्रप्रेषितयाप्रम्लोचया कंडुर्नामऋषिःबहुकालं
रेमेसाचततःस्वर्गंगच्छंतीकंडोर्जातंगर्भंवृक्षेषुत्यक्त्वाजगामतदेतदुक्तम् अपविद्धांत्यक्ताम् १३ प्रसिद्धोवनस्पतीनांराजासोमःअमृत
स्राविणींदेशिनींतर्जनीम् रुदंत्यास्तस्यामुखेनिदधे अनेनाप्सरोगर्भसंभवेनामृताहारेणचतस्यालावण्यंक्लमस्वेददौर्गंध्यादिराहित्यंचोक्तम्

यामनुवर्तमानैर्नपित्रानियुक्ताः संतः तत्रप्रजाविसर्गेनिमित्तेतामुद्वहत १५ ननुबहूनांकथमेकाभार्यास्यात्तत्राह अपृथक्धर्मःशीलंयेषां-
नेषांवःपत्नीभूयात् अर्पितोमत्वःआशयोययाधर्मशीलयोरैक्यात् मद्वाक्याच्चनदृष्टादृष्टविरोधइतिभावः १६ अहतौजसः अप
तिहतबलाःसंतः १७ पक्वगुणोदग्धकामादिमलआशयोयेषाम् अतःलोकद्वयभोगान्निरयप्रायान्निर्विद्यमत्स्थानंप्राप्स्यथ १८ न
नुगृहेषुप्रविष्टानामस्माकंतदासक्त्यावंधएवस्यात् कुतस्त्वद्भक्तिर्निर्वेदोवातत्राह गृहेष्विति कुशलंमय्यर्पितंकर्मयेषाम् महा-
नीयायातोयामःकालोयेषाम् १९ त्वद्वार्ताश्रोतृणांगृहेनबंधइतिकुतस्तत्राह नव्यवदिति यद्यस्मात्कथाश्रवणात्ज्ञःसर्वज्ञोऽहं

प्रजाविसर्गआदिष्टाःपित्रामामनुवर्तता तत्रकन्यांवरारोहांतामुद्वहतमाचिरम् १५ अपृथक्धर्मशी
लानांसर्वेषांवःसुमध्यमा अपृथक्धर्मशीलेयंभूयात्पत्न्यर्पिताशया १६ दिव्यवर्षसहस्राणांसह-
स्रमहतौजसः भौमान्भोक्ष्यथभोगान्वैदिव्यांश्चानुग्रहान्मम १७ अथमय्यनपायिन्याभक्त्यापक्व-
गुणाशयाः उपयास्यथमद्धामनिर्विद्यनिरयादतः १८ गृहेष्वाविशतांचापिपुंसांकुशलकर्मणाम् म
द्वार्तायातयामानांनबंधायगृहामताः १९ नव्यवद्धृदयेयज्ज्ञोब्रह्मैतद्ब्रह्मवादिभिः नमुह्यंतिनशोचंति
नहृष्यंतियतोगताः २० मैत्रेयउवाच एवंब्रुवाणंपुरुषार्थभाजनंजनार्दनंप्रांजलयःप्रचेतसः
तद्दर्शनध्वस्ततमोरजोमलागिरागृणन्गद्गदयासुहृत्तमम् २१ प्रचेतसऊचुः नमोनमःक्लेश-
विनाशनायनिरूपितोदारगुणाह्वयाय मनोवचोवेगपुरोजवायसर्वाक्षमार्गैरगताध्वनेनमः २२

मीश्वरः ब्रह्मवादिभिःप्रवक्तृभिर्निमित्तभूतैःश्रोतृणांत्वत्तृहृदयेनव्यवत् प्रतिपदंनूतनवत् अयंप्राप्नोमि ब्रह्मसाक्षात्कारोभवतीत्यर्थः
ननुत्वत्कथाश्रवणेकथंब्रह्मसाक्षात्कारस्तत्राह योऽहमेतदेवब्रह्म तत्रहेतुःयतोगताः यंमांप्राप्ताःसंतोमोहशोकहर्षान्नप्राप्नुवंति
अतोमत्कथाश्रवणेननव्यवन्ममहृद्याविर्भावादस्यैवब्रह्मसाक्षात्कारत्वात् गृहेषुवसतामपिनबंधइत्यर्थः २० पुरुषार्थंभाजयतिप्रा
पयतीतितथातम् २१ वेदैःसकलश्रेयःसाधनत्वेननिरूपिताउदारगुणाःआह्वयानामानियस्य मनोवचसोर्वेगादपिपुरोऽग्रेजवोवे-
गोयस्य मनोवचसोरगोचरायेत्यर्थः अतएवसर्वेषामक्षाणांमार्गैःअगतः अनवगतोऽध्वायस्यतस्मैतेनमः २२ ७ ७

स्वनिष्ठयास्वरूपस्थित्याशुद्धाय अतःशांतायमनसिनिमित्तेसति अपार्थंव्यर्थमेवविलसत् विस्फुरितंद्वयंयस्मिन् गृहीतामायागुणै
र्विग्रहाब्रह्मादिमूर्तयोयेन २३ स्वतस्तुविशुद्धसत्वरूपाय संसारंहरतिमेधाज्ञानंयस्यतस्मै २४ २५ अघुंक्ष्मिहिकृतवंतोवयम् २६ यदु
क्तंवरंवृणीध्वमितितन्मनसिनिधायाहुः रूपमिति समस्तानांक्लेशानांसंक्षयोयस्मात् नःआविष्कृतंप्रकटितम् अतोऽन्यत्किं
मनुकंपितमनुकंपेयमेवास्माकंपरमानुकंपेत्यर्थः २७ कुतइत्यतआह हेअभद्रंरधनअमंगलनाशनत्वयाप्रत्ययोऽत्रविवक्षितः
एतावदेवदीनेषुवत्सलैःप्रभुभिर्भाव्यंकार्यम् किंतत्तत्राह यदिति अस्मदीयाएतइतिबुद्ध्याउचितेकालेऽनुस्मर्यतइतियत्त्व

शुद्धायशांतायनमःस्वनिष्ठयामनस्यपार्थंविलसद्द्वयाय नमोजगत्स्थानलयोदयेषुगृहीतमायागु-
णविग्रहाय २३ नमोविशुद्धसत्वायहरयेहरिमेधसे वासुदेवायकृष्णायप्रभवेसर्वसात्वताम् २४
नमःकमलनाभायनमःकमलमालिने नमःकमलपादायनमस्तेकमलेक्षण २५ नमःकमलकिंज
ल्कपिशंगामलवाससे सर्वभूतनिवासायनमोयुंक्ष्महिसाक्षिणे २६ रूपंभगवतात्वेतदशेषक्लेशसं
क्षयम् आविष्कृतंनःक्लिष्टानांकिमन्यदनुकंपितम् २७ एतावदेवप्रभुभिर्भाव्यंदीनेषुवत्सलैः यदनु-
स्मर्यतेकालेस्वबुद्ध्याऽभद्ररधन २८ येनोपशांतिर्भूतानांक्षुल्लकानामपीहताम् अंतर्हितोऽतर्हृदये
कस्मान्नोवेदनाशिषः २९ असावेववरोऽस्माकमीप्सितोजगतःपते प्रसन्नोभगवान्येषामपवर्गगुरु
र्गतिः ३० वरंवृणीमहेऽथापिनाथत्वत्परतःपरात् नह्यंतस्त्वद्विभूतीनांसोनंतइतिगीयसे ३१

यानुरूपंदर्शितमितिभावः २८ येनानुस्मरणेनस्मृतानांतेषामुपशांतिःसुखंभवति किंच क्षुल्लकानामपिभूतानामंतर्हृदये अंतर्हि-
तःअंतर्यामित्वेनस्थितोभवानीहतामिच्छतांत्वदुपासकानांनोऽस्माकमाशिषःकस्माद्धेतोर्नवेदजानात्येवेत्यर्थः २९ तथाऽपिवक्त
व्यंचेत्तर्हियेषामस्माकंभगवान्प्रसन्नः असावेववरः भगवत्प्रसादएवास्माकमीप्सितोवरइत्यर्थः अपवर्गगुरुर्मोक्षमार्गप्रदर्शकःग
तिःस्वतश्चपुरुषार्थभूतः ३० यद्यप्येवंतथापिहेनाथत्वत्तःवरमेकंवृणीमहे कथंभूतात्परतःकारणादपिपरात् अक्षरात्परतः
परइतिश्रुतेःअतोयद्यपित्वंदातुंसमर्थः नचदेयानांत्वद्विभूतीनामंतोऽस्तियतोऽनंतविभूतित्वादनंतइतिगीयसे ३१

तथाऽप्रियया सारंगो भ्रमरः पारिजातं सकृदेव लब्ध्वा सतिसुलभमप्यन्यद्वृक्षांतरं न सेवते तथा वयमपि साक्षात्त्वदंघ्रिमूलं प्राप्य किं किं त्वत्तो वृणीमहि नकिंचिदित्यर्थः यद्वा किमप्यन्यत् तुच्छं किमर्थं वृणीमहि यद्वा यदि वृणीमहि तर्हि किं किं वृणीमहि अनंतत्वेन मनोरथानामनवस्थानादित्यर्थः ३२ अत एतावदेव प्रार्थयाम इत्याहुः यावदिति स्पृष्टाः व्याप्ताः भगवति प्रकृष्टः संगो येषां तेषां संगोऽस्माकं स्यात् ३३ ननु राज्यभोगान् स्वर्गापवर्गौ च विहाय किमिदं प्रार्थ्यते तत्राहुः तुलयामेति भगवत्संगिनां संगस्य लवेनापि ३४ सत्संगस्य महिमानं प्रपंचयति यत्रेति त्रिभिः यत्र ये पुण्यतः याभ्यः कथाभ्यः निर्वैरं वैराभावः ३५ ३६ स्नानं पावनं तदिच्छया संसाराद्भीतस्य ३७ सत्संगफलमस्माभिरेवानुभूतमित्याहुः वयं त्विति तव यः प्रियः सखा तस्य भवस्य अत्यंतमचिकित्सस्य भवस्य जन्मनो मृत्योश्च भिषक्तमं संदृष्टत्वात् गतिं प्राप्ताः ३८ वरांतरं वृणुते यन्न इति द्वाभ्याम् नताः नमस्कृताः ३९ निरंधसां निरन्नानाम् अदभ्रं बहुकालं ते परितोषणाय भवत्विति वृणीमहे ४०

पारिजातेंऽजसा लब्ध्वे सारंगोऽन्यन्न सेवते त्वदंघ्रिमूलमासाद्य साक्षात्किं किं वृणीमहि ३२ यावत्ते माययास्पृष्टा भ्रमाम इह कर्मभिः तावद्भवत्प्रसंगानां संगः स्यान्नो भवे भवे ३३ तुलयाम लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवम् भगवत्संगिसंगस्य मर्त्यानां किमुताशिषः ३४ यत्रेड्यंते कथा मृष्टास्तृष्णायाः प्रशमो यतः निर्वैरं यत्र भूतेषु नोद्वेगो यत्र कश्चन ३५ यत्र नारायणः साक्षाद्भगवान्न्यासिनां गतिः संस्तूयते सत्कथासु मुक्तसंगैः पुनः पुनः ३६ तेषां विचरतां पद्भ्यां तीर्थानां पावनेच्छया भीतस्य किं न रोचेत तावकानां समागमः ३७ वयं तु साक्षाद्भगवन्भवस्य प्रियस्य सख्युः क्षणसंगमेन सुदुश्चिकित्सस्य भवस्य मृत्योर्भिषक्तमं त्वाद्य गतिं गताः स्म ३८ यन्नः स्वधीतं गुरवः प्रसादिता विप्राश्च वृद्धाश्च सदानुवृत्त्या आर्या नताः सुहृदो भ्रातरश्च सर्वाणि भूतान्यनसूययैव ३९ यन्नः सुतप्तं तप एतदीश निरंधसां कालमदभ्रमप्सु सर्वं तदेतत्पुरुषस्य भूम्नो वृणीमहे ते परितोषणाय ४०

अज्ञानामप्यस्माकंत्वत्स्तुतिर्नायुक्तेत्याहुः मनुरिति यस्यतवमहिम्नोनदृष्टंपारंयैस्तेऽपित्वामात्मसमंस्वमत्यनुरूपंयथास्तुवंति अथो
ऽतः वयमपिगृणीमः ४१ सत्वमूर्तयेवासुदेवाय ४२ यानंस्वप्रयाणंअनिच्छतामपिसतांस्वधामयर्योभक्तहृदयंविवेश अनपवर्ग-
वीर्यः अकुंठितप्रभावः ४३ उदन्वतः सिंधोःसलिलान्निर्यायनिर्गत्यगांस्वर्गंरोद्धुमिवोच्छ्रितैर्द्रुमैर्गांमहींछन्नांवीक्ष्यद्रुमेभ्योऽकु-
प्यन् तदाहिप्राचीनबर्हिषः प्रव्रजितत्वादराजकेकर्षणाद्यभावात् द्रुमैर्भूमिश्छन्नाऽभूत् ४४ निरस्तावीरुधोऽपियस्यास्तथाभू-

मनुःस्वयंभूर्भगवान्भवश्चयेऽन्येतपोज्ञानविशुद्धसत्वाः अदृष्टपाराअपियन्महिम्नःस्तुवंत्य-
थोत्वात्मसमंगृणीमः ४१ नमःसमायशुद्धायपुरुषायपरायच वासुदेवायसत्वायतुभ्यंभगवतेनमः
४२ मैत्रेयउवाच इतिप्रचेतोभिरभिष्टुतोहरिःप्रीतस्तथेत्याहशरण्यवत्सलः अनिच्छतांयानम
तृप्तचक्षुषांययौस्वधामाऽनपवर्गवीर्यः ४३ अथनिर्यायसलिलात्प्रचेतसउदन्वतः वीक्ष्याकुप्यन्द्रुमै
श्छन्नांगांगांरोद्धुमिवोच्छ्रितैः ४४ ततोऽग्निमारुतौराजन्नमुंचन्मुखतोरुषा महींनिर्वीरुधंकर्तुंसंवर्तक
इवात्यये ४५ भस्मसात्क्रियमाणांस्तान्द्रुमान्वीक्ष्यपितामहः आगतःशमयामासपुत्रान्बर्हिष्मतान-
यैः ४६ तत्रावशिष्टायेवृक्षाभीतादुहितरंतदा उज्जह्रुस्तेप्रचेतोभ्यउपदिष्टाःस्वयंभुवा ४७ तेचब्र
ह्मणआदेशान्मारिषामुपयेमिरे यस्यामहदवज्ञानादजन्यजनयोनिजः ४८ चाक्षुषेत्वंतरेप्राप्तेप्रा-
क्सर्गकालविद्रुते यःससर्जप्रजाइष्टाःसदक्षोदैवचोदितः ४९ योजायमानःसर्वेषांतेजस्तेज
स्विनांरुचा स्वयोपादत्तदाक्ष्याच्चकर्मणादक्षमब्रुवन् ५०

तांकर्तुंसंवर्तकः कालाग्निरुद्रः ४५ नयैर्युक्ति-
भिः ४६ उज्जह्रुःसमर्पयामासुः ४७ मारिषांवार्क्षीम् अजनयोनिर्ब्रह्मातस्माज्जातोदक्षःमहतः श्रीमहादेवस्यावज्ञानात् पूर्व
मजनयोनिजोब्रह्मपुत्रोऽपिसन् क्षत्रियजातोयस्यामजनिजातः ४८ प्राक्सर्गेपूर्वदेहेकालेनविद्रुतेदैवेनेश्वरेणचोदितःसन् इ
ष्टाःप्रजाःससर्ज सदक्षइतिप्रसिद्धः ४९ स्वयारुचाप्रभयातेजउपादत्त आच्छादितवान् यंचकर्मदाक्ष्याद्दक्षमब्रुवन् ५०

तमभिषिच्यानादिर्ब्रह्माप्रजासर्गरक्षायांयुयोजसचदक्षोऽन्यान्मरीच्यादींस्तत्तद्व्यापारेषुनियुक्तवान् ५१ इतिचतुर्थेटीकायांत्रिंशोऽध्यायः ३० एकत्रिंशेसुतेदक्षेधुरिन्यस्यवनंसताम् नारदोक्तेनमार्गेणमुक्तिरुक्ताप्रचेतसाम् १ ततः दिव्यवर्षसहस्राणांसहस्रस्यांतेउत्पन्नविवेकज्ञानास्तेउपयास्ययमब्रह्मानिर्भिद्यनिरयादितइत्यधोक्षजभाषितंस्मरंतआशुप्राव्रजन् १

तंप्रजासर्गरक्षायामनादि रभिषिच्यच युयोजयुयुजेऽन्यांश्चससर्वेसर्वप्रजापतीन् ५१ इति श्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेत्रिंशोऽध्यायः ३० मैत्रेयउवाच ततउत्पन्नविज्ञानाआ, श्वधोक्षजभाषितम् स्मरंतआत्मजेभार्यांविसृज्यप्राव्रजन्गृहात् १ दीक्षिताब्रह्मसत्रेणसर्वभूतात्ममेधसा प्रतीच्यांदिशिवेलायांसिद्धोऽभूद्यत्रजाजलिः २ तान्निर्जितप्राणमनोवचोदृशोजितासनान्शांतसमानविग्रहान् परेऽमलेब्रह्मणियोजितात्मनःसुरासुरेड्योददृशेस्मनारदः ३ तमागतंतउत्थायप्रणिपत्याभिनंद्यच पूजयित्वायथादेशंसुखासीनमथाब्रुवन् ४ प्रचेतसऊचुः स्वागतंतेसुरर्षेद्यदिष्ट्यानोदर्शनंगतः तवचंक्रमणंब्रह्मन्नभयाययथारवेः ५ यदादिष्टंभगवताशिवेनाधोक्षजेनच तद्गृहेषुप्रसक्तानांप्रायशःक्षपितंप्रभो ६ तन्नःप्रद्योतयाध्यात्मज्ञानंतत्त्वार्थदर्शनम् येनांजसा तरिष्यामोदुस्तरंभवसागरम् ७ मैत्रेयउवाच इतिप्रचेतसांपृष्टोभगवान्नारदोमुनिः भगवत्युत्तमश्लोकेआविष्टात्माब्रवीन्नृपान् ८

ब्रह्मसत्रेणात्मविमर्शेनदीक्षिताः कृतसंकल्पावभूवुःसर्वेषुभूतेष्वात्मेतिमेधाज्ञानंयस्मिन् तेनवेलायांसमुद्रतटेजाजलिर्नामऋषिः २ निर्जिताःप्राणमनोवचोदृशोयैस्तान् शांताउपरताःसमानाःमृत्ताधारादारभ्यऋजवोविग्रहायेषाम् ब्रह्मणियोजितआत्मायैःसुरासुरैरीड्योदृष्टवान् ३ उत्थायप्रणिपत्ययथादेशंयथाविधिपूजयित्वा ४ ५ आदिष्टमुपदिष्टंयदात्मतत्त्वंक्षपितंविस्मृतम् ६ ७ इतिप्रचेतोभिःपृष्टः ८ ७ ७ ७

अहोगृहप्रसक्त्याहरिसेवांविनासर्वंजन्मकर्मादिकंव्यर्थीकृतमितितानृशोचन्नाह तज्जन्मेति चतुर्भिः यतोजन्मादेर्हरिसेवैवफलम-
तस्तद्विहीनंसर्वंव्यर्थमित्यर्थः ९ शुक्लसंबंधिजन्मविशुद्धमातापितृभ्यामुत्पत्तिः सावित्रमुपनयनेनयाज्ञिकंदीक्षयाविबुधानामि
वदीर्घायुषाअपि १० वचोभिः वाग्विलासैः चित्तवृत्तिभिः नानाऽवधानसामर्थ्यैः इंद्रियाणांराधसापाटवेन ११ योगेनप्राणाया-
मादिनासांख्येनदेहादिव्यतिरिक्तात्मज्ञानमात्रेणसंन्यासवेदाऽध्ययनाभ्यामपि अन्यैरपिव्रतवैराग्यादिभिः श्रेयःसाधनैः १२
नन्वेषांनानाफलसाधनानांहरिसेवाभावमात्रेणकुतोवैयर्थ्यंतत्राह श्रेयसांफलानामात्मैवावधिः पराकाष्ठाअर्थतःपरमार्थतःआ

नारदउवाच तज्जन्मतानिकर्माणितदायुस्तन्मनोवचः नृणांयेनेहविश्वात्मासेव्यतेहरिरीश्वरः
९ किंजन्मभिस्त्रिभिर्वेहशौक्लसावित्रयाज्ञिकैः कर्मभिर्वात्रयीप्रोक्तैःपुंसोपिविबुधायुषा १० श्रु
तेनतपसावाकिंवचोभिश्चित्तवृत्तिभिः बुद्ध्यावाकिंनिपुणयाबलेनेंद्रियराधसा ११ किंवायोगे-
नसांख्येनन्यासस्वाध्याययोरपि किंवाश्रेयोभिरन्यैश्चनयत्रात्मप्रदोहरिः १२ श्रेयसामपिसर्वेषा-
मात्मात्यवधिरर्थतः सर्वेषामपिभूतानांहरिरात्मात्मदःप्रियः १३ यथातरोर्मूलनिषेचनेनतृप्यंति-
तत्स्कंधभुजोपशाखाः प्राणोपहाराच्चयथेंद्रियाणांतथैवसर्वार्हणमच्युतेज्या १४

त्मार्थत्वेनैवान्येषांप्रियत्वादित्यर्थः भवत्वात्माअवधिःहरेःकिमायातंतत्राह सर्वेषामपीति आत्माआत्मदश्चाविद्यानिरासेन-
स्वरूपाभिव्यंजकः ऐश्वर्येणापिरूपेणबलिप्रभृतिभ्यइवात्मप्रदःप्रियश्चपरमानंदरूपत्वात् १३ किंच नानाकर्मभिस्तत्तद्देवता
प्रीतिनिमित्तान्यपिफलानिहरिप्रीत्याभवंतिकेवलंतत्तद्देवताराधनेननतुनकिंचिदितिसदृष्टांतमाह यथेति मूलात्प्रथमविभागाः
स्कंधाःतद्विभागाभुजाःतेषामपिउपशाखाःउपलक्षणम् पत्रपुष्पादयोऽपितृप्यंति नतुमूलमेकंविनाताःस्वस्वनिषेचनेन प्राणस्योप
हारोभोजनंतस्मादेवेंद्रियाणांतृप्तिः नतुतत्तदिंद्रियेषुपृथक्पृथगन्नलेपनेन तथाऽच्युताराधनमेवसर्वदेवताराधनंनपृथगित्यर्थः १४

कुतः सर्वमूलत्वादिति सदृष्टांतमाह यथैवेति वारः जलानि वर्षाकाले सूर्यादुद्भवंति ग्रीष्मे तस्मिन्नेव प्रविशंति अस्याप्रसिद्धत्वेन दृष्टां
तांतरमाह यथा भूतानि भूमाविति गुणप्रवाहश्चेतनाचेतनात्मकः प्रपंचः १५ ननु हरावेव गुणप्रवाह इत्युक्ते तदाधारत्वेन सोपाधिक
त्वं हरेः स्यादित्याशंक्याह एतदिति एतद्धि सर्वं विष्णोस्तत्सर्वशास्त्रप्रसिद्धं पदं परं सर्वोपाधिरहितं न तदुत्पन्नत्वान्नततः पृथगित्यर्थः त
र्हि कथमन्यथा भातीति तत्राह सकृदिति सकृत्कदाचिद्विभातं स्फुरितं गंधर्वनगरवत् यथा सवितुः प्रभा न ततो भिन्ना यथा च जाग्रति
अस्य वर्द्धीद्रियाणि स्फुरंति सुप्तौ तु सर्वशक्तयो भवंतीत्यर्थः कथंभूतोसौ हरिः द्रव्यादीनां त्रिविधाहंकारकार्याणां तन्निमित्तस्य भे

यथैव सूर्यात्प्रभवंति वारः पुनश्च तस्मिन्प्रविशंति काले भूतानि भूमौ स्थिरजंगमानि तथा हरावेव गुण
प्रवाहः १५ एतत्पदं तज्जगदात्मनः परं सकृद्विभातं सवितुर्यथा प्रभा यथाः सर्वो जाग्रति सुप्तशक्ति-
योद्रव्यक्रियाज्ञानभिदाभ्रमात्ययः १६ यथा नभस्यभ्रतमःप्रकाशा भवंति भूपा न भवंत्यनुक्रमात्
एवं परे ब्रह्मणि शक्तयस्त्वमू रजस्तमः सत्वमिति प्रवाहः १७ तेनैकमात्मानमशेषदेहिनां कालं प्रधा
नं पुरुषं परेशम् स्वतेजसा ध्वस्तगुणप्रवाहमात्मैकभावेन भजध्वमद्धा १८ दयया सर्वभूतेषु संतुष्ट्या
येन केन वा सर्वेंद्रियोपशांत्या च तुष्यत्याशु जनार्दनः १९

दभ्रमस्य चात्ययो यस्मात्सः यदा अजाग्रति सुप्तौ अ
सवः सुप्ताः शक्तयो येषां ते भवंति सवितुः प्रभेत्युक्तो दृष्टांत इति १६ नन्वसंगे हरौ कथं प्रपंचोत्पत्तिलयौ तत्राह यथेति अभ्रतमः
प्रकाशा आगमापायिनो रजस्तमःसत्वस्थानीयाः हे भूपाः प्रचेतसः अमूः शक्तय उद्भवंति न भवंति लीयंते इति एवमयं जगत्प्रवाहः
१७ तेन सर्वकारणत्वेन हेतुना कालो निमित्तम् प्रधानमुपादानम् पुरुषः कर्ता एतत्त्रितयात्मकत्वात्सर्वकारणं परमीश्वरमद्धा सा
क्षात् भजध्वम् कथमात्मन एकभावेनाभिन्नत्वेन १८ साधनमाह दयादिभिः शीघ्रं तुष्यति १९ ७ ७ ७

ततोनकदाचित्त्यजतीत्याह अपहृतानिरस्ताःसकलाएषणाःकामायस्मात् सचासावमलआत्माममनस्तस्मिन्सतांमनसिनिरंतरंसमेधितयाभावनयोपहूतःसन्नक्षरोहरिःछिद्रवत्तत्रत्याकाशवत् ततोनसरति नापयातिहि किंकुर्वन् आत्मनोनिजजनवशगत्वंस्वभक्ताधीनत्वमयन्नवगच्छन् २० सतामेववश्योऽसौअसतांतुपूजामपिनगृण्हातीत्याह नेति कुमनीषिणांकुत्सितमतीनामधना

अपहृतसकलैषणामलात्मन्यविरतमेधितभावनोपहूतः निजजनवशगत्वमात्मनोऽयन्नसरतिछिद्रवदक्षरःसतांहि २० नभजतिकुमनीषिणांसइज्यांहरिरधनात्मधनप्रियोरसज्ञः श्रुतधनकुलकर्मणांमदैर्येविदधतिपापमकिंचनेषुसत्सु २१ श्रियमनुचरतींतदर्थिनश्चद्विपदपतीन्विबुधांश्चयत्स्वपूर्णः नभजतिनिजभृत्यवर्गतंत्रःकथममुमुद्विसृजेत्पुमान्कृतज्ञः २२
मैत्रेयउवाच इतिप्रचेतसोराजन्नन्याश्चभगवत्कथाः श्रावयित्वाब्रह्मलोकंययौस्वायंभुवोमुनिः २३

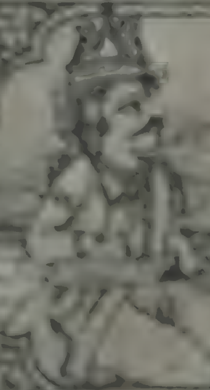
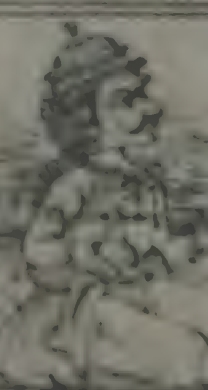
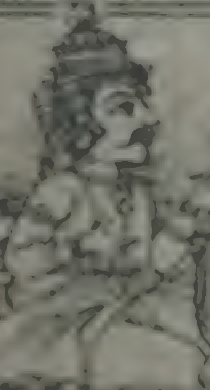
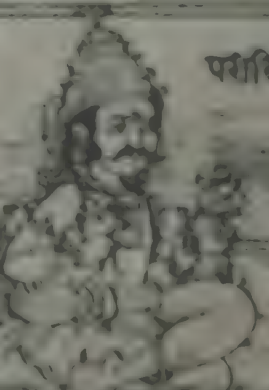
श्चतेआत्मधनाश्चभगवद्धनास्तेप्रियायस्यरसज्ञःभक्तिरसज्ञःकेकुमनीषिणस्तानाह श्रुतादिनिमित्तैर्मदैर्येसत्सुपापंतिरस्कारंकुर्वंति २१ भक्ताधीनत्वंप्रपंचयन्नाह अनुवर्तमानामपिश्रियंतदर्थिनःसकामान् द्विपदपतीन्नरेंद्रान्विबुधान्देवानपियोनानुवर्ततेयतःस्वेनैवपूर्णःअतःस्वभृत्यवर्गानुरक्तएव एवंभूतममुमुत् ईषदपिकथंपरित्यजेत् २२ प्रचेतसःकर्मभूतान् अन्याश्चनूनंस्वनीतेरित्यादिध्रुवचरिताद्याःसत्रेऽगायत्प्रचेतसामित्युक्तत्वात् २३ ७ ७ ७

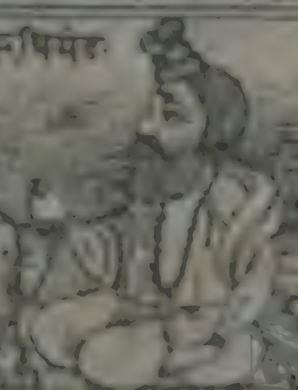
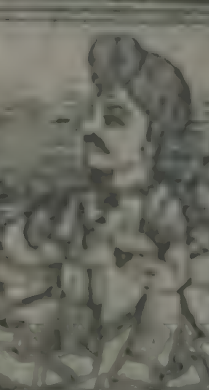
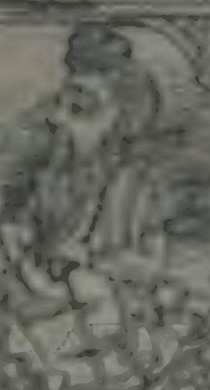
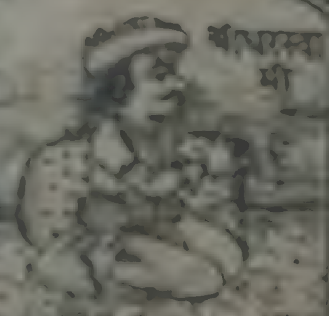
२४ प्रचेतसांनारदस्यचसंवादरूपमेतदाख्यानंतेऽभिहितम् हरेःकीर्तनंयस्मिन्तत् २५ यएषवंशःसोऽनुवर्णितः २६ यःप्रिय व्रतः २७ २८ २९ स्वान्ज्ञातीन् दिदृक्षुः ३० राज्ञांचरितमितिशेषः ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कं

तेऽपितन्मुखनिर्यातंयशोलोकमलापहम् हरेर्निशम्यतत्पादंध्यायंतस्तद्गतिंययुः २४ एतत्तेऽ
भिहितंक्षत्तर्यन्मांत्वंपरिपृष्टवान् प्रचेतसांनारदस्यसंवादंहरिकीर्तनम् २५ श्रीशुकउ
वाच यएषउत्तानपदोमानवस्यानुवर्णितः वंशःप्रियव्रतस्यापिनिबोधनृपसत्तम २६
योनारदादात्मविद्यामधिगम्यपुनर्महीम् भुक्त्वाविभज्यपुत्रेभ्यऐश्वरंसमगात्पदम् २७ इमांतुकौषा
रविणोपवर्णितांक्षत्तानिशम्याजितवादसत्कथाम् प्रवृद्धभावोऽश्रुकलाकुलोमुनेर्दधारमूर्ध्नाचरणंहृ
दाहरेः २८ विदुरउवाच सोऽयमद्यमहायोगिन्भवताकरुणात्मना दर्शितस्तमसःपारोयत्रा
किंचनगोहरिः २९ श्रीशुकउवाच इत्यानम्यतमामंत्र्यविदुरोगजसाह्वयम् स्वानांदिदृक्षुःप्र
ययौज्ञातीनांनिर्वृताशयः ३० एतद्यःशृणुयाद्राजन्राज्ञांहर्यर्पितात्मनाम् आयुर्धनंयशःस्वस्ति-
गतिमैश्वर्यमाप्नुयात् ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहिता
यांप्राचेतसोपाख्यानंनामएकत्रिंशोऽध्यायः ३१ ७ ७ ७ ७

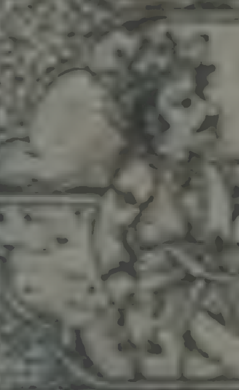
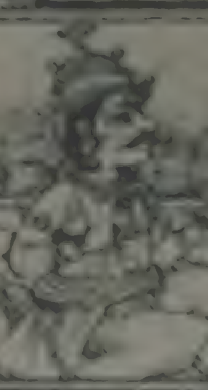
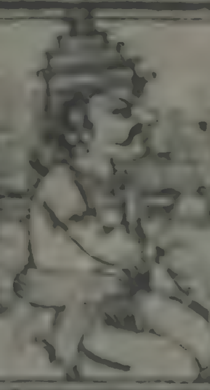
धेश्रीधरस्वामिविरचितायांश्रीभागवतभावार्थदीपिकायामेकत्रिंशोऽध्यायः ३१ ७ ७ ७ ७

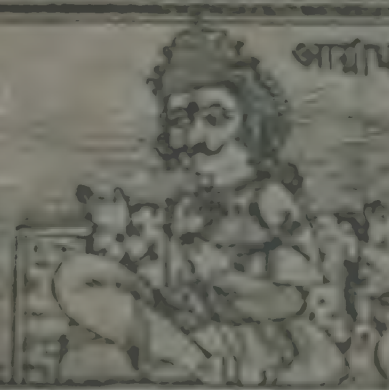
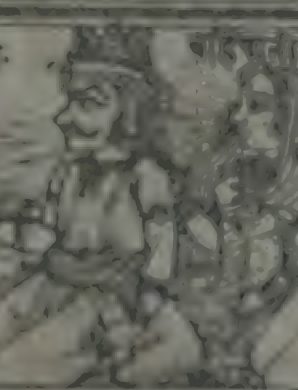
इतिश्रीमद्भागवतचतुर्थस्कंधःसमाप्तः

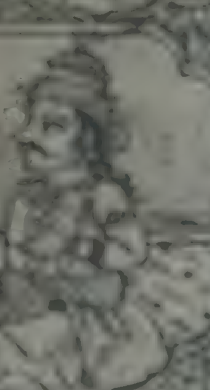

अथश्रीमद्भागवतपंचमस्कंधःप्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः नमः श्रीमत्परमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदायभक्तजनमानसनिवासायश्रीरामाय अथातःपंचमस्कंध व्याख्याऽनेकविशेषवान् प्रियव्रतान्वयोयत्रसप्रपंचःप्रपंच्यते षड्विंशत्याऽधुनाऽध्यायैःपंचमेस्थानमीर्यते १ लोकद्वीपादिमर्यादापालनाख्यमनेकधा पृथिव्युपर्यधोलोकैर्मर्यादात्रिविधामता २ पुनश्चैकैकशस्तेषुमर्यादाबहुधामता भुवद्वीपादिमर्यादाःपाल्यंतेराजभिःपृथक् ३ भूमेरुपरिदेवाद्यैस्ततश्चाधोऽसुरादिभिः तत्राध्यायैस्त्रिविंशत्याप्रियव्रतपुरःसरैः ४ भुवोद्वीपादिमर्यादाःपालिताइतिवर्ण्यते त्रिभिः सूर्यादिभिर्ज्योतिश्चक्रादिर्षितिकीर्त्यते ५ अतलादिषुदैत्याद्यैःपालनंचततस्त्रिभिः तत्रतुप्रथमेऽध्यायेज्ञानिनोराज्यनिर्वृतिः ६ पुनश्चज्ञाननिष्ठेतिप्रियव्रतकथाद्भुता वंशंप्रियव्रतस्यापिनिबोधनृपसत्तम ७ योनारदादात्मविद्यामधिगम्यपुनर्महीम् भुक्त्वाविभज्यपुत्रेभ्यऐश्वरंसमगात्पदमिति पूर्वस्कंधांतेउक्तम् प्रियव्रतस्यप्रथममात्मविद्याततोगृहाश्रमः ततःसर्वसंगत्यागेनमोक्षइत्युक्तंतत्रविस्मितःपृच्छति

राजोवाच प्रियव्रतोभागवतआत्मारामःकथंमुने गृहेरमतयन्मूलःकर्मबंधःपराभवः १ ननूनंमुक्तसंगा
नांतादृशानांद्विजर्षभ गृहेष्वभिनिवेशोऽयंपुंसांभवितुमर्हति २ महतांखलुविप्रर्षेउत्तमश्लोकपादयोः छाया
निर्वृतचित्तानांनकुटुंबेस्पृहामतिः ३ संशयोऽयंमहान्ब्रह्मन्दारागारसुतादिषु सक्तस्ययत्सिद्धिरभूत्कृष्णेचम
तिरच्युता ४ श्रीशुकउवाच बाढमुक्तंभगवतउत्तमश्लोकस्यश्रीमच्चरणारविंदमकरंदरसआवेशितचेत
सोभागवतपरमहंसदयितकथांकिंचिदंतरायविहताःस्वांशिवतमांपदवींनप्रायेणाहिन्वंति ५

प्रियव्रतोभागवतः अतएवात्मारामःगृहेकथमरमत ननुरमतांकोदोषइतिचेदतआह कर्मणाबंधःपराभवश्चस्वस्वरूपतिरस्कारोयन्मूलोभवतियद्गृहंमूलंकारणंयस्य १ गृहेपुरतिश्चतत्राभिनिवेशात्स्यात्सचभागवतानामात्मारामाणांनसंभवतीत्याह ननूनमिति २ गृहासक्तिर्हिकुटुंबादिस्पृहयाभवतिसाचतेषांनास्तीत्याह महतामिति उत्तमश्लोकपादयोः छायाकामादिसंतापहारिणीतयानिर्वृतंचित्तंयेषांतेषांस्पृहायुक्तामतिर्नास्ति ३ दाराद्यासक्तस्यतुमोक्षः श्रीकृष्णेऽस्खलितामतिश्चाभूदितियत् अयंचमहान्संशयइत्याह संशयइति ४ अंगीकृत्यपरिहरति बाढमभिनिवेशादिकंनास्तीतिसत्यमेव तथाऽपिविघ्नवशेनतेषांप्रवृत्तिःपूर्वाभ्यासबलेनपुनर्निवृत्तिश्चसंगच्छतइत्याह भगवतःश्रीमच्चरणारविंदमकरंदरूपोयोरसस्तस्मिन्नावेशितंचेतोयैस्तेऽपिकेनचिदंतरायेणविघ्नेनविहताअपिस्वांशिवतमांपदवींमार्गंनहिन्वंतिनत्यजंतिकाम् भागवताएवपरमहंसास्तेषांदयितस्यप्रियस्यश्रीवासुदेवस्यकथांनत्यजंति ५

प्रियव्रतस्यब्रह्मादिवांतरायरूपाबभूवेतिसप्रसंगमाह यर्हीत्यादिनाविमुक्तसंगःप्रकृतिंभजस्वेत्यंतेन यर्हिवावहयदाहिवावेति प्रसिद्ध्यादौ हइतिनसः स्वपित्रामनुनाअवनितलपरिपालनायोपामंत्रितोनियुक्तोनैवाभ्यनंदत्नैच्छत् अथहतंदेवभगवानादिदेवोब्रह्मास्वभवनादव ततारेत्यन्वयः उपामंत्रणेहेतुः आम्नाताः राज्ञांशास्त्रेणोक्तायेप्रवराः श्रेष्ठागुणास्तेषांगणस्यैकांतभाजनतयानियताश्रयत्वेन अनिच्छायां हेतुः परमार्थसतत्त्वमात्मायथात्म्यमवगतंतद्येनसतया अतः ब्रह्मसत्रेणात्मध्यानेनकार्येणदीक्षिष्यमाणः नियमंगृह्णाष्यन्प्रागपिवासुदे वएवनिरंतरसमाधियोगेनचित्तैकाग्र्येणसमावेशितः समर्पितः सकलकारकाणामिंद्रियाणांयाः क्रियास्तासांकलापोयेनसः यद्यपितत्पित्रो क्तंनप्रत्याख्येयंतथापितदधिकरणेराज्याधिकारेअसतोऽपिमिथ्याभूतादपिराज्यप्रपंचादात्मनः पराभवमालोचयन्नाभ्यनंदत् ६.

यर्हिवावहराजन्सराजपुत्रः प्रियव्रतः परमभागवतोनारदस्यचरणोपसेवयांऽजसाऽवगतपरमार्थसतत्त्वोब्र- ह्मसत्रेणदीक्षिष्यमाणोऽवनितलपरिपालनायाम्नातप्रवरगुणगणैकांतभाजनतयास्वपित्रोपामंत्रितोभगवतिवा सुदेवएवाव्यवधानसमाधियोगेनसमावेशितसकलकारकक्रियाकलापोनैवाभ्यनंदद्यद्यपितदप्रत्याम्नातव्यंतद धिकरणआत्मनोऽन्यस्मादसतोऽपिपराभवमन्वीक्षमाणः ६. अथहभगवानादिदेवएतस्यगुणविसर्गस्यपरिबृंह- णानुध्यानव्यवसितसकलजगदभिप्रायआत्मयोनिरखिलनिगमनिजगणपरिवेष्टितः स्वभवनादवततार ७ स- तत्रतत्रगगनतलउडुपतिरिवविमानावलिभिरनुपथममरपरिवृढैरभिपूज्यमानः पथिपथिचवरूथशः सिद्धगंधर्व साध्यचारणमुनिगणैरुपगीयमानोगंधमादनद्रोणीमवभासयन्नुपससर्प ८ तत्रहवाएनंदेवर्षिर्हंसयानेनपितरं भगवंतंहिरण्यगर्भमुपलभमानः सहसैवोत्थायार्हणेनसहपितापुत्राभ्यामवहितांजलिरुपतस्थे ९.

गुणविसर्गस्यगुणसृष्टेः परिबृंहणंसमृद्धिस्तदनुचिंतयाव्यवसितः सकलजगतामभिप्रायोयेनसः यथाराज्ञाऽन्यैर्मंडलेश्वराणामभिप्रायोनि श्चीयतेतद्वत् अखिलैर्निगमैर्मूर्तिमद्भिर्वेदैर्निजगणैश्चमरीच्यादिभिः परिवृतः सत्यलोकादवतीर्णः ७ सचब्रह्मातत्रतत्रउडुपति- श्चंद्रइवप्रकाशमानोगंधमादनस्यद्रोणींदरीमवभासयन्नुपससर्पेत्यन्वयः अमरपरिवृढैर्देवेंद्रादिभिः ८ हंसयानेनोपलक्षणेनएनंपि तरमुपलभमानः मत्पिताऽयमितिलक्षयन्पितापुत्राभ्यांमनुप्रियव्रताभ्यांसहनारदः कृतांजलिः सन्सहसैवाभ्युत्थायार्हणेनपूजयासहो पतस्थेतुष्टाव प्रियव्रतंतदामंदरद्रोण्यांनारदः उपदिशतिमनुश्चतंनेतुमागतोऽस्तीतिज्ञातव्यम् ९. ६. ६. ६.

हेभारत भगवानादिपुरुषोब्रह्माऽपिप्रियव्रतमितिहोवाचेत्यन्वयः तेननारदेनोपनीतमर्हणंयस्यसः सूक्तवाकेनयथोचितवाक्येन अतिशयं
नउदितावर्णितागुणगणाःसृजयाःसर्वोत्कर्षाश्चयस्य १० प्रवृत्तिनिष्ठंमद्वाक्यंप्रतिकूलंमत्वामय्यसूयांकरिष्यतीतिशंकमानोनाहमेवंवदा
मिकिंतुमन्मुखेनहरिरेवत्वामाज्ञापयतीतिवदन्प्रवृत्तिनिवृत्तिरहस्यमाह निबोधेतिनवभिः ऋतंसत्यम् अप्रमेयंदेवमसूयितुंदोषारोप
णद्रष्टुंनार्हसि तेतवततःतातः एषःत्वद्गुरुश्चमहर्षिःदिष्टमादिष्टमाज्ञांविवशा अस्वतंत्राःसंतोवहामः ११ विवशत्वमेवाहचतुर्भिः नेति
तस्यकृतंतेननिर्मितंतनुभृज्जीवःतपआदिभिर्विहंतुमन्यथाकर्तुंनविभूयात्प्रभुर्नभवेत्मनीषयाशामादिबुद्धिबलेनपरतः बलवदाश्र-
यात् १२ तत्रदेहयोगेतावत्पारतंत्र्यंप्रसिद्धमित्याह भवायेति भवोजन्म भवाद्यर्थमव्यक्तेनेश्वरेणादिष्टंदत्तंदेहयोगंजनताजीवसमूहः

भगवानपिभारततदुपनीतार्हणःसूक्तवाकेनातितरामुदितगुणगणावतारसृजयःप्रियव्रतमादिपुरुषस्तंस्-
दयहासावलोकइतिहोवाच १० श्रीभगवानुवाच निबोधतातेदमृतंब्रवीमिमाऽसूयितुंदेवमर्हस्यप्रमे
यम् वयंभवस्तेततएषमहर्षिर्वहामसर्वेविवशायस्यादिष्टम् ११ नतस्यकश्चित्तपसाविद्ययावानयोगवीर्येणम
नीषयावा नैवार्थधर्मैःपरतःस्वतोवाकृतंविहंतुंतनुभृद्विभूयात् १२ भवायनाशायचकर्मकर्तुंशोकायमोहाय
सदाभयाय सुखायदुःखायचदेहयोगमव्यक्तदिष्टंजनताऽङ्गधत्ते १३ यद्वाचितंत्यांगुणकर्मदामभिःसु-
दुस्तरैर्वत्सवयंसुयोजिताः सर्वेवहामोबलिमीश्वरायप्रोतानसीवद्विपदेचतुष्पदः १४ ईशाऽभिसृष्टंह्यवरु-
ध्महेऽङ्गदुःखंसुखंवागुणकर्मसंगात् आस्थायतत्तद्यदयुंक्तनाथश्चक्षुष्मतांधाइवनीयमानाः १५

सदाधत्तेनत्वन्यथाकर्तुंशक्नोति अंगहेप्रियव्रत १३ कर्मकरणेऽपिपारतंत्र्यमाह यद्वाचीतियस्यवाचिवेदलक्षणायांतत्यांदामन्याम् गुणाः
सत्वादयः तत्पूर्वकाणिचयानिकर्माणितन्निबंधनैर्दामभिर्ब्राह्मणादिशब्दैःसुदुस्तरैःसुदृढैः हेवत्सवयंसर्वेसुयोजिताःनिबद्धाःसंतस्तस्मैई
श्वरायबलिंवहामःतदिच्छयाकर्मकुर्मः नसिनासिकायांप्रोताबद्धाःसंतश्चतुष्पदोबलीवर्दायथाद्विपदेपुरुषाय १४ भोगेष्वपिपारतंत्र्यमाह ईशा
ईश्वरेणअभिसृष्टंदत्तमेव अंगहेप्रियव्रतअवरुंध्महेस्वीकुर्मः यथास्वामिनादत्तमेवकणिशादिबलीवर्दाभक्षयंतिनस्वेच्छयातद्वत् नचैवं
वैषम्यमीश्वरस्ययतोगुणकर्मसंगान्नायोयद्यद्देवतिर्यगादिलक्षणंदेहमयुंक्तयोजितवान्तत्तदास्थायस्वीकृत्ययथांऽधाःचक्षुष्मताछाया
मातपंवानीयमानाःसंतः १५

नन्वेतत्सर्वंमोक्षदृशएवनत्वात्मविद इत्याशंक्याह मुक्तोऽपीति यावत्प्रारब्धंकर्मतावत् यथास्वप्नेअनुभूतंप्रतियातनिद्रः गतनिद्रः अभिमानशू
न्यएवानुस्मरति तर्हिभोगवासनयापुनर्जन्मभवेत्तत्राह किंतुदेहांतरारंभकान्गुणान्कर्माणिवासनाश्चनवृंक्तेनसंभजते १६ ननुगृहेव
र्तमानस्यभोगान्भुंजानस्यकुतोऽभिमानाभावोमोक्षोवा अतस्तत्त्यागेनवनवासएवयुक्तस्तत्राह भयंसंसारःस्यादेवप्रमत्तस्य अजितें-
द्रियस्य वनेष्वपितत्संगाभावाद्वनाद्वनांतरंगच्छतोऽपीत्यर्थः सहैवषट्सपत्नाः शत्रवोमनोबुद्धींद्रियाणिचयस्यसतथाभूतएववनेष्वपियतःआ
स्तेनुभवेत्वनाजितेंद्रियत्वादात्मरतेः आत्मारामस्य अवद्यंरागादिदोषंकिंकरोतिनकरोत्येव १७ ननुगृहेवसतःपुरुषस्यरागादयःसंभवंति-

मुक्तोऽपितावद्बिभृयात्स्वदेहमारब्धमश्नन्नभिमानशून्यः यथाऽनुभूतंप्रतियातनिद्रः किंत्वन्यदेहायगुणान्न
वृंक्ते १६ भयंप्रमत्तस्यवनेष्वपिस्याद्यतःसआस्तेसहषट्सपत्नः जितेंद्रियस्यात्मरतेर्बुधस्यगृहाश्रमः
किंनुकरोत्यवद्यम् १७ यःषट्सपत्नान्विजिगीषमाणोगृहेषुनिर्विश्ययतेतपूर्वम् अत्येतिदुर्गाश्रितऊर्जि
तारीन्क्षीणेषुकामंविचरेद्विपश्चित् १८ त्वंत्वब्जनाभांघ्रिसरोजकोशदुर्गाश्रितोनिर्जितषट्सपत्नः भुंक्ष्वेहभो
गान्पुरुषातिदिष्टान्विमुक्तसंगःप्रकृतिंभजस्व १९ श्रीशुकउवाच इतिसमभिहितोमहाभागव
तोभगवतस्त्रिभुवनगुरोरनुशासनमात्मनोलघुतयाऽवनतशिरोधरोबाढमितिसबहुमानमुवाह २०

ननुवनइत्याशंक्याह यइति यःषट्वैरिणः षडिंद्रियाणिविजिगीषमाणःसपूर्वंगृहेषुस्थित्वातेषामत्यंतंनिरोधमकुर्वन् जेतुंयतेततत्क्षीणे
ष्वरिपुकामंगृहेऽन्यत्रवाविचरेत् यतोलोकेऊर्जितारीन् दुर्गाश्रितएवात्येतिजयति पश्चात्दुर्गेवाऽन्यत्रवावर्ततेयुत्थ्येतेतिपाठेप्रहरेदि
त्यर्थः १८ इदंचगृहदुर्गाश्रयणंप्राकृतानांत्वंतु अब्जनाभस्यांघ्रिसरोजकोशएवदुर्गंतदाश्रितअतएवनिर्जितषट्सपत्नश्चतथाऽ
पिपुरुषेणेश्वरेणातिदिष्टान्दत्तान्भोगांस्तावत्भुंक्ष्वपश्चाद्विमुक्तसंगःसन्प्रकृतिंस्वरूपंभजस्वआत्मनिष्ठोभवेत्यर्थः १९ आ-
त्मनस्ततोलघुतयाअल्पतयातच्छासनमंगीचकार यद्वा आत्मनोयदनुशासनंतत् अलघुतयागौरवेणबाढंतथाकरिष्यामीति-
अवनतकंधरःसन्जग्राह २० ७. ७. ७. ७. ७. ७.

मनुनासंतुष्टेनउपकल्पितापूजायस्यप्रियव्रतस्ययोगभ्रंशात् नारदस्यचशिष्यनाशात् कुटिलमीक्षणंसंभवतितत्तुनास्तीत्याह अविषमं-
चयातयातयोरभिसमीक्षमाणयोःसतोः आत्मनःसम्यगवस्थानम् अवाङ्मनसंवाङ्मनसयोरविषयंक्षयंनिवासंजगाम पाठांतरे अवा
ङ्वाचामगोचरंकथंचिन्मनसः क्षयंविषयमतःअव्यवहृतंव्यवहारशून्यंब्रह्मनिवृत्तंप्रवर्तयन् व्यवहाराद्विषण्णःसन् व्यवहारातीतंस्व-
रूपंचिंतयन्नंतर्हितइत्यर्थः २१ पुत्रंराज्येऽभिषिच्यवनंयास्यामीत्येवंयोमनोरथः सपरेणब्रह्मणैवप्रतिसंधितः संपादितोयस्यसः
नारदस्यानुमतेनराज्येस्थापयित्वाअतिविषमोदुस्तरोयोविषयविषजलाशयोगृहंतस्य आशादिकप्रवृत्तिवासनाभोगेच्छावातस्याः

भगवानपिमनुनायथावदुपकल्पितापचितिःप्रियव्रतनारदयोरविषममभिसमीक्षमाणयोरात्मसमवस्थानम
वाङ्मनसंक्षयमव्यवहृतंप्रवर्तयन्नगमत् २१ मनुरपिपरेणैवंप्रतिसंधितमनोरथःसुरर्षिवरानुमतेनात्मजम-
खिलधरामंडलस्थितिगुप्तये आस्थाप्यस्वयमतिविषमविषयविषजलाशयाशायाउपरराम २२ इतिहवाव-
सजगतीपतिरीश्वरेच्छयाऽधिनिवेशितकर्माधिकारोऽखिलजगद्बंधध्वंसनपरानुभावस्यभगवतआदिपुरुष-
स्यांघ्रियुगुलानवरतध्यानानुभावेनपरिरंधितकषायाशयोऽवदातोऽपिमानवर्द्धनोमहतांमहीतलमनुशशास
२३ अथचदुहितरंप्रजापतेर्विश्वकर्मणउपयेमेबर्हिष्मतींनामतस्यामुहवावआत्मजानात्मसमानशीलगुणक
र्मरूपवीर्योदारान्दशभावयांबभूवकन्यांचयवीयसीमूर्जस्वतींनाम २४ आग्नीध्रेध्मजिह्वयज्ञबाहुमहावी
रहिरण्यरेताघृतपृष्ठसवनमेधातिथिवीतिहोत्रकवयइतिसर्वएवाग्निनामानः २५ एतेषांकविर्महावीरःसव
नइतित्रयआसन्नूर्ध्वरेतसस्तआत्मविद्यायामर्भभावादारभ्यकृतपरिचयाःपारमहंस्यमेवाश्रममभजन् २६

उपरतोऽभूत् २२ यत्पृष्टंगृहेकथमरमततत्रोक्तमुत्तरमुपसंहरति इतिहवावइत्थमेवहि अधिनिवेशितःप्रापितः कर्माधिकारोयस्य-
अखिलस्यजगतोबंधध्वंसनःपरोऽनुभवोयस्यतस्ययदंघ्रियुगुलंतस्यानवरतंध्यानंतदनुभावेनपरिरंधितकषायोदग्धरागादिमलआ
शयोयस्य अतःअवदातःशुद्धोऽपिमहतांब्रह्मादीनामाज्ञापालनेनमानवर्द्धनः २३ उइतिविस्मये हइतिप्रसिद्धौवावेतिनिश्चये आ-
त्मनःसमानैःशीलादिभिरुदारान्महतोदशपुत्रान्जनयामास २४ तानाह आग्नीध्रः इध्मजिह्वः यज्ञबाहुः महावीरः हिरण्यरेताः घृ
तपृष्ठःसवनःमेधातिथिः वीतिहोत्रः कविश्चेति अग्नीनांनामानियेषांते २५ अर्भभावात्बाल्यादारभ्य २६

तस्मिन्नुपारमहंस्याश्रमेश्रीमच्चरणारविंदयोरविरतस्मरणेनाविगलितमखंडितोयः परमोभक्तियोगस्तस्यानुभावेनविशोधितांतःकरणेप्र
तीतोयोभगवांस्तस्मिन्नात्मनः त्वंपदार्थस्यतादात्म्यम् अविशेषेणविशेषोदेहाद्युपाधिः तदपोहेन प्रापुः २७ २८ उपशमाश्रयेषुसत्सु-
दशकोटिभिरेकमर्बुदंएतादृशानिवर्षाणामेकादशार्बुदानिजगतींबुभुजइत्यन्वयः राज्ञोधर्मपालनंविषयभोगप्रभावेभाव्यंतत्रानायासे-
नैवधर्मपालनमाह अव्याहता अखिलाःपुरुषकाराःपौरुषाणियस्मात्तेनसारेणबलेनसंभृतौपूर्णौदोर्दंडौतयोर्युगुलंतेनापीडितआकृष्टो-
मौर्वीगुणस्तस्यस्तनितंटंकारःतेनैवयुद्धंविनाविरमितानिरस्ताधर्मप्रतिपक्षायेन भोगातिशयमाह बर्हिष्मत्याःस्वभार्यायाःअनुदिनमेध-

तस्मिन्नुहवाउपशमशीलाःपरमर्षयःसकलजीवनिकायावासस्यभगवतोवासुदेवस्यभीतानांशरणभूतस्यश्रीम
च्चरणारविंदाविरतस्मरणाविगलितपरमभक्तियोगानुभावेनपरिभावितांतर्हृदयाधिगतेभगवतिसर्वेषांभूतानामा-
त्मभूतेप्रत्यगात्मन्येवात्मनस्तादात्म्यमविशेषेणसमीयुः २७ अन्यस्यामपिजायायांत्रयःपुत्राआसन्नुत्तमस्ताम
सोरैवतइतिमन्वंतराधिपतयः २८ एवमुपशमायनेषुस्वतनयेष्वथजगतीपतिर्जगतीमर्बुदान्येकादशपरिवत्सरा
णामव्याहताखिलपुरुषकारसारसंभृतदोर्दंडयुगलापीडितमौर्वीगुणस्तनितविरमितधर्मप्रतिपक्षोबर्हिष्मत्याश्चा
नुदिनमेधमानप्रमोदप्रसरणयौषिण्यव्रीडाप्रमुषितहासावलोकरुचिरक्ष्वेल्यादिभिःपराभूयमानविवेकइवानव-
बुध्यमानइवमहामनाबुभुजे २९ यावदवभासयतिसुरगिरिमनुपरिक्रामन्भगवानादित्योवसुधातलमर्धेनैव
प्रतपत्यर्धेनावच्छादयति तदाहिभगवदुपासनोपचितातिपुरुषप्रभावस्तदनभिनंदन्समजवेनरथेनज्योति
र्मयेनरजनीमपिदिनंकरिष्यामीतिसप्तकृत्वस्तरणिमनुपर्यक्रामद्द्वितीयइवपतंगः ३०

मानैः प्रमोदादिभिः पराभूयमानविवेकइव अतएवविषयासक्त्या आत्मानमनवबुध्यमानइवबुभुजे तत्रप्रमोदः पतिंदृष्ट्वाहर्षः ततः-
प्रसरणमभ्युत्थानादिलीलाततोयौषिण्यंयोषित्स्वभावकृतशृंगारानुभावप्रकाशनम् ततोव्रीडयाप्रमुषिताःसंकोचिताहासावलोकाः ततो
रुचिरक्ष्वेल्यादयःपरिहासवाक्यादीनितैः २९ प्रभावातिशयमाह यावद्वसुधातलंलोकालोकपर्यंतमवभासयतिमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नादि
त्यः तस्मिन्नर्धेनैवोपलक्षितंप्रतपतिप्रकाशयति अर्धेनचावच्छादयतितमसाआवृणोति तदाद्वितीयःपतंगःसूर्यइवपर्यक्रामत् नन्वेत-
नसंभावितंयतोभगवदुपासनेनोपचितःअतिपुरुषःपुरुषानतिक्रांतःप्रभावोयस्य ३० ७. ७. ७.

येवैउहअतिप्रसिद्धास्तस्यरथचक्राग्रकृताःपरिखातागर्ताःयतःयैरेवकृतास्ते ३१ तानाह तेषांपरिमाणंपृथिवतिशेषःपूर्वस्यपदिस्तारमानं
उत्तरस्ततोद्विगुणेनविस्तारमानेनेत्येवंसिंधुभ्योबहिःसमंततःउपक्लृप्ताःरचिताः ३२ यथासिंधुभ्योबहिरेकैकशोद्वीपाःएवंद्वीपानामपिव
हिःसिंधवइत्याह क्षारोदेति दधिमंडोमथितंदधिएतेसप्तजलधयःसप्तद्वीपानांपरिखाइवाभ्यंतरैरेतैःसंवेष्टितायेद्वीपाःतैःसमानाविस्तार
तःबहिर्नीतःपृथक्असंकीर्णतया ३३ ३४ अहोआश्चर्यंराज्ञःसामर्थ्यमितिपरीक्षिदभिप्रायज्ञोभगवान्बादरायणिराह नैवमिति जिता:

योवाउहतद्रथचरणनेमिकृतपरिखातास्तेसप्तसिंधवआसन्यतएवकृताःसप्तभुवोद्वीपाः ३१ जंबूप्लक्षशाल्म
लिकुशक्रौंचशाकपुष्करसंज्ञाः तेषांपरिमाणंपूर्वस्मात्पूर्वस्मात्उत्तरउत्तरोयथासंख्यंद्विगुणमानेनबहिःसमंत
तउपक्लृप्ताः ३२ क्षारोदेक्षुरसोदसुरोदघृतोदक्षीरोददधिमंडोदशुद्धोदाःसप्तजलधयःसप्तद्वीपपरिखाइवा-
भ्यंतरद्वीपसमानाएकैकश्येनयथापूर्वंसप्तस्वपिबहिर्द्वीपेषुपृथक्परितउपकल्पितास्तेषुजंबादिषुबर्हिष्मती
पतिरनुव्रतानात्मजानाग्नीध्रेध्मजिह्वयज्ञबाहुहिरण्यरेताघृतपृष्ठमेधातिथिवीतिहोत्रसंज्ञान्यथासंख्येनएकै
कस्मिन्नेकमेवाधिपतिंविदधे ३३ दुहितरंचोर्जस्वतींनामोशनसेप्रायच्छद्यस्यामासीत्देवयानीनामकाव्य
सुता ३४ नैवंविधःपुरुषकारउरुक्रमस्यपुंसांतदंघ्रिरजसाजितषड्गुणानाम् चित्रंविदूरविगतःसकृदाद-
दीतयन्नामधेयमधुनासजहातिबंधम् ३५ सएवमपरिमितबलपराक्रमएकदातुदेवर्षिचरणानुशयनानु
पतितगुणविसर्गसंसर्गेणानिर्वृतमिवात्मानंमन्यमानआत्मनिर्वेदइदमाह ३६ अहोअसाध्वनुष्ठितंयद-
भिनिवेशितोऽहमिंद्रियैरविद्यारचितविषमविषयांधकूपेतदलमलममुष्यावनितायाविनोदमृगंमांधिग्धिगिति-
गर्हयांचकार ३७ षड्गुणाः इंद्रियाणिषडूर्मयोवायैस्तेषामेवंविधःपुरुषकारइतिनचित्रंनासंभावितंयतोविदूरविगतःअंत्यजो-
पियस्योरुक्रमस्यनामसकृदुच्चारयेद्यःसअधुनातत्क्षणमेवबंधंसंसारम् तन्वमितिपाठेऽप्ययमेवार्थः पाठांतरेतत्त्वंचांडालत्वंजहातिशु-
द्धोभवतीत्यर्थः ३५ तस्यपराक्रममुपसंहरन्निवृत्तिक्रममाह सएवमितिदेवर्षिचरणयोरनुशयनमुपसत्तिः तदनुपतितोयोगुणविस
र्गोराज्यादिप्रपंचः तत्संसर्गेणआत्मनिमनसिनिर्वेदोयस्य ३६ तमाह मयाअसाध्वनुष्ठितंयद्यतोऽभिनिवेशितः तत्ततअलम
लंविषयैःविनोदमृगंमर्कटम् ३७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

परदेवतायाः हरेः प्रसादेनाधिगतः प्राप्तोयः आत्मप्रत्यवमर्शोविवेकस्तेननारदस्यपदवींतदुपदिष्टमार्गमेवपुनरनुससारेत्यन्वयः किंकृ-
त्वा अनुगतेभ्यः पुत्रेभ्यइमांपृथ्वींविभज्यभुक्तोभोगोयस्याः तांभार्यांमहाविभूतिः साम्राज्यसंपत् तत्सहितांमहिषींमृतशरीरमिवपरि
त्यज्य तत्रहेतुः हृदिनिहितोनिर्वेदोयेन हृदात्यस्योत्तरत्राप्यन्वयः हृदिगृहीतोनिश्चितोहरिविहारस्तेनानुभावः त्यागसामर्थ्यंयस्य-
३८ तस्यमहिमोपनिबंधनश्लोकाः पूर्वसिद्धाः कथ्यंतेयथावेदेतदप्येषश्लोकोभवतीतिकोनुकोनामकुर्यात्छायांघ्नन् तमोनिरस्यन्
३९ भूसंस्थानंद्वीपैः कृतंसरिद्गिरिवनादिभिःसीमाचयेनकृताभूतानांनिर्वृत्यैस्वस्वायअविवादाय ४० भौमंपातालजंदिव्यंस्वर्गजं

परदेवतायाःप्रसादाधिगतात्मप्रत्यवमर्शेनानुप्रवृत्तेभ्यःपुत्रेभ्यइमांयथादायंविभज्यभुक्तभोगांचमहिषींमृतकामिव
सहमहाविभूतिमपहायस्वयंनिहितनिर्वेदोहृदिगृहीतहरिविहारानुभावोभगवतोनारदस्यपदवींपुनरेवानु-
ससार ३८ तस्यहवाएतेश्लोकाः प्रियव्रतकृतंकर्मकोनुकुर्याद्विनेश्वरम् योनेमिनिम्नैरकरोच्छायांघ्नन्स
प्तवारिधीन् ३९ भूसंस्थानंकृतंयेनसरिद्गिरिवनादिभिः सीमाचभूतनिर्वृत्यैद्वीपेद्वीपेविभागशः ४० भौमंदि
व्यंमानुषंचमहित्वंकर्मयोगजम् यश्चक्रेनिरयौपम्यंपुरुषानुजनप्रियः ४१ इतिश्रीभागवतेमहापुरा
णेपंचमस्कंधेभुवनकोशेप्रियव्रतविजयेप्रथमोऽध्यायः १ श्रीशुकउवाच एवंपितरिसंप्रवृत्तेतद
नुशासनेवर्तमानआग्नीध्रोजंबूद्वीपौकसःप्रजाऔरसवद्धर्मावेक्षमाणःपर्यगोपायत १ सचकदाचित्पितृलोक
कामःसुरवरवनिताक्रीडाचलद्रोण्यांभगवंतंविश्वसृजांपतिमाभृतपरिचर्योपकरणआत्मैकाग्र्येणतपस्वी-
आराधयांबभूव २ तदुपलभ्यभगवानादिपुरुषःसदसिगायंतींपूर्वचित्तिंनामाप्सरसमभियापयामास ३

मानुषंमर्त्यलोकजंमहित्वंवैभवंयोनिरयतुल्यंमेनेपुरुषानुजनाविष्णुभक्तास्तएवप्रियायस्येति ४१ इतिपंचमेटीकायांप्रथमोऽध्यायः
१ द्वितीयेप्रोक्तमाग्नीध्रचरितंस्त्रैणसंमतम् पत्न्यांहिपूर्वचित्त्यांयोनाभिमुख्यानजीजनत् १ अस्मिन्वंशेप्रसिद्धोऽयमाग्नीध्रःस्त्रैण
पुंगवः विहसन्निवतस्येदंचरितंमुनिरब्रवीत् २ जंबुद्वीपमोकोयासांताःप्रजाःपुत्रवत्पालयामास धर्ममवेक्षमाणः धर्ममवेक्षमाणद-
त्यर्थः १ पितृलोककामःपुत्रकामः सुरवराणांवनितास्तासामाक्रीडाचलोमंदरःतस्यद्रोण्यामाभृतानिसंपादितानिपरिचर्योपकर
णानिपुष्पादीनियेन २ तदुपलभ्यज्ञात्वाब्रह्मा अभियापयामास संभोगार्थंप्रस्थापयामास ३ ७ ७ ७

साच्चतदाश्रमोपवनमुपवभ्रामेत्यन्वयः रमणीयत्वमेवाह विविधाश्चनिबिडाश्चयेविटपिनस्तेषांविटपाः तेषांनिकरास्तैः संश्लिष्टाःपुरट
लताःस्वर्णवल्यः तास्वारूढाः स्थलविहंगामयूरादयस्तेषांमिथुनैःप्रोच्यमानाभिः श्रुतिभिः उच्चार्यमाणैः षड्जादिस्वरैःप्रतिबोध्यमानायेसलिलकुक्कुटादयस्तैर्विचित्रंयथातथोपकूजितानादिताअमलाजलाशयास्तेषुकमलानितेषामाकरमुपवनम् ४ सुललितेगमनेयेपदविन्यासास्तैर्गतौविलासोयस्याः चकारस्तस्याश्चेत्येकवाक्यत्वाय रवणरवणेति ध्वनिंकुर्वतोरुचिरस्यचरणाभरणस्यस्वनम् आमीलितेनयनेएवनलिनमुकुलेतयोःयुगुलमीषद्विकचय्यकिंचिदुन्मील्यव्यचष्टददर्श ५ तामेवदेवींमकरध्वजस्यवशमुपनीतःसन् ज

साच्चतदाश्रमोपवनमतिरमणीयंविविधनिबिडविटपिविटपनिकरसंश्लिष्टपुरटलतारूढस्थलविहंगममिथुनैःप्रोच्यमानश्रुतिभिःप्रतिबोध्यमानसलिलकुक्कुटकारंडवकलहंसादिभिर्विचित्रमुपकूजितामलजलाशयकमलाकरमुपबभ्राम ४ तस्याःसुललितगमनपदविन्यासगतिविलासायाश्चानुपदंरवणरवणायमानरुचिरचरणाभरणस्वनमुपाकर्ण्यनरदेवकुमारःसमाधियोगेनामीलितनयननलिनमुकुलयुगुलमीषद्विकचय्यव्यचष्ट ५ तामेवाविदूरेमधुकरीमिवसुमनसउपजिघ्रतींदिविजमनुजमनोनयनाल्हाददुघैर्गतिविहारविनयावलोकसुस्वराक्षरावयवैर्मनसिनृणांकुसुमायुधस्यविदधतींविवरम् ६ निजमुखविगलितामृतासवसहासभाषणामोदमदांधमधुकरनिकरोपरोधेनद्रुतपदविन्यासेनवल्गुस्पंदनस्तनकलशकबरभाररशनांदेवींतदवलोकनेनविवृत्तावसरस्यभगवतोमकरध्वजस्यवशमुपनीतोजडवदितिहोवाच ७

डवदितिहवक्ष्यमाणानुदशश्लोकानुवाच जाड्यानुकरणंचवैदग्ध्येनतद्दशीकारार्थंदिविजानांदेवानांमनुजानांचयानिमनांसिनयनानिचतेषामाल्हाददुघैर्गत्यादिभिः नृणांमनसिकामस्यविवरंप्रवेशद्वारंविदधतींगतिश्चविहारश्चक्रीडाविनययुक्तोऽवलोकश्चसुस्वराण्यक्षराणिच अवयवाश्चनेत्रादयस्तैः ६ निजमुखाद्विगलितममृतमिवस्वादु आसवइवमादकंचयत्सहासंभाषणंतस्मिन् आमोदोनिश्वासगंधःतेन मदांधायेमधुकरनिकरास्तैरुपरोधःआवरणंतेनभयात्द्रुतःशीघ्रोयःपदविन्यासःतेनवल्गुस्पंदनंकिंचिच्चलनंस्तनकलशयोःकबरभाररशनायांचयस्यास्ताम् तस्यावलोकनेनविवृत्तावसरस्यदत्तावकाशस्य ७ ७ ७ ७

कस्त्वंशैलेगिरावस्मिन्किंचिकीर्षसि मुनिवर्येत्यादिपुंस्त्वेनसंबोधनादिजाड्यानुकरणार्थम् हेमुनिवर्य नूनंभगवतःपरदेवताभूतस्यमा
याऽसि भुवाबालस्य आह हेसखत्वसरेवाविज्येनिर्गुणेधनुषीबिभर्षिकिमात्मनोऽर्थंतवेवाभ्यांकिंकार्यमस्तिकिंवाप्रमत्तान् अजितेंद्रिया
न्मृगतुल्यानस्मदादीन्मृगयसेतान्वशीकर्तुंधनुषीधारयसीत्यर्थः ८ कटाक्षावालस्याह बाणाविमौशतपत्रेनेत्रकमलेतएवपत्राणिपि
च्छानिययोः शांतौविभ्रमणमंथरौपुंखाभ्यांविनाऽपिरुचिरौपत्रतयाकल्पितनेत्राभ्यांपरभागस्यपुंखस्थानीयस्याभावात् अतितिग्मौ
तीक्ष्णौदंतौ अग्रभागौययोस्तौकस्मैप्रयोक्तुमिच्छसीतिनविग्रः अतोभयादेतावत्प्रार्थयामहेतवायंविक्रमोऽस्माकंक्षेमायास्तु ९ तदं-
गपरिमललोभेनानुगच्छतोभ्रमरानालस्याह शिष्याइति अजस्रंसंततंयुष्मच्छिखातोविलुलिताविगलिताःसुमनसामभितोवृष्टीः
गलितानिकुसुमानिभजंतीत्यर्थः शब्दत्वेनोपमावेदशाखाइवेति १० नूपुरस्वनमाकर्ण्याह वाचमिति तुभ्यंतवचरणगतपंजरयोः नू

क्वात्वंचिकीर्षसिचकिंमुनिवर्यशैलेमायाऽसिकाऽपिभगवत्परदेवतायाः विज्ये बिभर्षिधनुषीसुहृदात्मनोऽ
र्थेकिंवामृगान्मृगयसेविपिनेप्रमत्तान् ८ बाणाविमौभगवतःशतपत्रपत्रौशांतावपुंखरुचिरावतितिग्मदंतौ क-
स्मैयुयुंक्षसिवनेविचरन्नविग्रःक्षेमायनोजडधियांतवविक्रमोऽस्तु ९ शिष्याइमेभगवतःपरितःपठंतिगायंति
सामसरहस्यमजस्रमीशम् युष्मच्छिखाविलुलिताःसुमनोभिवृष्टीःसर्वेभजंत्यृषिगणाइववेदशाखाः १० वाचंपरं
चरणपंजरतित्तिरीणांब्रह्मन्नरूपमुखरांशृणवामतुभ्यम् लब्धाकदंबरुचिरंकविटंकबिंबेयस्यामलातपरिधिःक्व
चवल्कलंते ११ किंसंभृतंरुचिरयोर्द्विजशृंगयोस्तेमध्येकृशोवहसियत्रदृशिःश्रितामे पंकोऽरुणःसुरभिरात्मवि
षाणईदृक्येनाश्रमंसुभगमेसुरभीकरोषि १२ पुरयोस्तित्तिरीणामंतर्गतरत्नानांकेवलंवाचंशृणुमः कथंभूताम् अरूपाअ
दृष्टवक्त्रकामुखराअतिप्रकटाचतांचतांचपीतंपरिधानंवस्त्रंनितंबकांतित्वेनप्रकल्प्याह कदंबकुसुमस्यरुचिर्दीप्तिः अंककविटंकबिंब
नितंबस्यसुंदरमंडलेक्वलब्धा पाठांतरे अंगेतिसंबोधनम् मेखलामालस्याह यस्यामलातपरिधिर्वर्तते वस्त्रंनितंबकांतित्वेनप्रक
ल्प्यवल्कमदृष्ट्वापृच्छति क्वचतेवल्कलमिति ११ स्तनावालस्याह शृंगयोःस्तनयोःकिंसंभृतंकिंपूर्णमस्तिमनोहरंकिंचिदस्तीत्येता
वन्नजानामि यतोमध्येऽकृशोऽपित्वंकृच्छ्रेणवहसि धारयसि यत्रचमेदृशिर्दृष्टिःश्रितासंलग्नाऽस्ति अन्यथेदंद्वयंनघटतेइतिभावः
स्तनगतंकुंकुममालस्याह पंकोऽरुणआत्मनस्तवविषाणेईदृक् अत्यपूर्वः कुतइत्यतआह येनपंकेन आश्रमंसुरभीकरोषिसुगंधयुक्तंक
रोषीति १२

लोकंस्थानं यत्रत्योजनःउरसाइत्यमपूर्वावयवौविभर्ति मनसउन्नयनौ क्षोभकौ पाठांतरेइत्थंभूतलक्षणेतृतीयावक्रेण्च वक्रक्द्रुतंविभर्ति किं तदाह रसोमधुरालापः रासोविलासस्ताभ्यांसहितासुधा अधरामृतमादिशब्दात् स्मितनर्मादि १३ कावातवलोके आत्मनोदेहस्यवृत्ति राहारः अंगहेसरवे अदनाच्चर्वणात् हविरितितत्संबंधीगंधोवाति आगच्छति इतितांबूलाभिप्रायम् अदनाद्धविरंगभातीतिपाठेममता वन्नोजनात् वह्निर्मूर्तेवृत्तिर्भातीत्यर्थः यतस्त्वंविष्णोः कलाऽसिविष्णुश्चनाश्नाति अनश्नन्नन्यो अभिचाकशीतिइतिश्रुतेः विष्णोःक लाःसीत्यत्रहेतुः तवकर्णौविष्णोरिवानिमिषोन्मकरौ अनिमिषोरत्ननेत्रत्वेननिमिषशून्यौउल्लसंतौमकरौतदाकारेकुंडलेययोःतौकिंच तवमुखंसरइत्सरइव तदेवाह उद्विग्नंचंचलंमीनयुगुलमिवनेत्रद्वयंयस्मिन् द्विजाः दंताः तेषांपंक्त्याशोचिः शोभायस्मिन् सरसि

लोकंप्रदर्शयसकृद्वृत्तमतावकंमेयत्रत्यइत्यमुरसाऽवयवावपूर्वौ अस्मद्विधस्यमनउन्नयनौविभर्तिवक्रद्रुतं सरसरासस्रुधादिवक्रे १३ कावात्मवृत्तिरदनान्द्धविरंगवातिविष्णोः कलास्यनिमिषोन्मकरौच्चकर्णौ उद्वि ग्नमीनयुगुलंद्विजपंक्तिशोचिरासन्नभृंगनिकरंसरइन्मुखंते १४ योऽसौत्वयाकरसरोजहतःपतंगोदिक्षु- भ्रमन्भ्रमतएजयतेऽक्षिणीमे मुक्तंनतेस्मरसिवक्रजटावरूथंकष्टोऽनिलोहरतिलंपटएषनोवाम् १५ रूपं तपोधनतपश्चरतांतपोघ्नंह्येतत्तुकेनतपसाभवतोपलब्धम् चर्तुंतपोर्हसिमयासहमित्रमह्यंकिंवाप्रसीदति सवैभवभावनोमे १६ नत्वांत्यजामिदयितंद्विजदेवदत्तंयस्मिन्मनोदृगपिनोनवियातिलग्नम् मांचारु शृंग्यर्हसिनेतुमनुव्रतंतेचित्तंयतः प्रतिसरंतुशिवाः सचिव्यः १७

तुद्विजाराजहंसाः आसन्नोभृंगनिकरइवकेश- स्तोमः परिमललुब्धभृंगस्तोमोवायस्मिन् १४ पतंगः कंदुकः भ्रमतः भ्रमच्चित्तस्यमेअक्षिणीएजयतेचंचलतांनयति वक्रकेश समूहंमुक्तबंधनंनस्मरसिनसंभालयसि किंकष्टः धूर्तोनोवौहरति एतन्नस्मरसिकिम् १५ उपलब्धंप्राप्तम् मह्यंममहेमित्रमयासह तपश्चर्तुमर्हसि किंच सवैभवभावनः संसृतिविस्तारकोब्रह्मामेप्रसीदति त्वांभार्यांकल्पयतीत्यर्थः १६ द्विजदेवेनब्रह्मणाद- त्तम् दृक्मनश्चलग्नंसत् नापयाति हेचारुशृंगियतस्तेचित्तंतत्रमांत्वदधीनंनेतुमर्हसिसचिव्यस्तवसख्योऽपिशिवा अनुकूलाःस त्यः मांप्रतिसरंतु अनुवर्तताम् यद्वा एतावत्पर्यंतमेयाः सचिव्यः सख्यः शिवाः फेरवः ताःप्रतिसरंतुनिर्यांतु यद्वा वनवासेसह चर्योहरिण्यः शिवाःप्रतिसरंतुप्रदक्षिणंगच्छंतु १७ ७ ७ ७ ७ ७

ग्राम्यंपूर्वैदग्ध्यंयस्याः १८ वृत्थ्यादीनांद्वंद्वैक्यम् १९ सुत्वामसूयउपतस्थे अभजत् २० औत्पत्तिकेनैवस्वभावेनसंहननंदृढांगत्वम् २१
कामानांभोगैः अधिअधिकंमन्यमानः श्रुतिभिः वेदोक्तैः कर्मभिः अवारुंधप्रापमादयंतेमोदंते २२ इतिएवंभूताः संज्ञायासांताः परिणी
तवंतः २३ इतिपंचमस्कंधटीकायांद्वितीयोऽध्यायः २ तृतीयेचरितंनाभेःपरमंगलमीर्यते यस्ययज्ञेप्रतीतःसन्पुत्रोऽभूदृषभोहरिः

श्रीशुकउवाच इतिललनाऽनुयातिविशारदोग्राम्यवैदग्ध्ययापरिभाषयातांविबुधवधूंविबुधमतिरधिस-
भाजयामास १८ साचततस्तस्यवीरयूथपतेर्बुद्धिशीलरूपवयःश्रियौदार्येणपराक्षिप्तमनास्तेनसहायुतायुतप
रिवत्सरोपलक्षणंकालंजंबुद्वीपपतिनाभौमस्वर्गभोगान्बुभुजे १९ तस्यामुहवा आत्मजान्राजवर आग्नीध्रोनाभि
किंपुरुषहरिवर्षेलावृतरम्यकहिरण्मयकुरुभद्राश्वकेतुमालसंज्ञान्नवपुत्रानजनयत् सासूत्वाथसुतान्नवानुव-
त्सरंगृहएवापहायपूर्वचित्तिर्भूयएवाजंदेवमुपतस्थे २० आग्नीध्रसुतास्तेमातुरनुग्रहादौत्पत्तिकेनैवसंहननब-
लोपेताःपित्राविभक्ताआत्मतुल्यनामानियथाभागंजंबुद्वीपवर्षाणिबुभुजुः २१ आग्नीध्रोराजाऽतृप्तकामो
तामप्सरसमेवानुदिनमधिमन्यमानस्तस्याःसलोकतांश्रुतिभिरवारुंधयत्रपितरोमादयंते २२ संपरेतेपितरि
नवभ्रातरोमेरुदुहितॄर्मेरुदेवींप्रतिरूपामुग्रदंष्ट्रींलतांरम्यांश्यामांनारींभद्रांदेववीतिमितिसंज्ञानवोदवहन् २३
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेआग्नीध्रवर्णनोनामद्वितीयोऽध्यायः २ श्रीशुकउवाच
नाभिरपत्यकामोऽप्रजयामेरुदेव्याभगवंतंयज्ञपुरुषमवहितात्माऽयजत १ तस्यहवावश्रद्धयाविशुद्धभावे
नयजतःप्रवर्ग्येषुप्रचरत्सुद्रव्यदेशकालमंत्रर्त्विग्दक्षिणाविधानयोगोपपत्त्यादुरधिगमोऽपिभगवान्भागव
तवात्सल्यतयासुप्रतीकआत्मानमपराजितंनिजजनाभिप्रेतार्थविधित्सयागृहीतहृदयोहृदयंगमंमनोन-
यनानंदनावयवाभिराममाविश्चकार २ रिः १ नाभिराग्नीध्रसुतः अपुत्रयामेरुदेव्याभार्ययासह १ प्रवर्ग्यसंज्ञकेषु
कर्मसुक्रियमाणेषुद्रव्यादयःसप्त येयोगाउपायास्तेषामुपपत्त्यासंपत्त्यादुरधिगमोदुष्प्रापोऽपिभागवतेषुकृपालुतयासुप्रतीकः शोभ
नावयवःसन्नात्मानमाविश्चकार अपराजितंस्वतंत्रम् निजभक्तानांयेऽभिप्रेतार्थास्तेषांविधित्सयागृहीतमाकृष्टंहृदयंचित्तंय-
स्य हृदयंगमंसुखकरम् यतः मनोनयनान्यानंदयंतियेऽवयवास्तैरभिरामंसुंदरम् २ ७. ७. ७.

अयहेत्यादिनिपातबाहुल्यंवाक्यालंकाराय आविष्कृतंभुजानांयुगुलद्वयंचतुष्टयंयेन हिरणमयंतेजोमयंपुरुषेपुविशिष्यतइतितथापुरु-
षोत्तममित्यर्थः अर्हणेनार्घ्येणसहोपतस्थुः अभाजन्नित्यन्वयः विलसत् श्रीवत्सएवललामंचिन्हंयस्य दरवरः शंखः वनरुहंपद्मम्
अछूरिचक्रम् अमृतमणिः कौस्तुभः एवमादिभिः उपलक्षितम् ३ स्फुटकिरणायेप्रवरामणयः तन्मयानियानिमुकुटादीन्यं-
गानांभूषणानितैर्विभूषितम् बहुमानेदृष्टांतः अधनाइवोत्तमधनंनिधिम् ४ अर्हसीत्यादिनानिगदेनस्तुवंति हेअर्हत्तमपरि
पूर्णोऽपित्वमनुपथानांभृत्यानामस्माकमर्हणंमुहुः स्वयमेवस्वीकर्तुमर्हसिनतुवयंस्तोतुंशक्ताइत्याहुः नमोनमइत्येतदेवास्मा

अथहतमाविष्कृतभुजयुगुलद्वयंहिरणमयंपुरुषविशेषंकपिशकौशेयांबरधरमुरसिविलसत्श्रीवत्सल
लामंदरवरवनरुहवनमालाऽछूर्यमृतमणिगदादिभिरुपलक्षितम् ३ स्फुटकिरणप्रवरमुकुटकुंडलक
टककटिसूत्रहारकेयूरनूपुराद्यंगभूषणविभूषितमृत्विक्सदस्यगृहपतयोऽधनाइवोत्तमधनमुपलभ्यस-
बहुमानमर्हणेनावनतशीर्षाणउपतस्थुः ४ ऋषयऊचुः अर्हसिमुहुरर्हत्तमार्हणमस्माकमनुप-
थानांनमोनमइत्येतावत्सदुपशिक्षितंकोऽर्हतिपुमान्प्रकृतिगुणव्यतिकरमतिरनीशईश्वरस्यप्रकृतिपुरुष
योरर्वाक्तनाभिर्नामरूपाकृतिभीरूपनिरूपणम् ५ सकलजननिकायवृजिननिरसनशिवतमप्रवरगुणग
णैकदेशकथनादृते ६ परिजनानुरागविरचितशबलसंशब्दसलिलसितकिसलयतुलसिकादूर्वांकुरैरपि-
संभृतयासपर्ययाकिलपरमपरितुष्यसि ७

कंसद्भिरुपशिक्षितम् त्वद्रूपस्यदुर्ज्ञेयत्वात् तदेवाहुः कोऽर्हतीति प्रकृतिगु-
णानांव्यतिकरः प्रपंचस्तस्मिन्नेवमतिर्यस्य अतएवानीशः प्रकृतिपुरुषयोः परस्य अतएवईश्वरस्य अर्वाक्तनाभिस्त्वामस्पृशंतीभिः प्र
पंचांतर्गताभिः नामचरूपंच आकृतिश्च आकारस्ताभिस्तवस्वरूपनिरूपणंकर्तुंकोनामपुमानर्हति ५ सत्येतन्मात्रमेवार्हति नाधिकमि
त्याहुः सकलजननिकायस्य वृजिनंनिरस्यंतीतितथाशिवतमाः प्रवराश्चयेगुणगणास्तेषामेक देशस्तस्यकथनाद्विनाअधिकंनार्हति
६. वाङ्मनसाऽगोचरोऽपित्वंभक्तानांसुकरवाराध्यएवेत्याहुः हेपरमपरिजनैरनुरागेणविरचितायेशबलसंशब्दाः गद्गदाक्षरस्तुतयः स
लिलंचसिताः किसलयाश्चशब्दपल्लवाः शिलेतिपाठेशिलंकुशादिमंजरी एवमादिभिः संभृतयासंपादितयापूजयापरितुष्यसि ७

अथेतिप्रकारांतरे अन्यथातु अनयादृज्ययायागेनापिउरुभारभरया अनेकांगसमृद्ध्याऽपिभवतः समुपचितमपेक्षितंप्रयोजनंनैवपश्या
मः ८ अत्रहेतुः आत्मनःस्वतएव अनुसवनंसर्वदा अंजसासाक्षात् वोभूयमाना अतिशयेनभवंतोयेऽशेषाः पुरुषार्थास्तत्स्वरूपंयस्यप
रमानंदस्य नत्वेवंसत्यपियागानर्थक्यमित्याहुः किंत्विति सकामानामस्माकमेवैतदुपपद्यतेननतवेत्यर्थः ९ स्वोपयोगमेवप्रदर्शयंति त
द्यथेति परमेभ्योऽपिपरमपुरुषप्रकर्षयुक्तयाकरुणया उपकल्पयिष्यन् संपादयिष्यन् चकारात् कामितंचनापचितः अनपचितः-
अपूजितएवपूजाऽनपेक्षत्वात्स्वयमेवोपलक्षितः दृष्टोऽसिइतरवत् सापेक्षवत् १० यद्यपित्वंवरान्दातुमाविर्भूतोऽसितथाऽपिहे

अथानयाऽपिनभवतइज्ययोरुभारभरयासमुचितमर्थमिहोपलभामहे ८ आत्मनएवानुसवनमंजसावो-
भूयमानाशेषपुरुषार्थस्वरूपस्यकिंतुनाथाशिषआशासानामेतदभिसंराधनमात्रंभवितुमर्हति ९ तद्यथाबालि
शानांस्वयमात्मनःश्रेयःपरमविदुषांपरमपरमपुरुषप्रकर्षकरुणयास्वमहिमानंचापवर्गाख्यमुपकल्पयिष्यन्-
स्वयंनापचितएवेतरवदिहोपलक्षितः १० अथायमेववरोह्यर्हत्तमयर्हि बर्हिषिराजर्षेर्वरदर्षभो भगवान्निजपुरुषे
क्षणविषयआसीत् ११ असंगनिशितज्ञानानलविधूताशेषमलानांभवत्स्वभावानामात्मारामाणांमुनीनामनवर
तपरिगुणितगुणगणपरममंगलायनगुणगणकथनोऽसि १२ अथकथंचित्स्खलनक्षुत्पतनजृंभणदुरवस्थाना
दिषुविवशानांनःस्मरणायज्वरमरणदशायामपिसकलकश्मलनिरसनानितवगुणकृतनामधेयानिवचनगोच-
राणिभवंतु १३ किंचायंराजर्षिरपत्यकामःप्रजांभवादृशीमाशासानईश्वरमाशिषांस्वर्गापवर्गयोरपिभगवंतमु
पधावतिप्रजायामर्थप्रत्ययोधनदमिवाधनःफलीकरणम् १४ अर्हत्तमराजर्षेर्बर्हिषियज्ञेनिजपुरुषाणांत्वद्भक्तानामस्माकं
मीक्षणविषयोभवान्यर्हियदा आसीत् तदाह्ययमेववरःसंजातः ११ दर्शनस्यदुर्लभतामाहुः असंगेनवैराग्येणनिशितंयत् ज्ञानंसएवानल
स्तेनविधूताअशेषामलायेषाम् अतोभवतइवस्वभावोयेषाम् तानेवाह आत्मारामाणामेवंभूतानांमुनीनामपिपरममंगलायनंगुण-
कथनमेवनतुदर्शनंयस्य अतस्तैरनवरतंपरिगुणिता अभ्यस्तागुणगणायस्येतिसंबोधनम् १२ दर्शनेनैवकृतार्थाअपिवरमेकंप्रार्थयंते
अथेति स्मरणायविवशानांत्वांस्मर्तुमशक्तानांनः १३ अन्यच्चप्रार्थनीयमस्तीत्याहुः किंचेति आशिषामैहिकानांस्वर्गापवर्गयोरपीश्वरं
त्वामुपधावति प्रजायामेवपुरुषार्थं इतिमत्यर्थोयस्य अधनोयथाफलीकरणंतुषकणादिकमाशासानोधनदमुपधावति १४ ५

इदंत्वनातिचित्रमित्याहुः इहसंसारेतेऽपराजितयामायया अनवसितपदव्यालक्षितमार्गया अपराजितः कोवैनकोऽपिअतस्तयाऽनावृत
मतिः कः अतएवविषयएवविषंतस्यरयावेगास्तैरनावृताप्रकृतिर्यस्यसः कः यद्यनुपासितमहच्चरणः अतस्त्वन्माययामोहितस्यैवमाशं
साघटतइत्यर्थः १५ अदभ्रकर्तः हेबहुकार्यकारिन् अल्पीयसेकार्यायत्वंयस्मादिहसमाहूतोऽसितत्रप्रजायामर्थेधर्येपांमंदानांतेषां
नोयद्देवहेलनमवज्ञानंतत् सर्वान्प्रतितवसाम्येनहेतुनाप्रतिवोढुमर्हसि १६ इतिनिगदेनगद्यात्मकस्तोत्रेणवर्षधरोभारतवर्षपतिर्नाभिः
तेनाभिवादितायेऋत्विजस्तैरभिवंदितौचरणौयस्य १७ अस्खलभत्वेहेतुः ममाहमेवाभिरूपः सदृशः कैवल्यात् अद्वितीयत्वात् द्वि-

कोवाइहतेऽपराजितोऽपराजितयामाययाऽनवसितपदव्याऽनावृतमतिर्विषयविषरयानावृतप्रकृतिरनुपा-
सितमहच्चरणः १५ यदुहवावतवपुनरदभ्रकर्तरिहसमाहूतस्तत्रार्थधियांमंदानांनस्तद्यद्देवहेलनंदेवदेवार्ह-
सिसाम्येनसर्वान्प्रतिवोढुमविदुषाम् १६ इतिनिगदेनाभिष्टूयमानोभगवाननिमिषर्षभोवर्षधराभिवादिताभि
वंदितचरणःसदयमिदमाह १७ श्रीभगवानुवाच अहोबताहमृषयोभगवद्भिरवितथगीर्भिर्वर-
मस्खलभममभियाचितोयदमुष्यआत्मजोमयासदृशोभूयादितिममाहमेवाभिरूपः कैवल्यादथापिब्रह्मवादो
नमृषाभवितुमर्हतिममैवहिमुखंयत्द्विजदेवकुलम् १८ ततआग्नीध्रीयेंऽशकलयाऽवतरिष्यामिआत्मतुल्य
मनुपलभमानः १९ इतिनिशामयंत्यामेरुदेव्याःपतिमभिधायांतर्दधेभगवान् २० बर्हिषितस्मिन्नेवविष्णुदत्तभ
गवान्परमर्षिभिःप्रसादितोनाभेःप्रियचिकीर्षयातदवरोधायनेमेरुदेव्यांधर्मान्दर्शयितुकामोवातरशनानांश्र
मणानामृषीणामूर्ध्वमंथिनांशुक्लयातनुवाऽवततार २१ इतिश्रीभागवतेम०पंचमस्कंधेतृतीयोऽध्यायः३

जेषुदेवाइवब्राह्मणास्तेषांकुलम् १८ आग्नीध्रीयेनाभौ १९ पतिंनाभिम् २० हेविष्णुदत्ततस्यावरोधायने अंतःपुरेमेरुदेव्यांशुक्लयाशुद्ध-
सत्वमूर्त्याऽवततार केषांधर्मान् वातरशनानां दिग्वाससाम् पाषंडिव्यावृत्त्यर्थमाह श्रमणानांतपस्विनाम् ऋषीणांज्ञानिनाम् ऊर्ध्वमंथि-
नांनैष्ठिकब्रह्मचारिणाम् २१ इतिपंचमेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थादित्रिभिःप्रोक्तमृषभस्येहितंमहत् लोकार्थयेनसल्क
र्मनैष्कर्म्यंचनिदर्शितम् १ चतुर्थेशतपुत्रस्यराज्यंतस्योपवर्ण्यते यस्यराज्येजनःसर्वःसंतोषामृतनिर्वृतः २ ७ ७

अभिव्यज्यमानानिभगवल्लक्षणानिपादतलादिषुवज्रांकुशादीनियस्यमहाविभूतिः सर्वसंपत्तिः साम्यादिभिः सहवर्द्धमानप्रभावम् प्रकृतयोऽमात्यादयः जगृधुः अभिकांक्षंतिस्म १ वर्ष्मणादेहेनतस्याविशेषणद्वयंवरीयसाश्रेष्ठतमेनबृहंतः श्लोकाः पद्यानिकवीनांयस्मिन् तेनच ओजस्तेजः वीर्यंप्रभावः शौर्यमुत्साहः एतैर्गुणैरतिश्रेष्ठत्वादृषभः श्रेष्ठइतिनामचकार २ तस्यवर्षेमंडले ३ अवरुध्यप्राप्यस्वैरमिच्छयागृहीतोनरलोकसमानधर्मोमनुष्याकारोयेनतम् अतएवमाययास्वपुत्रइतिविलसितामतिर्यस्य ४ आपौरप्रकृतिर्गिरान् प्रकृ

श्रीशुकउवाच अथतमुत्पत्त्यैवाभिव्यज्यमानभगवल्लक्षणंसाम्योपशमवैराग्यैश्वर्यमहाविभूतिभिरनुदिनमेधमानानुभावंप्रकृतयःप्रजाब्राह्मणादेवताश्चावनितलसमवनायातितरांजगृधुः १ तस्यहवाइत्थंवर्ष्मणावरीयसाबृहच्छ्लोकेनच ओजसाबलेनश्रियायशसावीर्यशौर्याभ्यांचपिताऋषभइतीदंनामचकार २ तस्यहींद्रःस्पर्द्धमानोभगवान्वर्षेनववर्षतदवधार्यभगवानृषभदेवोयोगेश्वरःप्रहस्यात्मयोगमाययास्ववर्षमजनाभंनामाभ्यवर्षत् ३ नाभिस्तुयथाऽभिलषितंसुप्रजस्त्वमवरुध्यातिप्रमोदभरविह्वलोगद्गदाक्षरयागिरास्वैरंगृहीतनरलोकसधर्मंभगवंतंपुराणपुरुषंमायाविलसितमतिर्वत्सताततिसानुरागमुपलालयन्परांनिर्वृतिमुपगतः ४ विदितानुरागमापौरप्रकृतिजनपदोराजानाभिरात्मजंसमयसेतुरक्षायामभिषिच्यब्राह्मणेषूपनिधायसहमेरुदेव्याविशालायांप्रसन्ननिपुणेनतपसासमाधियोगेननरनारायणाख्यंभगवंतंवासुदेवमुपासीनःकालेनतन्महिमानमवाप ५ यस्यहपांडवेयश्लोकावुदाहरंति कोनुतत्कर्मराजर्षेर्नाभेरन्वाचरेत्पुमान् अपत्यतामगाद्यस्यहरिःशुद्धेनकर्मणा ६ ब्रह्मण्योऽन्यःकुतोनाभेर्विप्रामंगलपूजिताः यस्यबर्हिषियज्ञेशंदर्शयामासुरोजसा ७

तंस्वाभिव्याप्यविदितोनुरागोयस्मिन् कथंभूतोनाभिः जनपदः जनाःपौरादयः पदंप्रमाणंयस्यसः आत्मजंधर्ममर्यादारक्षणार्थमभिषिच्यब्राह्मणानामुत्संगेनिधायविशालायांबदरिकाश्रमेप्रसन्नंपरानुद्वेजकंनिपुणंचतीव्रंतेनउपासीनःसेवमानः कालेनतन्महिमानंजीवन्मुक्तिमवाप ५ नाभेःतत्प्रसिद्धंकर्म अनुतदनंतरंकोनुपुमानाचरेत् नकोपीत्यर्थः ६ मंगलैर्दक्षिणाभिः पूजिताःसंतः ओजसामंत्रबलेन ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

अन्येषांग्रहणायप्रदर्शितोगुरुकुलवासोयेन अनुशिक्षमाणः अनुशिक्षयन् उभयविधिंश्रुतिस्मृतिलक्षणंकर्मविधिमभियुंजन् अनुतिष्ठन्-
जयंत्यांभार्यायामात्मजानांशतंजनयामास ८ ९ तंभरतमनुकुशावर्तादयोनवपुत्राः नवतेःप्रधानाज्ज्येष्ठाः १० तदनंतरंकविप्रमुखा
नव भागवतधर्मप्रदर्शकाः वसुदेवनारदयोःसंवादोयस्मिन् उपरिष्टात् एकादशस्कंधे ११ महाशालीनाअतिविनीताः १२ केवलः
शुद्धः विपरीतवत् अनीश्वरवत् कर्माणि कुर्वन् नियमयत् नियमितवान् पाठांतरेनितरामरमयत् कर्मकरणेहेतुः अनुगतमुत्सन्नं-

अथहभगवानृषभदेवःस्ववर्षंकर्मक्षेत्रमनुमन्यमानःप्रदर्शितगुरुकुलवासोलब्धवरैर्गुरुभिरनुज्ञातोगृहमे-
धिनांधर्माननुशिक्षमाणोजयंत्यामिंद्रदत्तायामुभयलक्षणंकर्मसमाम्नायाम्नातमभियुंजन्नात्मजानामा-
त्मसमानानांशतंजनयामास ८ येषांखलुमहायोगीभरतोज्येष्ठःश्रेष्ठगुणआसीत् येनेदंवर्षंभारतमितिव्य
पदिशंति ९ तमनुकुशावर्तइलावर्तोब्रह्मावर्तोमलयःकेतुर्भद्रसेनइंद्रस्पृक्विदर्भःकीकटइतिनवनवतिप्रधा-
नाः १० कविर्हरिरंतरिक्षःप्रबुद्धःपिप्पलायनः आविर्होत्रोथद्रुमिलश्चमसःकरभाजनः इतिभागवतधर्मद
र्शनानवमहाभागवतास्तेषांसुचरितंभगवन्महिमोपबृंहितं वसुदेवनारदसंवादमुपशमायनमुपरिष्टाद्वर्णयि-
ष्यामः ११ यवीयांसएकाशीतिर्जायंतेयाःपितुरादेशकरामहाशालीनामहाश्रोत्रियायज्ञशीलाःकर्मविशुद्धाब्रा
ह्मणाबभूवुः १२ भगवानृषभसंज्ञआत्मतंत्रःस्वयंनित्यनिवृत्तानर्थपरंपरःकेवलानंदानुभवईश्वरएवविपरीत
वत्कर्माण्यारभमाणःकालेनानुगतंधर्ममाचरणेनोपशिक्षयन्नतद्विदांसमउपशांतोमैत्रःकारुणिकोधर्मार्थयशः
प्रजानंदामृतावरोधेनगृहेषुलोकंनियमयत् १३ यद्यच्छीर्षण्याचरितंतत्तदनुवर्ततेलोकः १४ यद्यपिस्वविदि
तंसकलधर्मंब्राह्मंगुह्यंब्राह्मणैर्दर्शितमार्गेणसामादिभिरुपायैर्जनतामनुशशास १५ द्रव्यदेशकालवयःश्रद्धा-
र्त्विग्विविधोद्देशोपचितैःसर्वैरपिक्रतुभिर्यथोपदेशंशतकृत्वइयाज १६ धर्मंस्वयमाचरणेनातद्विदामुपशिक्षयन् कथंध-
र्मादीनामवरोधेनसंग्रहेण आनंदोभोगःअमृतंमोक्षः १३ शीर्षण्यःश्रेष्ठःतेनाचरितंतत्तदनुवर्ततेयतः १४ सकलोधर्मोयस्मिंस्तत् ब्राह्मंगु-
ह्यंवेदरहस्यम् यद्यपिस्वेनैवविदितंतथाऽपिब्राह्मणान् पृष्ट्वैवकरोतीत्यर्थः १५ द्रव्यादिभिरुपचितैर्यज्ञैरिष्टवान् तत्रवयोयौवनम् युवैव
धर्ममन्विच्छेदितिवचनात् विविधोद्देशाःनानादेवतोद्देशाः यथोपदेशंयथाविधि १६ छ छ छ

अन्यस्मात्सकाशादात्मनः कश्चिदपिकिमपिकथंचनापिनवांच्छति इच्छानुदयेदृष्टांतः अविद्यमानंस्वपुष्पादिकमिवनचान्यदीयमवेक्ष-
तेऽपीत्यर्थः भर्तरिऋषभदेवेप्रतिक्षणमुल्लसितस्नेहोद्रेकंविनाऽन्यन्नवांछति १७ अवहितात्मनःसंयतचित्तानपिप्रजानुशासनार्थमुप-
शिक्षयन्नितिहवक्ष्यमाणमुवाच १८ इतिपंचमेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ पंचमेमोक्षधर्मोपदेशैःपुत्रानुशासनम् उक्तंपा
रमहंस्यंचतस्यदृष्टइतितिक्षया १ विड्भुजामपियेसंतितान्कष्टान्दुःखदान्कामान्विषयान्नार्हते तद्योग्योऽयंमनुष्यदेहोनभवति दि
व्यमुत्कृष्टम् येनतपसा यस्मात् शुद्ध्यात्सत्वादनंतंब्रह्मसुखंभवति १ मोक्षबंधयोर्निदानमाह महत्सेवामिति तमसःसंसारस्यद्वारंयो-

भगवतर्षभेणपरिरक्ष्यमाणएतस्मिन्वर्षेनकश्चनपुरुषोवांछत्यविद्यमानमिवात्मनोऽन्यस्मात्कथंचनकिमपिक
र्हिचिदवेक्षतेभर्तर्यनुसवनंविजृंभितस्नेहातिशयमंतरेण १७ सकदाचिदटमानोभगवानृषभोब्रह्मावर्तगतो
ब्रह्मर्षिप्रवरसभायांप्रजानांनिशामयंतीनामात्मजानवहितात्मनःप्रश्रयप्रणयभरसुयंत्रितानप्युपशिक्षय-
न्नितिहोवाच १८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेऋषभदेवानुचरितेचतुर्थोऽध्यायः ४
ऋषभउवाच नायंदेहोदेहभाजांनृलोकेकष्टान्कामानर्हतेविड्भुजांये तपोदिव्यंपुत्रकायेनसत्वंशुद्ध्येद्य-
स्माद्ब्रह्मसौख्यंत्वनंतम् १ महत्सेवांद्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वारंयोषितांसंगिसंगम् महांतस्तेसमचित्ताःप्र
शांताविमन्यवःसुहृदःसाधवोये २ येवामयीशेकृतसौहृदार्थाजनेषुदेहंभरवार्तिकेषु गृहेषुजायात्मज-
रातिमत्सुनप्रीतियुक्तायावदर्थाश्चलोके ३ नूनंप्रमत्तःकुरुतेविकर्मयदिंद्रियप्रीतयआपृणोति नसा-
धुमन्येयतआत्मनोऽयमसन्नपिक्लेशदआसदेहः ४ षितांयेसंगिनस्तेषांसंगम् महतांलक्षणमाह सार्द्धेन महांतइति
साधवःसदाचाराः २ मयिईशेकृतंसौहृदमेव अर्थःपुरुषार्थोयेषाम् वाशब्देनान्यनिरपेक्षस्यैवास्यलक्षणत्वंदर्शयति देहंबिभर्तीतिदेहं
भराविषयवार्तिवनधर्मोविषयायेषुतेषुजनेषुजायादियुक्तेषुगृहेषुचरातिर्मित्रंधनंवापाठांतरेजायादिप्रदेषुयावदर्थाश्चयावदर्थमेवा-
र्थोयेषामितिमध्यमपदलोपीसमासः देहनिर्वाहाधिकस्पृहाशून्याइत्यर्थः ३ कामान्नार्हतीतियदुक्तंतदुपपादयति नूनमिति यद्य-
दांद्रियप्रीतये आपृणोतिव्याप्रियतेतदाप्रमत्तःसन् विकर्मपापंनूनंकुरुते यतोविकर्मणःप्राचीनादयंक्लेशदोदेहोजातः तस्यैवपुनः
करणंसाधुनमन्ये ४ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

देहादेर्नश्वरत्वात्क्रियानयमनर्थइत्याशंक्याह पराभवोदेहादिनास्वरूपाभिभवः अज्ञानकृतस्तावद्भवति तत्रहेतुः यावत्क्रियाःस्युः तावदिदं मनोहिकर्मस्वभावमेवस्यात् येनकर्मात्मकेनमनसा ५ उक्तमुपसंहरति एवंपूर्वकृतंकर्मकर्तृभूतंमनः कर्मभूतंवशंप्रयुंक्ते पुनः कर्मनिष्ठं करोतीतिजीवन्मुक्तकर्मव्यावृत्त्यर्थमाह अविद्ययेति अविद्याआत्मनिउपधीयमाने आच्छाद्यमानेसति एवंमनःकर्तृपुरुषंकर्मवशंप्रयुंक्ते ६ नकेवलंदेहयोगमात्रमनर्थांतरंचेत्याह यदागुणानामिंद्रियाणामीहांचेष्टामयथामिथ्या आत्मीयानभवतीतिविपश्चित्-विवेकीसन् नपश्यति नुपश्यतीतिपाठे अयथा आत्मीयत्वेनेत्यर्थः तत्रतदासहसागतस्मृतिः स्वरूपस्मृतिशून्यःसन् अज्ञोमूढः मैथुनसुखप्रधानंगृहंप्राप्यतापान्विंदति ७ ननुयथोपयोगंस्त्रियामिथुनीभूयसुखमात्रमनुभवतः कुतस्तापाःस्युस्तत्राह पुंसइति प्र

पराभवस्तावदबोधजातोयावन्नजिज्ञासतआत्मतत्त्वम् यावत्क्रियास्तावदिदंमनोवैकर्मात्मकंयेनशरीरबंधः ५ एवंमनःकर्मवशंप्रयुंक्तेअविद्ययात्मन्युपधीयमाने प्रीतिर्नयावन्मयिवासुदेवेनमुच्यतेदेहयोगेनतावत् ६ यदानपश्यत्ययथागुणेहांस्वार्थेप्रमत्तःसहसाविपश्चित् गतस्मृतिर्विंदतितत्रतापानासाद्यमैथुन्यमगारमज्ञः ७ पुंसःस्त्रियामिथुनीभावमेतंतयोर्मिथोहृदयग्रंथिमाहुः अतोगृहक्षेत्रसुताप्तवित्तैर्जनस्यमोहोऽयमहंममेति ८ यदामनोहृदयग्रंथिरस्यकर्मानुबद्धोदृढआश्लथेत तदाजनःसंपरिवर्ततेऽस्मान्मुक्तःपरंयात्यतिहायहेतुम् ९ हंसेगुरौमयिभक्त्याऽनुवृत्त्यावितृष्णयाद्वंद्वतितिक्षयाच सर्वत्रजंतोर्व्यसनावगत्याजिज्ञासयातपसेहानिवृत्त्या १० मत्कर्मभिर्मत्कथयाचनित्यंमद्देवसंगाद्गुणकीर्तनान्मे निर्वैरसाम्योपशमेनपुत्राजिज्ञासयादेहगेहात्मबुद्धेः ११

त्येकंतयोरेकैकोहृदयग्रंथिरस्त्येवएनंमिथःस्थूलमन्यंहृदययोर्ग्रंथिंदुर्भेदंवदंति कुतइत्यतआह - अतः अस्मात्मिथुनीभावात् प्रत्येकंहृदयग्रंथिनातुदेहेंद्रियमात्रेऽहंममेतिमोहः अस्मात्तुगृहादिभिर्विषयभूतैर्महान्मोहोभवेदित्यर्थः ८ कदातर्हितस्यनिवृत्तिरतआह यदाऽस्यजनस्यकर्मभिरनुबद्धोदृढोमनोरूपोहृदयग्रंथिः शिथिलोभवेत् तदाऽस्मात्मिथुनीभावान्निवर्तते ततश्चहेतुमहंकारंत्यक्त्वामुक्तःसन्परंपदंयाति ९ हेतुमतिहायेत्युक्तंतत्रपंचविंशतिसाधनान्याहचतुर्भिः हंसमयिगुरौभक्तिःसेवाअनुवृत्तिस्तत्परताविगततृष्णयासर्वत्रलोकांतरेऽपिव्यसनावगत्यादुःखानुसंधानेन ईहानिवृत्त्याकाम्यकर्मत्यागेन १० मदर्थैःकर्मभिः अहमेवदेवोयेषांतैःसंगात् हेपुत्राः देहगेहयोरात्मबुद्धेः अहंममेतिबुद्धेः ११ ५ ५ ५

अध्यात्मयोगेन अध्यात्मशास्त्राभ्यासेनसध्र्यक् सम्यक् इतिसर्वत्रसंबंधः असंप्रमादेनकर्तव्यस्यापरित्यागेन १२ सर्वत्रमद्भावोमद्भावनातत्र
विचक्षणेननिपुणेनविज्ञानविराजितेन अनुभवपर्यंतेनज्ञानयोगेनसमाधिनाधृत्युद्यमसत्वयुक्तः धैर्यप्रयत्नविवेकैर्युक्तः सन्नहंकाराख्य
मुपाधिंव्यपोहेत् निरस्येत् १३ ततःसाधनादुपरमेदित्याह कर्माण्याशेरतेयस्मिन् योगेनउपायेन यद्यपिफलेसिद्धेसाधनोपरमः सिद्धएवत
थाऽपियावद्देहपातंतदभ्यासशंकावारणायोक्तम् १४ किंच पुत्रान्पिताशिष्यान्वागुरुः नृपश्चप्रजाःएवमनुशिक्षयेत् ममलोकंयःकामय
ते यद्वा मदनुग्रहएवार्थोयस्यविमन्युः शिक्षितस्याकरणेऽपिकोपशून्यः अतज्ज्ञान् तत्त्वमविदुषः श्रेयोबुद्ध्याकर्मसुकर्ममूढान् अन्ययोपदे

अध्यात्मयोगेनविविक्तसेवयाप्राणेंद्रियात्माभिजयेनसध्र्यक् सच्छ्रद्धयाब्रह्मचर्येणशश्वदसंप्रमादेनयमेनवा
चाम् १२ सर्वत्रमद्भावविचक्षणेनज्ञानेनविज्ञानविराजितेन योगेनधृत्युद्यमसत्वयुक्तोलिंगंव्यपोहेत्कुशलोऽह
माख्यम् १३ कर्माशयंहृदयग्रंथिबंधमविद्ययासादितमप्रमत्तः अनेनयोगेनयथोपदेशंसम्यग्व्यपोह्योप
रमेतयोगात् १४ पुत्रांश्चशिष्यांश्चनृपोगुरुर्वामल्लोककामोमदनुग्रहार्थः इत्थंविमन्युरनुशिष्यादतज्ज्ञान्नयो
जयेत्कर्मसुकर्ममूढान् कंयोजयन्मनुजोऽर्थंलभेतनिपातयन्नष्टदृशंहिगर्ते १५ लोकःस्वयंश्रेयसिनष्टदृष्टि
र्योऽर्थान्समीहेतनिकामकामः अन्योऽन्यवैरःसुखलेशहेतोरनंतदुःखंचनवेदमूढः १६ कस्तंस्वयंतदभि
ज्ञोविपश्चिदविद्यायामंतरेवर्तमानम् दृष्ट्वापुनस्तंसघृणःकुबुद्धिंप्रयोजयेदुत्पथगंयथाऽधम् १७ गुरुर्नस-
स्यात्स्वजनोनसस्यात्पितानसस्याज्जननीनसास्यात् दैवंनतत्स्यान्नपतिश्चसस्यान्नमोचयेद्यःसमुपेतमृत्यु
म् १८

शेषमत्यवायमाह मनुजःकाम्यकर्मसुपुरुषंयोजयत् गर्तेसंसारकूपेपातयति समनुजःकमर्थंपुरुषार्थंलभेतनकम
पीत्यर्थः १५ नयोजयेदित्येतदुपपादयति लोकइतित्रिभिः नष्टदृष्टित्वेहेतुः यइति निकाममतिशयेनकामोयस्य १६ तमीदृशं
कुबुद्धिंदृष्ट्वातत्रैवकस्तंप्रवर्तयेन्नकोऽपिउत्पथेनगच्छंतमंधंयथातत्रैवगच्छेतिकःब्रूयात् १७ समुपेतःसंप्राप्तोमृत्युःसंसारोयेनतंतं
तोभक्तिमार्गोपदेशेनयोनमोचयेत् सगुर्वादिर्नभवतीत्यर्थः यद्वा यस्तंमोचयितुंनशक्नुयात् अतस्तस्यगुर्वादिर्नस्यादितिनिषेधः त
नश्चपितानस्यादितिपुत्रोत्पत्तौयत्नोनकार्यइत्यर्थः दैवंदेवतानस्यादितिपूजानग्राह्येत्यर्थः एवमन्यदपिद्रष्टव्यम् १८ ५

एवंमोक्षधर्मानुपदिश्यभ्रातृशुश्रूषणलक्षणंधर्मंस्पर्द्धादिनिवृत्तयेतेषांजन्मकथनपूर्वकमाह द्वाभ्याम् इदंमनुष्याकारंशरीरंममदुर्वि-
भाव्यमवितर्क्यंमदिच्छाविलसितंनत्वहंप्राकृतोमनुष्यइत्यर्थः मेहृदयंतुसत्त्वम् किंतद्धृदयंयत्रधर्मः तत्शुद्धंसत्त्वमित्यर्थः कुतः यद्य-
स्मान्मयाऽधर्मोदूरादेवपृष्ठेकृतः उत्सारितः अतएवमामृषभंश्रेष्ठंप्राहुः १९ भवंतश्चमद्धृदयेनशुद्धसत्त्वमयेनजाताः तस्मान्मत्सरंहि
त्वामहत्तमंसनाभंसोदरंभजध्वम् ननुत्वत्पुत्रत्वात् त्वांवयंभजेमराजपुत्रत्वात्प्रजाश्चपालयामेतिचेदतआह तदेवमेशुश्रूषणंप्रजा-
नांचपालनंभरतानुवृत्त्यैवसर्वंकृतंस्यादितिभावः २० इदानींब्राह्मणाश्चसेव्याइत्याशयेनतेषांसर्वेभ्यः श्रैष्ठ्यमाहपंचभिः भूतेषुच्चे
तनेषुविरोहंतीतिवीरुधः स्थावराः उत्उच्चैः अतिशयेनोत्तमाः तेभ्योपियेसरीसृपाः सर्पंतीतिजंगमाः तेउदुत्तमाइतिसर्वत्रानुषंगः

इदंशरीरंममदुर्विभाव्यंसत्त्वंहिमेहृदयंयत्रधर्मः पृष्ठेकृतोमेयदधर्मआरादतोहिमामृषभंप्राहुरार्याः १९ तस्मा
द्भवंतोहृदयेनजाताः सर्वेमहीयांसममुंसनाभम् अक्लिष्टबुद्ध्याभरतंभजध्वंशुश्रूषणंतद्भरणंप्रजानाम्
२० भूतेषुवीरुद्भ्यउदुत्तमायेसरीसृपास्तेषुसबोधनिष्ठाः ततोमनुष्याःप्रमथास्ततोऽपिगंधर्वसिद्धाविबुधानु
गाये २१ देवासुरेभ्योमघवत्प्रधानादक्षादयोब्रह्मसुतास्तुतेषाम् भवःपरःसोऽथविरिंच्यवीर्यःसमत्परोऽहं-
द्विजदेवदेवः २२ नब्राह्मणैस्तुलयेभूतमन्यत्पश्यामिविप्राःकिमतःपरंतु यस्मिन्नृभिःप्रहुतंश्रद्धयाऽह
मश्नामिकामंनतथाऽग्निहोत्रे २३ धृतातनूरुशतीमेपुराणीयेनेहसत्त्वंपरमंपवित्रम् शमोदमःसत्यमनुग्रह-
श्चतपस्तितिक्षाऽनुभवश्चयत्र २४

तेष्वपिसबोधनिष्ठास्थितिर्येषांपशवादीनांतेकीटकादिभ्यः ततः तेष्वपिमनुष्याः ततोऽपिप्र-
मथाः भूतप्रेतादयः ततोऽपिगंधर्वाः ततः सिद्धाः ततोऽन्येविबुधानुगाः किन्नरादयः २१ तेभ्योसुराः देवासुरेभ्यः संधिरार्षः देवाश्चमघवत्प्र-
धानाः देवेभ्यइंद्रः श्रेष्ठइत्यर्थः ततोऽपिब्रह्मसुतादक्षादयः तेषांमध्येभवः परः श्रेष्ठः सभवः विरिंच्यवीर्यः विरिंच्योवीर्यंशक्तिः कारणं-
यस्यसविरिंच्यवीर्यः अतस्तज्जनकत्वाद्विरिंच्यस्ततः परइत्यर्थः सविरिंच्योमत्परः अहंपरोयस्य द्विजदेवाब्राह्मणाएवदेवाः पूज्यायस्य-
स्यसोहम् २२ ब्राह्मणैरन्यद्भूतंनतुलयेसमंनपश्यामि अतोब्राह्मणात्परंतुभूतंकिंपश्यामि नकिंचित् विप्राइतितत्रत्यानांब्राह्मणानांसंबो
धनम् समस्यैवाभावादधिकंकुतस्त्यमित्यर्थः तत्रहेतूनाहसार्द्धाभ्याम् यस्मिन् ब्राह्मणेश्रद्धयाप्रकर्षेणहुतमन्नादिकामंयथेष्टमहमश्ना-
मि २३ मेतनुर्मूर्तिर्वेदाख्यायेनब्राह्मणेनइहलोकेधृता यत्रचब्राह्मणेसत्त्वादयोऽष्टौगुणाः संतिततः परंकिंपश्यामीत्यन्वयः २४

निस्पृहत्वमाह मत्तोऽपि येषां न किंचित्प्रार्थनीयमस्ति तेषामितरेण राज्यादिना किमु स्यान्न किमपि २५ तदेवं ब्राह्मणसंमानं विधायेदानीं सर्व-
भूतसंमानं विधत्ते हे सुताः सर्वाणि जंगमानि स्थावराणि च भूतानि मदधिष्ठानतया वो युष्माभिः संमाननीयानि पदे पदे क्षणे क्षणे र्विविक्ताभूतामत्स्वरू
द्विहिताद्दृष्टिर्येषां तैः तदेव ममार्हणम् २६ सर्वकर्मणामीश्वरार्पणं विधत्ते मनोवचोदृशामन्येषां च करणानामीहितस्य व्यापारस्य मे परि

मत्तोऽप्यनंतात्परतः परस्मात्स्वर्गापवर्गाधिपतेर्न किंचित् येषां किमु स्यादितरेण तेषामकिंचनानां मयि भ-
क्तिभाजाम् २५ सर्वाणि मद्धिष्ण्यतया भवद्भिश्चराणि भूतानि सुता ध्रुवाणि संभावितव्यानि पदे पदे वो वि
विक्तदृग्भिस्तदु हार्हणं मे २६ मनोवचोदृक्करणेहितस्य साक्षात्कृतं मे परिबर्हणं हि विना पुमान्येन महाविमो
हात्कृतांतपाशान्न विमोक्तुमीशेत् २७ श्रीशुक उवाच एवमनुशास्यात्मजान्स्वयमनुशिष्टानपि
लोकानुशासनार्थं महानुभावः परमसुहृद्भगवानृषभापदेश उपशमशीलानामुपरतकर्मणां महामुनीनां
भक्तिज्ञानवैराग्यलक्षणं पारमहंस्यधर्ममुपशिक्षमाणः स्वतनयशतज्येष्ठं परमभागवतं भगवज्जनपराय
णं भरतं धरणिपालनायाभिषिच्य स्वयं भवन एवोर्वरितशरीरमात्रपरिग्रह उन्मत्त इव गगनपरिधानः प्रकी-
र्णकेश आत्मन्यारोपिताहवनीयो ब्रह्मावर्तात्प्रवव्राज २८ जडान्धमूकबधिरपिशाचोन्मादकवदवधूतवे
षोऽभिभाष्यमाणोऽपि जनानां गृहीतमौनव्रतस्तूष्णीं बभूव २९

बर्हणमाराधनमेव साक्षात्कृतं फलम् येन परिबर्हणेन
विना कालपाशाद्विमोक्तुं न ईशेत् न समर्थो भवेत् २७ स्वत एव सुशिक्षितानपि लोकानुशासनार्थमनुशास्य मुनीनां पारमहंस्यधर्ममुपशिक्षयि
ष्यन् भरतमभिषिच्य ऋषभ इत्यपदेशो नाम यस्य भगवान् ब्रह्मावर्तात् स्वदेशात्प्रवव्राजेत्यन्वयः उर्वरितोऽवशिष्टः शरीरमात्रपरिग्रहो य
स्य २८ अभिभाष्यमाणोऽपि जनानां मध्ये जडादिवद्वर्तमानः तूष्णीं बभूव अवधूतस्येव वेषो यस्य २९ ५ ५

तत्रपुरादिष्वनुपथंमार्गेमार्गेअवनिचराप संदैर्दुर्जनैस्तर्जनादिभिः परिभूयमानोऽपितदविगणयन्नेवैकचरएकाकीपृथिवींपरिबभ्रामेत्यन्व यः तत्रपुरंपत्तनम् ग्रामाहट्टवंतः आकरः खनिः खेटः कृषीवलग्रामः वाटःपुष्पादिवाटिका शिबिरंसेनायावासस्थानम् घोषोगोपानाम् सार्थोयात्रिकजनसंघातः आश्रमाः ऋषीणाम् तर्जनंभयजननम् ताडनंप्रहारः अवमेहनमुपरिमूत्रणम् ष्ठीवनंफूत्कृत्यश्लेष्मप्रक्षेपः ग्रा व्णांशकृतोरजसश्चप्रक्षेपः पूतिवातोऽधोवायुः दुरुक्तंशापः एतैः अगणनेदृष्टांतः मक्षिकाभिरिवेति तत्रहेतुः असतिमिथ्याभूतेसंस्थानेसं निवेशेदेहइत्युपलक्षणमाकारोयस्यसदित्यपदेशमात्रंयस्यतस्मिन्निरभिमानत्वात् केनहेतुना उभयोःसदसतोर्योऽनुभवः तत्स्वरूपेण- यत्स्वमहिम्न्यवस्थानंतेन अतएवाखंडितंमनोयस्यसः परिबभ्राम ३० सचतदाग्रहगृहीतइवादृश्यत तत्रहेतुः पराक्पुरतोऽवलंबमा

तत्रतत्रपुरग्रामाकरखेटवाटशिबिरव्रजघोषसार्थगिरिवनाश्रमादिष्वनुपथमवनिचरापसदैः परिभूयमानोमक्षि- काभिरिववनगजस्तर्जनताडनावमेहनष्ठीवनग्रावशकृद्रजःप्रक्षेपपूतिवातदुरुक्तैस्तदविगणयन्नेवासत्संस्था नएतस्मिन्देहोपलक्षणेसदपदेशउभयानुभवस्वरूपेणस्वमहिमावस्थानेनासमारोपिताहंममाभिमानत्वाद विखंडितमनाः पृथिवीमेकचरः परिबभ्राम ३० अतिसुकुमारकरचरणोरःस्थलविपुलबाह्वंसगलवदना- द्यवयवविन्यासःप्रकृतिसुंदरस्वभावहाससुमुखोनवनलिनदलायमानशिशिरताराऽरुणायतनयनरुचिरःसदृ शसुभगकपोलकर्णकंठनासोविगूढस्मितवदनमहोत्सवेनपुरवनितानांमनसिकुसुमशरासनमुपदधानः परा गवलंबमानकुटिलजटिलकपिशकेशभूरिभारोऽवधूतमलिननिजशरीरेणग्रहगृहीतइवादृश्यत ३१

नाश्चतेकुटिलाश्चतेजटिलाश्चकपिशाश्चकेशाः तेषांभूरिभारोयस्यावधूतमनादृतमतएवमलिनंनिजशरीरंतेन कथंभूतोऽप्येवमदृश्यत अति सुकुमाराणिकरचरणोरःस्थलानितथाविपुलाबाह्वादयः तएवावयवाः तेषांविशिष्टोन्यासः सन्निवेशोयस्यसः तथाप्रकृत्यैवसुंदरः स्वभा- वसिद्धोहासः तेनशोभनंमुखंयस्यतथानवनलिनदलवत् आचरतीयेशिशिरतारेतापहारिकनीनिके अरुणे आयतेनयनेताभ्यांरुचिरः त यासदृशा अन्यूनाधिकाः सुभगाश्चकपोलकर्णकंठनासिकायस्यतस्यविगूढस्मितंयद्वदनंतस्यमहोत्सवेनविभ्रमेणपुरांगनानांमनसिकाम- मुद्दीपयन् एवंभूतोऽपितयाऽदृश्यतेत्यन्वयः ३१

यर्हिंयदालोकंजनंयोगस्यप्रतिपक्षमाचक्षाणः पश्यन्बभूव तस्यप्रतिक्रियाकरणंकर्मचनिंदितमित्याचक्षाणः तदा आजगरंव्रतमास्थितःस
न्शयानएवाश्नातिस्मेत्यन्वयः आजगरंव्रतंनामएकत्रैवस्थित्वाप्रारब्धकर्मोपभोगः अवमेहति मूत्रयति हदति पुरीषमुत्सृजति उच्चरितंपुरीषं
चेष्टमानोविलुंठन्तेनैवादिग्धा आलिप्ताउद्देशादेहप्रदेशायस्यसः ३२ बीभत्समिवाशंक्याह तस्येति पुरीषस्यसुरभिणागंधेनसौगंध्यंय
स्यसवायुः ३३ एवंगवादिचर्ययापानादिकरोतिस्म तदेवाह व्रजन्नित्यादिना काकमृगगवामिवान्यदपिचरितंवृत्तिर्यस्य ३४ नानायोग
चर्या आचरतीति तथालोकयात्रापरिहाराययोगिभिरेवंवर्तितव्यमितिप्रदर्शनायतथाकृतवान् वस्तुतस्तुभगवान् यतः अविरतःपरमम-
हान् उत्तरोत्तरशतगुणत्वेनोत्कर्षोयआनंदः तदनुभवस्वरूपः किंच वासुदेवे आत्मनोऽव्यवधानेन अभेदेननविद्यते अन्येषामिव अंत-

यर्हिवावसभगवाल्लोकमिमंयोगस्याद्धाप्रतीपमाविचक्षाणस्तत्प्रतिक्रियाकर्मबीभत्सितमितिव्रतमाजगरमा-
स्थितःशयानएवाश्नातिपिबतिखादत्यवमेहतिहदतिस्मचेष्टमानउच्चरितआदिग्धोद्देशः ३२ तस्यहयःपुरी
षसुरभिसौगंध्यवायुस्तंदेशंदशयोजनंसमंतात्सुरभिंचकार ३३ एवंगोमृगकाकचर्ययाव्रजंस्तिष्ठन्नासीनः
शयानःकाकगोमृगचरितःपिबतिखादत्यवमेहतिस्म ३४ इतिनानायोगचर्याचरणोभगवान्कैवल्यपतिरृ-
षभोऽविरतपरममहानंदानुभवआत्मनिसर्वेषांभूतानामात्मभूतेभगवतिवासुदेवआत्मनोऽव्यवधानानंतरोद
रभावेनसिद्धसमस्तार्थपरिपूर्णोयोगैश्वर्याणिवैहायसमनोजवांतर्धानपरकायप्रवेशदूरग्रहणादीनियदृच्छयोपग
तानिनांजसानृपहृदयेनाभ्यनंदत् ३५ इतिश्रीभागवतेम० पंचमस्कंधेऋषभदेवानुचरितेपंचमोऽध्यायः ५
राजोवाच नननूंभगवआत्मारामाणांयोगसमीरितज्ञानावभर्जितकर्मबीजानामैश्वर्याणिपुनःक्लेशदा
निभवितुमर्हंतियदृच्छयोपगतानि १ रामध्येउदरस्यदेहोपाधेर्भावस्तेननित्यनिवृत्तोपाधित्वेनेत्यर्थः स्वतएवसिद्धैःसमस्तैरर्थैः
फलैःपरिपूर्णत्वाद्योगैश्वर्याणिनाभ्यनंदत् वैहायसंखेचरत्वम् मनोजवंमनसइवदेहस्यवेगम् दूरग्रहणम्दूरदर्शनम् हेनृप हृदयेनमनसा ३५
इतिपंचमेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठेलीनाभिमानस्यदेहत्यागक्रमाभिधा प्रदहंतंदवाग्निंयः पश्यन्नपिनपश्यति १ योगैश्व-
र्याणिनाभ्यनंदत् इत्युक्तंतत्रपृच्छति नैति भगवः हेभगवन् योगेनसमीरितमुद्दीपितंयत्ज्ञानंतेनावभर्जितानिदग्धानिकर्मबीजानिरागा-
दीनियैः तेषांयदृच्छयाप्राप्तानियोगैश्वर्याणिपुनःक्लेशदानिभवितुंनार्हंति अतःकिमितिनाभ्यनंददित्यर्थः १ ५. ५.

अंगीकृत्यपरिहरति सत्यमिति एकेबुद्धिमंतोऽनवस्थानस्यचंचलस्यमनसोविश्वासंनसंगच्छंते नसम्यक्प्राप्नुवंतिशठः किरातोयथाधूर्ते-ष्वपिमृगेषुशठेकिराते यथामृगाइतिसप्तम्यंतंवा पाठांतरेशठोवंचकः किरातोवणिक् व्यवहर्तरियथाअस्मिन्वाव्यवहर्ताविश्वासंनयातीत्यर्थः पाक्षिकोदोषेवर्जनीयइत्युपदेष्टुंनाभ्यनंददितिभावः २ यद्विश्रंभात्यस्यविश्वासात्चिराच्चीर्णंबहुकालसंचितंतपःचस्कंदस्रुतवऐश्वरम् विष्णोर्मोहिनीरूपदर्शनेन यद्वा ईश्वराणांसमर्थानामपिसौभरिप्रभृतीनांतपः ३ तत्रहेतुः नित्यमितिकृतविश्वासोयोयोगीतद्दायंमनः कामस्यतमनुयेऽरयस्तेषांचच्छिद्रमवकाशंददाति यथाकृतविश्वासस्यपत्युःपुंश्चलीजायाजाराणामवकाशंदत्वापतिंघातयति तथामनोऽपि कामादिभिर्योगिनंभ्रंशयतीत्यर्थः ४ अरीन्कथयन्नुपसंहरति कामइति यन्मूलःयन्निमित्तोभवति तन्मनः कोनुबुधःस्वीकुर्यात् स्वाधी

ऋषिरुवाच सत्यमुक्तंकिंत्विहवाएकेनमनसोऽद्धाविश्रंभमनवस्थानस्यशठकिरातइवसंगच्छंते २ तथाचोक्तम् नकुर्यात्कर्हिचित्सख्यंमनसित्ह्यनवस्थिते यद्विश्रंभाच्चिराच्चीर्णंचस्कंदतपऐश्वरम् ३ नित्यंददातिकामस्यच्छिद्रंतमनुयेऽरयः योगिनःकृतमैत्रस्यपत्युर्जायेवपुंश्चली ४ कामोमन्युर्मदोलोभःशोकमोहभयादयः कर्ममूलश्चयन्मूलःस्वीकुर्यात्कोनुतद्बुधः ५ अथैवमखिललोकपालललामोऽपिविलक्षणैर्जडवदवधूतवेषभाषाचरितैरविलक्षितभगवत्प्रभावोयोगिनांसांपरायविधिमनुशिक्षयन्स्वकलेवरंजिहासुरात्मन्यात्मानमसंव्यवहितमनर्थांतरभावेनान्वीक्षमाणउपरतानुवृत्तिरुपरराम ६ तस्यहवाएवंमुक्तलिंगस्यभगवतऋषभस्ययोगमायावासनयादेहइमांजगतीमभिमानाभासेनसंक्रममाणः ७ कोंकवेंककुटकान्दक्षिणकर्णाटकान्देशान्यदृच्छयोपगतःकुटकाचलोपवनआस्यकृताश्मकवलउन्मादइवमुक्तमूर्द्धजोऽसंवीतएवविचचार ८

नमितिमन्यते ५ प्रासंगिकंसमाप्य प्रस्तुतमाह अथेति अखिलानांलोकपालानांललामोमंडनभूतोऽपिउपरताबाधिताऽनुवृत्तिर्यस्मात् सउपरराम देहाभिमानंजहौ विलक्षणैरनेकप्रकारैरवधूतवेषादिभिर्नविलक्षितोभगवत्प्रभावोयस्मिन् सांपरायविधिंदेहत्यागप्रकारम् आ-धाराधेयभावव्यावृत्त्यर्थमाह अनर्थांतरभावेन अभेदेन उपासनाव्यावृत्त्यर्थमाह असंव्यवहितम् ६ मनसास्वयंत्यक्तेऽप्यभिमानेकेनापिसंस्कारेणदेहःप्रचलति यथाकुलालचक्रंसोऽयमभिमानाभासः तेनसचजीवन्मुक्तानामविद्यावासनयाभवतीतिततोविशेषमाह योगमायावासनयेति ७ कोंकादीन्देशान्गतःसन् कयापिवासनयाआस्येकृतअश्मकवलोयेन असंवीतोनग्नः ८ ६ ६

समीरवेगेनविधुतानांकंपितानांवेणूनांसंघर्षणेनजातउग्रोदावानलः आलेलिहानः सर्वतोग्रसन् ९ अवधूतवेषेणऋषभदेवस्तत्रगतइत्येत
स्यसूचकमाह यस्यकिलाश्रमातीतमनुचरितंतद्देशवासिभ्यउपाकर्ण्य अर्हन्नितिनामयस्यसराजास्वयंतच्चउपशिक्ष्यशिक्षित्वाकुपथश्चा
सौपाषंडश्चतंनिजमनीषयासंप्रवर्तयिष्यतइत्यन्वयः तत्रहेतुः कलावित्यादि भवितव्येनप्राणिनांपूर्वसंचितपापफलेन १० येनप्रवर्तितेकं
नमनुजेष्वपसदानिकृष्टाः स्वविधिनानियोगोयस्मिन् शौचचारित्रेतद्विहीनाः देवावज्ञारूपाण्यस्नानादीनिकुर्वतानिगृह्णानाः वेदादीनां
विदूषकाभविष्यंति ११ तत्फलंचांधंतमः प्राप्स्यंतीत्याह तेचेति अर्वाक्तनयाअवेदमूलयानिजलोकयात्रयास्वेच्छाकृतप्रवृत्त्या आश्व-

अथसमीरवेगविधुतवेणुविकर्षणजातोग्रदावानलस्तद्वनमालेलिहानः सहतेनददाह ९ यस्यकिलानुचरितमुपा-
कर्ण्यकोंकवेंककुटकानांराजार्हन्नामोपशिक्ष्यकलावधर्मउत्कृष्यमाणेभवितव्येनविमोहितः स्वधर्मपथमकुतो-
भयमपहायकुपथपाषंडमसमंजसंनिजमनीषयामंदः प्रवर्तयिष्यते १० येनहवावकलौमनुजापसदादेवमायामो
हिताः स्वविधिनियोगशौचचारित्रविहीनादेवहेलनान्यपव्रतानिनिजेच्छयागृह्णानाअस्नानानाचमनाशौचकेशो
लुंचनादीनिकलिनाधर्मबहुलेनोपहतधियोब्रह्मब्राह्मणयज्ञपुरुषलोकविदूषकाः प्रायेणभविष्यंति ११ तेचह्यर्-
वाक्तनयानिजलोकयात्रयांधपरंपरयाश्वस्तास्तमस्यंधेस्वयमेवप्रपतिष्यंति १२ अयमवतारोरजसोपप्लुतकैवल्यो
पशिक्षणार्थः तस्यानुगुणान्श्लोकान्गायंति १३ अहोभुवःसप्तसमुद्रवत्याद्वीपेषुवर्षेष्वधिपुण्यमेतत् गायंतिय
त्रत्यजनामुरारेः कर्माणिभद्राण्यवतारवंति १४ अहोनुवंशोयशसावदातः प्रैयव्रतोयत्रपुमान्पुराणः कृतावता-
रःपुरुषः सआद्यश्चचारधर्मंयदकर्महेतुम् १५ कोन्वस्यकाष्ठामपरोनुगच्छेन्मनोरथेनाप्यभवस्ययोगी योयोग-
मायाःस्पृहयत्युदस्ताह्यसत्तयायेनकृतप्रयत्नाः १६ स्ताः कृतविश्वासाः १२ ननुतर्ह्यनर्थकारीकिमर्थोयमृषभावतारस्तत्रा
ह अयमिति रजोव्याप्तानांजनानांमोक्षमार्गोपशिक्षणार्थः तस्यकैवल्योपशिक्षणस्यानुरूपान् १३ अधिकंपुण्यंयस्मिन् एतद्भारतंवर्षं
ऋषभाद्यवतारयुक्तानिकर्माणि १४ प्रियव्रतस्यवंशः अवदातः शुद्धः यत्रवंशे यद्यस्मात् अकर्मामोक्षस्तस्यहेतुंधर्मंचचार १५ अपरः
कोनुयोगीअस्यकाष्ठांदिशामप्यनुगच्छेत् योयोगीयेनऋषभेणअसत्तयाअवस्तुत्वेनउदस्तानिरस्तायोगमायाःसिद्धीर्वांछति कथंभूताः
कृतः प्रयत्नोयासुतदर्थंप्रयत्नंचकरोतीत्यर्थः यद्वा कथंभूताउदस्ताः कृतप्रयत्नाः सेवितुमुद्यताअपीत्यर्थः १६ ६ ६

विशुद्धाचरितेयत्ईरितंकथितंतत्समस्तंदुश्चरितमभितोहरतीतितथापरममहामंगलानामयनंच अविहितःसन् अनयोरपिश्रोतृश्राव
यित्रोरविशेषेणभक्तिःसम्यक् अनुवृत्ताभवतीत्यर्थः १७ भक्तेःपरमपुरुषार्थत्वमाह यस्यांभक्तावेवनतुयोगादिषुअनुसवनमविर
तमात्मानंस्नापयंतःस्वयमासादितमप्रार्थितंभगवतास्वयमेवदीयमानमपि अनादरेहेतुः भगवदीयत्वेनैवपरितःसमाप्ताःसम्यक्प्रा-
प्ताःसर्वेपुरुषार्थायैस्ते १८ ननुभगवतोऽतिसुलभत्वदर्शनान्मोक्षस्यचातिदुर्लभत्वादियमतिस्तुतिरेवेत्याशंक्याह हेराजन् भवतां
पांडवानांयदूनांचपतिःपालकःगुरुःउपदेष्टादैवमुपास्यःप्रियःसुहृत् कुलस्यपतिःनियंताकिंबहुना क्वचकदाचित्दौत्यादिषुवःपां-

इतिहस्मसकलवेदलोकदेवब्राह्मणगवांपरमगुरोर्भगवतऋषभाख्यस्यविशुद्धाचरितेरितंपुंसांसमस्तदुश्चरि-
ताभिहरणम् परममहामंगलायनमिदमनुश्रद्धयोपचितयाऽनुशृणोत्याश्रावयतिवाऽवहितोभगवतितस्मिन्वा
सुदेवएकांततोभक्तिरनयोरपिसमनुवर्तते १७ यस्यामेवकवयआत्मानमविरतंविविधवृजिनसंसारापारता-
पोपतप्यमानमनुसवनंस्नापयंतस्तयैवपरयानिर्वृत्त्याह्यपवर्गमात्यंतिकंपरमपुरुषार्थमपिस्वयमासादितंनोएवा
द्रियंते भगवदीयत्वेनैवपरिसमाप्तसर्वार्थाः १८ राजन्पतिर्गुरुरलंभवतांयदूनांदैवंप्रियःकुलपतिःक्वचकिंकरो-
वः अस्त्वेवमंगभगवान्भजतांमुकुंदोमुक्तिंददातिकर्हिचित्स्मनभक्तियोगम् १९ नित्यानुभूतनिजलाभनिवृ
त्ततृष्णःश्रेयस्यतद्रचनयाचिरसुप्तबुद्धेः लोकस्ययःकरुणयाभयमात्मलोकमाख्यन्नमोभगवतेऋषभायत
स्मै २० इतिश्रीभागवतेम०पंचमस्कंधेऋषभदेवानुचरितेषष्ठोऽध्यायः ६ श्रीशुकउवाच भरतस्तुमहा
भागवतोयदाभगवताऽवनितलपरिपालनायसंचिंतितःतदनुशासनपरःपंचजनींविश्वरूपदुहितरमुपयेमे १ त
स्यामुहवाआत्मजान्कार्त्स्न्येनानुरूपानात्मनःपंचजनयामासभूतादिरिवभूतसूक्ष्माणि २ डवानांकिंकरोऽपिआज्ञानु

वर्ती अस्तुनामैवंतथाऽप्यन्येषांनित्यंभजतामपिमुक्तिंददाति नतुकदाचिदपिसप्रेमभक्तियोगम् १९ वर्णितमृषभावतारंनमस्करोति नित्य
मनुभूतंयन्निजरूपंसएवलाभः तेननिवृत्तातृष्णायस्यसः अतद्रचनयादेहाद्यर्थमनोरथेनश्रेयसिविषयेचिरंसुप्ताबुद्धिर्यस्य तस्यजनस्यकरु-
णयानिर्भयमात्मस्वरूपंयआख्यातवान्तस्मैनमः २० इतिपंचमस्कंधेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ अध्यायानांत्रयेणैवमृषभाख्यान
मीरितम् अष्टभिर्भरताख्यानमतःप्रस्तूयतेऽमृतम् १ सप्तमेभरतोराज्येचिरंयज्ञैर्हरिंयजन् आरब्धकर्मनिर्वाणेहरिक्षेत्रेऽभजद्धरिम् २
संचिंतितःसंकल्पेनैवराज्यादौनियुक्तः १ आत्मनोऽनुरूपान्भूतादिरहंकारइवभूतसूक्ष्माणीति संततिदृष्टांतः २ ७

भारतमितिस्वनाम्नाख्यापकत्वेनधर्माद्यतिशयःसूचितः ३ बहुवित्सर्वज्ञः ४ यज्ञाअयूपाःक्रतवःसयूपाःतद्रूपम् उच्चावचैर्महद्भिरल्पै-
श्चक्रतुभिःकर्मभिःश्रद्धयाईजेचतानेवाह आहुताःस्वाधिकारेणात्मसात्कृतायेअग्निहोत्रादयः तेषांप्रकृतिविकृतिभिः अग्निहोत्राद-
योद्विविधाःसकलांगयुक्ताःप्रकृतयःविकलांगाविकृतयइति तैर्द्विविधैरपीष्टवानित्यर्थः अनुसवनमित्यंतंवाचातुर्होत्रविधिनेत्यंतंवाग
धम् ५ किंच संप्रचरत्सुप्रवर्तमानेषुनानायोगेषुविरचिताअनुष्ठिताअंगक्रियायेषांतेषुयदपूर्वंतद्वासुदेवएवभावयमानःचिंतयन्सय
जमानोयज्ञभाजोयेदेवाःसूर्यादयस्तान्पुरुषस्यवासुदेवस्यावयवेषुचक्षुरादिष्वभ्यध्यायत् नतुपृथक्त्वेनेत्यन्वयः अपूर्वपक्षद्वयंमीमां-
सकानांतदानीमेवसूक्ष्मत्वेनोत्पन्नंफलमेवापूर्वंकालांतरफलोत्पादिकाकर्मशक्तिर्वेति तदुक्तम् यागादेवफलंतद्धिशक्तिद्वारेणसिध्यति
सूक्ष्मशक्त्यात्मकंवाऽपिफलमेवोपजायतइति तदेवाह क्रियाफलंधर्माख्यमितिच ननुयद्यंगदेवताःकर्मप्रधानमितिमतंतर्हिकर्तृनिष्ठम

सुमतिंराष्ट्रभृतंसुदर्शनमावरणंधूम्रकेतुमिति अजनाभंनामैतद्वर्षंभारतमितियतआरभ्यव्यपदिशंति ३ स
बहुविन्महीपतिःपितृपितामहवदुरुवत्सलतयास्वेस्वेकर्मणिवर्तमानाःप्रजाःस्वधर्ममनुवर्तमानःपर्यपाल
यत् ४ ईजेचभगवंतंयज्ञक्रतुरूपंक्रतुभिरुच्चावचैःश्रद्धयाहृताग्निहोत्रदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपशुसोमा-
नांप्रकृतिविकृतिभिरनुसवनंचातुर्होत्रविधिना ५ संप्रचरत्सुनानायोगेषुविरचितांगक्रियास्वपूर्वंयत्तत्क्रियाफलं
धर्माख्यंपरेब्रह्मणियज्ञपुरुषेसर्वदेवतालिंगानांमंत्राणामर्थनियामकतयासाक्षात्कर्तरिपरदेवतायांभगवतिवा-
सुदेवएवभावयमानआत्मनैपुण्यमृदितकषायोहविष्ष्वध्वर्युभिर्गृह्यमाणेषुसयजमानोयज्ञभाजोदेवास्तान्पुरु-
षावयवेष्वभ्यध्यायत् ६

पूर्वंस्यात् तदुक्तम् कर्मभ्यःप्रागयोग्यस्यकर्मणःपुरुषस्यवा योग्यताशास्त्रगम्यायापरासाऽपूर्वमिष्य
तइति अथदेवताप्रधानंकर्मतुदेवताराधनार्थंतदादेवताप्रसादरूपत्वादपूर्वस्यदेवताश्रयत्वमेवयुक्तम् मोक्षणाद्यपूर्वस्येवव्रीह्याद्याश्रयत्वं
कुतोवावासुदेवाश्रयमपूर्वंभावयति उच्यते यदिकर्तृनिष्ठमपूर्वंतर्हिवासुदेवस्यांतर्यामिणःप्रवर्तकत्वेनमुख्यकर्तृत्वात्तदाश्रयमेवापूर्वं
नतुतत्प्रयोज्ययजमानाश्रयंशास्त्रफलंप्रयोक्तरीतिन्यायात् अन्यथाऽऽर्त्विजामप्यपूर्वाश्रयत्वप्रसंगात् तदेवाह साक्षात्कर्तरीति देवताश्रय-
त्वेऽपिवासुदेवाश्रयत्वमेवेत्याह परदेवतायामिति परदेवतात्वेहेतुःसर्वदेवतालिंगानांतत्तद्देवताप्रकाशकानांमंत्राणांयेऽर्थाइंद्रादिदेवतास्ते
षांनियामकतयातस्यैवप्रसादनीयत्वात् फलदातृत्वाच्चयुक्तमेवापूर्वाश्रयत्वमित्यर्थः एवंभावनमेवात्मनोनैपुण्यंकौशलंतेनमृदिताःक्षीणाः
कषायाःरागादयोयस्य अध्वर्युभिरितिबहुवचनंनानाकर्माभिप्रायेण ६

एवंभूतयाकर्मविशुद्ध्याविशुद्धसत्वस्यभक्तिरजायतेत्यन्वयः क्व अंतर्हृदयेयआकाशः सएवशरीरमभिव्यक्तिस्थानंयस्यतस्मिन्ब्रह्मणिकीदृशमहापुरुषरूपस्योपलक्षणमाकारोयस्य तस्मिन् किंच श्रीवत्सादिभिरुपलक्षितेनिजपुरुषाणांनारदादीनांहृदिलिखितवन्निश्चलतयास्थितेनउक्तेनपुरुषरूपेण आत्मनिस्वमनसिविरोचमाने कीदृशीभक्तिः अत्यंतातिशयेनएधमानोरयोवेगः प्रकर्षोयस्याः ७ एवमनुवृत्त्यावर्षाणामयुतानितेषांसहस्रंतत्पर्यंतकालेऽवसितोनिश्चितः कर्मनिर्वाणावसरः राज्यभोगादृष्टसमाप्तिसमयोयेनसः अधिकृत्यभु

एवंकर्मविशुद्ध्याविशुद्धसत्वस्यांतर्हृदयाकाशशरीरेब्रह्मणिभगवतिवासुदेवेमहापुरुषरूपोपलक्षणेश्रीवत्सकौस्तुभवनमालाऽरिदरगदादिभिरुपलक्षितेनिजपुरुषहृल्लिखितेनात्मनिपुरुषरूपेणविरोचमानउच्चैस्तरांभक्तिरनुदिनमेधमानरयाऽजायत ७ एवंवर्षायुतसहस्रपर्यंतावसितकर्मनिर्वाणावसरोऽधिभुज्यमानंस्वतनयेभ्योरिक्थंपितृपैतामहंयथादायंविभज्यस्वयंसकलसंपन्निकेतात्स्वनिकेतात्पुलहाश्रमंप्रवव्राज यत्रहवावभगवान्हरिरद्यापितत्रत्यानांनिजजनानांवात्सल्येनसंनिधाप्यतइच्छारूपेण ८ यत्राश्रमपदान्युभयतोनाभिभिर्दृषच्चक्रैश्चक्रनदीनामसरित्प्रवरासर्वतःपवित्रीकरोति ९ तस्मिन्वावकिलसएकलःपुलहाश्रमोपवनेविविधकुसुमकिसलयतुलसिकाऽम्बुभिःकंदमूलफलोपहारैश्चसमीहमानोभगवतआराधनंविविक्तउपरतविषयाभिलाषउपभृतोपशमःपरांनिर्वृतिमवाप १०

ज्यमानंरिक्थंधनंयथाविभागंविभज्य सकलसंपदांनिकेतात् आश्रयात् स्वगृहात्पुलहाश्रमंहरिक्षेत्रंप्रवव्राज यत्रक्षेत्रेविद्याधरकुंडेवात्सल्यंकर्तृतेनसन्निहितःक्रियतेभक्तानामपेक्षितेनरूपेणसन्निहितोभवतीत्यर्थः ८ आश्रमस्थानानिउभयतउपर्यधश्चनाभिर्येषांतैर्दृषच्चक्रैः शिलामध्यगतैश्चक्रैः चक्रनदीगंडकीसरितांश्रेष्ठापवित्रीकरोति ९ एकलःएकः आराधनंसमीहमानः कुर्वाणः विविक्तः शुद्धः अतएवउपरतोविषयाभिलाषोयस्य उपभृतः संवृद्धः उपशमोयस्य १० ६९

प्रवर्द्धमानानुरागस्यभरेणयत्द्रुतंद्रवीभूतंहृदयंतस्मिन्शैथिल्यमनुधर्मोयस्य आत्मनिदेहेउद्भिद्यमानंरोमपुलककुलंरोमांचवृंदंयस्यक कारः समासांतः औत्कंठ्यात्प्रवृत्तेनप्रणयबाष्पेणानिरुद्धोऽवलोकोययोः तेनयनेयस्यसः एवंवर्तमानस्तामपिभगवत्सपर्यांनसस्मारे-
त्यन्वयः तत्रहेतुः निजरमणस्यस्वप्रीतिदातुर्येअरुणेचरणारविंदेतयोरनुध्यानेनपरिचितः समृद्धोभक्तियोगः तेनपरिप्लुतः सर्वतोव्या
प्तः परमआल्हादःपरमानंदोयस्मिन् गंभीरहृदयह्रदेतस्मिन्नवगाढानिमग्नाधिषणायस्य ११ धृतानिभगवद्व्रतानियेनसभगवंतंसूर्यमं
डलेऽभ्युपतिष्ठन्नेतदुहोवाचेत्यन्वयः कीदृशः एण्याहरिण्याअजिनमैणेयंतदेववासस्तेन अनुसवनाभिषेकेणार्द्राः कपिशाश्चयाः
कुटिलाजटास्तासांकलापेनचविरोचमानः सूर्यप्रकाशिकयाऋचाहिरण्मयंध्येयः सदासवितृमंडलमध्यवर्तीत्यादिनोक्तम् उज्जिहा

तयेत्थमविरतपुरुषपरिचर्ययाभगवतिप्रवर्द्धमानानुरागभरद्रुतहृदयशैथिल्यःप्रहर्षवेगेनात्मन्युद्भिद्यमानरो
मपुलककुलकऔत्कंठ्यप्रवृत्तप्रणयबाष्पनिरुद्धावलोकनयनएवंनिजरमणारुणचरणारविंदानुध्यानपरि
चितभक्तियोगेनपरिप्लुतपरमाल्हादगंभीरहृदयह्रदावगाढधिषणस्तामपिक्रियमाणांभगवत्सपर्यांनसस्मार ११
इत्थंधृतभगवद्व्रतऐणेयाजिनवाससाऽनुसवनाभिषेकार्द्रकपिशकुटिलजटाकलापेनचविरोचमानः सूर्यर्चाभग
वंतंहिरण्मयंपुरुषमुज्जिहानेसूर्यमंडलेऽभ्युपतिष्ठन्नेतदुहोवाच १२ परोरजःसवितुर्जातवेदोदेवस्यभर्गोमनसेदंज
जान सुरेतसादःपुनराविश्यचष्टेहंसंगृध्राणंनृषद्रिंगिरामिमः १३ इतिश्रीभागवतेम०पंचमस्कंधेभरतचरित्रेभ
गवत्परिचर्यायांसप्तमोऽध्यायः ७

नेउद्गच्छतिसति सकारांतपाठेसन्नंतात्पचाद्यच् अर्थस्तुसएव १२ परोरजः रजसः प्रकृ-
तेःपरंप्रकृष्टंसत्वात्मकं सवितुर्देवस्यसूर्यस्यभर्गःस्वरूपभूतंतेजः जातवेदोधनंकर्मफलंयस्मात्तत्कर्मफलदमित्यर्थः अत्रहेतुः यत्मनसेवेदं
विश्वंजजानससर्ज पुनश्चअदःसृष्टंविश्वमंतर्यामिरूपेणप्रविश्यगृध्राणंकांक्षंतंहंसंजीवंसुरेतसाचिच्छक्त्याविचष्टे पश्यतिपालयती-
त्यर्थः नृषुसीदति उपाधितयातिष्ठतीतिनृषत्बुद्धिः तस्यारिंगिंरिंगणंगतिंरातीतिनृषद्रिंगिराम् वाछंदसीत्यभिपूर्वरूपत्वाभावः तद्भर्गः
इमः शरणंव्रजामः १३ इतिपंचमस्कंधेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ अष्टमेभजतोविष्णुंतस्यकर्मांतरायतः एणरक्षाप्रसक्तस्य-
जातंभ्रंशत्वमीर्यते १ कृपयापिकृतःसंगःपतनायैवयोगिनः इतिप्रदर्शयन्नाहभरतस्यैणपोषणम् २ ७ ७

नैयमिकंनित्यंनैमित्तिकविधिप्राप्तम् आवश्यकमर्थप्राप्तंमूत्रोत्सर्गादिकृतमभिषेकादिकंयेनब्रह्माक्षरंप्रणवंजपन् उदकांतेनद्यास्तीरेजलाश
याभ्याशंनद्याःसमीपेपेपीयमाने अत्यासक्त्यापीयमानेसति तावदेवतत्क्षणमेव अविदूरेणसन्निधौमृगपतेःसिंहस्यउन्नादोमहान्नादः
उद्गतः १ प्रकृत्यास्वभावतएवविक्लवाव्याकुलाकृतरांतुहरिभयस्याभिनिवेशेनव्यग्रंव्याकुलंहृदयंयस्याः पारिप्लवदृष्टिःपरिभ्रांतनेत्राऽनगता
तृषातृट्यस्याःउच्चक्रामनदीमुल्लंघितवती २ अंतर्वत्न्याःगर्भिण्याउरुभयेनस्थानाद्विचलितोयोनेर्निर्गतःसन्स्रोतसिप्रवाहेनिपतितःत

श्रीशुकउवाच एकदातुमहानद्यांकृताभिषेकनैयमिकावश्यकोब्रह्माक्षरमभिगृणानोमुहूर्तत्रयमुदकांतउपवि
वेश तत्रतदाराजन्हरिणीपिपासयाजलाशयाभ्याशमेकैवोपजगाम तयापेपीयमानउदकेतावदेवाविदूरेणन
दतोमृगपतेरुन्नादोलोकभयंकरउदपतत् १ तमुपश्रुत्यसामृगवधूःप्रकृतिविक्लवाचकितनिरीक्षणासुतरामपि
हरिभयाभिनिवेशव्यग्रहृदयापारिप्लवदृष्टिरगततृषाभयात्सहसैवोच्चक्राम २ तस्याउत्पतंत्याअंतर्वत्न्याउरुभ
यावगलितोयोनिनिर्गतोगर्भःस्रोतसिनिपपात तत्प्रसवोत्सर्पणभयखेदातुरास्वगणेनवियुज्यमानाकस्यांचिद्
दर्यांकृष्णसारसतीनिपपातअथचममार ३ तंत्वेणकुणकंकृपणंस्रोतसाऽनूह्यमानमभिवीक्ष्यापविद्धंबंधुरिवानुकं
पयाराजर्षिर्भरतआदायमृतमातरमित्याश्रमपदमनयत् ४ तस्यहवाएणकुणकेउच्चैरेतस्मिन्कृतनिजाभि
मानस्याहरहस्तत्पोषणपालनलालनप्रीणनानुध्यानेनात्मनियमाःसहयमाःपुरुषपरिचर्यादयएकैकशःकति
पयेनाहर्गणेनवियुज्यमानाःकिलसर्वएवोदवसन् ५

त्प्रसवोगर्भपातःउत्सर्पणमुल्लंघनंभयंचएतैःखेदेनातुरापीडिता
दर्यांगिरिगुहायांहरिणवधूःपपातअथानंतरंमृताच ३ एणकुणकंहरिणबालकम् अपविद्धंबंधुभिस्त्यक्तमितिएतैःकृपणत्वादि-
हेतुभिर्योऽनुकंपातयाअनयत् ४ कृतोनिजःस्वीयइत्यभिमानोयेनपोषणंतृणादिनापालनंवृकादिभ्योरक्षणम् लालनंचुंबनादिना
प्रीणनंकंडूयनादिना एतैर्यदनुध्यानमासक्तिस्तेन आत्मनोनियमाःस्नानादयः यमाअहिंसादयः तत्सहिताईश्वरपरिचर्यादयश्चप्रत्य
हमेकैकशोवियुज्यमानाःसंतः कतिपयेनाहर्गणेनसर्वेउत्सन्नाबभूवुः ५ ७ ७ ७ ७

आसक्तिंप्रपंचयति अहोइत्यादिनाइतिकृतानुषंगइत्येनत्पर्यंतेन ईश्वररयश्चरणः कालचक्रंतस्यपरिभ्रमणवेगेनस्वगणादिभ्योदिभ्रंशि-
तः मादतिमांचशरणंप्रापितः मामेवमातापित्रादिबुद्ध्याउपेयायप्राप्तः यौथिकान्यूथसंघातिनः अनसूयुनाएतन्निमित्तंममस्वार्थोभ्र-
श्यतीतिदोषदृष्टिमकुर्वता ६ तदेवाह नूनंह्यार्याति ७ इतिएवंकृतोऽनुषंगः आसक्तिर्येनमृगजहुनामृगापत्येनसहस्नेहेनानुबद्धहृदयेन
८ स्नेहानुबंधमेवप्रपंचयति कुशकुसुमेत्यादिनास्वधयतीत्यंतेनसालावृकाः श्वानः यदाभयशंकमानोभवतितदातेनसहवनंसमावि

अहोबतायंहरिणकुणकः कृपणईश्वररयश्चरणपरिभ्रमणरयेणस्वगणसुहृद्बंधुभ्यः परिवर्जितः शरणंचमोपसा
दितोमामेवमातापितरौभ्रातृज्ञातीन्यौथिकांश्चैवोपेयायनान्यंकंचनवेदमय्यतिविस्रब्धश्च अतएवमयामत्पराय-
णस्यपोषणपालनप्रीणनलालनमनुसूयुनाऽनुष्ठेयंशरण्योपेक्षादोषविदुषा ६ नूनंह्यार्याःसाधवउपशमनशीलाः
कृपणसुहृदएवंविधार्थेस्वार्थानपिगुरुतरानुपेक्षंते ७ इतिकृतानुषंगआसनशयनाटनस्नानाशनादिषुसहमृग
जहुनास्नेहानुबद्धहृदयआसीत् ८ कुशकुसुमसमित्पलाशफलमूलोदकान्याहरिष्यमाणोवृकसालावृकादि-
भ्योभयमाशंसमानोयदासहहरिणकुणकेनवनंसमाविशति ९ तदापथिषुचमुग्धभावेनतत्रतत्रविषक्तमतिप्रण
यभरहृदयःकार्पण्यात्स्कंधेनोद्वहति एवमुत्संगेउरसिचाधायोपलालयन्मुदंपरमामवाप १० क्रियायांनिर्वर्त्यमा
नायामंतरालेप्युत्थायोत्थाययदेनमभिचक्षीततर्हिवावसवर्षपतिः प्रकृतिस्थेनमनसातस्माआशिषआशास्तेस्वस्ति-
स्ताद्वत्सतेसर्वतइति ११ अन्यदाभृशमुद्विग्नमनानष्टद्रविणइवकृपणःसकरुणमतितर्षेणहरिणकुणकविरहविह्वल-
हृदयसंतापस्तमेवानुशोचन्किलकश्मलंमहदभिरंभितइतिहोवाच १२ अपिबतसवैकृपणएणबालकोमृतहरिणी-
सुतअहोममानार्यस्यशठकिरातमतेरकृतसुकृतस्यकृतविस्रंभआत्मप्रत्ययेनतदविगणयन्सुजनइवागमिष्य-
तिकिम् १३ शाति ९ अतिशयितःप्रणयभरोयस्यतद्धृदयंयस्यसः १० वर्षपतिर्भरतःप्रकृतिस्थेनस्वस्थेनस्तात्भूयात् ११ अन्यदा
अदर्शनेसकरुणंयथाभवत्येवमनुशोचन् इतिहोवाचेत्यन्वयः अतितर्षेण अत्यौत्सुक्येनहरिणकुणकविरहेणविह्वलंहृदयंसंतापोयस्यक-
श्मलंमोहंप्रापितःसन् १२ अपीतिसंभावनायांबतेत्यनुकंपायाम् अहोइतिनिर्वेदे शठकिरातयोरिववंचनपराक्रूराचमतिर्यस्य अकृतसुकृत
स्यनिर्भाग्यस्यममतच्छाठ्यादिकमगणयन्नचिंतयन्नागमिष्यतिकिम् अपराधाचिंतनेहेतुः आत्मप्रत्ययेनस्वचित्तशुद्ध्याकृतोविस्रंभ-
सःसन्सुजनोनययागणयतितद्वत् १३

शष्पाणिकोमलतृणानि १४ नैकचरोयूथचरःसूकरादिः यद्वा एकएवचरतियःक्रूरस्वभावोव्याघ्रादिर्नभक्षयतिकिम् १५ सकललोकस्यक्षे-
मोयस्मात्सउदयोयस्यवेदत्रयीआत्मास्वरूपंयस्यसः सूर्योनिम्लोचति अस्तंयातिमृगवध्वान्यासोनिक्षेपभूतः १६ हरिणएवराजकुमारः
आगत्यमामपिस्वित्स्वरवयिष्यतीत्यन्वयः किंकुर्वन् विविधैरुचिरैर्दर्शनीयैर्निजैर्मृगदारकविनोदैः स्वीयानांखेदमपनुदन् १७ संभवति
चैतदित्याह क्ष्वेलिकायांक्रीडायांमृषायःसमाधिस्तेनामीलितेदृशौयेनतंमांप्रेमसंरंभेणप्रणयकोपेनपृषतूजलबिंदुः तद्वदपरुषेणमृदु-
नाविषाणाग्रेणलुठतिसंघट्टयति १८ आसादितंहविर्यस्मिन्तस्मिन्बर्हिषिदर्भेदंताकर्षणादिनाचापलेनदूषितेसति दूषित्वेतिपाठेबर्हि-

अपिक्षेमेणास्मिन्नाश्रमोपवनेशष्पाणिचरंतंदेवगुप्तंद्रक्ष्यामि १४ अपिचनवृकःसालावृकोऽन्यतमोवानैकचर-
एकचरोवाभक्षयति १५ निम्लोचतिहभगवान्सकलजगत्क्षेमोदयस्त्रय्यात्माऽद्यापिममनमृगवधून्यासआग
च्छति १६ अपिस्विदकृतसुकृतमागत्यमांसुखयिष्यतिहरिणराजकुमारोविविधरुचिरदर्शनीयनिजमृगदार-
कविनोदैरसंतोषंस्वानामपनुदन् १७ क्ष्वेलिकायांमांमृषासमाधिनाआमीलितदृशंप्रेमसंरंभेणचकितचकित-
आवृत्यपृषदपरुषविषाणाग्रेणलुठति १८ आसादितहविषिबर्हिषिदूषितेमयोपालब्धोभीतभीतःसपद्युपरत
रासऋषिकुमारवदवहितकरणकलापआस्ते १९ किंवाअरेआचरितंतपस्तपस्विन्याऽनयायदियमवनिःसविन
यकृष्णसारतनयतनुतरसुभगशिवतमाखरखुरपदपंक्तिभिर्द्रविणविधुरातुरस्यकृपणस्यममद्रविणपदवींसूच
यंत्यात्मानंचसर्वतःकृतकौतुकंद्विजानांस्वर्गापवर्गकामानांदेवयजनंकरोति २० अपिस्विदसौभगवानुडुप-
तिरेनंमृगपतिभयान्मृतमातरंमृगबालकंस्वाश्रमपरिभ्रष्टमनुकंपयाकृपणजनवत्सलःपरिपाति २१

षिविषयेदूषणंकृत्वेत्यर्थः मयाऽधिक्षिप्तःसन्तत्क्षणमेवोपरतक्रीडोनिश्चलआस्ते १९ इतिबहुधाप्रलप्योत्थायबहिर्निर्गत्यतत्खुररवा
तभूभागोपलंभसंभ्रांतहृदयआह किंवेति अरेअहोअनयाक्षित्याकिंवातपआचरितंतपस्विन्यासभाग्ययायत्यस्मादियंसाविन-
यस्यकृष्णसारतनयस्यतनुतराःसुभगाश्चशिवतमाश्चारवराश्चखुरायेषुतेषांपदानांतत्रतत्रांकितानांपंक्तिभिः द्रविणंमृगस्तेनरहित
स्यअतएवातुरस्यदुःखितस्यममद्रविणमार्गंसूचयंतीसतीस्वात्मानंचताभिःकृतमंडनंद्विजानांयज्ञभूमिंकरोति यस्मिन्देशेमृगः
कृष्णस्तस्मिन्धर्मान्निबोधतेतिस्मृतेः २० तावदुदितेचंद्रेमृगंदृष्ट्वास्वमृगत्वंसंभावयन्नाह अपिस्विदिति २१

चंद्ररश्मिस्पर्शसुखंप्राप्याह किंवेतिसंभावनायामात्मजविश्लेषणाज्वरस्तापःसएवदवदहनः तस्यज्वालाभिरुपतप्यमानाहृदयरूपास्थ-
लनलिनीयस्य जलस्थंपद्मंतापंसोढुंक्षममितिस्थलग्रहणम् उपसृतांमृगीतनयांयेनतंमांचंद्रःस्वधयतिशांतिंगमयति कैःशिशिरंचतच्छां-
तंचमय्यनुरागेणगुणितंच आवर्तितंपुनःपुनःस्रवत्यद्वदनसलिलंतदेवामृतमयागभस्तयःतैःलोकेहिमंत्रवादिनोवदनसलिलेंस्तापं-
शमयंतीतिप्रसिद्धम् उपसृत्यमृगीतनयद्दतिपाठे मनोरथांतरमेतत् उपसृत्यमृगीतनयःकिंवामांस्वधयिष्यतीतिशेषंसमानम् २२ मृगदार

किंवात्मजविश्लेषज्वरदवदहनशिखाभिरुपतप्यमानहृदयस्थलनलिनीकंमामुपसृतमृगीतनयंशिशिरशांता
नुरागगुणितनिजवदनसलिलामृतमयगभस्तिभिःस्वधयतीतिच २२ एवमघटमानमनोरथाकुलहृदयोमृग
दारकाभासेनस्वारब्धकर्मणायोगारंभणतोविभ्रंशितःसयोगतापसोभगवदाराधनलक्षणाच्च कथमितरथा-
जात्यंतरएणकुणकआसंगःसाक्षान्निःश्रेयसप्रतिपक्षतयाप्राक्परित्यक्तदुस्त्यजहृदयाभिजातस्यतस्यैवमंत-
राय विहतयोगारंभणस्यराजर्षेर्भरतस्यतावन्मृगार्भकपोषणपालनप्रीणनलालनानुषंगेणाविगणयतआत्मान
महिरिवाखुबिलंदुरतिक्रमःकालःकरालरभसआपद्यत २३ तदानीमपिपार्श्ववर्तिनमात्मजमिवानुशोचंतम
भिवीक्ष्यमाणोमृगएवाभिनिवेशितमनाविसृज्यलोकमिमंसहमृगेणकलेवरंमृतमनुनमृतजन्मानुस्मृतिरितरव-
न्मृगशरीरमवाप २४ तत्रापिहवाआत्मनोमृगत्वकारणंभगवदाराधनसमीहानुभावेनानुस्मृत्यभृशमनुतप्यमा-
नआह २५

कवदाभासमानेनभगवदाराधनलक्षणात् कर्मणस्त्वविभ्रंशितः प्रारब्धकर्मत्वेहेतुः कथमितरथेति साक्षात्स्वपुत्र
वत्कथमासंगःस्यात् पूर्वंपरित्यक्तादुस्त्यजाऔरसाद्येन अंतरायेणविहतंयोगारंभणंयस्य आत्मानमविगणयतःआत्मचिंतामकुर्वतः
तावदेवतीव्रवेगः कालोमृत्युसमयश्चापद्यत २३ लोकंदेहंमृगेणसहितंविसृज्यप्राकृतद्वमृगशरीरमवाप कथंभूतः कलेवरंमृतमनु-
नमृतानविनष्टापूर्वजन्मानुस्मृतिर्यस्य २४ आहस्वचित्ते २५ ५ ५ ५ ५

अहोकष्टंधाराणांमार्गाद्भ्रष्टोऽहम् भ्रंशमेवाह यद्यतःविमुक्ताःसमस्ताःसंगायेनविविक्तंपुण्यारण्यंशरणंयस्य आत्मवतोधीरस्यममनः-
सर्वेषांभूतानामात्मनिवासुदेवेसमावेशितंचनिश्चलंसत् आरात्दूरादेवसुस्रावगलितंनिःसृतम् केनसमावेशितम् तस्यानुश्रवणादिष्व-
भियोगेन अभिनिवेशेन अशून्याःसकलायामायस्मिन्तेनकालेन २६ निगूढोऽनाविष्कृतोनिर्वेदोयेन शालवृक्षोपलक्षितम्ग्राम-
म् कालंजरात्यत्रहरिणोजातःतस्मात्पर्वतात् २७ आत्मैवसहचरोयस्यएकाकी प्रतीक्षमाणस्यैवप्रपंचःमृगत्वनिमित्तेति तीर्थोद

अहोकष्टंभ्रष्टोऽहमात्मवतामनुपथात्यद्विमुक्तसमस्तसंगस्यविविक्तपुण्यारण्यशरणस्यात्मवत आत्मनिसर्वे
षामात्मनांभगवतिवासुदेवेतदनुश्रवणमननसंकीर्तनाराधनानुस्मरणाभियोगेनाशून्यसकलयामेनसमावे-
शितंसमाहितंकार्त्स्न्येनमनस्तत्तुपुनर्ममाबुधस्यारान्मृगसुतमनुपरिसुस्राव २६ इत्येवंनिगूढनिर्वेदोविसृज्य
मृगीमातरंपुनर्भगवत्क्षेत्रमुपशमशीलमुनिगणदयितंशालग्रामंपुलस्त्यपुलहाश्रमंकालंजरात्प्रत्याजगाम २७
तस्मिन्नपिकालंप्रतीक्षमाणःसंगाच्चभृशमुद्विग्नआत्मसहचरःशुष्कपर्णतृणवीरुधावर्तमानोमृगत्वनिमित्ताव-
सानमेवगणयन्मृगशरीरंतीर्थोदकक्लिन्नमुत्ससर्ज २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभरतच
रितेअष्टमोऽध्यायः ८ श्रीशुकउवाच अथकस्यचिद्द्विजवरस्यांगिरःप्रवरस्यशमदमतपःस्वा
ध्यायाध्ययनत्यागसंतोषतितिक्षाप्रश्रयविद्याऽनसूयात्मज्ञानानंदयुक्तस्यात्मसदृशश्रुतशीलाचाररूपौदार्य-
गुणाःनवसोदर्याअंगजाबभूवुः मिथुनंचयवीयस्यांभार्यायाम् १ यस्तुतत्रपुमांस्तंपरमभागवतंराजर्षिप्र
वरंभरतमुत्सृष्टमृगशरीरंचरमशरीरेणविप्रत्वंगतमाहुः २

केनक्लिन्नमार्द्रमर्धोदकस्थमित्यर्थः २८ इतिपंचमेटी-
कायामष्टमोऽध्यायः ८ नवमेजडविप्रत्वेतस्यरागाद्यभावतः भद्रकालीपशुत्वेऽपिनिर्विकारत्वमीर्यते १ पितुःप्राप्तात्मविज्ञानोभ
रतोमृगतांगतः प्रारब्धकर्मवेगेनतदंतेजडविप्रताम् २ अंगिरसगोत्रजानांप्रवरस्यश्रेष्ठस्यशमादियुक्तस्य त्यागोऽत्रातिथ्यादिभ्योऽन्न
दानादिविद्याकर्मविद्या आत्मज्ञानंदेहादिव्यतिरिक्तभात्मात्मज्ञानम् आनंदोधर्मसंपत्तिजः आत्मनासदृशाःश्रुतादयोगुणायेषांते
समानोदरानवपुत्राबभूवुः यवीयस्यांकनिष्ठायांचमिथुनंस्त्रीपुरुषयुग्मम् १ उत्सृष्टंमृगशरीरंयेनतम् शुचीनांश्रीमतांगेहेयोगभ्र
ष्टोऽभिजायतइतिस्मृतेः २

नत्रापिनान्यसंगादात्मनोभ्रंशमाशंकमानश्चात्मानमुन्मत्तादिरूपेणदर्शयामासेत्यन्वयः किंकुर्वन् कर्मबंधविध्वंसनंश्रवणंस्मरणंगुणानांविवर णंकथनंचयस्यतद्भगवतश्चरणारविंदयुगुलंमनसाविशेषेणधारयन् प्रतिघातशंकायांहेतुः अनुस्मृतास्वीयपूर्वजन्मनामावलिः परंपरायेन सः ३ पुत्रस्नेहेनुबद्धंमनोयस्यजडस्यगार्हस्थ्यानधिकारात्समावर्तनांतान्संस्कारान्विदधानस्तमुपनीयउपनीतस्यपुनः शौचादीनृत - स्यानभिप्रेतानपिशिक्षितवान् तत्रहेतुः अनुशिष्टेनहिभाव्यंपितुःसकाशात्पुत्रेणेति ४ सोऽपिचपितुःशिक्षानिर्बंधनिवृत्तयेअसध्रीचीन

तत्रापिस्वजनसंगाच्चभृशमुद्विजमानोभगवतः कर्मबंधविध्वंसनश्रवणस्मरणगुणविवरणचरणारविंदयुगुलंम नसाविदधदात्मनः प्रतिघातमाशंकमानोभगवदनुग्रहेणानुस्मृतस्वपूर्वजन्मावलिरात्मानमुन्मत्तजडांधबधिर स्वरूपेणदर्शयामासलोकस्य ३ तस्यापिहवाआत्मजस्यविप्रः पुत्रस्नेहानुबद्धमनाआसमावर्तनात्संस्कारान्य- थोपदेशंविदधानउपनीतस्यचपुनः शौचाचमनादीन्कर्मनियमाननभिप्रेतानपिसमशिक्षयत् अनुशिष्टेनहिभा व्यंपितुःपुत्रेणेति ४ सचापितदुहपितृसन्निधावेवासध्रीचीनमिवस्मकरोति छंदांस्यध्यापयिष्यन्सहव्याहृति- भिःसप्रणवशिरस्त्रिपदींसावित्रींग्रैष्मवासंतिकान्मासानधीयानमप्यसमवेतरूपंग्राहयामास ५ एवंस्वतनुज- आत्मन्यनुरागावेशितचित्तः शौचाध्ययनव्रतनियमगुर्वनलशुश्रूषणाद्यौपकुर्वाणककर्माण्यनभियुक्तान्यपि- समनुशिष्टेनभाव्यमित्यसदाग्रहः पुत्रमनुशास्यस्वयंतावदनधिगतमनोरथः कालेनाप्रमत्तेनस्वयंगृहएवप्रमत्त उपसंहृतः ६

मिवकरोतिस्म उपाकरणवेदव्रताद्यनंतरंश्रावणादिमासेषुवेदानध्यापयिष्यन्नादौतावत्व्याहृतिभिः सहप्रणवशिरः सहितांत्रिपदींचैत्रादिचतुरोमासानधीयानमप्यसमवेतरूपंयथाभवत्येवंग्राहयामास तावताऽपिकालेनस्वरानुपूर्व्यादियुक्तंव्याहृत्यादित स्यनागतमित्यर्थः ५ आत्मभूतेस्वतनुजेअनुरागेणावेशितंचित्तंयेनशौचादीनियान्यौपकुर्वाणकस्यसावधिब्रह्मचर्यव्रतः कर्माणि तेनानाभियुक्तानिअनादृतान्यपितंपुत्रंप्रत्यनुशास्यापि अप्राप्तपुत्रपांडित्यमनोरथः स्वयंकालेनोपसंहृतः मृतइत्यर्थः अनुशासननिर्बंधेपु नस्तमेवहेतुमाह अनुशिष्टेनभाव्यमित्यसन्नयोग्यआग्रहोयस्य ६ ६ ६ ६ ६

सपत्न्यैसमर्प्य अनुसंस्थयाअनुमरणेनसप्तम्यंतपाठेप्ययमेवार्थः न्यवृत्सततनिवर्तितुमैच्छन्निवृत्ताइत्यर्थः ७ यदाऽभिभाष्यमाणस्त-दातदनुरूपाणिप्रभाषते मूल्यमंतरेणबलात्यत्कर्मकार्यतेसाविष्टिः वेतनंमूल्यंविष्ट्यादिभिरुपसादितमन्नमभ्यवहरतिपरंभुंक्तेकेवलं नत्विंद्रियप्रीतये ८ अत्रहेतुद्वयमाह नित्यंसदानिवृत्तंनिमित्तंयस्मात् उत्पादकशून्यः स्वसिद्धः अभिव्यंजकशून्यः विशुद्धः केवलोयोऽनुभवः सएवानंदरूपः स्वात्मातस्यलाभः एवंभूतोऽहमितिज्ञानंतस्याधिगमः प्राप्तिरस्तियस्यद्वंद्वानिसन्मानावमानादीनितद्धेतुकयोः

अथयवीयसीद्विजसतीस्वगर्भजातंमिथुनंसपत्न्याउपन्यस्यस्वयमनुसंस्थयापतिलोकमगात् पितर्युपरतेभ्रातरएनमतत्प्रभावविदस्त्रय्यांविद्यायामेवपर्यवसितमतयोनपरविद्यायांजडमतिरितिभ्रातुरनुशासननिर्बंधान्न्यवृत्सत ७ सचप्राकृतैर्द्विपदपशुभिरुन्मत्तजडबधिरेत्यभिभाष्यमाणोयदातदनुरूपाणिप्रभाषतेकर्माणिसचकार्यमाणःपरेच्छयाकरोतिविष्टितोवेतनतोवायाच्ञयायदृच्छयावोपसादितमल्पंबहुमिष्टंकदन्नंवाऽभ्यवहरतिपरंनेंद्रियप्रीतिनिमित्तम् ८ नित्यनिवृत्तनिमित्तस्वसिद्धविशुद्धानुभवानंदस्वात्मलाभाधिगमः सुखदुःखयोर्द्वंद्वनिमित्तयोरसंभावितदेहाभिमानः ९ शीतोष्णवातवर्षेषुवृषइवानावृतांगःपीनःसंहननांगःस्थंडिलसंवेशनानुन्मर्दनामज्जनरजसामहामणिरिवानभिव्यक्तब्रह्मवर्चसःकुपटावृतकटिरुपवीतेनोरुमषिणाद्विजातिरितिब्रह्मबंधुरितिसंज्ञयाअतज्ज्ञजनावमतोविचचार १०

सुखदुःखयोरकृतदेहाभिमानः तस्मान्नेंद्रियप्रीतिनिमित्तमभ्यवहरतीत्यन्वयः ९ अतएवशीतोष्णादिष्वनावृतांगःविचचारेत्यन्वयः कीदृशःपुनःपुष्टःसंहननांगःसंहन्यंते निबिडीभवंतिस्म अंगानियस्यकठिनावयवइत्यर्थः स्थंडिलसंवेशनंभूमिशयनम् अनुन्मर्दनंमर्दनाभावः अमज्जनंस्नानाभावः तैर्यद्रजःतेनामकटंब्रह्मवर्चसंब्राह्मंतेजोयस्य यथामहामणिरनभिव्यक्ततेजाभवति कुत्सितेनपटेनावृताकटिर्यस्य उरुमषिणा अतिमलिनेनतत्त्वतस्तंनजानंतियेतैर्जनैरवमतःसन् १० ७ ७ ७ ७ ७ ७

यदानुपरेऽन्यः कर्ममूल्येनाहारमपेक्षमाणोभवतितदाकेदारकर्मणिशालिक्षेत्रेकर्दमविलोडनादौआहारमलोभनेननियुक्तःसन् करोतिकिंतु - अत्रकर्दमस्यप्रक्षेपेक्षेत्रेसमंभवेत् इतः उन्नूरणेविषमंस्यादित्यादिनवेदभ्रातृभिर्दत्तान्कणादीनप्यमृतवद्भुंक्तेकणाश्चूर्णतंडुलाः पिण्याकं- तिलयंत्रोत्थृतंतिलकिट्टम् फलीकरणंतुषाः कुल्माषाः कीटदष्टामाषाः स्थालीपुरीषंस्थालीलग्नंदग्धान्नम् ११ तस्यरागादिराहित्यमलौ- ल्यंचैवमीरितम् अथान्यच्चरितमाहचित्रंमृत्यावसंभ्रमः वृषलपतिः शूद्रसामंतश्चोरराजः आलभतआलब्धुंप्रवृत्तः १२ दैवाद्बंधन-

यदानुपरतआहारंकर्मवेतनतईहमानःस्वभ्रातृभिरपिकेदारकर्मणिनिरूपितस्तदपिकरोतिकिंतुनसमविषम- न्यूनमधिकमितिवेदकणपिण्याकफलीकरणकुल्माषस्थालीपुरीषादीन्यप्यमृतवदभ्यवहरति ११ अथकदा चित्कश्चिद्वृषलपतिर्भद्रकाल्यैपुरुषपशुमालभतापत्यकामः १२ तस्यहदैवमुक्तस्यपशोःपदवींतदनुचराःपरि धावंतोनिशिनिशीथसमयेतमसावृतायामनधिगतपशवःआकस्मिकेनविधिनाकेदारान्वीरासनेनमृगवराहा- दिभ्यःसंरक्षमाणमंगिरःप्रवरसुतमपश्यन् १३ अथतएनमनवद्यलक्षणमवमृश्यभर्तृकर्मनिष्पत्तिंमन्यमा- नाबध्वारशनयाचंडिकागृहमुपनिन्युर्मुदाविकसितवदनाः १४ अथपणयस्तंस्वविधिनाऽभिषिच्याहतवाससा- च्छाद्यभूषणालेपस्रक्तिलकादिभिरुपस्कृतंभुक्तवंतंधूपदीपमाल्यलाजकिसलयांकुरफलोपहारोपेतयावैशसस- स्थयामहतागीतस्तुतिमृदंगपणवघोषेणचपुरुषपशुंभद्रकाल्याःपुरतउपवेशयामासुः १५ अथवृषलराजप- णिःपुरुषपशोरसृगासवेनदेवींभद्रकालींयक्ष्यमाणस्तदभिमंत्रितमसिमतिकरालनिशितमुपाददे १६

विमुक्तस्यपशोः तमसाव्याप्तायांनिशितथापिनिशीथसमये अर्धरात्रावसरे आकस्मिकोदैवनिर्मितः विधिः प्रकारस्तेनवीरासनेनऊर्ध्वाव- स्थानेन १३ अवमृश्यज्ञात्वा १४ पणयः चोराः अहतेननूतनेनउपस्कृतमलंकृतम् वैशससंस्थयाहिंसाविधानेनगीतादिघोषेणसह १५ वृषलराजस्यपणिःपुरोहितत्वेनवर्तमानश्चोरः तदभिमंत्रितंभद्रकालीमंत्राभिमंत्रितम् १६ ७ ७ ७ ७

धनमदएवरजः तेनोत्सिक्तंत्यक्तमर्यादंमनोयेषांभगवत्कलायुक्तंवीराणांब्राह्मणानांकुलंतुच्छीकृत्ययथेच्छंवर्तमानानांयत्कर्मतदुपलभ्यदे-
वीउच्चचाट प्रतिमांत्यक्त्वाबहिर्निर्गता कथंभूतमालंभनम् सूनायामपिआपत्कालेऽनुज्ञातायामपिहिंसायामननुज्ञातंभद्रकालीत्यंतंग-
द्यम् १७ अमर्षोपराधासहनंरोषश्चवपुषोदाहनंतयोरावेशस्तस्यरभसेनवेगेनविलसितउत्तंभितोभ्रूकुटिलक्षणोविटपःशाखाकुटिलादं-
ष्ट्राश्चअरुणानीक्षणानितेषांचआटोपः संभ्रमस्तेनातिभयानकंवदनंयस्याः इदंतुजगद्धंतुमुद्यतेवमहांतमट्टहासंसनादंहासंततःस्थानादु
त्पत्यविवृक्णानिछिन्नानिशीर्षाणियेषांगणेनपरिवारेणसहशिरांसिएवकंदुकानितेषांलीलयाचिक्रीडेत्य १८ ननुकथंदेव्याराधकानामेव

इतितेषांवृषलानांरजस्तमःप्रकृतीनांधनमदरजउत्सिक्तमनसांभगवत्कलावीरकुलंकदर्थीकृत्योत्पथेनस्वैरंविहर
तांहिंसाविहाराणांकर्मातिदारुणंयद्ब्रह्मभूतस्यसाक्षाद्ब्रह्मर्षिसुतस्यनिर्वैरस्यसर्वभूतसुहृदःसूनायामप्यननु-
मतमालंभनंतदुपलभ्यब्रह्मतेजसा अतिदुर्विषहेणदंदह्यमानेनवपुषासहसोच्चचाटसैवदेवीभद्रकाली १७ भृ
शममर्षरोषावेशरभसविलसितभ्रूकुटिविटपकुटिलदंष्ट्रारुणेक्षणाटोपातिभयानकवदनाहंतुकामेवेदंमहाट्ट
हासमतिसंरंभेणविमुंचंतीततउत्पत्यपापीयसांदुष्टानांतेनैवासिनाविवृक्णशीर्ष्णांगलात्स्रवंतमसृगासवमत्युष्णं
सहगणेननिपीयातिपानमदविह्वलोच्चैस्तरांस्वपार्षदैःसहजगौननर्तचविजहारचशिरःकंदुकलीलया १८ ए
वमेवखलुमहदभिचारातिक्रमःकार्त्स्न्येनात्मनेफलति १९ नवाएतद्विष्णुदत्तमहदद्भुतंयदसंभ्रमःस्वशिरश्छे
दनआपतितेऽपिविमुक्तदेहाद्यात्मभावसुदृढहृदयग्रंथीनांसर्वसत्त्वसुहृदात्मनांनिर्वैराणांसाक्षाद्भगवता अ
निमिषारिवरायुधेनाप्रमत्तेनतैस्तैर्भावैःपरिरक्ष्यमाणानांतत्पादमूलमकुतश्चिद्भयमुपसृतानांभागवतपरम-
हंसानाम् २० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेजडभरतचरितेनामनवमोऽध्यायः ९ विपरीतंफलंतत्राह

एवमेवेति महत्सु अभिचाररूपोऽतिक्रमःअपराधः १९ नन्वसंभावितमिदमेवंयन्मरणेऽप्यव्याकुलत्वंमारकेषुचक्रोधाभावइत्यादितत्राह
नवाइति विमुक्तोदेहाद्यात्मभावलक्षणःसुदृढोहृदयग्रंथिर्यैःसर्वसत्त्वानांसुहृदःआत्मानश्चयेतेषांनचतेषांदेहाद्यभिमानसद्भावेऽपिम
रणादिभयमस्तीत्याह साक्षाद्भगवताऽभितोरक्ष्यमाणानाम् केन अनिमिषःकालःसएवअरिश्चक्रंतेनवरायुधेनतैस्तैर्भावैश्चअंतर्यामित-
याप्रवर्त्यमानैर्भद्रकाल्यादिरूपैःनकुतश्चिदपिभयंयस्मिन् भागवतानांभगवदुपासकानांपरमहंसानाम् २० इतिपंचमस्कंधेटीकायांन
वमोऽध्यायः ९

दशमेक्षिपतारात्ताशिबिकांस्वांवहन्मुनिः स्वदुर्वादानुवादेनविज्ञायाशुप्रसादितः १ एवंभूताविकारित्वमज्ञसर्वज्ञयोःसमम् इतिसर्वज्ञ-
तासिद्ध्येरहूगणकथेरणम् २ रहूगणोनामसिंधुसौवीरदेशयोः राजातत्वजिज्ञासुः कपिलाश्रमंयदागच्छतिस्मतदायद्वृत्तंतदाह अथेति
इक्षुमत्यानद्यास्तीरेतेशशिबिकावाहानांकुलस्यनायेनएषगौरिवरवरदवच भारंवोढुंसमर्थइतिधियापूर्वयेकेचनविष्ट्याबलात् गृहीतास्तैःस
हप्रसभंबलात् गृहीतःसन् अतदर्होऽपिसमहानुभावः शिबिकामुवाहेत्यन्वयः १ हिंसापरिहारार्थमिषुमात्रप्रदेशावलोकस्यानुपश्चात्या-

श्रीशुकउवाच अथसिंधुसौवीरपतेरहूगणस्यव्रजतइक्षुमत्यास्तटेतत्कुलपतिनाशिबिकावाहपुरुषान्वेषण
समयेदैवेनोपसादितःसद्विजवरउपलब्धएषपीवायुवासंहननांगोगोखरवन्दुरं वोढुमलमितिपूर्वविष्टिगृहीतैःसह-
गृहीतःप्रसभमतदर्हउवाहशिबिकांसहमहाऽनुभावः १ यदाहद्विजवरस्येषुमात्रावलोकानुगतेर्नसमाहितापुरुषग-
तिस्तदाविषमगतांशिबिकांरहूगणउपधार्यपुरुषानधिवहतआहहेवोढारःसाध्वतिक्रमतकिमितिविषममुह्यतेयान
मिति २ अथतईश्वरवचःसोपालंभमुपाकर्ण्योपायतुरीयाच्छंकितमनसस्तंविज्ञापयांबभूवुः ३ नवयंनरदेवप्रम
त्ताभवन्नियमानुपथाःसाध्वेववहामःअयमधुनैवनियुक्तोऽपिनद्रुतंव्रजतिनानेनसहवोढुमुहवयंपारयामइति ४
सांसर्गिकोदोषएवनूनमेकस्यापिसर्वेषांसांसर्गिकाणांभवितुमर्हतीतिनिश्चित्यनिशम्यकृपणवचोराजारहूगणउ-
पासितवृद्धोऽपिनिसर्गेणबलात्कृतईषदुत्थितमन्युरविस्पष्टब्रह्मतेजसंजातवेदसमिवरजसावृतमतिराह ५

गतिस्तस्याहेतुभूतायाः पुरुषाणांगतिर्नसम्यगाहिताएकरूपानाभूत् २ सोपालंभंसाक्षेपम् सामदानभेददंडेषुउपायेषुचतुर्थाच्छंकितचि
त्ताः ३ प्रभवन्नियमानुपथाः त्वदाज्ञानुवर्तिनः नपारयामः नशक्नुमः ४ कृपणानांवचोनिशम्यसांसर्गिकः संसर्गनिमित्तः एकस्यापि-
दोषःसर्वेषामेवभवितुमर्हतीतिनिश्चित्यरहूगणआहेत्यन्वयः कथंभूतः उपासितावृद्धायेनसोऽपिस्वभावेनबलात्परवशःकृतःसन् कथं
भूतंमत्याह नस्पष्टंब्रह्मतेजोयस्मिन् भस्मनाच्छन्नमग्निमिवस्थितम् ५ ७, ७, ७, ७,

भ्रातरितिसंबोधनमाक्षेपाभिप्रायम् व्यक्तंनिश्चितमुरुअधिकंपरिश्रांतोऽसीत्यादीनिविपरीतार्थानिषड्वाक्यानि ऊहिवान्प्रापितवान् नचा पिस्फुचिरम् जरसाचदृढत्वेनसंघट्टिनःसहचराः बहुयथाभवत्येवंविप्रलब्धोऽपिवक्रोक्त्याउपहसितोऽपितूष्णीमुवाहेत्यन्वयः तूष्णींभावे- हेतुः अविद्ययारचिताद्रव्यादयोयस्मिन्स्वचरमकलेवरे नाध्यारोपितोमिथ्याप्रत्ययोयेनतत्रद्रव्याणिमहाभूतानिगुणाइंद्रियाणिकर्मा- णिपुण्यपापानिआशयोंऽतःकरणंयतःब्रह्मभूतः ६ मामनादृत्यभर्तुःस्वामिनोममशासनमाज्ञामतिक्रामसिचिकित्सांशास्तिम् दंडपाणि र्यमोयथाजनसमूहस्यशास्तिंकरोति यथास्वांप्रकृतिमप्रमत्तताम् ७ अबद्धमनन्वितम् नरदेवोऽहमित्यभिमानोयस्यतम् अनुविद्धेनसंगु णितेनतिरस्कृतः अशेषः संपूर्णोभगवतःप्रियोनिकेतआश्रयोयेनतंयद्वाऽशेषाणांभगवत्प्रियाणांनिकेतःसर्वेषांभूतानांसुहृच्चआत्माच

अहोकष्टंभ्रातर्व्यक्तमुरुपरिश्रांतोदीर्घमध्वानमेकएवऊहिवान्सुचिरंनातिपीवानसंहननांगोजरसाचोपद्रुतो भवान्सखेनोएवापरएतेसंघट्टिनइतिबहुविप्रलब्धोऽप्यविद्ययाविहितद्रव्यगुणकर्माशयस्वचरमकलेवरेऽव- स्तुनिसंस्थानविशेषेऽहंममेत्यनध्यारोपितमिथ्याप्रत्ययोब्रह्मभूतस्तूष्णींशिबिकांपूर्ववदुवाह ६ अथपुनःस्वशि बिकायांविषमगतायांप्रकुपितउवाचरहूगणःकिमिदमरेत्वंजीवन्मृतोमांकदर्थीकृत्यभर्तृशासनमतिचरसिप्रमत्त- स्यचतेकरोमिचिकित्सांदंडपाणिरिवजनतायायथाप्रकृतिंस्वांभजिष्यसइति ७ एवंबहुबद्धमपिभाषमाणंनरदेवा भिमानंरजसातमसाऽनुविद्धेनमदेनतिरस्कृताशेषभगवत्प्रियनिकेतंपंडितमानिनंसभगवान्ब्राह्मणोब्रह्मभूतःसर्वभू तसुहृदात्मायोगेश्वरचर्यायामतिव्युत्पन्नमतिःस्मयमानइवविगतस्मयमिदमाह ८ ब्राह्मणउवाच त्वयोदि तंव्यक्तमविप्रलब्धंभर्तुःसमेस्याद्यदिवीरभारः गंतुर्यदिस्यादधिगम्यमध्वापीवेतिराशौनविदांप्रवादः ९

योगेश्वराणांचर्याजडादिवत्आचरणंतस्यांचात्यंतंव्युत्पन्नापरिचितामतिर्यस्यसतंस्मयमानः हसन्निवेतिमुखप्रसत्तिर्द्योत्यतेविगतस्मयःगत- गर्वः ८ तत्रवक्रोक्त्यायदुक्तंत्वंनश्रांतः नचदीर्घमध्वानमागतइतितत्रोत्तरमाह त्वयायदुदितमुक्तंश्रमादिनास्तीतितद्व्यक्तंस्फुटंतत्तथैवअविप्रल ब्धंविप्रलंभोनभवति तदेवाह हेवीर यदिभारोनामकश्चित्स्यात्सचभर्तुर्वोढुर्देहस्ययदिस्यात्सचमेयदिप्रसक्तःस्यात्तर्हीदानींभाराभावात्विप्र लंभःस्यात्नत्वेतदस्तिभारस्यवोढुश्चानिरूप्यत्वात्ममचतत्संबंधाभावात् तथागंतुरधिगम्यंप्राप्यमध्वावायदिस्यात् अद्धेतिपाठेसाक्षात्परमा- र्थतःतच्चमेयदिस्यादित्यादियोज्यम् यत्त्वयोक्तंनातिपीवेतितत्राह चेतनमुद्दिश्यत्वंपीवेतिप्रवादोविदांविदुषांनभवति किंतुमूर्खाणांयतोऽयंप्र- वादोराशौभूतसंघेदेहेएवनत्वात्मनिदेहएवपीनोनाहमित्यर्थः ९

एतत्प्रपंचयति स्थौल्यमिति कलिः कलहः अहंकारेणमदश्चदेहेनसहतदभिमानेनजातस्यहिभवंति ममतुनिरभिमानस्यनसंति यद्वा देहेजा-
तेयोजातस्तस्यैवतानिममतुतवनजातस्यनसंति १० यच्चोक्तंजीवन्मृतोऽसीतितत्राप्याह जीवन्मृतत्वंनकेवलंममकिंतुविकृतस्यसर्वस्यप-
रिणामिनोदृष्टम् यद्यस्मादिकृतंप्रतिक्षणमाद्यंतवत् यदुक्तंभर्तृशासनमतिचरसीतितत्राह स्वंचस्वाम्यंचतयोर्भावः सत्ताहेदेऽइयत्रपदेध्रु
वः यदिव्यवस्थितःस्यादित्यर्थः तर्हिविधिनियोगः कृत्यंकर्मतयोर्योगोध्रुवउच्यतेउचितोभवति उचसमवायेइतिधातुः यदितुतवराज्यंममापि
मचराज्यंस्यात् तदासर्वमेतद्विपरीतंस्यादित्यर्थः ११ ननुयावद्राजाऽहंतावत्तवस्वामीभवाम्येवेतिचेत्तत्राह विशेषोराजभृत्यादिभेदस्तंबुद्धे
र्विवरमवकाशंव्यवहारादन्यन्नपश्यामिमनागीषदपि अथापितवायमभिमानश्चेत्तर्हिब्रूहिकिंतेकरवामेति १२ यत्तूक्तंप्रमत्तस्यतेचिकित्सां

स्थौल्यंकार्श्यंव्याधयआधयश्चक्षुत्तृड्भयंकलिरिच्छाजराच निद्रारतिर्मन्युरहंमदःशुचोदेहेनजातस्यहिमेन-
संति १० जीवन्मृतत्वंनियमेनराजन्नाद्यंतवद्यद्विकृतस्यदृष्टम् स्वस्वाम्यभावोध्रुवईड्ययत्रतर्ह्युच्यतेऽसौवि-
धिकृत्ययोगः ११ विशेषबुद्धेर्विवरंमनाक्चपश्यामियन्नव्यवहारतोऽन्यत् कईश्वरस्तत्रकिमीशितव्यंतथापि
राजन्करवामकिंते १२ उन्मत्तमत्तजडवत्स्वसंस्थांगतस्यमेवीरचिकित्सितेन अर्थःकियान्भवताशिक्षितेन
स्तब्धप्रमत्तस्यचपिष्टपेषः १३ श्रीशुकउवाच एतावदनुवादपरिभाषयाप्रत्युदीर्यमुनिवरउपशमशील
उपरतानात्म्यनिमित्तउपभोगेनकर्मारब्धंव्यपनयन्राजयानमपितथोवाह १४ सचापिपांडवेयसिंधुसौवीरपतिस्तत्व
जिज्ञासायांसम्यक्श्रद्धयाऽधिकृताधिकारस्तत्हृदयग्रंथिविमोचनंद्विजवचआश्रुत्यबहुयोगग्रंथसंमतंत्वरयाऽ
वरुह्यशिरसापादमूलमुपसृतःक्षमापयन्विगतनृपदेवस्मयउवाच १५ करोमियथास्वांप्रकृतिंभजिष्यसइतितत्राह उन्म
त्तादिवद्वर्तमानस्यवस्तुतःस्वसंस्थांब्रह्मभावंगतस्यभवताकृतेनचिकित्सितेनदंडेनाशिक्षितेनवाकियानर्थः मुक्तस्यार्थानर्थयोरसंभवात् य
दिपुनरहंनमुक्तः किंतुप्रमत्तःस्तब्धएवतथाऽपिममशिक्षादिकंपिष्टपेषणवद्व्यर्थमित्यर्थः नहिजडस्वभावःशिक्षयाऽपिपटुःकर्तुंशक्यतइति
१३ अनुवादरूपयापरिभाषयाभाषणेनतंप्रत्युत्तरंदत्वाउपरतमनात्म्येदेहात्मत्वेनिमित्तमविद्यायस्य आरब्धफलंकर्मक्षपयन् १४ हेपांडवेय
सम्यक्याश्रद्धातयैवतत्वजिज्ञासायांप्राप्तोऽधिकारोयेन यथादर्शपूर्णमासाधिकृतस्यैवगोदोहनेनपशुकामस्यापःप्रणयेदितिगुणफलसंबंधेऽ
प्यधिकारःएवंसात्विकश्रद्धायामधिकृतस्यैवास्यामधिकारइत्यर्थः बहुयोगग्रंथसंमतंद्विजस्यतद्वचःश्रुत्वाविगतोनृपदेवोऽधिराजइतिगर्वोयस्य १५

द्विजानांमध्येकतमः यतः सूत्रमुपवीतंबिभर्षि यद्वादत्तात्रेयादीनांमध्येकतमोऽवधूतः इहापिकस्माद्धेतोःप्राप्तः नोऽस्माकंक्षेमायचेत्प्राप्तः तर्हिंशक्र-
क्लृः कपिलोमुनिर्नभवसिकिम् उतेतिवितर्के १६ किमनयाचिंतयाशिबिकांतावद्वहामीतिचेदतआह नाहमिति वित्तपःकुबेरः १७ यस्मात्भृ-
शंशंकेतस्मात्कस्त्वमित्यादिप्रश्नानामुत्तरंब्रूहिनिगूढंपिहितंविज्ञानरूपंवीर्यंप्रभावोयेन अपारःअनंतमहिमा तत्रहेतुः नोमनसाऽपिभेत्तुंनक्षमं
नशक्यम् किंभेत्तुमित्यपेक्षायामाह तेवचांसीति यद्वा मनसायुक्ताः सूक्ष्मदृष्टयोऽपिभेत्तुंनशक्नुवंतीत्यर्थः १८ स्वस्यज्ञानार्थितांदर्शयति
अहंचेति इहसंसारेयत्अरणंशरणंतत्किमितिप्रष्टुंप्रवृत्तोऽस्मिज्ञानशक्त्याऽवतीर्णंकपिलम् १९ सएवभवान्किंस्विदेवंविचरतिगृहाविष्टःक
थंविचक्षीतपश्येत् २० एवंतत्स्वरूपंपृष्ट्वातदुक्तोत्तराण्याक्षिपति तत्रयदुक्तंममश्रमोनास्तीतितत्राह दृष्टइति आत्मनोमेअनुमन्ये अनुमिमे अ

कस्त्वंनिगूढश्चरसिद्विजानांबिभर्षिसूत्रंकतमोऽवधूतः कस्यासिकुत्रत्यइहापिकस्मात्क्षेमायनश्चेदसिनोतशुक्लः
१६ नाहंविशंकेसुरराजवज्रान्नत्र्यक्षशूलान्नयमस्यदंडात् नाग्न्यर्कसोमानिलवित्तपास्त्राच्छंकेभृशंब्रह्मकुलाव-
मानात् १७ तद्ब्रूह्यसंगोजडवन्निगूढविज्ञानवीर्योविचरस्यपारः वचांसियोगग्रथितानिसाधोननःक्षमंतेमनसाऽ
पिभेत्तुम् १८ अहंचयोगेश्वरमात्मतत्त्वविदांमुनीनांपरमंगुरुंवै प्रष्टुंप्रवृत्तःकिमिहारणंतत्साक्षाद्धरिंज्ञानकलाऽ
वतीर्णम् १९ सवैभवाँल्लोकनिरीक्षणार्थमव्यक्तलिंगोविचरत्यपिस्वित् योगेश्वराणांगतिमंधबुद्धिःकथंविचक्षीत
गृहानुबंधः २० दृष्टःश्रमःकर्मतआत्मनोमेभर्तुर्गंतुर्भवतश्चानुमन्ये यथाऽसतोदानयनाद्यभावात्समूलइष्टोव्यवहार
मार्गः २१ स्थाल्यग्नितापात्पयसोऽभितापस्तत्तापतस्तंडुलगर्भरंधिः देहेंद्रियास्वाशयसन्निकर्षात्तत्संसृतिःपुरुषस्या
नुरोधात् २२

नुमानंचैवम् भवान्भारवाहनादिनाश्रांतः कर्तृत्वात्यःकर्तासश्राम्यति यथाऽहंयुद्धादिकर्ताइति नन्विदंव्यवहारमात्रंनतु
सत्यंतदुक्तंव्यवहारतोऽन्यन्नपश्यामीतितत्राह यथेति व्यवहारमार्गःप्रपंचः समूलःसप्रमाणकएवेष्टः यथायथावत् असताघटादिनाउदकान-
यनादेरभावात् एवंप्रयोगःप्रपंचःसत्यः अर्थक्रियाकारित्वात् यःपुनरसत्यः नासावर्थक्रियाकारी यथामिथ्याघटादिरिति २१ यदुक्तमुपाधिधर्माः
स्थौल्यादयोमेनवस्तुतः संतीति औपाधिकत्वेऽपिसत्यत्वंकिंवास्यादित्याह स्थाल्याअग्निनातापात्तन्मध्यवर्तिनः क्षीरस्यतापः तस्यतापात्तंडुला-
नांबहिर्भागस्यततस्तद्गर्भस्यचरंधिःपाकः नचात्रकिंचिन्मिथ्याएवंदेहादिभिःसन्निकर्षात्संबंधात्तन्निमित्तासंसृतिः पुरुषस्यभवति असवः-
प्राणाः आशयोमनःअनुरोधादुपाधिधर्मानुवृत्तेन तथाहिनिदाघादिनादेहतप्तेइंद्रियाणांतापः ततःप्राणस्यततोमनसइत्येवंयथायथमूह्यम् २२

यदुक्तंस्वस्वाम्यभावोऽध्रुवइतितत्राहशास्तेति अध्रुवत्वेऽपियदायंनृपतिःप्रजानांशास्ताभिगोप्ताचयच्चोक्तंरुग्व्याधेःशिक्षापिष्टपेषइतित-
त्राह योऽच्युतस्यकिंकरःसपिष्टंनपिनष्टिनिष्फलंनकरोति स्वधर्मत्वाद्यनपगमेऽपिशास्तृरीश्वराज्ञासंपादनेनैवसफलत्वात्तदाह स्वधर्मरूप
मच्युतस्याराधनंकुर्वन्यस्मादघौघंनिजहाति २३ यस्मादेवंममत्वदुक्तंविपरीतंप्रतिभातितत्तस्मात्नरदेवाभिमानमदेनतुच्छीकृताःतिरस्कृ
ताःसत्तमाभवादृशायेनतस्यमेमैत्रीदृशंस्नेहयुक्तांदृष्टिंकृपयाकरोतुसनामवज्ञारूपंपापंयथातरिष्यामि २४ ननुममावज्ञाकृतविकाराभावात
कुतःपापंतत्राह नेति यद्यपितवविक्रियानास्तिविश्वस्यसुहृच्चासौसखाचतस्य अतःसर्वत्रसाम्येनस्वदेहेविगताभिमानस्यतथाऽपिमहतामव

शास्ताऽभिगोप्तानृपतिःप्रजानांयःकिंकरोवैनपिनष्टिपिष्टम् स्वधर्ममाराधनमच्युतस्ययदीहमानोनिजहा-
त्यघौघम् २३ तन्मेभवान्नरदेवाभिमानमदेनतुच्छीकृतसत्तमस्य कृपीष्टमैत्रीदृशमार्तबंधोययातरेसदव-
ध्यानमंहः २४ नविक्रियाविश्वसुहृत्सखस्यसाम्येनवीताभिमतेस्तवापि महद्विमानात्स्वकृताद्धिमादृक्नं-
क्ष्यत्यदूरादपिशूलपाणिः २५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेदशमोऽध्यायः १० ब्राह्मणउ-
वाच अकोविदःकोविदवादवादान्वदस्यथोनातिविदांवरिष्ठः नसूरयोहिव्यवहारमेतंतत्त्वावमर्शेनसहा
मनंति १ तथैवराजन्नुरुगार्हमेधवितानविद्योरुविजृंभितेषु नवेदवादेषुहितत्त्ववादःप्रायेणशुद्धोनुचकास्ति
साधुः २

वमानात्मादृशोविनंक्ष्यति अदूरात्क्षिप्रंशूलपाणिरिवानिसमर्थोऽपीत्यर्थः २५ इतिपंचमेटीकायांदशमोऽध्यायः
१० एकादशेतुसंपृष्टोरहूगणमहीभृता उपादिशत्परंज्ञानंसयोगीतिनिगद्यते १ अकोविदःअविद्वानपित्वंकोविदानांवादाउक्तयःइतिका-
स्तत्तुल्यान्वादानेववदसि अथोअतःअत्यंतविदुषांमध्येश्रेष्ठोनभवसिकुतःहियस्मात् यंस्वामिभृत्यादिलौकिकव्यवहारंत्वंसत्यमात्थएतं
तंसूरयस्तत्त्वविचारेणासहनवदंतिकिंत्वविचारसुंदरंवदंति अतोनसत्यः १ वैदिकोऽपिकर्मव्यवहारोनसत्यइत्याह तथैवेति उरुर्योगार्हो
गृहसंबंधिनोमेधायज्ञास्तेषांवितानोविस्तारःतद्विषयासाविद्यास्तुउरुअधिकंविजृंभितेषुविलसितेषुवेदवादेषुतत्त्ववादःनुनिश्चितंनचका
स्तिनप्रकाशते तथाचश्रुतिःनेहनानास्तिकिंचनेत्यादि शुद्धोहिंसादिशून्यःसाधुःरागादिशून्यश्च प्रायेणेति ईश्वरार्पितकर्मणांपरमार्थफ
लत्वाभिप्रायेणोक्तम् २

ननुश्रुतवेदांतस्यापिपुंसः कर्मसु प्रवृत्तेः कथमसत्यतातत्राह नेति साक्षाद्यथावत्तत्वज्ञानायवरीयस्योऽपिवेदांतवाचस्तस्यनसम्यगासन् बभूवुः स्वप्नेयानिरुक्तिस्तयास्वप्नदृष्टांतेनदृश्यत्वादिहेतुनास्वयमेवहेयत्वेनानुमितंयस्यनस्यात् ३ एवंप्रपंचस्यसत्यत्वंतदुक्तंनिराकृत्यसंसारस्यापितदुक्तांसत्यतांनिराकर्तुंतस्यमनोनिमित्ततामाह यावदित्यादिनायावत्समाप्तिमनोयावद्रजआदिभिर्गुणैरनुरुद्धंवशीकृतंभवति तावत्तन्मनोनिरंकुशंसत्पुरुषस्यकुशलंधर्ममितरमधर्मंवाआतनोतिकैः चेतोभिः ज्ञानेंद्रियैः आकूतिभिः कर्मेंद्रियैश्च ४ ततश्चधर्माधर्मवासनायुक्तंतदेवानेकदेहादिवैचित्र्यंकरोतीत्याह सइति पुंस्त्वमात्मशब्दविशेषणत्वेनमतन्मनइत्यर्थः वासनायुक्तआत्मोपाधित्वादात्माअतोविषयैरुपरक्तोऽनुविद्धः अतोगुणप्रवाहः गुणैरितस्ततश्चाल्यमानः अतएवविकृतः कामादिपरिणामवान्षोडशात्माषोडशकलासु भूतेंद्रियरूपासुमुख्यः पृथक्नामभिः सहपृथक्रूपभेदंदेवतिर्यगादिरूपंबिभ्रत् अंतर्बहिष्ट्वमुत्कृष्टत्वंनिकृष्टत्वंचपुरैस्तैरेवदेहैः हेतुभूतैस्तनोति

नयस्यतत्वग्रहणायसाक्षाद्वरीयसीरपिवाचःसमासन् स्वप्नेनिरुक्त्यागृहमेधिसौख्यंनयस्यहेयानुमितंस्वयंस्यात्
३ यावन्मनोरजसापूरुषस्यसत्वेनवातमसावाऽनुरुद्धम् चेतोभिराकूतिभिरातनोतिनिरंकुशंकुशलंचेतरंवा ४
सवासनात्माविषयोपरक्तोगुणप्रवाहोविकृतःषोडशात्मा बिभ्रत्पृथङ्नामभिरूपभेदमंतर्बहिष्ट्वंचपुरैस्तनोति ५ दुः
खंसुखंव्यतिरिक्तंचतीव्रंकालोपपन्नंफलमाव्यनक्ति आलिंग्यमायारचितांतरात्मास्वदेहिनंसंसृतिचक्रकूटः ६
तावानयंव्यवहारःसदाविःक्षेत्रज्ञसाक्ष्योभवतिस्थूलसूक्ष्मः तस्मान्मनोलिंगमदोवदंतिगुणागुणत्वस्यपरावरस्य
७ गुणानुरक्तंव्यसनायजंतोःक्षेमायनैर्गुण्यमथोमनःस्यात् यथाप्रदीपोघृतवर्तिमश्नन्शिखाःसधूमाभजतिह्यन्य
दास्वम् ८

नामभिरित्यत्ररेफलोपेदीर्घाभावआर्षः ५ फलंचतदनुरूपंकरोतीत्याह दुःखंसुखंव्यतिरिक्तंचमोहंतीव्रंदुर्निवारंकालप्राप्तंफलंसर्वतोऽभिव्यनक्तिसृजति ननुजडः कथंसृजतितत्राह स्वदेहिनमालिंग्य आलिंगनेकारणमाह माययारचितअंतरात्माजीवोपाधिः उपाधितामाह संसृतिचक्रे कूटयति छलयतीतितथायथाग्रामकूटकइति ६ एवमयंमनोनिबंधनः संसारोजीवेफलतीत्याह तावानिति आविः प्रकाशमानः सदाक्षेत्रज्ञस्यसाक्ष्यः दृश्योभवितिस्थूलसूक्ष्मः जाग्रत्स्वप्नरूपः मनसः संसारहेतुत्वमुपसंहरन्मोक्षस्यापितदेवकारणमित्याह तस्मादिति अदोमनः लिंगंकारणंगुणत्वंगुणाभिमानत्वंतद्राहित्यंतदेवपरमवरंचतस्य ७ कथमेकमेवविलक्षणयोः कारणमवस्थाभेदादित्याह गुणेति नैर्गुण्यंनिर्गुणम् अथोइतिकार्त्स्न्येन दृष्टांतेनस्फुटयति यथेति अन्यदातुघृतक्षयेस्वंपदंशुक्लभास्वररूपंमहाभूतात्मत्वंवा ८

अन्यत्र अन्यदा वृत्तीर्दर्शयति एकादशवृत्तयः आसन् आकूतयः क्रियाकाराः पंचधियश्च ज्ञानाकाराः पंच अभिमानश्चेति ९ हे वीर भूमीः विषयान् विषयानेवाह गंधादयः पंच ज्ञानेंद्रियद्वारा धीवृत्तीनां विषयाः आकृतिः रूपम् श्रवः शब्दः विसर्गादयः पंच कर्मेंद्रियद्वारा कर्माकारवृत्तीनां विषयाः रतिः संभोगः अर्तिर्गतिः १० पुरस्याभिमानविषयत्वप्रकारमाह एकादशं पुरम् स्वीक्रियत इति स्वीकरणम् अयमर्थः शरीरमभिमानस्य न ज्ञेयतया गंधादिवद्विषयः नापि कार्यतया विसर्गादिवत् किंतु ममेति भोगायतनत्वेन स्वीकार्यतया विषय इति एकं तु विवेकिनामेव पुरं ममत्वाभिमानविषयः न तु मूढानाम् अतो मूढदृष्ट्या अहमहंकारं द्वादशं वृत्त्यंतरमाहुः तस्य च पुरमेव शय्यासंज्ञं द्वादशं विषयमाहुः तत्र हि जीवोऽहंकारेण शेते यतः पुरि शयनात्पुरुष इत्युच्यते तासां वृत्तीनामवांतरभेदैरानंत्यमाह द्रव्याणि विषयाः स्वभावपरिणामहेतुः आशयः संस्कारः कर्म अदृष्टम् कालः

पदं तया गुणकर्मानुबद्धं वृत्तीर्मनः श्रयतेऽन्यत्र तत्त्वम् एकादशासन्मनसो हि वृत्तय आकूतयः पंच धियोऽभिमानः ९ मात्राणि कर्माणि पुरं च तासां वदंति हैकादश वीर भूमीः गंधाकृतिः स्पर्शरसश्रवांसि विसर्गरत्यर्त्यभिजल्पशिल्पाः १० एकादशं स्वीकरणं ममेति शय्यामहं द्वादशमेक आहुः द्रव्यस्वभावाशयकर्मकालैरेकादशामी मनसो विकाराः सहस्रशः शतशः कोटिशश्च क्षेत्रज्ञतो न मिथो न स्वतः स्युः ११ क्षेत्रज्ञ एता मनसो विभूतीर्जीवस्य मायारचितस्य नित्याः आविर्हिताः क्वापि तिरोहिताश्च शुद्धो विचष्टे ह्यविशुद्धकर्तुः १२

क्षोभकः तैर्निमित्तभूतैः प्रथमं शतशः ततः सहस्रशः ततः कोटिशः स्युः न तु मिथः स्युः न च स्वतः किंतु क्षेत्रज्ञतः परमेश्वरात् तस्य चानंतशक्तित्वात् अनंताः स्युरित्यर्थः यद्वा तासां मिथ्यात्वमनेनोच्यते कोटिशो भवंत्यस्ताः क्षेत्रज्ञत एव स्युः तत्सत्तयैव सत्तां लभेरन् न तु मिथो न च स्वत इति यद्वा क्षेत्रज्ञो जीवस्तस्मान्न स्युः तस्याविकारित्वात् न मिथः इतरेतराश्रयत्वापत्तेः न स्वतः आत्माश्रयत्वापत्तेः अतो मिथ्याभूता एव ११ तदेवं श्लोकत्रयेण गुणकर्मानुरुद्धं मनोवृत्तीः श्रयत इति यदुक्तं तत्प्रपंचितम् अन्यदा तत्त्वं श्रयत इति यदुक्तं तदेव तत्त्वमाह क्षेत्रज्ञ इति जीवस्य जीवोपाधेः अविशुद्धकर्तुर्मनसः नित्याः प्रवाहरूपेणाविच्छिन्नाः जाग्रत्स्वप्नयोराविर्भूताः पश्यति क्वापि सुषुप्तौ तिरोभूताः पश्यति अवस्थात्रयसाक्षी क्षेत्रज्ञ आत्मतत्त्वमित्यर्थः १२

क्षेत्रज्ञोद्विविधः त्वंपदार्थोजीवः तत्पदार्थईश्वरश्च तत्राद्योनिरूपितः इदानींतत्प्राप्यमीश्वरंनिरूपयति क्षेत्रज्ञआत्माव्यापीपुराणोजगत्कारणभूतःपुरुषःपूर्णःसाक्षादपरोक्षःसचस्वयंज्योतिः नतुज्ञानस्यविषयत्वेनाश्रयत्वेनवापरोऽक्षः अजः जन्मादिशून्यः परेषांब्रह्मादीनामपिईशः नारंजीवसमूहः सअयनंयस्यनियंतुः भगवानैश्वर्यादिषड्गुणवान्वासुदेवः सर्वभूतानामाश्रयः स्वाधीनयामाययाआत्मनिजीवेअवधीयमानः अवस्थाप्यमानः कर्मकर्तरिप्रयोगः तन्नियंतृत्वेनवर्तमानइत्यर्थः १३ एतत्सदृष्टांतमाह यथेति आत्मस्वरूपेणप्राणरूपेणईशेत्नियमयति इदंविश्वम् १४ तदेवमात्मनः शुद्धत्वंसंसारस्यचमिथ्यात्वंप्रदर्श्येदानींतन्निवृत्तिमाह तनुभृत्देहीवयुनोदयेनज्ञानोत्पत्त्यायावन्मायांविधूयात्मतत्वंनवेदतावदिहभ्रमति १५ यावच्चविषयानुरक्तंमनएवानर्थहेतुरितिनवेदतावन्निर्वेदाभावात्परिभ्रमत्येवेत्याह नेति आत्म-

क्षेत्रज्ञआत्मापुरुषःपुराणःसाक्षात्स्वयंज्योतिरजःपरेशः नारायणोभगवान्वासुदेवःस्वमाययात्मन्यवधीयमानः १३ यथाऽनिलःस्थावरजंगमानामात्मस्वरूपेणानिविष्टईशेत् एवंपरोभगवान्वासुदेवःक्षेत्रज्ञआत्मेदमनुप्रविष्टः १४ नयावदेतांतनुभृन्नरेंद्रविधूयमायांवयुनोदयेन विमुक्तसंगोजितषट्सपत्नोवेदात्मतत्वंभ्रमतीहतावत् १५ नयावदेतन्मनआत्मलिंगंसंसारतापावपनंजनस्य यच्छोकमोहामयरागलोभवैरानुबंधंममतांविधत्ते १६ भ्रातृव्यमेनंतददभ्रवीर्यमुपेक्षयाऽध्येधितमप्रमत्तः गुरोर्हरेश्चरणोपासनास्त्रोजहिव्यलीकंस्वयमात्ममोषम् १७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेरहूगणसंवादेएकादशोऽध्यायः ११ रहूगणउवाच नमोनमःकारणविग्रहायस्वरूपतुच्छीकृतविग्रहाय नमोऽवधूतद्विजबंधुलिंगनिगूढनित्यानुभवायतुभ्यम् १

नोलिंगमुपाधिभूतंमनः संसारतापानामावपनंक्षेत्रंयावन्नवेदतावद्भ्रमतीत्यनुषंगः तापावपनत्वेहेतुः यन्मनः शोकाद्यनुबंधंममतांचविधत्ते १६ तत्तस्मात्भ्रातृव्यंशत्रुमध्येधितंसंप्रवृद्धम् स्वयंव्यलीकंमिथ्याभूतंतथाऽप्यात्मानंमुष्णातीतितथातम् गुरुरेवहरिस्तस्यचरणोपासनमेवास्त्रंयस्यतथाभूतःसन्जहिघातय १७ इतिपंचमस्कंधेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेपुनराप्टष्टः संदेहेनमहाभृता सयोगीसर्वसंदेहानुपानुददितीर्यते १ कारणमीश्वरः तस्यैवलोकसंरक्षणार्थोविग्रहोयस्य स्वरूपेणपरमानंदप्रकाशेनतुच्छीकृतोविग्रहोयेन हेअवधूतयोगेश्वरद्विजबंधोर्लिंगेनवेषेणनिगूढोनित्यानुभवोयेनतस्मैनमः १ ७ ७ ७

विशेषतः प्रष्टुंतद्वाक्यमभिनंदति ज्वरएवामयोरोगस्तेनार्तस्य यथासत्स्वादुअगदमौषधंयथाचनिदाघेनदग्धस्य संतप्तस्याहिमांभः शीतलमु-
दकंगंगोदकंवा तथाहंब्रह्मनकुत्सितेदेहेयोमानः अहंकारः सएवअहिः तेनविशेषेणदष्टादृष्टिर्विवेकलक्षणायस्य तस्यमेतवेदंवचः अमृ
ततुल्यमौषधम् ममसंशयविषयमर्थपश्चात्प्रक्ष्यामि अधुनातावत्त्वदुक्तंवचः अध्यात्मयोगेनग्रथितंदुर्बोधंसुबोधंयथाभवतिएवंव्या
ख्याहिकौतूहलयुक्तंचेतोयस्यतस्यमम ३ त्वयादितंव्यक्तमविमलभ्रमित्यादिनाभारवाहनादिक्रियाचतत्फलंचश्रमादिप्रत्यक्षादिभि
र्दृश्यमानंसत् अबाधितमपिव्यवहारमात्रमूलम् यद्वासतः अबाधितव्यवहारस्यमूलंकारणमपि नह्यंजसातत्त्वविमर्शनायक्षममितिभवान्

ज्वरामयार्तस्ययथागदंसन्निदाघदग्धस्ययथाहिमांभः कुदेहमानाहिविदष्टदृष्टेर्ब्रह्मन्वचस्तेऽमृतमौषधंमे २ तस्माद्भवंतंममसंशयार्थंप्रक्ष्यामिपश्चादधुनासुबोधम् अध्यात्मयोगग्रथितंतवोक्तमाख्याहिकौतूहलचेतसोमे ३ यदाहयोगेश्वरदृश्यमानंक्रियाफलंसद्व्यवहारमूलम् नह्यंजसातत्त्वविमर्शनायभवानमुष्मिन्भ्रमतेमनोमे ४ ब्राह्मणउवाच अयंजनोनामचलन्पृथिव्यांयःपार्थिवःपार्थिवकस्यहेतोः तस्यापिचांघ्र्योरधिगुल्फजंघाजानूरुमध्योरशिरोधरांसाः ५ अंसेऽधिदार्वीशिबिकाचयस्यांसौवीरराजेत्यपदेशआस्ते यस्मिन्भवान्रूढनिजाभिमानोराजास्मिसिंधुष्वितिदुर्मदांधः ६ शोच्यानिमांस्त्वमधिकृष्टदीनान्विष्ट्यानिगृह्णन्निरनुग्रहोऽसि जनस्यगोप्तास्मिविकत्थमानोनशोभसेवृद्धसभासुधृष्टः ७

यदाहअमुष्मिन्नयं-
मममनोभ्रमति ४ अबाधितत्वमसिद्धमित्याह हेपार्थिवयःपार्थिवोविकारःसएवकस्यहेतोः कस्माच्चित्कारणात्पृथिव्यांचलन्नयंभारवाहादिर्ज
नोनामप्रसिद्धः यस्तुनचलतिसपाषाणादिरित्येतावानेवभेदः तस्यचजडत्वान्नभारः श्रमश्च किंच भवेदेवंयदिश्रमस्याश्रयोनिरूप्येतनत्वेतद
स्ति अवयवव्यतिरेकेणश्रमास्पदस्यावयविनोऽनिरूपणादित्याशयेनाह तस्यापिपृथ्वीविकारस्यापि अंघ्र्योःअधिउपर्युपरिगुल्फादयःउरसः
सन्धोपआर्षः ५ शिबिकायामप्यवयवीनास्तित्वय्यपिनास्तितदाह सौवीरराजेत्यपदेशोनाममात्रंयस्यसपार्थिवोविकारआस्ते यत्रैनसंधिरापि
यस्मिन्भवान्निरूढात्माभिमानःसिंधुषुराजास्मीतिदुर्मदेनांधःसन् ६ शोच्यान्विष्ट्यानिगृह्णन्निष्कृपोवर्तसेऽतोमिथ्यैवगोप्तास्मीतिश्लाघमा-
नोमहत्तांसभासुनशोभसेयतोधृष्टः ७

न्वोत्तरोत्तरावयवभारः पूर्वपूर्वावयवानांभवेदितिवाच्यंतेषामप्यनिरूपणादित्याशयेनाह यदेति निष्ठांनाशंप्रभवमुत्पत्तिंविदामः तत्तदाक्षितेरन्य-
स्यविकारस्याभावात् नाममात्रादन्यत् व्यवहारस्यमूलंकारणमर्थक्रिययासदित्यनुमेयंनिरूप्यताम् तथाचश्रुतिः वाचारंभणंविकारोनामधे
यंमृत्तिकेत्येवसत्यमिति ८ तर्हिक्षितेःसत्यतास्यात्तत्राह एवंक्षितिशब्दस्यापिवृत्तंवर्तनमर्थविनैवनिरुक्तम् यद्वाक्षितिशब्दस्यवृत्तंयस्मिन्
तदपिमिथ्यात्वेननिरुक्तमित्यर्थः कुतः असत्सुसूक्ष्मेषुपरमाणुषुस्वकारणभूतेषुनिधानात् लयात् अतःपरमाणुव्यतिरेकेणक्षितिर्नास्तीत्यर्थः पर-
माणवस्तर्हिसत्याःस्युस्तत्राह तेमनसाकार्यानुपपत्त्यावादिभिःकल्पिताःकल्पनाबीजमाह येषांसमूहेनविशेषःकृतः तेषांसमूहःपृथ्वीबु
द्ध्यालंबनमित्यर्थः अवयविनोनिरस्तत्वात्समूहग्रहणम् तथाऽपिसत्याःस्युः न अविद्ययाप्रपंचस्यभगवन्मायाविलसितत्वादज्ञानेनकल्पि
ताः ९ एवमन्यदपिकृशत्वादिधर्मकंबुद्ध्याप्रतीतंद्वितीयंद्वैतंद्रव्यादिनाम्नाउपलक्षितयाऽजयामाययाकृतमवेहितत्रकृशंह्रस्वंस्थूलंतत्प्रति

यदाक्षितावेवचराचरस्यविदामनिष्ठांप्रभवंचनित्यम् तन्नामतोऽन्यद्व्यवहारमूलंनिरूप्यतांसत्क्रिययाऽनु-
मेयम् ८ एवंनिरुक्तंक्षितिशब्दवृत्तमसन्निधानात्परमाणवोये अविद्ययामनसाकल्पितास्तेतेषांसमूहेनकृतो
विशेषः ९ एवंकृशंस्थूलमणुर्बृहद्यदसच्चसज्जीवमजीवमन्यत् द्रव्यस्वभावाशयकालकर्मनाम्नाऽजयावेहिकृ
तंद्वितीयम् १० ज्ञानंविशुद्धंपरमार्थमेकमनंतरंत्वबहिर्ब्रह्मसत्यम् प्रत्यक्प्रशांतंभगवच्छब्दसंज्ञंयद्वासुदेवंक
वयोवदंति ११ रहूगणैतत्तपसानयातिनचेज्ययानिर्वपणाद्गृहाद्वा नछंदसानैवजलाग्निसूर्यैर्विनामहत्पादरजोऽ
भिषेकम् १२ यत्रोत्तमश्लोकगुणानुवादःप्रस्तूयतेग्राम्यकथाविघातः निषेव्यमाणोऽनुदिनंमुमुक्षोर्मतिंसतींयच्छ
तिवासुदेवे १३ योगि अणुबृहतोःपृथगुपादानात् असत्कारणंसत्कार्यंजीवंचेतनमजीवंजडम् १० तर्हिकिंसत्यंतदाह ज्ञानंसत्यम्
व्यावहारिकसत्यत्वंव्यावर्तयति परमार्थम् वृत्तिज्ञानव्यवच्छेदार्थानिषट्विशेषणानि विशुद्धम् तत्वाविद्यकम् एकंतत्तुनानारूपम् अनंतरं-
त्वबहिः बाह्याभ्यंतरशून्यम् तत्तुविपरीतम् ब्रह्मपरिपूर्णम् तत्तुपरिच्छिन्नंप्रत्यक् तत्तुविषयाकारम् प्रशांतंनिर्विकारम् तदेवंस्वरूपज्ञा-
नंसत्यमित्युक्तम् कीदृशंतत् ऐश्वर्यादिषड्गुणत्वेनभगवच्छब्दःसंज्ञायस्ययच्चज्ञानंवासुदेवंवदंति ११ एतत्प्राप्तिस्तुमहत्सेवांविनानभवतीत्याह
हेरहूगण एतत्ज्ञानंतपसापुरुषोनयातिइज्ययावैदिककर्मणानिर्वपणात् अन्नादिसंविभागेनगृहाद्वातन्निमित्तपरोपकारेणछंदसावेदाभ्यासेन
जलाग्न्यादिभिरुपासितैः १२ महत्सेवायास्तत्प्राप्त्युपायमाह यत्रयेषुमहत्सुग्राम्यकथानांविघातोयस्मात् १३

विषयसंगस्तुयोगभ्रंशाकदतिवदनकस्त्वंनिगूढश्चरसीतिप्रश्नस्योत्तरमाह अहमितिद्वाभ्याम् विमुक्तोदृष्टश्रुताभ्यांसंगनिमित्तोबंधोयेनइतोऽर्थः प्रयोजनंयस्य १४ श्रीकृष्णार्चनंप्रथममप्युरुरतीत्याह सेति जनसंगात्विशंकमानः अविवृतः अप्रकटः १५ असंगेमेहद्भिर्यःकृतसंगस्तेन-जातंज्ञानमेवासिःखड्गस्तेनच्छिन्नमोहःसन् अध्वनःसंसारमार्गस्य अतिशयितंश्रेष्ठपरंहरिंयाति यद्वापारमतिअतिक्रम्यहरिंयाति अ-निरतिक्रमणोचेतिकर्मप्रवचनीयत्वाद्द्वितीया तस्यहरेरीहानांकथनस्मृतिभ्यांलब्धास्मृतिर्येनसः १६ इतिपंचमेटीकायांद्वादशोऽध्यायः १२ त्रयोदशेविरक्तायदयातत्त्वनिरूपणम् इतिवैराग्यदार्ढ्यायप्रवाटव्युपवर्ण्यते १ अध्वनःपारमित्युक्तंतदेवाध्वानंप्रसिद्धमार्गं

अहंपुराभरतोनामराजाविमुक्तदृष्टश्रुतसंगबंधः आराधनंभगवतईहमानोमृगोऽभवंमृगसंगाद्धतार्थः १४ सा-मांस्मृतिर्मृगदेहेऽपिवीरकृष्णार्चनप्रभवानोजहाति अथोअहंजनसंगादसंगोविशंकमानोऽविवृतश्चरामि १५ तस्मान्नरोऽसंगसुसंगजातज्ञानासिनेहैवविवृक्णमोहः हरिंतदीहाकथनस्मृतिभ्यांलब्धस्मृतिर्यात्यतिपार मध्वनः १६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेब्राह्मणरहूगणसंवादेद्वादशोऽध्यायः १२ ब्राह्मण उवाच दुरत्ययेऽध्वन्यजयानिवेशितोरजस्तमःसत्वविभक्तकर्मदृक् सएषसार्थोऽर्थपरःपरिभ्रमन्भवाट-वींयातिनशर्मविंदति १ यस्यामिमेषण्नरदेवदस्यवःसार्थंविलुंपंतिकुनायकंबलात् गोमायवोयत्रहरंतिसार्थिकं प्रमत्तमाविश्ययथोरणंवृकाः २

रूपकेणवैराग्यायप्रपंचयति दुरत्ययेदुस्तरेअध्वनिप्रवृत्तिमार्गेरजस्तमःसत्वैर्विभक्तानिकर्माणिकार्यतयापश्यतीतितथासएषप्रसिद्धःसार्थोजीवसमूहःअर्थपरःसुखार्थःसन् यथावणिक्सार्थोऽर्थार्जनायगच्छन्नटवींयातितद्वत् १ अस्याध्यायस्यव्याख्यानरूपउत्तराध्यायोऽस्तितयाऽपिसुखप्रतिपत्तयेकिंचित्किंचिद्व्याख्यायते यस्यांभवाटव्यामिमेइंद्रियनामानःष-ड्दस्यवःचोराःकुत्सितोनायकःसारथिर्बुद्धिर्यस्यतंसार्थंविलुंपंतितस्यधर्म्यंधनमुपभोगेनमुष्णंतीत्यर्थः गोमायवःसृगालतुल्यादारापत्यादयःत्वंममभर्तापितेत्येवंप्रविश्यप्रमत्तंसार्थिकंसार्थस्थितंहरंतिइतस्ततआकर्षंतिउरणंमेषम् २ ३ ४ ५

वीरुधोलतातृणानिचगुल्मानिचलतादिजालानिप्रभूतैरेतैर्गह्वरेदुष्प्रवेशेक्षेत्रे कठोरैस्तीव्रैर्दंशैर्मक्षिकाविशेषैर्मशकैश्चयथाकश्चिदुपद्रुतोभवति एवंकामकर्मादिभिर्गह्वरेगृहाश्रमेवर्तमानोदुर्जनैरुपद्रुतोभवतीत्यर्थः गंधर्वपुरवदघटमानमेवदेहादिकंप्रकर्षेणसत्यमेवेदमितिपश्यति क्वचित्क्वचित्क्वापिक्वापिआशुरयः अतिवेगउल्मुकाकारोग्रहः पिशाचः तत्तुल्यंसुवर्णमुपादेयत्वेनप्रपश्यतीत्यर्थः ३ निवासादिष्वात्मास्वभावोयस्याःसाबुद्धिर्यस्यसः ततस्ततोधावतीत्युभयत्रतावानेवार्थः वात्याचक्रवातः तस्यामुत्थितःपांसुस्तेनधूम्रादिशः रजस्वलेरजोव्याप्ते अक्षिणीयस्यसयथानजानाति तथावात्येवभ्रमयतीयास्त्रीतस्यामुद्भूतैरागादिभिः अप्रकाशमानादिक्देवताः कर्मसाक्षीभूतानजानातीत्यर्थः ४ अदृश्यानांझिल्लीनांभृंगारिकासंज्ञानांकीटविशेषाणांस्वनैः कर्णयोःशूलोव्यथायस्य उलूकाधूकास्तेषांवाग्भिर्व्यथितोऽतरात्मामनोयस्य अ

प्रभूतवीरुत्तृणगुल्मगह्वरेकठोरदंशैर्मशकैरुपद्रुतः क्वचित्तुगंधर्वपुरंप्रपश्यतिक्वचित्क्वचिच्चाशुरयोल्मुकग्रहम् ३ निवासतोयद्रविणात्मबुद्धिस्ततस्ततोधावतिभोअटव्याम् क्वचिच्चवात्योत्थितपांसुधूम्रादिशोनजानातिरजस्वलाक्षः ४ अदृश्यझिल्लीस्वनकर्णशूलउलूकवाग्भिर्व्यथितांतरात्मा अपुण्यवृक्षांश्रयतेक्षुधार्दितोमरीचितोयान्यभिधावतिक्वचित् ५ क्वचिद्वितोयाःसरितोऽभियातिपरस्परंचालषतेनिरंधः आसाद्यदावंक्वचिदग्नितप्तोनिर्विद्यतेक्वचयक्षैर्हृतासुः ६ शूरैर्हृतस्वःक्वचनिर्विण्णचेताःशोचन्विमुह्यन्नुपयातिकश्मलम् क्वचिच्चगंधर्वपुरंप्रविष्टःप्रमोदतेनिर्वृतवन्मुहूर्तम् ७ चलन्क्वचित्कंटकशर्करांघ्रिर्नगारुरुक्षुर्विमनाइवास्ते पदेपदेऽभ्यंतरवन्हिनार्दितःकौटुंबिकःक्रुध्यतिवैजनाय ८

न्यचपरोक्षमप्रियवक्तारोझिल्लीतुल्याःप्रत्यक्षमप्रियवक्तारोघूकतुल्याः येषांछायापिपापहेतुःतेअपुण्यवृक्षाः तत्तुल्यानधार्मिकान्सेवते मरीचितोयानीतिनिष्फलत्वेनविज्ञातानपिविषयान् ५ वितोयाःसरित्सुपतितस्यगात्रभंगात्सद्योदुःखंभवति नचोदकलाभः तद्वदिहचपरत्रचदुःखदान्पाखंडानभियाति आलषतेदायादादिभ्योअन्नादिवांछति उभयत्रापिसएवार्थः दावंदावाग्नितुल्यंदुःखदंगृहंप्राप्यशोकाग्निनातप्तोनिर्विद्यतेविषीदति तत्रचयक्षराक्षसतुल्यैराजभिःहृतमसवत्प्रेष्ठंधनंयस्यसनिर्विद्यते ६ अन्यैश्चशूरैर्हृतंस्वंवित्तंयस्यनिर्विषण्णंविषण्णंचेतोयस्य कश्मलंमूर्छाम् गंधर्वपुरमिवमनोरथोपगतपितृपुत्रादिसमाजंप्रविष्टःसन् ७ कंटकादिविद्धांघ्रिरिवविघ्नैरभिभूतःसन्नगतुल्यंमहत्कर्मारोढुंकर्तुमिच्छुर्विमनाइवआस्ते पदेपदेक्षणेक्षणे अभ्यंतरेणवन्हिनाजाठरेण ८

अजगराहिना निद्रारूपेणा गलितो नावैति विपिने त्यक्तः शवइव दंदशूकैर्हिंस्रैर्दुर्जनैर्दष्टः पीडितः अंधो लुप्तविवेकः अंधकूपे मोहे पतितः तमिस्रे दुःखे शेते लीयते ९ क्षुद्ररसान् परयोषादीन् विचिन्वन् अन्वेषयन् तन्मक्षिकाभिर्योषादिस्वामिभिः विमानः अवज्ञातः ताडितः सन् व्यथितो भवति यदि कथंचित्तत्रातिक्लेशेन प्रतिलब्धमानः प्राप्तयोषादिर्भवति तदा बलादन्येऽपहरंति तान्यदाऽभियुक्तस्तदा ततोऽप्यन्ये हरंति १० यत्किंचित् अत्यल्पमपि मिथो व्यवहरन् कल्यादिना गृह्णन् वित्तशाठ्यात् धनवंचनात् ११ शय्यादिहीनः आस्यतेऽस्मिन्नित्यासनं कंबलादि स्थीयतेऽनेनेति स्थानं गृहम् विह्रियतेऽनेनेति विहारो यानादि याचमानोऽपि यदा परस्मादप्राप्तकामस्तदा परकीये वस्तुनि दृष्टिरभिलाषो यस्य सोऽवमानं प्राप्नोति १२

क्वचिन्निगीर्णोऽजगराहिना जनो नावैति किंचिद्विपिनेऽपविद्धः दष्टः स्म शेते क्व च दंदशूकैरंधोऽधकूपे पतितस्तमिस्रे ९ कर्हि स्म चित्क्षुद्ररसान्विचिन्वंस्तन्मक्षिकाभिर्व्यथितो विमानः तत्रातिकृच्छ्रात्प्रतिलब्धमानो बलाद्विलुंपंत्यथ तं ततोऽन्ये १० क्वचिच्च शीतातपवातवर्षप्रतिक्रियां कर्तुमनीश आस्ते क्वचिन्मिथो विपणन्यच्च किंचिद्विद्वेषमृच्छत्युत वित्तशाठ्यात् ११ क्वचित्क्वचित्क्षीणधनस्तु तस्मिन् शय्यासनस्थानविहारहीनः याचन्परादप्रतिलब्धकामः पारक्यदृष्टिर्लभतेऽवमानम् १२ अन्योऽन्यवित्तव्यतिषंगवृद्धवैरानुबंधो विवहन्मिथश्च अध्वन्यमुष्मिन्नुरुकृच्छ्रवित्तबाधोपसर्गैर्विहरन्विपन्नः १३ तांस्तान्विपन्नान्स हि तत्र तत्र विहाय जातं परिगृह्य सार्थः आवर्ततेऽद्यापि न कश्चिदत्र वीराध्वनः पारमुपैति योगम् १४ मनस्विनो निर्जितदिग्गजेंद्रा ममेति सर्वे भुवि बद्धवैराः मृधे शयीरन्न तु तद्व्रजंति यन्न्यस्तदंडो गतवैरोऽभियाति १५ प्रसज्जति क्वापि लताभुजाश्रयस्तदाश्रयाव्यक्तपदद्विजस्पृहः क्वचित्कदाचिद्धरिचक्रतस्त्रसन्सख्यं विधत्ते बककंकगृध्रैः १६

एवमन्योऽन्यं वित्तव्यतिषंगेण धनविनिमयेन विवृद्धो वैरानुबंधो यस्य तथाविधोऽपि परस्परं विवहन् विवाहादिसंबंधं कुर्वन् उरुभिः कृच्छ्रैः श्रमैर्वित्तबाधैः उपसर्गैश्च व्याध्यादिभिर्विपन्नः मृतप्रायो भवति १३ दुरन्ततामध्वनो दर्शयति तांस्तान्विपन्नान्मृतान्विहाय जातं जातं परिगृह्य विहरन् यतः प्रस्थितः तं प्रति नावर्तते हे वीर अध्वनः पारं योगाख्यं न कश्चनोपैति अत्र सार्थेकश्चिदतिसमर्थोऽपि १४ तदेवाह मनस्विनः शूराः निर्जिता दिग्गजेंद्रा यैः ममेयं भूर्ममेयमिति यद्भूर्निमित्तभूता यां बद्धवैरैर्यैः न्यस्तदंडः संन्यासी यद्धिष्ण्यं पदं प्राप्नोति तत्तु न व्रजंति १५ सिंहावलोकनेन पुनर्भवाटवीं भेदानुवर्तयति प्रसज्जति आसक्तिं करोति कीदृशः लतानां भुजाः शाखास्तद्वत् सुकुमारा येषां स्त्रीणां भुजाः तदाश्रयः सन् तदाश्रया अव्यक्तपदा अस्फुटाक्षराः कलभाषिणो ये द्विजाः पक्षिणः तत्तुल्येषु स्त्रीसंगप्रसक्तेषु पालकेषु स्पृहा यस्य तथा हरेर्मृत्याहरिचक्रं सिंहसमूहः तत्तुल्यात्कालचक्रनिमित्ताज्जन्ममरणादेः त्रसन् तत्परिहाराय केश्चिन्मलोभितो बकादिवद्वंचकैः क्रूरैश्च पाखंडैः सह सख्यं करोति तेषु प्रविशति १६

तैर्वंचितस्तत्रफलाभावंज्ञात्वाहंसानांब्राह्मणानांकुलंपुनःप्रविशन्तेषांशीलंप्रायश्चित्तपूर्वकंपुनरुपनयनाद्याचारमरोचयन् अप्रियंपश्यन्वानरतुल्यान्भ्रष्टाचारान्शूद्रप्रायानुपैतितज्जातिरासेनवानरजातिक्रीडयास्त्रियामिथुनीभूयपरस्परमुखोद्वीक्षणेनविस्मृतोजीवितावधिर्येन १७ द्रुमवत्केवलदृष्टार्थेषुगृहेषु व्यवायदीनः स्वरतेच्छयाकृपणः एवंस्वस्ययद्बंधनंप्राप्तंतस्मिन्विवशःपरिहर्तुमशक्तः पाठांतरेतु वनेसंसारेचरन्नित्यर्थः - गिरिकंदरवदतिभयानकेरोगादिदुःखेपतन्कंदरस्थगजतुल्यान्मृत्योः भीतःसन्वल्लीतुल्यंप्राचीनंकर्मावलंब्यावस्थितोभवति १८ सार्थप्रविशतियथापूर्वप्रवृत्तिमार्गेरमते १९ त्वमपिअध्वनिनिवेशितइत्यनुषंगः अतोऽस्याध्वनःपारमतितरअसज्जितात्माविषयेष्वनभिनिवेशितचित्तःसन्

तैर्वंचितोऽहंसकुलंसमाविशन्ननरोचयंश्छीलमुपैतिवानरान् तज्जातिरासेनसुनिर्वृतेंद्रियःपरस्परोद्वीक्षणविस्मृतावधिः १७ द्रुमेषुरंस्यन्सुतदारवत्सलोव्यवायदीनोविवशःस्वबंधने क्वचित्प्रमादाद्गिरिकंदरेपतन्वल्लींगृहीत्वागजभीतआस्थितः १८ अतःकथंचित्सविमुक्तआपदःपुनश्चसार्थंप्रविशत्यरिंदम अध्वन्यमुष्मिन्नजयानिवेशितोभ्रमज्जनोऽद्यापिनवेदकश्चन १९ रहूगणत्वमपित्यध्वनोऽस्यसंन्यस्तदंडःकृतभूतमैत्रः असज्जितात्माहरिसेवयाशितज्ञानासिमादायतरातिपारम् २० राजोवाच अहोनृजन्माखिलजन्मशोभनंकिंजन्मभिस्त्वपरैरप्यमुष्मिन् नयन्दृषीकेशयशःकृतात्मनांमहात्मनांवःप्रचुरःसमागमः २१ नत्यद्भुतंत्वच्चरणाब्जरेणुभिर्हतांहसोभक्तिरधोक्षजेऽमला मौहूर्तिकाद्यस्यसमागमाच्चमेदुस्तर्कमूलोऽपहतोविवेकः २२ नमोमहद्भ्योस्तुनमःशिशुभ्योनमोयुवभ्योनमआबटुभ्यः येब्राह्मणागामवधूतलिंगाश्चरंतितेभ्यःशिवमस्तुराज्ञाम् २३

हरिसेवयाशितंतीक्ष्णीकृतम् २० अखिलजन्मसुशोभनंनृजन्मैवनपरंश्रेष्ठंयेभ्योदेवादिजन्मभ्यः तैरपिकिममुष्मिन्स्वर्गेऽपिजन्मभिःकिंनकिंचित् यत्रयेपुजन्मसुयत्रस्वर्गेवावोमहात्मनांसमागमःप्रचुरोनभवति हृषीकेशस्ययशसाकृतःशोधितआत्मायैस्तेषाम् २१ संततमुपासितैःत्वत्पदाब्जरेणुभिर्हतमंहोयस्यतस्याऽधोऽक्षजेनिर्मलाभक्तिर्भवतीतिनैवाद्भुतम् यस्यतवमुहूर्तमात्रभवात्समागममात्रादपिदुस्तर्केणबद्धमूलोऽपिममअविवेकोनष्टः २२ ब्रह्मविदःकेनरूपेणविचरंतीत्यज्ञानात्सर्वान्नमस्यति नमइति येबटवीक्रीडारतत्वादश्रद्धेयधौरेयास्तानप्यभिव्याप्यसर्वेभ्योनमइत्यर्थः स्वदृष्टांतेनराज्ञांमहदवज्ञांसंभाव्याह राज्ञांशिवमस्त्विति २३

उत्तरामातायस्यहेउत्तरामातः विगणयतः नगणयतः अवमंतर्यपिपरमकरुणाकरत्वेनसिंधुपतये आत्मतत्वमुपदिश्य निभृताः शांताः करणानामू
र्मयोयस्मिन् सआशयोयस्य २४ रूजनात्तस्मात्सम्यगवगतंपरमात्मसतत्वंयेनतथाभूतः सन् तदानीमेवदेहे आत्ममतिंचविससर्ज हेनृपभगव
दाश्रितोभरतः तदाश्रितोरहूगणोयः तस्यानुभावः सद्योदेहाहंकारत्यागः २५ पारोक्ष्येणवणिक्सार्थकरूपकेण आर्याणांविवेकिनांमनीषयेवद-

श्रीशुकउवाच इत्येवमुत्तरामातः सवैब्रह्मर्षिस्रुतः सिंधुपतय आत्मसतत्वंविगणयतः परानुभावः परमकारु-
णिकतयोपदिश्यरहूगणेनसकरुणमभिवंदितचरण आपूर्णार्णवइवनिभृतकरणोर्म्याशयोधरणिमिमांविचचार
२४ सौवीरपतिरपिस्रुजनसमवगतपरमात्मसतत्व आत्मन्यविद्याऽध्यारोपितांदेहात्ममतिंविससर्ज एवंहिनृपभगव
दाश्रिताश्रितानुभावः २५ राजोवाच योहवाइह बहुविदामहाभागवतत्वयाऽभिहितः पारोऽक्ष्येणवन्त
साजीवलोकभवाध्वासह्यार्यमनीषिकयाकल्पितविषयोनाजसाव्युत्पन्नलोकसमधिगम अथतदेवैतद्दुरवगमंसमवे-
तानुकल्पेननिर्दिश्यतामिति २६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः १३ ७

स्युस्थानीयानींद्रियाणिगोमायुस्थानीयान्यपत्यादीनीत्येवंकल्पितविषयः अव्युत्पन्नस्यतुलोकस्यजनस्यसम्यक् अधिगमोनभवति अथ अतः त
दिवभवाध्वरूपंसमवेतानुकल्पेनमस्कृतेतत्तदनुरूपार्थोपकल्पनेन २६ इतिपंचमस्कंधेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३ चतुर्दशेभवार
ण्यरूपकस्याकृतिः कृता प्रकृतेतस्यगोमायुमशकाद्यर्थकल्पनम् १ ७ ७ ७ ७ ७

यःपरीक्षितापृष्टःसःश्रीशुकउवाच सहोवाचेतिसूतोक्तिः दुरत्ययेऽध्वन्यजयानिवेशितइतियदुक्तंतदेवनिवेशनप्रकारकथनेनप्रपंचयति यएषप्रसि-
द्धोजीवलोकः अयंविष्णोर्मायया असुगमेऽध्वन्यापतितोभवाटवींगतःसन्हरिरूपस्यगुरोश्चरणारविंदयेमधुकराःसेवकास्तेषामनुपदवींतैरनु
ष्ठितंभक्तिमार्गमद्यापिनावरुंधेनसंप्राप्नोतीत्यन्वयः मायायाःस्वकार्यद्वारेणसंसारमार्गपातहेतुत्वमाह देहात्ममानिनांसत्वादिगुणविशेषैर्विक-
ल्पितानिविभक्तानियानिकुशलाकुशलविमिश्रकर्माणितैर्विनिर्मिताभिर्विविधदेहावलीभिर्वियोगसंयोगादिर्योऽनादिःसंसारः तदनुभवस्यद्वा
रभूतेन तस्मिन्संसाररूपेदुर्गमार्गवदसुगमेऽध्वन्यापतितः यथावणिजांसार्थःसमूहःअर्थार्जनपरःस्वदेहनिष्पादितानांकर्मणांफलद्वारेणानु-

सहोवाच यएषदेहात्ममानिनांसत्वादिगुणविशेषविकल्पितकुशलाकुशलसमवहारविनिर्मितविविधदेहावलि
भिर्वियोगसंयोगाद्यनादिसंसारानुभवस्यद्वारभूतेनषडिंद्रियवर्गेणतस्मिन्दुर्गाध्ववदसुगमेऽध्वन्यापतितईश्वर-
स्यभगवतोविष्णोर्वशवर्तिन्यामाययाजीवलोकोऽयंयथावणिक्सार्थोऽर्थपरःस्वदेहनिष्पादितकर्मानुभवःश्म
शानवदशिवतमायांसंसाराटव्यांगतोनाद्यापिविफलबहुप्रतियोगेहस्तत्तापोपशमनींहरिगुरुचरणारविंदमधुकरानुप
दवीमवरुंधे यस्यामुहवाएतेषडिंद्रियनामानःकर्मणादस्यवएवते १ तद्यथापुरुषस्यधनंयत्किंचित्साक्षाद्धर्मौप-
यिकंबहुकृच्छ्राधिगतंसाक्षात्परमपुरुषाराधनलक्षणोयोऽसौधर्मस्तंतुसांपरायउदाहरंति तद्धर्म्यंधनंदर्शनस्पर्शनश्रव
णास्वादनावघ्राणसंकल्पव्यवसायगृहग्राम्योपभोगेनकुनाथस्याजितात्मनोयथासार्थस्यतथाऽजितात्मनोविलुंपंति
२ अथचयत्रकौटुंबिकादारापत्यादयोनाम्नाकर्मणावृकसृगालाएवअनिच्छतोऽपिकदर्यस्यकुटुंबिनउरणकवत्संर-
क्ष्यमाणंमिषतोऽपहरंति ३

भवोयस्य विफलाश्चबहुप्रतियोगाःबहुविघ्नाश्चईहाश्चेष्टायस्यसः तस्यांसंसाराटव्यांयेतापास्तेषामुपशम
नींनाशनीम् यस्यामित्यादिव्याचष्टेयस्यांभवाटव्याम् १ दस्युतुल्यंतेषांकर्मदर्शयति तद्यथेति धर्मौपयिकंधर्मकारणंतमेवस्वाभिप्रेतंधर्ममाह सा
क्षादिति तंतुसांपरायेपरलोकार्थमुदाहरंति तद्धर्म्यंधर्मार्हंधनम् दर्शनाद्याःपंचज्ञानेंद्रियाणांवृत्तयःसंकल्पव्यवसायावंतःकरणस्य एतैर्गृहे यो
ग्राम्यउपभोगःतेनकुनाथस्यकुबुद्धेरजितात्मनोविलुंपंति यथाचोराःकुपालकस्यानवहितात्मनःसार्थस्यधनंहरंतितद्वत् २ गोमायवोयथे
त्यंतद्व्याचष्टे अथचेत्यर्थांतरोपन्यासे कर्मणावृकाःसृगालाश्चकदर्यस्यातिलुब्धस्य ३ ७ ७ ७

प्रभूतवीरुत्तृणगुल्मगह्वरइत्येतद्व्याचष्टे यथाह्येति नदग्धानिबीजानियस्मिन् यद्यस्मात् योऽयमावसथआश्रमः एषकामानांकरंडः यथाकर्पूर-
भाजनेकर्पूरस्क्षयेऽपिपरिमलोनक्षीयते एवमत्रवासनानामक्षीणत्वान्नकर्माण्युत्सादंतिइत्यर्थः ४ दंशमशकतुल्यैरपसदैर्नीचैः शलभादिभि-
श्चउपरुत्स्यमानः पीड्यमानोबहिःप्राणोवित्तंयस्यतथाविधोऽप्यस्मिन्नध्वनिपरिभ्रमन् अविद्यादिभिरुपरक्तेनमनसागंधर्वपुरतुल्यमपदमा
नंनरलोकंसत्यतयामिथ्यादृष्टिरनुपश्यति ५ प्रपश्यतीतिप्रशब्दसूचितमर्थांतरंदर्शयति तत्रचगंधर्वपुरेक्वचिदातपोदकंमृगतृष्णाजलंतत्तुल्या
न्विषयाननुपधावतीति ६ क्वचित्कचिच्चाशकरयोल्मुकग्रहमित्येतद्व्याचष्टे क्वचिच्चाशेषाणांदोषाणांनिषदनंस्थानंपुरीषविशेषमग्नेर्विघातस्यपु

यथाह्यनुवत्सरंकृष्यमाणमप्यदग्धबीजंक्षेत्रंपुनरेवावपनकालेगुल्मतृणवीरुद्भिर्गह्वरमिवभवति एवमेवगृहाश्रमःक
र्मक्षेत्रंयस्मिन्नहिकर्माण्युत्सीदंतियदयंकामकरंडएषआवसथः ४ तत्रगतोदंशमशकसमापसदैर्मनुजैःशलभश-
कुंततस्करमूषकादिभिरुपरुत्स्यमानोबहिःप्राणःक्वचित्परिवर्तमानोऽस्मिन्नध्वन्यविद्याकामकर्मभिरुपरक्तम
नसाऽनुपपन्नार्थंनरलोकंगंधर्वनगरमुपपन्नमितिमिथ्यादृष्टिरनुपश्यति ५ क्वचिदातपोदकनिभान्विषयानुपधाव
तिपानभोजनव्यवायादिव्यसनलोलुपः ६ क्वचिच्चाशेषदोषनिषदनंपुरीषविशेषंतद्वर्णगुणनिर्मितमतिःसुवर्णमु
पादित्सत्यग्निकामकातरइवोल्मुकपिशाचम् ७ अथकदाचिन्निवासपानीयद्रविणाद्यनेकात्मोपजीवनाभिनिवेश-
एतस्यांसंसाराटव्यामितस्ततःपरिधावति ८ क्वचिच्चवात्यौपम्ययाप्रमदयारोहमारोपितस्तत्कालरजसारजनीभू-
तइवासाधुमर्यादोरजस्वलाक्षोदिग्देवताअतिरजस्वलमतिर्नविजानाति ९

रीषस्यैवलोहितोवर्णोयस्यरजोगुणस्यतेननिर्मि-
तातद्विषयामतिर्यस्यसः सुवर्णमुपादातुमिच्छति अग्निकामेनकातरःपरवशः उल्मुकसदृशंपिशाचमिवशीतातुरोऽरण्येऽग्निवज्ज्वाज्व-
ल्यमानंतनन्कतोधावंतमुल्मुकपिशाचमग्निबुद्ध्याऽनुधावतिनतुतंप्राप्नोतिकथंचित्प्राप्नश्चेत्तर्हितेनभक्षितःसन् म्रियते एवंसुवर्णमनुधा
वन्नर्पात्यर्थः ७ निवासेतायद्रविणेत्येतद्व्याचष्टे अथेति निवासादिष्वनेकेष्वात्मनः उपजीव्येषु अभिनिवेशोयस्य ८ क्वचिच्चवात्येत्यि
तेत्येतद्व्याचष्टे क्वचिच्चेति आरोहमंकम् तस्मिन्कालेयद्रजः रागस्तेनस्वदृष्ट्यावरकेण रजन्यांरात्रौभूतादव इस्वपाठेरजनीभूतस्तमोमयद
शातीवरजसाछन्नमतिः अतएवरजोव्याप्तचक्षुरिवदिक्षुस्थितामर्यादाऽतिक्रमसाक्षिभूतादेवतानजानाति ९

अनुपादेयमेवोपादेयतयागृह्णातीतिपक्रमसाजात्यादुत्तरश्लोकचतुर्थपादंप्रथमंव्याचष्टे क्वचित्सकृदिति क्वचिदातपोदकनिभानित्यत्रामि-
थ्याविषयेषुलंपटत्वमुक्तम् निवासतोयेत्यत्रतदर्जनप्रयासउक्तः अत्रतुबाधितेष्वपिपुनःप्रवृत्तिरुच्यतेइत्यपौनरुक्त्यम् स्वयमेवसकृदवगतंवि-
षयाणांवैतथ्यंविफलत्वंयेनपराभिध्यानेनदेहाभिनिवेशेनविभ्रंशितास्मृतिर्यस्य तयैवविभ्रंशितयास्मृत्यास्मृतिभ्रंशादेवेत्यर्थः १० अदृश्यझि
ल्लीस्वनेन्त्येतद्व्याचष्टे क्वचिदुलूकेति अतिपरुषोरभसउत्साहस्तेनाटोपः संभ्रमोयथाभवत्येवंरिपूणांराजकुलस्यचनिर्भर्त्सितेनअतिव्यथितंक
र्णमूलंहृदयंचयस्य ११ अपुण्यवृक्षानित्येतद्व्याचष्टे सयदेति दुग्धमुपभुक्तंपूर्वंस्कृतंयेन तदाकारस्करोविषत्तिंदुः तत्प्रमुखाःयेऽपुण्यद्रुमा-

क्वचित्सकृदवगतविषयवैतथ्यःस्वयंपराभिध्यानेनविभ्रंशितस्मृतिस्तयैवमरीचितोयप्रायांस्तानेवाभिधावति १०
क्वचिदुलूकझिल्लीस्वनवदतिपरुषरभसाटोपंप्रत्यक्षंपरोक्षंवारिपुराजकुलनिर्भर्त्सितेनातिव्यथितकर्णमूलहृदयः ११
सयदादुग्धपूर्वस्कृतस्तदाकारस्करकाकतुंडाद्यपुण्यद्रुमलताविषोदपानवदुभयार्थशून्यद्रविणान्जीवन्मृतान्स्वयं
जीवन्म्रियमाणउपधावति १२ एकदाऽसत्प्रसंगान्निकृतमतिर्व्युदकस्रोतःस्खलनवदुभयतोऽपिदुःखदंपाखंडमभि
याति १३ यदातुपरबाधयाऽंधआत्मनेनोपनमतितदाहिपितृपुत्रबर्हिष्मतःपितृपुत्रान्वाखलुभक्षयति १४ क्वचि-
दासाद्यगृहंदाववत्प्रियार्थविधुरमसुखोदर्कशोकाग्निनादह्यमानोभृशंनिर्वेदमुपगच्छति १५ क्वचित्कालविषमित-
राजकुलरक्षसाऽपहृतप्रियतमधनासुः प्रमृतकइवविगतजीवलक्षणआस्ते १६

स्तथाविधालताश्चविषोदपानाश्चविषकूपाः तत्तुल्यान्दृष्टादृष्टप्रयोजनशून्यधनान् १२ क्वचिद्धितोयाः सरितइत्येतद्व्याचष्टे एकदाक्वचित्
सतांप्रसंगात्निकृतावंचितामतिर्यस्यसः निरुदकनदीगर्तपातेयथासद्यः शिरःस्फुटतिपश्चादपितद्वेदनाऽनुवर्ततेएवमिहपरत्रचदुःखदम्
१३ परस्परंचालपतेनिरंधइत्येतद्व्याचष्टे यदात्विति अंधःअन्नंनोपनमतिनोपतिष्ठतिपितृपुत्राणांबर्हिःकुशाः तद्वतःपितुःपुत्राणांवाकुशा-
दितृणमात्रमपियेषुपश्यतितान्भक्षयतिबाधतइत्यर्थः पितृपुत्रबर्हिष्मानितितुपाठःसुगमः १४ आसाद्यदावमित्येतद्व्याचष्टे क्वचिदासाद्ये
ति १५ क्वचयक्षैर्हृतासुरित्येतद्व्याचष्टे क्वचित्कालेनविषमितंप्रतिकूलतांनीतंयद्राजकुलंतदेवरक्षः तेनअपहृताःप्रियतमधनरूपाःअ
सवोयस्यविगतानिजीवलक्षणानिहर्षादीनियस्य शूरैर्हृतस्वइत्यप्यनेनैवव्याख्यातम् १६ छ छ छ

क्वचिच्चगंधर्वपुरंप्रविशदित्येतद्व्याचष्टे कदाचिन्मनोरथप्राप्तपित्राद्यसद्वत्सदितिमत्वापूर्वगंधर्वपुरवदुपदमानदर्शनमुक्तमिदानींतन्निमित्तसु-
खासक्तिरुच्यतइतिभेदः १७ चलन्क्वचिदित्येतद्व्याचष्टे क्वचिद्गृहाश्रमेयाःकर्मचोदनास्तासामतिभरोऽतिविस्तारःसएवगिरिस्तमारुरुक्षन्
तदंतंगंतुमिच्छन् १८ पदेपदेऽभ्यंतरवह्निनेतिव्याचष्टे क्वचिच्चदुःसहेनेति १९ क्वचिन्निगीर्णइत्येतद्व्याचष्टे सएवेति २० दष्टःस्वपरैरित-
तिव्याचष्टे कदाचिदिति मानोगर्वएवदंष्ट्रापरपीडाकरत्वात् भग्नामानदंष्ट्रायस्य अतएवनलब्धोनिद्रायाःक्षणोऽपियेन २१ कर्हिस्म-
चित्क्षुद्ररसानित्येतद्व्याचष्टे कर्हिस्मकाममधुलवानिति यदानिहतोभवति तदासद्यएवनिरयेपतति २२ प्रसंगात्प्रवृत्तस्यकर्मणःसंसारहे-

कदाचिन्मनोरथोपगतपितृपितामहाद्यसत्सदितिस्वप्ननिर्वृत्तिलक्षणमनुभवति १७ क्वचिद्गृहाश्रमकर्मचोदना
ऽतिभरगिरिमारुरुक्षमाणोलोकव्यसनकर्षितमनाः कंटकशर्कराक्षेत्रंप्रविशन्निवसीदति १८ क्वचिच्चदुःसहेनकाया-
भ्यंतरवह्निनागृहीतसारःस्वकुटुंबायक्रुध्यति १९ सएवपुनर्निद्राऽजगरगृहीतोऽंधेतमसिमग्नःशून्यारण्यइवशेतेना
न्यत्किंचनवेदशवइवापविद्धः २० कदाचिद्भग्नमानदंष्ट्रोदुर्जनदंदशूकैरलब्धनिद्राक्षणोव्यथितहृदयेनानुक्षीयमाण
विज्ञानोऽंधकूपेऽंधवत्पतति २१ कर्हिस्मचित्काममधुलवान्विचिन्वन्यदापरदारपरद्रव्याण्यवरुंधानोराज्ञास्वामि-
भिर्वानिहतःपतत्यपारेनिरये २२ अथचतस्मादुभयथाऽपिहिकर्मास्मिन्नात्मनःसंसारावपनमुदाहरंति २३ मुक्तस्त
तोयदिबंधाद्देवदत्तउपाच्छिनत्तितस्मादपिविष्णुमित्रइत्यनवस्थितिः २४ क्वचिच्चशीतवाताद्यनेकाधिदैविकभौति-
कात्मीयानांदशानांप्रतिनिवारणअकल्पोदुरंतचिंतयाविषण्णआस्ते २५ क्वचिन्मिथोव्यवहरन्यत्किंचिद्धनमन्ये-
भ्योवाकाकिणिकामात्रमपहरन्यत्किंचिद्वाविद्वेषमेतिवित्तशाठ्यात् २६

तुत्वंस्फुटयति अथचेति यस्मादेवंतस्मात् अथ-
अनंतरमेवउभयथाइहचपरत्रचअस्मिन्प्रवृत्तिमार्गेसंसारस्यावपनंजन्मक्षेत्रंकर्मोदाहरंति २३ तत्रातिकृच्छ्रंप्रतिलभ्यमानइत्येतद्व्याचष्टे मु-
क्तइतियदिबंधान्मुक्तोभवतितर्हिततःसकाशादन्योहरतितस्मादप्यन्यः नत्वसौमोक्षंलभतइत्यर्थः २४ क्वचिच्चशीतातपेत्येतद्व्याचष्टे क्वचि
च्चेति शीतादयोऽनेकाअधिदैविकाद्यायाःदशाःदुःखावस्थास्तासाम् २५ क्वचिन्मिथइत्येतद्व्याचष्टे क्वचिन्मिथोयत्किंचिद्धनंव्यवहरन्का-
किणिकामात्रंविंशतिकपर्दकमात्रंततोऽपिन्यूनंवायत्किंचिदपहरन्विद्वेषमेति २६ ७ ५ ७ ७

अध्वन्यमुष्मिन्नुरुकृच्छ्रवित्तबाधोपसर्गैरित्युक्तानुपसर्गान्प्रपंचयति अध्वन्यमुष्मिन्निमेउरुकृच्छ्रवित्तबाधादयः तथासुखदुःखादयश्च २७ व्युत्क्रमैः पुनरुक्तैश्चनानापाठैरतः परम् दुर्गमोऽपिभवाध्वाऽयंसंप्रदायेनतीर्यते १ तत्रप्रसज्जतिक्वापीत्यादिनासिंहावलोकनन्यायेनोक्तमर्थमपकृष्यक्रमेणव्याचष्टे क्वापिदेवमाययेति प्रस्कन्नमपगतंविवेकज्ञानंयस्य यस्याःस्त्रियाविहारगृहंक्रीडागृहंतदारंभेआकुलंहृदयंयस्य-अनेनप्रसज्जतीतिव्याख्यातम् तदाश्रयेत्यादिव्याचष्टे तस्याआश्रयेऽवसक्ताः संलग्नाः सुताः दुहितरश्चकलत्रंचसैवस्त्रीतेषांभाषितादिभिरपहृतंहृदयंयस्यप्रहिणोतिप्रक्षिपति २८ क्वचित्कदाचिद्धरिचक्रतस्त्रसन्नित्येतद्व्याचष्टे कदाचिदीश्वरस्येति परमाणुरादिः द्विपरार्द्ध

अध्वन्यमुष्मिन्निमउपसर्गास्तथासुखदुःखरागद्वेषभयाभिमानप्रमादोन्मादशोकमोहलोभमात्सर्येर्ष्याऽवमानक्षुत्पिपासाधिव्याधिजन्मजरामरणादयः २७ क्वापिदेवमाययास्त्रियाभुजलतोऽपगूढः प्रस्कन्नविवेकविज्ञानोयद्विहारगृहारंभाकुलहृदयस्तदाश्रयावसक्तसुतदुहितृकलत्रभाषितावलोकविचेष्टितापहृतहृदयआत्मानमजितात्मापारेऽधेतमसिप्रहिणोति २८ कदाचिदीश्वरस्यभगवतोविष्णोश्चक्रात्परमाण्वादिद्विपरार्द्धापवर्गोपलक्षणात्परिवर्तितेनवयसारंहसाहरतआब्रह्मतृणस्तंबादीनांभूतानामनिमिषतांविव्रस्तहृदयस्तमेवेश्वरंकालचक्रनिजायुधंसाक्षाद्भगवंतंयज्ञपुरुषमनादृत्यपाखंडदेवताः कंकगृध्रबकवटप्रायाआर्यसमयपरिहृताः सांकेत्येनाभिधत्ते २९ यदापाखंडिभिरात्मवंचितैस्तैरुरुवंचितोब्रह्मकुलंसमावसंस्तेषांशीलमुपनयनादिश्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानेनभगवतोयज्ञपुरुषस्य-आराधनमेवतदरोचयंश्छूद्रकुलंभजते निगमाचारेऽशुद्धितोयस्यामिथुनीभावः कुटुंबभरणंयथावानरजातेः ३०

अपवर्गोऽतः तदेवोपलक्षणंयस्यतस्मात् कालोपलक्षणादितिपृथक्पदत्वेनपाठेकालस्वरूपादित्यर्थः रंहसाशीघ्रेणपरिवर्तितेनपरिभ्रमणेनवयसाबाल्यादिक्रमेणब्रह्माणमभिव्याप्यतृणस्तंबआदीनिभूतानि चक्रतः सकाशाद्विव्रस्तहृदयः सन् पाखंडदेवताअभिमुख्येनधत्तइत्य-न्वयः अनिमिषतः निमेषमकुर्वतः अप्रमत्तादित्यर्थः मिषितांप्रतिकर्तुमशक्तानामित्यर्थः कर्मणिषष्ठ्यः कालचक्रंनिजंनित्यमायुधंयस्य सांकेत्येनमूलप्रमाणशून्येनपाखंडागमेन २९ तैर्वंचितइत्येतद्व्याचष्टे यदात्विति आत्मनावंचितैः उरुअधिकंवंचितः सन् तेषांब्राह्मणानांयच्छीलमुपनयनादितदरोचयंश्छूद्रवद्वर्ततेनिगमोक्ताचारेअशुद्धितः स्वस्यशुद्ध्यभावात् यस्यशूद्रस्यकेवलंमिथुनीभावः कुटुंबभरणंचव्यापारोनाग्निहोत्रादेः ३० ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

तज्जातिरासेनेत्यादिव्याचष्टे तत्रापिनिरवरोधःप्रतिबाधरहितःस्वैरेणस्वेच्छयाक्रीडन्विस्मृतमृत्युकालःसन् ३१ द्रुमेषुरंस्यन्नित्येतद्व्याचष्टे-
क्वचिद्द्रुमवदिति व्यवायक्षणःमिथुनोत्सवोभवति ३२ क्वचित्प्रमादादित्येतद्व्याचष्टे एवमध्वनिरुरुदुःखाद्यवरुंधानोगिरिकंदरप्रायेतम-
सिरोगाद्यापदिपततीतिशेषः ३३ क्वचिच्छीतवातेत्यादिपूर्वस्मादधिकोक्तिःरोगाद्यापदिपतितःसन्शीतादिभिःक्लिश्यन्नास्तइत्यर्थः ३४ त
दिदंसिंहावलोकनन्यायेनोक्तमर्थंयथास्थानमपकृष्यव्याख्यायक्रमस्यमनुवर्तयितुंपूर्वोक्तमेवानुवदति क्वचिन्मिथइतिवित्तशाठ्येनकदाचि

तत्रापिनिरवरोधःस्वैरेणविहरन्नतिकृपणबुद्धिरन्योऽन्यमुखनिरीक्षणादिनाग्राम्यकर्मणैवविस्मृतकालावधिः
३१ क्वचिद्द्रुमवदैहिकार्थेषुरंस्यन्यथावानरःसुतदारवत्सलोव्यवायक्षणः ३२ एवमध्वन्यवरुंधानोमृत्युगज-
भयात्तमसिगिरिकंदरप्राये ३३ क्वचिच्छीतवाताद्यनेकदैविकभौतिकात्मीयानांदुःखानांप्रतिनिवारणेऽक-
ल्पोदुरंतविषयविषण्णआस्ते ३४ क्वचिन्मिथोव्यवहरन्यत्किंचिद्धनमुपयातिवित्तशाठ्येन ३५ क्वचित्क्षीणधनः
शय्यासनाशनाद्युपभोगविहीनोयावदप्रतिलब्धमनोरथोपगतादानेऽवसितमतिस्ततस्ततोऽवमानादीनिजनादभिल
भते ३६ एवंवित्तव्यतिषंगविवृद्धवैरानुबंधोऽपिपूर्ववासनयामिथउद्वहत्यथापवहति ३७ एतस्मिन्संसाराध्वनि-
नानाक्लेशोपसर्गबाधितःआपन्नविपन्नोयत्रयस्तमुहवावेतरस्तत्रविसृज्यजातंजातमुपादायशोचन्मुह्यन्बिभ्यन्विव
दन्क्रंदन्संहृष्यन्गायन्नह्यमानःसाधुवर्जितोनैवावर्ततेऽद्यापियतआरब्धएषनरलोकसार्थःयमध्वनःपारमुपदिशं-
ति ३८ यदिदंयोगानुशासनंनवाएतदवरुंधते यन्न्यस्तदंडामुनयउपशमशीलाउपरतात्मानःसमवगच्छंति ३९

द्यत्किंचिद्धनमुपयाति ३५ क्वचित्क्वचित्क्षीणधनस्त्वितिव्याचष्टे क्वचित्क्षीणधनइति अप्रतिलब्धंयन्मनोरथेनोपगतंवांछितंतस्यादानेस्वीका
रेनिश्चितमतिःसन् ३६ अन्योऽन्यवित्तव्यतिषंगेनेत्येतद्व्याचष्टे एवंवित्तव्यतिषंगेति अपवहतित्यजति ३७ अध्वन्यमुष्मिन्नित्यादिव्याचष्टे ए
तस्मिन्निति आपन्नः आपदंप्राप्तः विपन्नोविनष्टोवायत्रयः तमितरस्तत्रविसृज्यनह्यमानः बद्धमानःसाधुवर्जितःसाधुव्यतिरिक्तः ३८ अनावृत्तौ
हेतुमाह यदिदमिति ३९

मनस्विनइत्यादिव्याचष्टे यदपीति येवैराजर्षयस्तेऽपिनावरुंधतेकिंतुपरंकेवलंमृधेशयीरन् प्रसज्जतीत्यादिगिरिकंदरइत्यंतमपकृष्यव्याख्यातं-ग्रंथमतिक्रम्यवल्लीगृहीत्वेत्यादिग्रंथंव्याचष्टे कर्मवल्लीमिति एवमुपरिस्वर्गतोऽपिनरलोकसार्थमेवोपयाति ४० तदेवंभरतोक्तिंव्याख्याय-तच्चरितेसंग्रहश्लोकानाह तस्येदंकर्मश्लोकेरुपगायंति आर्षभस्यऋषभपुत्रस्यअन्योनृपःअनुवर्त्मनार्हतिवर्त्मानुगंतुंनशक्नोति ४१ तत्रहे तुमाह यइति सुतद्रव्यराज्ययोर्द्वैक्यम् योदुस्त्यजान्दारादीन्विष्ठामिवजहौतस्यार्षभस्येतिसंबंधः दुस्त्यजत्वेहेतुः हृदिस्पृशः मनोज्ञान् त्यागेहेतुः उत्तमश्लोकेलालसालंपटत्वंयस्य ४२ तस्यैवंविषयत्यागोनचित्रमित्याह यएवंभूतोऽसौनृपःक्षित्यादीन्नैच्छदितियत्तदुचितं-

यदपिदिग्भजयिनोयज्विनोयेवैराजर्षयःकिंतुपरंमृधेशयीरन्अस्यामेवममेयमितिकृतवैरानुबंधाःयांविसृज्य स्वयमुपसंहृताःकर्मवल्लीमवलंब्यततआपदःकथंचिन्नरकाद्विमुक्तःपुनरप्येवंसंसाराध्वनिवर्तमानोनरलोक सार्थमुपयातिएवमुपरिगतोऽपि ४० तस्येदमुपगायंतिआर्षभस्येहराजर्षेर्मनसाऽपिमहात्मनःनानुवर्त्मार्हतिनृपो मक्षिकेवगरुत्मतः ४१ योदुस्त्यजान्दारसुतान्सुहृद्राज्यंहृदिस्पृशः जहौयुवैवमलवदुत्तमश्लोकलालसः ४२ योदुस्त्यजान्क्षितिसुतस्वजनार्थदारान्प्रार्थ्यांश्रियंसुरवरैःसदयावलोकाम् नैच्छन्नृपस्तदुचितंमहतां-मधुद्विट्सेवाऽनुरक्तमनसामभवोऽपिफल्गुः ४३ यज्ञायधर्मपतयेविधिनैपुणाययोगायसांख्यशिरसेप्रकृती-श्वराय नारायणायहरयेनमइत्युदारंहास्यन्मृगत्वमपियःसमुदाजहार ४४

सदयावलोकांभरतस्यदयायथाभवतिएवमव लोकोयस्याइतिपरिजनावलोकःश्रियामुपचर्यते यतः मधुद्विषःसेवायामनुरक्तंमनोयेषांतेषांमहतामभवोमोक्षोऽपिफल्गुःतुच्छएव ४३ तस्यसे वानुरागमेवाह यज्ञायेति यज्ञरूपायधर्मपतयेयज्ञादिफलदात्रे विधौनैपुण्यंयस्यतस्मैधर्मानुष्ठात्रे योगोऽष्टांगः तस्मैसांख्यंज्ञानंतच्छिरःप्रधानं फलंयस्यतस्मैयोगायप्रकृतीश्वरायमायानियंत्रे अतएवनारंजीवसमूहःसअयनमाश्रयोयस्यसर्वजीवनियंत्रे एवंकर्मज्ञानदेवताकांडैःप्रति-पादितायहरयेनमइति उदारमुच्चैर्यःसम्यगुच्चारितवान् मृगत्वंमृगदेहमपिहास्यन्त्यक्ष्यन् यएवंभूतःतस्यतदुचितमितिवातस्यानुवर्त्मनार्ह तीतिवासंबंधः ४४

भरतचरितश्रवणादिफलमाह इदमिति भागवतैः सभाजिताः अवदाताः शुद्धाः गुणाः कर्माणिचयस्यतस्यभरतस्यानुचरितंयोः शृणोति आ
त्मनएवसकाशात्सर्वाआशिषआशास्तेस्वतएवप्राप्नोति नतुकांचिदपिपरस्मादपेक्षतइत्यर्थः ४५ इतिपंचमेटीकायांचतुर्दशो ः
ध्यायः १४ एवमष्टभिरध्यायैर्भरतस्योक्तमाचरितम् ततः पंचदशेतस्यकीर्त्यंतेवंशजानृपाः १ ऋषभपदवींजीवन्मुक्तमार्गमनुवर्त

इदंभागवतसभाजितावदातगुणकर्मणोराजर्षेर्भरतस्यानुचरितंस्वस्त्ययनमायुष्यंधन्यंयशस्यंस्वर्ग्यापवर्ग्यं
वाऽनुशृणोत्याख्यास्यति अभिनंदतिचसर्वाएवाशिषआत्मनआशास्तेनकांचनपरतइति ४५ इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभरतोपाख्यानेब्राह्मणरहूगणसंवादेचतुर्दशोऽध्यायः १४ श्रीशुकउवाच
भरतस्यात्मजःसुमतिर्नामाभिजितोयमुहवावकेचित्पाखंडिनऋषभपदवीमनुवर्तमानंचानार्या अवेदसमाम्ना
तांदेवतांस्वमनीषयापापीयस्याकलौकल्पयिष्यंति १ तस्माद्वृद्धसेनायांदेवताजिन्नामपुत्रोऽभवत् २ अथासुर्यां
तत्तनयोदेवद्युम्नस्ततोधेनुमत्यांसुतःपरमेष्ठीतस्यसुवर्चलायांप्रतीहउपजातः ३ यआत्मविद्यामाख्यायस्वयंसं
शुद्धोमहापुरुषमनुसस्मार प्रतीहात्सुवर्चलायामतिहर्त्रादयस्त्रयआसन्निज्याकोविदाःसूनवःप्रतिहर्तुःस्तुत्याम
जभूमानौअजनिषाताम् ४ भूम्नऋषिकुल्यायामुद्गीथःसुतःप्रस्तावोदेवकुल्यायांप्रस्तावान्नियुत्सायांहृदयज
आसीद्विभुःविभोरत्यांचपृथुषेणस्तस्मान्नक्तआकूत्यांजज्ञेनक्तात्द्रुतिपुत्रोगयोराजर्षिप्रवरउदारश्रवाःअजाय-
तसाक्षाद्भगवतोविष्णोर्जगद्रिरक्षिषयागृहीतसत्वस्यकलात्मवत्त्वादिलक्षणेनमहापुरुषतांप्राप्तः ५

मानंयंदृष्ट्वेतिशेषः यद्वा यंसुमतिमवेदसमाम्नातांदेवतांकल्पयिष्यंतिबुद्धोऽयंसाक्षादवतीर्णइतिमंस्यंतइत्यर्थः १ २ तत्तनयः देवताजि
तःपुत्रः ३ आत्मविद्यांब्रह्मण्यआख्यायव्याख्यानेनैवस्वयंसंशुद्धोऽनुसस्मार अपरोक्षतयाऽनुभूतवान प्रतिहर्ताप्रस्तोताउद्गातेतित्रयो
यज्ञनिपुणाःसूनवआसन्अजनिषातांजातौ ४ हृदयजःपुत्रः जगतीरिरक्षिषयारक्षितुमिच्छयागृहीतंसत्वंयेनतस्यविष्णोःकलाअंशःसन् ५

महापुरुषत्वमेवाह सर्वैरिति धर्मस्तस्यद्विविधःअभिषिक्तत्वात्प्रजापालनादिरेकः गृहस्थत्वादिज्यादिश्चापरःद्विविधोऽपिभगवतिसर्वात्मन्य-
र्पितःसन्परमार्थलक्षणःतेनपरिभाविताःसंस्कृताअतिशुद्धामतिर्यस्य अतएवोपरतमनात्म्यंदेहाद्यहंभावोयस्मिन् तस्मिन्नात्मनिचित्ते-
स्वयमेवोपलभ्यमानेब्रह्मण्यात्मानुभवोयस्यतादृशोऽपिनिरभिमानएवअवनिमजूगुपत्पालयामास ६ कर्मभिःगयंकःप्रतियातिअनुक-
रोतिनकोऽपि अत्रहेतुः यज्ञादिरूपांभगवत्कलांगयमृतेऽन्यःकइत्यनुषंगः अभिमानीसर्वतोमानास्पदंमनस्वीतिवासमागतासंप्राप्ताश्रीर्येन
यमितिवा सतांसदसःसभायाःपतिःसतांसेवकः यद्वा यज्वादिरूपोभगवत्कलामृतेगयंकोऽन्यःप्रतियातीत्यन्वयः ७ सतीःसत्याःसत्या

सर्वैस्वधर्मेणप्रजापालनपोषणप्रीणनोपलालनानुशासनलक्षणेनेज्यादिनाचभगवतिमहापुरुषेपरावरेब्रह्म
णिसर्वात्मन्यर्पितपरमार्थलक्षणेनब्रह्मविच्चरणानुसेवयापादितभगवद्भक्तियोगेनचाभीक्ष्णशःपरिभावि-
तातिशुद्धमतिरुपरतानात्म्येआत्मनिस्वयमुपलभ्यमानब्रह्मात्मानुभवोऽपिनिरभिमानएवावनिमजूगुपत्त
स्येमांगाथांपांडवेयपुराविदउपगायंति ६ गयंनृपःकःप्रतियातिकर्मभिर्यज्वाऽभिमानीबहुविद्धर्मगोप्ता स
मागतश्रीःसदसःपतिःसतांसत्सेवकोऽन्योभगवत्कलामृते ७ यमभ्यषिंचन्परयामुदासतीःसत्याशिषोदक्ष
कन्याःसरिद्भिः यस्यप्रजानांदुदुहेधराशिषोनिराशिषोगुणवत्सस्नुतोधाः ८ छंदांस्यकामस्यचयस्यका-
मान्दुदूहुराजह्रुरथोबलिंनृपाः प्रत्यंचितायुधिधर्मेणविप्रायदाशिषांषष्ठमंशंपरेत्य ९ यस्याध्वरेभगवानध्व-
रात्मामघोनिमाद्यत्युरुसोमपीथे श्रद्धाविशुद्धाचलभक्तियोगसमर्पितेज्याफलमाजहार १०

आशिषोयासांताः दक्षकन्याः श्रद्धामैत्रीदयेत्याद्याः निराशिषोऽपियस्यप्रजानामाशिषःकामान्धरादुदुहे तस्यगुणाएववत्सस्तेनस्नुतमूधो
यस्याः पृथिव्याः यच्छब्दानांतंगयंकःप्रतियातीतिसंबंधः ८ छंदांसिवेदाःतद्विहितकर्माणिचदुदुहुः युधिप्रत्यंचिताः बाणैःप्रतिपूजितानृ
पाः यस्यबलिमाजह्रुः अर्पयामासुः धर्मेणपालनेनदक्षिणादिभिश्चयदाप्रत्यंचिताविप्राःतदापरेत्यलोकांतरेआशिषांधर्मफलानांषष्ठमं
शमाजह्रुः पुण्यषड्भागमादत्तेन्यायेनपरिपालयन्नितिस्मृतेः ९ उरुसोमपीथेबहुसोमपानेऽध्वरेमघोनिइंद्रेमाद्यतिमदंप्राप्नुवतिसति श्रद्धया
विशुद्धोयोऽचलोभक्तियोगस्तेनसमर्पितमिज्याफलमाजहार अर्हणमिवप्रत्यक्षतःस्वीकृतवानित्यर्थः १०

यस्यभगवतःप्रीणनाद्देवादीनांद्वंद्वैक्यंतत्सद्यःप्रीयेतप्रीतिंगच्छेत् सविश्वजीवः सर्वांतर्यामीस्वयंप्रीतिरूपएवबर्हिषियज्ञेगयस्यश्रद्धयादर्पि
तिमगात्तृप्तोऽस्मीतिप्रत्यक्षंप्रीतिमाविष्कृतवानित्यर्थः ११ १२ सुमनसिस्त्रियाम् १३ कीर्त्याअतिशयेनअलमकरोत्भूषितवान् १४
इतिपंचमेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५ पूर्वोक्तद्वीपसिंध्वादिमानचिन्हस्वरूपतः स्पष्टमवक्तुमारब्धापंचाध्यायीततःपरम् १ षोड-

यत्प्रीणनाद्बर्हिषिदेवतिर्यक्मनुष्यवीरुत्तृणमाविरंच्यात् प्रीयेतसद्यःसहविश्वजीवः प्रीतःस्वयंप्रीतिमगात्गय
स्य ११ गयाद्गयंत्यांचित्ररथःसुगतिरवरोधनइतित्रयःपुत्राबभूवुः चित्ररथादूर्णायांसम्राडजनिष्ट १२ ततउ-
त्कलायांमरीचिःमरीचेर्बिंदुमत्यांबिंदुमानुदपद्यत तस्मात्सरघायांमधुनामाऽभवत्मधोःसुमनसिवीरव्रतःततो-
भोजायांमंथुप्रमंथूजज्ञाते मंथोःसत्यायांभौवनः ततोदूषणायांत्वष्टाऽजनिष्टत्वष्टुर्विरोचनायांविरजः विरजस्यश-
तजित्प्रवरंपुत्रशतंकन्याचविषूच्यांकिलजातम् १३ तत्रायंश्लोकः प्रैयव्रतंवंशमिमंविरजश्चरमोद्भवः अकरोद
त्यलंकीर्त्याविष्णुःसुरगणंयथा १४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेप्रियव्रतवंशानुकीर्तनंनामपंचदशोऽ
ध्यायः १५ राजोवाच उक्तस्त्वयाभूमंडलायामविशेषोयावदादित्यस्तपतियत्रचासौज्योतिषांगणैश्चंद्र-
मावासहदृश्यते १ तत्रापिप्रियव्रतरथचरणपरिखातैःसप्तभिःसप्तसिंधवउपक्लृप्ताःयतएतस्याःसप्तद्वीपविशेषविक
ल्पस्त्वयाभगवन्खलुसूचितःएतदेवाखिलमहंमानतोलक्षणतश्चसर्वंविजिज्ञासामि २ भगवतोगुणमयेस्थूल-
रूपआवेशितंमनोह्यगुणेऽपिसूक्ष्मतमआत्मज्योतिषिपरेब्रह्मणिभगवतिवासुदेवाख्येक्षममावेशितुंतदुहैतद्गुरोऽ
र्हस्यनुवर्णयितुमिति ३ ऋषिरुवाच नवैमहाराजभगवतोमायागुणविभूतेःकाष्ठांमनसावचसावाऽधिगं
तुमलंविबुधायुषाऽपिपुरुषस्तस्मात्प्राधान्येनैवभूगोलकविशेषंनामरूपमानलक्षणतोव्याख्यास्यामः ४

शेऽध्वस्तयात्वोर्ध्वपरितःसन्निवेशतः मेरोःस्थितिर्महीकंजकर्णिकात्वोपवर्ण्यते २ प्रियव्रतचरित्रोक्ताद्युक्ताद्वीपादिकल्पना तद्विशेषविजिज्ञासुः
कथ्यंतेपरिपृच्छति ३ उक्तइति किंपर्यंतमुक्तः तदाह यावदादित्यस्तपति यत्रचासौशुक्लकृष्णपक्षयोर्नक्षत्रगणैःसहचंद्रमावादृश्यतेता
वत् १ यतः येभ्यःसिंधुभ्यःएतस्याःभुवःसूचितःसंक्षेपतोदर्शितः २ जिज्ञासायाःफलमाह भगवतइति ३ यामायागुणविभूतिःतस्याःकाष्ठा-
पर्यंतंरूपंसंनिवेशः लक्षणंचिन्हम् ४

कुवलयंभूमंडलंतदेवकमलंतस्यकोशाःसप्तद्वीपाः तेष्वभ्यंतरकोशःप्रथमोजंबुद्वीपः नियुतयोजनविशालःलक्षयोजनविस्तीर्णः ५ नवयोजनसहस्रमायामोयेषाम् आयामोऽत्रविस्तारः एतच्चभद्राश्वकेतुमालव्यतिरेकेणद्रष्टव्यम् तयोश्चतुस्त्रिंशद्योजनसहस्रायामत्वात् केचित्तुनीलनिषधयोःसंलग्नाग्रयोःसमुद्रप्रवेशमंगीकृत्यतयोरपिसंकुचितत्वेननवसहस्रायामत्वंसंपादयंति संनिवेशश्चवायुनोक्तः धनुर्वत्संस्थितेज्ञेयेद्वेवर्षेदक्षिणोत्तरे दीर्घाणितत्रचत्वारिचतुरस्रमिलावृतमिति ६ नाभ्यांमध्ये द्वीपस्यायामोलक्षयोजनप्रमाणम् तावान्समुन्नाह उच्छ्रायोयस्य ७ मूलेषोडशयोजनसहस्रंविततः तावताषोडशयोजनसहस्रमानेन चतुरशीतियोजनसहस्रमानेनचबहिर्दृश्यते एवंलक्षयोजनोन्नाहः उत्तरोत्तरेणेलावृतस्योत्तरोत्तरतःक्रमेणनीलादयस्त्रयो

योवाऽयंद्वीपःकुवलयकमलकोशाभ्यंतरकोशोनियुतयोजनविशालःसमवर्तुलोयथापुष्करपत्रम् ५यस्मिन्नववर्षाणिनवयोजनसहस्रायामान्यष्टभिमर्यादागिरिभिःसुविभक्तानिभवंति ६एषांमध्येइलावृतंनामाभ्यंतरवर्षंयस्यनाभ्यामवस्थितःसर्वतःसौवर्णःकुलगिरिराजोमेरुर्द्वीपायामसमुन्नाहःकर्णिकाभूतःकुवलयकमलस्य ७मूर्द्धनिद्वात्रिंशत्सहस्रयोजनविततोमूलेषोडशसहस्रंतावताऽतर्भूम्यांप्रविष्टःउत्तरोत्तरेणेलावृतंनीलःश्वेतःशृंगवानितित्रयोरम्यकहिरण्मयकुरूणांवर्षाणांमर्यादागिरयःप्रागायताउभयतःक्षारोदावधयोद्विसहस्रपृथवएकैकशःपूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तरउत्तरोदशांशाधिकांशेनदैर्घ्यएवह्रसंति ८ एवंदक्षिणेनेलावृतंनिषेधोहेमकूटोहिमालयइतिप्रागायतायथानीलादयअयुतयोजनोत्सेधाहरिवर्षकिंपुरुषभारतानांयथासंख्यम् ९ तथैवेलावृतमपरेणपूर्वेणचमाल्यवद्गंधमादनावानीलनिषधायतौद्विसहस्रंपप्रथुः १० केतुमालभद्राश्वयोःसीमानंविदधाते ११

मर्यादागिरयःप्रागायताःपूर्वतोदीर्घाःक्षारोदोवधिर्येषांद्विसहस्रयोजनविस्तीर्णाः दशांशादीषदधिकोयोंऽशः तेनदैर्घ्यएवह्रसंतिनतुस्थूलत्वेपृथुत्वेवा यथोक्तंविष्णुपुराणे लक्षप्रमाणौद्वौमध्येदशहीनास्तथापरइति एतच्चस्थूलदृष्ट्यैवोक्तम् तयोरपियथावन्मध्यमत्वाभावेनलक्षप्रमाणत्वाभावात् ८ अयुतयोजनउत्सेधःउच्छ्रायोयेषाम् अयंचोत्सेधोनीलादीनामपिद्रष्टव्यः नीलादिपृथुत्वंचैषामपिद्रष्टव्यम् यथासंख्यंमर्यादागिरयइतिशेषः ९ आनीलनिषधायतौउत्तरतोनीलपर्यंतंदक्षिणतोनिषधपर्यंतंचदीर्घौपप्रथुःविस्तीर्णौभवतः १० तावेवकेतुमालभद्राश्वयोर्वर्षयोःसीमानंकुर्वाते ११ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

नन्वेवंसतिपूर्वापररेखायामिलावृतवेष्टितोमेरुर्मध्ये ततःपूर्वापरतोगिरिद्वयंवर्षद्वयंचनातःकिंचिदस्तिदक्षिणोत्तररेखायांतुतथैवेलावृतवेष्टितो
मध्येमेरुःउभयतस्त्रीणित्रीणिवर्षाणिगिरयश्च तत्कथंसर्वतोलक्षप्रमाणत्वंजंबुद्वीपस्यउच्यतेमेरोःषोडशसहस्राणिसर्वतःस्थितत्वादिला
वृतस्याष्टादश अन्येषांषण्णांचतुःपंचाशत् गिरीणांषण्णांद्वादशेत्येवंदक्षिणोत्तररेखायांतावल्लक्षणम् पूर्वापररेखायामपिसमेरोरिलावृत-
स्यचतुस्त्रिंशत् गिर्योश्चत्वारिंशेषाणिद्विषष्टिसहस्राणि पूर्वापर वर्षयोरासमुद्रंदैर्घ्येद्रष्टव्यानि अतोनविरोधः अयुतयोजनप्रमाणौविस्तारो
न्नाहौयेषांविस्तीर्णमूर्ध्नोमेरोरवष्टंभत्वात्पूर्वपश्चिमौगिरीदक्षिणोत्तरविस्तारौदक्षिणोत्तरौचपूर्वापरविस्तारौद्रष्टव्यौसर्वतोदशयोजनसह

मंदरोमेरुमंदरःसुपार्श्वःकुमुदइति अयुतयोजनविस्तारोन्नाहामेरोश्चतुर्दिशमवष्टंभगिरयउपक्लृप्ताः १२ चतु
र्ष्वेतेषुचूतजंबूकदंबन्यग्रोधाश्चत्वारःपादपप्रवराःपर्वतकेतवइवाधिसहस्रयोजनोन्नाहास्तावद्विटपविततयः
शतयोजनपरिणाहाः १३ ह्रदाश्चत्वारःपयोमध्विक्षुरसमृष्टजलायदुपस्पर्शिनउपदेवगणायोगैश्वर्याणिस्वा
भाविकानिभरतर्षभधारयंति १४ देवोद्यानानिचभवंतिचत्वारिनंदनंचैत्ररथंवैभ्राजकंसर्वतोभद्रमिति १५
येष्वमरपरिवृढाःसहसुरललनाललामयूथपतयउपदेवगणैरुपगीयमानमहिमानःकिलविहरंति १६ मंदरोत्सं
गएकादशशतयोजनोत्तुंगदेवचूतशिरसोगिरिशिखरस्थूलानिफलान्यमृतकल्पानिपतंति १७ तेषांविशीर्यमाणा
नामतिमधुरसुरभिसुगंधिबहुलारुणरसोदेनारुणोदानामनदीमंदरगिरिशिखरान्निपतंतीपूर्वेणेलावृतमुपप्लावय
ति १८ यदुपजोषणाद्भवान्याअनुचरीणांपुण्यजनवधूनामवयवस्पर्शसुगंधवातोदशयोजनंसमंतादनुवासयति १९

स्रविस्तारांगीकारेत्विलावृतलोपात्पूर्वेणेलावृतमुपप्लावयतीत्यादिविरोधःस्यात् १२ अधिसहस्रमेकादशशतानिउन्नाहोयेषांतावत्प्रमाणंविट-
पविततिर्येषाम् शतयोजनंपरिणाहोविस्तारोयेषाम् १३ यदुपस्पर्शिनःयत्सेविनः १४ १५ ललामोभूषणंसुरललनानांभूषणभूताःयेषांयाः-
स्त्रियस्तासांयूथस्यपतयःसहसंभूययेषुविहरंति १६ एकादशशतयोजनमुत्तुंगोयोदेवचूतस्तस्यशिरसःसकाशात् फलप्रमाणमुक्तंवायुपुरा
णे अरत्नीनांशतान्यष्टावेकषष्ट्यधिकानिच फलप्रमाणमाख्यातमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिरिति १७ अतिमधुरश्चासौसुरभिश्चसुगं-
धिश्चनचान्येषांगंधैरधिवासितःबहुलश्चारुणश्चरसःसएवउदमुदकंतेन १८ यदुपजोषणात्यस्यरसस्यसेवनात् १९ ५ ५

अनस्थिप्रायाणामतिसूक्ष्मबीजानांयत्रनिपतंतीततश्चारभ्यात्मनोदक्षिणतःसर्वमिलावृतंव्याप्यवहतीत्यर्थः २० तावत्सर्वतःरोधसोस्तटयोः २१ २२ आयामोऽत्रव्यामःसचव्यामोबाह्वोःसकरयोस्ततयोस्तिर्यगंतरमित्युक्तलक्षणःपञ्चव्यामंपरिणाहःस्थौल्यंयासामित्यर्थः केचित्तु

एवंजंबूफलानामत्युच्चनिपातविशीर्णानामनस्थिप्रायाणामिभकायनिभानांरसेनजंबूनामनदीमेरुमंदरशिखरादयु-तयोजनादवनितलेनिपतंतीदक्षिणेनात्मानंयावदिलावृतमुपस्पंदयति २० तावदुभयोरपिरोधसोर्यामृत्तिकातद्रसेनानुविध्यमानावाय्वर्कसंयोगविपाकेनसदाऽमरलोकाभरणंजांबुनदंनामसुवर्णंभवति २१ यदुहवावविबुधादयःसहयुवतिभिर्मुकुटकटककटिसूत्राद्याभरणरूपेणखलुधारयंति २२ यस्तुमहाकदंबःसुपार्श्वनिरूढोयस्त-स्यकोटरेभ्योविनिःसृताःपंचायामपरिणाहाःपंचमधुधाराःसुपार्श्वशिखरात्पतंत्योऽपरेणात्मानमिलावृतम-नुमोदयंति २३ याह्युपयुंजानानांमुखनिर्वासितोवायुःसमंताच्छतयोजनमनुवासयति २४ एवंकुमुदनिरूढोयःशतवल्शोनामवटस्तस्यस्कंधेभ्योनीचीनाःपयोदधिमधुघृतगुडान्नाद्यंबरशय्यासनाभरणादयःसर्वएवकामदुघानदाःकुमुदाग्रात्पतंतस्तमुत्तरेणेलावृतमुपयोजयंति २५ यानुपजुषाणानांनकदाचिदपिप्रजानांवलीपलितक्लमस्वेददौर्गंध्यजरामयमृत्युशीतोष्णवैवर्ण्योपसर्गादयस्तापविशेषाभवंति यावज्जीवंसुखंनिरतिशयमेव २६ कुरंगकुररकुसुंभवैकंकत्रिकूटशिशिरपतंगरुचकनिषधशिनीवासकपिलशंखवैडूर्यजारुधिहंसर्षभनागकालंजरनारदाद-योविंशतिगिरयोमेरोःकर्णिकायाइवकेसरभूतामूलदेशेपरितउपक्लृप्ताः २७ जठरदेवकूटौमेरुंपूर्वेणाष्टादशयोजनसहस्रमुदगायतौद्विसहस्रंपृथुतुंगौभवतःएवमपरेणपवनपारियात्रौदक्षिणेनकैलासकरवीरौप्रागायतौएवमुत्तरतस्त्रिशृंगमकरौअष्टभिरेतैःपरिस्तृतोऽग्निरिवपरितश्चकास्तिकांचनगिरिः २८ मेरोर्मूर्द्धनिभगवतआत्मयोनेर्मध्यतउपक्लृप्तांपुरीमयुतयोजनसाहस्रीसमचतुरस्रांशातकौंभींवदंति २९

पंचव्यामपरिणाहाइत्येवपठंति २३ २४ नीचीनाअधोमुखाः २५ २६ २७ चतुर्दिक्षुमेरुमूलाद्योजनसहस्रंत्यक्त्वाऽग्रेःपरितःपरिधयइवजठरदेवकूटादयस्तिष्ठंति अतोऽष्टादशयोजनसहस्रंप्रमाणमत्रोक्तम् वैष्णवादिपुराणेषुपरिमाणादियत्पुनःअन्यथावर्णितंतत्तुल्यभेदाद्यपेक्षयाद्विसहस्रंपृथूच्चतुंगौच २८ २९ ७ ७ ७

यथादिशंमान्यादिदिक्षुयथारूपमिंद्रादिवर्णानतिक्रमेणतुरीयमानेनसार्द्धद्विसहस्रप्रमाणेननामानिपुराणांतरतुज्ञातव्यानि यथोक्तम् मे रौनवपुराणिस्युर्मनोवत्यमरावती तेजोवतीसंयमनीतथाकृष्णांगनापरा श्रद्धावतीगंधवतीतथाचान्यामहोदया यशोवतीचब्रह्मेंद्रवह्न्यादीनांयथाक्रममिति ३० इतिपंचमेटीकायांषोडशोऽध्यायः १६ ततःसप्तदशेगंगागमनंतच्चतुर्दिशम् इलावृतेचरुद्रेणसंकर्षणनिषेवणम् १ यज्ञलिंगस्यबलेर्यज्ञेलिंगंत्रिविक्रममूर्तिर्यस्यत्रिक्रमतःदक्षिणेनपदाभुवंक्रांत्वावामपदमुत्क्षिपतःवामपादांगुष्ठनखेननिर्भिन्नमूर्ध्वमुपरिभागोयस्यांडकटाहस्यतस्यविवरेणांतःप्रविष्टायाबाह्यजलधारासादिवोमूर्द्धन्यवततारेत्यन्वयः तस्ययच्चरणपंकजंतस्यावनेजनंन

तामनुपरितोलोकपालानामष्टानांयथादिशंयथारूपंतुरीयमानेनपुरोऽष्टावुपक्लृप्ताः ३० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभुवनकोशवर्णनंनामषोडशोऽध्यायः १६ श्रीशुकउवाच तत्रभगवतःसाक्षाद्यज्ञलिंगस्यविष्णोर्विक्रमतोवामपादांगुष्ठनखनिर्भिन्नोर्ध्वांडकटाहविवरेणांतःप्रविष्टायाबाह्यजलधारातच्चरणपंकजावनेजनारुणकिंजल्कोपरंजिताखिलजगदघमलापहोपस्पर्शनाऽमलासाक्षाद्भगवत्पदीत्यनुपलक्षितवचोऽभिधीयमानाऽतिमहताकालेनयुगसहस्रोपलक्षणेनदिवोमूर्द्धन्यवततार १ यत्तद्विष्णुपदमाहुःयत्रहवाववीरव्रतऔत्तानपादिःपरमभागवतोऽस्मत्कुलदेवताचरणारविंदोदकमितियामनुसवनमुत्कृष्यमाणभगवद्भक्तियोगेनदृढंक्लिद्यमानांतर्हृदयऔत्कंठ्यविवशामीलितलोचनयुगुलकुड्मलविगलितामलबाष्पकलयाऽभिव्यज्यमानरोमपुलकोऽधुनाऽपिपरमादरेणशिरसाबिभर्ति २

क्षालनेन अरुणंतद्गतंकुंकुमंतदेवकिंजल्कास्तैरुपरंजिताअतएवाखिलस्यजगतोऽघमलापहमुपस्पर्शनंयस्याः तथाऽप्यमलातन्मलसंगशून्यासाक्षाद्भगवत्पदीति यदनुपलक्षितंजान्हवीभागीरथ्यात्याद्युपलक्षणांतररहितंवचोनामतेनाभिधीयमानातस्मिन्समयेभगवत्पदीनामपश्चात्नामांतराणिजातानि १ कोऽसौदिवोमूर्द्धातमाह यदिति किंतद्विष्णुपदंतदाह यत्रेति वीरव्रतः दृढसंकल्पः अस्मत्कुलदेवतायाहरेश्चरणारविंदोदकमितिहेतोःपरमादरेणाबिभर्तीत्यन्वयः कथंभूतःसन्प्रतिक्षणंवर्द्धमानेनभगवद्भक्तियोगेनदृढमत्यंतंक्लिद्यमानमंतर्हृदययस्य अतएवऔत्कंठ्येनविवशामामीलितंयल्लोचनयुगुलंतदेवकुड्मलंतान्यांविगलितममलंबाष्पंतस्यकलयासहअभिव्यज्यमानंरोमपुलकानांकुलंयस्य २

ततः सप्तऋषयस्तस्यागंगायाःप्रभावाभिज्ञाःसंतोयांजटाजूटैरुद्वहंतीत्यन्वयःएतावत्येवनातोऽधिकास्तीत्यभिप्रायवंतः तत्रहेतुः भगवतिसं ततंभक्तियोगलाभेनैवोपेक्षिताअन्येपुरुषार्थाआत्मज्ञानंचयैः कामिवकइवधारयंति प्रत्यक्षंमुक्तिमिवतामागतांमुमुक्षवोजनाइवेति ३ ततोऽनेकसहस्रकोटीनांविमानानामनीकैःसंकुलेनदेवयानेनाकाशमार्गेणावतरंतीसप्तऋषिभ्योऽर्वागेवप्रायशः कर्मिणांगतिरितिततोऽर्वा- गेवसंकुलत्वमुक्तमावार्यआप्लाव्यमेरुमूर्द्धस्थेब्रह्मसदनेनिपतति ४ अभिस्पंदंताअभितोगच्छंती ५ केसराचलानांमेरुसमानोच्छ्रायत्वा

ततऋषयस्तत्प्रभावाभिज्ञायांननुतपसआत्यंतिकीसिद्धिरेतावतीभगवतिसर्वात्मनिवासुदेवेऽनुपरतभक्तियोग लाभेनैवोपेक्षितान्यार्थात्मगतयोमुक्तिमिवागतांमुमुक्षवइवसबहुमानमद्यापिजटाजूटैरुद्वहंति ३ ततोऽनेकसहस्रकोटिविमानानीकसंकुलदेवयानेनावतरंतींदुमंडलमावार्यब्रह्मसदनेनिपतति ४ तत्रचतुर्द्धाभिद्यमानाचतुर्भिर्नामभिश्चतुर्दिशमभिस्पंदंतीनदनदीपतिमेवाभिनिविशति ५ सीतालकनंदाचक्षुर्भद्रेतिसीतातुब्रह्मसदनात्केसराचलादिगिरिशिखरेभ्योऽधोऽधःप्रस्रवंतीगंधमादनमूर्द्धसुपतित्वाअंतरेणभद्राश्ववर्षंप्राच्यांदिशिक्षारसमुद्रमभिप्रविशति ६ एवंमाल्यवच्छिखरान्निःपतंतीततोऽनुपरतवेगाकेतुमालमभिचक्षुःप्रतीच्यांदिशिसरित्पतिंप्रविशति ७ भद्राचोत्तरतोमेरुशिरसोनिपतितागिरिशिखराद्गिरिशिखरमतिहायशृंगवतःशृंगादवस्यंदमानाउत्तरांस्तुकुरू- नभितउदीच्यांदिशिजलधिमभिप्रविशति ८ तथैवालकनंदादक्षिणेनब्रह्मसदनाद्बहूनिगिरिकूटान्यतिक्रम्यहेमकूटाद्धैमकूटान्यतिरभसतररंहसालुठयंतीभारतमभिवर्षंदक्षिणस्यांदिशिजलधिमभिप्रविशति ९ यस्यांस्नानार्थंचागच्छतःपुंसःपदेपदेऽश्वमेधराजसूयादीनांफलंनदुर्लभमिति अन्येचनदानद्यश्चवर्षेवर्षेसंतिबहुशोमेर्वादिगिरिदुहितरःशतशः १० तत्रापिभारतमेववर्षंकर्मक्षेत्रमन्यान्यष्टवर्षाणिस्वर्गिणांपुण्यशेषोपभोगस्थानानिभौमानिस्वर्गपदानिव्यपदिशंति ११

तत्प्रथमंतेषामादिशिखरेषुमुख्यशृंगेषुपतातिततस्तेभ्योऽधोऽधःप्रस्रवंतीसती ६ माल्यवच्छिखरात्केतुमालाभि मुखंनिष्पतंतीचक्षुःसंज्ञा ७ गिरिशिखरादितिकुमुदशिखरादुच्चलितानीलशिखरंततउच्चलिताश्वेतशिखरंतदप्यतिहायशृंगवतः शृंगादधःस्रवंती ८ अतिरभसतररंहसाअस्खलिततीव्रतरवेगेन ९ बहुशः बहुविधाःमेर्वादिगिरीणांदुहितरःतत्प्रसूताः १० दिव्य- भौमबिलभेदात्त्रिविधःस्वर्गःतत्रभौमस्वर्गस्यपदानिस्थानानिव्यपदिशंति ११ ५ ५ ५ ५

अयुतंपुरुषमानेन आयुर्वर्षाणियेषाम् वज्रवत्दृढंसंहननंशरीरंतस्मिन्बलवयोमोदास्तैः प्रमुदितानियानिमहासौरतानिमिथुनानितेषांव्यवा-
यापवर्गेसंभोगावसानेएकवर्षशेषेआयुषिधृतएकोगर्भोयैः तादृशानिकलत्राणियेषाम् त्रेतायुगसमः विषयसुखोत्कर्षात् कृतयुगेहिस-
र्वध्याननिष्ठाः द्वापरादौतुदुःखबहुलाः १२ यत्रहयेषुहिवर्षेषुदेवपतयः स्वैःस्वैःसेवकगणेषुमुख्यैः कृतमहोपचाराः संतः स्वैरंविहरंतीत्य
न्वयः केषुस्थानेषुसर्वेषुऋतुषुकुसुमस्तबकादीनांश्रियासमृत्थ्याःऽत्यंतंनम्यमानाविटपास्तदाश्रितालताश्चयेषुतैर्विटपिभिरुपशोभमाना-
निशोभमानानिरुचिराणिकाननानियेषुतेष्वाश्रमायतनेषुवर्षगिरिद्रोणीषुचतथाअमलेषुजलाशयेषुविकचानिविकाशीनियानिनवानिव

एषुपुरुषाणामयुतंपुरुषायुर्वर्षाणांदेवकल्पानांनागायुतप्राणानांवज्रसंहननवलवयोमोदप्रमुदितमहासौरतमिथुन-
व्यवायापवर्गवर्षधृतैकगर्भकलत्राणांतत्रतुत्रेतायुगसमःकालोवर्तते १२ यत्रहदेवपतयःस्वैःस्वैर्गणनायकैर्विहि
तमहार्हणाःसर्वर्तुकुसुमस्तबकफलकिसलयश्रियानम्यमानविटपलताविटपिभिरुपशुंभमानरुचिरकाननाश्रमायत
नवर्षगिरिद्रोणीषुतथाचामलजलाशयेषुविकचविविधनववनरुहामोदमुदितराजहंसजलकुक्कुटकारंडवसारसचक्र
वाकादिभिर्मधुकरनिकराकृतिभिरुपकूजितेषुजलक्रीडादिभिर्विचित्रविनोदैःसुललितसुरसुंदरीणांकामकलिल
विलासहासलीलाऽवलोकाकृष्टमनोदृष्टयःस्वैरंविहरंति १३ नवस्वपिवर्षेषुभगवान्नारायणोमहापुरुषःपुरुषाणां
तदनुग्रहायात्मतत्वव्यूहेनात्मनाऽद्यापिसन्निधीयते १४ इलावृतेतुभगवान्भवएकएवपुमान्नह्यन्यस्तत्रापरोनि
र्विशतिभवान्याःशापनिमित्तज्ञःयत्प्रवेक्ष्यतःस्त्रीभावस्तत्पश्चाद्वक्ष्यामि १५ भवानीनाथैःस्त्रीगणार्बुदसहस्रैरवरुध्य
मानोभगवतश्चतुर्मूर्तेर्महापुरुषस्यतुरीयांतामसींमूर्तिंप्रकृतिमात्मनःसंकर्षणसंज्ञामात्मसमाधिरूपेणसन्निधाप्यैतद
भिगृणन्भवउपाधावति १६ नरुहाणिनीरजानितेषामामोदेनमुदितैराजहंसादिभिर्मधुकरनिकराणांच आकृतिभिर्जातिविशेषै-
रुपकूजितेषुकामेनकलिलैःक्षुभितैर्विलासादिभिराकृष्टमनोदृष्टिश्चयेषांते १३ नवस्वपिवर्षेषुयेपुरुषास्तेषांतदनुग्रहायसन्त्वासौवक्ष्यमा-
णोऽनुग्रहस्तदर्थमात्मतत्वव्यूहेनस्वमूर्तिसमूहेनसंनिधीयतेसंनिहितोभवति १४ अपरःअर्वाचीनःपश्चान्नवमस्कंधे १५ भवानीनाथा-
स्वामिनीयेषांतैः स्त्रीगणानामर्बुदसहस्रैरवरुध्यमानः सर्वतः सेव्यमानः आत्मनः प्रकृतिंकारणमात्मनिसमाधिर्ध्यानंयस्यतेनरूपेणएतद-
क्ष्यमाणंमंत्रादिकमभिगृणन्जपन् १६ ५ ५ ५ ५ ५ ५

सर्वेषांगुणानांसंख्यानंप्रकाशोयस्मात् स्वयंतुअव्यक्तायअप्रमेयाय १७ हेभजन्यभजनीयत्वात्त्वांपरमेश्वरंभजइत्यन्वयः अरणंशरणंपादपं
कजंयस्यकृत्स्नस्यभगस्यऐश्वर्यादिषाड्गुण्यस्यपरमयनमाश्रयम् भक्तेषुअलमत्यर्थंभावितंप्रकटितंभूतभावनंस्वरूपंयेन भवापहंसंसार
हरम् भक्तेषुइत्यनुषंगः भवंभावयतीतितथातम् अर्थादभक्तेषुइतिद्रष्टव्यम् १८ ईश्वरत्वमुपपादयंस्तामसत्वेनप्रसक्तमनादरंवारयति-
नयस्येति निरीक्षमाणस्यापिदृष्टिर्मायागुणैर्विषयैश्चित्तवृत्तिभिः करणैश्चअण्वपिईषदपिनाज्यतेनलिप्यतेकिमर्थंनिरीक्षमाणस्यईशेइश
नायनियमनाय ईशनमीट् संपदादित्वाद्भावेक्विप् अत्रवैधर्म्यदृष्टांतः यथाअजितक्रोधवेगानांनोऽस्माकंदृष्टिरज्यतेनतथेति अतः आत्म-
नइंद्रियाणिजिगीषुः जेतुमिच्छुर्मुमुक्षुः तंकोनमन्येतनाद्रियेत १९ ननुस्त्रामद्याभ्यांमत्तस्यकुतोदृष्टिर्नाज्यतेतत्राह असतीदृष्टिर्यस्यतस्य
स्वमाययाक्षीवामत्तइवयोभयंकरः प्रतिभातिमध्वासवाभ्यामाताम्रलोचनइव नागवधूविमोहनेनतथाप्रतिभानंयुक्तमित्याह नेति पादार्चने-

श्रीभगवानुवाच ॐनमोभगवतेमहापुरुषायसर्वगुणसंख्यानायानंतायाव्यक्तायनमइति १७ भजेभज-
न्यारणपादपंकजंभगस्यकृत्स्नस्यपरंपरायणम् भक्तेष्वलंभावितभूतभावनंभवापहंत्वाभवभावमीश्वरम् १८
नयस्यमायागुणचित्तवृत्तिभिर्निरीक्षतोह्यण्वपिदृष्टिरज्यते ईशेयथानोजितमन्युरंहसांकस्तंनमन्येतजिगीषुरा
त्मनः १९ असद्दृशोयःप्रतिभातिमाययाक्षीवेवमध्वासवताम्रलोचनः ननागवध्वोऽर्हणईशिरेह्रियायत्पादयोः
स्पर्शनधर्षितेंद्रियाः २० यमाहुरस्यस्थितिजन्मसंयमंत्रिभिर्विहीनंयमनंतमृषयः नवेदसिद्धार्थमिवक्वचित्स्थितंभू
मंडलंमूर्द्धसहस्रधामसु २१ यस्याद्यआसीद्गुणविग्रहोमहान्विज्ञानधिष्ण्योभगवानजःकिल यत्संभवोऽहं-
त्रिवृतास्वतेजसावैकारिकंतामसमैंद्रियंसृजे २२

यस्यपादयोःस्पर्शनेनधर्षितंमोहितमिंद्रियंमनोयासांताःक्रियालज्जयाभुज
गर्हणेनईशिरेनशेकुः कस्तंनमन्येतेतिपूर्वेणैवान्वयः २० अस्यविश्वस्यस्थितिजन्मसंयमहेतुंयमाहुः अतएवत्रिभिः स्थित्यादिभिर्विहीनमनंतंच
यमाहुः ऋषयोमंत्राः छंदोऽनुरोधेनदीर्घपाठेऋकारोदेवमातालक्ष्मीःसाचऋषयश्चेत्यर्थः अनंतत्वंदर्शयति मूर्द्धसहस्रमेवधामानिस्थानानितेषु
क्वचिदेकदेशस्थितंभूमंडलंयोनवेदसिद्धार्थंसर्षपमिवतस्मैनमइतिचतुर्थेनान्वयः २१ तत्रजन्महेतुत्वंमहदादिद्वारेणप्रपंचयति तस्यगुणानभि-
नोमहान्नामविग्रहआसीत् विज्ञानंसत्त्वंधिष्ण्यमाश्रयोयस्यसः तस्यचित्तरूपत्वेनसत्वप्रधानत्वात्सएवकिलाधिदेवोवासुदेवाभेदविवक्षयाभग
वानजोब्रह्मायत्संभवः यस्माद्ब्रह्मणःसंभूतःअहंरुद्रःत्रिवृतात्रिगुणेनस्वतेजसास्वविभूतिरूपेणाहंकारेणवैकारिकंदेवतावर्गंतामसंभूतवर्गमैं-
द्रियमिंद्रियवर्गंचसृजेसृजामि २२

किंच एतेवयंमहदादयःसर्वेयस्यानुग्रहादिदंब्रह्मांडंसृजामः कथंभूताः यस्यमहात्मनोवशेस्थिताः संतः यतः सूत्रेणक्रियाशक्त्यायंत्रिताः प्रोताः शकुंताःपक्षिणइवलौकिकेनसूत्रेणवयमित्युक्तम् तानेवाह महानहंकारश्चवैकृतादयःपूर्वोक्तावर्गाश्च २३ स्थितिलयहेतुत्वंदर्शयन्प्रणमतियेननिर्मितामेतांमायामेवायंजनोऽजसावेदनतुतन्निस्तारणयोगमुपायंकर्हिचिदपिवेदेतिस्थितिहेतुत्वंदर्शितम् कीदृशीं कर्माण्येवपर्वाणिग्रंथयः तानिनयतिप्रापयतीतितथाताम् प्रलयहेतुत्वमाह विलीयतेऽस्मिन्निति विलयः उदेत्यस्मादितिउदयः विलयश्चोदयश्चात्मास्वरूपंयस्यतस्मैनमः २४ इतिपंचमेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः १७ अष्टादशेततोमेरोःपूर्वादिक्रमतस्त्रिषु त्रिषुचोत्तरवर्षेषुसेव्यसेवकक-

एतेवयंयस्यवशेमहात्मनःस्थिताःशकुंताइवसूत्रयंत्रिताः महानहंवैकृततामसेंद्रियाःसृजामसर्वेयदनुग्रहादिदम् २३ यन्निर्मितांकर्ह्यपिकर्मपर्वणींमायांजनोऽयंगुणसर्गमोहितः नवेदनिस्तारणयोगमंजसातस्मैनमस्तेविलयोदयात्मने २४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेसप्तदशोऽध्यायः १७ श्रीशुकउवाच तथाचभद्रश्रवानामधर्मसुतस्तत्कुलपतयःपुरुषाभद्राश्ववर्षेसाक्षाद्भगवतोवासुदेवस्यप्रियांतनुंधर्ममयींहयशीर्षाभिधानींपरमेणसमाधिनासन्निधाप्येदमभिगृणंतउपधावंति १ भद्रश्रवसऊचुः ॐनमोभगवतेधर्मायात्मविशोधनायनमइति २ अहोविचित्रंभगवद्विचेष्टितंघ्नंतंजनोऽयंहिमिषन्नपश्यति ध्यायन्नसद्यर्हिविकर्मसेवितुंनिर्हृत्यपुत्रंपितरंजिजीविषुः ३ वदंतिविश्वंकवयःस्मनश्वरंपश्यंतिचाध्यात्मविदोविपश्चितः तथाऽपिमुह्यंतितवाजमाययासुविस्मितंकृत्यमजंनतोऽस्मितम् ४

र्णनम् १ भद्रश्रवावर्षपतिः तस्यकुलपतयःसेवकमुख्याश्च १ भद्रश्रवसऊचुरितिप्राणभृतउपदधातीतिवद्गुणलक्षणयातद्योगाद्गणिपुलिंगसमवायन्यायेनबहुवचनम् २ अयंजनोमिषन्नपिपश्यन्नपि घ्नंतंहिंसंतंनपश्यतिनालोचयतीतिभगवद्विचेष्टितमेवतच्चविचित्रम् अदर्शनेलिंगम् पुत्रंबालंपितरंवृद्धंमृतंनिर्हृत्यदग्ध्वास्वयंतदुभयधनैर्जिजीविषतिजीवितुमिच्छति पाठांतरेतुछंदःसामंजस्यम् किंधर्माद्यर्थंनयर्हियतः असत्तुच्छंविषयसुखंसेवितुंविकर्मपापमेवध्यायन् ३ नन्वविद्वान्नपश्यतिकिमत्रचित्रंतत्राह नश्वरंवदंतिस्मशास्त्रतःपश्यंतिचसमाधौहेअजतथाऽपिमाययामुह्यंति एतच्चतवकृत्यंचेष्टितंसुविस्मितमतिचित्रमतःशास्त्रादिश्रमंविहायतंत्वामजंनतोऽस्मि ४ १८ १८ १८

इदमपरंचित्रवत्प्रतीयमानमपित्वयिनचित्रमित्याह विश्वोद्भवादिकर्म अकर्तुरपि अपगता आवृत् आवरणंयस्मात् तादृशस्यापिते अंगीकृ-
तंवेदेनत्वयितन्नचित्रंयतः मायया सर्वात्मनिकार्यकारणेस्रष्टरिकर्मयुक्तम् वस्तुतः सर्वव्यतिरिक्तेनिरुपाधावनावृततत्वमकर्तृत्वंचयुक्तम् ५
परमेश्वरत्वेनस्तुत्वाप्रस्तुतावतारचरितमाह वेदानिति तमसादैत्यरूपेणातिरस्कृतान् अपनीतान् नाचतुरंगश्चनृतुरंगौतद्रूपोविग्रहोयस्यक-
वयेब्रह्मणेतदर्थमवितथेहितायसत्यसंकल्पाय ६ उत्तरत्रप्रह्लादचरित्रे महापुरुषस्यगुणानांभाजनः आश्रयः दैत्यदानवकुलस्यतीर्थी-
करणंशीलमाचरितंचयस्य फलसंकल्पेनव्यवधानशून्यश्चासावनन्यश्चाव्यभिचारीयोभक्तियोगस्तेनउपास्तेसेवते ७ तेजसामपितेजसे

विश्वोद्भवस्थाननिरोधकर्मतेह्यकर्तुरंगीकृतमप्यपावृतः युक्तंनचित्रंत्वयिकार्यकारणेसर्वात्मनिव्यतिरिक्तेचव-
स्तुतः ५ वेदान्युगांतेतमसातिरस्कृतान्रसातलाद्योनृतुरंगविग्रहः प्रत्याददेवैकवयेऽभियाचतेतस्मैनमस्तेऽवि
तथेहितायतइति ६ हरिवर्षेचापिभगवान्नरहरिरूपेणास्ते तद्रूपग्रहणनिमित्तमुत्तरत्राभिधास्ये तद्दयितंरूपंमहा-
पुरुषगुणभाजनोमहाभागवतोदैत्यदानवकुलतीर्थीकरणशीलाचरितः प्रह्लादोऽव्यवधानानन्यभक्तियोगेनसह
तद्वर्षपुरुषैरुपास्ते इदंचोदाहरति ७ ॐनमोभगवतेनरसिंहायनमस्तेजस्तेजसेआविराविर्भववज्रनखवज्र
दंष्ट्रकर्माशयान्रंधयरंधयतमोग्रस ॐस्वाहाअभयमभयमात्मनिभूयिष्ठाॐक्ष्रौम् ८ स्वस्त्यस्तुविश्वस्यखलः
प्रसीदतांध्यायंतुभूतानिशिवंमिथोधिया मनश्चभद्रंभजतादधोक्षजेआवेश्यतांनोमतिरप्यहैतुकी ९ माऽगार-
दारात्मजवित्तबंधुषुसंगोयदिस्याद्भगवत्प्रियेषुनः यःप्राणवृत्त्यापरितुष्टआत्मवान्सिद्ध्यत्यदूरान्नतथेंद्रियप्रियः
१०

आविराविः अतिप्रकटोभववीप्सावा कर्माशयान् कर्मवासनाः कर्माश्रयानितिपाठेरागादीन् रंधयनिर्दह भूयिष्ठाः भूयाः ८ विश्वस्यस्वस्तिप्रा-
र्थनेखलस्यापिभवेत् तच्चसाधुपीडांविनानस्यात् अन्योऽन्यममंगलंध्यायतांचभूतानामन्योऽन्यघातंविनानभवेत् इत्याशंक्याह खलःप्रसीद
तु क्रौर्यंत्यजतु भूतानिचमिथःशिवमेवध्यायंतु तेषांमनश्चभद्रमुपशमादिकंभजतुनोऽस्माकमपिमतिः अपिशब्दात् भूतानांचमतिःअहैतु
कीनिष्कामासती ९ नःसंगःक्वापिमास्यात् यदिकथंचित्स्यात् तर्हिअगारादिषुमास्यात् किंतुभगवत्प्रियेष्वेव अगारादिसंगदोषमाह यइति
इंद्रियप्रियोगृहाद्यासक्तः १०

भगवत्प्रियसंगेगुणमाह येषांभगवत्प्रियाणांसंगात्लब्धंमुकुंदविक्रमंश्रुतिभिः श्रवणादिभिःसंस्पृशतांसेवमानानांपुंसामंतर्गतोऽजोमानसंमलं हरति कथंभूतंविक्रमम् निजमसाधारणंवीर्यंवैभवंप्रभावातिशयोयस्यतत्तीर्थंतुगंगादिमुहुःसंस्पृशतामंगजंमलंकेवलंहरतितान्कोवैनसेवेते-त्यन्वयः ११ मानसमलापगमफलमाह यस्येति अकिंचनानिष्कामामनःशुद्धोहरेर्भक्तिर्भवति ततश्चतत्प्रसादेसतिसर्वेदेवाःसर्वैर्गुणैर्धर्म-ज्ञानादिभिःसहतत्रसम्यगासतेनित्यंवसंति गृहाद्यासक्तस्यतुहरिभक्त्यसंभवात्कुतोमहतांगुणाःज्ञानवैराग्यादयोभवंति असतिविषयसु-खेमनोरथेनबहिर्धावतः १२ ननुहरिविमुखस्यगृहाद्यासक्तस्यापिलोकेमहत्त्वंदृश्यते सत्यंदृश्यतेतत्तूपहासास्पदमितिसहेतुकमाह हरिर्ही-ति यथाझषाणांमीनानामीप्सितंतोयमेवात्मातेनविनाजीवनाभावात् महानतिप्रसिद्धोऽपिगृहेयदिसज्जतेतदादंपतीनांमिथुनानांवृद्धादिष्व

यत्संगलब्धंनिजवीर्यवैभवंतीर्थंमुहुःसंस्पृशतांहिमानसम् हरत्यजोऽतःश्रुतिभिर्गतोऽगजंकोवैनसेवेतमुकुंदवि-
क्रमम् ११ यस्यास्तिभक्तिर्भगवत्यकिंचनासर्वैर्गुणैस्तत्रसमासतेसुराः हरावभक्तस्यकुतोमहद्गुणामनोरथेना
सतिधावतोबहिः १२ हरिर्हिसाक्षाद्भगवाञ्छरीरिणामात्माझषाणामिवतोयमीप्सितम् हित्वामहांस्तंयदिस-
ज्जतेगृहेतदामहत्त्वंवयसादंपतीनाम् १३ तस्माद्रजोरागविषादमन्युमानस्पृहाभयदैन्याधिमूलम् हित्वागृहंसं
सृतिचक्रवालंनृसिंहपादंभजताकुतोभयमिति १४ केतुमालेऽपिभगवान्कामदेवस्वरूपेणलक्ष्म्याःप्रियचि-
कीर्षयाप्रजापतेर्दुहितॄणांपुत्राणांतद्वर्षपतीनांपुरुषायुषाहोरात्रपरिसंख्यानानांयासांगर्भामहापुरुषमहास्त्रते
जसोद्वेजितमनसांविध्वस्ताव्यसवःसंवत्सरांतेविनिपतंति १५

पिप्रसिद्धंवयसैवकेवलंयत्महत्त्वंतदेवतस्यभवतिनतुज्ञानादि-ना मिथुनेषुतेषुवृध्यमानेषुस्त्रीभ्यःपुंसांमहत्त्वम् बालमिथुनेभ्यश्चवृद्धमिथुनानांमहत्त्वंयथेत्यर्थः १३ यस्मादेवंतस्मात्गृहंहित्वाऽकुतोभयंनृ-सिंहपादंभजतेत्यसुरानुपदिशति कीदृशंगृहम् रजस्तृष्णारागोऽभिनिवेशःरजआदीनांमूलंकारणमतएवसंसृतीनांजन्ममरणादीनांचक्र-वालंमंडलमविच्छेदोयस्मात् १४ केतुमालेऽपिकामदेवस्वरूपेणआस्तइतिशेषः किमर्थमास्ते अतआह लक्ष्म्याइति प्रजापतिःसंवत्सरः संवत्सरोवैप्रजापतिरितिश्रुतेः तस्यदुहितरोरात्र्यभिमानिन्योदेवताःपुत्राअदिवसाभिमानिनोदेवाःतेषांचप्रियंचिकीर्षया पुरुषायुषंवर्षशतंते-नयान्यहोरात्राणितैःपरिसंख्यानंगणनायेषांषट्त्रिंशत्सहस्राणामित्यर्थः यासांदुहितॄणांमहापुरुषस्यमहास्त्रंचक्रंतस्यतेजसा १५ ७

रमांरमयन्स्वीयानींद्रियाणिरमयते केनसाधनेनरमयन्तदाह अतीवस्फललितयागत्यायोविलासस्तेनविलसितोरुचिरोहासलेशोमंदस्मितंतत्स हितोऽवलोकएवलीलातयाकिंचिदुत्तंभितमुत्तुंगितंस्फंदरंयत्भ्रूमंडलंतेनस्फभगवदनारविंदंतस्यश्रिया १६ तद्भर्तृभिः दिवसाधिष्ठातृभिरुपेता- १७ सर्वैर्गुणविशेषैः श्रेष्ठवस्तुभिर्विलक्षितोलक्षीकृतआत्मायस्य आकूतीनांक्रियाणांचित्तीनांज्ञानानांचेतसांसंकल्पाध्यवसायादीनांविशेषा- णांतत्तद्विषयाणांषोडशकलाअंशाएकादशेंद्रियपंचविषयलक्षणायस्यछंदोमयायवेदोक्तकर्मप्राप्यायअन्नमयायअन्नोपष्टम्भ्यत्वात्-

अतीवस्फललितगतिविलासविलसितरुचिरहासलेशावलोकलीलयाकिंचिदुत्तंभितस्फंदरभ्रूमंडलस्फभगवद नारविंदश्रियारमांरमयन्निंद्रियाणिरमयते १६ तद्भगवतोमायामयरूपंपरमसमाधियोगेनरमोदेवीसंवत्सर- स्यरात्रिषुप्रजापतेर्दुहितृभिरुपेताऽहस्सुचतद्भर्तृभिरुपास्तेइदंचोदाहरति १७ ॐ ह्रांह्रींह्रूं ओंनमोभगवतेहृ- षीकेशायसर्वगुणविशेषैर्विलक्षितात्मने आकूतीनांचित्तीनांचेतसांविशेषाणांचाधिपतयेषोडशकलायछंदोमयान्न मयायामृतमयायसर्वमयायसहसेओजसेबलायकांतायकामायनमस्तेउभयत्रभूयात् १८ स्त्रियोव्रतैस्त्वाहृषी केश्वरंस्वतोह्याराध्यलोकेपतिमाशासतेऽन्यम् तासांनतेवैपरिपांत्यपत्यंप्रियंधनायूंषियतोऽस्वतंत्राः १९ स- वैपतिःस्यादकुतोभयःस्वयंसमंततःपातिभयातुरंजनम् सएकएवेतरथामिथोभयंनैवात्मलाभादधिमन्यते परम् २०

अमृतमयायपरमानंदाविष्कारत्वात् सर्वमयायसर्वविषयत्वात् सहसेओजसेबलायतद्धेतुत्वात् १८ त्वत्कामेनैवत्व त्सेवकत्वादहंकृतार्थोऽस्मि अन्यकामनयातुत्वामर्चंत्योनपरिपूर्णमनोरथाःस्युरित्याह स्त्रियइति स्वतएवहृषीकाणामीश्वरंपतिंसंतं- त्वामाराध्ययाःस्त्रियोऽन्यंपतिंप्रार्थयंतेपतिकामानांहिकामाराधनंव्रतेषुप्रसिद्धंतासामपत्यादीनितेपतयोनपातुंशक्ताः १९ अतस्तेपत यएवनभवंतीत्याह सवाइति सचेवंभूतःपतिः भवानेकएवनान्योयोभवानात्मलाभात् परमन्यदधिकंनमन्यतइतरथाऽन्याधीनस्फस्व- स्यनस्वतंत्रता स्वतंत्रनानात्वेचमंडलेश्वराणामिवमिथोभयंस्यादित्यर्थः २० ७ ७ ७ ७

किंच निष्कामभजने ऽप्रार्थिता एव सर्वे कामा भवंति सकामभजने तु कामितमात्रमनित्यं चेत्याह यास्त्विति तस्य उक्तलक्षणस्य तव पादसरोरुह-स्यार्हणं पूजामेव कामयेत् न फलांतरं सा अखिलेषु कामेषु लंपटा सर्वान्कामान्प्राप्नोतीत्यर्थः ईप्सितमीप्सितो फलांतरमाप्तुमपेक्षितः सन् अ-र्चितश्चेत्तर्हि तदेवैकं राशिं ददासि किंच यद्यतः फलभोगानंतरं भग्नायाच्वायाचितो ऽर्थो यस्याः सा प्रतप्यते दुःखं प्राप्नोतीति तदेव राशिं न तु नि-त्यम् २१ ननु ममार्हणे कुतः सर्वकामप्राप्तिः त्वमेव कामार्थिभिः सेव्यसे अत आह मत्प्राप्तये ब्रह्मादयस्तपस्तप्यंते कुर्वंति कथंभूताः ऐंद्रियेकरते धियेषामलुक्समासः तया ऽपि भवत्पादपरायणादृते मां न विदंति मत्कटाक्षविलसितविभूतिं न लभंत इत्यर्थः यतः त्वय्येव हृदयं यस्याः सा ऽहं त्व

यातस्य ते पादसरोरुहार्हणं निकामयेत्सा ऽखिलकामलंपटा तदेव रासीप्सितमीप्सितो ऽर्चितो यद्भग्नयाच्ञा भगवा-न्प्रतप्यते २१ मत्प्राप्तये ऽजेशसुरासुरादयस्तप्यंत उग्रं तप ऐंद्रियेधियः ऋते भवत्पादपरायणान्न मां विंदंत्यहं त्वद्धृदया यतो ऽजित २२ स त्वं ममाप्यच्युत शीर्ष्णि वंदितं कराम्बुजं यत्त्वदधायि सात्वताम् बिभर्षि मां लक्ष्म वरे-ण्य मायया क ईश्वरस्येहितमूहितुं विभुरिति २३ रम्यके च भगवतः प्रियतमं मात्स्यमवताररूपं तद्वर्षपुरुषस्य म-नोः प्राक्प्रदर्शितम् स इदानीमपि महता भक्तियोगेनाराधयतीदं चोदाहरति २४ ओं नमो भगवते मुख्यतमाय न मः सत्त्वाय प्राणायौजसे सहसे बलाय महामत्स्याय नम इति २५ अंतर्बहिश्चाखिललोकपालकैरदृष्टरूपो विचर स्युरुस्वनः स ईश्वरस्त्वं य इदं वशेनयन्नाम्ना यथा दारुमयीं नरः स्त्रियम् २६

त्परतंत्रत्वात् त्वदनुवर्तिनमेव विलोकयामि नान्यमित्यर्थः २२ इदानीं कृपां प्रार्थयते स त्वमिति यद्भजनं विना न कश्चित्पुरुषार्थः स त्वम् त्वदिति त्वया यत्कराम्बुजं सात्वतां भक्तानां शी-र्ष्णि अधायि कृपया न्यस्तं तन्ममापि शीर्ष्णि निधेहीति शेषः कथंभूतं वंदितं सर्वकामवर्षित्वेन सद्भिः स्तुतम् न च मयि तवानादरः यतः हे वरेण्य मां वक्षसि लक्ष्म बिभर्षि अहो चित्रमेतत् मयि केवलमादरमात्रं भक्तेषु तु परमा कृपा अत ईश्वरस्य तव यत् मायया ईहितं तत्को वितर्कयितुं समर्थः २३ २४ सत्त्वाय सत्त्वप्रधानाय मुख्यतमाय प्राणाय सूत्रात्मने २५ उरुः स्वनो वेदात्मको नादो यस्य यः इदं विश्वं ब्राह्मणादिनाम्ना विधिनिषेधात्मकेन तंत्रेण वशे अनुयन् नियमितवान् स त्वमीश्वरः तथा च श्रुतिः तस्य वाक्तंतिर्नामानि दामानीति २६ ७ ७ ७

नन्विंद्रादयोवशंनयंतिलोकपालत्वात्कुतोऽहंतत्राह यमिति मत्सरएवज्वरोयेषांतेयंहित्वाद्विपदः चतुष्पदः सरीसृपंजंगमंस्थाणुस्थावरंचयदत्रदृश्यते-
तत्किंचिदपिपातुंनशक्ताः सत्वमेवप्राणरूपेणपालकईश्वरश्चेत्यर्थः तथाचश्रुतिः ताअहिंसंताहमुक्थमस्म्यहमुक्थमस्म्यहमुक्थमस्मीत्यादि
२७ अवतारचरितमाह भवानूइमांक्षोणींमयामनुनासहमत्स्याहितांधृत्वेत्यध्याहारः ऊर्मिमालावतिप्रलयार्णवे ओजसाक्रमतेविचरति यद्वा
पातुमित्यस्यानुषंगः क्षोणींपातुंक्रमतेउत्सहतइत्यर्थः यतः अजः कीदृशीम् ओषधीनाम् वीरुधानांचनिधिमाश्रयभूताम्तस्मैनमः जगतोयः
प्राणगणास्तस्यात्मनेनियंत्रे २८ तत्प्रियतमांतांप्रियतनुम् २९ अकूपारायकूर्मायसर्वः संपूर्णः सत्त्वगुणोविशेषणंयस्य नउपलक्षितंस्थानं-

यंलोकपालाःकिलमत्सरज्वराहित्वायतंतोऽपिपृथक्समेत्यच पातुंनशेकुर्द्विपदश्चतुष्पदः सरीसृपंस्थाणु-
यदत्रदृश्यते २७ भवान्युगांतार्णवऊर्मिमालिनिक्षोणीमिमामोषधिवीरुधांनिधिम् मयासहोरुक्रमते-
जओजसातस्मैजगत्प्राणगणात्मनेनमइति २८ हिरण्मयेऽपिभगवान्निवसतिकूर्मतनुंबिभ्राणस्तस्य-
तत्प्रियतमांतनुमर्यमासहवर्षपुरुषैःपितृगणाधिपतिरुपधावतिमंत्रमिमंचानुजपति २९ ॐनमोभगवतेअकू
पारायसर्वसत्त्वगुणविशेषणायनोपलक्षितस्थानायनमोवर्ष्मणेनमोभूम्नेनमोनमोऽवस्थानायनमस्ते ३० यद्रू-
पमेतन्निजमाययाऽर्पितमर्थस्वरूपंबहुरूपरूपितम् संख्यानयस्यास्त्ययथोपलंभनात्तस्मैनमस्तेव्यपदेशरूपिणे
३१ जरायुजंस्वेदजमंडजोद्भिदंचराचरंदेवर्षिपितृभूतमैंद्रियम् द्यौःखंक्षितिःशैलसरित्समुद्रद्वीपग्रहर्क्षेत्यभिधे
यएकः ३२

यस्यवारिचरत्वात् वर्ष्मणेवर्ष्मीयसेकालानवच्छिन्नाय भूम्नेसर्वगताय अवस्थानाय आधाराय ३० निजमाययाऽ
र्पितंप्रकाशितमेतदर्थस्वरूपंदृश्यंपृथिव्यादियस्यैवरूपम् यतःपृथङ्नास्ति कथंभूतम् बहुभिः रूपैरूपितंनिरूपितंयस्यचसंख्यानास्ति कु
तः अयथामिथ्यैवोपलंभनात् नहिमरीचिजलमेतावदिति संख्यातुंशक्यते अव्यपदेशरूपिणेअनिरुक्तप्रपंचाकाराय ३१ बहुरूपत्वंद
र्शयंस्तस्येश्वरादव्यतिरेकमाह जरायुजेति द्वीपग्रहर्क्षमित्यभिधेयस्त्वमेवैकः नत्वद्व्यतिरिक्तोऽस्ति सर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिश्रुतेरित्य-
र्थः ३२ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

सप्रपंचतामनूद्यतन्निरासेनप्रणमति यस्मिन्निति असंख्येया अनंताविशेषायेषांतानिनामानिरूपाण्याकृतयश्चयस्यतादृशेयस्मिन्नल्पकविभिः कपिलादिभिरियंचतुर्विंशत्यादिसंख्याकल्पितासतीययातत्त्वदृशायेनतत्त्वज्ञानेनापनीयतेतस्मैसांख्यसिद्धांतरूपायनमः परमार्थरूपायेतिवा ३३ एषाभूरुपधावतिहेत्यन्वयः ३४ मंत्रैस्तत्त्वेनलिंग्यतेज्ञायतेतथातस्मै यज्ञाअयूपाः क्रतवः सयूपाः तद्रूपाय अतएवमहालो ऽध्वरा अवयवभूतायस्यकर्मणाशक्लायशुद्धाययज्ञानुष्ठात्रेत्रियुगायकृतयुगेयज्ञाभावात् यद्वाकलियुगेछन्नत्वात् ३५ कवयोविद्वांसः विपश्चितोनिपुणाः गुणेषुदेहेंद्रियादिषुमथ्नंतिविचिन्वंति मथ्नाविवेकसाधनेनमनसाक्रियार्थैः कर्मभिः तत्फलैश्चगूढमप्रकाशमानंदिदृक्षवः

यस्मिन्नसंख्येयविशेषनामरूपाकृतौकविभिः कल्पितेयम् संख्यायायातत्त्वदृशाऽपनीयतेतस्मैनमः सांख्यनिदर्शनायतइति ३३ उत्तरेषुचकुरुषुभगवान्यज्ञपुरुषः कृतवराहरूपआस्ते तंतुदेवीहैषाभूः सहकुरुभिरस्खलितभक्तियोगेनोपधावति इमांचपरमामुपनिषदमावर्त्तयति ३४ ॐनमोभगवतेमंत्रतत्त्वलिंगाययज्ञक्रतवेमहाऽध्वरावयवायमहापुरुषायनमः कर्मशुक्लायत्रियुगायनमस्ते ३५ यस्यस्वरूपंकवयोविपश्चितोगुणेषुदारुष्विवजातवेदसम् मथ्नंतिमथ्नामनसादिदृक्षवोगूढंक्रियाऽर्थैर्नमईरितात्मने ३६ द्रव्यक्रियाहेत्वयनेशकर्तृभिर्मायागुणैर्वस्तुनिरीक्षितात्मने अन्वीक्षयाऽंगातिशयात्मबुद्धिभिर्निरस्तमायाकृतयेनमोनमः ३७ करोतिविश्वस्थितिसंयमोदयंयस्येप्सितंनेप्सितमीक्षितुर्गुणैः मायायथाऽयोभ्रमतेतदाश्रयंग्राव्णोनमस्तेगुणकर्मसाक्षिणे ३८

एवंमथनेनेरितः प्रकटितआत्मास्वरूपंयस्यतस्मैनमः ३६ मथनमेवदर्शयन्नाह द्रव्यंविषयः क्रियाइंद्रियव्यापारः हेतुर्देवता अयनंदेहः ईशः कालः कर्ताअहंकारः एतैर्माययागुणैः कार्यरूपलक्षणैः वस्तुत्वेननिरीक्षितोयआत्मातस्मै अन्वीक्षयाविचारेणअंगैर्यमनियमादिभिः अतिशयात्मानिश्चयवतीबुद्धिर्येषांतैः निरस्तामायानिमित्ताआकृतिर्यस्मात्तस्मै ३७ तदेवंनिर्गुणरूपेणनत्वापरमेश्वररूपेणप्रणमति करोतीति यस्येक्षितुर्जीवार्थमीप्सितमत्यंतानिच्छायामीक्षणायोगात् स्वार्थंतुनेप्सितंविश्वस्थित्यादिस्वगुणैर्मायाकरोति तस्याजडत्वेऽपीश्वरसन्निधानात्मवृत्तिंदृष्टांतेनाह यथाअयोलोहंग्राव्णोअयस्कांतान्निमित्तात्भ्रमतेतदाश्रयंतदभिमुखंसत् गुणानांकर्मणांजीवादृष्टानांचसाक्षिणेतस्मैतेनमः ३८

अवतारचरितमाह प्रमथ्येति योजगतामादिः कारणभूतः सूकरः सांपृथ्वीमग्रदंष्ट्रे दंष्ट्राऽग्रेकृत्वारसातलादारभ्यउदन्वतः प्रलयार्णवात् इभो-
गजइवनिरगात् ततश्चमतिगजतुल्यंदैत्यंप्रमथ्ययःक्रीडन्स्थितः तंविभुंप्रणताऽस्मीत्यन्वयः ३९ इतिपंचमेटीकायांअष्टादशोऽध्यायः
१८ ऊनविंशेकिंपुरुषे भारतेचोपवर्ण्यते सेव्यसेकभावश्चभारतश्रैष्ठ्यमेवच १ किंपुरुषवर्षइति भर्ताचासौभगवांश्चतस्यकथाम् १
२ आर्याणिलक्षणानिशीलंव्रतंचयस्मिन् उपशिक्षितात्मनेसंयतचित्ताय उपासितोऽनुसृतोलोकोयेनसाधुवादः साधुत्वप्रसिद्धिः तस्य
निकषणायनिकषाश्मवन्निर्द्धारस्थानायपरमसीम्नइत्यर्थः ३ श्रीरामंपरमार्थरूपेणप्रणमति यदेकंवेदांतेषुप्रसिद्धंतत्त्वंतत्प्रपद्येतत्कथंभूतम्

प्रमथ्यदैत्यंप्रतिवारणंमृधेयोमांरसायाजगदादिसूकरः कृत्वाऽग्रदंष्ट्रेनिरगादुदन्वतः क्रीडन्निवेभः प्रणताऽस्मि
तंविभुमिति ३९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभुवनकोशवर्णनंनामाऽष्टादशोऽध्यायः १८
श्रीशुकउवाच किंपुरुषेवर्षेभगवंतमादिपुरुषंलक्ष्मणाग्रजंसीताऽभिरामंतच्चरणसन्निकर्षाभिरतः पर-
मभागवतोहनुमान्सहकिंपुरुषैरविरतभक्तिरुपास्ते १ आर्ष्टिषेणेनसहगंधर्वैरनुगीयमानांपरमकल्याणींभर्तृ
भगवत्कथांसमुपशृणोतिस्वयंचेदंगायति २ ॐनमोभगवतेउत्तमश्लोकायनमआर्यलक्षणशीलव्रतायनमउ
पशिक्षितात्मनेउपासितलोकायनमःसाधुवादनिकषणायनमोब्रह्मण्यदेवायमहापुरुषायमहाराजायनमइति ३
यत्तद्विशुद्धानुभवमात्रमेकंस्वतेजसाध्वस्तगुणव्यवस्थम् प्रत्यक्प्रशांतंसुधियोपलंभनंह्यनामरूपंनिरहंप्रपद्ये
४ मर्त्यावतारस्त्विहमर्त्यशिक्षणंरक्षोवधायैवनकेवलंविभोः कुतोऽन्यथास्यूरमतःस्वआत्मनः सीताकृतानि-
व्यसनानीश्वरस्य ५ विशुद्धश्चासावनुभवश्चसएवमात्रास्वरूपंयस्य विशुद्धत्वेहेतुः प्रशांतम् तत्रापिहेतुः स्वतेजसास्वरूपप्र-
काशेनध्वस्ताः गुणानांविविधाजाग्रदाद्यवस्थायस्मिन् अनुभवमात्रत्वेहेतुः प्रत्यक्दृश्यादन्यत् तत्कुतः अनामरूपम् ननुवस्तुतएवंभू
तस्यापिजीवस्योक्तसर्वविपर्ययोदृश्यतेतत्राह निरहमहंकाराभावात् नतथावैपरीत्यमित्यर्थः ननुश्रीरामस्यरूपंनैवंप्रतीयतेतत्राह सुधि-
यापुंसाउपलभ्यतइत्युपलंभनंशुद्धचित्तेनब्रह्मत्वेनैवोपलभ्यतइत्यर्थः ४ कथंतर्हिदशरथपुत्रत्वंतत्राह विभोर्मर्त्यावतारस्तुरक्षसोरावण
स्यवधाय तस्यमनुष्यादन्यतोऽवध्यत्वात् नकेवलमेतावत्किंतुइहसंसारेस्त्रीसंगादिकृतदुःखंदुर्वारमितिमर्त्यानांशिक्षणंचशिक्षार्थमपीत्य
र्थः अन्यथास्वेस्वरूपेरममाणस्यजगदात्मनः सीताविरहकृतानिव्यसनानिइतिकुतःस्युः ५ ७ ७ ७

विषयासक्तस्य भावेन व्यसनानर्हत्वमुपपादयति नवैसभगवान्त्रिलोक्यांक्वापिसक्तः यत आत्मवतांधीराणामात्मासुहृत्तमश्च अतोनस्त्रीकृतं मोहंप्राप्नुयात् नलक्ष्मणंचेति देवदूतेनश्रीरामंमंत्रयताविज्ञापितमत्रागतस्त्वयावध्यइति तदैवद्वारिस्थितंलक्ष्मणंदुर्वाससमागतंविज्ञापयितुं प्रविष्टंहंतुंप्रतिज्ञायतस्यवसिष्ठवाक्यात्त्याजितश्चनयुज्यतइत्यर्थः ६ अतः श्रीरामएवसर्वैः सेव्यइतिवक्तुंनतस्यतोषहेतुः सत्कुलजन्मादिकिंतुभ क्तिरेवेत्याह नजन्मेति महतः पुरुषाज्जन्ममहतः श्रीरामस्यतोषहेतुः सौभगंसौंदर्यमाकृतिर्जातिः यद्यस्मात्तैर्जन्मादिभिर्विसृष्टानत्यक्तानपि नोऽस्मान्वनौकसः बत अहो लक्ष्मणस्याग्रजोऽपिसखित्वेकृतवान् ७ तस्मात्सुरोवाअन्योवायःकोऽपिश्रीराममेवसर्वप्रकारेणभजेत्सुकृतज्ञम-

नवैसआत्मात्मवतांसुहृत्तमः सक्तस्त्रिलोक्यांभगवान्वासुदेवः नस्त्रीकृतंकश्मलमश्नुवीतनलक्ष्मणंचापिवि
हातुमर्हति ६ नजन्मनूनंमहतोनसौभगंनवाङ्नबुद्धिर्नाकृतिस्तोषहेतुः तैर्यद्विसृष्टानपिनोवनौकसश्चकार-
सख्येबतलक्ष्मणाग्रजः ७ सुरोऽसुरोवाप्यथवानरोनरः सर्वात्मनायःसुकृतज्ञमुत्तमम् भजेतराममनुजा
कृतिंहरिंयउत्तराननयत्कोसलान्दिवमिति ८ भारतेऽपिवर्षेभगवान्नरनारायणाख्य आकल्पान्तमुपचित-
धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्योपशमोपरमात्मोपलम्भनमनुग्रहायात्मवतामनुकम्पयातपोऽव्यक्तगतिश्चरति ९ तंभग-
वान्नारदोवर्णाश्रमवतीभिर्भारतीभिः प्रजाभिर्भगवत्प्रोक्ताभ्यांसांख्ययोगाभ्यांभगवदनुभावोपवर्णनंसावर्णे-
रुपदेक्ष्यमाणःपरमभक्तिभावेनोपसरतिइदंचाभिगृणाति १० ॐनमोभगवतेउपशमशीलायोपरतानात्म्या-
यनमोऽकिंचनवित्तायऋषिऋषभायनरनारायणायपरमहंसपरमगुरवेआत्मारामाधिपतयेनमोनमइति ११
गायतिचेदम् कर्तास्यसर्गादिषुयोनबध्यतेनहन्यतेदेहगतोऽपिदैहिकैः द्रष्टुर्नदृग्यस्यगुणैर्विदूष्यतेतस्मैनमोऽस-
क्तविविक्तसाक्षिणे १२

स्वीयस्यापिभजनेबहुमानिनम् उत्तरान्कोसलान् अयोध्यावासिनः ८ उपचितैर्धर्मादिभिरात्मोपलम्भनंलक्ष्यते येनतत्तपश्चरति तत्रउपशमः इंद्रियाणांसंयमः उपरमोनिरहंकारता आत्मवतामनुग्रहायनस्वार्थम् ईश्वरत्वात् ९ भगवदनुभावउपवर्ण्य तेयेनयंतत्सांख्येनतत्सावर्णेः मनोः उपसरतिसेवते १० उपरतानात्म्यायनिरहंकाराय ११ असक्तश्चासौविविक्तश्चसाक्षीचतस्मैनमः अस क्तत्वंदर्शयति अस्यविश्वस्यसर्गादिषुकर्ताऽपियोनबध्यते अहंकर्तेतिनमन्यते विविक्तत्वमाह देहगतोऽपिदैहिकैः क्षुत्पिपासादिभि र्योनहन्यतेनाभिभूयते साक्षित्वमाह यस्यद्रष्टुरपिसतोदृष्टिर्गुणैर्दृश्यैर्नविदूष्यतेनविक्रियते १२ ७. ७. ७.

योगकौशलंनिरूपयन् योगंप्रार्थयते इदमितित्रिभिः हेयोगेश्वरहिरण्यगर्भायद्योगनैपुण्यंजगादइदमेवतत् किंजन्मप्रभृतिभक्त्याअंतकालेपु-
मांस्त्वयिमनोधारयेदितियत् कथंभूतः सन् उज्झितंदुष्कलेवरंतदभिमानोयेन १३ अन्यथातस्यशास्त्राभ्यासादिश्रमोव्यर्थइत्याह ऐहिका-
मुष्मिककामेषुलंपटोमूर्खः स्रुतादिषुयोगक्षेमंचिंतयन् कुत्सितस्यकलेवरस्यात्ययात्मृत्योः शंकेततयाविद्वानपिसन्यः शंकेततस्ययत्नः श्रम-

इदंहियोगेश्वरयोगनैपुणंहिरण्यगर्भोभगवान्जगादयत् यदंतकालेत्वयिनिर्गुणेमनोभक्त्यादधीतोज्झितदु-
ष्कलेवरः १३ यथैहिकामुष्मिककामलंपटः स्रुतेषुदारेषुधनेषुचिंतयन् शंकेतविद्वान्कुकलेवरात्ययाद्यस्तस्य
यत्नः श्रमएवकेवलम् १४ तन्नः प्रभोत्वंकुकलेवरार्पितांत्वन्माययाऽहंममतामधोक्षज भिंद्यामयेनाशुवयं-
स्रुदुर्भिदांविधेहियोगंत्वयिनः स्वभावजमिति १५ भारतेऽप्यस्मिन्वर्षेसरिच्छैलाः संतिबहवः मलयोमंगलप्र-
स्थोमैनाकस्त्रिकूटऋषभः कूटकः कोल्लकः सह्योदेवगिरिऋष्यमूकः श्रीशैलोवेंकटः महेंद्रोवारिधारोविंध्यः शु-
क्तिमानृक्षगिरिः पारियात्रोद्रोणश्चित्रकूटोगोवर्द्धनोरैवतकः ककुभोनीलोगोकामुखइंद्रकीलः कामगिरिरिति-
चान्येचशतसहस्रशः शैलास्तेषांनितंबप्रभवानदानद्यश्चसंत्यसंख्याताः १६ एतासामपोभारत्यः प्रजानाम-
भिरेवपुनंतीनामात्मनाचोपस्पृशंति १७ चंद्रवशाताम्रपर्णीअवटोदाकृतमालावैहायसीकावेरीवेणीपयस्वि
नीशर्करावर्तातुंगभद्राकृष्णावेण्याभीमरथीगोदावरीनिर्विंध्यापयोष्णीतापीरेवासुरसानर्मदाचर्मण्वतीसिंधुः
अंधः शोणश्चनदौमहानदीवेदस्मृतीऋषिकुल्यात्रिसामाकौशिकीमंदाकिनीयमुनासरस्वतीदृषद्वतीगोम-
तीसरयूरोधस्वतीसप्तवतीसुषोमाशतद्रूश्चंद्रभागामरुद्वृधावितस्ताअसिक्नीविश्वेतिमहानद्यः १८

एव १४ यस्मादिदुषोऽपीयमेवदशा तत्तस्माद्धेप्रभोअधोक्षज त्वमेवनोयोगंविधेहि कीदृशंत्वयिस्वभावजंसहजवासनारूपंयेनयोगेन
वयंत्वन्माययानः कुकलेवरेअर्पितामहंममतांशीघ्रंभिंद्यामत्यजेमदुर्भिदामुपायांतरैः सर्वथात्यक्तुमशक्याम् १५ इलावृतवदस्मि-
न्नपिवर्षेसरितः शैलाश्चसंति नितंबप्रभवाः तटेभ्यः संभूताः १६ आत्मनाचदेहेनाप्युपस्पृशंति १७ १८ ६९ ६९

लब्धजन्मभिरेभिः पुरुषैः सात्विकादिस्वकृतेन कर्मणा दिव्यादिगतय आत्मनो विधीयन्ते साध्यन्ते हि यस्मात् सर्वा एव गतयः कर्मानुसारेण सर्वेषां भवन्ति यस्य वर्णस्य यद्विधानं मोक्षप्रकारः संन्यासवनस्थत्वादि तदनतिक्रमेणास्मिन्नेव वर्षे नृणामपवर्गश्च भवति एतच्च कर्मादिबहुसाधनसंभवाभिप्रायेणोक्तम् नत्वन्यत्रापवर्गाभावेन तदुपर्यपि बादरायण संभवादिति देवानामपि मोक्षस्य सूचितत्वात् १९ अपवर्गस्वरूपमाह यो:साविति अनात्म्ये आत्मनि भवमात्म्यं रागादि तद्रहिते अनिरुक्ते वाचामगोचरे अनिलयने अनाधारे अनन्यनिमित्तो:हेतुको भक्तियोग एव लक्षणं स्वरूपं यस्य कथं भवति नानागतीनां निमित्तं यो:विद्याग्रंथिः तस्य रंधनं छेदनं तद्द्वारेण महापुरुषपुरुषा विष्णुभक्तास्तैः प्रकृष्टः संयोगो यदा भवति तदा २० एतदेव मानुष्यमेव सर्वपुरुषार्थसाधनं गायंति अमीषामेभिः उतस्वित् अथवा स्वयमेव साधनं विनैव हरिरेषां प्रसन्नो यैः नृ-

अस्मिन्नेव वर्षे पुरुषैर्लब्धजन्मभिः शुक्ललोहितकृष्णवर्णेन स्वारब्धेन कर्मणा दिव्यमानुषनारकगतयो बह्व्य आत्मन आनुपूर्व्येण सर्वा ह्येव सर्वेषां विधीयंते यथावर्णविधानमपवर्गश्चापि भवति १९ यो:सौ भगवति सर्वभूतात्मन्यनात्म्ये:निरुक्ते:निलयने परमात्मनि वासुदेवे:नन्यनिमित्तभक्तियोगलक्षणो नानागतिनिमित्ता:विद्याग्रंथिरंधनद्वारेण यदा हि महापुरुषपुरुषप्रसंगः २० एतदेव हि देवा गायंति अहो अमीषां किमकारि शोभनं प्रसन्न एषां स्विदुत स्वयं हरिः यैर्जन्म लब्धं नृषु भारताजिरे मुकुंदसेवौपयिकं स्पृहा हि नः २१ किं दुष्करैर्नः क्रतुभिस्तपोव्रतैर्दानादिभिर्वा द्युजयेन फल्गुना न यत्र नारायणपादपंकजस्मृतिः प्रमुष्टा:तिशयेंद्रियोत्सवात् २२ कल्पायुषां स्थानजयात्पुनर्भवात् क्षणायुषां भारतभूजयो वरम् क्षणेन मर्त्येन कृतं मनस्विनः संन्यस्य संयांत्यभयं पदं हरेः २३ न यत्र वैकुंठकथासुधापगा न साधवो भागवतास्तदाश्रयाः न यत्र यज्ञेशमखा महोत्सवाः सुरेशलोको:पि न वै स सेव्यताम् २४

एवंभूतस्य पुण्यस्य दुष्करत्वात् भारताजिरे भारतांगणे नः केवलं स्पृहैव यत्र तन्मुकुंदसेवोपयोगि नृषु जन्म यैर्लब्धम् २१ स्पृहामेवाह किमित्यादि अस्माभिः दुष्करैः क्रत्वादिभिर्नः फल्गुना तुच्छेन द्युजयेन स्वर्गप्राप्त्या किं न किंचित्फलम् कुतः यत्र नारायणपादपंकजस्मृतिर्नास्ति प्रमुष्टा अतिशयितानामिंद्रियाणामुत्सवात् भोगात् प्रमुष्टा भृत् २२ क्षणमेवायुर्येषाम् वरत्वे हेतुः मर्त्येनापि देहेन क्षणेनैव कालेन कृतं कर्म संन्यस्य हरेः पदं सम्यग्यांति २३ अतः यत्र वैकुंठकथाः सुधानद्यो न संति तदाश्रयाः कथापगाश्रयाः महांतो नृत्यादिपुत्सवा येषु नादगायत्रीगान रूपात्मपूजाः सः सुरेशस्य ब्रह्मणो:पि लोको न सेव्यताम् २४

अमुमुक्षून्नरान्निंदति प्राप्ताइति ज्ञानंचतदर्थाः क्रियाश्चतदर्थानिद्रव्याणिचतेषांकलापेनसंभृतांपूर्णाम् अपुनर्मृतायमोक्षाय वनौकाइवव-
नौकसः पक्षिणोयथालुब्धकात्मुक्ताअपिपुनर्यदितस्मिन्नेववृक्षेप्रमत्ताविहरंतितर्हियथाबध्यंतेतद्वत् २५ अहोभारतवासिनांभाग्यमि-
त्याहुः यैरिति अग्नयेजुष्टंनिर्वपामिइंद्रायजुष्टंनिर्वपामीत्येवंभागशोनिरुप्तंपृथक्कृतंकथंविधिनाप्रकारेणमंत्रेणचवस्तुतश्चरुपुरोडाशादि
भेदेनद्दष्टंदेवतामुद्दिश्यत्यक्तंनिरुप्तंचममेदमितिस्वीकृत्यत्यागानंतरमश्नातीत्यर्थः पृथक्इंद्रादिनामभिराहुतः आहूतः आशिषांप्रभुः स्वयं
पूर्णोऽपिहरिः २६ तत्रापिनिष्कामाः कृतार्थाइत्याहुः सत्यमिति प्रार्थितः सन्नर्थितंददातीतिसत्यंतथाऽपिपरमार्थदानभवत्येव यद्यस्मात्

प्राप्तानृजातिंत्विहयेचजंतवोज्ञानक्रियाद्रव्यकलापसंभृताम् नवैयतेरन्नपुनर्मृतायतेभूयोवनौकाइवयांतिबंधन
म् २५ यैः श्रद्धयाबर्हिषिभागशोहविर्निरुप्तमिष्टंविधिमंत्रवस्तुतः एकः पृथङ्नामभिराहुतोमुदागृह्णातिपूर्णः-
स्वयमाशिषांप्रभुः २६ सत्यंदिशत्यर्थितमर्थितोनृणांनैवार्थदोयत्पुनरर्थितायतः स्वयंविधत्तेभजतामनिच्छता
मिच्छापिधानंनिजपादपल्लवम् २७ यद्यत्रनः स्वर्गसुखावशेषितंस्विष्टस्यसूक्तस्यकृतस्यशोभनम् तेनाज
नाभेस्मृतिमज्जन्मनः स्याद्वर्षेहरिर्यद्भजतांशंतनोति २८ श्रीशुकउवाच जंबुद्वीपस्यचराजन्नुपद्वीपा
नष्टौहैकउपदिशंति सगरात्मजैरश्वान्वेषणइमांमहींपरितोनिखनद्भिरुपकल्पितान् २९ तद्यथास्वर्णप्रस्थ-
श्चंद्रशुक्लआवर्तनोरमणकोमंदरहरिणः पांचजन्यः सिंहलोलंकेति ३० एवंतवभारतोत्तमजंबुद्वीपवर्षविभा-
गोयथोपदेशमुपवर्णितइति ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेजंबुद्वीपवर्णनोनामएकोनविंशतित-
मोऽध्यायः १९ श्रीशुकउवाच अतः परंप्लक्षादीनांप्रमाणलक्षणसंस्थानतोवर्षविभागउपवर्ण्यते १

यतोदत्तानंतरंपुनरर्थिताभवति ननुनार्थितश्चेत्किमपिनदद्यादित्याशंक्याह अनिच्छतांनिष्कामानांतदुत्थानांपिधानमाच्छादकंसर्वकामपरिपू-
रकंनिजपादपल्लवंस्वयमेवसंपादयति २७ स्विष्टस्यसम्यग्यजनस्यसूक्तस्यप्रवचनस्यकृतस्यअन्यस्यापिकर्मणः स्वर्गसुखादुपभुक्तादव-
शेषितंयदिकिंचिदस्तितेनाजनाभेवर्षेनोऽस्माकंजन्मस्यात् कीदृशम् स्मृतिमत् हरिरेवसेव्यइत्यनुसंधानयुक्तम् यतः हरिः भजतांशंसुखंत
नोति २८ २९ ३० ३१ इतिपंचमेटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः १९ विंशेप्लक्षादिषट्द्वीपस्थितिमाहसहार्णवैः लोकालो
कस्थितिश्चांतर्बहिर्भागादिमानतः १ १ ७ ७ ७ ७ ७

तावतालक्ष विस्तारेण परिक्षिप्तः परिवेष्टितः उपारंसीन्निवृत्ति आकलय्यसमर्प्य २ अभिज्ञाताः प्रसिद्धाः सप्तैव अन्येचपर्वतानद्यश्चसन्त्य
सः संतीत्यर्थः मानसोत्तरस्यमंडलाकारत्वोक्तेरेतेषुप्लक्षादिपंचद्वीपेषुवर्षाद्रयस्तिर्यग्रेखाकाराउभयतोऽब्धिंस्पृशंतइतिगम्यंते अन्यथासप्तव-
र्षविभागासंभवात्वर्षाणांवर्षाणांपूर्वादिक्रमोऽत्रेष्य ३ जलोपस्पर्शनेनविधूतंरजस्तमश्चयेषाम् हंसादयोब्राह्मणादिस्थानीयाः वर्णाः विबुधो

जंबुद्वीपोऽयंयावत्प्रमाणविस्तारस्तावताक्षारोदधिनापरिवेष्टितोयथामेरुर्जंब्वाख्येनलवणोदधिरपिततोद्विगु-
णविशालेनप्लक्षाख्येनपरिक्षिप्तोयथापरिखाबाह्योपवनेनप्लक्षोजंबुप्रमाणोद्वीपाख्याकरोहिरण्मयउत्थितोयत्रा
ग्निरुपास्तेसप्तजिह्वस्तस्याधिपतिःप्रियव्रतात्मजइध्मजिह्वःस्वंद्वीपंसप्तवर्षाणिविभज्यसप्तवर्षनामभ्यआत्म
जेभ्यआकलय्यस्वयमात्मयोगेनोपरराम २ शिवंयवयसंसुभद्रंशांतंक्षेममममृतमभयमितिवर्षाणितेषुगिरयोन
द्यश्चसप्तैवाभिज्ञाताः ३ मणिकूटोवज्रकूटइंद्रसेनोज्योतिष्मान्सुपर्णोहिरण्यष्ठीवोमेघमालइतिसेतुशैलाःअ
रुणानृम्णांगिरसीसावित्रीसुप्रभाताऋतंभरासत्यंभराइतिमहानद्यःयासांजलोपस्पर्शनविधूतरजस्तमसोहं-
सपतंगोर्ध्वायनसत्यांगसंज्ञाश्चत्वारोवर्णाःसहस्रायुषोविबुधोपमसंदर्शनप्रजननाःस्वर्गद्वारंत्रय्याविद्ययाभगवं
तंत्रयीमयंसूर्यमात्मानंयजंते ४ प्रत्नस्यविष्णोरूपंयत्सत्यस्यर्तस्यब्रह्मणःअमृतस्यचमृत्योश्चसूर्यमात्मान-
मीमहीति ५ प्लक्षादिषुपंचसुपुरुषाणामायुरिंद्रियमोजःसहोबलंबुद्धिर्विक्रमइतिचसर्वेषामौत्पत्तिकीसि-
द्धिरविशेषेणवर्तते ६ प्लक्षःस्वसमानेनेक्षुरसोदेनावृतोयथातथाद्वीपोऽपिशाल्मलोद्विगुणविशालःसमानेन
सुरोदेनावृतःपरिवृंक्ते ७ यत्रहवैशाल्मलीप्लक्षायामायस्यांवावकिलनिलयमाहुर्भगवतश्छंदःस्तुतःपत-
त्रिराजस्यसाद्वीपहूतयेउपलक्ष्यते ८ तद्द्वीपाधिपतिःप्रियव्रतात्मजोयज्ञबाहुःस्वसुतेभ्यःसप्तभ्यस्तन्ना-
मानिसप्तवर्षाणिव्यभजत्सुरोचनंसौमनस्यंरमणकंदेववर्हंपारिभद्रमाप्यायनमविज्ञातमिति ९ पमंसंदर्शनंक्रम-
संदादिरहितंरूपंप्रजननमपत्योत्पादनंचयेषाम् ४ विगीताअपिद्वीपमंत्राव्याख्यायंते प्रत्नस्यपुराणपुरुषस्यविष्णोर्यद्रूपंतंसूर्यमीमहीतिश
रणंव्रजेम कथंभूतंसत्यादीनामात्मानमधिष्ठातारंतत्रसत्यमनुष्ठीयमाणोधर्मः ऋतंप्रमीयमाणोधर्मः ब्रह्मणः तद्बोधकस्यवेदस्यअमृतस्य-
शुभफलस्यमृत्योःअशुभफलस्य ५ ६ ७ सुपर्णोऽसिगरुत्मान्त्रिवृत्तेशिरइत्यादिश्रुतेः छंदोभिःस्वावयवैःश्रीविष्णुंस्तौतीति छंदस्तु
तस्तस्यद्वीपस्यहूतयेव्यपदेशाय ८ ९

१० ११ स्वगोभिः स्वरश्मिभिः अंधः अन्नम् सोमोनोराजा आस्त्व आभिमुख्येनभवतु ह्रस्वपाठेत्वविवक्षयासंध्यभावः १२ एवंक्षरोदाद्बहिर्घृ-
तोदेनावृतः कुशद्वीपइत्यन्वयः स्वशष्पाणिस्वकोमलशिखास्तेषांरोचिषा १३ १४ १५ १६ हेजातवेदः त्वंसाक्षात्परस्यब्रह्मणोहरेर्हव्य-

तेषुवर्षाद्रयोनद्यश्चसप्तैवाभिज्ञाताः स्वरसः शतशृंगोवामदेवः कुंदः मुकुंदः पुष्पवर्षः सहस्रश्रुतिरिति अनुमती-
सिनीवालीसरस्वतीकुहूरजनीनंदाराकेति १० तद्वर्षपुरुषाः श्रुतधरवीर्यधरवसुंधरेषंधरसंज्ञाभगवंतंवेदमयं-
सोममात्मानंवेदेनयजंते ११ स्वगोभिः पितृदेवेभ्योविभजन्कृष्णाशुक्लयोः प्रजानांसर्वासांराजांऽधः सोमोनआ
स्त्विति १२ एवंक्षरोदाद्बहिस्तद्विगुणः स्वमानेनावृतोघृतोदेनयथापूर्वः कुशद्वीपोयस्मिन्कुशस्तंबोदेवकृतस्तद्द्वी
पाख्याकरोज्वलनइवापरः स्वशष्परोचिषादिशोविराजयति १३ तद्द्वीपपतिः प्रैयव्रतोराजोहिरण्यरेतानामस्वद्वी
पंसप्तभ्यः स्वपुत्रेभ्योयथाभागंविभज्यस्वयंतपआतिष्ठत १४ वसुवसुदानदृढरुचिनाभिगुप्तस्तुत्यव्रतविवि-
क्तवामदेवनामभ्यस्तेषांवर्षेषुसीमागिरयोनद्यश्चाभिज्ञाताः सप्तैवचक्रश्चतुः शृंगः कपिलश्चित्रकूटोदेवानीकऊ
र्ध्वरोमाद्रविणइति १५ रसकुल्यामधुकुल्यामित्रविंदाश्रुतविंदादेवगर्भाघृतच्युतामंत्रमालेति यासांपयोभिः कु
शद्वीपौकसः कुशलकोविदाभियुक्तकुलकसंज्ञाभगवंतंजातवेदसरूपिणंकर्मकौशलेनयजंते १६ परस्यब्रह्म
णः साक्षाज्जातवेदोऽसिहव्यवाट्देवानांपुरुषांगानांयज्ञेनपुरुषंयजेति १७ तथाबहिः क्रौंचद्वीपोद्विगुणः-
स्वमानेनक्षीरोदेनपरितउपक्लृप्तः वृतोयथाकुशद्वीपोघृतोदेन यस्मिन्क्रौंचोनामपर्वतराजोद्वीपनामनिवर्तकआ-
स्ते १८ योऽसौगुहप्रहरणोन्मथितनितंबकुंजोऽपिक्षीरोदेनासिच्यमानोभगवतावरुणेनाभिगुप्तोविभयोबभूव १९
तस्मिन्नपिप्रैयव्रतोघृतपृष्ठोनामाधिपतिः स्वद्वीपेवर्षाणिसप्तविभज्यतेषुपुत्रनामसुसप्तरिक्थादान्वर्षपान्निवेश्य
स्वयंभगवान्भगवतः परमकल्याणयशसआत्मभूतस्यहरेश्चरणारविंदमुपजगाम २० आमोमधुरुहोमेघपृष्ठो-
सुधामाभ्राजिष्ठोलोहितार्णोवनस्पतिरितिघृतपृष्ठसुतास्तेषांवर्षगिरयः सप्तसप्तैवनद्यश्चाभिख्याताः शुक्लोवर्द्ध-
मानोभोजनउपबर्हिणोनंदोनंदनः सर्वतोभद्रइति २१ वाडसि अतोदेवानांयज्ञेनपुरुषंहरिमेवयज अंगानांनाम्नादत्तमंगिनेस-
मर्पयेत्यर्थः १७ उपक्लृप्तः वेष्टितः यथाकुशद्वीपोघृतोदेनावृतः १८ गुहस्यकार्तिकेयस्य प्रहरणेन आयुधेनउन्मथितानितंबाः कुंजानिचयस्य १९
स्वयंभगवान्ज्ञानीपरमकल्याणंयशोयस्येति २० २१

आपोमयमन्मयम् २२ हे आपः पुरुषवीर्यादीश्वरात् लब्धसामर्थ्याः स्थ भवथ अतएव भूर्भुवः स्वः त्रैलोक्यं पुनंत्यः ताः भवत्यो नोऽस्माकं स्पृशतां
स्पर्शनं कुर्वताम् भुवः शरीराणि पुनंतु यतः आत्मना स्वरूपेणैव अमीवघ्नीः पापहंत्र्यः २३ दधिमंडरसः स एवोदकं यस्य यस्य पर्णान्यंतः खर-

अभयाअमृतौघाआर्यकातीर्यवतीरतिरूपवतीपविचवतीशुक्लेति यासामंभः पवित्रममलमुपयुंजानाः पुरुष-
ऋषभद्रविणदेवकसंज्ञावर्षपुरुषा आपोमयंदेवमपांपूर्णेनांजलिनायजंते २२ आपः पुरुषवीर्याःस्थपुनंतीर्भूर्भुवः
स्वः तानः पुनीतामीवघ्नीः स्पृशतामात्मनाभुवइति २३ एवंपुरस्तात्क्षीरोदात्परितः उपवेशितः शाकद्वीपोद्वात्रिंशल्ल
क्षयोजनायामः समानेनचदधिमंडोदेनपरीतः यस्मिन्शाकोनाममहीरुहः स्वक्षेत्रव्यपदेशकोयस्यहमहासुरभिगं
धस्तंद्वीपमनुवासयति २४ तस्यापिप्रैयव्रतएवाधिपतिर्नाम्नामेधातिथिः सोऽपिविभज्यसप्तवर्षाणिपुत्रनामानि
तेषुस्वात्मजान्पुरोजवमनोजवपवमानधूम्रानीकचित्ररेफबहुरूपविश्वधारसंज्ञान्निधाप्याधिपतीन्स्वयंभगवत्य
नंत आवेशितमतिस्तपोवनंप्रविवेश २५ एतेषांवर्षमर्यादागिरयोनद्यश्चसप्तसप्तैव ईशानउरुशृंगोबलभद्रः शत-
केसरः सहस्रस्रोतोदेवपालोमहानसइति २६ अनघायुर्दाउभयस्पृष्टिरपराजितापंचपदीसहस्रस्रुतिर्निजधृतिरि
ति २७ तद्वर्षपुरुषाऋतव्रतसत्यव्रतदानव्रतानुव्रतनामानोभगवंतंवाय्वात्मकंप्राणायामविधुतरजस्तमसः परमसमाधि-
नायजंति २८ अंतः प्रविश्यभूतानियोबिभर्त्यात्मकेतुभिः अंतर्यामीश्वरः साक्षात्पातुनोयद्वशेस्फुटम् २९ एवमेव
दधिमंडोदात्परतः पुष्करद्वीपस्ततोद्विगुणायामः समंततउपकल्पितः समानेनस्वादूदकेनसमुद्रेणबहिरावृतोय-
स्मिन्बृहत्पुष्करंज्वलनशिखामलकनकपत्रायुतायुतंभगवतः कमलासनस्याध्यासनंपरिकल्पितंतद्द्वीपमध्येमा-
नसोत्तरनामैकएवार्वाचीनपराचीनवर्षयोर्मर्यादाचलोऽयुतयोजनोच्छ्रायायामोयत्रतुचतसृषुदिक्षुचत्वारिपुराणिलो-
कपालानामिंद्रादीनांयदुपरिष्टात्सूर्यरथस्यमेरुंपरिभ्रमतः संवत्सरात्मकंचक्रंदेवानामहोरात्राभ्यांपरिभ्रमति ३० एत
द्द्वीपस्याप्यधिपतिः प्रैयव्रतोवीतिहोत्रोनामैतस्यात्मजौरमणकधातकिनामानौवर्षपतीनियुज्यसस्वयंपूर्वजवद्भगव-
त्कर्मशीलइत्यास्ते ३१ स्पर्शानिबहिर्मृदुस्पर्शानिसशाकोनामवृक्षः २४ २५ २६ २७ २८ आत्मकेतुभिः प्राणादिवृत्तिभिः २९
ज्वलनशिखावदमलानांकनकपत्राणामयुतानामयुतानियस्यतत् देवानामहोरात्राभ्यामुत्तरदक्षिणायनाभ्यामित्यर्थः ३० ३१ ६२

ब्रह्मरूपिणंकमलासनमूर्तिम् सकर्मकेनब्रह्मसालोक्यादिसाधनेन ३२ कर्ममयंकर्मफलरूपंब्रह्मलिंग्यतेयस्मात् एकस्मिन्नेवपरमेश्वरेअं तोनिष्ठायस्यतदतएववस्तुतोऽद्वैतम् ३३ ततःशुद्धोदात्परस्तात् लोकःसूर्याद्यालोकवान् देशःअलोकःतद्रहितस्तयोरंतरालेमध्येतयोर्वि भागार्थमित्यर्थः ३४ ततःपरस्तादित्युक्तस्तदेवकियतांऽतरेणेत्यपेक्षायांतदंतर्वर्तिनींभूमिमाहयावन्मानसोत्तरमेर्वोरंतरंसार्द्धसप्तलक्षोत्तरं सार्द्धकोटिपरिमितंतावतीभूःशुद्धोदात्पराऽस्ति तत्रचप्राणिनोऽपिसंति ततः कांचनीभूमिरन्यास्तीत्यर्थःसाचैकोनचत्वारिंशल्लक्षोत्तरकोट्य ष्टकपरिमिताज्ञेया एवंहिसतिमेरुलोकालोकयोरंतरंसार्द्धद्वादशकोटिपरिमितंवक्ष्यमाणमुपपन्नंभवति एतदेवशैवतंत्रेषूक्तम् कोटिद्वयंत्रि

तद्दर्षपुरुषाभगवंतंब्रह्मरूपिणंसकर्मकेनकर्मणाराधयंति इदंचोदाहरंति ३२ यत्तत्कर्ममयंलिंगंब्रह्मलिंगंजनोऽर्चे येत् एकांतमद्वयंशांतंतस्मैभगवतेनमः ३३ ऋषिरुवाच ततःपरस्ताल्लोकालोकनामाचलोलोका- लोकयोरंतरालेपरितउपक्षिप्तः ३४ यावन्मानसोत्तरमेर्वोरंतरंतावतीभूमिःकांचन्यन्यादर्शतलोपमा यस्यांप्र- हितःपदार्थोनकथंचित्पुनःप्रत्युपलभ्यतेतस्मात्सर्वसत्वपरिहृतासीत् ३५ लोकालोकइतिसमाख्यायदनेनाच लेनलोकालोकस्यांतर्वर्तिनाऽवस्थाप्युते ३६ सलोकत्रयांतेपरितईश्वरेणविहितोयस्मात्सूर्यादीनांध्रुवापवर्गा- णांज्योतिर्गणानांगभस्तयोर्वाचीनास्त्रींल्लोकानावितन्वानानकदाचित्पराचीनाभवितुमुत्सहंतेतावदुन्नहनाया मः ३७ एतावाँल्लोकविन्यासोमानलक्षणसंस्थाभिर्विचिंतितःकविभिःसतुपंचाशत्कोटिगणितस्यभूगोल स्यतुरीयभागोऽयंलोकालोकाचलः ३८

पंचाशल्लक्षाणिचततःपरम् पंचाशच्चसहस्राणिसप्तद्वीपाससागरा ततोहे ममर्याभूमिर्दशकोट्योवरानने देवानांक्रीडनार्थायलोकालोकस्ततःपरमिति अत्रचदशकोटित्वंपूर्वोक्तभूम्यासहद्रष्टव्यंसर्वसत्वपरि हृतेतिदेवव्यतिरेकेणेतिविज्ञेयंदेवानांक्रीडनार्थायेत्युक्तत्वात् ३५ ३६ लोकत्रयस्यांतेपरितोमर्यादारूपोविहितः यस्मात्प्रतिबंध- कात् सूर्यआदिर्येषांध्रुवोऽपवर्गोऽतोयेषाम् आवितन्वानासमंतात्प्रकाशयंतःपरतोगंतुंनशक्नुवंतितावदुन्नहनमुत्सेधः तदनुरूप- आयामश्चविस्तारोयस्यध्रुवादप्युच्छ्रितत्वात्त्रिलोकीमर्यादाभूतइत्यर्थः ३७ सोऽयंतुलोकालोकाचलःतुरीयभागःचतुर्थोंऽशः सार्द्धद्वादशकोट्यःमेरोरेकतइतिद्रष्टव्यम् ३८ ५ ५ ५ ५ ५

आशास्वदिक्षुयेऽधिनिवेशिताः तेआसते ३९ तेषांदिग्गजानांस्वविभूतीनांस्वांशभूतानांमहेंद्रादीनांचविविधवीर्योपबृंहणायसकललो-
कस्वस्तयेचभगवान्तस्मिन्नास्तेइत्यन्वयः किंकुर्वन् आत्मनः स्वस्ययद्विशुद्धंसत्त्वंतत्संधारयमाणः आविष्कुर्वन् कीदृशम् धर्मज्ञानादी
न्यष्टमहासिद्धयश्चोपलक्षणंयस्यतत् दोर्दंडैरुपलक्षितः सन्महाविभूतेः परमैश्वर्यस्यपतित्वादेकंयेवमूर्त्यासमंतादास्ते ४० नन्वंतर्या
मिणांऽतस्यैनेवसर्वंकर्तुंशक्यंकिंतस्यबाहिः समंतादवस्थानेनेत्याशंक्यतस्यार्थस्वयमेवव्याचष्टे आत्मनोयोगमाययाविरचितायावि
विधलोकयात्रातस्यागोपायायरक्षणायएषभगवानेवंभूतः आकल्पंवेषंगतः लीलयाप्राप्तइतिसमंतादास्तइत्यस्यार्थः ४१ अलोकप-

तदुपरिष्टाच्चतसृष्वाशास्वात्मयोनिनाऽखिलजगद्गुरुणाऽधिनिवेशितायेद्विरदपतयऋषभःपुष्करचूडोवा
मनोऽपराजितइतिसकललोकस्थितिहेतवः ३९ तेषांस्वविभूतीनांलोकपालानांविविधवीर्योपबृंहणायभगवा-
न्परममहापुरुषोमहाविभूतिपतिरंतर्याम्यात्मनोविशुद्धसत्त्वंधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याद्यष्टमहासिद्ध्युपलक्षणंवि
ष्वक्सेनादिभिःस्वपार्षदप्रवरैःपरिवारितोनिजवरायुधोपशोभितैर्निजभुजदंडैःसंधारयमाणःतस्मिन्गिरिवरे
समंतात्सकललोकस्वस्तयआस्ते ४० आकल्पमेववेषंगतएषभगवानात्मयोगमाययाविरचितविविधलोक-
यात्रागोपीयायेति ४१ योंऽतर्विस्तारएतेनह्यलोकपरिमाणंचव्याख्यातंयद्बहिर्लोकालोकाचलात् ततःपर-
स्ताद्योगेश्वरगतिंविशुद्धामुदाहरंति ४२ अंडमध्यगतःसूर्योद्यावाभूम्योर्यदंतरम् सूर्यांडगोलयोर्मध्येको-
ट्यःस्युःपंचविंशतिः ४३ मृतेऽडएषएतस्मिन्यदभूत्ततोमार्तंडइतिव्यपदेशः हिरण्यगर्भइतियद्धिरण्यांडसमुद्भ-
वः ४४ सूर्येणहिविभज्यंतेदिशःखंद्यौर्महीभिदा स्वर्गापवर्गौनरकारसौकांसिचसर्वशः ४५

रिमाणंचमेरोरेकतः सार्द्धद्वादशकोटयः ततोलोकालोकात् अलोकाद्वापरस्तात्विशुद्धांद्विजपुत्रानयनेऽर्जुनस्यश्रीकृष्णेनप्रदर्शिताम् ४२
विस्तारेणोक्तंब्रह्मांडमानम्सर्वतोऽपिनिरूपयति अंडमध्यगतः किंतन्मध्यंतदाह द्यावाभूम्योःपूर्वोत्तरकपालयोर्यदंतरंमध्यस्थानंसूर्यतः
पंचविंशतिकोट्यः ४३ अंडमध्यावस्थानेकारणंतन्नामनिर्वचनेनाह मृतेअचेतनेएषःसूर्योवैराजरूपेणयस्मात्प्रविष्टः ४४ किंच
सूर्येणैवविभज्यंतेदिशःखमंतरिक्षंभिदाअन्योऽपिविभागःस्वर्गापवर्गौभोगमोक्षदेशौरसौकांसिअतलादीनि ४५ ५२ २०

उपासनाऽर्थमाह देवादीनांसूर्यआत्माद्दगीश्वरः नेत्राधिष्ठातात्त्व ४६ इतिपंचमेटीकायांविंशतितमोऽध्यायः २० एवमध्यायविंशत्या भूमर्यादानिरूपिता अतःपरंद्युमर्यादापालनंत्रिभिरुच्यते १ एकविंशेरवेःकालचक्रेणभ्रमतोऽन्वहम् स्वगत्याराशिसंचारैर्लोकयात्रानिरूप्यते २ एतावान्विस्तारेणकोट्यःपंचाशत्उत्सेधेनपंचविंशतिः १ द्विदलयोर्मध्येयथैकस्यमानेनापरस्यमानमुपदिश्यते तद्वत् तेअंतरेणतयोर्मध्ये तदुभयसंधितंताभ्यामुभयतःसंलग्नम् २ उदगयनादिसंज्ञाभिर्मंदक्षिप्रसमगतिभिर्यथाकालमारोहणादिस्थानेष्वारोह-

देवतिर्यङ्मनुष्याणांसरीसृपसवीरुधाम् सर्वजीवनिकायानांसूर्यआत्माद्दगीश्वरः ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभुवनकोशवर्णनेसमुद्रद्वीपवर्षसन्निवेशपरिमाणलक्षणोविंशतितमोऽध्यायः २० श्रीशुकउवाच एतावानेवभूवलयस्यसंनिवेशःप्रमाणलक्षणतोव्याख्यातः एतेनहिदिवोमंडलमानंतद्विदउपदिशंति १ यथाद्विदलयोर्निष्पावादीनांते अंतरेणांतरिक्षंतदुभयसंधितम् २ तन्मध्यगतोभगवांस्तपतांपतिस्तपनआतपेनत्रिलोकींप्रतपत्यवभासयति आत्मभासासएषउदगयनदक्षिणायनवैषुवतसंज्ञाभिर्मांद्यशैघ्र्यसमानाभिर्गतिभिरारोहणावरोहणसमानस्थानेषुयथासवनमभिपद्यमानोमकरादिषुराशिष्वहोरात्राणिदीर्घह्रस्वसमानानिविधत्ते ३ यदामेषतुलयोर्वर्ततेतदाहोरात्राणिसमानानिभवंति यदावृषभादिषुपंचसुचराशिषुचरतितदाऽहान्येववर्द्धंतेह्रसतिचमासिमास्येकैकाघटिकारात्रिषु ४ यदावृश्चिकादिषुपंचसुवर्ततेतदाऽहोरात्राणिविपर्ययाणिभवंति ५ यावद्दक्षिणायनमहानिवर्द्धंतेयावदुदगयनंरात्रयः ६

णाद्यभिपद्यमानोमकरादिष्वहोरात्राणिदीर्घह्रस्वसमानानिविधत्ते ३ तत्प्रपंचयति यदेति अत्यंतवैषम्याभावात्समानानीत्युक्तंसर्वथासाम्यंत्वेकस्यैवाहोरात्रस्य यद्यपिवृषभमिथुनयोरेवाह्नांवृद्धिः कर्कटादिषुह्रासः तथाऽपिरात्र्यपेक्षयाअधिकत्वाद्वर्द्धंतइत्युक्तम् एवंरात्रिवृद्धावपिदिनापेक्षयाह्रसंतीत्युक्तम् एकैकेतिस्थूलदृष्ट्योक्तम् वृद्धिह्रासयोःप्रतिमासंवैषम्यात् ४ विपर्ययाणीति अहानिन्यूनानिरात्रयोऽधिकाइत्यर्थः ५ तद्वृद्धिह्रासकालमाह यावदिति ६ ७ ७ ७ ७

एवंमंदादिगतिभिः नवकोट्यइतिमेरोरुभयतोमानसोत्तरस्यांतर्विस्तारेणपंचदशलक्षाधिककोटित्रयपरिमितेनेदंपरिमंडलमानमुन्नेय
म् एवंपंचदशभिर्घटिकाभिरित्यादिष्वपित्रैराशिकगणितेनतत्तन्मानमुन्नेयम् अत्रापेक्षितोविशेषः पुराणांतरादवगंतव्यः तत्रारोहणा
दिस्थानानिवायुपुराणेदर्शितानि सर्वग्रहाणांत्रीण्येवस्थानानिद्विजसत्तमाः स्थानंजरद्गवंमध्यंतथैरावतमुत्तरम् वैश्वानरंदक्षिणतोनि
र्दिष्टमिहतत्त्वतइति तदेवमध्यमोत्तरदक्षिणमार्गत्रयंप्रत्येकंवीथीत्रयेणत्रिधाभिद्यतेत्रिभिस्त्रिभिरश्विन्यादिनक्षत्रैः नागवीथीगजवीथी
ऐरावतीचेत्युत्तरमार्गेवीथीत्रयम् आर्षभीगोवीथीजरद्गवीचेतिवैषुवतेमध्यमभागेवीथीत्रयम् अजवीथीमृगवीथीवैश्वानरीचेतिदक्षि
णमार्गेवीथीत्रयम् तदप्युक्तंतत्रैव अश्विनीकृत्तिकायाम्यानागवीथीतिशब्दिता रोहिण्यार्द्रामृगशिरोगजवीथ्यभिधीयते पुष्या
श्लेषातथादित्यावीथीचैरावतीस्मृता एतास्तुवीथयस्तिस्रउत्तरोमार्गउच्यते तथाद्वेचापिफाल्गुन्यौमघाचैवार्षभीमता हस्तश्चित्रातथास्वा
तिर्गोवीथीतितुशब्दिता ज्येष्ठाविशाखाऽनुराधावीथीजारद्गवीमता एतास्तुवीथयस्तिस्रोमध्यमोमार्गउच्यते मूलापाढोत्तराषाढाअजवी-

एवंनवकोट्यएकपंचाशल्लक्षाणियोजनानांमानसोत्तरगिरिपरिवर्तनस्योपदिशंति तस्मिन्नैंद्रींपुरींपूर्वस्मान्मेरो
र्देवधानींनामदक्षिणतोयाम्यांसंयमनींनामपश्चाद्वारुणींनिम्लोचनींनामउत्तरतःसौम्यांविभावरींनामतासूदय-
मध्याह्नास्तमयनिशीथानीतिभूतानांप्रवृत्तिनिमित्तानिसमयविशेषेणमेरोश्चतुर्दिशम् ७

थ्यभिशब्दिता श्रवणंचधनि-
ष्ठाचमार्गीशतभिषक्तथा वैश्वानरीभाद्रपदेरेवतीचैवकीर्तिता एतास्तुवीथयस्तिस्रोदक्षिणोमार्गउच्यतइति याम्याभरणी आदित्याअदिति
देवताकापुनर्वसुः मार्गीमृगवीथी एवंस्थितेउत्तरायणेध्रुवेणयुगाक्षकोटिनिबद्धवायुपाशद्वयाकर्षणेरथस्यारोहणम् तथाभ्यंतरमंडलप्रवेशोग-
तिमांद्यंचेतिदिनवृद्धिः रात्रिह्रासश्च दक्षिणायनेचपाशप्रेरणादवरोहणेबहिर्मंडलप्रवेशोगतिशैघ्र्यंचेत्यहोरात्रयोर्विपर्ययः वैषुवतेतुपाश
साम्यात्स्वभावस्थानेमध्यमंडलप्रवेशोगतिसाम्यंचेत्यहोरात्रयोःसाम्यमिति तथाचपुराणांतरम् आकृष्यतेयदातौतुध्रुवेणसमधिष्ठितौ
तदाभ्यंतरतःसूर्योभ्रमतेमंडलानितु ध्रुवेणमुच्यमानेनपुनारश्मियुगेनतु तथैवबाह्यतःसूर्योभ्रमतेमंडलानिचेति तदेतदुक्तम् यदामे
षतुलयोरित्यादिनाउदयास्तादिकंवक्तुमाह तस्मिन्मानसोत्तरेमेरोःपूर्वतऐंद्रींपुरीमुपदिशंतीत्यनुषंगः तासुपुरीषुउदयादीन्युपदिशंति चतु
र्दिशमित्युक्तेयेमेरोर्दक्षिणेदेशेतेषामैंद्रीमारभ्यपूर्वादयःयेपश्चिमेतेषांयाम्यामारभ्ययेउत्तरेतेषांवारुणीमारभ्ययेपूर्वेतेषांसौम्यामारभ्य ७

तत्रत्यानांमेरुस्थानाम् सव्येनेति नक्षत्राभिमुखतयास्वगत्यामेरुंवामतःकुर्वन्नपिप्रदक्षिणावर्तेप्रवहाख्यवायुभ्राम्यमाणज्योतिश्चक्र वशात्प्रत्यहंदक्षिणतःकरोति अतश्चक्रगतिवशादतिदूरतोभूसंलग्नस्येवदर्शनमुदयः आकाशमारूढस्येवदर्शनंमध्याह्नः भूमिंप्रवि ष्टस्येवादर्शनमस्तमयः ततोऽतीवदूरगमनेननिशीथइति समुद्रतीरस्थदृष्ट्याचअग्र्योवाएषप्रातरुदेत्यपःसायंप्रविशतीतिश्रुतिव्यवहा रोनवस्तुतः तदुक्तंवैष्णवे उदयास्तमयेचैवसर्वकालंतुसंमुखे दिशास्वशेषासुतथामैत्रेयविदिशासुच यैर्यत्रदृश्यतेभास्वान्सतेषा- मुदयःस्मृतः तिरोभावंचयत्रैतितत्रैवास्तमनंरवेः नैवास्तमनमर्कस्यनोदयःसर्वदास्मृतः उदयास्तमनाख्यंहिदर्शनादर्शनंरवेः शक्रा दीनांपुरेतिष्ठन्स्पृशत्येषपुरत्रयम् विकर्णौद्वौविकर्णस्थस्त्रीन्कोणान्द्वेपुरेतथेति अतएवतत्रैवोक्तम् तस्माद्दिश्युत्तरस्यांवैदिवारात्रिः

तत्रत्यानांदिवसमध्यंगतएवसदादित्यस्तपतिसव्येनाचलंदक्षिणेनकरोति ८ यत्रोदेतितस्यहसमानसू
त्रनिपातेनिम्लोचति यत्रक्वचनस्पंदेनाभितपतितस्यहैषसमानसूत्रनिपातेप्रस्वापयति तत्रगतंनपश्य-
तियेतंसमनुपश्येरन् ९ यदाचैंद्र्याःपुर्याःप्रचलतेपंचदशघटिकाभिर्याम्यांसपादकोटिद्वययोजनानांसार्द्ध-
द्वादशलक्षाणिसाधिकानिचोपयाति १० एवंततोवारुणींसौम्यामैंद्रींचपुनस्तथाऽन्येचग्रहाःसोमादयोनक्ष-
त्रैःसहज्योतिश्चक्रेसमभ्युद्यंतिसहवानिम्लोचंति ११ एवंमुहूर्तेनचतुस्त्रिंशल्लक्षयोजनान्यष्टशताधिकानिसौ
रोरथस्त्रयीमयोऽसौचतसृषुपरिवर्ततेपुरीषु १२ यस्यैकंचक्रंद्वादशारंषण्नेमित्रिणाभिसंवत्सरात्मकंसमाम-
नंति तस्याक्षोमेरोर्मूर्द्धनिकृत तरभागोयत्रप्रोतरविरथचक्रतैलयंत्रचक्रवद्भ्रमन्मानसोत्तरगिरौपरिभ्रमति १३

सदेशाहि सर्वेषांद्वीपवर्षाणांमेरोरुत्तरतस्थितइति यतोयत्रयःपश्यति सैवतस्यप्राचीतस्यचवामतोमेरुस्तिष्ठतीति ८ यथोक्तमुदयास्त मनाद्यनियमंदर्शयति यत्रोदेतीत्यादिना स्पंदेनस्वेदोद्गमेन प्रस्वापयतिनिशीथंकरोति येतंसमनुपश्येरन् प्रस्वापसमानसूत्रस्थाः ९ साधि- कानिपंचविंशतिसहस्राधिकानि १० सहवासहैवयद्यपिवस्तुतः सूर्यस्यापिनक्षत्रैःसहैवोदयास्तमयौतथाऽपितत्साहित्यमुक्तम् ११ त्र यीमयइत्याद्युपासनाऽर्थम् १२ द्वादशमासाआरायस्य षडृतवोनेमयोयस्य त्रीणिचातुर्मास्यानिनाभयोयस्य कृतइतरभागोयस्य- मानसोत्तरगिरौलक्षार्द्धादुपरिवायुबद्धभूमाविवितिद्रष्टव्यम् चक्रंवातावदुच्छ्रितमितिमंतव्यम् अन्यथाऽयुतमात्रोच्छ्रायत्वान्मानसो- त्तरस्यमेरोश्चतुरशीत्युच्छ्रायत्वादक्षस्यसाम्यानुपपत्तेः १३ छ छ छ छ छ

तस्मिन्नक्षेचक्रप्रांतेकृतमूलः निबद्धपूर्वभागः प्रथमाक्षोमेरुमानसोत्तरायतः सार्द्धसप्तलक्षाधिकसार्द्धकोटिप्रमाणः तस्यतुर्यमानेनना
र्द्धसप्तत्रिंशत्सहस्राधिकैकोनचत्वारिंशल्लक्षमानेनध्रुवेकृतः वायुपाशेननिबद्धः उपरिभागोयस्य १४ नीडउपवेशस्थानम् गायत्र्या
दि छंदोनामानः अरुणेनयोजिताः संतोदेवंवहंति १५ पुरस्तात्स्थितोऽपिपश्चात्प्रत्यङ्मुखआस्ते यद्वा यत्सूर्यस्यपुरस्तात्तस्यैवप
श्चिमत्वात्पश्चादित्युक्तम् अश्वस्थानंचवायुनोक्तम् सप्ताश्वरूपछंदांसिवहंतेवामतोरविम् चक्रपक्षनिबद्धानिचक्रेचाक्षःसमाहितः

तस्मिन्नक्षेकृतमूलोद्वितीयोऽक्षस्तुर्यमानेनसंमितस्तैलयंत्राक्षवद्ध्रुवेकृतोपरिभागः १४ रथनीडस्तुषट्त्रिंश-
ल्लक्षयोजनायतस्तत्तुरीयभागविशालस्तावानरविरथयुगोयत्रहयाश्छंदोनामानःसप्तारुणयोजितावहं
तिदेवमादित्यम् १५ पुरस्तात्सवितुररुणःपश्चाच्चनियुक्तःसौत्येकर्मणिकिलास्ते १६ तथावालखिल्याऋ-
षयोऽङ्गुष्ठपर्वमात्राःषष्टिसहस्राणिपुरतःसूर्यंसूक्तवाकायनियुक्ताःसंस्तुवंति १७ तथाऽन्येचऋषयोगंध-
र्वाप्सरसोनागाग्रामण्योयातुधानादेवाइत्येकैकशोगणाःसप्तचतुर्दशमासिमासिभगवंतसूर्यमात्मानंनाना-
नामानंपृथक्नानानामानःपृथक्कर्मभिर्द्वंद्वशउपासते १८ लक्षोत्तरंसार्द्धनवकोटियोजनपरिमंडलंभूवलय-
स्यक्षणेनसगव्यूत्युत्तरंद्विसहस्रयोजनानिसभुंक्ते १९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेज्योतिश्चक्रसू
र्यरथमंडलवर्णनंनामैकविंशतितमोऽध्यायः २१ राजोवाच यदेतद्भगवतआदित्यस्यमेरुंध्रुवंचप्रदक्षि
णेनपरिक्रामतोराशीनामभिमुखंचप्रचलितंचाप्रदक्षिणंभगवतोपवर्णितममुष्यवयंकथमनुमिमीमहीति १ सहो
वाच यथाकुलालचक्रेणभ्रमतासहभ्रमतांतदाश्रयाणांपिपीलिकादीनांगतिरन्यैवप्रदेशांतरेष्वप्युपलभ्यमा
नत्वात् एवंनक्षत्रराशिभिरुपलक्षितेनकालचक्रेणध्रुवंमेरुंचप्रदक्षिणेनपरिधावतासहपरिधावमानानांतदाश्रया-
णांसूर्यादीनांग्रहाणांगतिरन्यैवनक्षत्रांतरेराश्यंतरेचोपलभ्यमानत्वात् २ ति १६ सूक्तवाकायसूक्तभाषिताय १७ एकैक

शश्चतुर्दशद्वंद्वशःसप्तगणाःसंतोमासिमास्युपासतइत्यन्वयः १८ गव्यूतिः क्रोशद्वयम् सगव्यूत्युत्तरंयथाभवतितथा १९ इतिपंचमेटी
कायामेकविंशोऽध्यायः २१ द्वाविंशेसोमशुक्रादेःस्थानमाहोत्तरोत्तरम् तत्तद्गत्यनुसारेणशुभाशुभफलंनृणाम् १ राशीनामभिमुख
मप्रदक्षिणंचउपवर्णितम् सव्येनचलन्दक्षिणेनकरोतीतिवदता अमुष्यवयंकथमनुमिमीमहि एतत्कथंतस्यामोविरुद्धत्वादित्यर्थः १
चक्रवशात्स्वतश्चगतिद्वयमविरुद्धमितिपरिहारार्थः २

तत्तत्कालनियमेनकर्मणांविशुद्धेःसाद्गुण्यस्यनिमित्तभूतमात्मानंविभज्यविजिज्ञास्यमानःवितर्क्यमाणःयथोपजोषंयथाकर्मभोगमृतुगुणान्शीतोष्णादीन् ३ वर्णाश्रमानुचारानुवर्तिनःपुरुषास्त्रय्याआम्नातैःकर्मभिरिंद्रादिरूपंयोगवितानैश्चध्यानादिभिरंतर्यामिरूपंपूजयंतः ४ सएवस्वगत्यामासादिव्यवहारकारणमित्याह सएषलोकानामात्माद्यावापृथिव्योरंतरेणमध्येयन्नभोवलयमंतरिक्षंतस्यमध्येयत्कालचक्रंतद्गतःराशिभिर्मेषादिभिःसंज्ञायेषाम् चैत्रादिसंज्ञास्तुचांद्रमासानाम् मासमाह पक्षद्वयंमासइतिचांद्रेणमानेनसपादंमहानक्षत्रद्वयंसौरेणदिवानक्तंचअहोरात्रमितिपित्र्येणषष्ठमंशंराशिद्वयम् ५ ६ मंडलाभ्यांसहभुंजीत सहसाहिसूर्यःयदाशुक्लप्रतिपदि-

सएषभगवानादिपुरुषएवसाक्षान्नारायणोलोकानांस्वस्तयआत्मानंत्रयीमयंकर्मविशुद्धिनिमित्तंकविभिरपिचवेदेनविजिज्ञास्यमानोद्वादशधाविभज्यषट्सुवसंतादिषुऋतुषुयथोपजोषमृतुगुणान्विदधाति ३ तमेतमिहपुरुषास्त्रय्याविद्ययावर्णाश्रमाचारानुपथाउच्चावचैःकर्मभिराम्नातैर्योगवितानैश्चश्रद्धयायजंतोऽंजसाश्रेयःसमधिगच्छंति ४ अथसएषआत्मालोकानांद्यावापृथिव्योरंतरेणनभोवलयस्यकालचक्रगतोद्वादशमासान्भुंक्ते राशिसंज्ञान्संवत्सरावयवान्मासःपक्षद्वयंदिवानक्तंचेतिसपादर्क्षद्वयमुपदिशंति यावताषष्ठमंशंभुंजीतसवैऋतुरित्युपदिश्यतेसंवत्सरावयवः ५ अथचयावतार्द्धेननभोवीथ्यांप्रचरतितंकालमयनमाचक्षते ६ अथचयावन्नभोमंडलंसहद्यावापृथिव्योर्मंडलाभ्यांकार्त्स्न्येनसहभुंजीततंकालंसंवत्सरंपरिवत्सरमिडावत्सरमनुवत्सरंवत्सरमितिभानोर्मांद्यशैघ्र्यसमगतिभिःसमामनंति ७ एवंचंद्रमाअर्कगभस्तिभ्यउपरिष्टाल्लक्षयोजनतउपलभ्यमानोऽर्कस्यसंवत्सरभुक्तिंपक्षाभ्यांमासभुक्तिंसपादर्क्षाभ्यांदिनेनैवपक्षभुक्तिमग्रचारीद्रुततरगमनोभुंक्ते ८ अथवापूर्यमाणाभिश्चकलाभिरमराणांक्षीयमाणाभिश्चकलाभिःपितॄणामहोरात्राणिपूर्वपक्षापरपक्षाभ्यांवितन्वानःसर्वजीवनिवहप्राणोजीवश्चएकमेकंनक्षत्रंत्रिंशतामुहूर्तेनभुंक्ते ९

संक्रांतिर्भवति तदासौरचांद्रयोर्मासयोर्युगपदुपक्रमोभवतिससंवत्सरःततःसौरमानेनवर्षेषड्दिनानिवर्द्धंतेचांद्रमानेनषड्ह्रसंतीतिद्वादशदिनव्यवधानादुभयोरग्रपश्चाद्भावोभवति एवंपंचवर्षाणिगच्छंतितन्मध्येद्वौमलमासौभवतः ततःपुनःषष्ठःसंवत्सरोभवति तदेवमवांतरभेदेनसंवत्सरादिपंचकंसमामनंति ७ सोमादीनामपिस्थानंकार्यंचाह एवंचंद्रमाइति अर्कगभस्तिभ्यःमंडलरूपेभ्यःसपादर्क्षाभ्यांसपाददिनद्वयेन ८ सर्वेषांजीवनिवहानांप्राणःअन्नमयत्वादमृतमयत्वाच्च अतएवजीवनहेतुत्वाज्जीवश्च ९

तदेवाह यएषइति १० दक्षिणेनैवनतुतेषांपृथगन्यागतिरस्तीत्यर्थः कालायनेकालचक्रे उत्तराषाढाश्रवणसंधावभिजिन्नक्षत्रंफल्गुनिशे
षेणापृथक्कल्पितंतेनसह तथाचश्रुतिः अभिजिन्नामनक्षत्रंउपरिष्टादषाढानांअधस्ताच्छ्रोणायाइति ११ पुरतःसूर्येणभोक्ष्यमाणेनक्षत्रे
पश्चाद्भुक्ते संहैवभुज्यमानेचारेणक्रमस्थनक्षत्राद्यतिक्रमेणवृष्टेर्विष्टंभःस्तंभनंयस्मात्ग्रहात्तमुपशमयतीतितथा १२ बुधोव्याख्या

यएषषोडशकलःपुरुषोभगवान्मनोमयोऽन्नमयोऽमृतमयोदेवपितृमनुष्यभूतपशुपक्षिसरीसृपवीरुधांप्राणा-
प्यायनशीलत्वात्सर्वमयइतिवर्णयंति १० ततउपरिष्टात्त्रिलक्षयोजनतानक्षत्राणिमेरुंदक्षिणेनैवकालायनईश्व
रयोजितानिसहाभिजिताऽष्टाविंशतिः ११ ततउपरिष्टादुशनाद्विलक्षयोजनतउपलभ्यतेपुरतःपश्चात्सहैववाऽ
र्कस्यशैघ्र्यमांद्यसाम्याभिर्गतिभिरर्कवच्चरति लोकानांनित्यदाऽनुकूलएवप्रायेणवर्षयंश्चारेणानुमीयतेस
वृष्टिविष्टंभग्रहोपशमनः १२ उशनसाबुधोव्याख्यातःततउपरिष्टाद्विलक्षयोजनतोबुधःसोमसुतउपलभ्यमा-
नःप्रायेणशुभकृद्यदाऽर्काद्व्यतिरिच्येततदाऽतिचरताऽभ्रप्रायानावृष्ट्यादिभयमाशंसते १३ अतऊर्ध्वमंगार-
कोऽपियोजनलक्षद्वितयउपलभ्यमानस्त्रिभिस्त्रिभिः पक्षैरेकैकशोराशीन्द्वादशानुभुंक्तेयदिनवक्रेणाभिवर्त
तेप्रायेणाशुभग्रहोऽघशंसः १४ ततउपरिष्टात्द्विलक्षयोजनांतरगतोभगवान्बृहस्पतिरेकैकस्मिन्राशौपरि
वत्सरंचरति यदिनवक्रःस्यात्प्रायेणानुकूलोब्राह्मणकुलस्य १५ ततउपरिष्टाद्योजनलक्षद्वयात्प्रतीयमानः
शनैश्चरएकैकस्मिन्राशौत्रिंशन्मासान्विलंबमानःसर्वानेवानुपर्येति तावद्भिरनुवत्सरैःप्रायेणहिसर्वेषामशां
तिकरः १६ ततउत्तरस्माहृषयएकादशलक्षयोजनांतरउपलक्ष्यंते यएवलोकानांशमनुभावयंतोभगवतोवि
ष्णोर्यत्परमंपदंप्रदक्षिणंप्रक्रमंति १७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेज्योतिश्चक्रवर्णनेद्वाविंशो
ध्यायः २२

तःपुरतःपश्चात्सहैववाचरतीति किंचिद्विशेषंचाह ततइत्यादिनाआशंसते सूचयति १३ अघशंसः दुःखसूच
कः यदिनवक्रेणाभिवर्तते तर्हित्रिभिस्त्रिभिःपक्षैः १४ यदिनवक्रःस्यात्तर्हिपरिवत्सरम् १५ १६ १७ इतिपंचमेटीकायांद्वा-
विंशोऽध्यायः २२ ७, ७, ७, ७, ७, ७, ७, ७,

त्रयोविंशेध्रुवस्थानंज्योतिश्चक्राश्रयंततः शिशुमारस्वरूपेणहरेश्चस्थितिरुच्यते १ यत्तत्प्रसिद्धंविष्णोःपदंयत्रध्रुवउपास्तेतिष्ठतीत्यन्वयः समकालमेवयुज्यंतइतितथातैर्नक्षत्ररूपैः १ मेढीस्तंभेबद्धाधान्याक्रमणपशवोबलीवर्दाः २ कर्मसारथिःसहायोयेषाम् ३

श्रीशुकउवाच अथतस्मात्परतस्त्रयोदशलक्षयोजनांतरतोयत्तद्विष्णोःपरमंपदमभिवदंति यत्रहमहाभागवतोध्रुवऔत्तानपादिरग्निनेंद्रेणप्रजापतिनाकश्यपेनधर्मेणचसमकालयुग्भिःसबहुमानंदक्षिणतःक्रियमाणइदानीमपिकल्पजीविनामाजीव्यउपास्ते तस्येहानुभावउपवर्णितः १ सहिसर्वेषांज्योतिर्गणानांग्रहनक्षत्रादीनामनिमिषेणाव्यक्तरंहसाभगवताकालेनभ्राम्यमाणानांस्थाणुरिवावष्टंभईश्वरेणविहितःशश्वदवभासते यथामेढीस्तंभआक्रमणपशवःसंयोजितास्त्रिभिस्त्रिभिःसवनैर्यथास्थानंमंडलानिचरंति २ एवंभगणाग्रहादयएतस्मिन्नंतर्बहिर्योगेनकालचक्रआयोजिताध्रुवमेवावलंब्यवायुनोदीर्यमाणाआकल्पांतंपरिचंक्रमंतिनभसियथामेघाःश्येनादयोवायुवशाःकर्मसारथयःपरिवर्ततेएवंज्योतिर्गणाःप्रकृतिपुरुषसंयोगानुगृहीताःकर्मनिर्मितगतयोभुविनपतंति ३ केचनैतज्ज्योतिरनीकंशिशुमारसंस्थानेनभगवतोवासुदेवस्ययोगधारणायामनुवर्णयंति ४ यस्यपुच्छाग्रेऽवाक्शिरसःकुंडलीभूतदेहस्यध्रुवउपकल्पितः तस्यलांगूलेप्रजापतिरग्निरिंद्रोधर्मइति पुच्छमूलेधाताविधाताचकट्यांसप्तर्षयः तस्यदक्षिणावर्तकुंडलीभूतशरीरस्ययान्युदगयनानिदक्षिणपार्श्वेतुनक्षत्राण्युपकल्पयंतिदक्षिणायनानितुसव्येयथाशिशुमारस्यकुंडलाभोगसंनिवेशस्यपार्श्वयोरुभयोरप्यवयवाःसमसंख्याभवंति पृष्ठेत्वजवीथीआकाशगंगाचोदरतः ५

ईश्वराधारत्वात्पतनशंकेवनास्तीतिवक्तुंमतांतरमाह केचिदिति ज्योतिरनीकंज्योतिश्चक्रम् योगधारणायांस्थितमितिशेषः ४ लांगूलेअग्रादधोभागेउदगयनानिअभिजदादीनिपुनर्वस्वंतानिचतुर्दशदक्षिणपार्श्वेदक्षिणायनानिपुष्यादीन्युत्तराषाढांतानिचतुर्दशवामपार्श्वे ५

तदेवस्थानविशेषेणविभज्यदर्शयति पुनर्वसुपुष्यावित्यादिना पुनर्वसुरुदगयनांत्यंनक्षत्रम् पुष्योदक्षिणायनस्याद्यम् आर्द्राश्लेषेन
योर्निरंतरे अभिजिदुत्तराषाढेउत्तरदक्षिणायनयोराद्यंतनक्षत्रे श्रवणपूर्वाषाढेधनिष्ठामूलंचतयोरप्युत्तरपूर्वंमघादीनियान्यनुराधांता
नि दक्षिणायनान्यष्टतानिवामपार्श्ववंक्रिषुवामपार्श्वास्थिषु मृगशीर्षादीनिप्रातिलोम्येनपूर्वाभाद्रपदांतानियान्युदगयननक्षत्राण्यष्टता
निदक्षिणपार्श्वे शतभिषक् ज्येष्ठेउत्तरदक्षिणायनयोर्यःवशिष्टेतेस्कंधयोः ६ यमोनक्षत्ररूपःतयानारायणोऽश्विनौचककुदिगलदन्त-

पुनर्वसुपुष्योदक्षिणवामयोःश्रोण्योरार्द्राश्लेषेचदक्षिणवामयोःपश्चिमयोःपादयोःअभिजिदुत्तराषाढेदक्षिण-
वामयोर्नासिकयोर्यथासंख्यंश्रवणपूर्वाषाढदक्षिणवामयोर्लोचनयोः धनिष्ठामूलंचदक्षिणवामयोः कर्णयोः
मघादीन्यष्टनक्षत्राणिदक्षिणायनानिवामपार्श्ववंक्रिषुयुंजीत तथैवमृगशीर्षादीन्युदगयनानिदक्षिणपार्श्ववंक्रि
षुप्रातिलोम्येनप्रयुंजीत शतभिषाज्येष्ठेस्कंधयोर्दक्षिणवामयोर्न्यसेत् ६ उत्तराहनावगस्तिरधराहनौयमःमु
खेषुचांगारकःशनैश्चरउपस्थेबृहस्पतिःककुदिवक्षस्यादित्योहृदयेनारायणोमनसिचंद्रोनाभ्यामुशनाःस्त
नयोरश्विनौबुधःप्राणापानयोराहुर्गलेकेतवःसर्वांगेषुरोमसुसर्वतारागणाः ७ एतदुहैवभगवतोविष्णोःसर्वदे
वतामयंरूपमहरहःसंध्यायांप्रयतोवाग्यतोनिरीक्षमाणउपतिष्ठेत नमोज्योतिर्लोकायकालायनायानिमि
षांपतयेमहापुरुषायधीमहीति ग्रहर्क्षतारामयमाधिदैविकंपापापहंमंत्रकृतांत्रिकालम् नमस्यतःस्मरतो-
वात्रिकालंनश्यतेतत्कालजमाशुपापम् ८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेशिशुमारसंस्थान
नामत्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३ श्रीशुकउवाच अधस्तात्सवितुर्योजनायुतेस्वर्भानुर्नक्षत्रवच्चर-
तीत्येके योऽसावमरत्वंग्रहत्वंचाऽलभतभगवदनुकंपयास्वयमसुरापसदःसैंहिकेयोह्यतदर्हःतस्यतातजन्मक
र्माणिचोपरिष्टाद्वक्ष्यामः १

श्रृंगे ७ ज्योतिषेलोकायाश्रयायकालायनायकालचक्ररूपायनमोऽभिधीमहीतिमंत्रेणोपतिष्ठेत -
मंत्रकृतांपूर्वोक्तंमंत्रंजपताम् ८ इतिपंचमेटीकायांत्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३ एवंत्रिभिर्ध्रुवमर्यादापालनंवर्णितंतथा अधोभु-
वनमर्यादापालनंत्रिभिरुच्यते १ चतुर्विंशेरवेरर्वाक्स्वर्भान्वादिस्थितिःक्रमात् अतलादिबिलस्वर्गमर्यादाःसप्तवर्णिताः २ सूर्यमार-
भ्यभुवांतसंनिवेशंनिरूप्येदानींसूर्यादधस्तान्निरूपयति अधस्तादितिस्वर्भानुःराहुःअलभतलेभे सिंहिकायाःपुत्रः १ १२ १३

ग्रहणंवक्तुमाह यददः प्रतपतस्तरणेर्मंडलम् अमृतपानेमध्यप्रवेशेनतयोर्व्यवधानंकरोतीतितथा अतएवैताभ्यांसूचितत्वाद्वैरमनुबध्नातीतितथा २ भागवतंचक्रंपरिवर्तमानंपरिभ्रमत् अभिअभिमुखंमुहूर्तमवस्थितः सन् इतिएवमंतरादवस्थानमुपरागंवदंति तत्रचऋजुवक्रस्थितिभ्यामर्द्धग्रासःसर्वग्रासोनतुग्रासोऽस्तिदूरांतरत्वात् ३ तावन्मात्रेयोजनायुते ४ अंतरिक्षंग्रहहीनम् तस्यावधिमाह यावद्वायुःप्र

यद्दस्तरणेर्मंडलंप्रतपतस्तद्विस्तरतोयोजनायुतमाचक्षते द्वादशसहस्रंसोमस्यत्रयोदशसहस्रंराहोर्यःपर्वणितद्व्यवधानकृद्वैरानुबंधः सूर्यचंद्रमसावभिधावति २ तन्निशम्योभयत्रापिभगवतारक्षणायप्रयुक्तंसुदर्शनंनामभागवतंदयितमस्त्रंतत्तेजसादुर्विषहंमुहुःपरिवर्तमानमभ्यवस्थितोमुहूर्तमुद्विजमानश्चकितहृदयआरादेवनिवर्ततेतदुपरागमितिवदंतिलोकाः ३ ततोऽधस्तात्सिद्धचारणविद्याधराणांसदनानितावन्मात्रएव ४ ततोऽधस्ताद्यक्षरक्षःपिशाचप्रेतभूतगणानांविहाराजिरमंतरिक्षंयावद्वायुःप्रवातियावन्मेघाउपलभ्यंते ५ ततोऽधस्ताच्छतयोजनांतरइयंपृथिवीयावद्धंसभासश्येनसुपर्णादयःपतत्रिप्रवराउत्पतंतीति ६ उपवर्णितंभूमेर्यथासंनिवेशावस्थानमवनेरप्यधस्तात्सप्तभूविवराःएकैकशोयोजनायुतांतरेणायामविस्तारेणोपक्लृप्ताःअतलंवितलंसुतलंतलातलंमहातलंरसातलंपातालमिति ७ एतेषुहिबिलस्वर्गेषुस्वर्गादप्यधिककामभोगैश्वर्यानंदविभूतिभिःसुसमृद्धभवनोद्यानाक्रीडविहारेषु दैत्यदानवकाद्रवेयानित्यप्रमुदितानुरक्तकलत्रापत्यबंधुसुहृदनुचरागृहपतयईश्वरादप्यप्रतिहतकामामायाविनोदानिवसंति ८

वातीतितीव्रोवाति तस्याप्यवधिमाह यावन्मेघाः ५ पृथिव्याउपरिभूर्लोकावधिमाह यावद्धंसादयःपार्थिवविकाराः ६ योजनायुतांतरेणप्रत्येकमुच्छ्रिताः आयामोयःकटाहस्यतावद्विस्तारेण ७ सामान्येनविवराणिवर्णयति एतेष्वित्यादिना अथातलइत्यंतःप्राक्तनेनग्रंथेन एतेषुदैत्यादयोनिवसंतीत्यन्वयः कथंभूतेषुअधिकःकामभोगश्चऐश्वर्यानंदश्चविभूतिश्चसंपत्तिःतैःसुसमृद्धभवनादयोयेषुकथंभूताःनित्यप्रमुदिताअनुरक्ताःकलत्रादयोयेषांनप्रतिहतःकामोयेषांमायाविनोदोयेषाम् ८ ७९ ७९

किंच हेमहाराजयेषुमयेननिर्मिताःपुरश्चचकासतइत्यन्वयः कथंभूताः नानायेमणिप्रवरास्तेषांप्रवेकाःमुख्याःतैर्विरचितैर्विचित्रैर्भवनादि
भिः तथाविवरेश्वराणांगृहोत्तमैश्चसमलंकृताः कीदृशैःगृहोत्तमैः नागाश्चअसुराश्चमिथुनीभूताःपारावतादयश्चतैराकीर्णाःकृत्रिमाभूम
योयेषुतैःपाठांतरेनानास्वनत्वंमिथुनविशेषणम् ९ उद्यानानिचअतितराममरलोकश्रियमतिशयितानियेषुचकासतीत्यन्वयः काभिःश्री
भिःकेषाम् कुसुमफलस्तबकाश्चसुभगकिसलयानिचतैरवनतारुचिराविटपायेषांविटपिनांलतानामंगैराश्लिंगितानांश्रीभिः तथासमि
थुनाश्चक्रवाकादिमिथुनसहितायेविविधाविहंगाःतद्युक्तानांजलाशयानांचश्रीभिः कीदृशानाममलैर्जलैःपूर्णानांपुनरपिकैरतिशयित-

येषुमहाराजमयेनमायाविनाविनिर्मिताःपुरोनानामणिप्रवरप्रवेकविरचितविचित्रभवनप्राकारगोपुरसभाचैं-
त्यचत्वरायतनादिभिर्नागासुरमिथुनपारावतशुकसारिकाकीर्णकृत्रिमभूमिभिर्विवरेश्वरगृहोत्तमैःसमलंकृता-
श्चकासति ९ उद्यानानिचातितरांमनइंद्रियानंदिभिःकुसुमफलस्तबकसुभगकिसलयावनतरुचिरविटपवि
टपिनांलतांगालिंगितानांश्रीभिःसमिथुनविविधविहंगमजलाशयानाममलजलपूर्णानांझषकुलोल्लंघनक्षु-
भितनीरनीरजकुमुदकुवलयकल्हारनीलोत्पललोहितशतपत्रादिवनेषुकृतनिकेतनानामेकविहाराकुलमधुरवि-
विधस्वनादिभिरिंद्रियोत्सवैरमरलोकश्रियमतिशयितानि १० यत्रहवावनभयमहोरात्रादिभिःकालविभागैरुप
लक्ष्यते ११ यत्रहिमहाहिप्रवरशिरोमणयःसर्वंतमःप्रबाधंते १२ नवाएतेषुवसतांदिव्यौषधिरसरसायनान्नपा
नस्नानादिभिराधयोव्याधयोवलीपलितजरादयश्चदेहवैवर्ण्यदौर्गंध्यस्वेदक्लमग्लानिरितिवयोऽवस्थाश्चभवं
ति १३ नहितेषांकल्याणानांप्रभवतिकुतश्चनमृत्युर्विनाभगवत्तेजश्चक्रापदेशात् १४ यस्मिन्प्रविष्टेऽसुरवधू-
नांप्रायःपुंसवनानिभयादेवस्रवंतिपतंति १५ तानिझषकुलोल्लंघनेनक्षुभितंयज्जलाशयानांनीरंतस्मिन्यानिनीरजादीनि
तेषांवनेषुकृतंनिकेतनंयैस्तेषामर्थात्पक्षिणामेकोऽखंडोयोविहारस्तेनाकुलाश्चतेमधुराश्चविविधस्वनादयः तैर्यइंद्रियोत्सवास्तैश्चयथा
समिथुनेत्यादेरुत्तरेणैवसंबंधः मनइंद्रियानंदिभिरितिस्वनादीनांविशेषणम् तत्रनीरजंसामान्येनकमलंलोहितंशतपत्रंतद्विशेषः १०
अहोरात्रादिभिर्यद्भयंतन्नोपलक्ष्यतेसूर्याद्यभावात् ११ १२ क्लमः श्रमः ग्लानिरनुत्साहः १३ कल्याणानांमंगलरूपाणाम् १४
यस्मिन्भगवत्तेजसिप्रविष्टेपुंसवनानिगर्भाः आचतुर्थाद्भवेत्स्रावःपातःपंचमषष्ठयोरितिस्रावपातौज्ञेयौ १५ ७ १७

सवर्णैरताःस्वैरिण्यः कामिन्यस्त्वसवर्णेऽपितत्राप्यतिचंचलाः पुंश्चल्यः बिलायनंबिलायतनंसाधयित्वासंभोगसमर्थंकृत्वास्वैयेअ-साधारणाविलासाः तत्पूर्वकोऽवलोकस्तेनानुरागयुक्तंस्मितंतेनसंलापउपगूहनंचतदादिभिः यस्मिन्रसेउपयुक्तेसेविते १६ भवयोर्भवस्यभवान्याश्च चित्रभानुरग्निस्तेननिष्ठ्यूतंफूत्कृत्यत्यक्तम् असुरेंद्राणामवरोधेषुअंतःपुरेषुपुरुषीभिःस्त्रीभिः १७ सुतलेबलिरधुनाऽप्यास्तइत्यन्वयः कथंभूतः महेंद्रस्यप्रियंकर्तुमिच्छताप्रथमंपराक्षिप्तमपहृतंलोकत्रयंयस्यसः पुनर्भगवतोऽनुकंपयैवतत्रप्रवे

अथातलेमयपुत्रोऽसुरोबलोनिवसति येनहवाइहसृष्टाःषण्णवतिर्मायाःकाश्चनाद्यापिमायाविनोधारयंति यस्यचजृंभमाणस्यमुखतस्त्रयस्त्रीगणाउदपद्यंतस्वैरिण्यः कामिन्यःपुंश्चल्यइति यावैबिलायनंप्रविष्टंपुरुषंरसेनहाटकाख्येनसाधयित्वास्वविलासावलोकनानुरागस्मितसंलापोपगूहनादिभिःस्वैरंकिलरमयंति यस्मिन्नुपयुक्तेपुरुषईश्वरोऽहंसिद्धोऽहमिति अयुतमहागजबलः आत्मानमभिमन्यमानःकत्थतेमदांधइव १६ ततोऽधस्तादितलेहरोभगवान्हाटकेश्वरःस्वपार्षदभूतगणावृतःप्रजापतिसर्गोपबृंहणायभवोभवान्यासहमिथुनी-भूतआस्तेयतःप्रवृत्तासरित्प्रवराहाटकीनामभवयोर्वीर्येणयत्रचित्रभानुर्मातरिश्वनासमिध्यमानओजसापिबति तन्निष्ठ्यूतंहाटकाख्यंसुवर्णंभूषणेनासुरेंद्रावरोधेषुपुरुषाःसहपुरुषीभिर्धारयंति १७ ततोऽधस्तात्सुतलउदारश्रवाःपुण्यश्लोकोविरोचनात्मजोबलिर्भगवतामहेंद्रस्यप्रियंचिकीर्षमाणेनादितेर्लब्धकायोभूत्वाबटुवामनरूपेणपराक्षिप्तस्वलोकत्रयोभगवदनुकंपयैवपुनःप्रवेशितइंद्रादिष्वविद्यमानयासुसमृद्ध्याश्रियाऽभिजुष्टः-स्वधर्मेणाराधयंस्तमेवभगवंतमाराधनीयमपगतसाध्वसआस्तेऽधुनाऽपि १८ नोएवैतत्साक्षात्कारोभूमिदान-स्ययत्तद्भगवत्यशेषजीवनिकायानांजीवभूतात्मभूतेपरमात्मनिवासुदेवेतीर्थतमेसर्वजीवनियंतर्यात्मारामेपात्रउपपन्नेपरयाश्रद्धयापरमादरसमाहितमनसासंप्रतिपादितस्यसाक्षादपवर्गद्वारस्ययद्बिलनिलयैश्वर्यम् १९ शितः सन् कीदृशेनयोऽदितेःसकाशाद्भूत्वाबटुवामनरूपेणलब्धकायस्तेन १८ केचित्तस्यसुतलराज्यंभूमिदानफलंमन्यंतेतन्निराकरोति नोएवैतदिति यद्बिलनिलयेविवरस्थानेऐश्वर्यमेतत् भूमिदानस्यसाक्षात्कारः फलंनभवत्येवकुतइत्यपेक्षायामेवंभूतस्यदानस्यसाक्षादपवर्गहेतुत्वादित्याह यत्तत्प्रसिद्धंदानंतस्यतदेवाह भगवत्यशेषजीवनिकायानांजीवभूतश्चासावात्मभूतश्चसर्वजीवनियंताचासावात्मारामश्चेत्यर्थः तस्मिन्संप्रतिपादितस्य १९

किंच यस्यनामक्षुतादिषुत्वविवशोऽपिसकृदपिगृणन्कर्मबंधंविधुनोति कथंभूतम् यस्यप्रतिबाधनंत्विहमुमुक्षवोऽन्ययैवोपलभंते
यन्निवृत्त्यर्थंयोगसांख्यादिक्लेशाननुभवंतीत्यर्थः तंकर्मबंधंत्यजति २० तत्तस्मिन्भगवतोभक्तानांज्ञानिनांचयथायथमात्मदःज्ञानदः
हरौ आत्मनमेव समर्पितस्यभूमिदानस्यनतत्फलमितिपूर्वेणैवसंबंधः २१ किंच नेदंभगवदनुकंपाफलमपिकिंत्वेकांतभक्तस्यत
स्यांतरायमात्रमित्याह नेति भगवान् अमुष्यअमुनैवानुगृहीतवान् तत्रहेतुः यदुतेति आत्मनईश्वरस्यानुस्मृतिंमुष्णातीतितया न
दुक्तम् वासुदेवेमनोयस्यजपहोमार्चनादिषु तस्यांतरायोमैत्रेयदेवेंद्रत्वादिकंफलमिति २२ तस्यैकांतभक्तिंसप्रपंचमाह यत्त

यस्यहवावक्षुतपतनप्रस्खलनादिषुविवशःसकृन्नामाभिगृणन्पुरुषःकर्मबंधनमंजसाविधुनोतियस्यहैवप्र
तिबाधनंमुमुक्षवोऽन्यथैवोपलभंते २० तद्भगवतामात्मवतांसर्वेषामात्मन्यात्मदआत्मतयैव २१ नवैभग-
वान्नूनममुष्यानुजग्राह यदुतपुनरात्मानुस्मृतिमोषणंमायामयभोगैश्वर्यमेवाततनुतेति २२ यत्तद्भगवताऽनधि
गतान्योपायेनयाच्ञाछलेनापहृतस्वशरीरावशेषितलोकत्रयोवरुणपाशैश्चसंप्रतिमुक्तोगिरिदर्यांचापविद्धइति-
होवाच २३ नूनंबतायंभगवानर्थेषुननिष्णातोयोऽसाविंद्रोयस्यसचिवोमंत्रायवृतएकांततोबृहस्पतिस्तमतिहाय
स्वयमुपेंद्रेणात्मानमयाचतआत्मनश्चाशिषोनोएवतद्दास्यमतिगंभीरवयसःकालस्यमन्वंतरपरिवृत्तंकियल्लोक
त्रयमिदम् २४ यस्यानुदास्यमेवास्मत्पितामहःकिलववेनतुस्वपित्र्यंयदुताकुतोभयंपदंदीयमानंभगवतःपर-
मितिभगवतोपरतेखलुस्वपितरि २५ दितिप्रसिद्धमितिवक्ष्यमाणमुवाचहेत्यन्वयः कथंभूतः अनधिगतः अन्यउपा-
योयेनतेनभगवतायाच्ञाछलेनापहृतंस्वशरीरमात्रावशेषितंलोकत्रयंयस्यसम्यक्प्रतिमुक्तोबद्धः अपविद्धः प्रक्षिप्तोऽपिसन् २३
बतेतिखेदे भगवान्विद्वानपियोऽसाविंद्रः यस्यैकांतेनबृहस्पतिःसचिवः सहायः यतोमंत्रार्थंवृतः सोऽपिपुरुषार्थेषुनूनंननिष्णातः
नानिपुणः यतउपेंद्रेणद्वारभूतेनतमुपेंद्रंविहायात्मानंमांलोकत्रयमयाचततंमत्रप्रदंबृहस्पतिमतिहायेतिवातस्मिन्प्रसन्नेसएववर-
णीयोनलोकत्रयंयतस्तदतितुच्छमित्याह अतिगंभीरमनंतंवयोयस्यतस्यकालस्य यन्मन्वंतरंतेनपरिवृत्तंविपर्यस्तंलोकत्रयमिदंकि
यत् २४ महादस्त्वेकएवार्थेनिष्णातइत्याह यस्यानुदास्यमिति स्वपितरिउपरतेसतिस्वपित्र्यंपदंभगवतादीयमानमपिभगवतःखलुपरम-
न्यदितिकृत्वानतुजग्राहेत्यर्थः २५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

ननुत्वमतिवीरः कुतस्तमेवबहुमन्यसेतत्राह तस्यानुपथमनुवर्त्मअमृजिताअक्षीणाः कषायारागादयोयस्य परिहीणोभगवदनुग्रहोयस्य सकोवाउपगंतुमिच्छतीति २६ अथशुकोक्तिः नन्वेवंभूतश्चेद्बलिस्तर्हितस्यैवचरितंविस्तरेणकथ्यतांतत्राह तस्यबलेरनुचरितमुपरिष्टादष्टमेविस्तरिष्यते यस्यद्वार्यवतिष्ठतेनिजजनेष्वनुकंपितंकृतानुकंपंहृदयंयस्य द्वारपालकर्मदर्शयति येनश्रीनारायणेनबलेर्द्वारिविशन्दशकंधरउच्चाटितः केनपदातत्राप्यंगुष्ठेनैव २७ यथाहरिणास्वभक्तोबलिः सुतलेनिहितः सुखमास्ते एवंमहादेवभक्तोऽपिमयस्तलातलेसुखमास्तइत्याह ततइति लब्धंपदंस्थानंयेनमहीयतेपूज्यते २८ नैकशिरसामनेकफणानांगणोऽस्ति एतत्प्रपंचयति कुहके

तस्यमहानुभावस्यानुपथममृजितकषायः कोवाऽस्मद्विधःपरिहीणभगवदनुग्रहउपजिगमिषतीति २६ अथतस्यानुचरितमुत्तरस्माद्विस्तरिष्यतेयस्यभगवान्स्वयमखिलजगद्गुरुर्नारायणोद्वारिगदापाणिरवतिष्ठतेनिजजनानुकंपितहृदयोयेनांगुष्ठेनपदादशकंधरोयोजनायुतायुतंदिग्विजयउच्चाटितः २७ ततोऽधस्तात्तलातलेमयोनामदानवेंद्रस्त्रिपुराधिपतिर्भगवतापुरारिणात्रिलोकीशंचिकीर्षुणानिर्दग्धस्वपुरत्रयस्तत्प्रसादाल्लब्धपदोमायाविनामाचार्योमहादेवेनपरिरक्षितोविगतसुदर्शनभयोमहीयते २८ ततोऽधस्तान्महातलेकाद्रवेयाणांसर्पाणांनैकशिरसांक्रोधवशोनामगणः कुहकतक्षककालियसुषेणादिप्रधानामहाभोगवंतःपतत्रिराजाधिपतेःपुरुषवाहादनवरतमुद्विजमानाःस्वकलत्रापत्यसुहृत्कुटुंबसंगेनक्वचित्प्रमत्ताविहरंति २९ ततोऽधस्ताद्रसातलेदैतेयादानवाःपणयोनामनिवातकवचाः कालेयाहिरण्यपुरवासिनइतिविबुधप्रत्यनीकाउत्पत्त्यामहौजसोमहासाहसिनोभगवतःसकललोकानुभावस्यहरेरेवतेजसाप्रतिहतबलावलेपाबिलेशयाइववसंति ये वैसरमयेंद्रदूत्यावाग्भिर्मंत्रवर्णाभिरिंद्राद्बिभ्यति ३०

ति महाभोगवंतोमहाकायाः पुरुषवाहात्हरेर्वाहनात् २९ विबुधप्रत्यनीकाः देवशत्रवः सकलेष्वपिलोकेष्वनुभावोयस्यतस्यैवतेजसासुदर्शनेनप्रतिहतोबलावलेपोवीर्यमदोयेषाम् बिलेशयाः सर्पाइव इंद्रदूत्याप्रयुक्ताभिर्मंत्ररूपाभिर्वाग्भिः एवंहिवैदिकमाख्यानंपणिभिरसुरैर्निगूढागा अन्वेष्टुंसरमांदेवशुनीमिंद्रेणप्रहितांसंधिमिच्छंतःपणयःप्राहुः किमिच्छंतीसरमेत्यादि साचसंधिमनिच्छंतींद्रस्तुतिपूर्वकंतान्प्रतिपरुषमाह हताइंद्रेणपणयःशयध्वमित्यादितेचतच्छ्रुत्वा-

विभ्यतीति ३०

महाभोगिनः महाफणा महान्तमर्षः क्रोधो येषां पंचादिसंख्यानि शीर्षाणि येषाम् शीर्ष्णामिति वक्तव्ये शीर्षाणामित्यार्षः ३१ इति पंच
मेटीकायांचतुर्विंशोऽध्यायः २४ पंचविंशततोऽधस्तादाह शेषस्य संस्थानम् संजिहीर्षोरिदं कालेयचरुद्रसमुद्भवः १ तस्य पाता
लस्य कोऽसावनंतः सात्वतीयाः सात्वततंत्रनिष्ठाः चतुर्व्यूहोपासने यं संकर्षणमित्याचक्षते तयाख्याने हेतुः द्रष्टृदृश्ययोः सम्यक्

ततोऽधस्तात्पाताले नागलोकपतयो वासुकिप्रमुखाः शंखकुलिकमहाशंखश्वेतधनंजयधृतराष्ट्रशंखचूडकं
बलाश्वतरदेवदत्तादयो महाभोगिनो महामर्षा निवसंति तेषामुह वै पंचसप्तदशशतसहस्रशीर्षाणां फणासु वि
चिता महामणयो रोचिष्णवः पातालविवरतिमिरनिकरं स्वरोचिषा विधमंति ३१ इति श्रीभागवते महापुरा
णे पंचमस्कंधे चतुर्विंशतितमोऽध्यायः २४ श्रीशुक उवाच तस्य मूलदेशे त्रिंशद्योजनसहस्रांतर आ-
स्ते या वै कला भगवतस्तामसी समाख्याताऽनंत इति सात्वतीया द्रष्टृदृश्ययोः संकर्षणमहमित्यभिमानलक्षणं सं
कर्षणमित्याचक्षते १ यस्येदं क्षितिमंडलं भगवतोऽनंतमूर्तेः सहस्रशिरस एकस्मिन्नेव शीर्षणि ध्रियमाणं सिद्धा
र्थ इव लक्ष्यते २ यस्य ह वा इदं कालेनोपसंजिहीर्षतोऽमर्षविरचितरुचिरभ्रमद्भ्रुवोरंतरेण सांकर्षणो नाम रुद्र
एकादशव्यूहस्त्र्यक्षस्त्रिशिखं शूलमुत्तंभयन्नुदतिष्ठत् ३ यस्यांघ्रिकमलयुगलारुणविशदनखमणिखंडमं
डलेष्वहिपतयः सह सात्वतर्षभैः एकांतभक्तियोगेनावनमंतः स्ववदनानि परिस्फुरत्कुंडलप्रभामंडलमंडितगंड
स्थलान्यतिमनोहराणि प्रमुदितमनसः खलु विलोकयंति ४

र्षणमेकीकरणं येन तत् कुतः अहमित्यभिमानो लक्षणं चिन्हमधिष्ठातुर्यस्य अहंकाराधिष्ठानेन दृग्दृश्यसंकर्षणात्संकर्षण इत्यर्थः १
अनंतत्वमाह यस्येदमिति यच्छब्दानां स एष भगवाननंत इत्युत्तरेणान्वयः २ तामसत्वमाह यस्येदं विश्वमुपसंहर्तुमिच्छतः अम-
र्षेण विरचिते रुचिरीकृते कुटिलीकृते भ्रमंत्यौ भ्रुवौ तयोर्मध्यम् उत्तंभयन्नुन्नमयन् ३ सुभगत्वमाह यस्यांघ्रिकमलयुगले ऽरुणानि
शदानि खाएव मणयः तेषां खंडः समूहः तस्य मंडलेषु परिस्फुरतां कुंडलानां प्रभया मंडितानि गंडस्थलानि येषु तानि ४ ७ ७

चारुणीअंगवलयेविलसिताश्वेतेविशदाश्चविपुलाश्चधवलाश्चसुभगाश्चरुचिराश्चभुजाएवरजतस्तंभास्तेषुअगरुचंदनकुंकुमानांपंक एवानुलेपः तेनावलिंपमानाः तेषामभिमर्शनेनोन्मथितेहृदयेमकरध्वजस्यावेशेनरुचिरंचललितंचस्मितयासांताः तस्यानुरागेण मदेनचमुदितंचतत्मदेनविघूर्णितेमचलितेच आईषदरुणेकरुणाऽवलोकयुक्तेनयनेयस्मिन्तद्वदनारविंदंविलोकयंति ५ अमर्षोऽसहनंरोषः क्रोधः उपसंहृतस्तयोर्वेगोयेन ६ उपासनार्थमाह सुरादिभिर्ध्यायमानः चिंत्यमानः अनवरतमदेनमुदितश्चासोविकृतविह्वललोचनश्चसुललितेनमुखरिकाऽमृतेनवचनामृतेनस्वपार्षदान्विबुधयूथपानांपतींश्चाप्यायमानः हर्षयन् नीलेवाससी

यस्यैवहिनागराजकुमार्यआशिषआशासानाश्चार्वंगवलयविलसितविशदविपुलधवलसुभगरुचिरभुजरजतस्तंभेष्वगरुचंदनकुंकुमपंकानुलेपेनावलिंपमानास्तदभिमर्शनोन्मथितहृदयमकरध्वजावेशरुचिरललितस्मितास्तदनुरागमदमुदितमदविघूर्णितारुणकरुणाऽवलोकनयनवदनारविंदंसव्रीडंकिलविलोकयंति ५ सएवभगवाननंतोऽनंतगुणार्णवआदिदेवउपसंहृतामर्षरोषवेगोलोकानांस्वस्तयआस्ते ६ ध्यायमानःसुरासुरोरगसिद्धगंधर्वविद्याधरमुनिगणैरनवरतमदमुदितविकृतविह्वललोचनःसुललितमुखरिकाऽमृतेनाप्यायमानःस्वपार्षदविबुधयूथपतीनपरिम्लानरागनवतुलसिकामोदमध्वासवेनमाद्यन्मधुकरव्रातमधुरगीतश्रियंवैजयंतींस्वांवनमालांनीलवासाएककुंडलोहलककुदिकृतसुभगसुंदरभुजोभगवान्माहेंद्रोवारणेंद्रइवकांचनींकक्षामुदारलीलोबिभर्ति ७ यएषएवमनुश्रुतोध्यायमानोमुमुक्षूणामनादिकालकर्मवासनाग्रथितमविद्यामयंहृदयग्रंथिंसत्वरजस्तमोमयमंतर्हृदयंगतआशुनिर्भिनत्तितस्यानुभावान्भगवान्स्वायंभुवोनारदःसहतुंबरुणासभायांब्रह्मणःसंश्लोकयामास ८ उत्पत्तिस्थितिलयहेतवोऽस्यकल्पाःसत्वाद्याःप्रकृतिगुणायदीक्षयासन् यद्रूपंध्रुवमकृतंयदेकमात्मन्नानाधात्कथमुहवेदतस्यवर्त्म ९

यस्यएकमेवकुंडलंयस्यहलस्यककुदिपृष्ठेकृतः न्यस्तःसुभगश्चसुंदरश्चभुजोयेन उदारालीलायस्यसः नपरिम्लानोरागःकांतिर्यस्याः तस्याः नवतुलसिकायाआमोदमध्वासवेनसुरभिमधुरसेनमाद्यतांमधुकराणांयेव्राताःतेषांमधुरगीतेनश्रीर्यस्याः तांवनमालाम् कक्षांवरत्राम् ७ संश्लोकयामासवर्णयामास ८ अस्यजगतउत्पत्त्यादिहेतवोगुणायस्येक्षयाकल्पाःस्वस्वकार्यसमर्थाआसन् यस्यतुरूपंध्रुवमनंतमकृतमनादि तत्रहेतुः यदेकमेवसत् आत्मन् आत्मनिनानाकार्यप्रपंचमधात् तस्यब्रह्मरूपस्यवर्त्मतत्त्वंजनःकथमुहवेदनवेदैवेत्यर्थः ९

तर्हि कथमसौ मुमुक्षुभिः सेव्यं तत्राह मूर्तिमिति यत्रेदं सदसद्विभाति सः नोऽस्माकं भक्तानां बहुकृपया संकर्षणः सत्त्वं मूर्तिं बभार स्वजना
नां मनांस्यादातुं वशीकर्तुं कृतां यस्य लीलां मृगपतिः सिंहः आददे अशिक्षत् यतः उदाराणि वीर्याणि यस्य तस्मादन्यं मुमुक्षुः कमाश्रये-
दित्युत्तरेणान्वयः यद्वा कृपयेत्यत्र हेतुः यद्यस्मात्स्वजनानां मनांस्यादातुं लीलामादद्दे मृगपतिरिवोदारवीर्यैः यद्वा मृग्यंत इति मृगाः
कामपदाः तेषां पतिर्मुख्यः १० किंच आस्तां तस्य कृपया वपुर्धारणं तद्भजनं वा तन्नाम्नो औदार्यमेवातिचित्रमित्याह यस्य नाम यदि पतितो म
हापातक्यपि अनुकीर्तयेत् तर्हि सकृत्स्येदिति किमु वक्तव्यं यतोऽसाविव नृणामशेषमंहः सद्यो हंति कथमनुकीर्तयेत् अन्यतः श्रुतं वा अक

मूर्तिं नः पुरुकृपया बभार सत्त्वं संशुद्धं सदसदिदं विभाति यत्र यल्लीलां मृगपतिराददेऽनवद्यामादातुं स्वजन-
मनांस्युदारवीर्यः १० यन्नाम श्रुतमनुकीर्तयेदकस्मादार्तो वा यदि पतितः प्रलंभनाद्वा हंत्यंहः सपदि नृणामशे
षमन्यं कं शेषाद्भगवत आश्रयेन्मुमुक्षुः ११ मूर्द्धन्यर्पितमणुवत्सहस्रमूर्ध्नो भूगोलं सगिरिसरित्समुद्रसत्त्वम्
आनंत्यादनिमितविक्रमस्य भूम्नः को वीर्याण्यधिगणयेत्सहस्रजिह्वः १२ एवंप्रभावो भगवाननंतो दुरंतवी
र्योरुगुणानुभावः मूले रसायाः स्थित आत्मतंत्रो यो लीलया क्ष्मां स्थितये बिभर्ति १३ एता ह्येवेह नृभिरुपगंत
व्या गतयो यथाकर्मविनिर्मिता यथोपदेशमनुवर्णिताः कामान्कामयमानैः १४ एतावतीर्हि राजन्पुंसः प्रवृत्ति-
लक्षणस्य धर्मस्य विपाकगतय उच्चावचा विसदृशा यथाप्रश्नं व्याचख्ये किमन्यत्कथयाम इति १५ इति श्री
भागवते महापुराणे पंचमस्कंधे भूविवरविध्युपवर्णनं नाम पंचविंशतितमोऽध्यायः २५

स्माद्वा आर्तो वा सन् प्रलंभना
द्वा परिहासात् तस्माच्छेषादन्यम् ११ गिर्यादिसहितं भूगोलम् सत्त्वानि प्राणिनः सहस्रजिह्वोऽपि को गणयेत् १२ दुरंतं वीर्यं बलं यस्य उरवो गु
णाः अनुभावश्च यस्य सः च सः च रसायाः भूमेर्मूले स्थितः तिष्ठति आत्मतंत्रः आत्माधारः १३ उक्तस्य लोकविभागस्योपयोगं वदन्नुपसंहरति
एता ह्येवेह कामान्कामयमानैर्नृभिरुपगंतव्या इत्यन्वयः १४ तस्य प्रपंचः एतावत्यः विपाकगतयः फलभूता गतयः ताः व्याचख्ये व्याख्याता
वानस्मि १५ इति पंचमे टीकायां पंचविंशतितमोऽध्यायः २५ षड्विंशे तु ततोऽधस्तान्नरकस्थितिरुच्यते पापिनो यत्र दह्यंते यमदूतै
र्यथायथम् १

पुंसोगतयउच्चावचाविसदृशाइतिभोगवैचित्र्यमुक्तंतदेतत्कुतइतिपृच्छति महर्षइति कर्मणः समानत्वेऽपिश्रद्धावैचित्र्यात्फलवैचित्र्यमि तिपरिहरति त्रिगुणत्वादिति सात्विक्याश्रद्धयाकर्तुःसुखित्वंराजस्यासुखित्वंदुःखित्वंचतामस्यादुःखित्वंचमूढत्वंच तत्रापितासां श्रद्धानांतारतम्यात्सुखादितारतम्यंसर्वेषामित्यर्थः १ प्रतिषिद्धंप्रतिषेधः सएवलक्षणंप्रमाणंयस्यअधर्मस्यकर्तुः श्रद्धावैसादृश्यंत-

राजोवाच महर्षएतद्वैचित्र्यंलोकस्यकथमिति ऋषिरुवाच त्रिगुणत्वात्कर्तुःश्रद्धयाकर्मग- तयःपृथग्विधाःसर्वाएवसर्वस्यतारतम्येनभवंति १ अथेदानींप्रतिषिद्धलक्षणस्याधर्मस्यतथैवकर्तुःश्रद्धया वैसादृश्यात्कर्मफलंविसदृशंभवति याह्यनाद्यविद्ययाकृतकामानांतत्परिणामलक्षणाःसृतयःसहस्रशःप्रवृत्ता स्तासांप्राचुर्येणानुवर्णयिष्यामः २ राजोवाच नरकानामभगवन्किंदेशविशेषाअथवाबहिस्त्रिलोक्या आहोस्विदंतरालइति ३ ऋषिरुवाच अंतरालएवत्रिजगत्यास्तुदिशिदक्षिणस्यामधस्ताद्भूमेरु- परिष्टाच्चजलाद्यस्यामग्निष्वात्तादयःपितृगणादिशिस्वानांगोत्राणांपरमेणसमाधिना सत्याएवाशिषआशासा नानिवसंति ४ यत्रहवावभगवान्पितृराजोवैवस्वतःस्वविषयंप्रापितेषुस्वपुरुषैर्जंतुषुसंपरेतेषुयथाकर्माव- द्यंदोषमेवानुल्लंघितभगवच्छासनःसगणोदमंधारयति ५ तत्रहैकेनरकानेकविंशतिगणयंतिअथतांस्तेराज न्नामरूपलक्षणतोऽनुक्रमिष्यामः तामिस्रोंऽधतामिस्रोरौरवोमहारौरवःकुंभीपाकःकालसूत्रमसिपत्रवनंसूक रमंधकूपःकृमिभोजनःसंदंशस्तप्तसूर्मिर्वज्रकंटकशाल्मलीवैतरणीपूयोदःप्राणरोधोविशसनंलालाभक्षःसारे मेयादनमवीचिरयःपानमिति किंच क्षारकर्दमोरक्षोगणभोजनःशूलप्रोतोदंदशूकःअवटनिरोधनःपर्यावर्तनः सूचीमुखमित्यष्टाविंशतिनरकाविविधयातनाभूमयः ६

मसस्तारतम्यात्तत्रापिकारणंदर्शयन्नाह अनाद्यविद्याकृ- तानांकामानांसृतयोनरकाःतासाम् अथेदानींताःप्राचुर्येणानुवर्णयिष्यामइत्यन्वयः २ किंभूमावेवदेशविशेषाःत्रिलोक्याःब्रह्मां डाद्बहिर्वाआवरणेषुमध्येअंतरालेवाभूमिव्यतिरिक्ते ३ ४ कर्मदोषमनतिक्रम्यदोषमेवदमंपापफलंदंडंकरोतिनउल्लंघितंभगवच्छा सनंयेन ५ मतांतरेणाष्टाविंशतिमाह किंचेति ६ ७ ७ ७ ७ ७

पापभेदेनचतत्तन्नरकयातनाभेदंप्रपंचयति यस्त्वित्यादिनायात्यमानःपीड्यमानःएकदेवनदेव ७ पुरुषंपतिंवंचयित्वा ८ एनतृश
रीरमहमितिइदंधनादिममेतिमत्वास्वयंचकुटुंबमेवपुष्णातितेनाशुभेन ९ रुरवोभूत्वेतिकर्माण्येवतयापरिणामंप्राप्येत्यर्थः अतिक्रू

तत्रयस्तुपरवित्तापत्यकलत्राण्यपहरति सहिकालपाशबद्धोयमपुरुषैरतिभयानकैस्तामिस्रेनरकेबलान्नि
पात्यते अनशनानुदपानदंडताडनसंतर्जनादिभिर्यातनाभिःयात्यमानोजंतुर्यत्रकश्मलमासादितएकदेवमू
र्छामुपयातितामिस्रप्राये ७ एवमेवांधतामिस्रेयस्तुवंचयित्वापुरुषंदारादीनुपयुंक्ते यत्रशरीरीनिपात्यमा-
नोयातनास्थोवेदनयानष्टमतिर्नष्टदृष्टिश्चभवति यथावनस्पतिर्वृश्च्यमानमूलस्तस्मादंधतामिस्रंतमुपदिशंति
८ यस्त्विहवाएतदहमितिममेदमितिभूतद्रोहेणकेवलंस्वकुटुंबमेवानुदिनंप्रपुष्णातिसतदिहविहायस्वयमेवत
दशुभेनरौरवेनिपतति ९ येत्विहयथैवामुनाविहिंसिताजंतवःपरत्रयमयातनामुपगतं तएवरुरवोभूत्वातथात
मेवविहिंसंतितस्माद्रौरवमित्याहुःरुरुरितिसर्पादतिक्रूरसत्वापदेशः १० एवमेवमहारौरवोयत्रनिपतितंपुरु-
षंक्रव्यादानामरुरवस्तंक्रव्येणघातयंति यःकेवलंदेहंभरः ११ यस्त्विहवाउग्रःपशून्पक्षिणोवाप्राणतउपरंध
यतितमपकरुणंपुरुषादैरपिविगर्हितममुत्रयमानुचराःकुंभीपाकेतप्ततैलेउपरंधयंति १२ यस्त्विहपितृवि-
प्रब्रह्मध्रुक्सकालसूत्रसंज्ञकेनरकेअयुतयोजनपरिमंडलेताम्रमयेतप्तखलेउपर्यधस्तादग्न्यर्काभ्यामतित-
प्यमानेभिनिवेशितःक्षुत्पिपासाभ्यांचदह्यमानांतर्बहिःशरीरआस्तेशेतेचेष्टतेअवतिष्ठतिपरिधावतिच
यावंतिपशुरोमाणितावद्वर्षसहस्राणि १३ यस्त्विहवैनिजवेदपथादनापद्यपगतःपाखंडंचोपगतस्तमसि
पत्रवनंप्रवेश्यकशयाप्रहरंति तत्रहासावितस्ततोधावमानउभयतोधारैस्तालवनासिपत्रैःछिद्यमानसर्वा-
गोहाहतोस्मीतिपरमयावेदनयामूर्छितःपदेपदेनिपततिस्वधर्महापाखंडानुगतंफलंभुंक्ते १४

रस्यभारगृंगारस्यस्यसत्वस्यापदेशःसंज्ञायस्य १० क्रव्येणानिमित्तेनमांसार्थमित्यर्थः ११ प्राणतःसजीवानउपरंधयतिपचतिअप
करुणंनिष्करुणम १२ खलेसमदेशे १३ स्वधर्महाधर्मत्यागी १४ ५१ ५१ ५१ ५१

स्वनयन्रुदन्कश्मलंमोहमुपगतोभवति अदृष्टदोषास्तेनोपरुन्द्धाः संतोयथाकश्मलमुपगताः तद्वत् १५ ईश्वरेणोपकल्पितामनुष्यरक्तपाना द्दिलक्षणावृत्तिर्येषांमत्कुणादीनांनाविविक्ताविज्ञातापरव्यथायैरविवेकिभिस्तेषांपुरुषेणब्राह्मणादिभावेनाविधिनिषेधपूर्वककल्पितावृत्ति र्यस्याविविक्तापरव्यथायेनविवेकिनाअभिद्रुग्धाः हिंसिताः विहतानिद्रारूपानिर्वृत्तिर्यस्यनलब्धमवस्थानंयेनसतमसिपरिक्रामति १६ य

यस्त्विहवैराजाराजपुरुषोवाअदंड्येदंडंप्रणयतिब्राह्मणेवाशरीरदंडंसपापीयान्नरकेऽमुत्रसूकरमुखेनिपत-
ति तत्रातिबलैर्विनिष्पिष्यमाणावयवोयथैवेहेक्षुखंड आर्तस्वरेणस्वनयन्क्वचिन्मूर्छितः कश्मलमुपगतः य
थैवेहादृष्टदोषाउपरुन्द्धाः १५ यस्त्विहवैभूतानामीश्वरकल्पितवृत्तीनामविविक्तपरव्यथानांस्वयंपुरुषोपक-
ल्पितवृत्तिर्विविक्तपरव्यथोव्यथामाचरतिसपरत्रांधकूपेतदभिद्रोहेणनिपततितत्रहासौतैर्जंतुभिः पशुमृगपक्षि-
सरीसृपैर्मशकयूकामत्कुणमक्षिकादिभिर्येकेचाभिद्रुग्धास्तैः सर्वतोऽभिद्रुह्यमाणस्तमसिविहतनिद्रानिर्वृति
रलब्धावस्थानः परिक्रामतियथाकुशरीरेजीवः १६ यस्त्विहवाअसंविभज्याश्नातियत्किंचनोपनतमनिर्मि
तपंचयज्ञोवायससंस्तुतः सपरत्रकृमिभोजनेनरकाधमेनिपतति तत्रशतसहस्रयोजनेकृमिकुंडेकृमिभू-
तः स्वयंकृमिभिरेवभक्ष्यमाणः कृमिभोजनोयावत्तदप्रत्ताप्रहुतादोऽनिर्वेशमात्मानंयातयते १७ यस्त्वि
हवैस्तेयेनबलाद्वाहिरण्यरत्नादीनिब्राह्मणस्यवाऽपहरतिअन्यस्यवाऽनापदिपुरुषस्तममुत्रराजन्यमपुरुषाअ-
यस्मयैरग्निपिंडैः संदंशैस्त्वचिनिष्कुषंति १८ यस्त्विहवाअगम्यांस्त्रियमगम्यंवापुरुषंयोषिदभिगच्छतितौता
वमुत्रकशयाताडयंतस्तिग्मयासूर्म्यालोहमय्यापुरुषमालिंगयंतिस्त्रियंचपुरुषरूपयासूर्म्या १९ यस्त्विह
वैसर्वाभिगमस्तममुत्रनिरयेवर्तमानंवज्रकंटकशाल्मलीमारोप्यनिष्कर्षंति २०

त्किंचनभक्ष्यादिकमुपनतंप्राप्तं-
तदसंविभज्यननिर्मिताः पंचयज्ञायेनअतएववायसैः संस्तुतः समत्वेनवर्णितः कृमिभोजनः कृमीनेवभुंजानः यावत्तत् यावंतियो जनानितत्कृमिकुंडंतावंतिवर्षाणियावद्वातत्पातकमित्यर्थः अप्रत्तमसंविभक्तम् अप्रहुतंवाऽत्तीतितथासः अनिर्वेशमकृतप्रायश्चित्त-
म् १७ निष्कुषंतिछिंदंति १८ तिग्मयातप्तयासूर्म्याप्रतिमया १९ सर्वाभिगमः पश्वाद्युपगंता २० ७ ७ ७

अपारखंडाः सत्कुलीनाः संतः द्वितीयांतपाठे सेतुविशेषणं नदीं विशिनष्टि विण्मूत्रेति २१ पशुचर्यां स्वेच्छाचारम् २२ अतीर्थे विहितादन्यत्र विरध्यंतीति प्राणनिरोधोदर्शितः २३ निरयपतयो यमपुरुषाः २४ लालाभक्षमाह यस्त्विति रेतःपानं कारयंति २५ यमदूताये श्वानः सारमेयाःसंसंभ्रमं २६ द्रव्यविनिमये क्रयादौ निरवकाशे निरालंबे अवीचीशब्दार्थमाह यत्रेति वीचिस्तरंगः तद्रहितत्वात्

येत्विह वै राजन्याराजपुरुषा वा अपारखंडाः धर्मसेतून्भिंदंति ते संपरेत्य वैतरण्यां निपतंति भिन्नमर्यादास्तस्यां निरयपरिखाभूतायां नद्यां यादोगणैरितस्ततो भक्ष्यमाणा आत्मना न वियुज्यमानाश्चासुभिरुह्यमानाः स्वाघेन कर्मपाकमनुस्मरंत उपतप्यंतो विण्मूत्रपूयशोणितकेशनखास्थिमेदोमांसवसावाहिन्यामुपतप्यंते २१ येत्विह वै वृषलीपतयो नष्टशौचाचारनियमास्त्यक्तलज्जाः पशुचर्यां चरंति ते चापि प्रेत्य पूयविण्मूत्रश्लेष्ममलापूर्णार्णवे निपतंति तदेवातिबीभत्सितमश्नंति २२ येत्विह वै श्वगर्दभपतयो ब्राह्मणादयो मृगयाविहारा अतीर्थे च मृगान्निघ्नंति तानपि संपरेतांल्लक्ष्यभूतान्यमपुरुषा इषुभिर्विध्यंति २३ येत्विह वै दांभिका दंभयज्ञेषु पशून्विशसंति तानमुष्मिंल्लोके वैशसे नरके पतितान्निरयपतयो यातयित्वा विशसंति २४ यस्त्विह वै सवर्णां भार्यां द्विजो रेतः पाययति काममोहितस्तं पापकृतममुत्र रेतःकुल्यायां पातयित्वा रेतः संपाययंति २५ येत्विह वै दस्यवोऽग्निदा गरदा ग्रामान्सार्थान्वा विलुंपंति राजानो राजभटा वा तांश्चापि हि परेत्य यमदूता वज्रदंष्ट्राः श्वानः सप्तशतानि विंशतिश्च सरभसं खादंति २६ यस्त्विह वा अनृतं वदति साक्ष्ये द्रव्यविनिमये दाने वा कथंचित्स वै प्रेत्य नरकेऽवीचिमत्यधःशिरा निरवकाशे योजनशतोच्छ्रायाद्गिरिमूर्ध्नः संपात्यते यत्र जलमिव स्थलमश्मपृष्ठमवभासते तदवीचिमत्तिलशो विशीर्यमाणशरीरो न म्रियमाणः पुनरारोपितो निपतति २७ यस्त्विह वै विप्रो राजन्यो वैश्यो वा सोमपीथस्तत्कलत्रं वा सुरां व्रतस्थोऽपि वा पिबति प्रमादतस्तेषां निरयं नीतानामुरसि पदाक्रम्यास्ये वह्निना द्रवमाणं कार्ष्णायसं निषिंचंति २८

वीचिः २७ यो विप्रस्तत्कलत्रं वा सुरां पिबति अन्योऽपि वा व्रतस्थः सन् राजन्यो वैश्यो वा सोमपीथः कृतसोमपानः इत्यन्वयः तयोः सोमस्थाने फलचमसविधानात् सोमपाननिषेधाच्च तथा च श्रुतिः न्यग्रोधस्तिभीराहृत्यताः संपिष्य दधन्युपसृज्य तमस्मै भक्षं संप्रयच्छेन्न सोममिति २८

सपूर्वंमपिमृतकएवसन्मृत्वा २९ पुरुषस्यमेधेनहिंसयाभैरवादीन्यजंते याश्चस्त्रियः कामरूपाः रक्षोगणाभूत्वायथेहतेपुरुषादाःसंतःपूर्वमनृत्यंततद्वत् ३० वैश्रंभकैः विश्वासोपायैः उपविश्रंभय्यविश्वास्य ३१ बिलेशयान्मूषकान् ३२ सगरेणसविषेण ३३ अतिथयोऽज्ञा

अथचयस्त्विहवाआत्मसंभावनेनस्वयमधमोजन्मतपोविद्याचारवर्णाश्रमवतोवरीयसोनबहुमन्येतसमृतकएवमृत्वाक्षारकर्दमेनिरयेऽवाक्शिरानिपातितोदुरंतायातनाह्यश्नुते २९ येत्विहवैपुरुषाःपुरुषमेधेनयजंते याश्चवास्त्रियोनृपशून्खादंतितांश्चतेपशवइवनिहतायमसदनेयातयंतोरक्षोगणाःसौनिकाइवस्वधितिनाऽवदायासृक्पिबंतिनृत्यंतिचगायंतिचहृष्यमाणायथेहपुरुषादाः ३० येत्विहवाअनागसोऽरण्येग्रामेवावैश्रंभिकैरुपसृतानुपविश्रंभय्यजिजीविषून्शूलसूत्रादिषूपप्रोतान्क्रीडनकतयायातयंतितेऽपिचप्रेत्ययमयातनासुशूलादिषुप्रोतात्मानःक्षुत्तृड्भ्यांवाऽभिहताःकंकवटादिभिश्चेतस्ततस्तिग्मतुंडैराहन्यमानाआत्मशमलंस्मरंति ३१ येत्विहवैभूतान्युद्वेजयंतिनराउल्बणस्वभावायथादंदशूकास्तेऽपिप्रेत्यनरकेदंदशूकाख्येनिपतंति यत्रनृपदंदशूकाःपंचमुखाःसप्तमुखाउपसृत्यग्रसंतियथाबिलेशयान् ३२ येत्विहवाअंधावटकुसूलगुहादिषुभूतानिनिरुंधंति तथाऽमुत्रतेष्वेवोपवेश्यसगरेणवह्निनाधूमेननिरुंधंति ३३ यस्त्विहवाअतिथीनभ्यागतान्वागृहपतिरसकृदुपगतमन्युर्दिधक्षुरिवपापेनचक्षुषानिरीक्षतेतस्यवाऽपिनिरयेपापदृष्टेरक्षिणीवज्रतुंडागृध्राःकंककाकवटादयःप्रसह्योरुबलादुत्पाटयंति ३४ यस्त्विहवाआढ्याभिमतिरहंकृतिस्तिर्यक्प्रेक्षणःसर्वतोऽभिविशंकीअर्थव्ययनाशचिंतयापरिशुष्यमाणहृदयवदनोनिर्वृत्तिमनवगतोग्रहइवार्थमभिरक्षतिसचापिप्रेत्यतदुत्पादनोत्कर्षणशमलग्रहःसूचीमुखेनरकेनिपतति यत्रहवित्तग्रहंपापपुरुषंधर्मपुरुषावायकाइवसर्वतोऽगेषुसूत्रैःपरिवयंति ३५

तपूर्वाःतान्पापेनवक्रीकृतेन ३४ आढ्याभिमतिःधनगर्वितः अहंकृतिःश्रेष्ठोऽहमितिमानीतिर्यक्प्रेक्षणंयस्यसर्वतः गुर्वादेरपिधनंचोरयिष्यतीतिविशंकमानःपरिशुष्यमाणंहृदयंवदनंचयस्य अनवगतःअप्राप्तः तस्यार्थस्योत्पादनादिभिःशमलंगृह्णातितया परिवयंतिसूत्रप्रोतान्कुर्वंति ३५ ६५ ६५

इतरत्रस्वर्गादौ इहमर्त्यलोकेपुनर्भवेपुनर्जन्मनिमित्तम् उभयोर्धर्माधर्मयोः शेषाभ्याम् आदावेवद्वितीयस्कंधेवैश्वानरंयातीत्यादि-
नाउपगेयमुपनिषदम् श्रद्धाभक्तिभ्यांविशुद्धाबुद्धिर्यस्य ३६ ययावच्छ्रुत्वा ३७ कथंभूतासंस्थासकलानांजीवनिकायानांधाम-

एवंविधानरकायमालयेसंतिशतशःसहस्रशस्तेषुसर्वेषुचसर्वएवाधर्मवर्तिनोयेकेचिदिहोदिताअनुदिताश्चाव
निपतंतिपर्यायेणविशंति तथैवधर्मानुवर्तिनइतरत्र इहतुपुनर्भवेतउभयशेषाभ्यांनिविशंति निवृत्तिलक्षणमा
र्गआदावेवव्याख्यातः एतावानेवांडकोशोयश्चतुर्दशधापुराणेषुविकल्पितउपगीयते यत्तद्भगवतोनारायण
स्यसाक्षान्महापुरुषस्यस्थविष्ठरूपमात्ममायागुणमयमनुवर्णितमादृतःपठतिशृणोतिश्रावयतिसउपगेयंभ-
गवतःपरमात्मनोऽग्राह्यमपिश्रद्धाभक्तिविशुद्धबुद्धिर्वेद ३६ श्रुत्वास्थूलंतथासूक्ष्मंरूपंभगवतोयतिः स्थू
लेनिर्जितमात्मानंशनैःसूक्ष्मंधियानयेत् ३७ भूद्वीपवर्षसरिदद्रिनभःसमुद्रपातालदिङ्नरकभागणलोक-
संस्था गीतामयातवनृपाद्भुतमीश्वरस्यस्थूलंवपुःसकलजीवनिकायधाम ३८ इतिश्रीभागवते
महापुराणेपारमहंस्यांसंहितायांपंचमस्कंधेनरकानुवर्णनोनामषड्विंशतितमोऽध्यायः २६ छ छ

आश्रयभूतंवपुरिति ३८ पंचमस्कंधसंबंधिपदभावार्थदीपनैः प्रीयतांपरमानंदनृहरिर्बालभाषितैः १ इतिश्रीभागवतेम
हापुराणेश्रीधरस्वामिविरचितायांपंचमस्कंधेटीकायांषड्विंशतितमोऽध्यायः २६ छ छ छ छ

इतिश्रीमद्भागवतपंचमस्कंधः समाप्त ः

अथश्रीमद्भागवतषष्ठस्कंधप्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः पुण्यारण्येनृसिंहैकनामसिंहोविराजते यन्नादतःपलायंतेमहाकल्मषकुंजराः १ विसर्गसंभवान्जीवान्स्व-
मर्यादासुसंस्थितान् विष्णुःपात्यखिलैरूपैरित्येवंपंचमेस्थितम् २ अध्यायैकोनविंशत्याषष्ठेपोषणमुच्यते अतिलंघितम-
र्यादभक्तरक्षणलक्षणम् ३ अजामिलोमनुष्येषुमहापापीयथावितः विश्वरूपादिघातीचयथादेवेषुवासवः ४ अजामि-
लस्यभक्तत्वंविष्णुदूतैर्निरूपितम् संकेतभगवन्नामपुत्रस्नेहानुषंगजम् ५ इंद्रोपिभगवद्भक्तःसख्येनोपेंद्रसेवकः तदधीनसुरै-
श्वर्यशत्रुनिर्जयजीविनः ६ तत्रादौत्रिभिरध्यायैरजामिलकथोच्यते विश्वरूपकथाषड्भिरिंद्रदोषोक्तयेततः ७ इंद्रस्यैवतुदोषो
त्येत्रारव्यानंततोऽष्टभिः द्वाभ्यांचमरुदारव्यानमेवंप्रकरणक्रमः ८ तत्रादौप्रथमेविष्णोर्दूतैःपातकिमोचने तत्पापरव्याप

श्रीगणेशायनमः राजोवाच निवृत्तिमार्गःकथितआदौभगवतायथा क्रमयोगोपलब्धेनब्रह्म
णायदसंसृतिः १ प्रवृत्तिलक्षणश्चैवत्रैगुण्यविषयोमुने योऽसावलीनप्रकृतेर्गुणसर्गःपुनःपुनः
२ अधर्मलक्षणानानानरकाश्चानुवर्णिताः मन्वंतरश्चव्यारव्यातआद्यःस्वायंभुवोयतः ३ प्रियव्र
तोत्तानपदोर्वंशस्तच्चरितानिच द्वीपवर्षसमुद्राद्रिनद्युद्यानवनस्पतीन् ४ धरामंडलसंस्थानंभाग
लक्षणमानतः ज्योतिषांविवराणांचयथेदमसृजद्विभुः ५ अधुनेहमहाभागयथैवनरकान्नरः
नानोग्रयातनान्नेयात्तन्मेव्यारव्यातुमर्हसि ६

नायोक्तंयाम्यैर्धर्मादिलक्षणम् ९ अथषष्ठस्कंधोव्यारव्यायते पूर्वोक्तानु
वादपूर्वकंनिरंतरोक्तनरकपरिहारोपायंपृच्छति निवृत्तिमार्गइतिषड्भिः आदौद्वितीयस्कंधेवैश्वानरंयाती त्यादिनाभगवतात्वयायथा-
यथावत्यत्येनमार्गेणयोगोऽचिरादिप्राप्तिः तेनोपलब्धोब्रह्मातेनसहासंसृतिर्मोक्षोभवति ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे परस्यांतेकृ-
तात्मानःप्रविशंतिपरंपदमितिवचनात् १ त्रैगुण्यंस्वर्गादिसुखंतदेवविषयःप्राप्यंयस्य नलीनाप्रकृतिर्यस्यतस्यपुंसःपुनःपुनर्गुणसर्गःभो
गार्थदेहारंभरूपोयोमार्गःसचकथितः तृतीयेदक्षिणेनपथाऽर्यम्णःपितृलोकंव्रजंतितइत्यादिना २ अनुवर्णितानिरंतराध्यायेव्यारव्या
तश्चतुर्थस्यादौ यतःयस्मिन् ३ द्वीपादीन् भागतोलक्षणतोमानतश्च धरामंडलस्यसंस्थानंज्योतिषांविवराणांचइदंसंस्थानंविभुर्य-
थाऽसृजत्तथाव्यारव्यातमित्यर्थः ४ ५ नानाउग्रायातनायेषुतान्नरकान् यथायेनोपायेननइयात्नगच्छेत्तन्मेऽधुनाव्यारव्यातुमर्हसि
६

तथतावन्मन्वादुक्तंप्रायश्चित्तंविनानरकाद्दुर्निवाराइत्याह नचेदितिद्वाभ्याम् मनउक्तिपाणिभिर्मनोवाक्कायैः कृतस्यांहसस्तैरेवइहैवा
पचितंप्रायश्चित्तंनकुर्यात् चेत्तर्हिपुरुषः प्रेत्यमृत्वानरकान्ध्रुवमुपैति येभयायेभवतः कीर्तिताः तिग्मादारुणायातनायेषुतान् ७ यस्मादे
वंतस्मात्पापस्यप्रायश्चित्तेयतेतकदामृत्योःपुरैवतत्रापि अविपद्यताअम्रियमाणेनात्मनादेहेन यद्वाअविपत् विपत्तिरहितायावत् यता
त्मनासंयतेनमनसातत्रापिआशु अन्यथा अतीवचिरकालेतुद्विगुणंव्रतमर्हतीतिद्वैगुण्यापत्तेः तत्रचपापस्यमहत्वमल्पत्वंचावेक्ष्यत
दनुरूपंप्रायश्चित्तेयतेत रुजांरोगाणांनिदानविषयावैद्यःतदनुरूपंचिकित्सेतत्तद्वत् ८ अत्रचोदयतिद्वाभ्याम् दृष्टंराजदंडादिश्रुतं
नरकपातादिताभ्यामात्मनःपापमहितंजानन्नपिभूयःप्रायश्चित्तानंतरंकरोति अथोअतःकारणात्द्वादशाब्दादिकंप्रायश्चित्तंतेन-

श्रीशुकउवाच नचेदिहैवापचितिंयथांऽहसःकृतस्यकुर्यान्मनउक्तिपाणिभिः ध्रुवंसवैप्रेत्य
नरकानुपैतियेकीर्तितामेभवतस्तिग्मयातनाः ७ तस्मात्पुरैवाशिवहपापनिष्कृतौयतेतमृत्योर-
विपद्यतात्मना दोषस्यदृष्ट्वागुरुलाघवंयथाभिषक्चिकित्सेतरुजांनिदानवित् ८ राजोवा
च दृष्टश्रुताभ्यांयत्पापंजानन्नप्यात्मनोऽहितम् करोतिभूयोविवशःप्रायश्चित्तमथोकथम्
९ क्वचिन्निवर्ततेऽभद्रात्क्वचिच्चरतितत्पुनः प्रायश्चित्तमतोऽपार्थंमन्येकुंजरशौचवत् १०
श्रीशुकउवाच कर्मणाकर्मनिर्हारोनह्यात्यंतिकइष्यते अविद्वदधिकारित्वात्प्रायश्चित्तंविम
र्शनम् ११ नाश्नतःपथ्यमेवान्नंव्याधयोऽभिभवंतिहि एवंनियमकृद्राजन्शनैःक्षेमायकल्पते १२

समूलस्यदोषस्यानिवृत्तेः निवृत्तौवापुनश्चपापप्ररोहायोगादितिभावः ९ किंच क्वचित्कदाचिदभद्रात्पापान्निवर्ततेक्वचित्तदेवपुन
राचरति यथाकुंजरःस्नातोऽपिरजोभिरात्मानंमलिनीकरोति तथापापस्यपुनर्दुर्निवारत्वेननरकपातस्यावश्यंभावित्वात्प्रायश्चि
त्तंव्यर्थमिति १० परिहरति कर्मणाकृच्छ्रादिप्रायश्चित्तेनकर्मणःपापस्यनिर्हारोनाशःआत्यंतिकःसमूलोनहीष्यते अविद्वानधि
कारीयस्मिन् तस्यभावस्तत्वंतस्मात् अतोविधायानाशाभावान्नष्टेऽपितस्मिन्पापेतत्संस्कारेणपापांतरस्यपुनःपुनःप्ररोहोभव-
त्येव किंतर्हिमुख्यंप्रायश्चित्तंतदाह प्रायश्चित्तंतुविमर्शनंज्ञानम् ११ तत्तुनित्यमप्रमत्तःशनैर्लभतेनान्यदितिसदृष्टांतमाह नेति प-
थ्यमेवान्नमश्नतःपुरुषान् यथाव्याधयोनबाधंतेतथानियमादिकर्ताक्षेमायतत्वज्ञानायसमर्थोभवति १२ ६ ६

एतदेवविशदयतिद्वाभ्याम् तपसाऐकाग्र्येणमनसश्चेंद्रियाणांचऐकाग्र्यंपरमंतपइतिस्मृतेः ब्रह्मचर्येणाष्टांगेन तदुक्तम् स्मरणंकीर्तनं केलिःप्रेक्षणंगुह्यभाषणम् संकल्पोऽध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच एतन्मैथुनमष्टांगंप्रवदंतिमनीषिणः विपरीतंब्रह्मचर्यमेतदेवा-ष्टलक्षणमिति शमोमनसोनियमनम् दमोबाह्येंद्रियाणाम् त्यागोदानम् यमोऽहिंसादिः नियमोजपादिः १३ १४ अस्यातिदुष्कर त्वात् मुख्यमेवान्यत्प्रायश्चित्तमाह केचिदित्यनेनैवंभूताभक्तिप्रधानाविरलाइतिदर्शयति केवलयातपआदिनिरपेक्षयावासुदेव-परायणाइति नाधिकारिविशेषणमेतत् किंत्वन्येषांअश्रद्धयातत्राप्रवृत्तेरर्थात्तेष्वेवपर्यवसानादनुवादमात्रम् १५ एतच्चज्ञानमार्गाद

तपसाब्रह्मचर्येणशमेनचदमेनच त्यागेनसत्यशौचाभ्यांयमेननियमेनच १३ देहवाग्बुद्धिजंधीरा धर्मज्ञाःश्रद्धयान्विताः क्षिपंत्यघंमहदपिवेणुगुल्ममिवानलः १४ केचित्केवलयाभक्त्यावासुदेव परायणाः अघंधुन्वंतिकार्त्स्न्येननीहारमिवभास्करः १५ नतथाह्यघवान्राजन्पूयेततपआदिभिः यथाकृष्णार्पितप्राणस्तत्पूरुषनिषेवया १६ सध्रीचीनोह्ययंलोकेपंथाःक्षेमोकुतोभयः सुशीलाःसाध-वोयत्रनारायणपरायणाः १७ प्रायश्चित्तानिचीर्णानिनारायणपराङ्मुखम् ननिःपुनंतिराजेंद्रसुराकुं भमिवापगाः १८ सकृन्मनःकृष्णपदारविंदयोर्निवेशितंतद्गुणरागियैरिह नतेयमंपाशभृतश्चतद्भटान् स्वप्नेपिपश्यंतिहिचीर्णनिष्कृताः १९ अत्रचोदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् दूतानांविष्णुयमयोःसं-वादस्तंनिबोधमे २० कान्यकुब्जेद्विजःकश्चिद्दासीपतिरजामिलः नाम्नानष्टसदाचारोदास्याः संसर्गदूषितः २१ पिश्रेष्ठमित्याह नतथापूयेतशुद्ध्येत् तत्पुरुषनिषेवयाकृष्णेऽर्पिताःप्राणायेन १६ तत्रहेतुः सध्रीची-नःसमीचीनः अयंपंथाः भक्तिमार्गःयतःक्षेमःक्षेमत्वेहेतुः नकुतश्चिद्विघ्नादेर्भयंयस्मिन् तदेवाह सुशीलाःकृपालवःसाधवो-निष्कामाः यत्रधर्मनिष्ठाअतोनज्ञानमार्गइवासहायतानिमित्तंभयं नापिकर्ममार्गवन्मत्सरादियुक्तेभ्योभयमितिभावः भक्तेरन्य-निरपेक्षत्वमुक्तम् १७ कृच्छ्रादीनितुभक्तिंविनानशोधयंतीत्याह प्रायश्चित्तानीति महतामप्यशोधकत्वेदृष्टांतमाह सुराकुंभमि वापगाइति १८ भक्तिःस्वल्पाऽपिपुनात्येवेत्याह सकृदिति तस्यगुणेषुरागमात्रमस्तिनतुज्ञानंयस्यतन्मनः तावतैवचीर्णनिष्कृतं-प्रायश्चित्तंयैः १९ इममर्थमितिहासेनोपपादयति अत्रचेतिमेमत्तः २० कान्यकुब्जेपुरेदास्याःपतिःनाम्नाअजामिलः २१

वंदीग्रहेणअक्षैश्चधूर्तेनकैतवैर्वंचनादिभिश्चौर्यैर्वृत्तिंजीविकांबिभ्रत्पुष्णन् यातयामासपीडयामास २२ आयुषःसंबंधीमहान्कालोऽत्यगात् सक्रियानित्यपेक्षायामाह अष्टाशीत्यासंख्ययायुक्ताःसमाःसंवत्सराः २३ प्रवयसःप्रवृद्धस्य २४ बद्धंहृदयंयेनजरठोवृद्धः २५ २६ एतच्चतदुपलालनादिर्थानारायणनामोपचारमाहात्म्येनभक्तिरेवाभूदिति सिद्धांतोपयोगित्वेनापिद्रष्टव्यम् २७

बंधस्तुकैतवैश्चौर्यैर्गर्हितांवृत्तिमास्थितः बिभ्रत्कुटुंबमशुचिर्यातयामासदेहिनः २२ एवंनिवस
तस्तस्यलालयानस्यतत्सुतान् कालोऽत्यगान्महान्राजन्नष्टाशीत्यायुषःसमाः २३ तस्यप्रवय-
सःपुत्रादशतेषांतुयोऽवमः बालोनारायणोनाम्नापित्रोश्चदयितोभृशम् २४ सबद्धहृदयस्तस्मि
न्नर्भकेकलभाषिणि निरीक्षमाणस्तल्लीलांमुमुदेजरठोभृशम् २५ भुंजानःप्रपिबन्खादन्बालक
स्नेहयंत्रितः भोजयन्पाययन्मूढोनवेदागतमंतकम् २६ सएवंवर्तमानोऽज्ञोमृत्युकालउपस्थिते मतिंच
कारतनयेबालेनारायणाह्वये २७ सपाशहस्तांस्त्रीन्दृष्ट्वापुरुषान्भृशदारुणान् वक्रतुंडानूर्ध्वरोम्णआ-
त्मानंनेतुमागतान् २८ दूरेक्रीडनकासक्तंपुत्रंनारायणाह्वयम् प्लावितेनस्वरेणोच्चैराजुहावाकुलेंद्रियः
२९ निशम्यम्रियमाणस्यमुखतोहरिकीर्तनम् भर्तुर्नाममहाराजपार्षदाःसहसापतन् ३० विकर्षतोऽन्तर्हृ
दयाद्दासीपतिमजामिलम् यमप्रेष्यान्विष्णुदूतावारयामासुरोजसा ३१ ऊचुर्निषेधितास्तांस्तेवैवस्व
तपुरःसराः केयूयंप्रतिषेद्धारोधर्मराजस्यशासनम् ३२ कस्यवाकुतआयाताःकस्मादस्यनिषेधथ
किंदेवाउपदेवावायूयंकिंसिद्धसत्तमाः ३३ सर्वेपद्मपलाशाक्षाःपीतकौशेयवाससः किरीटिनःकुंडलि
नोलसत्पुष्करमालिनः ३४ सर्वेचनूत्नवयसःसर्वेचारुचतुर्भुजाः धनुर्निषंगासिगदाशंखचक्रांबुजश्रियः
३५

वक्राणितुंडानिमुखानियेषाम् ऊर्ध्वानिरोमाणियेषांतान् २८ प्लावितेनप्लुतत्वंनीतेन २९ हरिकीर्तनंनिशम्यआपतन् यतस्तद्भर्तुर्नाम ३० ३१ पुरःसराभृत्याः ३२ अस्यनयनंनिषेधथ ३३ वयंयुष्मान्नजानीमइतिनकोपःकार्यः यतोऽलौकिकाद्भुतरूपायूयमित्याहुः सर्वइतिसार्धाभ्याम् लसंत्यःपुष्करमालाःसंतियेषाम् ३४ नूत्नंनवंवयोयेषाम् निषंगइषुधिः धनुर्निषंगादिभिः श्रीःशोभायेषांते ३५

विगतंतिमिरमालोकश्चान्यस्यप्रकाशोयास्तथाभूतादिशः कुर्वंतः भवतामेतदनुचितमित्याहुः किमर्थमिति ३६ अहोदंड्यादंड्या दिज्ञानशून्याएते चोराएवास्मद्विधाधर्मराजस्यकिंकराइत्यनृतंवदंतीतिविस्मयेनप्रहस्यतान्प्रत्यूचुः मेघस्येवनिर्ह्रादोध्वनिर्यस्यास्तया ३७ ३८ कथंस्वित्केनप्रकारेणस्थानंविषयः कारिणः कर्मिणः नृणामिति नराएवनपश्वादयः तेप्यपिकातिचिदेवेत्यर्थः ३९ वेदेनप्रणिहितोविहितोधर्मः वेदप्रमाणकइत्यर्थः अनेनयोवेदप्रमाणकः सधर्मः योधर्मः सवेदप्रमाणकइतिस्वरूपंप्रमाणंचोक्तम् यथाहजैमिनिः चोदनालक्षणोऽर्थोधर्मइतिव्याख्यातंचभट्टैः द्वयमेकेनसूत्रेणश्रुत्यर्थाभ्यांनिरूप्यतइति अपरस्याप्य धर्मस्यस्वरूपंलक्षणंचदंडस्थानकथनायाहुः तद्विपर्ययः योवेदनिषिद्धः सोऽधर्मः निषेधश्चतस्मिन्प्रमाणमित्यर्थः वेदस्यप्राम

दिशोवितिमिरालोकाः कुर्वंतः स्वेनरोचिषा किमर्थंधर्मपालस्यकिंकरान्नोनिषेधथ ३६ श्रीशुकउवाच इत्युक्तेयमदूतैस्तैर्वासुदेवोक्तकारिणः तान्प्रत्यूचुः प्रहस्येदंमेघनिर्ह्रादयागिरा ३७ विष्णुदूताऊचुः यूयंवैधर्मराजस्ययदिनिर्देशकारिणः ब्रूतधर्मस्यनस्तत्त्वंयच्चाधर्मस्यलक्षणम् ३८ कथंस्विद्ध्रियतेदंडः किंवास्यस्थानमीप्सितम् दंड्याः किंकारिणः सर्वे आहोस्वित्कतिचिन्नृणाम् ३९ यमदूताऊचुः वेदप्रणिहितोधर्मोह्यधर्मस्तद्विपर्ययः वेदोनारायणः साक्षात्स्वयंभूरितिशुश्रुम ४० येनस्वधाम्न्यमीभावारजः सत्वतमोमयाः गुणनामक्रियारूपैर्विभाव्यंतेयथातथम् ४१ सूर्योग्निः खंमरुद्गावः सोमः संध्याऽहनीदिशः कंकुः कालोधर्मइतिह्येतेदैह्यस्यसाक्षिणः ४२ एतैरधर्मोविज्ञातः स्थानंदंडस्ययुज्यते सर्वेकर्मानुरोधेनदंडमर्हंतिकारिणः ४३

ण्येहेतुः वेदोनारायणादुद्भूतः सएव साक्षादित्युपचारः स्वयंभूरितिचनिश्वासमात्रेणस्वयमेवभवतीति तथाचश्रुतिः अस्यमहतोभूतस्यनिश्वसितमेतद्यदृग्वेदइति ४० कोसौनारायणस्तत्राहुः येनस्वधाम्निस्वस्वरूपेअमीभावाः प्राणिनः गुणाः शांतत्वादयः नामानिब्राह्मणइत्यादीनिक्रियाश्चाध्ययनाद्याः रूपाणिवर्णाश्रमादयः तैर्विभाव्यंतेविविच्यंतेयथातथंयथावत्सनारायणः ४१ तथाप्यधर्मोऽनेनकृतइतिकुतोज्ञायतेतत्राहुः सूर्यइति अहनीअहश्चरात्रिश्चकमुदकम् कुः पृथ्वीदैह्यस्यजीवनस्ययथाहुः आदित्यचंद्रावनिलोऽनलश्चद्यौर्भूमिरापोहृदयंयमश्च अहश्चरात्रिश्चउभेचसंध्येधर्मश्चजानातिनरस्यवृत्तमिति ४२ स्थानमाहुः एतैर्निमित्तभूतैर्विज्ञातः दंड्यानाहुः सर्वइति ४३

विपरीतानि अभद्राण्यपिकर्मिणांसंभवंतियतस्तेषांगुणसंगोऽस्ति यदिकश्चिदकर्तास्यात्तर्हितस्याभद्राणिनस्युः नत्वेवंतदकर्तेत्याहुः
नहिदेहवानकर्मकृदस्तीति अतःसर्वेकर्मिणः कर्मिणांचपापस्यावश्यंभावित्वात् तेसर्वेदंडमर्हंतीत्यर्थः ४४ कर्यास्त्वाधियतंदंडइत्य
स्योत्तरम् येनेति धर्मोवेतिदृष्टांतः अधर्मानुसारेणदंडोधर्मानुसारेणसुखवदित्यर्थः ४५ नकेवलंसूर्यादयएवज्ञापकाः किंत्वयोप
त्तिरपीत्याहुः यथेति हेदेवप्रवराः इहजन्मनिशांतघोरमूढत्वेनवासुखदुःखमिश्रत्वेनवाधार्मिकत्वादिनात्रैविध्यंभूतेषुयथोपलभ्यते
तथाऽन्यत्रजन्मांतरेऽनुमीयतेत्रैविध्यान्यथाऽनुपपत्त्याकल्प्यते ४६ वर्तमानजन्मनापूर्वापरजन्मधर्माधर्मज्ञानंभवतीतिसदृष्टांतमा
हुः वर्तमानोवसंतादिकालः अन्ययोर्भूतभविष्ययोः वसंतयोः येगुणाःपुष्पफलादयःतेषामभिज्ञापकोयथा एवमेतज्जन्मअन्य-

संभवंतिहिभद्राणिविपरीतानिचानघाः कारिणांगुणसंगोऽस्तिदेहवान्नह्यकर्मकृत ४४ येनयावान्-
यथाधर्मोऽधर्मोवेहसमीहितः सएवतत्फलंभुंक्तेतथातावदमुत्रवै ४५ यथेहदेवप्रवरास्त्रैविध्यमुप
लभ्यते भूतेषुगुणवैचित्र्यात्तथाऽन्यत्रानुमीयते ४६ वर्तमानोऽन्ययोःकालोगुणाभिज्ञापकोयथा
एवंजन्मान्ययोरेतद्धर्माधर्मनिदर्शनम् ४७ मनसैवपुरेदेवःपूर्वरूपंविपश्यति अनुमीमांसतेपूर्वमनसा
भगवानजः ४८ यथाऽज्ञस्तमसायुक्तउपास्तेव्यक्तमेवहि नवेदपूर्वमपरंनष्टजन्मस्मृतिस्तथा ४९

योर्भूतभाविजन्मनोः धर्माधर्मौनिदर्शयतीतितथा ४७ अयंचधर्माधर्मज्ञानप्रकारोऽन्येषांधर्मराजस्तुमनसैवसर्वंपश्यतीत्याहुः
पुरेसंयमिन्यामस्थितएवदेवोयमः देहेस्थितोंऽतर्यामीवाजीवस्यपूर्वरूपंधर्माधर्मादियुक्तंविशेषणपश्यति अनुअनंतरमपू
र्वरूपंमीमांसतेयद्यस्यानुरूपंतत्तद्विचारयति यतोऽसौभगवानजः ४८ जीवस्तुईश्वरेणउपस्थापितंवर्तमानंदेहंपश्यति
नतुपूर्वमपरंचेत्याहुः यथेति अज्ञःअविद्योपाधिर्जीवस्तुव्यक्तमेवप्राचीनकर्माभिव्यक्तंवर्तमानमेवदेहादुपास्ते अहमितिम
न्यतेपूर्वमपरंवानवेद अत्रहेतुः नष्टाजन्मनास्मृतिर्यस्य अत्रदृष्टांतः तमसानिद्रयायुक्तोयथास्वप्नेऽभिव्यक्तमेवदेहादु-
पास्तेनतुजाग्रद्देहादिपूर्वंस्वप्नादिगतंवातद्वदित्यर्थः ४९ ७ ७ ७ ७

एवंभूतस्यजीवस्यसंसारंप्रपंचयतिपंचभिः श्लोकैः पंचभिः कर्मेंद्रियैःस्वार्थाननुपादानादीन् पंचशब्दादीन्वेदपंचभिर्ज्ञानेंद्रियैः-
षोडशेनमनसासहसप्तदशः षोडशोपाध्यंतर्गतोऽपिस्वयंत्वेकएवसर्वेंद्रियविषयप्रतिसंधानात्त्रीन्ज्ञानकर्मेंद्रियमनोविषयान्प्रा
प्नोति ५० तदेतल्लिंगशरीरंशक्तित्रयंगुणत्रयकार्यंमहदनादिपुंसिजीवेअन्वनुसंसृतिंधत्ते ५१ नेच्छन्अनिच्छन्नपिअनेनैवक
र्माणिकार्यतेकोशकारः कीटविशेषःमुह्यतिनिर्गमोपायंनजानाति ५२ कार्यतइत्यत्रानुभवंप्रमाणयति नहीति गुणैर्गुणकार्यैरागादि-
भिः स्वाभाविकैः पूर्वकर्मसंस्कारोद्भूतैः ५३ कर्मवशेनचतदनुरूपोदेहोभवतीत्याह लब्ध्वेति अव्यक्तमदृष्टंनिमित्तंलब्ध्वाव्यक्तं

पंचभिःकुरुतेस्वार्थान्पंचवेदाथपंचभिः एकस्तुषोडशेनत्रीन्स्वयंसप्तदशोऽश्नुते ५० तदेतत्षोडशक
लंलिंगंशक्तित्रयंमहत् धत्तेऽनुसंसृतिंपुंसिहर्षशोकभयार्तिदाम् ५१ देह्यज्ञोजितषड्वर्गोनेच्छन्कर्मा
णिकार्यते कोशकारइवात्मानंकर्मणाच्छाद्यमुह्यति ५२ नहिकश्चित्क्षणमपिजातुतिष्ठत्यकर्मकृत्
कार्यतेह्यवशःकर्मगुणैःस्वाभाविकैर्बलात् ५३ लब्ध्वानिमित्तमव्यक्तंव्यक्ताव्यक्तंभवत्युत यथायो-
नियथाबीजंस्वभावेनबलीयसा ५४ एषःप्रकृतिसंगेनपुरुषस्यविपर्ययः आसीत्सएवनचिरादीशसंगाद्वि
लीयते ५५ अयंहिश्रुतसंपन्नःशीलवृत्तगुणालयः धृतव्रतोमृदुर्दांतःसत्यवान्मंत्रविच्छुचिः ५६ गुर्वग्न्य-
तिथिवृद्धानांशुश्रूषुर्निरहंकृतः सर्वभूतसुहृत्साधुर्मितवागनसूयकः ५७ एकदाऽसौवनंयातःपितृसंदे-
शकृद्द्विजः आदायततआवृत्तःफलपुष्पसमित्कुशान् ५८ ददर्शकामिनंकंचिच्छूद्रंसहभुजिष्यया पी
त्वाचमधुमैरेयंमदाघूर्णितनेत्रया ५९

व्यक्तंतदनुरूपंस्थूलंसूक्ष्मंचशरीरंभवति यथायोनिमातृसदृशंयथाबीजंपितृसदृशं
स्वभावोवासनाशुक्रशोणितयोरेकत्वेऽपिकर्मवासनयामातृपितृसदृशोदेहोभवतीत्यर्थः ५४ संसारचक्रमुपसंहरंतोमुक्तिप्रकारमा
हुः एषइति ईशसंगात्परमेश्वरभजनात् ५५ तदेवंसामान्यतोधर्मादिनिर्णयमुक्त्वाप्रस्तुतस्याजामिलस्याधर्मप्रपंचयंतोदंड्यत्वमा-
हुः अयंहीति यावदध्यायसमाप्ति तत्रद्वाभ्याम् तत्पूर्ववृत्तांतानुवादोऽन्यायातिरेकप्रदर्शनार्थः शीलंसुस्वभावः वृत्तंसदाचारःगुणाः
क्षमादयः तेषामालयः ५६ निरहंकृतःनिरहंकारः ५७ आवृत्तः वनात्परावृत्तः ५८ भुजिष्ययाभोगस्त्रियादास्यामैरेयंमधुपैष्टींसुरां
पीत्वामदेनाघूर्णितेभ्रांतेनेत्रेयस्याः ५९

विशेषेणभ्रमयंतीनीवीयस्याः तयासहव्यपेतंस्वाचाराद्भ्रष्टम् ६० कामेनकामोद्दीपकेनतदंगरागेणहरिद्रादिनालिप्तेन ६१ सत्वंधैर्यंश्रु
तंज्ञानम् तद्बलेनस्तंभयन्नपिमदनेनकंपितंमनःसमाधातुंनियमितुंशक्तोनाभूत् ६२ तद्दर्शनमेवनिमित्तंयस्य स्मरव्याजग्रहस्य
तेनग्रस्तःविचेतनोगतस्मृतिः ६३ यावतासमग्रेण ६४ लंभितांपरिणीताम् ६५ ६६ अघरूपमायुर्यस्य मलमेवतदीयमन्नादिक

मत्तयाविश्लथन्नीव्याव्यपेतंनिरपत्रपम् क्रीडंतमनुगायंतंहसंतमनयांऽतिके ६० दृष्ट्वातांकामलि-
प्तेनबाहुनापरिरंभिताम् जगाम हृच्छयवशंसहसैवविमोहितः ६१ स्तंभयन्नात्मनात्मानंयावत्सत्वंयथा
श्रुतम् नशशाकसमाधातुंमनोमदनवेपितम् ६२ तन्निमित्तस्मरव्याजग्रहग्रस्तोविचेतनः तामेवमन
साध्यायन्स्वधर्माद्विरराम ह ६३ तामेवतोषयामासपित्र्येणार्थेनयावता ग्राम्यैर्मनोरमैःकामैःप्रसीदेत
यथातथा ६४ विप्रांस्वभार्यामप्रौढांकुलेमहतिलंभिताम् विससर्जाचिरात्पापःस्वैरिण्याऽपांगविद्धधीः
६५ यतस्ततश्चोपनिन्येन्यायतोऽन्यायतोधनम् बभारास्याःकुटुंबिन्याःकुटुंबंमंदधीरयम् ६६ यदसौ
शास्त्रमुल्लंघ्यस्वैरचार्यतिगर्हितः अवर्ततचिरंकालमघायुरशुचिर्मलात् ६७ ततएनंदंडपाणेःसकाशंकृ
तकिल्बिषम् नेष्यामोऽकृतनिर्वेशंयत्रदंडेनशुद्ध्यति ६८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेअ-
जामिलोपाख्यानेप्रथमोऽध्यायः १ श्रीशुकउवाच एवंतेभगवद्दूतायमदूताभिभाषितम् उपा
धार्याथतान्राजन्प्रत्याहुर्नयकोविदाः १ विष्णुदूताऊचुः अहोकष्टंधर्मदृशामधर्मःस्पृशतेस-
भाम् यत्रादंड्येष्वपापेषुदंडोयैर्ध्रियतेवृथा २ प्रजानांपितरोयेचशास्तारःसाधवःसमाः यदिस्यात्ते
षुवैषम्यंकंयांतिशरणंप्रजाः ३

मत्तीतिमलात् ६७ अकृतनिर्वेशमकृतप्रायश्चित्तम् अस्यैवचहितार्थंनेष्यामइत्याहुः यत्रे
ति ६८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १ द्वितीयेवैष्णवैर्याम्यान्नाममाहात्म्यमद्भुतम् श्राव-
यित्वाद्विजोविष्णोर्लोकंनीतइतीर्यते १ नयकोविदाःन्यायनिपुणाः १ धर्मदृशांसभामधर्मःस्पृशतितदाहुः यत्रसभायांयैःधर्मदृग्भिः ते
षांतांसभाम् २ पितरःपितृवत्पालकाः शास्तारःअनुशासकाः वैषम्यमदंड्यदंडनम् ३ ५ १ ७

एतत्प्रवर्तितमधर्ममन्योऽपिकरिष्यतीतिमहत्कष्टमभूदित्याहुः यद्यदिति श्रेयान्श्रेष्ठः ४ विश्वस्तघातादपीत्याहुः यस्येतिद्वाभ्याम् निर्वृतोनिश्चिंतः ५ विश्वासेननितरामर्पितआत्मायेनतम् विश्रंभणीयःविश्वसनीयःसघृणश्चेत् ६ नन्वस्यपापिनोदंडेकिमर्थमाक्रोशःक्रियतेतत्राहुः अयंहीति यद्यस्मात्विवशोऽपिहरिनामव्याजहारउच्चारितवान् नकेवलंप्रायश्चित्तमात्रंहरेर्नामअपितुस्वस्त्ययनंमोक्षसाधनमपीति सकृदुच्चारितंयेनहरिरित्यक्षरद्वयम् बद्धःपरिकरस्तेनमोक्षायगमनंप्रतिइतिस्मृतेः ७ ननुकर्मसाद्गुण्यकरंहरेर्नामेतियुक्तम् यस्यस्मृत्याचनामोक्त्यातपोयज्ञक्रियादिषु न्यूनंसंपूर्णतांयातिसद्योवंदेतमच्युतमित्यादिवचनात् स्वातंत्र्येणत्वघनिवर्तकंहरेर्नामकथंस्यात्तत्राहुः एतेनैवेति अघोनःअघवतःमघवच्छब्दवत्रूपम् यत्आइतिच्छेदः आईषत् आभासमात्रंचतुरक्षरंयन्नामजगाद एतेनैवकेवलेनचतुरक्षरमित्यनेनाधिक्यंचदर्शितम् कथंजगादनारायणआयआगच्छइत्येवंविक्रोशरूपेणपु

यद्यदाचरतिश्रेयानितरस्तत्तदीहते सयत्प्रमाणंकुरुतेलोकस्तदनुवर्तते ४ यस्यांकेशिरआधायलोकःस्वपितिनिर्वृतः स्वयंधर्ममधर्मंवानहिवेदयथापशुः ५ सकथंन्यर्पितात्मानंकृतमैत्रमचेतनम् विश्रंभणीयोभूतानांसघृणोद्रोग्धुमर्हति ६ अयंहिकृतनिर्वेशोजन्मकोट्यंहसामपि यद्व्याजहारविवशोनामस्वस्त्ययनंहरेः ७ एतेनैवह्यघोनोऽस्यकृतंस्यादघनिष्कृतम् यदानारायणायेतिजगादचतुरक्षरम् ८ स्तेनःसुरापोमित्रध्रुग्ब्रह्महागुरुतल्पगः स्त्रीराजपितृगोहंतायेचपातकिनोऽपरे ९

त्राह्वानेन अयंभावःकर्मांगत्वेऽपिहरिनाम्नःखादिरत्वादिवत्संयोगपृथक्त्वेनसर्वप्रायश्चित्तार्थत्वंयुक्तमेवतथाहिअवशेनापियन्नाम्निकीर्तितेसर्वपातकैःपुमान्विमुच्यतेसद्यःसिंहत्रस्तैर्मृगैरिवेत्यादिभिःपुराणेतावत्सहस्रशोनाम्नःस्वातंत्र्यमवगम्यते नचैतेऽर्थवादाइतिशंकनीयंविधिशेषत्वाभावात् नचविध्यश्रवणादन्यशेषताकल्पनीया यदाऽग्नेयोष्टाकपालोभवतिइत्यादिवदप्रार्थत्वेनविधिकल्पनोपपत्तेः मंत्रेषुचमर्तोअमर्त्यस्यतेभूरिनाममनामहेविप्रासोजातवेदसः आस्यजानंतोनामचिद्विवक्तनेत्यादिषुनाम्नस्तपोदानादिसर्वधर्माधिक्यमवगम्यते उपपादितंचमंत्रार्थवादानामपिस्वार्थेप्रामाण्यंदेवताऽधिकरणेतस्मात्श्रीनारायणनामाभासमात्रेणैवसर्वाघनिष्कृतंकृतंस्यादिति ८ ननुकामकृतानांबहूनांमहापातकानांसहस्रशआवर्तितानांद्वादशाब्दकोटिभिरप्यनिवर्त्यानांकथमिदमेकमेवप्रायश्चित्तंस्यात्तत्राहुः स्तेनइतिद्वाभ्याम् ९ ७ ७ ७

सुनिष्कृतंश्रेष्ठंप्रायश्चित्तमिदमेव तत्रहेतुः यतोनामव्याहरणात्तद्विषयानामोच्चारकपुरुषविषयामदीयोऽयंमयासर्वतोरक्षणीयइ तिविष्णोर्मतिर्भवति १० श्रेष्ठत्वमेवोपपादयतिनेतिद्वाभ्याम् ब्रह्मवादिभिर्मन्वादिभिरुक्तैर्व्रतादिभिर्निष्कृतैः तथानशुध्यति उदाहृतैरुच्चारितैर्यथानामपदैरित्यनेननमामीत्यादिक्रियायोगोऽपिनापेक्षितइतिदर्शितम् किंच तन्नामपदोच्चारणमुत्तमश्लोकस्य गुणानांचोपलंभकंज्ञापकंभवतिनतुकृच्छ्रचांद्रायणादिवत्पापनिवृत्तिमात्रोपक्षीणमित्यर्थः ११ नैकांतिकंनात्यंतशोधकंतन्निष्कृतम् यस्मिन्कृतेऽपिअसत्पथेपापमार्गेमनोधावतिचेत्कर्मणांपापानांनिर्हारमात्यंतिकंनाशमिच्छतांहरेर्गुणानुवादएवप्रायश्चित्तम् यतोऽसौखलुसत्वभावनःचित्तशोधकः १२ अथतस्मादेनंमाअपमार्गेणनयतकृतमशेषाणामघानांनिष्कृतंयेन यद्यस्मात्समग्र-

सर्वेषामप्यघवतामिदमेवसुनिष्कृतम् नामव्याहरणंविष्णोर्यतस्तद्विषयामतिः १० नानिष्कृतैरुदितैर्ब्रह्म-
वादिभिस्तथाविशुध्यत्यघवान्व्रतादिभिः यथाहरेर्नामपदैरुदाहृतैस्तदुत्तमश्लोकगुणोपलंभकम्
११ नैकांतिकंतद्धिकृतेऽपिनिष्कृतेमनःपुनर्धावतिचेदसत्पथे तत्कर्मनिर्हारमभीप्सतांहरेर्गुणानुवादः-
खलुसत्वभावनः १२ अथैनंमाऽपनयतकृताशेषाघनिष्कृतम् यदसौभगवन्नामम्रियमाणःसमग्रहीत्
१३ सांकेत्यंपारिहास्यंवास्तोभंहेलनमेववा वैकुंठनामग्रहणमशेषाघहरंविदुः १४ पतितःस्खलितोभ
ग्नःसंदष्टस्तप्तआहतः हरिरित्यवशेनाहपुमान्नार्हतियातनाम् १५

हीत् संपूर्णमुच्चारितवान्नाम्नैकदेशेनाप्यलमितिभावः म्रियमाणइत्यनेनपुनःपापांतरासंभवउक्तः नतुतत्कालमेवविवक्षितंतदानींकृच्छ्रादिविधिवन्नामोच्चारणविधेरप्यसंभवात्नचविधिंविनाकाकतालीयनामोच्चारणंपापापहमितिप्रमाणमस्ति १३ नन्वयं-पुत्रनामाग्रहीत् नतुभगवन्नामतत्राहुः सांकेत्यंपुत्रादौसंकेतितम् पारिहास्यंपरिहासेनकृतम् स्तोभंगीतालापपूरणार्थंकृतंहेलनंकिंविष्णुनाइतिसावज्ञमपिचवैकुंठनामोच्चारणम् १४ ननुनायंसंकल्पपूर्वकंवैकुंठनामाग्रहीत् किंतुपुत्रस्नेहपरवशःसन्तत्राहुः पतितइति अवशेनापियोहरिरित्याह सयातनांनार्हतिपुमानित्यनेननात्रवर्णाश्रमादिनियमइत्युक्तम् अवशत्वमेवाह पतितःप्रासादादिभ्यः स्खलितोमार्गेभग्नः भग्नगात्रःसंदष्टःसर्पादिभिः तप्तोज्वरादिना आहतोदंडादिना १५ छ छ छ

ननुमहतःपापस्यमहदेवप्रायश्चित्तंयुक्तंनत्वल्पंनामग्रहणमात्रंपापतारतम्येनकृच्छ्रादितारतम्यवत् तत्राहुर्द्वाभ्याम् गुरूणांपापानांगुरूणिप्रायश्चित्तानिलघूनांचलघूनिचतारतम्यंज्ञात्वामन्वादिभिरुक्तानि अतस्तत्रतथैवव्यवस्थाहरिनाम्नस्तुनैयंव्यवस्थोक्ताविष्णोः स्मरणमात्रेणमुच्यतेसर्वपातकैरितिवचनात् नचसुराबिंदुपानेमहापातकत्वस्मरणवन्नाम्नस्तत्प्रायश्चित्तत्वस्मरणस्यायमतिभारः १६ किंच तैस्तपोदानादिभिस्तान्यघान्येवपूयंतेनश्यंति अधर्माज्जातंमलिनंतुतस्यपापकर्तुर्हृदयम् यद्वा तेषामघानांहृदयं सूक्ष्मरूपंसंस्काराख्यंनशुध्यतितदपीशांघ्रिसेवयाकीर्तनादिनाशुध्यतीत्यर्थः अयंभावः महांत्यपिपापानिसकृदुच्चारितेनैवनाम्नानश्यंति सकृत्प्रवर्तितेनदीपेनचगाढध्वांतानितदावृत्त्यातुपापांतरस्यानुत्पत्तिः दीपधारणइवतमोऽतरस्य ततश्चवासनाक्षयात्हृदयशुद्धिः एतदर्थमेवतत्रतत्रावृत्तिविधानम् पापक्षयश्चभवति स्मरतांतमहर्निशमित्यादिषु तदेवात्राप्युक्तंगुणानुवादः

गुरूणांचलघूनांचगुरूणिचलघूनिच प्रायश्चित्तानिपापानांज्ञात्वोक्तानिमहर्षिभिः १६ तैस्तान्यघानिपूयंतेतपोदानजपादिभिः नाधर्मजंतद्धृदयंतदपीशांघ्रिसेवया १७ अज्ञानादथवाज्ञानादुत्तमश्लोकनामयत् संकीर्तितमघंपुंसोदहेदेधोयथाऽनलः १८ यथागदंवीर्यतममुपयुक्तंयदृच्छया अजानतोऽप्यात्मगुणंकुर्यान्मंत्रोऽप्युदाहृतः १९ श्रीशुकउवाच तएवंसुविनिर्णीयधर्मंभागवतंनृप तंयाम्यपाशान्निर्मुच्यविप्रंमृत्योरमूमुचन् २० इतिप्रत्युदितायाम्यादूतायात्वायमांतिकं यमराज्ञेयथासर्वमाचचक्षुररिंदम २१ द्विजःपाशाद्विनिर्मुक्तोगतभीःप्रकृतिंगतः ववंदेशिरसाविष्णोःकिंकरान्दर्शनोत्सवः २२

खलुसत्वभावनः तदपीशांघ्रिसेवयेतिच अतोस्यहरिनाम्नैवसर्वपापक्षयः वासनाक्षयस्तुमहापुरुषदर्शनादिभिरिति १७ तथाऽपिपापप्रायश्चित्तमिदमितिज्ञात्वानोच्चरितमितिचेत्तत्राहुः अज्ञानादिति बालकेनाज्ञानादपिप्रक्षिप्तोऽग्निर्यथाकाष्ठराशिंदहतितद्वत् १८ नन्विदमपिपर्षदनुपदिष्टंश्रद्धाहीनंचकथंप्रायश्चित्तंस्यात्तत्राहुः यथेति अगदमौषधंवीर्यवत्तममितिवक्तव्येवीर्यतममित्युक्तम् यदृच्छयाश्रद्धादिहीनमुपयुक्तंभक्षितम् पर्षन्मुखादजानतोऽपिस्वगुणमारोग्यंकुर्यात् मंत्रोऽपिनामात्मकस्तथास्वकार्यंकुर्यादेव नहिवस्तुशक्तिः श्रद्धादिकमपेक्षतइत्यर्थः तदुक्तंविष्णुधर्मेषु हरिर्हरतिपापानिदुष्टचित्तैरपिस्मृतः अनिच्छयाऽपिसंस्पृष्टोदहत्येवहिपावकः १९ तंविप्रममूमुचन्मोचयामासुः २० प्रत्युदिताःनिराकृताःसंतःयात्वागत्वायमराजाययथावत्कथयामासुः २१ दर्शनेनोत्सवोयस्य २२

विवक्षुंवक्तुमिच्छंतंज्ञात्वा २३ त्रैविद्यंवेदत्रयप्रतिपाद्यम् गुणाश्रयंयमदूतानांधर्मंकृष्णदूतानांचभागवतंभगवत्प्रणीतंशुद्धंनिर्गु-
णंधर्ममाकर्ण्येतियोज्यम् भक्तिमानासीदित्युत्तरस्यानुषंगः २४ २५ अनुतापंप्रपंचयति अहोइतिचतुर्भिः येनआत्मनामयावृष-
ल्यांपुत्रतयाजायमानेनब्रह्मब्राह्मणजातिः विप्लावितंनाशितम् २६ दुष्कृतंदोषकर्तारंकुलस्यकज्जलंकलंकम् २७ नास्त्यन्योबंधुःपुत्रा
दिर्ययोः तपस्विनोसंतप्तौ अधुनातत्क्षणमेव २८ २९ इदानींतस्यविमर्शपूर्वकंमोक्षक्रममाह किमिदमित्यष्टभिः साक्षान्नत्वस्व

तंविवक्षुमभिप्रेत्यमहापुरुषकिंकराः सहसापश्यतस्तस्यतत्रांतर्दधिरेऽनघ २३ अजामिलोऽप्य-
थाकर्ण्यदूतानांयमकृष्णयोः धर्मंभागवतंशुद्धंत्रैविद्यंचगुणाश्रयम् २४ भक्तिमान्भगवत्याशुमाहा
त्म्यश्रवणाद्धरेः अनुतापोमहानासीत्स्मरतोऽशुभमात्मनः २५ अहोमेपरमंकष्टमभूदविजितात्मनः
येनविप्लावितंब्रह्मवृषल्यांजायतात्मना २६ धिङ्मांविगर्हितंसद्भिर्दुष्कृतंकुलकज्जलम् हित्वाबालांस
तींयोऽहंसुरापामसतीमगाम् २७ वृद्धावनाथौपितरौनान्यबंधूतपस्विनौ अहोमयाधुनात्यक्तावं
कृतज्ञेननीचवत् २८ सोऽहंव्यक्तंपतिष्यामिनरकेभृशदारुणे धर्मघ्नाःकामिनोयत्रविंदंतियमया-
तनाः २९ किमिदंस्वप्नआहोस्वित्साक्षाद्दृष्टमिहाद्भुतम् क्वयाताअद्यतेयेमांव्यकर्षन्पाशपाणयः ३०
अथतेक्वगताःसिद्धाश्चत्वारश्चारुदर्शनाः व्यमोचयन्नीयमानंबध्वापाशैरधोभुवः ३१ अथापिमेदुर्भ
गस्यविबुधोत्तमदर्शने भवितव्यंमंगलेनयेनात्मामेप्रसीदति ३२ अन्यथाम्रियमाणस्यनाशुचेर्वृषलीं-
पतेः वैकुंठनामग्रहणंजिह्वावक्तुमिहार्हति ३३ क्वचाहंकितवःपापोब्रह्मघ्नोनिरपत्रपः क्वचनारायणेत्ये
तद्भगवन्नाममंगलम् ३४ सोऽहंतथायतिष्यामियतचित्तेंद्रियानिलः यथानभूयआत्मानमंधेतमसिम-
ज्जये ३५

मिहजाग्रतेवदृष्टम् ३० येमांव्यमोचयन्तेचक्वगताः ३१ यद्यप्यहमस्मिन्जन्मनिदुर्भगःपापीयान् अथापिजन्मां
तरेनूनंपुण्यवानित्याह विबुधोत्तमदर्शनइति निमित्तसप्तमीतेषांदर्शनार्थंपूर्वेणमंगलेनमहतापुण्येनभवितव्यम् येनदर्शनेन ३२
अन्यथापूर्वपुण्यंविना कथंभूतंवैकुंठनामगृह्यते वशीक्रियते अनेनेतिग्रहणम् ३३ ब्रह्मघ्नः विप्रत्वनाशकः ३४ ३५ ७

३६ ३७ अमिथ्याभूतेऽर्थेधीर्यस्यतथाभूतःसन्देहादौममाहमितिमतिंहित्वाधास्ये ३८ मुक्तंसर्वमनुबंधनंपुत्रादिस्नेहोयेनसः
३९ प्रत्याहृतइंद्रियग्रामोयेन ४० गुणेभ्योदेहेंद्रियादिभ्यःआत्मानंवियुज्यविशोध्यआत्मसमाधिनाचित्तैकाग्र्येणभगवतो-
धाम्निस्वरूपे ४१ तस्मिन्भगवद्धाम्निउपरतानिश्चलाधीर्यस्यसःतस्मिन्कालेअद्राक्षीदितिवापुरःपुरतः ततश्चप्रागुपलब्धा-

विमुच्यतमिमंबंधमविद्याकामकर्मजम् सर्वभूतसुहृच्छांतोमैत्रःकरुणआत्मवान् ३६ मोचयेग्रस्त
मात्मानंयोषिन्मय्यात्ममायया विक्रीडितोययैवाहंक्रीडामृगइवाधमः ३७ ममाहमितिदेहादौहित्वा
ऽमिथ्याऽर्थधीर्मतिम् धास्येमनोभगवतिशुद्धंतत्कीर्तनादिभिः ३८ इतिजातसुनिर्वेदःक्षणसंगेन
साधुषु गंगाद्वारमुपेयायमुक्तसर्वानुबंधनः ३९ श्रीशुकउवाच सतस्मिन्देवसदनआसीनोयो-
गमाश्रितः प्रत्याहृतेंद्रियग्रामोयुयोजमनआत्मनि ४० ततोगुणेभ्यआत्मानंवियुज्यात्मसमाधिना यु
युजेभगवद्धाम्निब्रह्मण्यनुभवात्मनि ४१ यर्ह्युपारतधीस्तस्मिन्नद्राक्षीत्पुरुषान्पुरः उपलभ्योपलब्धान्प्रा
ग्ववंदेशिरसाद्विजः ४२ हित्वाकलेवरंतीर्थेगंगायांदर्शनादनु सद्यःस्वरूपंजगृहेभगवत्पार्श्ववर्तिनाम्
४३ साकंविहायसाविप्रोमहापुरुषकिंकरैः हैमंविमानमारुह्ययथौयत्रश्रियःपतिः ४४ एवंसविप्लावि-
तसर्वधर्मादास्याःपतिःपतितोगर्ह्यकर्मणा निपात्यमानोनिरयेहतव्रतःसद्योविमुक्तोभगवन्नामगृण्हन्
४५ नातःपरंकर्मनिबंधकृंतनंमुमुक्षतांतीर्थपदानुकीर्तनात् नयत्पुनःकर्मसुसज्जतेमनोरजस्तमोभ्यां
कलिलंततोऽन्यथा ४६ यएवंपरमंगुह्यमितिहासमघापहम् शृणुयाच्छ्रद्धयायुक्तोयश्चभक्त्याऽनुकी
र्तयेत् ४७ नवैसनरकंयातिनेक्षितोयमकिंकरैः यद्यप्यमंगलोमर्त्योविष्णुलोकेमहीयते ४८

नेवतानुपलभ्य
मत्यभिज्ञायववंदे ४२ ४३ ४४ उपसंहरति एवमितिद्वाभ्याम् विप्लाविताःसर्वेधर्मायेनहतंव्रतंस्वदारनियमादियस्य ४५ कर्म-
निबंधस्यपापमूलस्यकृंतनम् छेदकमतःपरन्नास्तिकस्मात्परम् तीर्थपदास्यानुकीर्तनात् यत्रहेतुः यत्यतोऽनुकीर्तनात् त
तोऽनुकीर्तनादन्यथाप्रायश्चित्तांतरैः रजस्तमोभ्यांकलिलंमलिनमेवतिष्ठतियत् तन्मनः कर्मसुपुनःनसज्जते ४६ ४७ नचेक्षितो

भवति ४८

म्रियमाणः अवशत्वेन श्रद्धाविहीनोऽपि ४९ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः २ तृतीयेतुयमेनापिविष्णोत्कर्षवर्णनैः सांत्वयित्वास्वदूतांस्तेवैष्णवेकिंकराःकृताः १ विष्णुदूतैर्निर्णीतंशास्त्रार्थंयममुखेनद्रढयितुंतृतीयाध्यायारंभः तत्रयदुक्तंयमराज्ञेतयासर्वमाचचक्षुरितिततःकिंतत्रवृत्तमितिपृच्छतिनिशम्येति मुरारेर्निदेशिकैःकिंकरैरेवंविहतान् अतएवहताआज्ञायस्य यस्यवशवर्तीअयंजनःसोऽपितान्प्रतिकिमाह १ अत्याश्चर्यमेतदित्याह यमस्येति हेप्रभोयमस्यदंडभंगःकुतश्चनकस्माच्चिदपिश्रुतपूर्वोनासीत् एतत् एतस्मिन्नर्थेयद्वानुश्रुतपूर्वःएतत्यमदूतनिराकरणंचासीत् अतःसर्वस्यापिलोकस्यसंश

म्रियमाणोहरेर्नामगृणन्पुत्रोपचारितम् अजामिलोऽप्यगाद्धामकिंपुनःश्रद्धयागृणन् ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेअजामिलोपाख्यानेद्वितीयोऽध्यायः २ राजोवाच निशम्यदेवःस्वभटोपवर्णितंप्रत्याहकिंतान्प्रतिधर्मराजः एवंहताज्ञाविहतान्मुरारेर्नैदेशिकैर्यस्यवशेजनोऽयम् १ यमस्यदेवस्यनदंडभंगःकुतश्चनर्षेश्रुतपूर्वआसीत् एतन्मुनेवृश्चतिलोकसंशयंनहित्वदन्यइतिमेविनिश्चितम् २ श्रीशुकउवाच भगवत्पुरुषैराजन्याम्याःप्रतिहतोद्यमाः पतिंविज्ञापयामासुर्यमंसंयमिनीपतिम् ३ यमदूताऊचुः कतिसंतीहशास्तारोजीवलोकस्यवैप्रभो त्रैविध्यंकुर्वतःकर्मफलाभिव्यक्तिहेतवः ४ यदिस्युर्बहवोलोकेशास्तारोदंडधारिणः कस्यस्यातांनवाकस्यमृत्युश्चामृतमेववा ५

योवर्ततेतंत्वत्तोऽन्योनच्छिनत्तीतिमेनिश्चितमतःकथयेतिशेषः २ भगवतःपुरुषैःप्रतिहतउद्यमोयेषांतेयाम्याःपुरुषाः ३ कतिसंतीत्याक्षेपोक्तिः त्रैविध्यंत्रिविधत्वंयद्वात्रैविध्यंययाभवतितथाकर्मकुर्वतःतदर्थंचकर्मफलस्याभिव्यक्तिहेतवःकतिसंतीति ४ संतुबहवःकोवाधस्तत्राहुःयदीतिमृत्युर्दुःखममृतंसुखंतेषांविमतिपत्तौतेउभेकस्यस्यातांनकस्यापिपरस्परविरोधेनोभयोरपिप्रतिबंधात् ऐकमत्येतुकस्यवानस्याताम् एकःसुखंकर्तुमिच्छतिदुःखंचान्यः ऐकमत्येचतयोःपरस्परकार्यानुमोदनेनोभयोरपिमातिकस्यवातेउभेअपिनस्यातामित्यर्थः ५

ननुबहूनांकर्मिणांव्यवस्थयाबहवः शास्तारोभवंतुतथासतिनायंदोषःस्यात्तत्राहुः बहूनांकर्मिणांव्यवस्थयाशास्तृबहुत्वेशास्तृत्वंस्यात्
घटेत् किंतुतदायत्सर्वशास्तरिमुख्यंशास्तृत्वंतदेकदेशेउपचारमात्रमेवस्यात् यथाचक्रवर्तिनएवमुख्यंशास्तृत्वंमंडलवर्तिनामुप
चारमात्रंनिरंकुशत्वाभावात् ६ यस्मादेवंशास्तृबहुत्वंनघटते अतस्त्वमेकएवशास्ताशुभाशुभेविविनक्तीतितथा ७ विप्रलंभिता-
वंचितालंधितेत्यर्थः ८ तदेवाहुः नीयमानमिति ९ तेत्वत्तः यदिनोऽस्माकंक्षमंहितंमन्यसे अन्यथाअज्ञानतस्तदवज्ञानेतवाप्यनर्थः

किंतुशास्तृबहुत्वेस्याद्बहूनामिहकर्मिणाम् शास्तृत्वमुपचारोहियथामंडलवर्तिनाम् ६ अतस्त्व-
मेकोभूतानांसेश्वराणामधीश्वरः शास्तादंडधरोनृणांशुभाशुभविवेचनः ७ तस्यतेविहतोदं-
डोनलोकेवर्ततेऽधुना चतुर्भिरद्भुतैःसिद्धैराज्ञातेविप्रलंभिता ८ नीयमानंतवादेशादस्माभिर्यात
नागृहान् व्यमोचयन्पातकिनंछित्वापाशान्प्रसह्यते ९ तांस्तेवेदितुमिच्छामोयदिनोमन्यसेक्षमम्
नारायणेत्यभिहितेमाभैरित्यययुर्द्रुतम् १० श्रीशुकउवाच इतिदेवःसआपृष्टःप्रजासंय-
मनोयमः प्रीतःस्वदूतान्प्रत्याहस्मरन्पादांबुजंहरेः ११ यमउवाच परोमदन्योजगतस्त-
स्थुषश्चओतंप्रोतंपटवद्यत्रविश्वम् यदंशतोऽस्यस्थितिजन्मनाशानस्योतवद्यस्यवशेचलोकः १२ यो
नामभिर्वाचिजनान्निजायांबध्नातितंत्यामिवदामभिर्गाः यस्मैबलिंतइमेनामकर्मनिबंधबद्धाश्चकिताव
हंति १३ अहंमहेंद्रोनिर्ऋतिःप्रचेताःसोमोऽग्निरीशःपवनोऽर्कोविरिंचः आदित्यविश्वेवसवोऽथसा
ध्यामरुद्गणारुद्रगणाःससिद्धाः १४

स्यात् अतस्त्वेहितेषांप्रभावः यतोनारायणायेतिकेवलमभिहितेमाभयंकुर्वितिवदं
तःशीघ्रमागताः १० संयमयतीतितथा ११ मत्तोऽन्योजगतस्तस्थुषश्चपरोऽधीश्वरोऽस्ति अहंतुजंगमानामेवतत्रापिनृणामेवत-
त्रापिपापिनामेवतत्किंकरःसन्ईश्वरः सतुसर्वेश्वरः कोऽसौयत्रयस्मिन् विश्वमोतंप्रोतंचऊर्ध्वतिर्यक्तंतुषुपटवत् यस्यत्वंशेभ्यो
विष्णुब्रह्मरुद्रेभ्यो अस्यस्थित्यादयोभवंति यस्यचवशेलोकोवर्ततेनसिनासिकायांप्रोतबलीवर्दवत् १२ एतत्प्रपंचयति ब्राह्मणादि
नामभिर्वाचिनिजायांतंत्यांदामन्यांजनान्योबध्नाति दामभिर्गाः बलीवर्दानिवतइमेजीवाःनामकर्मभिर्निबंधैर्बद्धाःयस्मैबलिंवहंतियद-
धीनाःकर्मकुर्वंतीत्यर्थः१३ यस्यचलीलादुर्विभाव्येत्याह अहमितिद्वाभ्याम् १४

नस्पृष्टरजस्तमस्कैर्यैः ईहितमभिप्रेतंचेष्टितंवानविदुः स्पृष्टमायाः माययास्पृष्टाः ततस्तेभ्योऽन्येनविदुरितिकिंपुनर्वक्तव्यम् १५ तन्मा
ययाविमोहितत्वान्नजानंतीत्युक्तमविषयत्वाच्चतस्येत्याह यमिति गोभिरिंद्रियैर्हृदाचित्तेनवाविचक्षतेनपश्यंति यद्वाचाऽनभ्यु
दितंयन्मनसानमनुतइत्यादिश्रुतेः आत्मनांजीवानामात्मानंद्रष्टारमाकृतयोरूपाणिचक्षुर्यथाकर्मभूतंनजानंतिततः परमात्मनोना-
प्रकाशकम् नहिप्रमाताप्रमाणस्यविषयइतिभावः एवंभूतः परमेश्वरोमदन्योऽस्तीतिपूर्वेणैवसंबंधः १६ भवत्वेवंभूतोऽन्यः परमे-
श्वरः यःपुनरस्मान्निर्भर्त्स्यपापिनंरक्षितवंतः तेकेतानाह तस्येतिद्वाभ्याम् तस्यैवरूपगुणाः प्रभावादयः स्वभावः भक्तवात्सल्या

अन्येत्वयैर्विश्वसृजोऽमरेशाभृग्वादयोऽस्पृष्टरजस्तमस्काः यस्येहितंनविदुः स्पृष्टमायाः सत्वप्रधाना-
अपिकिंततोन्ये १५ यंवैनगोभिर्मनसाऽसुभिर्वाहृदागिरावाऽसुभृतोविचक्षते आत्मानमंतर्हृदिसं
तमात्मनांचक्षुर्यथैवाकृतयस्ततःपरम् १६ तस्यात्मतंत्रस्यहरेरधीशितुःपरस्यमायाऽधिपतेर्महा-
त्मनः प्रायेणदूताइहवैमनोहराश्चरंतितद्रूपगुणस्वभावाः १७ भूतानिविष्णोःसुरपूजितानिदुर्दर्शलिं
गानिमहाद्भुतानि रक्षंतितद्भक्तिमतःपरेभ्योमत्तश्चमर्त्यानथसर्वतश्च १८ धर्मंतुसाक्षाद्भगवत्प्रणी
तंनवैविदुर्ऋषयोनापिदेवाः नसिद्धमुख्याअसुरामनुष्याःकुतश्चविद्याधरचारणादयः १९ स्वयंभूर्ना
रदःशंभुःकुमारःकपिलोमनुः प्रह्लादोजनकोभीष्मोबलिर्वैयासकिर्वयम् २० द्वादशैतेविजानीमोधर्मंभा
गवतंभटाः गुह्यंविशुद्धंदुर्बोधंयंज्ञात्वामृतमश्नुते २१ एतावानेवलोकेऽस्मिन्पुंसांधर्मःपरःस्मृतः भक्ति
योगोभगवतितन्नामग्रहणादिभिः २२ नामोच्चारणमाहात्म्यंहरेःपश्यतपुत्रकाः अजामिलोऽपियेनैव
मृत्युपाशादमुच्यत २३

दिर्येषांते १७ विष्णोर्भूतानिभृत्याः दुर्दर्शानिद्रष्टुमप्यशक्यानिलिंगानिरूपाणियेषांतानि तद्भक्तिम
तःविष्णुभक्तान् परेभ्यः शत्रुभ्यः सर्वतः अग्न्यादिभ्यश्चरक्षंति १८ ननुविष्णुभक्ताश्चेत् कथमधर्मपक्षपातकृतवंतस्तत्राह धर्ममिति
ऋषयोभृग्वादयः १९ ननुकेचिन्नजानंतितस्त्वसत्त्वेकिंप्रमाणंतत्राह स्वयंभूरिति कुमारः सनत्कुमारः वयमित्यात्मानमेवबहुमन्यमानो
निर्दिशति २० हेभटाः २१ तमेवधर्ममाह एतावानिति २२ नचात्रप्रमाणंवक्तव्यंदृष्टत्वादित्याह नामोच्चारणेति येनैवकेवलेनसकृदुच्चारि
तेन २३

ननुनामाभासेनकथंसर्वपापक्षयःस्यात् श्रद्धाभक्त्यावृत्त्यादेरपिविधानात् तथाहिसायंप्रातर्गृणन्भक्त्यादुःखग्रामाद्विमुच्यतइति अनुदिनमिदमादरेणशृण्वन्निति श्रवणंकीर्तनंध्यानंहरेरद्भुतकर्मणः जन्मकर्मगुणानांचतदर्थेऽखिलचेष्टितमित्याद्यस्मिन्नेवपुराणेतत्रतत्रपठ्यते पुराणांतरेच पापक्षयश्चभवतिस्मरतांतमहर्निशमिति अत्रैवच तस्मात्संकीर्तनंविष्णोर्जगन्मंगलमंहसाम् महतामपिकौरव्यविद्ध्यैकांतिकनिष्कृतमित्यादिनासम्यक्कीर्तनादेवमन्यते किंच तथासतिकिमितिमन्वादयोद्वादशाब्दादीनिस्मरेयुः तस्मादिदमनुपपन्नमिवतत्राह एतावतेति भगवतोगुणानांकर्मणांचनाम्नांचसम्यक्कीर्तनमितियत् एतावतापुंसामघनिर्हरणायपापक्षयमात्रायअलमुपयोगोनास्ति अलंशब्दोऽत्रवारणेयथाहामरसिंहः अलंभूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकमिति उपयोगाभावमेवाह अजामिलोमहापातक्यपिनारायणेतिविक्रुश्यनतुसम्यक्कीर्तयित्वातच्चपुत्रंविक्रुश्यनतुहरिम् अघवान्अशक्तश्चिरपिम्रियमाणोऽस्वस्थ

एतावताऽलमघनिर्हरणायपुंसांसंकीर्तनंभगवतोगुणकर्मनाम्नाम् विक्रुश्यपुत्रमघवान्यदजामिलोऽपिनारायणेतिम्रियमाणइयायमुक्तिम् २४ प्रायेणवेदतदिदंनमहाजनोऽयंदेव्याविमोहितमतिर्बतमाययाऽलम् त्रय्यांजडीकृतमतिर्मधुपुष्पितायांवैतानिकेमहतिकर्मणियुज्यमानः २५

चित्तोऽपिमुक्तिमवापनत्वघनिर्हरणमात्रमतोनामाभासेनापिसर्वपापक्षयइत्येवतत्वमावृत्तिश्रद्धादिविधयस्तुपापवासनाक्षयार्थाइत्युक्तमेवहरेर्गुणानुवादःखलुसत्वभावनइत्यत्र २४ यत्तूक्तंव्यर्थंतर्हिद्वादशाब्दादिस्मरणमितितत्राह प्रायेणेति महाजनोमन्वादिः अयंभावः यथामृतसंजीवनौषधिमजानंतोवैद्याारोगनिर्हरणायत्रिकटुकनिंबादीनिस्मरंति तथास्वयंभुशंभुप्रमुखद्वादशव्यतिरेकेणायंमहाजनोऽतिगुह्यमिदंज्ञात्वाद्वादशाब्दादिकंस्मरतीति किंच माययादेव्याअलंविमोहितमतिरयंजनः मधुमधुरंयथाभवत्येवंपुष्पितायांपुष्पस्थानीयैरर्थवादैर्मनोहरायांत्रय्यांजडीकृताअभिनिविष्टामतिर्यस्य अतोमहत्येवकर्मणिश्रद्धयायुज्यमानोनाल्पेप्रवर्ततेदृश्यतेहिप्राकृतस्यलोकस्यमहतिमंत्रादौश्रद्धाअल्पेचाश्रद्धातस्मादस्यग्राहकोनास्तीतितैर्नोक्तम् यद्वा स्वाधीनःसिंहोऽस्त्येतावताश्वसृगालादिनिवारणायतंयथानप्रयुज्यंतेतथाऽतितुच्छत्वात्पापस्यनतन्निरसनायपरममंगलंहरेर्नामस्मरंति यद्वानाममाहात्म्यज्ञानेसर्वमुक्तिप्रसंगादित्येषादिक्ग्रंथविस्तरभयात्तुनातिप्रपंच्यते २५ ७ ७ ७

भावयोगंभक्तियोगम् अमीषांपातकंनस्यादेव यदिस्यादुरुगायस्यवादःकीर्तनम् २६ तदेवंधर्मतत्त्वंनिर्णीयभृत्याननुशास्ति तइति येभगवंतंप्रपन्नाः तेदेवैःसिद्धैश्चपरिगीतपवित्रगाथाः वर्णितपवित्रकथाःअतस्तान्नोपसीदततत्समीपमपिनगच्छत वयंकालोऽपिनप्रभवति २७ केतर्हिदंडार्थमानेयाइत्यत्राह तानितिद्वाभ्याम् असतः दुष्टान्तानेवाह मुकुंदपादारविंदयोर्योमकरंदरूपोरसस्तस्माद्विमुखान् कथंभूतात् निष्किंचनैरजस्रंजुष्टात् तेषांज्ञापकमाह निरयवर्त्मनिस्वधर्मशून्येगृहेबद्धातृष्णायैस्तान् २८

एवंविमृश्यसुधियोभगवत्यनंतेसर्वात्मनाविदधतेखलुभावयोगम् तेमेनदंडमर्हंत्यथयद्यमीषांस्यात्पातकंतदपिहंत्युरुगायवादः २६ तेदेवसिद्धपरिगीतपवित्रगाथायेसाधवःसमदृशोभगवत्प्रपन्नाः तान्नोपसीदतहरेर्गदयाऽभिगुप्तान्नैषांवयंनचवयःप्रभवामदंडे २७ तानानयध्वमसतोविमुखान्मुकुंदपादारविंदमकरंदरसादजस्रम् निष्किंचनैःपरमहंसकुलैरसंगैर्जुष्टाद्गृहेनिरयवर्त्मनिबद्धतृष्णान् २८ जिह्वानवक्तिभगवद्गुणनामधेयंचेतश्चनस्मरतितच्चरणारविंदम् कृष्णायनोनमतियच्छिरएकदाऽपितानानयध्वमसतोऽकृतविष्णुकृत्यान् २९ तत्क्षम्यतांसभगवान्पुरुषःपुराणोनारायणःस्वपुरुषैर्यदसत्कृतंनः स्वानामहोनविदुषांरचितांजलीनांक्षांतिर्गरीयसिनमःपुरुषायभूम्ने ३० तस्मात्संकीर्तनंविष्णोर्जगन्मंगलमंहसाम् महतामपिकौरव्यविद्ध्यैकांतिकनिष्कृतम् ३१ शृण्वतांगृणतांवीर्याण्युद्दामानिहरेर्मुहुः यथासुजातयाभक्त्याशुद्ध्येन्नात्माव्रतादिभिः ३२

किंच जिह्वेत्यादि यद्येषांजिह्वेत्याद्यन्वयः नकृतंविष्णुकृत्यंभगवद्व्रतंयैः २९ भगवंतंक्षमापयति तदिति अयंभावःनःस्वपुरुषैरस्मदीयत्वेनास्थितैःस्वीयैरेवपुरुषैर्यद्यस्मादसत् अन्याय्यंकृतम् तत्तस्मात्स्वयमेवक्षम्यतांसहताम् स्वानांस्वीयानांभक्तानांनःअस्माकंनविदुषांअज्ञानामहोगरीयसितस्मिन्क्षांतिर्युक्तैव महदितिपाठेस्वीयानांमाहात्म्यमविदुषांनःक्षमांकरोत्वित्यर्थः ३० तस्मादित्यादिश्लोकोक्तिः जगतोऽपिमंगलरूपम् ३१ एकांतिकत्वमेवाह शृण्वतामितिव्रतादिभिस्तथानशुद्ध्येत् ३२

एतदुपपादयति कृष्णांघ्रिपद्मयोर्मधुलेढि आस्वादयतीति तथा मधु लिहतीति मधुलिट् अतितुच्छत्वेन विसृष्टा ये मायागुणा विषयास्ते षु पुनर्न रमते अस्तु तन्मध्वास्वादरहितः अतएव कामाभिभूतः सन्नात्मनो रजः पापं प्रमार्ष्टुमपि कर्मैव प्रायश्चित्तरूपमीहेत यतः कर्मणः पुनरपि रजः पापं स्यादेव कुंजरशौचवत् सत्वशोधकत्वाभावात् ३३ नैव विस्मितधियो बभूवुः किंतु सत्यमुक्तमित्येवमेनिरे ततः प्रभृति प्रतिशंकमानाः अस्मानेवैष हन्यादिति शंकां वहंतः तं द्रष्टुमपि बिभ्यति स्म पाठांतरे तु विस्मितधियो जाताः ते च ततः प्रभृति बिभ्यति स्मेत्यर्थः ३४ कुंभसंभवोऽगस्त्यो मलये पर्वते आसीनोऽव्यग्रो हरिमर्चयन् पुनः पुनः विश्वासार्थं हरेः पादौ स्पृशन्नित्यर्थः ३५

कृष्णांघ्रिपद्ममधुलिड्न पुनर्विसृष्टमायागुणेषु रमते वृजिनावहेषु अन्यस्तु कामहत आत्मरजः प्रमार्ष्टुमीहेत कर्म यत एव रजः पुनः स्यात् ३३ इत्थं स्वभर्तृगदितं भगवन्महित्वं संस्मृत्य विस्मितधियो यमकिंकरास्ते नैवाच्युताश्रयजनं प्रतिशंकमाना द्रष्टुं च बिभ्यति ततः प्रभृति स्म राजन् ३४ इतिहासमिमं गुह्यं भगवान्कुंभसंभवः कथयामास मलय आसीनो हरिमर्चयन् ३५ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ३ राजोवाच देवासुरनृणां सर्गो नागानां मृगपक्षिणाम् सामासिकस्त्वया प्रोक्तो यस्तु स्वायंभुवेऽन्तरे १ तस्यैव व्यासमिच्छामि ज्ञातुं ते भगवन्यथा अनुसर्गं यया शक्त्या ससर्ज भगवान्परः २ सूत उवाच इति संप्रश्नमाकर्ण्य राजर्षेर्बादरायणिः प्रतिनंद्य महायोगी जगाद मुनिसत्तमाः ३ श्रीशुक उवाच यदा प्रचेतसः पुत्रा दश प्राचीनबर्हिषः अंतः समुद्रादुन्मग्ना ददृशुर्गां द्रुमैर्वृताम् ४

इति श्रीभागवते षष्ठस्कंधे टीकायां तृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थादित्रिभिर्विश्वरूपजन्म विवक्षया प्रचेतःसुतदक्षस्य वंशस्तावत्प्रतन्यते १ चतुर्थे तु प्रजासृष्ट्यै दक्षेणाराधनं हरेः तपसा हंसगुह्याख्यस्तोत्रेण च निरूप्यते २ प्रसक्तानुप्रसंगेन स्वायंभुवसुतान्वये नामप्रभावमाकर्ण्य वंशव्यासं बुभुत्सते ३ देवासुरेति द्वाभ्याम् सामासिकः संक्षिप्तो यः प्रोक्तस्तृतीयस्कंधे १ व्यासं विस्तारम् ते त्वत्तः यया शक्त्या यया ससर्ज ता शक्तिं तत्प्रकारं च ज्ञातुमिच्छामि अनुसर्गमनुवृत्तं सर्गम् २ ३ दक्षादिरूपेण ससर्जेति वक्तुं दक्षजन्मप्रकारमाह यदेति प्राचीनबर्हिषः पुत्रा यदा समुद्रमध्यादुन्मग्ना निर्गताः तदा गां पृथिवीं द्रुमैर्वृतां ददृशुः ४

नारदोपदेशतः प्राचीनबर्हिषोनिवृत्त्याअराजकंसनिरूप्याद्यभावात् तपसादीपितोमन्युर्येषांतेतेषांद्रुमाणांदग्धुमिच्छया ५ ताभ्यांवा
य्वग्निभ्यांदह्यमानांस्तान्द्रुमान्वनस्पतीनांराजासोमउवाच ६ माद्रुमेभ्यइतिनवभिः हेमहाभागाः विवर्धयिषवः विशेषेणवर्धयि-
तुमिच्छवः ७ प्रजापतीनांतद्भक्ष्यभोज्यदाहोऽनुचितइत्याह अहोइतित्रिभिः ऊर्जंभक्ष्यमिषमन्नम् ८ अचराः फलाद्याः अप-
दः तृणाद्याः अहस्ताः पश्वाद्याः चतुष्पदोमेषाद्याः ९ १० अतः आतिष्ठतआश्रयतसतांमार्गमुपशमोपित्रादिभिर्जुष्टम् ११ प्रजा-

द्रुमेभ्यः क्रुध्यमानास्तेतपोदीपितमन्यवः मुखतोवायुमग्निंचससृजुस्तद्दिधक्षया ५ ताभ्यांनिर्द-
ह्यमानांस्तानुपलभ्यकुरूद्वह राजोवाचमहान्सोमोमन्युंप्रशमयन्निव ६ माद्रुमेभ्योमहाभागा-
दीनेभ्योद्रोग्धुमर्हथ विवर्धयिषवोयूयंप्रजानांपतयः स्मृताः ७ अहोप्रजापतिपतिर्भगवान्हरिरव्-
ययः वनस्पतीनोषधीश्चससर्जोर्जमिषंविभुः ८ अन्नंचराणामचराह्यपदः पादचारिणाम् अह-
स्ताहस्तयुक्तानांद्विपदांचचतुष्पदः ९ यूयंचपित्राऽन्वादिष्टादेवदेवेनचानघाः प्रजासर्गायहिकथंवृ
क्षान्निर्दग्धुमर्हथ १० आतिष्ठतसतांमार्गंकोपंयच्छतदीपितम् पित्रापितामहेनापिजुष्टंवः प्रपिता
महैः ११ तोकानांपितरौबन्धुर्दृशः पक्ष्मस्त्रियाः पतिः पतिः प्रजानांभिक्षूणांगृह्यज्ञानांबुधः सुहृत् १२
अंतर्देहेषुभूतानामात्मास्तेहरिरीश्वरः सर्वंतद्धिष्ण्यमीक्षध्वमेवंवस्तोषितोह्यसौ १३ यः समुत्पतितं
देहआकाशान्मन्युमुल्बणम् आत्मजिज्ञासयायच्छेत्सगुणानतिवर्तते १४ अलंदग्धैर्द्रुमैर्दी-
नैः खिलानांशिवमस्तुवः वार्क्षीह्येषावराकन्यापत्नीत्वेप्रतिगृह्यताम् १५

नांप्रजापतिरेवबंधुरतस्तज्ञो
विकानाशोनकर्तव्यइतिदृष्टांतपंचकेनाह तोकानांबालानांमातापितरौअज्ञानांज्ञानदोबुधएवसुहृत् १२ ईश्वराधिष्ठानत्वाच्च-
भूतदाहोनयुक्तइत्याह अंतर्देहेष्विति वोयुष्माभिः १३ आकाशाद्देहेसमुत्पतितमाकस्मिकमित्यर्थः आत्मविचारेणनियच्छे-
त् १४ खिलानांशेषाणांवोयुष्माकंचशिवमस्तु वृक्षरक्षणार्थंतदीयांकन्यांददाति वार्क्षीवृक्षैःपालिता १५ ६ ६

आमंत्र्यसांत्वयित्वाआप्सरसींअप्सरसः प्रम्लोचायाः सुताम् १६।१७ दुहितृवत्सलइतितस्यकन्यावंशएवेत्युक्तम् ममममत्तः १८
प्रजापतिर्दक्षः १९ अर्हंहितमसंद्वन्द्वम् विंध्यस्यपादान्सन्निहितपर्वतान् २० २१ हंसगुह्याख्येनस्तोत्रेणकस्यदक्षस्य २२ पराय-
सर्वोत्तमायनमोदधेनमनंकरोमि परत्वेहेतुः अवितथाअनुभूतिश्चिच्छक्तिर्यस्य अतोगुणत्रयाभासोजीवोनिमित्तंमायाचतयोर्ब
धवेनियंत्रे एवमपिगुणेषुतत्वबुद्धिर्येषांतैर्जीवैरदृष्टंधामस्वरूपंयस्य तत्रहेतुः निवृत्तंमानंयस्मात् पाठांतरेनिरस्तमानमवधिश्च
यस्मात् तर्हिकथंतस्यसिद्धिरतआहस्वयंभुवेस्वप्रकाशाय २३ अदृष्टधामत्वंदर्शयन्नाह नेति पुरुषसखाजीवः अस्मिन्पुरेदे

इत्यामंत्र्यवरारोहांकन्यामाप्सरसींनृप सोमोराजाययौदत्वातेधर्मेणोपयेमिरे १६ तेभ्यस्तस्यांसम-
भवद्दक्षः प्राचेतसःकिल यस्यप्रजाविसर्गेणलोकाआपूरितास्त्रयः १७ यथाससर्जभूतानिदक्षोदु
हितृवत्सलः रेतसामनसाचैवतन्ममावहितःशृणु १८ मनसैवासृजत्पूर्वंप्रजापतिरिमाःप्रजाः देवा
सुरमनुष्यादीन्नभस्थलजलौकसः १९ तमबृंहितमालोक्यप्रजासर्गंप्रजापतिः विंध्यपादानुपव्र-
ज्यसोऽचरद्दुष्करंतपः २० तत्राघमर्षणंनामतीर्थंपापहरंपरम् उपस्पृश्यानुसवनंतपसाऽतोषयद्धरि
म् २१ अस्तौषीद्धंसगुह्येनभगवंतमधोक्षजम् तुभ्यंतदभिधास्यामिकस्यातुष्यद्यतोहरिः २२
प्रजापतिरुवाच नमःपरायावितथानुभूतयेगुणत्रयाभासनिमित्तबंधवे अदृष्टधाम्नेगुणतत्वबु
द्धिभिर्निवृत्तमानायदधेस्वयंभुवे २३ नयस्यसख्यंपुरुषोऽवैतिसख्युःसखावसन्संवसतःपुरेऽस्मि-
न् गुणोयथागुणिनोव्यक्तदृष्टेस्तस्मैमहेशायनमस्करोमि २४ देहोऽसवोऽक्षामनवोभूतमात्रानात्मा
नमन्यंचविदुःपरंयत् सर्वंपुमान्वेदगुणांश्चतज्ज्ञोनवेदसर्वज्ञमनंतमीडे २५ हेवसन्नपिअत्रैवसंवसतःसख्यु

र्यस्य सख्यंकरणंप्रवर्तकादिकंनावैतिनजानातितस्मै कुतः व्यक्तदृष्टेःप्रपंचद्रष्टुः नहिद्रष्टादृश्योभवतीति प्रथमांतपाठेव्यक्तेप्रपं-
चएवदृष्टिर्यस्यसः गुणोविषयोगुणिनोविषयिणइंद्रियादेः सख्यंप्रकाशकत्वंयथानवेत्तितद्वत् २४ ननुगुणोजडत्वान्नजानातिजी
वस्तुचेतनः किमितिनजानातिअतआहदेहइतिदेहश्चासवश्चप्राणाअक्षाणींद्रियाणिमनवश्चअंतःकरणानिभूतानिचमात्रा-
श्चतन्मात्राणिआत्मानंस्वरूपंदृश्यमन्यमिंद्रियवर्गंतयोःपरंदेवतावर्गंचनविदुः पुमान्जीवस्तुसर्वमेतत्त्रयंवेद गुणांश्चतन्मूलभूता-
न्वेदतज्ज्ञोऽपिसन्यंसर्वज्ञंनवेदतमनंतमीडेस्तौमि २५

अदृष्टधामत्वमुक्त्वास्वप्रकाशत्वमाह यदामनसउपरामः समाधिर्नतुसुषुप्तौविलयः नचजाग्रत्स्वप्नयोरिवविक्षेपः तदाहनामरूपं
रूप्यंतेयेनतत्तया तस्यउपरामेहेतुः दृष्टंदर्शनंस्मृतिश्चतयोःसंप्रमोषान्नाशात् तदायःकेवलेनस्वरूपज्ञानेनप्रतीयते तस्मैहंसाय
शुद्धायशुचिशुद्धंमनःसद्मप्रतीतिस्थानंयस्यतस्मैनमः २६ एवंभूतःकेषांप्रतीयतइत्यपेक्षायामाह मनीषिणइतिद्वाभ्याम् विवे
किनोयंनिष्कर्षंतिविविच्यध्यायंति सनिर्वाणसुखानुभूतिर्ममप्रसीदतामितिद्वयोरन्वयः एवंनिष्कर्षतांप्रतीयतइतिभावः किमि-
तिनिष्कर्षंतिस्वशक्तिभिर्गूढमप्रकाशमानम् कतिभिर्नवभिःपुनश्चत्रिवृद्भिःत्रिगुणाभिःसप्तविंशत्युपाधिभिर्गूढमष्टाविंशंनिष्क-
र्षंतीत्यर्थः यद्वा नवभिःप्रकृतिपुरुषमहदहंकारपंचतन्मात्ररूपाभिः त्रिवृद्भिःत्रिगुणात्मिकाभिः चकारात्षोडशविकाररूपाभि-
श्चकर्यभूतंनिष्कर्षंतिमनीषयाऽतर्हृदिसंनिवेशितंनिश्चलीकृतम् पांचदश्यंपंचदशसामिधेनीमंत्रैःप्रकाश्यम् अलौकिकंवन्हि

यदोपरामोमनसोनामरूपरूपस्यदृष्टस्मृतिसंप्रमोषात् यईयतेकेवलयास्वसंस्थयाहंसायतस्मै-
शुचिसद्मनेनमः २६ मनीषिणोऽतर्हृदिसंनिवेशितंस्वशक्तिभिर्नवभिश्चत्रिवृद्भिः वन्हियथा
दारुणिपाञ्चदश्यंमनीषयानिष्कर्षंतिगूढम् २७ सवैममाशेषविशेषमायानिषेधनिर्वाणसुखानु
भूतिः ससर्वनामासचविश्वरूपःप्रसीदतामनिरुक्तात्मशक्तिः २८ यद्यन्निरुक्तंवचसानिरू
पितंधियाऽक्षभिर्वामनसावोतयस्य माभूत्स्वरूपंगुणरूपंहितत्सवैगुणापायविसर्गलक्षणः २९

मिवाहंकारास्पदादात्मनोऽन्यंपरमात्मानंनिष्कर्षंतीत्यर्थः २७ अशेषाविशेषायस्यास्तस्यामायायाःनिषेधेननिर्वाणसुखेअनुभूतिर्यस्य अप्र
सक्तनिषेधासंभवात्प्रसक्तिमाह सएवसर्वनामासएवविश्वरूपइति तद्रूपत्वेऽपिवास्तवत्वाभावान्निषेधःसंभवतीत्याह अनिरुक्ताआ-
त्मनिशक्तिर्मायायस्यसः २८ ननुयदिकेवलयास्वसंस्थयाप्रतीयतेतर्हिसर्वनामत्वंविश्वरूपत्वंचानुपपन्नंवागाद्यगोचरत्वादित्याशंक्यस
र्वैर्नामभिर्वाच्यंप्रत्यक्षादिदृश्यंचतस्यस्वरूपंवस्तुतोमाभूत्तथापिमाययाघटतइतिश्लोकत्रयेणोपपादयन्नमस्करोति यद्यदिति यद्यद्व
चसानिरुक्तमभिहितंधियानिरूपितंव्यवसितमक्षभिर्वाइंद्रियैर्निरूपितंगृहीतमुतअपिमनसाऽपिनिरूपितंसंकल्पितंयस्यस्वप्रकाशत्वंतस्य
तत्स्वरूपंमाभूत् स्वरूपत्वाभावेहेतुःहियस्मात्तद्गुणानामेवरूपम् पाठांतरेगुणैर्वर्धितम् सतुगुणव्यतिरिक्तः यतोगुणानामपायविसर्गाभ्यां
मलयोत्पत्तिभ्यांलक्ष्यतइतितया चेतनाधिष्ठानंविनातयोरसंभवात् यद्वायस्यस्वरूपंमाभून्नभवतितस्मैनमइतितृतीयेनान्वयः २९

तदेवंवस्तुतोगुणस्वरूपत्वाभावमंगीकृत्यअनिरुक्तात्मशक्तिरित्यनेनद्योतितंमाययासर्ववाच्यत्वेनविश्वरूपत्वमाह यस्मिन्नधिकारणेय तोऽपादानात् येनकरणेनयस्यसंबंधि यस्मैसंप्रदानाय यदीप्सिततमंयः कर्ताकुरुतेस्वतंत्रः कार्यतेचान्येनप्रयोज्यकर्त्रातद्ब्रह्मेतिमत्यैकंसं बंधः अत्रचसप्तभिर्यच्छब्दैः सप्तविभक्त्यर्थादर्शिताः ययेतिचक्रियाकारकसंबंधप्रकारवाचिनामव्ययानामर्थाः कुरुतेकार्यतेचेतिस्वा र्थपरार्थक्रियाऽन्वयश्चसर्वेषांदर्शितः चशब्देनभावकर्मादिविहितप्रत्ययार्थाः संगृहीताः तद्ब्रह्मैवेतिकुतस्तत्राह तद्धेतुस्तेषांकारणम् तत्कु तः सर्वेभ्यः प्राक्प्रसिद्धम् ननुब्रह्मादयस्तद्धेतवः श्रूयंतेअवरेचदृश्यंतेतत्कथंब्रह्मैवतद्धेतुस्तत्राह परेषामवरेषांचहेतूनांपरमंकारणम् ननुस र्वकारणत्वेतस्यकिंनामसहकारिभवेत् तदानीमन्यस्याभावात् सत्यंनिरपेक्षमेवतत्कारणमित्याह अनन्यत् विजातीयशून्यम् एकंसजा तीयशून्यंचतस्मैनमइत्युत्तरेणान्वयः ३० नन्वेवंचेद्विश्वस्यहेतुस्तर्हिनकदाचिदनीदृशंजगदितिवदंतोमीमांसकाः कुतोऽत्रविवदंतेतैश्चा

यस्मिन्यतोयेनचयस्ययस्मैयद्योयथाकुरुतेकार्यतेच परावरेषांपरमंप्राक्प्रसिद्धंतद्ब्रह्मतद्धेतुरनन्यदे कम् ३० यच्छक्तयोवदतांवादिनांवैविवादसंवादभुवोभवंति कुर्वंतिचैषांमुहुरात्ममोहंतस्मैनमोऽनं तगुणायभूम्ने ३१ अस्तीतिनास्तीतिचवस्तुनिष्ठयोरेकस्ययोर्भिन्नविरुद्धधर्मयोः अवेक्षितंकिंचन योगसांख्ययोः समंपरंह्यनुकूलंबृहत्तत् ३२

न्येस्वभाववादिनः संवदंतेतेचतेचतत्वविद्भिर्बोधिताअपिकुतः पुनःपुनर्मु ह्यंतितत्राह यस्यमायाविद्याद्याः शक्तयोविवादस्यक्वचित्संवादस्यभुवः स्थानानिभवंतितस्मैनमः ३१ ननुकिंतद्ब्रह्मयस्यशक्तयोवि वादादिभुवोभवंतितत्राह अस्तीति योगउपासनाशास्त्रम् तत्रहिविराड्रूपेणोपासनायांपातालपादादिकमस्तीत्युपास्यत्वेनविधी यते नास्तीतिसांख्यंज्ञानशास्त्रम् तत्रत्यपाणिपादः अचक्षुरश्रोत्रमितिचपादादिनास्तीतिनिषिध्यते तयोर्योगसांख्ययोर्यत्किं चित्समप्रनुवर्तमानमवेक्षितंप्रतीतंतदृहत् ब्रह्मविवादास्पदंब्रह्मेत्यर्थः विवादंस्फुटयति भिन्नोअस्तिनास्तीत्येवंभूतोविरुद्धोधर्मो ययोः तयोर्भिन्नविषयत्वेऽपिविरोधोनस्यादित्येकस्ययोरित्युक्तमेकविषययोः कुतः वस्तुनिष्ठयोः पादादिविधिप्रतिषेधयोरेकव स्तुनिष्ठत्वात् समत्वेहेतुः परम् हियतः विधिप्रतिषेधयोरविषयस्तयोः पादादिविषयत्वात् तयातर्हिअविषयस्यसद्भावेकिंप्रमाणंत दाह अनुकूलमधिष्ठानंविनापादादिकल्पनायोगात् अवधिंविनातन्निषेधायोगाच्च तयोरुपपादकत्वेनसिद्धमित्यर्थः तस्मैनमइतिपूर्व स्यानुषंगः ३२

ननूदासीनस्यसमस्यनमस्कारेकोलाभस्तत्राह यइति पादमूलंभजतामनुग्रहार्थंप्राकृतनामरूपरहितोऽपिजन्माभिरवतारैर्विशुद्धो
जितसत्वानिरूपाणिकर्मभिर्नामानिचयोभेजे तत्कृतः भगवानचिंत्यैश्वर्यः समत्वंप्रसीदतु ३३ ननुत्वादृशाः सकामागणेशादीन्प्रार्थयं
तेत्वंतुतान् विहायकिमितिभगवंतमेवमार्थयसेतत्राह प्राकृतैरर्वाचीनैर्ज्ञानपथैरुपासनामार्गैर्यथाशयंतत्तद्वासनाऽनुसारेणयोदेहगतो
ऽन्तर्यामीतत्तद्देवतारूपेणविविधोभाति यथावायुःपार्थिवंचंपकादिगंधभेदमाश्रित्यनानागंधवान् विभातिरेणुगुणधूसरत्वादिक-
माश्रित्यनानारूपवान्प्रतीयतेतद्वत्तस्यैवतत्तद्देवतारूपेणफलदातृत्वात्सईश्वरएवममनोरथंसत्यंकरोतुकिमंतर्गतबहुभिर्देवताऽन्तरै

योऽनुग्रहार्थंभजतांपादमूलमनामरूपोभगवाननंतः नामानिरूपाणिचजन्मकर्मभिर्भेजेसमह्यंपरमःप्र
सीदतु ३३ यःप्राकृतैर्ज्ञानपथैर्जनानांयथाशयंदेहगतोविभाति यथानिलःपार्थिवमाश्रितोगुणंसई
श्वरोमेकुरुतान्मनोरथम् ३४ श्रीशुकउवाच इतिस्तुतःसंस्तुवतःसतस्मिन्नघमर्षणे
आविरासीत्कुरुश्रेष्ठभगवान्भक्तवत्सलः ३५ कृतपादःसुपर्णांसेप्रलंबाष्टमहाभुजः चक्रशंखासि
चर्मेषुधनुःपाशगदाधरः ३६ पीतवासाघनश्यामःप्रसन्नवदनेक्षणः वनमालानिवीतांगोलसच्छ्रीव
त्सकौस्तुभः ३७ महाकिरीटकटकःस्फुरन्मकरकुंडलः कांच्यंगुलीयवलयनूपुरांगदभूषितः ३८
त्रैलोक्यमोहनंरूपंबिभ्रत्त्रिभुवनेश्वरः वृतोनारदनंदाद्यैःपार्षदैःसुरयूथपैः ३९ स्तूयमानोऽनुगा-
यद्भिःसिद्धगंधर्वचारणैः रूपंतन्महदाश्चर्यंविचक्ष्यागतसाध्वसः ४०

रित्यर्थः तदुक्तंगीतासु योयोयांयांतनुं
भक्तः श्रद्धयाऽर्चितुमिच्छति तस्यतस्याचलांश्रद्धांतामेवविदधाम्यहम् सतयाश्रद्धयायुक्तस्तस्याराधनमीहते लभतेचततः का-
मान्मयैवविहितान्हितानिति येयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहमितिचेति ३४ संस्तुवतोदक्षस्यभगवान्प्रत्यक्षोऽभूत् ३५
तंवर्णयतिसार्धैश्चतुर्भिः सुपर्णस्यांसेस्कंधेकृतौपादौयेन प्रलंबाअष्टौमहांतोभुजायस्यचक्रादयष्टायुधधरः ३६ प्रसन्नेवदनमीक्ष
णेयस्यवनमालयानिवीतंकंठादिपादांतंव्याप्तमंगंयस्य लसंतौश्रीवत्सकौस्तुभौयस्य ३७ महांतिकिरीटकटकानियस्यस्फुरंतीमक
रकुंडलेयस्यकांच्यादिभिर्विभूषितः वलयमत्रपादभूषणंद्रष्टव्यंकटकस्योक्तत्वात् ३८ त्रैलोक्यमोहनंश्रीपुरुषोत्तमाख्यम् सुरयूथपैर्लोक
पालैः ३९ ४०

४१ आपूरितानिमनोह्राराणिइंद्रियाणितैर्यथाऽद्रिदन्योनद्योनिर्झरैरापूर्यतेतथामहानंदपूर्णत्वेनावृत्तिकत्वाद्वागादीनांनकिंचिदकुंश-
क्तोऽभूदित्यर्थः यद्यसौनावोचत् तथाऽपिचित्तज्ञइदंवक्ष्यमाणमाह ४२ भावंभक्तिंगतः प्राप्तः ४३ यत्यतस्तेतपःअस्यविश्वस्यउद्बृं
हणंवृद्धिकरमतस्तेऽहंप्रीतः मत्तपसोलोकसमृद्ध्यर्थत्वेत्वत्प्रतीतेःकिंकारणंतत्राह ममेति भूतानांविभूतयःसमृद्धयोभूयास्त्विरितिय
त् एषएवममकामः अतोमत्कामपूरणादेवाहंप्रीतोऽस्मीत्यर्थः ४४ भूतिविस्तारप्रयत्नश्चवतवोचितएवेत्याह ब्रह्मेति भवंतः प्रजाप
तयः भूतेरुद्भवस्यहेतवः ४५ विश्ववृद्ध्यर्थेनत्वत्तपसाऽहंप्रीतइत्युक्तंतदेवतपःस्तुवन्प्रसंगादन्यान्यपिलोकवृद्धिकराणिविद्यादी-

न्नामदंडवद्भूमौप्रहृष्टात्माप्रजापतिः नकिंचनोच्चारयितुमशकत्तीव्रयामुदा ४१ आपूरितमनोद्वा-
रैर्नदिन्यइवनिर्झरैः तंतथाऽवनतंभक्तंप्रजाकामंप्रजापतिम् चित्तज्ञःसर्वभूतानामिदमाहजनार्दनः
४२ श्रीभगवानुवाच प्राचेतसमहाभागसंसिद्धस्तपसाभवान् यन्मच्छ्रद्धयामत्परयामयि
भावंपरंगतः ४३ प्रीतोऽहंतेप्रजानाथयत्तेऽस्योद्बृंहणंतपः ममैषकामोभूतानांयद्भूयास्तुर्विभूतयः
४४ ब्रह्माभवोभवंतश्चमनवोविबुधेश्वराः विभूतयोममह्येताभूतानांभूतिहेतवः ४५ तपोमेहृदयंब्र
ह्मंस्तनुर्विद्याक्रियाकृतिः अंगानिक्रतवोजाताधर्मआत्मासवःसुराः ४६ अहमेवासमेवाग्रेनान्य
त्किंचांतरंबहिः संज्ञानमात्रमव्यक्तंप्रसुप्तमिवविश्वतः ४७ मय्यनंतगुणेऽनंतेगुणतोगुणविग्रहः य
दासीत्ततएवाद्यःस्वयंभूःसमभूदजः ४८

निस्तौति तपोयमनियमादिसहितंध्यानंमेहृदयम् विद्यासांगमंत्रजपः
साध्यानंतनोतीतितनुर्देहः क्रियाध्यानादिविषयःपुंव्यापारोभावनाशब्दवाच्यस्तेनहिध्यानादिकमाक्रियतइत्याकृतिः जाताःसु-
निष्पन्नाः क्रतवोंगानिशिरोवाएतद्यत्प्रवर्ग्यः ग्रीवाउपसदश्चक्षुषीआज्यभागावित्यादिश्रुतेः धर्मःकृत्वाद्यपूर्वःआत्मामनःहृ
दयाश्रयत्वात् सुरायज्ञभुजस्तएवअसवः प्राणाःसंतर्पणीयत्वात् ४६ तपसःसंतानवृद्धिहेतुत्वंदर्शयितुंद्वितीयतृतीयोक्तमितिहा-
समाह चतुर्भिः अहमेवेतिवस्त्वंतरव्यावृत्तिः आसमेवेतिक्रियांऽतरव्यावृत्तिःआंतरंग्राहकंबहिर्ग्राह्यम् संज्ञानमात्रंचैतन्यमात्रम् अव्य-
क्तमिंद्रियवृत्तिभिरनभिव्यक्तम् अतएवप्रसुप्तमिवविश्वतःसर्वत्र ४७ गुणतोमायातःगुणमयोविग्रहोब्रह्मांडम्ततःतदेवअजःअयोनिजः ४८

खिलमसमर्थमिव ४९ मेमयातपतपेत्यभिहितःसन् येनतपसा ५० संततिवृद्ध्युपायमाह एषेति अंगहेदक्ष पंचजनाख्यस्यप्रजापतेः
५१ मिथुनस्ययोव्यवायोरतिःसएवधर्मोयस्यसत्वम् तथाभूतायांतस्याम् ५२ माययानिमित्तभूतयास्त्रियासहमिथुनीभूयप्रविष्यं-
तिपुत्रादिरूपेणोत्पत्स्यंते ५३ ५४ इतिषष्ठेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ पंचमेनारदेनायवाचःकूटैस्तनाशितान् सुतानां
कृण्यदक्षोऽमुंशशापेतिनिरूप्यते १ १ अपृथग्धर्मशीलाएकाचारस्वभावाः २ तत्रप्रतीच्यांदिशिसिंधोर्नद्याःसमुद्रस्यचयत्रसंगमः

सर्वैर्यदामहादेवोममवीर्योपबृंहितः मेनेखिलमिवात्मानमुद्यतःसर्गकर्मणि ४९ अयमेऽभिहितोदेव
स्तपोतप्यतदारुणम् नवविश्वसृजोयुष्मान्येनादावसृजद्विभुः ५० एषापंचजनस्यांगदुहितावैप्रजा
पतेः असिक्नीनामपत्नीत्वंप्रजेशप्रतिगृह्यताम् ५१ मिथुनव्यवायधर्मस्त्वंप्रजासर्गमिमंपुनः मिथुन-
व्यवायधर्मिण्यांभूरिशोभावयिष्यसि ५२ त्वत्तोऽधस्तात्प्रजाःसर्वामिथुनीभूयमायया मदीययाभवि
ष्यंतिहरिष्यंतिचमेबलिम् ५३ श्रीशुकउवाच इत्युक्त्वामिषतस्तस्यभगवान्विश्वभावनः
स्वप्नोपलब्धार्थइवतत्रैवांतर्दधेहरिः ५४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेचतुर्थोऽध्यायः४
श्रीशुकउवाच तस्यांसपांचजन्यांवैविष्णुमायोपबृंहितः हर्यश्वसंज्ञानयुतंपुत्रानजनयद्विभुः १
अपृथक्धर्मशीलास्तेसर्वेदाक्षायणानृप पित्राप्रोक्ताःप्रजासर्गेप्रतीचींप्रययुर्दिशम् २ तत्रनारायणस
रस्तीर्थंसिंधुसमुद्रयोः संगमोयत्रसुमहन्मुनिसिद्धनिषेवितम् ३ तदुपस्पर्शनादेवविनिर्धूतमलाश-
याः धर्मेपारमहंस्येचप्रोत्पन्नमतयोऽप्युत ४ तेपिरेतपएवोग्रंपित्रादेशेनयंत्रिताः प्रजाविवृद्धयेयत्तान्
देवर्षिस्तान्ददर्शह ५ उवाचचाथहर्यश्वाःकथंस्रक्ष्यथवैप्रजाः अदृष्ट्वांतंभुवोयूयंबालिशाबतपालकाः ६

तत्रस्थंनारायणसरोनामतीर्थंप्रययुरित्यन्वयः सुमहत् अतिविस्तीर्णम् ३ विनिर्धूतोमलोरागादिर्यस्मात्सआशयोयेषाम् ४ तान् शुद्धस-
त्वानपिपित्रादेशजाड्येनप्रजाविवृद्धयेयत्तान्युक्तान्ददर्श ५ अहोमोक्षमार्गाधिकारिणःसंत्येतेप्रवृत्तिनिष्ठैःकर्मभिर्नश्येरन्नितिकृपया
तान्निगूढार्थैर्वाक्यैरुपदिशतिस्मतदाह उवाचेतिचतुर्भिः पालकाःसंतोऽपिबालिशाअज्ञाः यूयंकथंप्रजाःस्रक्ष्यथबालकाइतिपाठेबालि
शत्वेहेतुः ६

एकएवपुरुषोयस्मिन् तद्राष्ट्रमदृष्ट्वेत्यनुषंगः बिलंचेत्यादिद्वितीयांतानामविज्ञायकथंसर्गंकरिष्यथेतितृतीयेनान्वयः ७ पंचपंचानांपं-
चविंशतेरद्भुतंगृहम् क्षौरपव्यंक्षुरैःपविभिः वज्रैश्वनिर्मितमिवातीक्ष्णंदृढंचेत्यर्थः स्वयंस्वतंत्रंभ्रामिभ्रमणस्वभावम् ८ विपश्चि
तःसर्वज्ञस्यस्वपितुरादेशमात्मनोऽरूपमविद्वांसोऽजानंतः पूर्वोक्तंचैकपुरुषंराष्ट्रमित्याद्यविज्ञाय अहोकथंसर्गंकरिष्यथेत्यन्वयः ९
वाचःकूटंपरोक्षवादेनार्थांतरमिवप्रतीयमानंवचनम् औत्पत्तिकीसहजामनीषाविचारशक्तिर्यस्यास्तयाधियास्वयमेवविमम्रृशुःवि
चारितवंतः १० नारदोक्तदशवाक्यानांतैर्विमृश्यनिर्णीतानर्थानाहदशभिः अदृष्ट्वांतमभुवइत्यत्रभूशब्दार्थमाह भूरितिक्षेत्रंतच्चात्रजीव-
संज्ञंलिंगशरीरंयत् निजबंधनमात्मनोबंधकारणंजन्महेतुःअंतःशब्दार्थमाह तस्यजीवसंज्ञितस्यलिंगशरीरस्यनिर्वाणंनाशमदृष्ट्वा-

तथैकपुरुषंराष्ट्रंबिलंचादृष्टनिर्गमम् बहुरूपांस्त्रियंचापिपुमांसंपुंश्चलीपतिम् ७ नदीमुभयतोवाहां पंचपंचाद्भुतगृहम् क्वचिद्धंसंचित्रकथंक्षौरपव्यंस्वयंभ्रामि ८ कथंस्वपितुरादेशमविद्वांसोविपश्चि तः अनुरूपमविज्ञायअहोसर्गंकरिष्यथ ९ श्रीशुकउवाच तन्निशम्याथहर्यश्वाऔत्पत्ति कमनीषया वाचःकूटंतुदेवर्षेःस्वयंविमम्रृशुर्धिया १० भूःक्षेत्रंजीवसंज्ञंयदनादिनिजबंधनम् अ दृष्ट्वातस्यनिर्वाणंकिमसत्कर्मभिर्भवेत् ११ एकएवेश्वरस्तुर्योभगवान्स्वाश्रयःपरः तमदृष्ट्वाऽभव पुंसःकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १२ पुमान्नैवैतियद्गत्वाबिलस्वर्गंगतोयथा प्रत्यग्धामाऽविदइहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १३ नानारूपात्मनोबुद्धिःस्वैरिणीवगुणान्विता तन्निष्ठामगतस्येहकिमसत्कर्मभि र्भवेत् १४

असद्भिर्मोक्षानुपयोगिभिः कर्मभिः किंभवेन्नकिमपि ११ एकपुरुषमित्यस्यार्थमाह एकएवेति तुर्यःस
र्वसाक्षीस्वाश्रयः स्वाधारः अभवंनित्यमुक्तम् असद्भिरीश्वरासमर्पितैः कर्मभिः १२ बिलंचादृष्टनिर्गममित्यस्यार्थमाह पु
मान् यद्गत्वाप्राप्यबिलस्वर्गंपातालंगतइवनैवैतिनावर्ततेतत् प्रत्यक्धामज्योतिरूपंब्रह्मअविदःअविदुषःअसद्भिर्नश्वरस्वर्गा
दिसाधनैःकर्मभिः १३ बहुरूपांस्त्रियमित्यस्यार्थमाह नानारूपेति स्वैरिणीपुंश्चलीवद्विमोहकैः रजआदिगुणैरन्वितातन्निष्ठां
तस्याअवसानंविवेकमगतस्यअप्राप्तस्यअसद्भिरशांतैः १४ ॐ ॐ ॐ ॐ

पुमांसंपुंश्चलीपतिमित्यस्यार्थमाह तस्याःसंगेनभ्रंशितमैश्वर्यंस्वातंत्र्यंयस्य कुत्सिताभार्यायस्यतद्वत् तस्यागतीःसुखदुःखलक्ष णाःसंसरंतंगच्छंतंजीवमबुधस्यअजानतःअसद्भिर्बुद्ध्याविवेकप्राप्तैः १५ नदीमुभयतोवाहामित्यस्यार्थमाह सृष्ट्यप्ययौकरो तीत्युभयतःप्रवाहोदर्शितः वेलाकूलंप्रवाहपतितानांनिर्गमस्थानंतपोविद्यादितस्यांतेसमीपेवेगितांनिर्गमप्रतिबंधायक्रोधाहं कारादिभिःकृतवेगाम् मत्तस्यतत्संगेनविवशस्यअतएवतांतथाभूतामविज्ञस्यअविचारयत असद्भिर्मायिकैः यद्वा वेलाकूलं समुद्रस्यव्यवहारस्थानंतस्यसमीपेसमुद्रवृद्धिह्रासाभ्यांययाउभयतोऽतर्बहिःकृतवेगानदीभवति एवंसमुद्रतुल्यस्यआत्मनोव्य वहारस्थानेदेहेजन्ममरणादिभिःकृतवेगामित्यर्थः वेगिनीमितिपाठेवेगवतीम् १६ पंचपंचेत्यस्यार्थमाह पंचविंशतितत्वानांपु

तत्संगभ्रंशितैश्वर्यंसंसरंतंकुभार्यवत् तद्गतीरबुधस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १५ सृष्ट्यप्ययक रींमायांवेलाकूलांतवेगिताम् मत्तस्यतामविज्ञस्यकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १६ पंचविंशतितत्वा नांपुरुषोऽद्भुतदर्पणम् अध्यात्ममबुधस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १७ ऐश्वरंशास्त्रमुत्सृज्यबं धमोक्षानुदर्शनम् विविक्तपदमज्ञायकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १८ कालचक्रंभ्रमिस्तीक्ष्णंसर्वंनिष्क र्षयज्जगत् स्वतंत्रमबुधस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १९ शास्त्रस्यपितुरादेशंयोनवेदनिवर्तकम् कथंतदनुरूपायगुणविस्रंभ्युपक्रमेत् २०

रुषोऽतर्यामीअद्भुतदर्पणमाश्चर्यरूपआश्रयः अध्यात्मंकार्यकारणसं घाताधिष्ठातारंतमबुधस्य असद्भिःमिथ्यास्वातंत्र्यकृतैः १७ क्वचिद्धंसमित्यस्यार्थमाह ऐश्वरमीश्वरप्रतिपादकम् विविक्तंपदं चिज्जडरूपंवस्तुयेनेतिहंसपदव्याख्यानम् बंधमोक्षावनुदर्शयतीतितथा अनेनचित्राःकथायस्येतिव्याख्यातम् तदुत्सृज्यअ नाश्यस्य अज्ञायअविदुषःअसद्भिर्बहिर्मुखैः १८ क्षौरपव्यमित्यस्यार्थमाह कालचक्रमिति भ्रमिभ्रमणात्मकम् तीक्ष्णमिति निष्कर्षयदितिचक्षौरपव्यपदव्याख्यातम् तदबुधस्यअतएवफलस्यनित्यबुद्ध्याकाम्यकर्मानुष्ठानेवैगुण्यबाहुल्यादसद्भिः १९ स्वपि तुरादेशमित्यस्यार्थमाह शास्त्रस्यस्वपितुर्द्वितीयजन्महेतोः तदनुरूपायनिवृत्त्यनुरूपायनिवर्तकमादेशंयोनवेदसकथंगुणविस्रंभीगु णमयप्रवृत्तिमार्गविश्वासवान्सनुपक्रमेत्सृष्ट्यादौप्रवर्तेत मोक्षेशब्रह्मबुद्धीनांजीवमायांतरात्मनाम् शास्त्रकालोपदेशानामज्ञाने

किमुकर्मभिः इतिवाचःकूटसंग्रहश्लोकः २०

इतिव्यवसिताः एवंनिश्चितवंतः एकचेतसः ऐकमत्ययुक्ताः तंनारदंप्रदक्षिणीकृत्यअपुनरावृत्तिमार्गंप्रययुः २१ निर्भातः साक्षात्कृतोयो हृषीकेशस्तस्यपादांबुजेअनुचरत् अन्वचरदित्यर्थः २२ नाशमदर्शनंस्वधर्मभ्रंशंवा शीलेनशालंतेशोभंतइतितथातेषाम् कीदृक्षः सःप्रजस्त्वंसत्पुत्रवत्त्वम् शुचांशोकानांस्थानम् २३ अजेनब्रह्मणासहस्रशः सहस्रसंख्यान् २४ २५ परमंब्रह्मप्रणवंवक्ष्यमाणमं

इतिव्यवसितावाजनहर्यश्वाएकचेतसः प्रययुस्तंपरिक्रम्यपंथानमनिवर्तनम् २१ स्वरब्रह्मणिनि
र्भातहृषीकेशपदांबुजे अखंडन्चित्तमावेश्यलोकाननुचरन्मुनिः २२ नाशंनिशम्यपुत्राणांनारदा-
च्छीलशालिनाम् अन्वतप्यतकः शोचन्सुप्रजस्त्वंशुचांपदम् २३ सभूयः पांचजन्यायामजेनपरि
सांत्वितः पुत्रानजनयद्दक्षः सबलाश्वान्सहस्रशः २४ तेऽपिपित्रासमादिष्टाः प्रजासर्गेधृतव्रताः नारा
यणसरोजग्मुर्यत्रसिद्धाः स्वपूर्वजाः २५ तदुपस्पर्शनादेवविनिर्धूतमलाशयाः जपंतोब्रह्मपरमंतेपुस्त
त्रमहत्तपः २६ अब्भक्षाः कतिचिन्मासान्कतिचिद्वायुभोजनाः आराधयन्मंत्रमिममभ्यस्यतइडस्प
तिम् २७ ओंनमोनारायणायपुरुषायमहात्मने विशुद्धसत्वधिष्ण्यायमहाहंसायधीमहि २८ इ
तितानपिराजेंद्रप्रतिसर्गधियोमुनिः उपेत्यनारदः प्राहवाचः कूटानिपूर्ववत् २९ दाक्षायणाः संशृणु
तगदतोनिगमंमम अन्विच्छतानुपदवींभ्रातृणांभ्रातृवत्सलाः ३० भ्रातृणांप्रायणंभ्रातायोऽनुतिष्ठ
तिधर्मवित् सपुण्यबंधुःपुरुषोमरुद्भिःसहमोदते ३१ एतावदुक्त्वाप्रययौनारदोऽमोघदर्शनः
तेऽपिचान्वगमन्मार्गंभ्रातृणामेवमारिष ३२

त्रंवा २६ इडस्पतिंवाचांमंत्राणांपतिंविष्णुमाराधयामासुः २७ विशुद्धसत्वाश्रयायपरमहंसायनमोधीमहि २८ प्रतिसर्गेधीर्येषांतान् वाचः कूटानिअदृष्ट्वांऽतंभुवइत्यादीनिपूर्वोक्तानिप्राह २९ हेदाक्षायणाः संशृणुतेत्यादिपुनरन्यदपिप्राह निगममुपदेशम् अन्विच्छतअवलोकयत ३० प्रायणंप्रकृष्टमयनम् पुण्यमेव बंधुर्यस्य मरुद्भिर्भ्रातृवत्सलैर्देवैः ३१ अमोघदर्शनंयस्यहेमारिषआर्य ३२ ॐ ॐ ॐ ॐ

सध्रीचीनंसमीचीनंप्रतीचीनंप्रत्यग्वृत्तिलभ्यम् अनुपथंअनुगुणंपंथानम् पश्चिमायामिनीर्गताराात्र्यइव ३३ ३४ पुत्राणांपारमहं-
स्यनिष्ठामुपश्रुत्यदक्षोऽपिप्रायशोविरक्तःस्यादितितदनुग्रहार्थंदेवर्षिस्तत्पार्श्वंगतस्तदातमुपलभ्यदक्षआह ३५ साधोरिवलिंगंवेषो
यस्यतेनत्वयानोऽस्मदीयानामर्भकाणामसाधुअकारिकृतम् तदेवाह साधूनांस्वधर्मेप्रवृत्तानांभिक्षोर्योमार्गःसप्रदर्शितः ३६ ननुसं-
न्यासिनोमार्गःसाधुरेवमोक्षहेतुत्वात्सत्यंऋणत्रयापाकरणंविनातुमहाननर्थएवेत्याह ऋणैरिति जायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणैर्ऋ-
णवान् जायतेब्रह्मचर्येणऋषिभ्योयज्ञेनदेवेभ्यः प्रजयापितृभ्यः एषवाअनृणोयःपुत्रीयज्वाब्रह्मचारीवासीदितिश्रुतेः ऋणैरमुक्ता-

सध्रीचीनंप्रतीचीनंपरस्यानुपथंगताः नाद्यापितेनिवर्तंतेपश्चिमायामिनीरिव ३३ एतस्मिन्काल-
उत्पातान्बहून्पश्यन्प्रजापतिः पूर्ववन्नारदकृतंपुत्रनाशमुपाशृणोत् ३४ चुक्रोधनारदायासौपुत्र
शोकविमूर्छितः देवर्षिमुपलभ्याहरोषाद्विस्फुरिताधरः ३५ दक्षउवाच अहोअसा-
धोसाधूनांसाधुलिंगेननस्त्वया असाध्वकार्यर्भकाणांभिक्षोर्मार्गःप्रदर्शितः ३६ ऋणैस्त्रिभिरमुक्ताना-
नाममीमांसितकर्मणाम् विघातःश्रेयसःपापलोकयोरुभयोःकृतः ३७ एवंत्वंनिरनुक्रोशोबालानाम्
तिभिद्धरिः पार्षदमध्येचरसियशोहानिरपत्रपः ३८ ननुभागवतानित्यंभूतानुग्रहकातराः ऋतेत्वांसौ
हृदघ्नंवैवैरंकरमवैरिणाम् ३९

नाम् नमीमांसितानिविचारितानिकर्माणियैःतेषांतावदृणविमोकोनास्तितदुत्तरकाल
भावित्वाच्चपुत्रोत्पादनयज्ञानुष्ठानयोरभावेनपितृदेवर्षिऋणात्विमुक्तिश्चनास्तिअतःहेपापविषयभोगत्यागात्इहलोकेश्रेयसो
विघातःकृतः मोक्षानधिकारित्वाच्चपरलोकेऽपिश्रेयसोविघातःकृतइत्यर्थः तथाचमनुः ऋणानित्रीण्यपाकृत्यमनोमोक्षेनिवे-
शयेत् अनपाकृत्यमोक्षंतुसेवमानोव्रजत्यधइति ३७ बालानांमतिंपुत्रादिविषयांभिनत्तीतितथा एवंनिरनुक्रोशोनिर्घृणः हरेर्य-
शोनाशकःसन्तत्पार्षदानांमध्येकथंचरसि ३८ निर्लज्जत्वमेवाह नन्विति त्वामृतेभागवताःसर्वेभूतानुग्रहपरवशाः त्वंतुभू-
तविप्रियंकुर्वन्कथंनलज्जसइतिभावः ३९ ६. ६. ६. ६. ६. ६.

ननुवैराग्यादुपशमः उपशमाच्चभूतस्नेहपाशच्छेदनंभवतिनचविरक्तस्यऋणत्रयापाकरणमावश्यकम् यदहरेवविरज्येत्तदहरेवप्रव
जेत् यदिवेतरथाब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजेदित्यादिश्रुतेः अतोवैराग्योपदेशेनतेषांमयाऽनुग्रहएवकृतइतिचेत्तत्राह नेति यद्यपित्वमेवंम-
न्यसेतथाऽपिमृषाकेवलिनाज्ञानंविनाऽवधूतवेषेणत्वयाइत्थंमतिचालनेकृतेऽपिपुंसांविरागोनैवस्यात् नचविरागंविनोपशमः नच
तेनविनास्नेहपाशनिकृंतनमित्यर्थः ४० इत्थंविरागोनस्यादित्यत्रहेतुमाह नानुभूयअननुभूयविषयाणांतीक्ष्णतांदुःखहेतुत्वंनजा-
नाति तस्माद्विषयानुभवेनतीक्ष्णत्वज्ञानात् ४१ अतस्त्वयाऽस्माकमप्रियमेवकृतंतथाऽपिवयंनकुर्मइत्याह यदिति कर्मसंधा-
नांकर्ममर्यादानाम् कर्तुमंधानामितिपाठेविप्रियंकर्तुमजानतामित्यर्थः दुःसहंयत्त्वंकृतवानसितन्मर्षितंसोढम् ४२ तथाऽपितवा

नेत्थंपुंसांविरागःस्यात्त्वयाकेवलिनामृषा मन्यसेयद्युपशमंस्नेहपाशनिकृंतनम् ४० नानुभूयनजा
नातिपुमान्विषयतीक्ष्णताम् निर्विद्येतस्वयंतस्मान्नतथाभिन्नधीःपरैः ४१ यन्नस्त्वंकर्मसंधाना
साधूनांगृहमेधिनाम् कृतवानसिदुर्मर्षंविप्रियंतवमर्षितम् ४२ तंतुकृंतनयन्नस्त्वमभद्रमचरःपु
नः तस्माल्लोकेषुतेमूढनभवेद्भ्रमतःपदम् ४३ श्रीशुकउवाच प्रतिजग्राहतद्बाढंनारदःसा
धुसंमतः एतावान्साधुवादोहितितिक्षेतेश्वरःस्वयम् ४४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठ-
स्कंधेदक्षनारदशापःपंचमोऽध्यायः ५ श्रीशुकउवाच ततःप्राचेतसोऽसिक्न्याम-
नुनीतःस्वयंभुवा षष्टिंसंजनयामासदुहितॄःपितृवत्सलाः १ दशधर्मायकायेदाद्द्विषट्त्रिणव
दत्तवान् भूतांगिरःकृशाश्वेभ्योद्वेद्वेतार्क्ष्यायचापराः २

भद्रंभविष्यत्येवेत्याह तंतुकृंतनसंतानच्छेदक यद्यस्मात् अभद्रंपुत्राणांस्थानभ्रंशम् आचरःतत्तस्मात्तवलोकेषुभ्रमतःपदंस्था
नंनभवेदितिमृदुच्छलेनशापः ४३ बाढंतथेतिस्वीकृतवान् ईश्वरोऽपिप्रतिशप्तुंसमर्थोऽपितितिक्षेतसहेतेतियत्तुएतावानेव ४४
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठेदक्षेणसृष्टायांकन्याषष्ट्यांप्रकीर्तिताः पृथक्वं-
शायतोजातोविश्वरूपोदितेःसुतात् १ नारदात्पुत्राणांनाशमाशंकमानोदुहितॄर्जनयामास १ कायकश्यपायद्विषट्द्विगुणाःष
ड्द्वादशयासुताःत्रयोदशेत्यर्थः इंदोःसोमायत्रिणवसप्तविंशतिम् तार्क्ष्यायनामांतरंप्राप्तायकश्यपायैव अपराःअवशिष्टाश्चतस्रः२

सापत्यानामपत्यसहितानाम् मेमत्तः शृणु प्रसूतिप्रसवैः पुत्रपौत्रादिभिः ३ ४ ततोदेवऋषभात् ५ यतः कीकटात् भुवोदुर्गाणि
दुर्गाभिमानिनोदेवाः जामेयः जाम्याः पुत्रः स्वर्गः ततः स्वर्गात्नंदिः पुत्रोऽभवदिति ६ तत्सुतः साध्यानांसुतः ७ ८ ९ वसोर्वंश-
स्यभूयस्त्वादंतेनिर्देशः मेमत्तः १० अभिमतिर्नामपत्नीतस्याहर्षादयः पुत्राः ११ सहश्चआयुश्चपुरोजवश्चपुत्राः पुरः पुराणि १२

नामधेयान्यमूषांत्वंसापत्यानांचमेशृणु यासांप्रसूतिप्रसवैर्लोकाआपूरितास्त्रयः ३ भानुर्लंबाक
कुब्जामिर्विश्वासाध्यामरुत्वती वसुर्मुहूर्तासंकल्पाधर्मपत्न्यः सुताञ्छृणु ४ भानोस्तुदेवऋषभ-
इंद्रसेनस्ततोनृप विद्योतआसील्लंबायास्ततश्चस्तनयित्नवः ५ ककुभः संकटस्तस्यकीकटस्तन
यायतः भुवोदुर्गाणिजामेयः स्वर्गोनंदिस्ततोऽभवत् ६ विश्वेदेवास्तुविश्वायाअप्रजास्तान्प्रचक्ष
ते साध्योगणस्तुसाध्यायाअर्थसिद्धिस्तुतत्सुतः ७ मरुत्वांश्चजयंतश्चमरुत्वत्याबभूवतुः जय
तोवासुदेवांशउपेंद्रइतियंविदुः ८ मौहूर्तिकादेवगणामुहूर्तायाश्चजज्ञिरे येवैफलंप्रयच्छंतिभूता-
नांस्वस्वकालजम् ९ संकल्पायाश्चसंकल्पः कामः संकल्पजः स्मृतः वसवोऽष्टौवसोःपुत्रास्तेषांनामानि
मेशृणु १० द्रोणः प्राणोध्रुवोर्कोऽग्निर्दोषोवसुर्विभावसुः द्रोणस्याभिमतेः पत्न्याहर्षशोकभयादयः
११ प्राणस्योर्जस्वतीभार्यासहआयुःपुरोजवः ध्रुवस्यभार्याधरणिरसूतविविधाः पुरः १२ अर्कस्य-
वासनाभार्यापुत्रास्तर्षादयःस्मृताः अग्नेर्भार्यावसोर्धारापुत्राद्रविणकादयः १३ स्कंदश्चकृत्तिकापु
त्रोयेविशाखादयस्ततः दोषस्यशर्वरीपुत्रः शिशुमारोहरेःकला १४ वसोरांगिरसीपुत्रोविश्वकर्मा-
कृतीपतिः ततोमनुश्चाक्षुषोभूद्विश्वेसाध्यामनोःसुताः १५ विभावसोरसूतोषाव्युष्टंरोचिषमात-
पम् पंचयामोऽथभूतानियेनजाग्रतिकर्मसु १६

१३ स्कंदश्चकृत्तिकासुतोऽग्नेः पुत्रः षाण्मातुरइति अग्नि-
भूरितिचप्रसिद्धेः ततः स्कंदात् १४ आकृतीपतिः शिल्पाचार्यः ततोविश्वकर्मणः चाक्षुषोमनुरासीत् १५ विभावसोः उषा-
नामभार्याअथआतपात् पंचयामोदिवसोजातः अतएवरात्रिस्त्रियामाप्रदोषप्रत्यूषयोर्दिवसस्यावयवत्वात् १६ ५ ६

भूतस्यद्वेभार्येतयोर्वंशमाह सरूपेति १७ महानित्येवमेकादशरूपस्यरुद्रस्यपार्षदाःप्रेतादयःअन्येअन्यस्यांजाताः १८ अंगिर-
सःस्वधासतीचेतिद्वेभार्येतयोर्वंशमाह प्रजापतेरिति स्वधानामपत्नीपितृन्पुत्रत्वेऽकरोत् अथसतीचअथर्वांगिरसंनामवेद
म् १९ कृशाश्वस्यअर्चिर्धिषणेतिद्वेभार्येतयोर्वंशमाह कृशाश्वइति २० २१ सुपर्णाविनताअनूरुमरुणम् २२ रोहिण्यामेव-

सरूपासूतभूतस्यभार्यारुद्रांश्चकोटिशः रैवतोऽजोभवोभीमोवामउग्रोवृषाकपिः १७ अजैकपा
दहिर्बुध्न्योबहुरूपोमहानिति रुद्रस्यपार्षदाश्चान्येघोराभूतविनायकाः १८ प्रजापतेरंगिरसःस्व
धापत्नीपितृनथ अथर्वांगिरसंवेदंपुत्रत्वेचाकरोत्सती १९ कृशाश्वोऽर्चिषिभार्यायांधूम्रकेश-
मजीजनत् धिषणायांवेदशिरोदेवलंवयुनंमनुम् २० तार्क्ष्यस्यविनताकद्रूःपतंगीयामिनीइति
पतंग्यसूतपतगान्यामिनीशलभानथ २१ सुपर्णासूतगरुडंसाक्षाद्यज्ञेशवाहनम् सूर्यसूतमनूरुंच
कद्रूर्नागाननेकशः २२ कृत्तिकादीनिनक्षत्राणींदोःपत्न्यस्तुभारत दक्षशापात्सोनपत्यस्तासुयक्ष्म
ग्रहार्दितः पुनःप्रसाद्यतंसोमःकलालेभेक्षयेदिताः २३ शृणुनामानिलोकानांमातॄणांशंकराणिच
अथकश्यपपत्नीनांयत्प्रसूतमिदंजगत् २४ अदितिर्दितिर्दनुःकाष्ठाअरिष्टासुरसाइला मुनिःक्रोधव-
शाताम्रासुरभिःसरमातिमिः २५ तिमेर्यादोगणाआसन्श्वापदाःसरमासुताः सुरभेर्महिषागावो
येचान्येद्विशफानृप २६ ताम्रायाःश्येनगृध्राद्यामुनेरप्सरसांगणाः दंदशूकादयःसर्पाराजन्क्रोधवशा
त्मजाः २७ इलायाभूरुहाःसर्वेयातुधानाश्चसौरसाः अरिष्टायाश्चगंधर्वाःकाष्ठायाद्विशफेतराः २८
सुतादनोरेकषष्टिस्तेषांप्राधानिकाञ्छृणु द्विमूर्धाशंबरोऽरिष्टोहयग्रीवोविभावसुः २९

प्रेमातिशयेनान्यासामुपे
क्षणात्कुपितस्यदक्षस्यशापात् यक्ष्मग्रहार्दितः क्षयरोगपीडितःसन् तास्वनपत्योऽभूत् तंदक्षंप्रसाद्यकलाएवलेभेनत्वपत्यानिक-
यंभूताः क्षयेकृष्णपक्षेदिताः खंडिताःसतीः पाठांतरेक्षयेसतिपुनरेधितास्तेनैववर्धिताःसतीः २३ २४ २५ अल्पत्वेनसुगमत्वा-
द्यथायथंव्युत्क्रमेणतासांवंशानाह तिमिरित्यादिना २६ २७ सौरसाःसुरसायाःपुत्राःप्राधानिकान् मुख्यानष्टादशशृणु २८ २९

३० ३१ वैश्वानरः दनोः पुत्रः तस्य सुताः ३२ कः प्रजापतिः कश्यप उपयेमे दानवीपरिणयने हेतुः ब्रह्मणाचोदित इति ३३ तयोः षष्टि सहस्राणि निवातकवचाः पुत्रा जाताः तांश्च स्वर्गतः सन् ते पितामहोऽर्जुनो जघान ३४ राहुज्येष्ठायस्य ३५ ३६ ३७ असूयत अज

अयोमुखः शंकुशिराः स्वर्भानुः कपिलोऽरुणः पुलोमावृषपर्वाचएकचक्रोऽनुतापनः ३० धूमकेशो-
विरूपाक्षोविप्रचित्तिश्चदुर्जयः स्वर्भानोः सुप्रभाकन्यामुवाहनमुचिःकिल वृषपर्वणस्तुशर्मिष्ठां
ययातिर्नाहुषोबली ३१ वैश्वानरसुतायाश्चचतस्रः चारुदर्शनाः उपदानवीहयशिरापुलोमाकाल-
कातथा ३२ उपदानवीं हिरण्याक्षः क्रतुर्हयशिरांनृप पुलोमांकालकांचद्वेवैश्वानरसुतेतुकः उपये-
मेऽथभगवान्कश्यपोब्रह्मचोदितः ३३ पौलोमाःकालकेयाश्चदानवायुद्धशालिनः तयोःषष्टिसहस्रा
णियज्ञघ्नांस्तेपितुःपिता जघानस्वर्गतोराजन्नेकइंद्रप्रियंकरः ३४ विप्रचित्तिःसिंहिकायांशतंचैक
मजीजनत् राहुज्येष्ठंकेतुशतंग्रहत्वंयउपागताः ३५ अथातःश्रूयतांवंशोयोऽदितेरनुपूर्वशः यत्रना-
रायणोदेवःस्वांशेनावतरद्विभुः ३६ विवस्वानर्यमापूषात्वष्टाऽथसविताभगः धाताविधातावरुणो
मित्रःशक्रउरुक्रमः ३७ विवस्वतःश्राद्धदेवंसंज्ञासूयतवैमनुम् मिथुनंचमहाभागायमंदेवंयमीं
तथा सैवभूत्वाथवडवानासत्यौसुषुवेभुवि ३८ छायाशनैश्चरंलेभेसावर्णिंचमनुंततः कन्यांचत
पतींयावैवव्रेसंवरणंपतिम् ३९ अर्यम्णोमातृकापत्नीतयोश्चर्षणयःसुताः यत्रवैमानुषीजाति
र्ब्रह्मणाचोपकल्पिता ४० पूषाऽनपत्यःपिष्टादोभग्नदंतोऽभवत्पुरा योऽसौदक्षायकुपितंजहा-
सविवृतद्विजः ४१ त्वष्टुर्दैत्यानुजाभार्यारचनानामकन्यका संनिवेशस्तयोर्जज्ञेविश्वरूपश्च
वीर्यवान् ४२

नयत् भुविवर्तमाना ३८ ततोविवस्वतः ३९ चर्षणयः कृताकृतज्ञानवंतः पश्यंतिकर्मत्वेनानि घंटावृत्तेः यत्रयेषुआत्मानुध्यानविशेषेणमानुषीजातिश्चोपकल्पिता तथाचश्रुतिः पुरुषत्वेचाविस्तरामात्माइति ४० कुपि तंहरामितिरोषः विवृतद्विजः प्रकटितदंतः सन् ४१ ४२ ६ ६ ६ ६ ६

यद्यदाविमतेनअवज्ञातेनबृहस्पतिनापरित्यक्ताः तदाद्विषतांशत्रूणांभागिनेयमपिविश्वरूपंपौरोहित्येवृतवंतः ४३ इतिषष्टेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ सप्तमेविश्वरूपोऽसौपौरोहित्येवृतःसुरैः गुरुणासंपरित्यक्तैःपौरोहित्यमथाकरोत् १ कस्यहेतोःकस्याद्धेतोःआत्मनःशिष्याःसुराःपरित्यक्ताःअक्रममपराधम् १ सइंद्रोयदासंप्राप्तंवाचस्पतिंनाभ्यनंदत नादृतवान् तदासआंगिरसस्ततोनिर्गत्यतूष्णींस्वगृहमाययावित्यष्टानामन्वयः अनादरेहेतुंमदंदर्शयितुंतंविशिनष्टि त्रिभुवनैश्वर्यमदेनोल्लंघितः सतांपं-

तंवविरेसुरगणादौहित्रंद्विषतामपि विमतेनपरित्यक्ताःगुरुणांगिरसेनयत् ४३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ६ राजोवाच कस्यहेतोःपरित्यक्ताआचार्येणात्मनःसुराः एतदाचक्ष्वभगवन्शिष्याणामक्रमंगुरौ १ श्रीशुकउवाच इंद्रस्त्रिभुवनैश्वर्यमदोल्लंघितसत्पथः मरुद्भिर्वसुभीरुद्रैरादित्यैर्ऋभुभिर्नृप २ विश्वेदेवैश्चसाध्यैश्चनासत्याभ्यांपरिश्रितः सिद्धचारणगंधर्वैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ३ विद्याधराप्सरोभिश्चकिन्नरैःपतगोरगैः निषेव्यमाणोमघवास्तूयमानश्चभारत ४ उपगीयमानोललितमास्थानाध्यासनाश्रितः पांडुरेणातपत्रेणचंद्रमंडलचारुणा ५ युक्तश्चान्यैःपारमेष्ठ्यैश्चामरव्यजनादिभिः विराजमानःपौलोम्यासहार्धासनयाभृशम् ६ सयदापरमाचार्यंदेवानामात्मनश्चह नाभ्यनंदतसंप्राप्तंप्रत्युत्थानासनादिभिः ७ वाचस्पतिंमुनिवरंसुरासुरनमस्कृतम् नोच्चचालासनादिंद्रःपश्यन्नपिसभागतम् ८ ततोनिर्गत्यसहसाकविरांगिरसःप्रभुः आययौस्वगृहंतूष्णींविद्वाञ्छ्रीमदविक्रियाम् ९ तर्ह्येवप्रतिबुध्येंद्रोगुरुहेलनमात्मनः गर्हयामाससदसिस्वयमात्मानमात्मना १० अहोबतममासाधुकृतंवैदभ्रबुद्धिना यन्मयैश्वर्यमत्तेनगुरुःसदसिकात्कृतः ११

थायेनसः २ परिश्रितःपरिवृतः ३ ४ आस्थानंसभातस्मिन्नध्यासनंसिंहासनंतदास्थितः ५ पारमेष्ठ्यैर्महाराजचिन्हैःआसनस्यार्धेस्थितयापौलोम्यासहविराजमानःसन् ६ उत्थानादिनानाभ्यनंदत ७ नचोच्चचालआसनएवस्थितोऽपिकिंचिन्नचलितवान् ८ श्रीमदेनयाविक्रियातांविद्वान्जानन् ९ प्रतिबुध्यअनुस्मृत्य १० ममकृतंकर्मअहोअसाधुयद्यस्मात् दभ्रबुद्धिनाअल्पमतिनामयाकात्कृतःतिरस्कृतः ११ ८ ७

विबुधानांसात्विकानांदेवानामीश्वरोप्यहम् १२ ननुसिंहासनस्थोराजा ऽभ्युत्थानंनकुर्यादितिसद्भावदंतितत्राह येइतिद्वाभ्याम् धि
षणमासनम् १३ कुपथंदिशंतिउपदिशंतीतिकुपथदेष्टारस्तेषांवचः अश्ममयःप्लवोयेषांतेयथामज्जंतंप्लवमनुमज्जंतितद्वत्
१४ अगाधागंभीराधिषणायस्यतम् निःशठःशाठ्यहीनःसन् १५ अधिकयाआत्ममायया १६ गुरोःसंज्ञांज्ञानोपायंपरी
क्षमाणो ऽपिनाधिगतःअप्राप्तःसन् १७ आततायिनःउद्यतास्त्राः १८ निर्भिन्नान्यंगानिउत्तमांगानिशिरांसिउरवोबाहव

कोगृध्येत्पंडितोलक्ष्मींत्रिविष्टपपतेरपि यया ऽहमासुरंभावंनीतो ऽद्यविबुधेश्वरः १२ येपारमेष्ठ्यंधिषण
मधितिष्ठन्नकंचन प्रत्युत्तिष्ठेदितिब्रूयुर्धर्मंतेनपरंविदुः १३ तेषांकुपथदेष्टॄणांपततांतमसिह्यधः ये
श्रद्दध्युर्वचस्तेवैमज्जंत्यश्मप्लवाइव १४ अथाहममराचार्यमगाधधिषणंद्विजम् प्रसादयिष्येनिशठः
शीर्ष्णातच्चरणंस्पृशन् १५ एवंचिंतयतस्तस्यमघोनोभगवान्गृहात् बृहस्पतिर्गतो ऽदृष्टांगतिम
ध्यात्ममायया १६ गुरोर्नाधिगतःसंज्ञांपरीक्षन्भगवान्स्वराट् ध्यायन्धियासुरैर्युक्तःशर्मनालभ
तात्मनः १७ तच्छ्रुत्वैवासुराःसर्वेआश्रित्यौशनसंमतम् देवान्प्रत्युद्यमंचक्रुर्दुर्मदाआततायिनः १८
तैर्विसृष्टेषुभिस्तीक्ष्णैर्निर्भिन्नांगोरुबाहवः ब्रह्माणंशरणंजग्मुःसहेंद्रानतकंधराः १९ तांस्तथा ऽ
भ्यर्दितान्वीक्ष्यभगवानात्मभूरजः कृपयापरयादेवउवाचपरिसांत्वयन् २० ब्रह्मोवाच अहो
बतसुरश्रेष्ठाह्यभद्रंवःकृतमहत् ब्रह्मिष्ठंब्राह्मणंदांतमैश्वर्यान्नाभ्यनंदत २१ तस्यायमनयस्यासीत्प
रेभ्योवःपराभवः प्रक्षीणेभ्यःस्ववैरिभ्यःसमृद्धानांचयत्सुराः २२ मघवन्द्विषतःपश्यप्रक्षीणान्गुर्व
तिक्रमात् संप्रत्युपचितान्भूयःकाव्यमाराध्यभक्तितः आददीरन्निलयनंममापिभृगुदेवताः २३

श्चयेषाम् १९ २० वोयुष्माकंकृतंकरणंमहदभद्रम् तदाह ब्रह्मिष्ठमिति नाभ्यनंदतनाभिनंदितवंतः २१ परेभ्यःशत्रुभ्योवः
पराभवइतियत् अयंतस्यअनयस्यअन्याय्यस्यसंबंधीफलरूपआसीत् उक्तंच ब्राह्मणंकुलसंपन्नंभक्तंविष्णोर्महात्मनः
आयांतंवीक्ष्यनोत्तिष्ठेत्सदुःखैःपरिभूयतइति स्वयमेववैरिणांहंतारोयेषांतेभ्यः २२ गुरोस्तिरस्कारसत्काराववापचयोपचय
कारणमित्यसुरदृष्टांतेनाह मघवन्निति द्विषतःशत्रून् काव्यंभार्गवंगुरुमेववासेव्योपचितान् उपचितत्वमेवाह आददीरन्गृण्हीयुः
२३

अभेद्योमंत्रोयेषाम् अनुशिक्षितार्थाः शिष्याः यतः विप्रागोविंदोगावश्चेश्वराः अनुग्राहकायेषांतेषामेव अभद्राणिनभवंति अ
न्येषांतुभवंति २४ तत्तस्मात् अथअनंतरमेवभजत अस्यकर्मअसुरपक्षपातम् २५ उदिताउक्ताः २६ २७ २८ अ
तिथीनांपितृणांचप्रशंसार्थमाहुः आचार्यउपनीयवेदाध्यापकः ब्रह्मणोवेदस्यमूर्तिः २९ धर्मस्यात्मामूर्तिरतिथिः स्वयं-
साक्षात् आत्मनः श्रीविष्णोः यद्वा आत्मनःस्वस्यसर्वभूतेष्वात्मदृष्टिःकर्तव्येत्यर्थः ३० परेभ्यः पराभवएवार्तिस्ताम् ३१

त्रिविष्टपंकिंगणयंत्यभेद्यमंत्राभृगूणामनुशिक्षितार्थाः नविप्रगोविंदगवीश्वराणांभवंत्यभद्राणि
नरेश्वराणाम् २४ तद्विश्वरूपंभजताशुविप्रंतपस्विनंत्वाष्ट्रमथात्मवंतम् सभाजितोऽर्थान्सवि
धास्यतेवोयदिक्षमिष्यध्वमुतास्यकर्म २५ श्रीशुकउवाच तएवमुदिताराजन्ब्रह्म
णाविगतज्वराः ऋषिंत्वाष्ट्रमुपव्रज्यपरिष्वज्येदमब्रुवन् २६ देवाऊचुः वयंतेतिथयः
प्राप्ताआश्रमंभद्रमस्तुते कामःसंपाद्यतांतातपितृणांसमयोचितः २७ पुत्राणांहिपरोधर्मःपितृ-
शुश्रूषणंसताम् अपिपुत्रवतांब्रह्मन्किमुतब्रह्मचारिणाम् २८ आचार्योब्रह्मणोमूर्तिःपिता
मूर्तिःप्रजापतेः भ्रातामरुत्पतेर्मूर्तिर्माताशाक्षात्क्षितेस्तनुः २९ दयायाभगिनीमूर्तिर्धर्मस्यात्मा-
तिथिःस्वयम् अग्नेरभ्यागतोमूर्तिःसर्वभूतानिचात्मनः ३० तस्मात्पितॄणामार्तानामार्तिंपरपराभ
वम् तपसापनयंस्तातसंदेशंकर्तुमर्हसि ३१ वृणीमहेत्वोपाध्यायंब्रह्मिष्ठंब्राह्मणंगुरुम् यथांऽज
साविजेष्यामःसपत्नांस्तवतेजसा ३२ नगर्हयंतित्यर्थेषुयविष्ठांघ्र्यभिवादनम् छंदोभ्योऽन्यत्र
नब्रह्मन्वयोज्यैष्ठ्यस्यकारणम् ३३ ऋषिरुवाच अभ्यर्थितःसुरगणैःपौरोहित्ये-
महातपाः सविश्वरूपस्तानाहप्रसन्नःश्लक्ष्णयागिरा ३४ संदेशमाहुः वृणीमहइति ३२ ननूपाध्यायत्वेक
निष्ठस्यममाभिवंदनंकरिष्यथ तच्चगर्हितंतत्राहुः नेति अर्थेषुप्रयोजननिमित्तंयविष्ठानामभिवादनंननिंदंति किंच छंदोभ्यः मं
त्रेभ्योऽन्यत्रवयोज्यैष्ठ्यस्यकारणंनतुमंत्रेषु अतोऽस्मभ्यंमंत्रदातृत्वेनत्वमेवज्येष्ठोभविष्यसि यद्वा छंदोभ्योऽन्यत्रवेदान्वि
हायवयएवज्यैष्ठ्यकारणंनभवति किंतुवेदाएवमुख्यंकारणंतत्साम्येतुवयः वेदज्ञत्वाच्चत्वमेवज्येष्ठइत्यर्थः ३३ ३४ ७

निंदितमपीदंयुष्मदाज्ञाभंगभयेनकरिष्यामीत्याह सार्धेनविगर्हितंपौरोहित्यंधर्मशीलैः अधर्महेतुत्वात् किंच ब्रह्मवर्चउपव्ययं पूर्वसिद्धस्यब्रह्मवर्चसःव्ययकरम् प्रत्याख्यातुंचमादृशोनार्हतीत्याह कथंन्विति तेषांशिष्यः शिक्षणार्हः सएवप्रत्याख्याना भावएवहिशिष्यस्यस्वार्थउच्यते ३५ ननुपौरोहित्येनधनलाभाद्धर्मःसिध्येत् अन्यथानिर्धनस्यकुतोधर्मः अतएवतेनलोको हृष्यतितत्राह अकिंचनानांशिलोंछनंहिधनम् क्षेत्रस्वाम्युपेक्षितकणशोपादानंशिलम् हट्टादौपतितव्रीह्यादेरुपादानमुंछनम्

विश्वरूपउवाच विगर्हितंधर्मशीलैर्ब्रह्मवर्चउपव्ययम् कथंनुमद्विधोनाथालोकेशैरभियाचितम् प्रत्याख्यास्यतितच्छिष्यःसएवस्वार्थउच्यते ३५ अकिंचनानांहिधनंशिलोंछनंतेनेहनिर्वर्तितसाधु सत्क्रियः कथंविगर्ह्यंनुकरोम्यधीश्वराःपौरोधसंहृष्यतियेनदुर्मतिः ३६ तथापिनप्रतिब्रूयांगुरुभिः प्रार्थितंकियत् भवतांप्रार्थितंसर्वंप्राणैरर्थैश्चसाधये ३७ श्रीशुकउवाच तेभ्यएवंप्रतिश्रुत्य विश्वरूपोमहातपाः पौरोहित्यंवृतश्चक्रेपरमेणसमाधिना ३८ सुरद्विषांश्रियंगुप्तामौशनस्यापिविद्य या आच्छिद्यादान्महेंद्रायवैष्णव्याविद्ययाविभुः ३९ ययागुप्तःसहस्राक्षोजिग्येऽसुरचमूर्विभुः तां प्राहसमहेंद्रायविश्वरूपउदारधीः ४० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेसप्तमोऽध्यायः ७
राजोवाच यथागुप्तःसहस्राक्षःसवाहान्रिपुसैनिकान् क्रीडन्निवविनिर्जित्यत्रिलोक्याबुभुजे श्रियम् १ भगवंस्तन्ममाख्याहिवर्मनारायणात्मकम् यथाततायिनःशत्रून्येनगुप्तोऽजयन्मृधे २ श्रीशुकउवाच वृतःपुरोहितस्त्वाष्ट्रोमहेंद्रायानुपृच्छते नारायणाख्यंवर्माहतदिहैकमनाः शृ णु ३

इहगृहाश्रमेतेनैवनिर्वर्तितासाधूनांसत्क्रियायेन ३६ कियदेतत्प्रार्थितमल्पमेवअन्यअधिकमपिकरिष्यामीत्या ह भवतामिति ३७ समाधिनापरमोद्यमेन ३८ वैष्णव्याश्रीनारायणकवचात्मिकया ३९ असुरचमूंदैत्यसेनां ४० इतिषष्ठस्कंधेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ अष्टमेविश्वरूपस्तुवर्मनारायणात्मकम् इंद्रायप्राहयेनेंद्रो गुप्तोदैत्यानयाजयत् १ त्रिलोक्याःसंबंधिनींश्रियम् १ २ ३

मंत्राभ्यामष्टाक्षरद्वादशाक्षराभ्याम् कृतःस्वांगेषुकरयोश्चन्यासोयेननारायणमयंवर्मसंनह्येत् बध्नीयात् ४ तत्राष्टाक्षरेणपादा
द्यष्टांगेषुन्यासमाह पादयोरितिसार्धेनप्रणवसंपुटितमोंकाराद्यैकैकमक्षरंविन्यसेत् विपर्ययंयथाभवत्येवंशिरआदिपादांतंवा
विन्यसेत् उत्पत्तिन्यासंसंहारन्यासंवाकुर्यादित्यर्थः ५ द्वादशाक्षरस्योद्धारःप्रणवादियकारांतमिति प्रणवसंपुटितमेकैक-
मक्षरंदक्षिणतर्जनीमारभ्यवामतर्जनीपर्यंतमंगुलिषु परिशिष्टमक्षरचतुष्टयमंगुष्ठयोराद्यंतपर्वसुन्यसेत् ६ मंत्रांतरन्यासमाह

विश्वरूपउवाच धौतांघ्रिपाणिराचम्यसपवित्रउदङ्मुखः कृतस्वांगकरन्यासोमंत्राभ्यांवाग्य
तःश्रुचिः नारायणमयंवर्मसन्नह्येद्भयआगते ४ पादयोर्जानुनोरूर्वोरुदरेहृद्यथोरसि मुखे
शिरस्यानुपूर्व्यादोंकारादीनिविन्यसेत् ॐनमोनारायणायेतिविपर्ययमथापिवा ५ करन्यासं
ततःकुर्याद्द्वादशाक्षरविद्यया प्रणवादियकारांतमंगुल्यंगुष्ठपर्वसु ६ न्यसेद्धृदयओंकारंविकारम-
नुमूर्धनि षैकारंतुभ्रुवोर्मध्येणकारंशिखयादिशेत् वेकारंनेत्रयोर्युंज्यान्नकारंसर्वसंधिषु ७ म-
कारमस्त्रमुद्दिश्यमंत्रमूर्तिर्भवेद्बुधः सविसर्गंफडंतंतत्सर्वदिक्षुविनिर्दिशेत् ओंविष्णवेनमइति ८
आत्मानंपरमंध्यायेद्ध्येयंषट्शक्तिभिर्युतम् विद्यातेजस्तपोमूर्तिमिमंमंत्रमुदाहरेत् ९ ओंहरिर्विद
ध्यान्ममसर्वरक्षांन्यस्तांघ्रिपद्मःपतगेंद्रपृष्ठे दरारिचर्मासिगदेषुचापपाशान्दधानोऽष्टगुणोऽष्टबा
हुः १० जलेषुमांरक्षतुमत्स्यमूर्तिर्यादोगणेभ्योवरुणस्यपाशात् स्थलेषुमायावटुवामनोऽव्यात्त्रिवि-
क्रमःखेऽवतुविश्वरूपः ११ दुर्गेष्वटव्याजिमुखादिषुप्रभुःपायान्नृसिंहोऽसुरयूथपारिः विमुंचतो
यस्यमहाट्टहासंदिशोविनेदुर्न्यपतंश्चगर्भाः १२

न्यसेदिति षकारणकारयोर्विश्लेषेणषडक्षराणि हृदयादिषुन्यसे
त् ७ मकारमस्त्रमुद्दिश्यध्यात्वातन्मकरास्त्रंमः अस्त्रायफडित्येवंदिग्बंधेविनिर्दिशेत् ८ ध्येयमीश्वररूपमात्मानंध्यायेत् षट्श-
क्तिभिः ऐश्वर्यादिभिर्भगशब्दवाच्याभिः विद्याचतेजश्चतपश्चमूर्तिर्यस्यतम् इमंवक्ष्यमाणंश्रीमन्नारायणकवचाख्यम् ९ अष्ट
गुणःअणिमाद्यैश्वर्ययुक्तः १० यादसांगणाएववरुणस्यपाशस्तस्मात् ११ अटवीआजिमुखंसंग्रामोपग्रहश्च आदिर्येषांतेषुसं
कटस्थानेषु १२

असोमसिद्धोवराहोमामध्वनिरक्षतु यज्ञैरवयवरूपैः कल्प्यतेनिरूप्यतइतितथाउन्नीताउद्धृताधरायेनसः अद्रिकूटेषुगिरिशिखरेषुरामोजामदग्न्यः १३ उग्रधर्मादभिचारादिलक्षणात् हासात् गर्वात् नरःअवतु दत्तोदत्तात्रेयः अयोगात् योगभ्रंशात् १४ पथियद्देवहेलनंनमस्कारमकृत्वागमनंतस्मात् पुरुषार्चनस्यांतरात् देवपूजाच्छिद्रात् द्वात्रिंशदपराधरूपान्नारदः १५ लोकाज्जनापवादाद्यक्तः जननिमित्तोयोंतउपघातः तस्माद्बलभद्रअवतात् कृतांतादितिपाठेकृतांतात्कालाद्रक्षतु क्रोधवशात् सर्पाणांगणा

रक्षत्वसौमाऽध्वनियज्ञकल्पः स्वदंष्ट्रयोन्नीतधरोवराहः रामोऽद्रिकूटेष्वथविप्रवासेसलक्ष्मणोऽव्यात्भरताग्रजोऽस्मान् १३ मामुग्रधर्मादखिलात्प्रमादान्नारायणः पातुनरश्चहासात् दत्तस्त्वयोगादथयोगनाथः पायाद्गुणेशः कपिलः कर्मबंधात् १४ सनत्कुमारोऽवतुकामदेवाद्धयशीर्षामांपथिदेवहेलनात् देवर्षिवर्यः पुरुषार्चनांतरात्कूर्मोहरिर्मांनिरयादशेषात् १५ धन्वंतरिर्भगवान्पात्वपथ्याद्द्वंद्वाद्भयादृषभोनिर्जितात्मा यज्ञश्चलोकादवताज्जनांताद्बलोगणात्क्रोधवशादहींद्रः १६ द्वैपायनोभगवानप्रबोधाद्बुद्धस्तुपाखंडगणात्प्रमादात् कल्किः कलेः कालमलात्प्रपातुधर्मावनायोरुकृतावतारः १७ मांकेशवोगदयाप्रातरव्याद्गोविंदआसंगवमात्तवेणुः नारायणः प्राह्णउदात्तशक्तिर्मध्यंदिनेविष्णुररींद्रपाणिः १८ देवोऽपराह्णेमधुहोग्रधन्वासायंत्रिधामाऽवतुमाधवोमाम् दोषेहृषीकेशउतार्धरात्रेनिशीथएकोऽवतुपद्मनाभः १९ श्रीवत्सधामाऽपररात्रईशः प्रत्यूषईशोऽसिधरोजनार्दनः दामोदरोऽव्यादनुसंध्यंप्रभातेविश्वेश्वरोभगवान्कालमूर्तिः २०

त् अहींद्रः शेषः १६ कालमलभूतात् कलेः कल्किः धर्मावनायधर्मरक्षणार्थमधिकस्वीकृतावतारः १७ दिनस्यषड्भागेषुक्रमेणप्रातरादिसंज्ञेषुरात्रेश्चप्रदोषादिसंज्ञेषुरक्षाप्रार्थनम् मांकेशवइतित्रिभिः आसंगवसंगवमभिव्याप्य १८ त्रिधामाब्रह्मादित्रिमूर्तिः श्रीमाधवः दोषेप्रदोषे अर्धरात्रे अर्धरात्रिपर्यंतकालेनिशीथेचएकएवपद्मनाभोऽवतु १९ अपररात्रेईशः श्रीवत्सधामोवतु प्रत्यूषईशः श्रीजनार्दनः श्रीदामोदरः प्रभातेश्रीविश्वेश्वरोऽनुसंध्यम् २० ७ ७ ७

युगांतानलवत् तिग्मातीक्ष्णानेमिर्यस्यतच्चक्रंभगवताप्रयुक्तंसत् अरिसैन्यंदंदग्धिअतिशयेनदहति तस्यायंस्वभावएवनतुतस्मात्प्रा
र्थनीयमित्यर्थः यद्वादंदग्धीतिलोट्मध्यमपुरुषः अत्रत्वमेवंभूतंचक्रमितिस्वरूपमुक्त्वासंबोध्यप्रार्थ्यतेअतिशयेनदहेति कक्षंशुष्क
तृणम् २१ अशनिवत्स्पर्शोयेषांतेविस्फुलिंगायस्यास्तस्याः संबोधनंहेगदे त्वमजितस्यप्रियाऽसि अहमच्युतस्यदासःअतःकू
ष्मांडादीन्निष्पिंढिनिष्पिंढिसंचूर्णयसंचूर्णयअरींश्चचूर्णयचूर्णयसर्वत्रवीप्साअतिशीघ्रत्वाय २२ हेदरेंद्रपांचजन्यत्वंयातुधा
नादीन्विद्रावयविप्रग्रहाःब्रह्मराक्षसाः येऽन्येचघोरदृष्टयस्तान् २३ तिग्माधारायस्यहेतिग्मधार असिवररवड्गश्रेष्ठत्वंममारिसै

चक्रंयुगांतानलतिग्मनेमिभ्रमत्समंताद्भगवत्प्रयुक्तम् दंदग्धिदंदग्ध्यरिसैन्यमाशुकक्षंयथावातसखो-
हुताशः २१ गदेऽशनिस्पर्शनविस्फुलिंगेनिष्पिंढिनिष्पिंढ्यजितप्रियाऽसि कूष्मांडवैनायकयक्षरक्षोभू
तग्रहांश्चूर्णयचूर्णयारीन् २२ त्वंयातुधानप्रमथप्रेतमातृपिशाचविप्रग्रहघोरदृष्टीन् दरेंद्रविद्रावय-
कृष्णपूरितोभीमस्वनोऽरेर्हृदयानिकंपयन् २३ त्वंतिग्मधाराऽसिवरारिसैन्यमीशप्रयुक्तोममछिं-
धिछिंधि चक्षूंषिचर्मन्शतचंद्रछादयद्विषामघोनांहरपापचक्षुषाम् २४ यन्नोभयंग्रहेभ्योऽभूत्
केतुभ्योनृभ्यएवच सरीसृपेभ्योदंष्ट्रिभ्यस्तथाअंहोभ्यएववा २५ सर्वाण्येतानिभगवन्नामरूपा
स्त्रकीर्तनात् प्रयांतुसंक्षयंसद्योयेनःश्रेयःप्रतीपकाः २६ गरुडोभगवान्स्तोत्रस्तोभश्छंदोमयःप्र-
भुः रक्षत्वशेषकृच्छ्रेभ्योविष्वक्सेनःस्वनामभिः २७ सर्वापद्भ्योहरेर्नामरूपयानायुधानिनः बुद्धींद्रि
यमनःप्राणान्पातुपार्षदभूषणाः २८ यथाहिभगवानेववस्तुतःसदसच्चयत् सत्येनानेननःसर्वे-
यांतुनाशमुपद्रवाः २९ न्यंछिंधिछिंधिशतंचंद्राकाराणिमंडलानियस्मिन् हेशतचंद्रचर्मन् अघोनामघवतांद्विषांचक्षूंषि
छादय पापचक्षुषांचउग्रदृष्टीनांचचक्षूंषिहर २४ यत्येभ्योभयम् अंहोभ्यःपापेभ्यः २५ श्रेयःप्रतीपकाः इष्टव्याघातकाः२६
स्तोत्राणिबृहद्रथंतरादिसामानितैःस्तोभ्यतेसंस्तूयतइतिस्तोत्रस्तोभः छंदोमयोवेदमूर्तिः सुपर्णोऽसिगरुत्मानित्यादिश्रुतेः
एकपद्यपाठेस्तोभाःगीतिपूरकाक्षराणि स्तोत्रस्तोमेतिपाठेसामाधरभूतऋक्स्तोमः२७ नामानिचरूपाणियानानिचवाह-
नानिआयुधानिचनोबुद्ध्यादीन् पांतुपार्षदभूषणाःपार्षदमुख्याश्चपांतु २८ सच्चअसच्चमूर्तामूर्तंयत्ततसर्वंजगत् २९ ६८

ऐकात्म्यस्यानुभावोऽनुध्यानंयेषांतेषांविकल्पोभेदस्तद्रहितोऽपि ३० सत्यमानेनसत्यभूतेनप्रमाणेन ३१ पुनरपिश्रीनृसिंहएवमा
र्थ्यते विदिक्ष्विति पात्वित्यनुषंगः यद्वानारसिंहः मह्लादः स्वनेनश्रीनृसिंहनामगर्जनेन स्वतेजसास्वप्रभावेण ग्रस्तानिसम-
स्तानिदिग्गजविषशस्त्रजलवाय्वग्न्यादीनांतेजांसिप्रभावायेनसः ३२ दंशितः कवचितः ३३ सोऽपिसाध्वसाद्भयात् विमु

ययैकात्म्यानुभावानांविकल्परहितःस्वयम् भूषणायुधलिंगाख्याधत्तेशक्तीःस्वमायया ३० तेनैव-
सत्यमानेनसर्वज्ञोभगवान्हरिः पातुसर्वैःस्वरूपैर्नःसदासर्वत्रसर्वगः ३१ विदिक्षुदिक्षूर्ध्वमधःसमंता
दंतर्बहिर्भगवान्नारसिंहः प्रहापयल्लोकभयंस्वनेनस्वतेजसाग्रस्तसमस्ततेजाः ३२ मघवन्निदमाख्या
तंवर्मनारायणात्मकम् विजेष्यस्यंजसायेनदंशितोऽसुरयूथपान् ३३ एतद्धारयमाणस्तुयंयंपश्यति-
चक्षुषा पदावासंस्पृशेत्सद्यःसाध्वसात्सविमुच्यते ३४ नकुतश्चिद्भयंतस्यविद्यांधारयतोभवेत
राजदस्युग्रहादिभ्योव्याघ्रादिभ्यश्चकर्हिचित् ३५ इमांविद्यांपुराकश्चित्कौशिकोधारयन्द्विजः योग-
धारणयास्वांगंजहौसमरुधन्वनि ३६ तस्योपरिविमानेनगंधर्वपतिरेकदा ययौचित्ररथःस्त्रीभिर्वृ-
तोयत्रद्विजक्षयः ३७ गगनान्न्यपतत्सद्यःसविमानोह्यवाक्शिराः सवालखिल्यवचनादस्थीन्यादा
यविस्मितः प्रास्यप्राचीसरस्वत्यांस्नात्वाधाम स्वमन्वगात् ३८ श्रीशुकउवाच य इ
दंशृणुयात्कालेयोधारयतिचादृतः तं नमस्यंतिभूतानिमुच्यतेसर्वतोभयात् ३९ एतांविद्यामधि
गतोविश्वरूपाच्छतक्रतुः त्रैलोक्यलक्ष्मींबुभुजेविनिर्जित्यमृधेऽसुरान् ४० इतिश्री-
भागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेनारायणवर्मनामअष्टमोऽध्यायः ८

च्यते ३४ एतद्विद्याप्रभावमितिहा
सेनाह इमामितिसार्धैस्त्रिभिः मरुधन्वनिनिरुदकेदेशे अनेनविद्यायाःक्षेत्रतीर्थानपेक्षत्वंदर्शितम् ३६ यत्रद्विजस्यक्षयो-
देहत्यागस्तस्योपरि ३७ सद्यस्तत्क्षणादेवगगनात्न्यपतत् पाठांतरेअंगनाभिःसह वालखिल्योपदेशात्तस्यास्थीनिप्रा
स्यप्रक्षिप्यविस्मितःसन्स्वधामगंधर्वलोकंजगाम ३८ ३९ अधिगतःप्राप्तःसन् ४० इतिषष्ठेटीकायामष्टमोऽध्यायः ८

नवमेविश्वरूपेतुहतेशक्रेणकोपतः त्वष्ट्राचोत्पादितेवृत्रेभीतैर्देवैर्हरिस्तुतः १ सोमस्यपीथंपानंयस्मिन् एवंसुरापीथम् अन्नमत्तीत्यन्नादम् अत्रविश्वरूपोवैत्वाष्ट्रःपुरोहितोदेवानामासीदित्यादिश्रुतिरनुसंधेया १ तस्यासुरपक्षपातमाह सवाइतिद्वाभ्याम् प्रत्यक्षंप्रकटंयथाभवतितथासविनयंदेवेभ्योहविर्भागंइंद्रायेदमग्नयइदमित्युच्चैरवदत् अत्रहेतुः यस्यपितरोदेवाःसः २ असुरेभ्यस्तुपरोक्षंगुप्तंभागंददौ तदेवाह देवान्यजमानोऽसावसुरान्प्रतिभागमवहत् ३ ४ ५ तावारयितुंसमर्थः तथाऽपि

श्रीशुकउवाच तस्यासन्विश्वरूपस्यशिरांसित्रीणिभारत सोमपीथंसुरापीथमन्नादमिति शुश्रुम १ सवैबर्हिषिदेवेभ्योभागंप्रत्यक्षमुच्चकैः अवदद्यस्यपितरोदेवाःसप्रश्रयंनृप २ सएवहि ददौभागंपरोक्षमसुरान्प्रति यजमानोऽवहद्भागंमातृस्नेहवशानुगः ३ तद्देवहेलनंतस्यधर्मालीकंसुरेश्वरः आलक्ष्यतरसाभीतस्तच्छीर्षाण्यच्छिनद्रुषा ४ सोमपीथंतुयत्तस्यशिरआसीत्कपिंजलः कलविंकःसुरापीथमन्नादंयत्सतित्तिरिः ५ ब्रह्महत्यामंजलिनाजग्राहयदपीश्वरः संवत्सरांतेतदघंभूतानांसविशुद्धये भूम्यंबुद्रुमयोषिद्भ्यश्चतुर्धाव्यभजद्धरिः ६ भूमिस्तुरीयंजग्राहखातपूरवरेणवै ईरणंब्रह्महत्यायारूपंभूमौप्रदृश्यते ७ तुर्यंछेदविरोहेणवरेणजगृहुर्द्रुमाः तेषांनिर्यासरूपेणब्रह्महत्याप्रदृश्यते ८ शश्वत्कामवरेणांहस्तुरीयंजगृहुःस्त्रियः रजोरूपेणतास्वंहोमासिमासिप्रदृश्यते ९

जग्राह संवत्सरम् तथैवस्थित्वा संवत्सरांतेभूताक्रोशभीतःसन्भूतानांमध्येविशुद्ध्येलोकापवादपरिहारायसहरिरिंद्रोभूम्यादिभ्यस्तदघंविभज्यददौ ६ तुरीयंचतुर्थंभागंखातस्यगर्तस्यपूरःपूरणंतेनवरेणयदिखातपूरणंस्वतएवभविष्यति तर्हिगृहीष्यामीत्येवंभाषाबंधेनजग्राहेत्यर्थः ईरणमूषरम् अतएवोषरेऽध्ययनादिनिषिध्यते ७ छेदेसतिपुनर्विरोहःप्ररोहोभवत्वितिवरेणनिर्यासरूपेणब्रह्महत्यायादृष्टत्वात् निर्यासोनभक्ष्यः ८ शश्वत्कामवरेणयावत्प्रसवंगर्भानुपघातेनैवसंभोगवरेण अतएवरजोदर्शनेतत्संगादिनकार्यम् ९

द्रव्यभूयोवरेणयस्मिन्द्रव्येक्षीरादावापोमिश्राभवेयुः तस्यभूयस्त्वमाधिक्यंस्यादितिवरेण यद्वास्वस्यैवनिर्झरोद्गमादिनाभूयस्त्व
वरेण द्रवभूयइतिपाठेऽप्ययमेवार्थः यद्वा द्रवभूयस्त्वंसांसिद्धिकद्रवत्वंतेनवरेण अस्याविभागस्याविश्वरूपोविवत्वाष्ट्रइत्यस्यां
श्रुतावुक्तेः तद्विभागफलमाह तत्पापंहरतिनिराकरोति कः क्षिपन्बुद्बुदादिजलाद्बहिः प्रक्षिपन्नित्यर्थः यद्वाक्षिपन्जलेपापंहर
ति आहरतिगृण्हातीत्यर्थः अयंचतस्मादापोनपरिचक्ष्याइत्यादिश्रुत्यर्थउक्तः पाठांतरेहरिकिल्बिषमिंद्रपापम् १० इंद्रायदंद्रह-
तुम् शत्रवेशत्रुत्वस्यैतदाह इंद्रशत्रोविवर्धस्वेति अत्रचेंद्रशत्रुपादस्याद्युदात्तत्वात् बहुव्रीहौप्रकृत्यापूर्वपदमितिस्मृतेर्बहुव्रीहि-
लक्षणापत्त्याइंद्रएवतस्यशत्रुरभूत् तदुक्तंश्रुत्यायदब्रवीत्स्वाहेंद्रशत्रुर्वर्धस्वेतितस्मादस्येंद्रः शत्रुरभवदिति तथाचशिक्षा-

द्रव्यभूयोवरेणापस्तरीयंजगृहुर्मलम् तास्तुबुद्बुदफेनाभ्यांदृष्टंतद्धरतिक्षिपन् १० हतपुत्रस्ततस्त्व
ष्टाजुहावेंद्रायशत्रवे इंद्रशत्रोविवर्धस्वमाचिरंजहिविद्विषम् ११ अथान्वाहार्यपचनादुत्थितोघो
रदर्शनः कृतांतइवलोकानांयुगांतसमयेयथा १२ विष्वग्विवर्धमानंतमिषुमात्रंदिनेदिने दग्धशै
लप्रतीकाशंसंध्याभ्रानीकवर्चसम् १३ तप्ततास्रशिखाश्मश्रुंमध्याह्नार्कोग्रलोचनम् १४ देदीप्य
मानंत्रिशिखंशूलआरोप्यरोदसी नृत्यंतमुन्नदंतंचचालयंतंपदामहीम् १५ दरीगंभीरवक्त्रेणपिब-
तान्वनभस्तलम् लिहताजिव्हयाऋक्षाणिग्रसताभुवनत्रयम् १६ महतारौद्रदंष्ट्रेणजृंभमाणंमुहुर्मुहुः
वित्रस्ताद्दुद्रुवुर्लोकावीक्ष्यसर्वेदिशोदश १७ येनावृताइमेलोकास्तमसात्वाष्ट्रमूर्तिना सवैवृत्रइति-
प्रोक्तःपापःपरमदारुणः १८ याम् मंत्रोहीनःस्वरतोवर्णतोवामिथ्याप्रयुक्तोनतमर्थमाह सवाग्वज्रोयजमानंहिन-

स्ति यथेंद्रशत्रुःस्वरतोपराधादिति ११ अन्वाहार्यपचनाद्दक्षिणाग्नेः १२ तंवीक्ष्यवित्रस्तालोकादशदिशोविदुद्रुवुरितिपंचमेनान्व
यः कथंभूतम् विष्वक्समंततः इषुविक्षेपमात्रंप्रतिदिनंवर्धमानम् दग्धशैलप्रतीकाशंकृष्णवर्णम् संध्याभ्रानीकवद्वर्चोदीप्तिर्य
स्यतम् १३ तप्ततास्रवच्छिखाः श्मश्रूणिचयस्य मध्याह्नार्कवदुग्रेलोचनेयस्य १४ रोदसीआरोप्यैवेत्यर्थः १५ दरीवद्गंभीरेणव-
क्त्रेणमुहुर्मुहुर्जृंभमाणमित्यन्वयः कथंभूतेननभस्तलंपिबताऋक्षाणिजिव्हयालिहता भुवनत्रयंग्रसता १६ महताविस्तीर्णेन रौ
द्रादंष्ट्रायस्मिन् १७ वृत्रनामनिर्वक्ति येनावृताइति त्वाष्ट्रीमूर्तिर्यस्यतमसस्तेन तथाचश्रुतिः सइमाँल्लोकानावृणोत्तद्वृत्रस्यवृत्रत्वमिति
१८

अग्रसत्भक्षितवान् १९ ग्रस्तंतेजोयेषाम् प्रत्यंचमंतर्यामिणम् त्रिभुवनस्यतेनव्याप्तत्वात् क्वापिगमनासंभवात्तत्रैवस्थितत्वात्तुष्टुवुरित्यर्थः महाभयेपरित्राणमन्यतोनभवेदिति हरिमेवप्रपद्यंतेस्मराः शरणमातुराः २० वाय्वादीनिपंचमहाभूतानितैर्निर्मितास्त्रयोलोकास्तेषामधिपतयोब्रह्मादयश्चततोऽर्वाचीनावयंचसर्वेयस्मै अंतकायकालायउद्विजंतः संतोबलिंहराम असावपियस्माद्बिभेतिततः परमेश्वरादेव नोऽस्माकमरणंशरणंरक्षणमस्तु २१ ततएवेत्यवधारणेहेतुमाहुः अविस्मितंनिरहंकारम् कुतूहलशून्यंवाकुतः प्रशांतंरागादिशून्यम् तच्चकुतः स्वेनैवलाभेनपरिपूर्णकामम् तच्चकुतः समम्रुपाधिपरिच्छेदशून्यम् एवंभूतंपरमेश्वरंविना अपरंयः शरणार्थमुपसर्पतिसबालिशोऽज्ञः यतोऽसौशुनोलांगूलेनपुच्छेनसमुद्रमतिततर्तिअतितर्तुमिच्छतीत्यर्थः यथातेनसमुद्रतरणंनभवतितथानिरीश्वराश्रयणेन

तंनिजघ्नुरभिद्रुत्यसगणाविबुधर्षभाः स्वैःस्वैर्दिव्यास्त्रशस्त्रौघैःसोऽग्रसत्तानिकृत्स्नशः १९ ततस्तेविस्मिताःसर्वेविषण्णाग्रस्ततेजसः प्रत्यंचमादिपुरुषमुपतस्थुःसमाहिताः २० देवाऊचुः वाय्वबराग्न्यप्क्षितयस्त्रिलोकाब्रह्मादयोयेवयमुद्विजंतः हरामयस्मैबलिमंतकोऽसौबिभेतियस्मादरणंततोऽस्तुनः २१ अविस्मितंतंपरिपूर्णकामंस्वेनैवलाभेनसमंप्रशांतम् विनोपसर्पत्यपरंहिबालिशःश्वलांगुलेनातितितर्तिसिंधुम् २२ यस्योरुशृंगेजगतींस्वनावंमनुर्यथाबध्यततारदुर्गम् सएवनस्त्वाष्ट्रभयाद्दुरंतात्त्राताश्रितान्वारिचरोऽपिनूनम् २३ पुरास्वयंभूरपिसंयमांभस्युदीर्णवातोर्मिरवैःकराले एकोरविंदात्पतितस्ततारतस्माद्भयाद्येनसनोऽस्तुपारः २४ यएकईशोनिजमाययानःससर्जयेनानुसृजामविश्वम् वयंनयस्यापिपुरःसमीहतःपश्यामलिंगंपृथगीशमानिनः २५

व्यसनार्णवतरणंनभवतीतिभावः २२ महाभयेसएवरक्षकइतिदृष्टमित्याहुः यस्येतिद्वाभ्याम् यस्यमहाशृंगेजगतींपृथ्वीमेवस्वनावंबध्वामनुः सत्यव्रतोयथावत्दुर्गंसंकटंततार सएववारिचरोमत्स्यमूर्तिर्नोऽस्मानस्याश्रितान्सतः नूनंत्रातारक्षिष्यति २३ संयमांभसिप्रलयोदके उदीर्णैरुद्धतैः वातैर्येऊर्मयस्तेषांरवैः करालेभयंकरे अरविंदान्नाभिकमलात् पतितप्रायः एकअसहायएवतस्मात्भयाद्येनततारसएवनः पारस्तारकोऽस्तु २४ किंचवयंभगवतैवसृष्टाः पालिताश्चबहुशः अतस्तमेवशरणंव्रजामेत्याहुः यएकइतित्रिभिः येनानुगृहीताः संतोविश्वंसृजामनुयूयमेवस्रष्टारोनान्योयुष्माकमनुग्राहकोऽस्तितस्यादर्शनात्तत्राहुः अस्मत्तःपुरः पूर्वमेवांतर्यामितयासमीहमानस्यापियस्यलिंगंरूपंनपश्यामः तत्रहेतुः पृथक्पृथगीशाइत्यभिमानिनः २५

देवादिषुउपेंद्रपरशुरामगमत्स्यरामादितनुभिः कृतावतारः सन् आत्मसात्कृत्वापातिच्च २६ आत्मभूतंदैवतम् कुतः विश्वात्मकम् त याऽपिविकारंवारयंति अन्यम् विश्वात्मत्वेहेतुः परंकारणम् ननुप्रधानंपुरुषश्चविश्वस्यकारणंतत्राहुः प्रधानंपुरुषंचतदात्म-कोऽपिसएवेत्यर्थः सएवनः शंविधास्यति २७ प्रतीच्यांदिशितद्यदिप्रथममाविरभूत् २८ पुनश्चतंपुरोदृष्ट्वाईक्षणाल्हादेनवि वशाअवनौदंडवत्पतिताः संतः शनैरुत्थायतुष्टुवुरित्यन्वयः कथंभूतं श्रीवत्सकौस्तुभौविनास्वतुल्यैः षोडशभिः सुनंदादिभिः

योनः सपत्नैर्भृशमर्द्यमानान्देवर्षितिर्यङ्नृषुनित्यएव कृतावतारस्तनुभिः स्वमाययाकृत्वात्मसात्पा-तियुगेयुगेच्च २६ तमेवदेववयमात्मदैवतंपरंप्रधानंपुरुषंविश्वमन्यम् व्रजामसर्वेशरणंशरण्यंस्वा-नांसनोधास्यतिशंमहात्मा २७ श्रीशुकउवाच इतितेषांमहाराजसुराणामुपतिष्ठताम् प्रतीच्यांदिश्यभूदाविःशंखचक्रगदाधरः २८ आत्मतुल्यैःषोडशभिर्विनाश्रीवत्सकौस्तुभौ पर्युपा-सितमुन्निद्रशरदंबुरुहेक्षणम् २९ दृष्ट्वातमवनौसर्वईक्षणाल्हादविक्लवाः दंडवत्पतिताराजन्शनैरु-त्थायतुष्टुवुः ३० देवाऊचुः नमस्तेयज्ञवीर्यायवयसेउततेनमः नमस्तेह्यस्तचक्रायनमः सुपुरुहूत ये ३१ यत्तेगतीनांतिसृणामीशितुःपरमंपदम् नार्वाचीनोविसर्गस्यधातर्वेदितुमर्हति ३२

परितः सेवितम् उन्निद्र-शरदंबुरुहवदीक्षणेयस्यतम् २९ ३० यज्ञोर्वीर्यंस्वर्गादिफलजननायसामर्थ्यंयस्यतस्मैनमः वयसेउततत्फलपरिच्छेदककालात्मनेऽपि तद्विघ्न तेऽकंसुदैत्येषुअस्तंप्रक्षिप्तंचक्रंयेनएवंभूतैः प्रभावैः सुपुरुहूतयेशोभनबहुनाम्ने ३१ ननुममगुणातीतंरूपंविहायगुणोपाधिकंयज्ञवीर्यत्वा-दिकिमितिवर्ण्यतेतत्राहुः यत्तवगुणत्रयस्येशितुर्नियंतुस्त्रिगुणात्मकानांतिसृणांगतीनांपरमंपदंनिर्गुणस्वरूपंतद्विसर्गस्यार्वाचीनः इदानी तनः हेधातः वेदितुंनार्हति अतः केवलंतस्मैनमोऽस्तु ३२

मिताक्षराणिपद्यानिनर्मायंतेहरेर्गुणाः इतिपद्यैरतुष्यंतःसद्योगधनेनतुष्टुवुः भक्त्युद्रेकेणबहुधासंबोधयंतोदुर्ज्ञेयत्वंप्रपंचयंतिभगव
न्नित्यादिपरममंगलंशुद्धोधर्मोयस्मिन् आत्मयोगेनाष्टांगेनयः समाधिश्चित्तैकाग्र्यंतेनपरिभावितः सुशीलितः परिस्फुटोयःपार
महंस्यधर्मोभगवद्भजनंतेनउद्घाटितंतमोरूपंकपाटंयस्मिन् तद्द्वारभूतेचित्तेअपावृतेकपाटे आत्मलोकेप्रत्यग्रूपेस्वयमेवोपल
ब्धमभिव्यक्तंयन्निजसुखंतदनुभवरूपोभवान् ३३ १ ननुकेवलानुभवरूपत्वेममसृष्ट्यादिकर्तृत्वंकथंतत्राहुः दुरवबोधइवतव

ओंनमस्ते ऽस्तुभगवन्नारायणवासुदेवादिपुरुषमहापुरुषमहानुभावपरममंगलपरमकल्याणपरमका
रुणिककेवलजगदाधारलोकैकनाथसर्वेश्वरलक्ष्मीनाथपरमहंसपरिव्राजकैः परमेणात्मयोगसमाधि
नापरिभावितपरिस्फुटपारमहंस्यधर्मेणोद्घाटिततमःकपाटद्वारेचित्ते ऽपावृतआत्मलोकेस्वयमुपलब्ध
निजसुखानुभवोभवान्॰ ३३ १ दुरवबोधइवतवायंविहारयोगोयदशरणो ऽशरीरइदमनवेक्षितास्मत्स
मवायआत्मनैवाविक्रियमाणेनसगुणमगुणःसृजसिपासिहरसि ३४ २ अथतत्रभवान्किंदेवदत्तव
दिहगुणविसर्गपतितःपारतंत्र्येणस्वकृतकुशलाकुशलफलमुपाददातिआहोस्विदात्मारामउपशमशीलः
समंजसदर्शनउदास्तइतिहवावनविदामः ३५ ३

वायंविहारयोगः यद्यस्मात् अशरणोनिराश्रयः इदंविश्वम् अ
नवेक्षितो ऽस्माकंसमवायोमेलनंसहाय्यंयेनसः ३४ २ दुर्ज्ञेयांतरमाहुः अथतत्रेति यथेहदेवदत्तोगृहादिनिर्मायतत्रस्वकृत
शुभाशुभयोः फलमुपादत्ते एवंभवान् ब्रह्मस्वरूपोजीवरूपेणगुणविसर्गेपतितःसन्नुपाददाति यद्वासमंजसमप्रच्युतंदर्शनंचि-
च्छक्तिर्यस्यसभवानुदास्ते उदासीनः साक्षितयावर्ततइति ३५ ३ ७ ७ ७ ७

तदेवंविरोधेनदुर्ज्ञेयत्वमुक्त्वातत्परिहारेणज्ञानप्रकारमाहुः नहीति विरुध्यतइतिविरोधउभयंनविरुद्धमित्यर्थः नह्यन्यद्दृष्टांतेनन्वयि
विकल्पोयुज्यते अतर्क्यैश्वर्यत्वादित्याहुः भगवतीति अपरिमितागुणगणायस्यतस्मिन्नीश्वरेस्वतंत्रेऽनवगाह्यमतर्क्यंमाहात्म्यं
यस्यतस्मिन् विकल्पएवंवाएवंवेति वितर्कः किमत्रयुक्तमितिविचारइत्थमेवेति तत्रप्रमाणाभासास्तदनुग्राहकाः कुतर्काश्चार्वा-
चीनावस्तुस्वरूपासंस्पर्शिनोयेविकल्पादयस्तैर्येषुशास्त्रेषुतैः कलिलंव्याकुलमंतःकरणमाश्रयोयस्यदुरवग्रहस्यतेनवादिनांवि
वादस्यानवसरेअगोचरे ननुश्रद्धामात्रमेतत् युक्तिरुच्यतांतत्राहुः उपरतोमायामयःसंसारोयस्मिन् तस्मिन्केवलेऽप्यात्ममा
यामध्येनिधायकोन्वर्थः कर्तृत्वादिर्नसंभवतियदिवस्तुतः कर्तृत्वादिर्भवेत्तर्हिविरोधःस्यात् नतुतदस्तीत्याहुः स्वरूपद्वयाभा

नहिविरोधउभयंभगवत्यपरिगणितगुणगणईश्वरेअनवगाह्यमाहात्म्येअर्वाचीनविकल्पवितर्कविचारप्र
माणाभासकुतर्कशास्त्रकलिलांतःकरणाश्रयदुरवग्रहवादिनांविवादानवसरेउपरतसमस्तमायामयके
वलएवात्ममायामंतर्धायकोनुअर्थोदुर्घटइवभवतिस्वरूपद्वयाभावात् ३६ ४ समविषममतीनांमत
मनुसरसियथारज्जुखंडःसर्पादिधियाम् ३७ ५ सएवहिपुनःसर्ववस्तुनिवस्तुस्वरूपःसर्वेश्वरःसकलजगत्का
रणकारणभूतःसर्वप्रत्यगात्मत्वात्सर्वगुणाभासोपलक्षितएकएवपर्यवशेषितः ३८ ६

वादिति ३६ ४ अनुग्रहनिग्रहादिकंतुतन्मतिभेदेनत्वन्माययात्वयिस्फुरतीत्याहुः समाविषमाश्चमतिर्येषांतेषांमतमभिप्रायम् स
र्पादिविषयाधीर्येषाम् यथारज्जुखंडस्तथातथाभवति यद्वा तमेवाविरोधंपुरुषमतिभेदेनदर्शयति समविषमेति ३७ ५ तदेवंवि
रोधंपरिहृत्यनिश्चितंपरमार्थमाहुः सएवहिनानारूपेणप्रतीतः वस्तुस्वरूपः सद्रूपः सर्वेषांगुणानांविषयाणामाभासैः प्रकाशरूप-
लक्षितः ननुतैर्जीवएवोपलक्ष्यतेनसर्वप्रत्यगात्मत्वात्सर्वजीवांतर्यामित्वाज्जडतादात्म्याध्यासेनजीवस्यापिजडप्रायत्वात् नतेनांशि
नामकार्यादितिभावः पर्यवशेषितः नेतिनेतीत्यादिश्रुतिभिः ३८ ६ ६ ६ ६ ६

अतस्त्वद्भक्तिरेवपरमपुरुषार्थइत्याहुः अथहेति पर्यावर्तइत्यंतेनयस्मादेवंभूतस्त्वंपरमेश्वरः अथहनाव अतएवहिहेमधुमथनप रमभागवताएतेत्वत्प दांभोजानुसेवांकथंमुहुर्मुहुर्विसृजंतीत्यन्वयः हियस्मात्स्वार्थेपुरुषार्थेकुशलाः निपुणाः अतएवआत्माऽत्वमेव प्रियः सुहृच्चयेषांतेसाधवोरागादिशून्याः तत्रहेतुः तवमहिमैवामृतरससमुद्रस्तस्यविप्रुषाबिंदुमात्रेणसकृदपिलीढयाआस्वादित- यास्वमनसिनिष्यंदमानमतिशयेनस्रवत् यन्निरंतरंसुखंतेनविस्मारिताहृष्टश्रुतविषयाः सुखलेशाभासायेषांते अतएवभगवति- त्वयिनितरांनिरंतरंनिर्वृतंचमनोयेषांते यत्रयस्यामनुसेवायांसत्याम् ३९ ७ प्रस्तुतंविज्ञापयंति त्रिभुवनेत्यादिनायावत्समाप्ति त्रिभुव

अथहवावतवमहिमामृतरससमुद्रविप्रुषासकृदवलीढयास्वमनसिनिष्यंदमानानवरतसुखेनविस्मारि तहृष्टश्रुतविषयसुखलेशाभासाःपरमभागवताएकांतिनोभगवतिसर्वभूतप्रियसुहृदिसर्वात्मनिनितरां- निरंतरंनिर्वृतमनसःकथमुहवाएतेमधुमथनपुनःस्वार्थकुशलाःस्वात्मप्रियसुहृदःसाधवस्त्वच्चरणांबुजा- नुसेवांविसृजंतिनयत्रपुनरयंसंसारपर्यावर्तः ३९ ७ त्रिभुवनात्मभवनत्रिविक्रमत्रिनयनत्रिलोकमनोहरा नुभावतवैवविभूतयोदितिजदनुजादयश्चापितेषामनुपक्रमसमयोऽयमितिस्वात्ममाययासुरनरमृगमि- श्रितजलचराकृतिभिर्यथापराधंदंडंदंडधरदधर्थएवमेनमपिभगवन्जहित्वाष्ट्रमुतयदिमन्यसे ४० ८ अस्माकंतावकानांतवनतानांततततामहतवचरणनलिनयुगलध्यानानुबद्धहृदयनिगडानांस्वलिंगविवर णेनात्मसात्कृतानामनुकंपाऽनुरंजितविशदरुचिरशिशिरस्मितावलोकेनविगलितमधुरमुखरसामृतकल- याचांतस्तापमनघार्हसिशमयितुम् ४१ ९ नमात्मास्वरूपंभवनंचयस्यत्रिभुवनस्यात्माभवनंचेतिवात्रयोविक्रमाय- स्यत्रीन्लोकान्नयतीतितथा त्रयाणांलोकानांमनोहरोऽनुभावोयस्यएवंचतुर्धासंबोध्याहुः तेषामनुपक्रमसमयःउद्यमकालोन भवतीतिमत्वाहेदंडधरपूर्वंयथादंडंदधर्थधृतवानसि एवमेवत्वाष्ट्रमपिजहियदिमन्यसेहंतुंयदीच्छसि ४० ८ प्रथमंतावत्त्वदी यानामस्माकमंतस्तापंशमयितुमर्हसि तावकानामित्यत्रहेतुः हेपितः हेपितामह तवचरणनलिनयुगलध्यानेनैवानुबद्धोहृदयेनि गडः शृंखलायेषाम् स्वलिंगविवरणेननिजमूर्तिप्रकटनेनस्वीकृतानाम् केनअनुकंपयाऽनुरंजितंसानुरागंचतदनुविशदंरुचिरंच स्मितंतत्सहितेनावलोकेन तयाऽनुकंपयैवविगलितोमधुरोमुखरसःप्रियवाक्सैवामृतकलातयाच ४१ ९ ७. ७.

किंच अस्मदभिप्रायस्त्वयाज्ञायतएवकिमत्रास्माभिर्विज्ञापनीयमित्याहुः अथहेभगवन्तवास्माभिरिहकियान्वाऽर्थविशेषोविज्ञापनीयःस्यादित्यन्वयः यथाहिरण्यरेतसोऽग्नेस्तदंशभूतैर्विस्फुलिंगादिभिःप्रकाशोनक्रियते तथातवास्माभिःकार्यार्थप्रकाशनंनकार्यमित्यर्थः अत्रहेतुगर्भाणिविशेषणानि अखिलजगतामुत्पत्त्यादिषुनिमित्तायमानयादिव्यमाययाविनोदोयस्य अतएवसर्वजीवनिकायानामंतर्हृदयेषुब्रह्मस्वरूपेणप्रत्यगात्मांतर्यामीतद्रूपेणचबहिरपिप्रधानरूपेणदेशकालदेहावस्थानांविशेषाननुलंघ्यानुभवतः कथंतेषामुपादानतयाउपलंभकतयाच उपादानस्योपलंभकतयेतिवा अतएवसर्वेषांप्रत्ययानांबुद्ध्यादीनामपि-

अथहभगवंस्तवास्माभिरखिलजगदुत्पत्तिस्थितिलयनिमित्तायमानदिव्यमायाविनोदस्यसकलजीवनिकायानामंतर्हृदयेषुबहिरपिचब्रह्मप्रत्यगात्मस्वरूपेणप्रधानरूपेणचयथादेशकालदेहावस्थानविशेषंतदुपादानोपलंभकतयाऽनुभवतःसर्वप्रत्ययसाक्षिणआकाशशरीरस्यसाक्षात्परब्रह्मणःपरमात्मनःकियानिहवाअर्थविशेषोविज्ञापनीयःस्याद्विस्फुलिंगादिभिरिवहिरण्यरेतसः ४२ १० अतएवस्वयंतदुपकल्पयास्माकंभगवतःपरमगुरोस्तवचरणशतपलाशच्छायांविविधवृजिनसंसारपरिश्रमोपशमनीमुपसृतानांवयंयत्कामेनोपसादिताः ४३ ११ अथोईशजहित्वाष्ट्रंग्रसंतंभुवनत्रयम्
ग्रस्तानियेननःकृष्णतेजांस्यस्त्रायुधानिच ४४

साक्षिणःसाक्षित्वेहेतुः आकाशवत् अलिप्तंशरीरंस्वरूपंयस्य अलिप्तत्वेहेतुद्वयम् साक्षात्परब्रह्मणोनिरुपाधेःपरमात्मनःशुद्धसत्वमूर्तेश्च ४२ १० अतएवसर्वज्ञत्वाद्देवयंयत्कामेनयस्यकार्यस्यकामेनोपसादिताःप्रापितास्तदस्माकंकार्यंस्वयमेवोपकल्पयसंपादयेति चरणमेवशतपलाशंकमलंतस्यच्छायांविविधैर्वृजिनैर्यःसंसारपरिश्रमस्तस्योपशमकरीमुपसृतानांप्राप्तानाम् ४३ ११ पूर्वंभक्तेरुत्कर्षोक्तेस्तत्कामशंकामाभूदितिस्वकामंकथयंति अथोऽनंतरमेव ४४

शीघ्रंतद्ध्यायपुनःप्रणमंति हंसायशुद्धायहरयेआर्तिहरायतेनमः शुद्धत्वेहेतवः दह्रनिलयायहृदयाकाशनिकेतायनिरीक्षकायबुध्यादिसाक्षिणे कृष्णायसदानंदरूपाय कृषिर्भूवाचकः शब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः तयोरैक्यंपरंब्रह्मकृष्णइत्यभिधीयतेइतिनिरुक्तेः आर्तिहरत्वेहेतवः मृष्टंरुचिकरंयशोयस्य निरुपक्रमाय आदिशून्यायसद्भिः संगृह्यतइतितथातस्मैभवपांथः भवरूपेपथिवर्तमानः तस्यजनस्यनिजाश्रमाप्तौस्वशरणप्राप्तौसत्यांसंसारस्यांतेपरीष्टासर्वतः पूजिताउत्तमगतिः फलंयस्तस्मै ४५ अभिनंदितःसंतोषितः ४६ मदीयमुपस्थानंस्तोत्रंतत्सहितयाविद्ययाज्ञानेनआत्मनऐश्वर्यमसंसारित्वंतस्यस्मृतिर्यया नहिविरोधउभयमित्यादि

हंसायदह्रनिलयायनिरीक्षकायकृष्णायमृष्टयशसेनिरुपक्रमाय सत्संग्रहायभवपांथनिजाश्रमाप्तावंते परीष्टगतयेहरयेनमस्ते ४५ श्रीशुकउवाच अथैवमीडितोराजन्सादरंत्रिदशैर्हरिः स्वमुपस्थानमाकर्ण्यप्राहतानभिनंदितः ४६ श्रीभगवानुवाच प्रीतोहंवःसुरश्रेष्ठामदुपस्थानविद्यया आत्मैश्वर्यस्मृतिःपुंसांभक्तिश्चैवययामयि ४७ किंदुरापंमयिप्रीतेतथाऽपिविबुधर्षभाः मय्येकांतमतिर्नान्यन्मत्तोवांछतितत्त्ववित् ४८ नवेदकृपणःश्रेयआत्मनोगुणवस्तुदृक् तस्यतानिच्छतोयच्छेद्यदिसोऽपितथाविधः ४९ स्वयंनिःश्रेयसंविद्वान्नवक्त्यज्ञायकर्महि नरातिरोगिणोऽपथ्यंवांछतोहिभिषक्तमः ५० मघवन्यातभद्रंवोदध्यंचमृषिसत्तमम् विद्याव्रततपःसारंगात्रंयाचतमाचिरम् ५१

नाकर्तृत्वभोक्तृत्वादेर्मायिकत्वोक्तेः भक्तिश्चययाभवति ४७ अथाहभगवन्नित्यादिनाभक्तेःसर्वोत्कर्षोक्तेर्भक्तमभिनंदति किमिति ४८ यदुक्तंदेवैःस्वयंतदुपकल्पयास्माकमित्यादितत्संपादनंकृपालोर्ममानुचितमित्याशयेनाह नवेदेतिद्वाभ्याम् गुणेषुतत्वदर्शीतान्विषयान्तथाविधोऽज्ञएव ४९ कर्मनवक्तिप्रवृत्तिमार्गंनवक्तिहि अपथ्यंयथानरातिनददातिभिषक्तमःसद्वैद्यः ५० एवंतत्वकथनेनानौचित्यंपरिहृत्यतदभिप्रायमनुसरन्नाह मघवन्निति विद्यायाव्रतैस्तपसाचसारंदृढंगात्रंशरीरंयाचतयाचध्वम् ५१

तत्रतदीयंविद्याऽतिशयमाह सवाइतिद्वाभ्याम् एवंत्वष्ट्रप्रसिद्धांकथांनिशम्याथर्वणंदक्षंप्रवर्ग्यब्रह्मविद्ययोःदध्यंचंसमुपागम्यतम्
चतुरयाश्विनौभगवन्‌देहिनौविद्यामितिश्रुत्वासचाब्रवीत् कर्मण्यवस्थितोऽद्याहंपश्चाद्दास्यामिगच्छतम् तयोर्निर्गतयोरिंद्रःशक्रः
आगत्यतंमुनिम् उवाचभिषजोर्विद्यांमाऽवदीरश्विनोर्मुने यदिमद्वाक्यमुल्लंघ्यब्रवीषिसहसैवते शिरश्छिंद्यांनसंदेहइत्युक्त्वासयः
योहरिः इंद्रोगतस्तथाऽभ्येत्यनासत्यावूचतुर्द्विजम् तन्मुखादिंद्रगदितंश्रुत्वातावूचतुःपुनः आवांतवशिरश्छित्वापूर्वमश्वस्यमस्त
कम् संधास्यावस्ततोब्रूहितेनविद्यांचनौद्विज तस्मिन्निंद्रेणसंछिन्नेपुनःसंधायमस्तकम् निजंतेदक्षिणांदत्वागमिष्यावोयथागतम्
तम् एतत्श्रुत्वातयोवाचदध्यङ्ङाथर्वणस्तयोः प्रवर्ग्यंब्रह्मविद्यांचसत्कृतोसत्यशंकितइति ततश्चायमर्थः दध्यङ्‌निष्कलंशु
द्धंनिर्विकारंब्रह्मअधिगतः ज्ञातवान् पाठांतरेतुनिष्कृतंनितरांकृतंभवतितंप्रवर्ग्यंचाधिगतःज्ञातवान्ततोऽश्विभ्यांप्रादादित्यु

सवाअधिगतोदध्यङ्ङश्विभ्यांब्रह्मनिष्कलम् यद्वाअश्वशिरोनामतयोरमरतांव्यधात ५२ दध्यङ्ङा
थर्वणस्त्वष्ट्रेवर्माभेद्यंमदात्मकम् विश्वरूपाययत्प्रादात्त्वष्टायत्त्वमधास्ततः ५३ युष्मभ्यंयाचितोश्वि
भ्यांधर्मज्ञोऽगानिदास्यति ततस्तैरायुधश्रेष्ठोविश्वकर्मविनिर्मितः ५४ येनवृत्रशिरोहर्तामत्तेजउपबृं
हितः तस्मिन्विनिहतेयूयंतेजोऽस्त्रायुधसंपदः भूयःप्राप्स्यथभद्रंवोनहिंसंतिचमत्परान् ५५
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेनवमोऽध्यायः ९

तस्यानुषंगः उपदिदेशेत्यर्थः कथंभूतंब्रह्मयद्वैअश्व
शिरसाप्रोक्तत्वादश्वशिरोनामप्रसिद्धम् तयोरमरतांजीवन्मुक्तत्वंव्यधात् तथाचश्रुतिः अश्वस्यशीर्ष्णाप्रयदीमुवाचेति ५२ मदा
त्मकंवर्मश्रीनारायणकवचमधिगतइतिपूर्वस्यानुषंगः तत्रहेतुः यद्यस्मात्त्वष्ट्रेप्रादात्किंततयत्त्वष्टाविश्वरूपायपुत्रायप्रादात्
कथिद्यम् यत्त्वंततोविश्वरूपात् अधाःधृतवानसि तदेवंविद्ययासारंगात्रंयाचध्वमित्यर्थः ५३ ननुप्रेष्ठंदेहंकथंदास्यतितत्राह यु
ष्मभ्यमंगानिअस्थीनियाचितःसन्दास्यति यतोधर्मज्ञः विशेषतोऽश्विभ्यांशिष्यप्रीत्यादास्यति अस्थीनीत्यनेनदेहत्यागंदर्शितंतैर
स्थिभिर्विश्वकर्मणाविनिर्मितआयुधश्रेष्ठोवज्रोभविष्यतीतिशेषः ५४ येनभवान्वृत्रशिरोहर्ताहरिष्यति ममतेजसाउपबृंहितः
सन् तेजश्चअस्त्राणिचसंपदश्चभूयःप्राप्स्यथ महाकायस्त्रिभुवनग्रासीसएवास्मान्हन्यादितिशंकाकुलचित्तान्प्रत्याह मत्पराञ्श्व
कोऽपिनहिंसंति अतोयुष्माकंभद्रमेवेति ५५ इतिषष्ठस्कंधटीकायांनवमोऽध्यायः ९ ॥ ॥ ॥

दशमेकेशवादिष्टदध्यङ्‌ङ्स्थिजवज्रधृक् इंद्रोयुध्यतवृत्रेणसासुरेणसनिर्जरः १ १ मोदमानएवतन्मुखात्धर्मंश्रोतुकामः प्रत्याच-
क्षाणइवोवाच २ अपीतिद्वाभ्याम् हेवृंदारकाः अपिकिंसंस्थायांमृत्यौयोऽभिद्रोहोदुःखंतंनजानीथ ३ आत्मादेहः वयंजा
नीमएवकिंतुश्रीविष्णुरस्मन्मुखेनयाचतइतिचेत्तत्राह याचतेविष्णवेऽपिदातुंकउत्सहेत ४ पुण्यश्लोकैरीड्यानिकर्मा-
णियेषाम् ५ याचकोयदिवेदतर्हिनयाचेत् यदीश्वरः दानसमर्थश्चेत्तर्हिसोऽपिनेतिनाह अतोयथातवसंकटंस्वार्थपरान-

श्रीशुकउवाच इंद्रमेवंसमादिश्यभगवान्विश्वभावनः पश्यतामनिमेषाणांतत्रैवांतर्दधेहरिः १
तथाऽभियाचितोदेवैऋर्षिराथर्वणोमहान् मोदमानउवाचेदंप्रहसन्निवभारत २ अपिवृंदारकायूयंनजा
नीथशरीरिणाम् संस्थायांयस्त्वभिद्रोहोदुःसहश्चेतनापहः ३ जिजीविषूणांजीवानामात्माप्रेष्ठइहेप्सि
तः कउत्सहेततंदातुंभिक्षमाणायविष्णवे ४ देवाऊचुः किंनुतद्दुस्त्यजंब्रह्मन्पुंसांभूतानुकंपिना
म् भवद्विधानामहतांपुण्यश्लोकेड्यकर्मणाम् ५ ननुस्वार्थपरोलोकोनवेदपरसंकटम् यदिवेदनया
चेतनेतिनाहयदीश्वरः ६ ऋषिरुवाच धर्मंवःश्रोतुकामेनयूयंमेप्रत्युदाहृताः एषवःप्रिय-
मात्मानंत्यजंतंसंत्यजाम्यहम् ७ योऽध्रुवेणात्मनानाथानधर्मंनयशःपुमान् ईहेतभूतदययासशोच्यः
स्थावरैरपि ८ एतावानव्ययोधर्मःपुण्यश्लोकैरुपासितः योभूतशोकहर्षाभ्यामात्माशोचतिहृष्यति
९ अहोदैन्यमहोकष्टंपारक्यैःक्षणभंगुरैः यन्नोपकुर्यादस्वार्थैर्मर्त्यःस्वज्ञातिविग्रहैः १० श्रीशुकउ
वाच एवंकृतव्यवसितोदध्यङ्ङाथर्वणस्तनुम् परेभगवतिब्रह्मण्यात्मानंसंनयन्जहौ ११

जानीमः एवंप्रत्याचक्षमाणः त्वंमत्संकटंनजानासीतिभावः ६ मेमयाप्रत्युदाहृताः प्रत्युक्ताः मांत्यजंतंत्यक्ष्यायांतमात्मानं
देहम् ७ अध्रुवेणात्मनादेहेनहेनाथाः ८ भूतानांशोकेनशोचतिहर्षेणप्रहृष्यतियआत्मास्वयंतस्ययोधर्मः एतावानेव-
वाव्ययइत्यर्थः ९ पारक्यैःश्वसृगालादिभक्ष्यैः अस्वार्थैः आत्मोपयोगशून्यैः स्ववित्तंज्ञातयःपुत्रादयः विग्रहोदेहः तैर्नो
पकुर्यादितियत् १० कृतंव्यवसितंनिश्चयोयेन आत्मानंक्षेत्रज्ञंसंनयन्नेकीकुर्वन्तनुंजहौ ११ ७ ७ ७

यताअक्षादयोयेनतत्त्वंपश्यतीतितथाध्वस्तानिबंधनानियस्य १२ अथेंद्रः अशोभतेत्युत्तरेणान्वयः मुनेःशक्तिभिः अस्थिभिर्निर्मि-
तम् उत्सिक्तः ऊर्जितः मुनेःशक्तिभिरितिवापाठः १३ १४ असुरानीकानांयूथपैःपर्यस्तंपरिवृतम् १५ रणःसंग्रामःप्रथमेचतुर्युगे-
त्रेतायुगस्यमुखेआरंभे १६ १७ नामृष्यन्नासहंत १८ १९ २० २१ २२ शतघ्नीचचतुर्हस्तालोहकंटकसंचिता भुशुंडीसर्वतालो-

यताक्षासुमनोबुद्धिस्तत्त्वदृग्ध्वस्तबंधनः आस्थितःपरमंयोगंनदेहंबुबुधेगतम् १२ अथेंद्रोवज्रमुद्य-
म्यनिर्मितंविश्वकर्मणा मुनेःशक्तिभिरुत्सिक्तोभगवत्तेजसाऽन्वितः १३ वृतोदेवगणैःसर्वैर्गजेंद्रोपर्यशो-
भत स्तूयमानोमुनिगणैस्त्रैलोक्यंहर्षयन्निव १४ वृत्रमभ्यद्रवच्छेत्तुमसुरानीकयूथपैः पर्यस्तमोजसारा-
जन्क्रुद्धोरुद्रइवांतकम् १५ ततःसुराणामसुरैरणःपरमदारुणः त्रेतामुखेनर्मदायामभवत्प्रथमेयुगे १६
रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यांपितृवन्हिभिः मरुद्भिर्ऋभुभिःसाध्यैर्विश्वेदेवैर्मरुत्पतिम् १७ दृष्ट्वावज्रध-
रंशक्रंरोचमानंस्वमायया नामृष्यन्नसुराराजन्मृधेवृत्रपुरःसराः १८ नमुचिःशंबरोनर्वाद्विमूर्धाऋषभो-
ऽसुरः हयग्रीवःशंकुशिराविप्रचित्तिरयोमुखः १९ पुलोमावृषपर्वाचप्रहेतिर्हेतिरुत्कलः दैतेयादानवा
यक्षारक्षांसिचसहस्रशः २० सुमालिमालिप्रमुखाःकार्तस्वरपरिच्छदाः प्रतिषिध्येंद्रसेनाग्रंमृ-
त्योरपिदुरासदम् २१ अभ्यर्दयन्नसंभ्रांताःसिंहनादेनदुर्मदाः गदाभिःपरिघैर्बाणैःप्रासमुद्गरतोम-
रैः २२ शूलैःपरश्वधैःखड्गैःशतघ्नीभिर्भुशुंडिभिः सर्वतोऽवाकिरञ्छस्त्रैरस्त्रैश्चविबुधर्षभान् २३
नतेऽदृश्यंतसंछन्नाःशरजालैःसमंततः पुंखानुपुंखपतितैर्ज्योतींषीवनभोघनैः २४ नतेशस्त्रास्त्रव-
र्षौघाह्यासेदुःसुरसैनिकान् छिन्नाःसिद्धपथेदेवैर्लघुहस्तैःसहस्रधा २५ अथक्षीणास्त्रशस्त्रौघा-
गिरिशृंगद्रुमोपलैः अभ्यवर्षन्सुरबलंचिच्छिदुस्तांश्चपूर्ववत् २६

हकंटकानुक्रमोन्नतत्यभिधानम् २३ पुंखोमूलदेशः एकस्यमूलदेशमनुतत्संलग्नोऽपरस्यपुंखोयथाभवतितथा नभस्यैर्घनै-
ज्योतींषीवेत्यनेनतेषांतदप्राप्तिःसूचिता २४ तामेवाह नतइति शस्त्राणामस्त्राणांचयानिवर्षाणितेषामोघाः नासेदुः नप्रा-
पुःसिद्धपथेआकाशे २५ क्षीणाअस्त्राणांच शस्त्राणांचओघायेषाम् गिरिशृंगैर्द्रुमैरुपलैश्च २६ ७ ७

तानिंद्रसैनिकान् शस्त्राणामस्त्राणांचपूगैः समूहैः अक्षतान् क्षतशून्यान् स्वस्तिमतः सुखिनः द्रुमादिभिश्च अविक्षतान्निशम्य दृष्ट्वा वृत्रोनाथोयेषांते तत्रस्तः भीताः २७ कृताः कृताः पुनःपुनः कृताः कृष्णोऽनुकूलोयेषांतेषुदेवगणेषुरुशतीः रुशत्यः अकल्याण्यः रूक्षाः परुषावाचोयथामहत्सु क्षोभकर्त्र्योनभवंतितद्वत् २८ हृतोयुद्धेदर्पोयेषां आत्तः परैर्गृहीतः सारोधैर्यंयेषांते अतिप्रसिद्धा अपितेदैत्याएवते इत्यस्यापौनरुक्त्यं आजिमुखेयुद्धारंभे पतिंविसृज्यपलायनायमनोदधुः यतोहरावभक्ताः २९ प्रधावतः पलायमानान् प्रेक्ष्य आदावेवतीव्रेणभयेनपलायितंभग्नंचतद्बलंसैन्यंतच्चप्रेक्ष्यएतद्वक्ष्यमाणंबभाषे ३० तदेवविशिनष्टि कालोपप-

तानक्षतान्स्वस्तिमतोनिशम्यशस्त्रास्त्रपूगैरथवृत्रनाथाः द्रुमैर्दृषद्भिर्विविधाद्रिशृंगैरविक्षतांस्तत्रसुरिंद्रसैनिकान् २७ सर्वेप्रयासाअभवन्विमोघाः कृताः कृतादेवगणेषुदैत्यैः कृष्णाऽनुकूलेषुयथामहत्सुक्षुद्रैः प्रयुक्तारुशतीरूक्षवाचः २८ तेस्वप्रयासंवितथंनिरीक्ष्यहरावभक्ताहतयुद्धदर्पाः पलायनायाजिमुखेविसृज्यपतिंमनस्तेदधुरात्तसाराः २९ वृत्रोऽसुरांस्ताननुगान्मनस्वीप्रधावतः प्रेक्ष्यबभाषएतत् पलायितंप्रेक्ष्यबलंचभग्नंभयेनतीव्रेणविहस्यवीरः ३० कालोपपन्नांरुचिरांमनस्विनामुवाचवाचंपुरुषप्रवीरः हेविप्रचित्तेनमुचेपुलोमन्मयानर्वन्शंबरमेशृणुध्वम् ३१ जातस्यमृत्युर्ध्रुवएषसर्वतः प्रतिक्रियायस्यनचेहक्लृप्ता लोकोयशश्चाथततोयदिह्यमुंमृत्युंवरकोनवृणीतयुक्तम् ३२ द्वौसंमताविहमृत्यूदुरापौयद्ब्रह्मसंधारणयाजितासुः कलेवरंयोगरतोविजह्याद्यदग्रणीर्वीरशयेऽनिवृत्तः ३३

इतिश्रीभाग॰ षष्ठस्कंधेदशमोऽध्यायः १० श्रीशुकउवाच तएवंशंसतोधर्मंवचः पत्युरचेतसः नैवागृण्हन्भयत्रस्ताः पलायनपरानृप १

न्नामवसरोचिताम् मनस्विनांरुचिराम् हेमय हेअनर्वन् मेवाचंशृणुत-३१ ततोमृत्योरिहयशः लोकः स्वर्गश्चयदिस्यात् अथतर्हिअमुंमृत्युंयुक्तंसमीचीनंप्राप्तम् ३२ ब्रह्मसंधारणयाकलेवरंजह्यादितियत् सएकोमृत्युः वीरशयेरणभूमौअनिवृत्तः अपराङ्मुखः सन्जह्यादितियत् सएवैकः तौद्वाविहशास्त्रेसंमतौमृत्यू तथाचस्मृतिः द्वाविमौपुरुषौलोकेसूर्यमंडलभेदिनौ परिव्राड्योगयुक्तश्चरणेचाभिमुखोहतइति ३३ इतिटीकायांदशमोऽध्यायः १० एकादशेतुवृत्रस्ययुध्यमानस्यवज्रिणा भक्तिज्ञानबलोदर्काश्चित्रावाचोऽनुवर्णिताः १ शंसतः कथयतः पत्युर्वचः १

कालानुकूलैः कालानुवर्तिभिः काल्यमानां विद्राव्यमाणाम् २ अमर्षितः असहमानः तांस्त्रिदशान्निवार्य निर्भर्त्स्य चेदं वक्ष्यमाणमुवा
च ३ तदेवाह द्वाभ्याम् मातुरुच्चरितैः पुरीषप्रायैः प्रथमांतपाठे देवानां संबोधनम् एषतोऽहतैर्दैत्यैः किं न किंचित् नयशो नापिध
र्मः तदेवाह नहीति ४ प्रधने संग्रामे सारं धैर्यं हृदि चेत्तर्हि हे क्षुल्लकाः क्षुद्राः मोऽग्रे क्षणमात्रमग्रे तिष्ठत नचेदिह लोके भोगेस्पृ
हास्ति ५ क्रूरगणान् रिपून् रुक्महान् प्राणो बलं यस्य येन विचेतसो बभूवुः ६ वृत्रस्य विस्फोटनेन नादेन ७ उद्यतं शूलं येन

विशीर्यमाणां पृतनामासुरीमसुरर्षभः कालानुकूलैस्त्रिदशैः काल्यमानामनाथवत् २ दृष्ट्वाऽतप्यत संक्रु
द्ध इंद्रशत्रुरमर्षितः तान्निवार्यौजसा राजन्निर्भर्त्स्येदमुवाच ह ३ किं व उच्चरितैर्मातुर्धावद्भिः पृष्ठतो ह
तैः नहि भीतवधः श्लाघ्यो न स्वर्ग्यः शूरमानिनाम् ४ यदि वः प्रधने श्रद्धा सारं वा क्षुल्लका हृदि अग्रे ति
ष्ठत मात्रं मे न चेद्ग्राम्यसुखे स्पृहा ५ एवं सुरगणान्क्रुद्धो भीषयन्वपुषा रिपून् व्यनदत्सुमहाप्राणो
येन लोका विचेतसः ६ तेन देवगणाः सर्वे वृत्रविस्फोटनेन वै निपेतुर्मूर्छिता भूमौ यथैवाशनिनाहताः ७
ममर्द पद्भ्यां सुरसैन्यमातुरं निमीलिताक्षं रणरंगदुर्मदः गां कंपयन्नुद्यतशूल ओजसा नालं वनं यूथपतिर्यथो
न्मदः ८ विलोक्य तं वज्रधरोऽत्यमर्षितः स्वशत्रवेऽभिद्रवते महागदाम् चिक्षेप तामापततीं सुदुःसहां
जग्राह वामेन करेण लीलया ९ स इंद्रशत्रुः कुपितो भृशं तया महेंद्रवाहं गदयोरुविक्रमः जघान कुंभस्थल
उन्नदन्मृधे तत्कर्म सर्वे समपूजयन्नृप १० ऐरावतो वृत्रगदाऽभिमृष्टो विघूर्णितोऽद्रिः कुलिशाहतो यथा
अपासरद्भिन्नमुखः सहेंद्रो वमन्नसृक्सप्तधनुर्भृशार्तः ११ न सन्नवाहाय विषण्णचेतसे प्रायुंक्त भूयः स गदां
महात्मा इंद्रोऽमृतस्पंदिकराभिमर्शवीतव्यथः क्षतवाहोऽवतस्थे १२ स तं नृपेंद्राहवकाम्यया रिपुं वज्रायु
धं भ्रातृहणं विलोक्य स्मरंश्च तत्कर्म नृशंसमंहः शोकेन मोहेन हसन् जगाद १३ नालं वनं नलानां वनं उन्मदो-

यस्य स यूथपतिः गजो यथा मर्दयति ८ ९ १० सप्तधनुःप्रमाणं देशम् ११ सन्नोऽवसन्नो वाहो यस्य तस्मै न प्रायुंक्त अमृतस्पंदी अमृ
तस्रावी यः स्वकरः तेनाभिमर्शः स्पर्शः तेन वीतव्यथो गतदुःखः क्षतो वाहो यस्य इंद्रस्य स तथाभूतोऽवतस्थे १२ स वृत्रः हे नृपेंद्र आ
हवकाम्यया युद्धेच्छया अवस्थितम् भ्रातृहणं भ्रातरं विश्वरूपं तस्य हंतारम् नृशंसं क्रूरं तदेवाह अंहः पापं तस्य कर्म स्मरन् १३ ७

योब्रह्महाब्राह्मणंहतवान् विशेषतःस्वगुरुंममचभ्रातरम् सभवानग्रतःसमवस्थितः एतद्दिष्ट्याभद्रंजातम् दिष्टेत्यन्वयःहेअसत्तम
ममशूलेननिर्भिन्नंदृषत्तुल्यंहृत्हृदयंयस्यतेनत्वयानिमित्तभूतेन अद्यअचिरादेवभ्रातुरनृणोऽहंस्यांएतच्चदिष्ट्या १४ स्वर्गकामो-
योभवान् अवृश्चत् स्वर्गकामोयाज्ञिकःपशोरिवेतिवा १५ तंत्वामस्पृष्टवन्हिमदग्धदेहंसमदंति वर्तमानसामीप्येवर्तमानवन्नि
र्देशः १६ अन्येऽपिअज्ञाइहत्वात्वांनृशंसमनुमत्यमुद्यतास्त्राः संतोयदिप्रहरंतितैर्भूतनाथान् भैरवादीन्यक्ष्यामि कथंभूतैः नि-

वृत्रउवाच दिष्ट्याभवान्मेसमवस्थितोरिपुर्योब्रह्महागुरुहाभ्रातृहाच दिष्ट्यानृणोऽद्याहमसत्तम-
त्वयामच्छूलनिर्भिन्नदृषद्धृदाचिरात् १४ योनोऽग्रजस्यात्मविदोद्विजातेर्गुरोरपापस्यचदीक्षितस्य वि
श्रभ्यखड्गेनशिरांस्यवृश्चत्पशोरिवाऽकरुणःस्वर्गकामः १५ ह्रीश्रीदयाकीर्तिभिरुज्झितंत्वांस्वकर्मणापु
रुषादैश्चगर्ह्यम् कृच्छ्रेणमच्छूलविभिन्नदेहमस्पृष्टवन्हिंसमदंतिगृध्राः १६ अन्येऽनुयेत्वेहनृशंसम-
ज्ञायदुद्यतास्त्राःप्रहरंतिमह्यम् तैर्भूतनाथान्सगणान्निशाततिशूलनिर्भिन्नगलैर्यजामि १७ अथो-
हरमेकुलिशेनवीरहर्ताप्रमथ्यैवशिरोयदीह तत्रानृणोभूतबलिंविधायमनस्विनांपादरजःप्रपत्स्ये १८
सुरेशकस्मान्नहिनोषिवज्रंपुरःस्थितेवैरिणिमय्यमोघम् मासंशयिष्ठानगदेववज्रस्यान्निष्फलंकृप
णार्थेवयाच्ञा १९ नन्वेषवज्रस्तवशक्रतेजसाहरेर्दधीचेस्तपसाचतेजितः तेनैवशत्रुंजहिविष्णुय
न्त्रितोयतोहरिर्विजयःश्रीर्गुणास्ततः २०

शातंतीक्ष्णीकृतंयन्ममत्रिशूलंतेननिर्भिन्नोगलोयेषांतैः १७ अथोअथ
वाहरेभोइंद्रयदिभवानेवममशिरोहर्ताहरिष्यति तत्रतथासति अनृणोविमुक्तकर्मबंधःसन् तेभ्योबलिंदेहेनविधाय मनस्विनांपा
दरजः प्रपत्स्येधीराणांपदंप्राप्स्यामि १८ जीवितादपिमृत्युरेवममाभिमतइत्याशयेनाह सुरेशेति नहिनोषिनहिक्षिपसि ग-
देवविफलोयास्यतीतिसंशयंकामार्षीः कृपणादर्थःप्रयोजनंयस्याःसायाच्ञायथातथानस्यात् १९ अमोघत्वेहेतुंवदन्तंप्रो-
त्साहयति नन्विति तेजितस्तीक्ष्णीकृतः शत्रुंमांजहि विष्णुनायंत्रितःप्रेरितः २० ७ ७ ७

हननेनममपीडास्यादित्यपिमासंशयिष्ठाइत्याह अहमिति संकर्षणोमत्पतिर्यथाहतथातदीयचरणारविंदेमनःसमाधायमुने
र्योगिनोगतिमहंयास्यामि तववज्रस्यरंहसालुलितः छिन्नोग्राम्यपाशोविषयभोगलक्षणोयस्य अपविद्धलोकःत्यक्तदेहः २१ तर्हि-
भगवान्संकर्षणःस्वभृत्यायमह्यमेवस्वर्गादिसंपदोदास्यतीत्यपिमासंशयिष्ठाइत्याह पुंसामिति स्वर्गेभूमौरसातलेचयाःसंप-
दस्ताःकिलनिश्चितंनरातिनददाति तत्रहेतुः यत्याभ्यः द्वेषादयोभवंति २२ तर्हिस्वभक्तस्यकिंविधत्तेतत्राह त्रैवर्गिकोधर्मार्थ-
कामविषयोयआयासस्तस्यविघातंविधत्ते ततआयासोपरमादनुमेयः नत्वैश्वर्यादिनाअतःसम्यक्भगवत्प्रसादाभावात् तवसंप

अहंसमाधायमनोयथाहसंकर्षणस्तच्चरणारविंदे त्वद्वज्ररंहोलुलितग्राम्यपाशोगतिंमुनेर्याम्यपविद्धलो-
कः २१ पुंसांकिलैकांतधियांस्वकानांयाःसंपदोदिविभूमौरसायाम् नरातियद्द्वेषउद्वेगआधिर्मदःकलि-
र्व्यसनंसंप्रयासः २२ त्रैवर्गिकायासविघातमस्मत्पतिर्विधत्तेपुरुषस्यशक्र ततोऽनुमेयोभगवत्प्रसा-
दोयोदुर्लभोऽकिंचनगोचरोऽन्यैः २३ अहंहरेतवपादैकमूलदासानुदासोभवितास्मिभूयः मनःस्म-
रेतासुपतेर्गुणांस्तेगृणीतवाक्कर्मकरोतुकायः २४ ननाकपृष्ठंनचपारमेष्ठ्यंनसार्वभौमंनरसाऽधिपत्य
म् नयोगसिद्धीरपुनर्भवंवासमंजसत्वाविरहय्यकांक्षे २५ अजातपक्षाइवमातरंखगाःस्तन्यंयथाव
त्सतराःक्षुधार्ताः प्रियंप्रियेवव्युषितंविषण्णामनोऽरविंदाक्षदिदृक्षतेत्वाम् २६

दोभविष्यंतीतिभावः २३ एव
मिंद्रायस्वाभिप्रायंनिवेद्यभगवंतंप्रार्थयते अहमिति तवपादावेवएकंमूलमाश्रयोयेषांतेषांदासानामनुदासः भूयोभविताऽस्मि
भविष्यामिभवेयम् असुपतेःप्राणनाथस्यतवगुणान्ममनःस्मरतुवागपितानेवकीर्तयतुकायस्तवैवकर्मकरोतु २४ ननुकिंदा
स्येनतुभ्यंमहाफलानिदास्यामितत्राह नाकपृष्ठंध्रुवपदंब्रह्मलोकादिकिंचन हेसमंजसनिखिलसौभाग्यनिधेत्वात्वाविरहय्यपृथक्कृ
त्यनकांक्षेनेच्छामि २५ तर्हिकिमिच्छसितदाह अजातपक्षाःखगाः घूकादिभिःपीडितायथामातरंयथाचदाम्नाबद्धाःबालवत्साःस्त
न्यंयथाचव्युषितंदूरदेशगतंप्रियंकामिनाविषण्णाप्रिया तथामेमनस्तापत्रयपीडितंकर्मभिर्बद्धंचकामादिभिर्विषण्णंचत्वांदिदृक्षते
द्रष्टुमिच्छतीत्यर्थः २६

उत्तमश्लोकस्यतवजनेषुभक्तेष्वेवसख्यंभूयात् त्वन्मायया देहादिष्वासक्तचित्तस्यभूयोऽपितेष्वासक्तिर्नभूयात् २७ इतिषष्ठस्कंधेटी
कायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेऽतिविषण्णेनस्वयमुत्साहितेनतु महेंद्रेणमहायुद्धेवृत्रस्यवधईर्यते १ महापुरुषंश्रीविष्णुम् -
अप्स्रप्रलयोदके १ युगांताग्निवत् कठोराजिह्वाशिखायस्यतत् आविध्यभ्रामयित्वा २ तत्रखेआपतत् आगच्छत् विचलत्परि-
भ्रमत्ग्रहश्चउल्काचग्रहोल्कंतद्वत्दुष्प्रेक्ष्यम् शतंपर्वाणियस्यतेनउरगराजोवासुकिः तस्यभोगोदेहस्तदाकारम् ३ हनौकपोलमांते

ममोत्तमश्लोकजनेषुसख्यंसंसारचक्रेभ्रमतःस्वकर्मभिः त्वन्माययात्मात्मजदारगेहेष्वासक्तचित्तस्यन
नाथभूयात् २७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेएकादशोऽध्यायः ११ ऋषिरुवाच
एवंजिहासुर्नृपदेहमाजौमृत्युंवरंविजयान्मन्यमानः शूलंप्रगृह्याभ्यपतत्सुरेंद्रंयथामहापुरुषंकैटभोऽप्सु
१ ततोयुगांताग्निकठोरजिह्वमाविध्यशूलंतरसासुरेंद्रः क्षिप्त्वामहेंद्रायविनद्यवीरोहतोऽसिपापेतिरु-
षाजगाद २ खआपतत्तद्विचलद्ग्रहोल्कवन्निरीक्ष्यदुःप्रेक्ष्यमजातविक्लवः वज्रेणवज्रीशतपर्वणाच्छि
नद्भुजंचतस्योरगराजभोगम् ३ छिन्नैकबाहुःपरिघेणवृत्रःसंरब्धआसाद्यगृहीतवज्रम् हनौततांडेंद्र-
मथामरेभंवज्रंचहस्तान्न्यपतन्मघोनः ४ वृत्रस्यकर्मातिमहाद्भुतंतत्सुरासुराश्चारणसिद्धसंघाः अ
पूजयंस्तत्पुरुहूतसंकटंनिरीक्ष्यहाहेतिविचुक्रुशुर्भृशम् ५ इंद्रोनवज्रंजगृहेविलज्जितश्च्युतंस्वहस्तादरि
सन्निधौपुनः तमाहवृत्रोहरआत्तवज्रोजहिस्वशत्रुंनविषादकालः ६ युयुत्सतांकुत्रचिदाततायिनांजयः
सदैकत्रनवैपरात्मनाम् विनैकमुत्पत्तिलयस्थितीश्वरंसर्वज्ञमाद्यंपुरुषंसनातनम् ७ लोकाःसपालाय
स्येमेश्वसंतिविवशावशे द्विजाइवशिचाबद्धाःसकालइहकारणम् ८

अमरेभमैरावतंच ४ ५ पुनश्चतमाहवृ
त्रः हेहरेइंद्र ६ सदाजयोनैवकिंतुकुत्रचिज्जयः एकत्रकुत्रचित्नैव यद्वाकुत्रचिदपियुयुत्सतांसदाजयोनैवकिंतु एकत्रैवकदाचिदेवेत्य
र्थः परादेहआत्मायेषांपराधीनात्मनामितिवा आद्यमनादिंसनातनंनित्यम् ७ पराधीनतामेवाह लोकाइतिसप्तभिः यस्यवशेस्थि
ताःस्वयंविवशाःसंतः श्वसंतिचेष्टंते द्विजाःपक्षिणःशिचाजालेनकालःकलयतीति भगवानिहजयादौकारणम् ८ ६९

ओजआदिरूपंकालंतंहेतुमज्ञायअविज्ञायजडंसंतमात्मानंदेहंहेतुंमन्यते ९ १० ननुस्वारंभकप्रधानपुरुषादितंत्राणीतियुक्तंतत्राह
पुरुषइति व्यक्तंमहत्तत्त्वमात्माअहंकारः ११ ननुस्वकर्मद्वाराजीवएवसृष्ट्यादिहेतुरितिमीमांसकामन्यंतेतत्राह एवमविद्वान् अनी-
शमेवात्मानंईश्वरंस्वतंत्रंमन्यते ननुपित्रादयः स्रष्टारोदृश्यंते व्याघ्रादयस्तुहंतारस्तत्राह भूतैरिति स्वयमीश्वरः १२ ननुत्वयापरा-
जितस्यममजयादिशंकेवनास्तिकिमितिमांवलात् युद्धेप्रवर्तयसितत्राह आयुरिति तत्कालेजयादिकालेविपर्ययाः अकीर्त्या-

ओजःसहोबलंप्राणममृतंमृत्युमेवच तमज्ञायजनोहेतुमात्मानंमन्यतेजडम् ९ यथादारुमयीनारी-
यथायंत्रमयोमृगः एवंभूतानिमघवन्नीशतंत्राणिविद्धिभोः १० पुरुषःप्रकृतिर्व्यक्तमात्माभूतेंद्रियाश
याः शक्नुवंत्यस्यसर्गादौनविनायदनुग्रहात् ११ अविद्वानेवमात्मानंमन्यतेऽनीशमीश्वरम् भूतैःसृज
तिभूतानिग्रसतेतानितैःस्वयम् १२ आयुःश्रीःकीर्तिरैश्वर्यमाशिषःपुरुषस्ययाः भवंत्येवहितत्कालेय
थानिच्छोर्विपर्ययाः १३ तस्मादकीर्तियशसोर्जयापजययोरपि समःस्यात्सुखदुःखाभ्यांमृत्युजीवित
योस्तथा १४ सत्त्वंरजस्तमइतिप्रकृतेर्नात्मनोगुणाः तत्रसाक्षिणमात्मानंयोवेदनसबध्यते १५ पश्य-
मांनिर्जितंशत्रुवृक्णायुधभुजंमृधे घटमानंयथाशक्तितवप्राणजिहीर्षया १६ प्राणग्लहोऽयंसमरइ-
ष्वक्षोवाहनासनः अत्रनज्ञायतेऽमुष्यजयोऽमुष्यपराजयः १७ श्रीशुकउवाच इंद्रोवृत्रवचः
श्रुत्वागतालीकमपूजयत् गृहीतवज्रःप्रहसंस्तमाहगतविस्मयः १८ अहोदानवसिद्धोऽसियस्यते
मतिरीदृशी भक्तःसर्वात्मनात्मानंसुहृदंजगदीश्वरम् १९ भवानतार्षीन्मायांवैवैष्णवींजनमोहिनी-
म् यद्विहायासुरंभावंमहापुरुषतांगतः २० खल्विदंमहदाश्चर्यंयद्रजःप्रकृतेस्तव वासुदेवेभगवति
सत्त्वात्मनिदृढामतिः २१

दयः १३ यस्मादेवंसर्वमीश्वराधीनंतस्मात्समःस्याद्धर्षविषादहीनोभवेत् १४ समदृष्टावुपायमाह
सत्त्वमिति हर्षादिभिर्नबध्यते १५ हर्षविषादनिवृत्त्येतवाहमेवगुरुरित्याह पश्येति वृक्णमायुधंभुजश्चयस्य १६ अनियतत्वंघृतकरूपे-
णोपसंहरति प्राणएवग्लहःपणोयस्मिन् इषवएवाक्षाः यस्यवाहनान्येवेतस्ततश्चाल्यमानानिआसनानिफलकायस्मिन् १७ गतालीकं-
निष्कपटम् १८ भक्तःसेवितवानसि १९२०२१

तस्यतवरवातकोदकैः गर्तादिजलोपमैः स्वर्गादिभिः किम् २२ युद्धानांसंग्रामाणांपतीमुरव्यौ २३ हेमारिषश्रेष्ठराजन् २४ २५ उत्कृ
त्तेमूलंययोस्ताभ्याम् रक्तंस्रवतीतितथाभोत्रः पर्वतः २६ कृत्वाऽधरामित्यादेर्जग्रासेतितृतीयेनान्वयः नभोवद्गंभीरेणवक्त्रेणले-
लिहः सर्पः तद्वत् उल्वणयाजिह्वया २७ कालकल्याभिः ग्रसन् चालयन् २८ निर्जरयन् चूर्णयन् २९ महाप्राणोमहाबलः महावीर्यो

यस्यभक्तिर्भगवतिहरौनिःश्रेयसेश्वरे विक्रीडतोऽमृतांभोधौकिंक्षुद्रैः खातकोदकैः २२ श्रीसुकउ
वाच इतिब्रुवाणावन्योऽन्यंधर्मजिज्ञासयानृप युयुधातेमहावीर्याविंद्रवृत्रौयुधांपती २३ आवि
ध्यपरिघंवृत्रः कार्ष्णायसमरिंदमः इंद्रायप्राहिणोत् घोरंवामहस्तेनमारिष २४ सतुवृत्रस्यपरिघंकरंच-
करभोपमम् चिच्छेदयुगपद्देवोवज्रेणशतपर्वणा २५ दोर्भ्यामुत्कृत्तमूलाभ्यांबभौरक्तस्रवोऽसुरः छि
न्नपक्षोयथागोत्रः खात्भ्रष्टोवज्रिणाहतः २६ कृत्वाऽधरांहनुंभूमौदैत्योदिव्युत्तरांहनुम् नभोगंभीरवक्त्रे-
णलेलिहोल्बणजिह्वया २७ दंष्ट्राभिः कालकल्याभिर्ग्रसन्निवजगत्त्रयम् अतिमात्रमहाकायआक्षिप
न्तरसागिरीन् २८ गिरिराट्पादचारीवपद्भ्यांनिर्जरयन्महीम् जग्रासससमासाद्यवज्रिणंसहवाहनम्
२९ महाप्राणोमहावीर्योमहासर्पइवद्विपम् वृत्रग्रस्तंतमालक्ष्यसप्रजापतयः सुराः ३० हाकष्टमितिनिर्वि
ण्णाश्चुक्रुशुः समहर्षयः निगीर्णोऽप्यसुरेंद्रेणनममारोदरंगतः महापुरुषसन्नद्धोयोगमायाबलेनच
३१ भित्त्वावज्रेणतत्कुक्षिंनिष्क्रम्यबलभिद्विभुः उच्चकर्तशिरः शत्रोर्गिरिशृंगमिवौजसा ३२ वज्रस्तु
तत्कंधरमाशुवेगः कृंतन्समंतात्परिवर्तमानः न्यपातयत्तावदहर्गणेनयोज्योतिषामयनेवार्त्रहत्ये ३३

महाप्रभावः ३० महापुरुषेणकवचरूपेणश्रीनारायणेनसन्नद्धोदंशितः योगबलेनमायाबलेनच ३१ बलभित् इंद्रः उच्चकर्तच्चि
च्छेद ३२ तस्यकंधरंकधराम् आशुवेगः अतिवेगवान् ज्योतिषांसूर्यादीनाम् अयनेदक्षिणोत्तरगतिरूपेसंवत्सरेयोऽहर्ग
णः षष्ट्युत्तरशतत्रयात्मकः तावताऽहर्गणेन वार्त्रहत्येवृत्रहत्यायोग्येकालेन्यपातयत् यद्वा स्वार्थेतद्धितः वृत्रहत्यायांवृत्रह
ननार्थेपरिवर्तमानइत्यर्थः ३३ ७ ७ ७ ७ ७ ७

वार्त्रघ्नलिंगैः वृत्रहंतुः वीर्यप्रकाशकैः वार्त्रहत्याशवसेपृतनाषाह्याय चेत्यादिभिस्तमिंद्रमभिष्टुवानाः अभिष्टुवंतः ३४ अलोकंलोका
तीतंभगवंतम् ३५ इतिषष्ठस्कंधेटीकायांद्वादशोऽध्यायः १२ त्रयोदशेतुवृत्रस्यब्रह्महत्यामहाभयात् चिरंनष्टोः
षितः शक्रोविष्णुनेतीतिनिरूप्यते १ अनिर्वृतंशक्रमदृष्ट्वास्वयमेवप्रतिजग्मुः १ वार्त्रहत्यायइंद्रएतत्सर्वमपश्यदितिश्रुतेः प्रथमे

तदाचदेवदुंदुभयोविनेदुर्गंधर्वसिद्धाःसमहर्षिसंघाः वार्त्रघ्नलिंगैस्तमभिष्टुवानामंत्रैर्मुदाकुसुमैरभ्यवर्षं
न् ३४ वृत्रस्यदेहान्निष्क्रांतमात्मज्योतिररिंदम पश्यतांसर्वलोकानामलोकंसमपद्यत ३५
इतिश्रीभागवते० षष्ठस्कंधेवृत्रवधोनामद्वादशोऽध्यायः १२ श्रीशुकउवाच वृत्रेहतेत्रयो-
लोकाविनाशक्रेणभूरिद सपालाह्यभवन्सद्योविज्वरानिर्वृतेंद्रियाः १ देवर्षिपितृभूतानिदैत्यादेवा
नुगाःस्वयम् प्रतिजग्मुःस्वधिष्ण्यानिब्रह्मेशेंद्रादयस्ततः २ राजोवाच इंद्रस्यानिर्वृतेर्हेतुं-
श्रोतुमिच्छामिभोमुने येनासन्सुखिनोदेवाहरेर्दुःखंकुतोऽभवत् ३ श्रीशुकउवाच वृत्रविक्र
मसंविग्नाःसर्वेदेवाःसहर्षिभिः तद्वधायार्थयन्निंद्रंनैच्छद्भीतोबृहद्वधात् ४ इंद्रउवाच स्त्रीभू
जलद्रुमैरेनोविश्वरूपवधोद्भवम् विभक्तमनुगृह्णद्भिर्वृत्रहत्यांक्वमार्ज्म्यहम् ५ श्रीशुकउवाच
ऋषयस्तदुपाकर्ण्यमहेंद्रमिदमब्रुवन् याजयिष्यामभद्रंतेहयमेधेनमास्मभैः ६ हयमेधेनपुरुषप
रमात्मानमीश्वरम् इष्ट्वानारायणंदेवमोक्ष्यसेपिजगद्वधात् ७ ब्रह्महापितृहागोघ्नोमातृहाचार्यहाऽ
घवान् श्वादःपुल्कसकोवाऽपिशुद्ध्येरन्यस्यकीर्तनात् ८ तमश्वमेधेनमहामखेनश्रद्धाऽन्वितोऽ-
स्माभिरनुष्ठितेन हत्वाऽपिसब्रह्मचराचरंत्वंनलिप्यसेकिंखलनिग्रहेण ९

गायत्रीत्रिष्टुभोइंद्रोवृत्रहादेवता वा
र्त्रहत्यायवृत्रोयेनशवसाबलेनहन्यतेतद्वार्त्रहत्यंशवस्तस्मै वार्त्रहत्यायशवसेपृतनाषाह्यायच पृतनाःसंग्रामाः येनशवसा अभिभू
यंतेतत्पृतनासहंबलंतस्मैपृतनासहायसहातिराभिभवार्थः हेइंद्रत्वामावर्तयामः सदा २ ३ अशांतस्यहरेरिंद्रस्यदुःखहेतुंतत्कुमस्ता
कयामाह वृत्रविक्रमेत्यादिना अर्थयन् मार्थयन् बृहद्वधात् ब्राह्मणवधाद्भीतःसन् ४ एनःपापंविभक्तंविभज्यगृहीतम् माज्मिंशोधया
मि ५ ६ ७ ८ ९

वृषाकपिमिंद्रम् १० तयादेवादिभिः कारितयास्मेत्यवधारणेइंद्रएवतापमसहत्नान्यः अमुमिंद्रंनिर्वृतिर्नाविशत् ननुधैर्यादिगुणयुक्तस्यकुतोनिर्वृतिस्तत्राह ह्रीमंतंलज्जावंतम् वाच्यतांनिंद्यताम् ११ यक्ष्मग्रस्तांक्षयरोगव्याप्ताम् १२ मीनस्येवगंधोयस्यसः मीनगंधिःसचासावसृक्श्वश्वासवायुस्तस्यगंधेन १३ प्रागुदीचींदिशंगतःसन्तूर्णमानसंसरः १४ सइंद्रःसहस्रवर्षाणिपुष्करनालस्यतंतूनावसत् कथंभूतः नलब्धोभागोयेनसः कुतः यत्यस्मात्इहजलेवसतःअग्निदूतश्चस्वयमग्नेश्चस्वदूतस्यहविर्भागान्नेतुर्जलेप्रवेशासंभवादलब्धभोगइत्यर्थः अलब्धभागपाठांतरेनलब्धोयज्ञभागोयेनसः १५ त्रिणाकंनअकंदुःखंयस्मिन्नितिना

श्रीशुकउवाच एवंसंचोदितोविप्रैर्मरुत्वानहनद्रिपुम् ब्रह्महत्याहतेतस्मिन्नाससादवृषाकपिम् १०
तयेंद्रःस्मासहत्तापंनिर्वृतिर्नामुमाविशत् ह्रीमंतंवाच्यतांप्राप्तंसुखयंत्यपिनोगुणाः ११ तांददर्शानुधावंतींचांडालीमिवरूपिणीम् जरयावेपमानांगींयक्ष्मग्रस्तामसृक्पटाम् १२ विकीर्यपलितान्केशान् तिष्ठतिष्ठेतिभाषिणीम् मीनगंध्यसुगंधेनकुर्वतीमार्गदूषणम् १३ नभोगतोदिशःसर्वाःसहस्राक्षोविशांपते प्रागुदीचींदिशंतूर्णंप्रविष्टोनृपमानसम् १४ सआवसत्पुष्करनालतंतूनलब्धभोगोयदिहाग्निदूतः वर्षाणिसाहस्रमलक्षितोऽंतःसचिंतयन्ब्रह्मवधाद्विमोक्षम् १५ तावत्त्रिणाकंनहुषःशशासविद्यातपोयोगबलानुभावः ससंपदैश्वर्यमदांधबुद्धिर्नीतस्तिरश्चांगतिमिंद्रपत्न्या १६

कःपुण्यलोकः तृतीयंनाकंस्वर्गम् ननुमनुष्यस्यकुतःस्वर्गराज्यंतत्राह विद्यादिभिः अनुभावःस्वर्गपालनसामर्थ्यंयस्यसः तर्हितस्मिन्सतिकथमिंद्रस्यपुनःस्वर्गप्राप्तिस्तत्राह सनहुषःसंपदैश्वर्याभ्यांयोमदस्तेनांधाबुद्धिर्यस्यसः इंद्रपत्न्याशच्यातिरश्चांगतिंसर्पयोनिंनीतः उपायेनप्रापितः एवंह्याख्यायते नहुषः किलकदाचिदिंद्राणीमुवाच इंद्रस्तावदहमतस्त्वंमांभजेति तयाचावेदितवृत्तांतोबृहस्पतिस्तामुवाच ब्राह्मणवाह्यशिबिकायामारूढ्यागतंत्वांभजिष्यामीतिब्रूहिततोऽसौब्रह्मशापात्पतिष्यतीति तयाचतथोक्तोनहुषोऽगस्त्यादीन्शिबिकांवाहयामास तदाशीघ्रंसर्पसर्पेत्यगस्त्यंपदापस्पर्शतेनकुपितेनसर्पोभवेतिशप्तोमहासर्पः अजगरःअभूदिति १६

ततः इंद्रः स्वर्गगतः प्राप्तः कथंभूतः ब्रह्मगिराब्राह्मणवाक्येनोपहूतः सन् ऋतंभरः सत्यपालकोहरिः तस्यध्यानेननिवारितमघंयेनप्राक्
अपितुपापोब्रह्मवधस्तमिंद्रंनाभ्यभूत् तस्याभिभवंनाकरोत् कुतः दिग्देवतयाप्रागुदीच्यांदिशिस्थितयाश्रीरुद्रेण अवितंरक्षितंसंत
म् १७ पुरुषस्यहरेराराधनंयस्मिंस्तेन १८ सर्ववेदमयात्मनीतिपाठः ब्रह्मवादिभिर्वितते ऽनुष्ठितेअश्वमेधेमहेंद्रेणेज्यमानेपुरुषे
सति १९ तेनैवपुरुषेणवश्शून्यायनीतः नाशितइत्यर्थः २० अधिकृतायज्ञायेनतम् २१ पाठादिविधातुमाख्यानस्तौति इदमिति

ततोगतोब्रह्मगिरोपहूतऋतंभरध्याननिवारिताघः पापस्तदिग्देवतयाहतौजास्तं नाभ्यभूदवितंवि-
ष्णुपत्न्या १७ तंचब्रह्मर्षयोऽभ्येत्यहयमेधेनभारत यथावद्दीक्षयांचक्रुःपुरुषाराधनेनह १८ अथ
ज्यमानेपुरुषेसर्वदेवमयात्मनि अश्वमेधेमहेंद्रेणवितते ब्रह्मवादिभिः १९ सवैत्वाष्ट्रवधोभूयानपिपाप-
चयोनृप नीतस्तेनैवशून्यायनीहारइवभानुना २० सवाजिमेधेनयथोदितेनवितायमानेनमरीचिमिश्रैः
इष्ट्वाधियज्ञंपुरुषंपुराणमिंद्रोमहानासविधूतपापः २१ इदंमहाख्यानमशेषपाप्मनांप्रक्षालनंतीर्थप-
दानुकीर्तनम् भक्त्युच्छ्रयंभक्तजनानुवर्णनंमहेंद्रमोक्षंविजयंमरुत्वतः २२ पठेयुराख्यानमिदं
सदाबुधाःशृण्वंत्यथोपर्वणिपर्वणींद्रियम् धन्यंयशस्यंनिखिलाघमोचनंरिपुंजयंस्वस्त्ययनंतथायुषम्
२३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेइंद्रविजयोनामत्रयोदशोऽध्यायः १३ परीक्षिदुवाच
रजस्तमःस्वभावस्यब्रह्मन्वृत्रस्यपाप्मनः नारायणेभगवतिकथमासीद्दृढामतिः १ देवानांशुद्धसत्वा-
नामृषीणांचामलात्मनाम् भक्तिर्मुकुंदचरणेनप्रायेणोपजायते २

प्रक्षाल्यतेऽनेनेतिप्रक्षालनम् तीर्थपदस्या-
नुकीर्तनंयस्मिन् भक्तेरुच्छ्रयोयस्मिन् भक्तजनानामनुवर्णनंयस्मिन् महेंद्रस्यमोक्षोयस्मिन् मरुत्वतोविशेषेणजयोयस्मि-
न् २२ इंद्रियंतत्पाटवकरम् इंद्रसंबंधीतिवा आयुषमायुष्यम् २३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेटीकायांत्रयो-
दशोऽध्यायः १३ चतुर्दशेतुसहस्राकृच्छ्रलब्धेसुतेमृते चित्रकेतोरतिस्नेहाद्दतिशोकोनिरूप्यते १ वृत्रस्यज्ञानभक्त्या-
दिश्रुत्वाष्टष्टःपरीक्षिता हेतुमाहचतुर्भिस्तत्प्राग्जन्मचरितोक्तिभिः २ रजश्चतमश्चस्वभावोयस्य १ २ ३ ४

भक्तेर्दुर्लभत्वंप्रपंचयतित्रिभिः पार्थिवैरजोभिः परमाणुभिः समाः संख्याताः अनंताइत्यर्थः जंतवोजीवाः तेषांमध्येयेकेचनकतिपये-
श्रेयोधर्ममीहंतेकुर्वंति ३ मुच्येतगृहादिसंगाद्विमुच्यते सिध्यति तत्वंजानाति ४ ५ ६ नचेंद्रभियाकृष्णंशरणंगतइत्याह यःपौरु

रजोभिःसमसंख्याताःपार्थिवैरिहजंतवः तेषांयेकेचनेहंतेश्रेयोवैमनुजादयः ३ प्रायोमुमुक्षवस्ते-
षांकेचनैवद्विजोत्तमाः मुमुक्षूणांसहस्रेषुकश्चिन्मुच्येतसिध्यति ४ मुक्तानामपिसिद्धानांनारायण
परायणः सुदुर्लभःप्रशांतात्माकोटिष्वपिमहामुने ५ वृत्रस्तुसकथंपापःसर्वलोकोपताप
नः इत्थंदृढमतिःकृष्णआसीत्संग्रामउल्बणे ६ अत्रनःसंशयोभूयान्श्रोतुंकौतूहलंप्रभो यःपौरुषे-
णसमरेसहस्राक्षमतोषयत् ७ सूतउवाच परीक्षितोऽथसंप्रश्नंभगवान्बादरायणिः निश-
म्यश्रद्दधानस्यप्रतिनंद्यवचोऽब्रवीत् ८ श्रीशुकउवाच शृणुष्वावहितोराजन्नितिहासमिमं
यथा श्रुतंद्वैपायनमुखान्नारदाद्देवलादपि ९ आसीद्राजासार्वभौमःशूरसेनेषुवैनृप चित्रकेतु-
रितिख्यातोयस्यासीत्कामधुङ्मही १० तस्यभार्यासहस्राणांसहस्राणिदशाभवन् सांतानिकश्चा
पिनृपोनलेभेतासुसंततिम् ११ रूपौदार्यवयोजन्मविद्यैश्वर्यश्रियादिभिः संपन्नस्यगुणैःसर्वैश्चिं
तावंध्यापतेरभूत् १२ नतस्यसंपदःसर्वामहिष्योवामलोचनाः सार्वभौमस्यभूश्चेयमभवन्प्रीति
हेतवः १३ तस्यैकदातुभवनमंगिराभगवानृषिः लोकाननुचरन्नेतानुपागच्छद्यदृच्छया १४ तं
पूजयित्वाविधिवत्प्रत्युत्थानार्हणादिभिः कृतातिथ्यमुपासीदत्सुखासीनंसमाहितः १५ महर्षिस्तमु-
पासीनंप्रश्रयावनतंक्षितौ प्रतिपूज्यमहाराजसमाभाष्येदमब्रवीत् १६

षेणेति ७ ८ यथाययावत्शृणु ९
१० भार्यासहस्राणांदशसहस्राणिकोटिरित्यर्थः सांतानिकःस्वयंसंतानार्होऽपिपुत्रोत्पादनसमर्थोऽपितासुसंततिंनलेभे सर्वास्तावंध्या
एवदैवयोगेनमिलिताइतिभावः ११ तदेवाहवंध्यापतेरिति १२ १३ १४ उपासीदत् तत्समीपमुपविवेशसमाहितः संयतः १५ १६

अपिकिंअनामयमारोग्यम् स्वस्तिशुभम् प्रकृत्यधीनमेवहिराज्यमितिसदृष्टांतमाह यथामहदाद्याभिःसप्ताभिःप्रकृतिभिःपुमान्जीवो-
नित्यंगुप्तोभवतिनतुतव्द्यतिरेकेणक्षणमपितिष्ठतितथाराजाऽपिसप्तप्रकृतिभिःस्वाम्यमात्योजनपदादुर्गंद्रविणसंचयाःदंडोमित्रंच-
तस्यैताःसप्तप्रकृतयोमताइत्युक्तलक्षणाभिर्नित्यंगुप्तःसन् १७ आत्मानंप्रकृतिषुअध्दासाक्षान्निधायतदनुवर्तिनंकृत्वाश्रेयोराज्य-
सुखंप्राप्नुयादित्यर्थः स्वामीगुरुःस्वयंवामंत्रसहायोमित्रंकर्मसहायोमात्यइतिभेदः प्रकृतीनांचसुखंराजाधीनमेवेत्याह हेनरदेव
तथाप्रकृतयोऽपिराज्ञाआहिताधयः नहितनिक्षेपाः धनैःसमृद्धाभवंति पाठांतरेआसमंततोहृताधयोनिरस्तमनोदुःखाभवंतीत्य

अंगिराउवाच अपितेनामयंस्वस्तिप्रकृतीनांतथात्मनः यथाप्रकृतिभिर्गुप्तःपुमान्राजाऽपिसप्त-
भिः १७ आत्मानंप्रकृतिष्वद्धानिधायश्रेयआप्नुयात् राज्ञातथाप्रकृतयोनरदेवाहिताधयः १८ अपिदा
राःप्रजामृत्याभृत्याःश्रेण्योयमंत्रिणः पौराजानपदाभूपाआत्मजावशवर्तिनः १९ यस्यात्माऽनुवशश्चे-
त्स्यात्सर्वेतद्वशगाइमे लोकाःसपालायच्छंतिसर्वेबलिमतंद्रिताः २० आत्मनःप्रीयतेनात्मापरतःस्व-
तएववा लक्षयेलब्धकामंत्वांचिंतयाशबलंमुखम् २१ एवंविकल्पितोराजन्विदुषामुनिनाऽपिसः प्रश्र
यावनतोऽभ्याहप्रजाकामस्ततोमुनिम् २२ चित्रकेतुरुवाच भगवन्किंनविदितंतपोज्ञानस
माधिभिः योगिनांध्वस्तपापानांबहिरंतःशरीरिषु २३ अथाऽपिपृच्छतोब्रूयांब्रह्मन्नात्मनिचिंतितम्
भवतोविदुषश्चापिचोदितस्त्वदनुज्ञया २४ लोकपालैरपिप्रार्थ्याःसाम्राज्यैश्वर्यसंपदः ननंदयंत्यप्र-
जंमांक्षुत्तृट्कामभिवापरे २५

र्थः १८ प्रजाश्चअमात्याश्चश्रेण्यश्चसमयविशेषेणसंघशोवर्तमानावणिक्प्रभृतयः
पौराःपुरवासिनःजानपदास्तत्तद्देशाधिकारिणः १९ तवमनःस्ववशेवानवेत्यर्थात्पृच्छति यस्यात्मामनःअनुवशःअनुवर्ती-
अधीनःस्यात्तस्यवशगाइमेसर्वेभवंति किंच लोकाश्चतस्यबलिंयच्छंति २० आत्माभवान् आत्मनोनप्रीयतेनतुष्यति तत्किं
परतोवास्वतोवाअलब्धकामंत्वांलक्षये २१ विदुषासर्वज्ञेनापि २२ अलब्धकामत्वंकथयन्पुत्रंयाचतेभगवन्नितिचतुर्भिः २३
२४ अप्रजमपुत्रम् क्षुत्तृड्भ्यामन्नपानकाममर्पंरसन्नकृत्चंदनादयोयथानसुखयंति २५ ७ ७ ७

पूर्वैः पित्रादिभिः सहगतं प्राप्तं तमो नरकं प्रजया यया तरेम तत्तथा विधेहि २६ २७ यज्ञोच्छिष्टं यज्ञशेषम् २८ जन्मना हर्षम् मरणेन च
शोकं प्रददातीति तथा इत्येवमुक्त्वा ययौ २९ ३० शूरसेनानामीशस्य तेजसा वीर्येण यो गर्भः स ववृधे ३१ ३२ जातकं जातकर्म ३३

ततः पाहि महाभाग पूर्वैः सह गतं तमः यथा तरेम दुस्तारं प्रजया तद्विधेहि नः २६ श्रीशुक उवाच
इत्यर्थितः स भगवान्कृपालुर्ब्रह्मणः सुतः श्रपयित्वा चरुं त्वाष्ट्रं त्वष्टारमयजद्द्विजः २७ ज्येष्ठा श्रेष्ठा च या रा
ज्ञो महिषीणां च भारत नाम्ना कृतद्युतिस्तस्यै यज्ञोच्छिष्टमदाद्द्विजः २८ अथाह नृपतिं राजन्भवितैक
स्तवात्मजः हर्षशोकप्रदस्तुभ्यमिति ब्रह्मसुतो ययौ २९ साऽपि तत्प्राशनादेव चित्रकेतोरधारयत् गर्भं कृ
तद्युतिर्देवी कृत्तिकाऽग्नेरिवात्मजम् ३० तस्या अनुदिनं गर्भः शुक्लपक्ष इवोडुपः ववृधे शूरसेनेशतेजसा
शनकैर्नृप ३१ अथ काल उपावृत्ते कुमारः समजायत जनयन्शूरसेनानां शृण्वतां परमां मुदम् ३२ हृ
ष्टो राजा कुमारस्य स्नातः शुचिरलङ्कृतः वाचयित्वाशिषो विप्रैः कारयामास जातकम् ३३ तेभ्यो हिर
ण्यं रजतं वासांस्याभरणानि च ग्रामान्हयान्गजान्प्रादाद्धेनूनामर्बुदानि षट् ३४ ववर्ष कामानन्येषां प
र्जन्य इव देहिनाम् धन्यं यशस्यमायुष्यं कुमारस्य महामनाः ३५ कृच्छ्रलब्धेऽथ राजर्षेस्तनयेऽनुदि
नं पितुः यथा निःस्वस्य कृच्छ्राप्ते धने स्नेहोऽन्ववर्धत ३६ मातुस्त्वतितरां पुत्रे स्नेहो मोहसमुद्भवः कृ
तद्युतेः सपत्नीनां प्रजाकामज्वरोऽभवत् ३७ चित्रकेतोरतिप्रीतिर्यथा दारे प्रजावति न तथाऽन्येषु संज
ज्ञे बालं लालयतोऽन्वहम् ३८ ताः पर्यतप्यन्नात्मानं गर्हयन्त्योऽभ्यसूयया आनपत्येन दुःखेन राज्ञोऽ
नादरणेन च ३९ धिगप्रजां स्त्रियं पापां पत्युश्चागृहसंमताम् सुप्रजोभिः सपत्नीभिर्दासीमिव तिर
स्कृताम् ४०

अर्बुदं दशकोटयः वेदे तु कोटिरेवार्बुदम् नियुतं च प्रयुतं चार्बुदं चेति प्रयुतानन्तरं निर्देशात् ३४ धन्यं धन
करम् आयुष्यमायुःकरम् ३५ ३६ मोहस्य समुद्भवो यस्मिन् प्रजाकामरूपज्वरस्तापः ३७ दार इत्येकवचनमार्षम् ३८
आनपत्येन अपुत्रत्वनिमित्तेन ३९ नगृहे संमतां न बहुमताम् यद्वा गृहिण्येव गृहं न भार्येति संमतामित्यर्थः ४० ७ ७

दास्यादासीयथातथावयंदुर्भगाः ४१ नसंमताऽसंमतार्जीवितंययासाम् ४२ विद्वेषेणनष्टामतिर्यासांताः गरंविषम् दुर्मर्षाः असहमानाः ४३
४४ धात्रींस्तनदायिनीम् ४५ उद्गतेतारकेकनीनिकेययोस्तेलोचनेयस्यतम् ४६ ४७ विभ्रष्टाः शिरोरुहाः अंबरंचयस्याः सा ४८
तास्वसपत्न्योऽपि ४९ अलक्षितः अंतकः मृत्युहेतुर्यस्यतम् अनुगताः प्रकृतयोऽमात्यादयोयस्यसोऽनुप्रकृतिः ५० बाष्पकलाभिः

दासीनांकोनुसंतापः स्वामिनः परिचर्यया अभीष्टंलब्धमानानांदास्यादासीवदुर्भगाः ४१ एवंसंदह्यमा-
नानांसपत्न्याः पुत्रसंपदा राज्ञोऽसंमतवृत्तीनांविद्वेषोबलवानभूत् ४२ विद्वेषनष्टमतयस्त्रियोदारुणचेतसः
गरंददुः कुमारायदुर्मर्षानृपतिंप्रति ४३ कृतद्युतिरजानंतीसपत्नीनामघंमहत् सुप्तएवेतिसंचिंत्यनिरीक्ष्यव्य
चरद्गृहे ४४ शयानंसुचिरंबालमुपधार्यमनीषिणी पुत्रमानयमेभद्रेइतिधात्रीमचोदयत् ४५ साशयानमु
पव्रज्यदृष्ट्वाचोत्तारलोचनम् प्राणेंद्रियात्मभिस्त्यक्तंहताऽस्मीत्यपतद्भुवि ४६ तस्यास्तदाकर्ण्यभृशातुरस्वरं
घ्नंत्याः कराभ्यामुरउच्चकैरपि प्रविश्यराज्ञीत्वरयात्मजांतिकंददर्शबालंसहसामृतंसुतम् ४७ पपातभू-
मावपरिवृद्धयाशुचामुमोहविभ्रष्टशिरोरुहांबरा ४८ ततोनृपांतःपुरवर्तिनोजनानराश्चनार्यश्चनिशाम्यरो-
दनम् आगत्यतुल्यव्यसनाः सुदुःखितास्ताश्चव्यलीकंरुरुदुः कृतागसः ४९ श्रुत्वामृतंपुत्रमलक्षितांतकं
विनष्टदृष्टिः प्रपतन्स्खलन्पथि स्नेहानुबंधैधितयाशुचाभृशंविमूर्छितोऽनुप्रकृतिर्द्विजैर्वृतः ५० पपातबा
लस्यसपादमूलेमृतस्यविस्रस्तशिरोरुहांबरः दीर्घंश्वसन्बाष्पकलोपरोधतोनिरुद्धकंठोनशशाकभाषितुम्
५१ पतिंनिरीक्ष्योरुशुचाऽर्पितंतदामृतंचबालंसुतमेकसंततिम् जनस्यराज्ञीप्रकृतेश्चहृद्रुजंसतीदधाना-
विललापचित्रधा ५२ स्तनद्वयंकुंकुमगंधमंडितंनिषिंचतीसांजनबाष्पबिंदुभिः विकीर्यकेशान्विगलत्स्रजः
सुतंशुशोचचित्रंकुररीवसुस्वरम् ५३ अहोविधातस्त्वमतीवबालिशोयस्त्वात्मसृष्ट्यप्रतिरूपमीहसे परे
नुजीवत्यपरस्ययामृतिर्विपर्ययश्चेत्त्वमसिध्रुवः परः ५४ अश्रुबिंदुभिरुपरोधतः संवृतत्वेननिरुद्धः कंठोयस्य ५१ उरुशुचाऽर्पि
तंबहुशोकेनव्याप्तम् एकमेवसंततिरूपम् ५२ विगलंत्यः स्रजोयेभ्यस्तान्केशान् ५३ आत्मसृष्टेरप्रतिरूपमननुरूपंचेष्टसे तदेवाह नुअ-
ह्रोपरेवृद्धेजीवति अपरस्यबालस्ययामृतिःसातु तदाहिवृद्धस्यसृष्टिसामर्थ्याभावेबालेचमृतेसंततिवसृष्टिर्नष्टास्यादित्यर्थः ननुसांप्रतंस्व
सृष्टेर्विपरीतोऽस्मीतिचेत्तत्राह विपर्ययः विपरीतोऽसिचेत्तर्हित्वंप्राणिनामतिदुःखकारित्वात् ध्रुवः नित्यः परः शत्रुरसिनतुकृपालुरित्यर्थः ५४

ननुजीवकर्मानुसारेणजन्मादिकुर्वतोममकोपराधस्तत्राह नहीति पुत्रेजीवत्येवपिताम्रियतेपितरिजीवत्येवपुत्रोजायतइतिक्रमोनास्ति कर्माधीनत्वादितिचेत्तर्ह्यात्मकर्मभिरेवतज्जन्मादिकमस्तुकिंत्वयाकृत्यम् ननुमयाईश्वरेणविनाजडैः कर्मभिरिदंकथंसिध्येत् भवतुनामतथाऽपिनिजसर्गस्थ्रुद्दयेतेत्वयायःस्नेहपाशः कृतस्तमिमंस्वयमेवविवृश्चसिछिनत्सीत्यादिक्रोशतिनह्येवंविधंदुःखंदृष्ट्वा कश्चिदपिपुत्रादिषुस्नेहंकरिष्यतीतिभावः ५५ अप्रजदुस्तरमप्रजानांदुस्तरम् अकरुणेनसह ५६ अशनयाक्षुधा ५७ तनू

नहिक्रमश्चेदिहमृत्युजन्मनोःशरीरिणामस्तुतदात्मकर्मभिः यःस्नेहपाशोनिजसर्गवृद्धयेस्वयंकृतस्ते तमिमंविवृश्चसि ५५ त्वंतातनार्हसिचमांकृपणामनाथांत्यक्तुंविचक्ष्वपितरंतवशोकतप्तम् अंजस्तरेमभवताऽप्रजदुस्तरंयस्त्वांतनयाह्यकरुणेनयमेनदूरम् ५६ उत्तिष्ठताततइमेशिशवोवयस्यास्त्वामाह्वयंतिनृपनंदनसंविहर्तुम् सुप्तश्चिरंह्यशनयाचभवान्परीतोभुंक्ष्वस्तनंपिबशुचोहरनःस्वकानाम् ५७ नाहंतनूजददृशेहतमंगलातेमुग्धस्मितमुदितवीक्षणमाननाब्जम् किंवागतोऽस्यपुनरन्वयमन्यलोकं-नीतोघृणेननशृणोमिकलागिरस्ते ५८ श्रीशुकउवाच विलपंत्यामृतंपुत्रमितिचित्रविलापनैः चित्रकेतुर्भृशंतप्तोमुक्तकंठोरुरोदह ५९ तयोर्विलपतोःसर्वेदंपत्योस्तदनुव्रताः रुरुदुःस्मनरानार्यःसर्वमासीदचेतनम् ६० एवंकश्मलमापन्नंनष्टसंज्ञमनायकम् ज्ञात्वांऽगिरानाममुनिराजगामसनारदः ६१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेचतुर्दशोऽध्यायः १४ श्रीशुकउवाच ऊचतुर्मृतकोपांतेपतितंमृतकोपमम् शोकाभिभूतंराजानंबोधयंतौसदुक्तिभिः १

जहेपुत्र नाहंप्रथमंत्वत्पार्श्वमागतासती तवमुग्धस्मितंवक्त्रंददृशेनदृष्टवत्यस्मि इदानीमपिगिरोनशृणोमितर्हिकिमपुनरन्वयंपुनरागमनंयथानभविष्यतितथागतोऽसि ५८ ५९ ६० ६१ इतिषष्ठस्कंधेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः १४ ततःपंचदशेचित्रकेतोःशोकापनोदनम् कृतंतत्त्वोपदेशेननारदेनांगिरोयुजा १ मृतकोपांतेशवसमीपे १ ७ ७

त्वंचास्यबंधूनांकतमः सृष्टौप्रजारूपायाम् अयंपुनः अहंचास्यपितेतिचेत्तत्राहुः पुरेति येपूर्वंजन्मनिपित्रादिरूपेणसंयुक्ताआसन् त
एवमरणेनवियुक्ताः संतोवर्तमानजन्मनिकदाचित्तस्यैवान्यस्यवापुत्रादयोभवंति तेजन्मांतरेतस्यैवान्यस्यवाकलत्रादयः शत्रुमित्रा
द्योवाभवंति अतोनायंनियमइतिभावः २ तमेवाभिप्रायंप्रकटयति यथेति स्रोतसः प्रवाहस्यवेगेनयथायाप्रयांतिवियुज्यंतेसंयाति
संयुज्यंते तथाकालवेगेनदेहिनोजीवाअपि ३ तथाप्येतावंतंकालंममपुत्रोनाभूदिदार्थंकिंजातोमृतइतिदुःखंमतिचेत्तत्राहुः यथा-
धानासुबीजेषुधानाः बीजांतराणिभवंति कासुचित्कदाचिन्नभवंतिनोत्पद्यंतेनश्यंतिच नतुभवंत्येवतिष्ठंत्येवेतिवानियमः एवमेव
भूतानिपुत्रादिरूपाणिभूतेषुपित्रादिषु अतोधानानांजन्यजनकत्वेऽपियथापितृपुत्रादिभावोनास्ति एवमत्रापीतिनशोकः कार्यइ

कोऽयंस्यात्तवराजेंद्रभवान्यमनुशोचति त्वंचास्यकतमःसृष्टौपुरेदानीमतःपरम् २ यथाप्रयांतिसं-
यांतिस्रोतोवेगेनवालुकाः संयुज्यंतेवियुज्यंतेतथाकालेनदेहिनः ३ यथाधानासुवैधानाभवंतिनभवं
तिच एवंभूतेषुभूतानिचोदितानीशमायया ४ वयंचत्वंचयेचेमेतुल्यकालाश्चराचराः जन्ममृत्योर्य
थापश्चात्प्राङ्नैवमधुनाऽपिभोः ५ भूतैर्भूतानिभूतेशः सृजत्यवतिहंत्यजः आत्मसृष्टैरस्वतंत्रैरनपेक्षो
ऽपिबालवत् ६ देहेनदेहिनोराजन्देहाद्देहोऽभिजायते बीजादेवयथाबीजंदेह्यर्थइवशाश्वतः ७

तिभावः ईशमायाप्रेरितानामेवभवनमभवनंनवस्तुतः ४ तस्यचसर्वसाधारणत्वान्नपुत्रएवशोचनीयइत्याहतुः वयंचेति तुल्य-
कालावर्तमानकालीनाः जन्मनःप्राक्मृत्योःपश्चाच्चयथानसंति एवमधुनाऽपिनसंति भोराजन् आद्यंतयोरसत्वात्स्वप्नवदि-
त्यर्थः ५ असत्वेकथंप्रतीतिः कथंवाहंऽमस्यजनकइत्याद्यभिमानस्तत्राहतुः भूतैरिति ईश्वरेणमाययासृष्टत्वात् प्रतीतिनिमि
त्तमात्रत्वेनैवभूतानामयमभिमानइतिभावः नन्वीश्वरस्यसृष्ट्यादिभिः साध्यमस्तिचेत् तर्हिअपूर्णकामताप्राप्तानास्तिचेत्कुतः
प्रवृत्तिस्तत्राहतुः अनपेक्षोऽपिबालवल्लीलयाकरोतिइति ६ अयंचजन्मादिव्यवहारोदेहानामेवनत्वात्मनइत्याहतुः देहेनः पितु
र्देहेनदेहिनः पुत्रस्यदेहोमातुर्देहिनोदेहादभिजायते यथाबीजादेवबीजंजायतेदेहीतुशाश्वतएव अर्थोभूम्यादिर्यथातद्वत् ७

ननुनश्वरदेहप्रतियोगित्वात् देह्यपिनशाश्वतःस्यात्तत्राहतुः देहदेहिनोरयंपरस्परप्रतियोगिविभागःपुराअनादिरविवेककृतःअ-
ज्ञानकल्पितः जातिःसामान्यंव्यक्तिर्विशेषः तयोर्विभागोयथावस्तुनिसन्मात्रेकल्पितः परस्परापेक्षसिद्धत्वेनानिरूपणात् तद्व

देहदेहीविभागोऽयमविवेककृतःपुरा जातिव्यक्तिविभागोऽयंयथावस्तुनिकल्पितः ८ श्रीशु-
कउवाच एवमाश्वासितोराजाचित्रकेतुर्द्विजोक्तिभिः प्रमृज्यपाणिनावक्त्रमाधिम्लानमभाष-
त ९ राजोवाच कौयुवांज्ञानसंपन्नौमहिष्ठौचमहीयसाम् अवधूतेनवेषेणगूढाविहसमा
गतौ १० चरंतिह्यवनौकामंब्राह्मणाभगवत्प्रियाः मादृशांग्राम्यबुद्धीनांबोधायोन्मत्तलिंगिनः ११
कुमारोनारदऋभुरंगिरादेवलोऽसितः अपांतरतमोव्यासोमार्कंडेयोऽथगौतमः १२ वसिष्ठोभग-
वान्रामःकपिलोबादरायणिः दुर्वासायाज्ञवल्क्यश्चजातूकर्ण्यस्तथाऽऽरुणिः १३ रोमशश्च्यवनो
दत्तआसुरिःसपतंजलिः ऋषिर्वेदशिराबोध्योमुनिःपंचशिरास्तथा १४ हिरण्यनाभःकौशल्यः
श्रुतदेवऋतध्वजः एतेपरेचसिद्धेशाश्चरंतिज्ञानहेतवः १५ तस्माद्युवांग्राम्यपशोर्ममभूढधियःप्रभू
अंधेतमसिमग्नस्यज्ञानदीपउदीर्यताम् १६ अंगिराउवाच अहंतेपुत्रकामस्यपुत्रदोऽ
स्म्यंगिरानृप एषब्रह्मसुतःसाक्षान्नारदोभगवानृषिः १७ इत्थंत्वांपुत्रशोकेनमग्नंतमसिदुस्तरे अ
तदर्हमनुस्मृत्यमहापुरुषगोचरम् १८ अनुग्रहायभवतःप्राप्तावावामिहप्रभो ब्रह्मण्योभगवद्भक्तो
नावसीदितुमर्हति १९ तदैवतेपरंज्ञानंददामिगृहमागतः ज्ञात्वाऽन्याभिनिवेशंतेपुत्रमेवाददावहम्
२० अधुनापुत्रिणांतापोभवतैवानुभूयते एवंदारागृहारायोविविधैश्वर्यसंपदः २१ शब्दादयश्च-
विषयाश्चलाराजविभूतयः महीराज्यंबलंकोशाभृत्यामात्याःसुहृज्जनाः २२

दिति ८ आधिम्लानंव-
क्त्रम् ९ १० उन्मत्तस्येवलिंगंयेषांते ११ १२ १३ १४ १५ ममप्रभूरक्षकौबोधेसमर्थावितिवा अतोवांयुवाभ्यांज्ञानदीपःप्रवर्त्यताम्
१६ १७ महापुरुषगोचरम् हरिभक्तंत्वाम् १८ १९ तदैवयदापूर्वमागतोऽस्मि २० रायःअर्थाः २१ यदाचलाःअनित्याःकिंच महीति २२

हेशूरसेन इमेसर्वेऽपिशोकादिप्रदाः किंच आगमापायित्वेनगंधर्वनगरतुल्याः गंधर्वनगरंह्यकस्मादेवक्वचिदायाति अपयातिचे-
तिप्रसिद्धं तदेवमनित्यत्वंशोकादिहेतुत्वंचागमापायित्वंचोक्तंमिथ्यात्वमप्याह स्वप्नश्चमायाचमनोरथश्चयथातद्वत् २३ एतेमनो
भवाः मनोमात्रविजृंभिताः अत्रहेतुः अर्थेनतात्विकस्वरूपेणविनैवदृश्यमानाः तत्कुतः यस्मात्क्षणांतरेनदृश्यंते तात्विकत्वेहि
क्षणांतरेबाधोनस्यात् अतोमनोमात्रविजृंभितत्वेनस्वप्नादिवन्मिथ्याभूताइत्यर्थः नन्वेतेपुण्यापुण्यकृताइतिमीमांसकाः प्राहुः
तत्कुतोमनोभवत्वंतत्राह कर्मभिः कर्मवासनाभिः अर्थान्ध्यायतः पुंसोमनसएवनिमित्तात्कर्माण्यभवन् पाठांतरेकर्मईप्सितत
ममभिध्यायतइत्यर्थः कर्मणोऽपिमनोभवत्वात्तत्साध्याअर्थाअपिमनोभवाएवेतिभावः २४ तदेवंममतास्पदानांदुःखादिहेतु-

सर्वेऽपिशूरसेनेमेशोकमोहभयार्तिदाः गंधर्वनगरप्रख्याः स्वप्नमायामनोरथाः २३ दृश्यमानाविनाऽर्थेन
नदृश्यंतेमनोभवाः कर्मभिर्ध्यायतोनानाकर्माणिमनसोऽभवन् २४ अयंहिदेहिनोदेहोद्रव्यज्ञानक्रिया-
त्मकः देहिनोविविधक्लेशसंतापकृदुदाहृतः २५ तस्मात्स्वस्थेनमनसाविमृश्यगतिमात्मनः द्वैतेध्रुवार्थ-
विश्रंभंत्यजोपशममाविश २६ नारदउवाच एतांमंत्रोपनिषदंप्रतीच्छप्रयतोमम यांधारयन्
सप्तरात्राद्द्रष्टासंकर्षणंप्रभुम् २७ यत्पादमूलमुपसृत्यनरेंद्रपूर्वेशर्वादयोभ्रममिमंद्वितयंविसृज्य सद्य
स्तदीयमतुलानधिकंमहित्वंप्रापुर्भवानपिपरंनचिरादुपैति २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कं
धेपंचदशोऽध्यायः १५

त्वमुक्तम् तत्रदेहसंबंधोमूलमित्याह अयंहीति हीत्यवधारणे अयंद्रव्यज्ञानक्रियात्म-
कः अधिभूताधिदैवाध्यात्मरूपोदेहएवदेहिनः देहोऽहमितिविमन्यमानस्य देहिनोजीवस्यविविधान्क्लेशान्संतापांश्चकरोतीतिन
या २५ स्वच्छेनाव्यग्रेण गतिंतत्वम् ध्रुवोऽयमर्थइतिविश्रंभंविश्वासंप्रणयंवात्यज ततश्चउपशममाविशआश्रय २६ अंगिरसोप
दिष्टंतत्वंपरमेश्वरप्रसादंविनानप्राप्यतइति तत्प्रसादायमंत्रविद्यांनारदउपदिशति एतामिति उपनिषदंपरंश्रेयोऽस्यामित्युपनिषत्
मंत्रएवोपनिषत् तांप्रतीच्छगृहाण द्रष्टाद्रक्ष्यतिभवान् २७ अतुलंचतदनधिकंचसमानाधिकशून्यंपरंमहिमानंप्रापुः उपैतिउपैष्यति
२८ इतिषष्ठेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५ षोडशेतत्सुतोत्तस्थौवविशोकोकृत्यतंनृपम् आदिदेशमहाविद्यांनारदःशोपतोपर्णाम् १

आदौतावत्तत्पुत्रस्नेहेनैव पितृपुत्रादिसंबंधोमिथ्येतिदर्शयितुंयोगबलेनतमेवज्ञातीनांदर्शयित्वाजीवात्मन्नित्याद्युवाच १ २ शेषमवशिष्टमायुरस्ति अपमृत्युनामृतत्वादित्यर्थः तदेवकलेवरंप्रविश्योत्थितोजीवउवाच यद्वा अंतरालेप्रेतशरीरस्थित्वेतिज्ञेयम् ३ ४ मयिमृतेपुत्रदृष्ट्याशोकश्चेत् शत्रुदृष्ट्याहर्षः किंनक्रियतइत्याशयेनसंबंधस्यानियतत्वमाह बंधवोविवाहादिभिःसंबंधिनः ज्ञातयः सपिंडाः अरयोघातकाः मित्राणिरक्षकाः मध्यस्थाउभयव्यतिरिक्ताः साधारणाः विद्विषोद्रव्यादिनिमित्तेन द्वेषिणः उदासीनास्तद्व्यतिरिक्ताइतिभेदः ५ कर्मभिर्भ्राम्यमाणत्वेदृष्टांतः यथापण्यानिक्रयविक्रयाद्यर्हाणिकर्तृषुव्यवहर्तृषुपरिभ्रमंति एवं-

श्रीशुकउवाच अथदेवऋषीराजन्संपरेतंनृपात्मजम् दर्शयित्वेतिहोवाचज्ञातीनामनुशोचताम् १ नारदउवाच जीवात्मन्पश्यभद्रंतेमातरंपितरंचते सुहृदोबांधवास्तप्तास्त्वच्छुचाभृशमातुराः २ कलेवरंस्वमाविश्यशेषमायुःसुहृद्वृतः भुंक्ष्वभोगान्पितृप्रत्तान्अधितिष्ठनृपासनम् ३ जीवउवाच कस्मिन्जन्मन्यमीमह्यंपितरोमातरोऽभवन् कर्मभिर्भ्राम्यमाणस्यदेवतिर्यङ्नृयोनिषु ४ बंधुज्ञात्यरिमध्यस्थमित्रोदासीनविद्विषः सर्वएवहिसर्वेषांभवंतिक्रमशोमिथः ५ यथावस्तूनिपण्यानिहेमादीनिततस्ततः पर्यटंतिनरेष्वेवंजीवोयोनिषुकर्तृषु ६ नित्यस्यार्थस्यसंबंधोह्यनित्योदृश्यतेनृषु यावद्यस्यहिसंबंधोममत्वंतावदेवहि ७ एवंयोनिगतोजीवःसनित्योनिरहंकृतः यावद्यत्रोपलभ्येततावत्स्वत्वंहितस्यतत् ८

जीवोऽपियोनिषुजनकेषु ६ एकस्मिन्नपिजन्मनिसंबंधस्यानियतत्वंसदृष्टांतमाह द्वाभ्याम् नित्यस्यजीवतोऽपिअर्थस्यपश्वादेःअनित्यःअनियतः विक्रयादिनासंबंधनिवृत्तेः ७ एवंयोनिगतःपित्रादिसंबंधंप्राप्तोऽपिसजीवोनित्यःदेहजन्मादिनातस्यजन्माद्यभावात् अतएववस्तुतोनिरहंकृतः अहमस्यपुत्रइत्यभिमानशून्यः यत्रपित्रादौसंबंधिनियावदुपलभ्येत कर्मवशेनवर्तेत तावदेवतस्यपित्रादेःतत्तस्मिन्स्वत्वंनतुविक्रयादुत्तरकालमपि अथवैवंसंबंधः यदुक्तंकलेवरंसमाविश्येति तत्रतस्मिन्कलेवरेममेदानींस्वत्वंनिवृत्तमितिसदृष्टांतमाह नित्यस्यचिरकालावस्थायिनःसुवर्णादेःयोनिगतोदेहंप्रविष्टःयत्रदेहेतस्यजीवस्यतत्तस्मिन्देहेस्वत्वंनतुमरणोत्तरकालमपीत्यर्थः शेषंसमानम् ८ ७ ७ ७

जीवस्यनित्यत्वंसाधयति एषनित्यः तत्रहेतुः अव्ययः अपक्षयशून्यः तत्कुतः सूक्ष्मः जन्मादिशून्यः तच्चकुतः सर्वाश्रयः जन्मादिमतोदेहा-
देराश्रयः नतुदेहादिरूपः यतः स्वदृक् स्वप्रकाशः सर्वाश्रयत्वमुपपादयति आत्मनः मायायागुणैरात्मानमेवविश्वंविश्वात्मकंसृजति
तदात्मानंस्वयमकुरुतेतिश्रुतेः उपादानकारणत्वात्सर्वाश्रयइत्यर्थः जीवस्यवस्तुतोब्रह्मत्वात् ब्रह्मणएवचिच्छक्तिविशिष्टस्येश्वर-
त्वेनस्रष्टृत्वाज्जीवः सृजतीतिवाचोयुक्तिः यद्वा स्वकर्मद्वारासृष्टिनिमित्तत्वेनस्रष्टृत्वं भोग्यस्यचसर्वभोक्त्राश्रयत्वात्सर्वाश्रयत्वंचोक्त-
मितिद्रष्टव्यम् ९ तदुक्तंसुहृद्दुहृत्इतिसुहृद्दोबांधवास्तत्प्रानिति चतदप्याह नह्यस्येति तत्रहेतुः एकः सुहृदादिसंगरहितः तत्कुतः गुण

एषनित्योऽव्ययःसूक्ष्मएषसर्वाश्रयःस्वदृक् आत्ममायागुणैर्विश्वमात्मानंसृजतेप्रभुः ९ नह्यस्यातिप्रियः
कश्चिन्नाप्रियःस्वःपरोऽपिवा एकःसर्वधियांद्रष्टाकर्तॄणांगुणदोषयोः १० नादत्तआत्माहिगुणंनदोषंन-
क्रियाफलम् उदासीनवदासीनःपरावरदृगीश्वरः ११ श्रीशुकउवाच इत्युदीर्यगतोजीवोज्ञातय
स्तस्यतेतदा विस्मितामुमुचुःशोकंछित्वात्मस्नेहशृंखलाम् १२ निर्हृत्यज्ञातयोदेहंतथाकृत्वाचिताः क्रि
याः तत्यजुर्दुस्त्यजंस्नेहंशोकमोहभयार्तिदम् १३ बालघ्न्योव्रीडितास्तत्रबालहत्याहतप्रभाः बालहत्याव्र
तंचेरुर्ब्राह्मणैर्यन्निरूपितम् यमुनायांमहाराजस्मरंत्योद्विजभाषितम् १४ सइत्थंप्रतिबुद्धात्माचित्रकेतुर्द्वि-
जोक्तिभिः गृहांधकूपान्निष्क्रांतः सरःपंकादिवद्विपः १५ कालिंद्यांविधिवत्स्नात्वाकृतपुण्यजलक्रियः मौने
नसंयतप्राणोब्रह्मपुत्रावववदत १६ अथतस्मैप्रपन्नायभक्तायप्रयतात्मने भगवान्नारदःप्रीतोविद्यामेता-
मुवाचह १७

दोषयोर्हिताहितयोः कर्तॄणांमित्रादीनांयाः सर्वाधियः चित्तवृत्तयः तासांद्रष्टासाक्षी १० यच्चोक्तंभुंक्ते भोगानि
त्यादितत्राप्याह नादत्तइति गुणंसुखंदोषंदुःखंक्रियाफलंचराज्यादिकम् उदासीनत्वेहेतुः परावरदृक्कारणस्यकार्यस्यचसाक्षीनतु
भोक्तायतःईश्वरः देहादिपारतंत्र्यशून्यः अतएवंभूतस्यममत्वयुष्माकंचसंबंधाभावाच्छोकंमाकुरुतेतिवाक्यार्थः ११ १२ १३ द्विजभा-
षितमंगिरसामोक्तंपुत्रादीनांदुःखहेतुत्वंस्मरंत्यः पुत्रकामनाशून्यानिर्मत्सराःसत्यइतिभावः १४ निबिडपंकतुल्यंगृहंविहायनिष्क्रमणं
मतिधीरस्यतस्यैवयोग्यंनान्यस्येति दृष्टांतमाह सरसःपंकाद्विपोगजइव १५ कृताः पुण्यजलक्रियाः पितृतर्पणादयोयेन संयतप्राणोनियते
द्रियः १६ १७

नमोधीमहि ध्यायेम मनसानमस्यामइत्यर्थः १८ निवृत्तोद्वैतदृष्टिर्यस्मात् १९ न्यस्तानिरस्ताःशक्त्यूर्मयः मायानिमित्तारागद्वेषादयोयेन २० मनसासहवचसिअप्राप्योपरतेसतियएकएवप्रकाशते वचसीति सर्वेंद्रियोपलक्षणम् सोऽस्मानव्यात्सदसत्परःकार्यकारणयोःकारणम् २१ तदेवाह यस्मिन्निति इदंकार्यकारणंतिष्ठति अप्येतिचयतश्चजायते मृन्मयेषुघटादिषुमृज्जातिर्मृन्मात्रमिवसर्वानुस्यूतंयत् तस्मै २२ ननुसर्वानुस्यूतंचेत् मृज्जातिवत्प्रतीयेत कथंमनोवचसोरप्राप्तिस्तत्राह यद्ब्रह्मव्योमवद्विततमपि असवःप्राणाःक्रियाशक्त्यानस्पृशंति मनआदीनिचज्ञानशक्त्यानविदुः तद्ब्रह्मनतोऽस्मि २३ तेषांतदज्ञानेहेतुमाह देहेंद्रियादयोऽमीयदंशाश्चिद्वायच्चैतन्यांशेनावि

नमस्तुभ्यंभगवतेवासुदेवायधीमहि प्रद्युम्नायानिरुद्धायनमःसंकर्षणायच १८ नमोविज्ञानमात्रायपरमानंदमूर्तये आत्मारामायशांतायनिवृत्तद्वैतदृष्टये १९ आत्मानंदानुभूत्यैवन्यस्तशक्त्यूर्मयेनमः हृषीकेशायमहतेनमस्तेविश्वमूर्तये २० वचस्युपरतेप्राप्ययएकोमनसासह अनामरूपश्चिन्मात्रःसोऽव्यान्नःसदसत्परः २१ यस्मिन्निदंयतश्चेदंतिष्ठत्यप्येतिजायते मृन्मयेष्विवमृज्जातिस्तस्मैतेब्रह्मणेनमः २२ यंनस्पृशंतिनविदुर्मनोबुद्धींद्रियासवः अंतर्बहिश्चविततंव्योमवत्तंनतोऽस्म्यहम् २३ देहेंद्रियप्राणमनोधियोऽमीयदंशविद्धाःप्रचरंतिकर्मसु नैवान्यदालोहमिवाप्रतप्तंस्थानेषुतद्द्रष्ट्रपदेशमेति २४ ओंनमोभगवतेमहापुरुषायमहानुभवायमहाविभूतिपतयेसकलसात्वतपरिवृढनिकरकरकमलकुड्मलोपलालितचरणारविंदयुगुलपरमपरमेष्ठिन्नमस्ते २५

द्धाःसंतःकर्मसुस्वस्वविषयेषुप्रचरंति जाग्रत्स्वप्नयोःअन्यदासुषुप्तिमूर्छादौनैवप्रचरंति यथाअप्रतप्तंलोहंनदहति अतोयथालोहमग्निशक्त्यैवदाहकंसदग्निंविनानदहति एवंब्रह्मगतज्ञानक्रियाशक्तिभ्यांप्रवर्तमानादेहादयस्तन्नस्पृशंतिनविदुश्चेतिभावः जीवस्तर्हिद्रष्टृत्वाज्जानातुनेत्याह स्थानेषुजाग्रदादिषुद्रष्टृपदेशंद्रष्टृसंज्ञांतदेवैतिप्राप्नोति नान्योजीवोनामास्ति नान्योऽतोऽस्तिद्रष्टेत्यादिश्रुतेः यद्वा द्रष्टृपदेशंद्रष्टृसज्ञंजीवमपितदेवएतिजानाति नतुजीवस्तत्जानातीत्यर्थः तदुक्तंहंसगुह्यस्तोत्रेदेहोऽसवोऽक्षाइत्यादि २४ सकलायेसात्वतपरिवृढाः तेषांनिकरःसमूहस्तस्यकरकमलानांकुड्मलैर्मुकुलैरुपलालितंचरणारविंदयुगुलंयस्यतस्यसंबोधनम् परमउत्कृष्टपरमेष्ठिन्सर्वेश्वर २५ ७ ७

पूर्वंसनारदोंऽगिराआजगामेत्यंगिराःप्रधानोक्तः चित्रकेतोः पुत्रप्रदत्वेनतस्यपृथगुक्तत्वात् इहतुनारदोंऽगिरसासाकंययाविति
नारदस्यप्राधान्यनिर्देशः तदुपदेशेनतस्यवैराग्योत्पत्तेःप्रभोहेसमर्थ २६ ययायथावद्धारयामास २७ विद्याधराधिपत्यंचावांतरफ
लंलेभे अप्रतिहतमस्खलितम् २८ कतिपयैरहोभिः विद्ययाइद्धेनदीप्तेनमनसागतिर्यस्य २९ मृणालवत् गौरंशितिवाससंनी-
लांबरम् स्फुरंतिकिरीटादीनियस्य कटिचंकटिसूत्रम्प्रसन्नानिवक्त्राणियस्य अरुणानिलोचनानियस्यतंचतंच ३० दृष्ट्वाचतमादि
पुरुषमाश्रयाच्छरणंगतःअनमन्ननाम कथंभूतः तस्यदर्शनेनध्वस्तंसमस्तंकिल्बिषंयस्य स्वच्छममलंचांतःकरणंयस्य प्रणयेना-

श्रीशुकउवाच भक्तायैतांप्रपन्नायविद्यामादिश्यनारदः ययावंगिरसासाकंधामस्वायंभुवंप्रभो २६
चित्रकेतुस्तांविद्यांतांयथानारदभाषिताम् धारयामाससप्ताहमब्भक्षःसुसमाहितः २७ ततस्वसप्तरात्रा-
तेविद्ययाधार्यमाणया विद्याधराधिपत्यंसलेभेऽप्रतिहतंनृप २८ ततःकतिपयाहोभिर्विद्ययेद्धमनोगतिः
जगामदेवदेवस्यशेषस्यचरणांतिकम् २९ मृणालगौरंशितिवाससंस्फुरत्किरीटकेयूरकटित्रकंकणम् प्रस
न्नवक्त्रारुणलोचनंवृतंददर्शसिद्धेश्वरमंडलैःप्रभुम् ३० तद्दर्शनध्वस्तसमस्तकिल्बिषःस्वच्छामलांतःकर-
णोऽभ्ययान्मुनिः प्रवृद्धभक्त्याप्रणयाश्रुलोचनःप्रहृष्टरोमाऽनमदादिपूरुषम् ३१ सउत्तमश्लोकपदाब्ज-
विष्टरंप्रेमाश्रुलेशैरुपमेहयन्मुहुः प्रेमोपरुद्धाखिलवर्णनिर्गमोनैवाशकत्तंप्रसमीडितुंचिरम् ३२ ततःसमा
धायमनोमनीषयाबभाषएतत्प्रतिलब्धवागसौ नियम्यसर्वेंद्रियबाह्यवर्तनंजगद्गुरुंसात्वतशास्त्रविग्रहम्
३३ चित्रकेतुरुवाच अजितजितःसममतिभिर्भवान्जितात्मभिर्भवता विजितास्तेऽपिचभज-
तामकामात्मनायआत्मदोऽतिकरुणः ३४ श्रुयुक्तेलोचनेयस्यप्रहृष्टानिरोमाणियस्यसः ३१ तंप्रसमीडितुंस्तोतुंचिरं
नैवाशकत् नशशाक तत्रहेतुः उत्तमश्लोकस्यपादाब्जयोर्विष्टरमासनम् उपमेहयन् अभिषिंचन् प्रेम्णाउपरुद्धः अखिलानांवर्णा-
नांनिर्गमउच्चारणंयस्यसः ३२ मनीषयाबुद्ध्यामनःसमाधायैतद्वक्ष्यमाणंबभाषे प्रतिलब्धावाग्येन सात्वतशास्त्रोक्तोविग्रहोयस्यतम्
३३ अन्योन्यप्रेमजानंदनिभृतान्स्वामिसेवकान् अभिनंदन्मुदास्तौतिदशभिःपंचभिर्विभुम् हेअजित अन्यैरजितोऽपिभवान् साधु
भिर्भक्तैर्जितःस्वाधीनएवकृतः यतोभवानतिकरुणः तेऽपिचनिष्कामाअपिभवताविजिताः योभवान् अकामात्मनामात्मानमेवददाति
३४

ननुभक्तैरेवजितइतिकथंस्पर्धमानैरपिसृष्ट्यादिकर्तृभिरन्यैरीश्वरैर्जयसंभवात्तत्राह तवेति जगतउदयादीनितवैवविभवः विभवनं-
महिमालीलेतियावत् आदिशब्देनप्रवेशनियमनादीनि विश्वसृजस्तुब्रह्मादयोनेश्वराः किंतुतेतवांशोयः पुरुषः तस्यांशाः तत्र
एवंस्थितेऽपिपृथक्पृथगीश्वरावयमित्यभिमानेनवृथैवस्पर्धंते ३५ त्वमेवसृष्ट्यादिकर्तेत्येतदुपपादयति परमाणुः सूक्ष्ममूल-
कारणंपरममहदंतिमंकार्यंतयोस्त्वमेवाद्यंतांतरवर्तिआदावंतेचअंतरेमध्येचवर्तितुंशीलंयस्यसः अतएवत्रयविधुरः आद्यंतम
ध्यशून्योऽध्रुवः तेचत्वयासृज्यंतेनतुध्रुवाः कुतइत्यतआह सत्वानांसत्वेनप्रतीतानांकार्याणामादावंतेऽपिअंतरालेऽपिचतदे
वध्रुवंस्नुवर्णादिवत् ३६ ध्रुवंध्रुवत्वेनकालतः परिच्छेदोनास्तीत्युक्तंदेशतोऽप्यपरिच्छेदमाह क्षित्यादिभिरिति पूर्वस्मात् पू

तवविभवःखलुभगवन्जगदुदयस्थितिलयादीनि विश्वसृजस्तेंऽशांशास्तत्रमृषास्पर्धंतिपृथगभि
मत्या ३५ परमाणुपरममहतोस्त्वमाद्यंतांतरवर्तित्रयविधुरः आदावंतेऽपिचसत्वानांयद्ध्रुवंत-
देवांतरालेऽपि ३६ क्षित्यादिभिरेषकिलावृतःसप्तभिर्दशगुणोत्तरैरंडकोशः यत्रपतत्यणुकल्पः
सहांडकोटिकोटिभिस्तदनंतः ३७ विषयतृषोनरपशवोयउपासतेविभूतिर्नपरंत्वाम् तेषामाशिषई-
शतदनुविनश्यंतियथाराजकुलम् ३८ कामधियस्त्वयिरचितानपरमरोहंतियथाकरंभबीजानि
ज्ञानात्मन्यगुणमयेगुणगणतोऽस्यद्वंद्वजालानि ३९

र्वस्मात् दशगुणमुत्तरोत्तरैरधिकैरावृतः यत्रत्वयिअणुकल्पः प
ततिपरिभ्रमति तत्तस्मादनंतस्त्वम् ३७ यस्मादेवंपरमेश्वरस्त्वमेव अन्येदेवास्तवविभूतयःअतस्त्वांविहायविषयकामनयाऽन्योपास
काअतिमंदाइत्याह विषयेषुतृट्तृष्णायेषांतेनराकाराः पशवः कुतः येविभूतीरिंद्राद्याउपासतेनतुपरंत्वाम् ततः किंतत्राह तेषामिति तदनु
उपास्यनाशानंतरंयथाराजकुलमनुराजकुलनाशानंतरंयथातत्सेवकानामाशिषोनश्यंतितद्वत् अयंचपरमोऽवधिः मध्येऽपिनश्यंत्येव
३८ विषयकामेनापिकृतात्वत्सेवामोक्षफलैवेत्याह कामधियः विषयकामनाअपिहिपरमत्वयिरचिताः कृताश्चेत्नरोहंतिदेहांतरोत्पत्त
येनभवंति करंभबीजानिभर्जितबीजानियथा यतोऽस्यजीवस्यगुणगणादेवद्वंद्वसमूहाभवंति अतः कामेनापिनिर्गुणस्यतवभजना-
च्छनैर्नैर्गुण्यंभवतीत्यर्थः ३९

फलकामनयाऽपित्वदाराधनंयदामोक्षहेतुः तदाकिंवक्तव्यंभगवद्धर्ममाहात्म्यमितिवक्तुंतत्संप्रदायप्रवर्तकत्वेनभगवंतंस्तौति जितमि-
ति यदाभवान् भागवतंधर्ममाह तदाहेभगवन्त्वयाजितंसर्वोत्कर्षेणस्थितम् तत्रहेतुः येनिष्किंचनाः सनत्कुमारादयोमुनयस्तेयंभ
गवंतमपवर्गायसेवंतेतेनभवताजितम् यंधर्ममितिवा ४० अनवद्यतामेवाह विषममतिः यत्रयस्मिन् भागवतेधर्मेनास्तियदन्य
त्रयत्रान्यस्मिन्काम्येधर्मे ननुसोऽपिवेदोक्तत्वादनवद्यएवतत्राह विषमधियाशत्रुमरणादिकामनयारचितोयः सत्वविशुद्धःराग
द्वेषादिमत्वात् क्षयिष्णुश्चनश्वरफलत्वात् अधर्मबहुश्चहिंसादिबाहुल्यात् तदुक्तंशबरस्वामिभिः उभयमिहचोदनायालक्ष्यते
अर्थोऽनर्थश्चेत्यादि ४१ एतत्प्रपंचयति कः क्षेमःकुशलंनकिंचित्निजपरयोःस्वस्यपरस्यचस्वपरद्रुहास्वस्मैपरस्मैचद्रुह्यतीति-

जितमजिततदाभवतायदाहभागवतंधर्ममनवद्यम् निष्किंचनायेमुनयआत्मारामायमुपासतेऽपवर्गाय
४० विषममतिर्नयत्रनृणांत्वमहमितिममतवेतिचयदन्यत्र विषमधियारचितोयःसत्वविशुद्धःक्षयिष्णु
रधर्मबहुलः ४१ कःक्षेमोनिजपरयोःकियानर्थःस्वपरद्रुहाधर्मेण स्वद्रोहात्तवकोपःपरसंपीडयाचतथा-
धर्मः ४२ नव्यभिचरतितवेक्षायया ह्यभिहितोभागवतोधर्मः स्थिरचरसत्वकदंबेष्वपृथग्धियोयमुपास
तेत्वार्याः ४३ नहिभगवन्नघटितमिदंत्वद्दर्शनान्नृणामखिलपापक्षयः यन्नामसकृच्छ्रवणात्पुल्कसकोऽ
पिविमुच्यतेसंसारात् ४४ अथभगवन्वयमधुनात्वदवलोकपरिमृष्टाशयमलाः सुरऋषिणायदुदितंता
वकेनकथमन्यथाभवति ४५

स्वपरध्रुक्तेनयतः स्वद्रोहात्अत्यंतकायक्लेशात् तवकोपःपीडासंभवति तदुक्तंगी-
तासु कर्षयंतःशरीरस्थंभूतग्राममचेतसः मांचैवांतःशरीरस्थंतान्विध्यासुरनिश्चयानिति तयापरसंपीडयाधर्मः चशब्दात्तव-
कोपश्च अतस्त्वयारागांधमपिकथंचिदिदंमार्गंप्रवर्तयितुंकाम्यधर्मोऽभिहितोनतत्वदृष्ट्या ४२ भागवतधर्मेणनतुद्रोहइत्याह
नेति नव्यभिचरतिनपरमार्थंजहाति तवईक्षादृष्टिः अव्यभिचारेहेतुः स्थिरेति स्थावरजंगमप्राणिसमूहेषुसमबुद्धयोभागवतायं
धर्मंसेवंते ४३ एवंभूतस्यभागवतधर्मप्रवर्तकस्यतवदर्शनात्सर्वपापक्षयोभवतीतिकिंचित्रमित्याह नहीति ४४ अतोऽहंकृता-
र्थोऽस्मीत्याह अथेति अतोहेतोः तवावलोकनेनपरिमृष्टानिरस्ताआशयेचित्तेमलायेषांते त्वद्दर्शनंचममनारदोपदेशेनजातमित्या
ह सुरर्षिणेति ४५

यथाचाहंपूर्वमतिमूढआसंयथाचनारदेनानुगृहीतोऽस्मितत्सर्वंतर्यामिणस्त्वमयाकिंप्रकाशनीयमित्याह विदितमिति विशेषेण ज्ञाप्यंप्रकाशनीयंकियदिवनकिमपीत्यर्थः सवितुर्यथारवद्योतैः प्रकाशनीयंनास्तितद्वत् ४६ उक्तलक्षणंभगवंतंप्रणमति नम इतिद्वाभ्याम् सकलस्यजगतः स्थित्यादीनामीशायसमर्थायदुरवसिताअविज्ञाताआत्मगतिर्निजंतत्त्वंयस्यतस्मै केषांकुयोगि नाम् केनभिदाभेददृष्ट्या ४७ श्वसंतिचेष्टंतेचेकितानंपश्यंतमनुचित्तयः ज्ञानेंद्रियाणिउच्चकंतिस्वारूढंपश्यंति ४८ ४९ मेऽनुशासनंमद्विषयउपदेशः तेनतयाचविद्ययाअस्माच्चदर्शनात्संसिद्धोऽसि ५० तद्बोधदार्ढ्यायस्वयमप्युपदिशति अह-

विदितमनंतसमस्तंतवजगदात्मनोजनैरिहाचरितम् विज्ञाप्यंपरमगुरोःकियदिवसवितुरिवरवद्योतैः ४६ नमस्तुभ्यंभगवतेसकलजगत्स्थितिलयोदयेशाय दुरवसितात्मगतयेकुयोगिनांभिदापरमहंसाय ४७ यंवैश्वसंतमनुविश्वसृजःश्वसंतियंचेकितानमनुचित्तयउच्चकंति भूमंडलंसर्षपायतियस्यमूर्ध्नितस्मैनमोभगवतेऽस्तुसहस्रमूर्ध्ने ४८ श्रीशुकउवाच संस्तुतोभगवानेवमनंतस्तमभाषत विद्याधरपतिंप्रीतश्चित्रकेतुंकुरूद्वह ४९ श्रीभगवानुवाच यन्नारदांगिरोभ्यांतेव्याहृतमनुशासनम् संसिद्धोसितयाराजन्विद्ययादर्शनाच्चमे ५० अहंवैसर्वभूतानिभूतात्माभूतभावनः शब्दब्रह्मपरंब्रह्ममभोभेशाश्वतीतनू ५१ लोकेविततमात्मानंलोकंचात्मनिसंततम् उभयंचमयाव्याप्तंमयिचैवोभयंकृतम् ५२

मित्यादिनासर्वभूतान्यहमेवभूतानामात्माभोक्ताऽप्यहमेव भोक्तृभोग्यात्मकंविश्वंमद्व्यतिरिक्तंनास्तीत्यर्थः यतोऽहंभूतभावनः भूतानांप्रकाशकः कारणंच ननुशब्दब्रह्मप्रकाशकंपरंब्रह्मकारणंचप्रकाशकंच सत्यंतेउभेममैवरूपेइत्याह शब्दब्रह्मेति शाश्वतीशाश्वत्यौ ५१ अतस्त्वमेवंपश्येत्याह लोकेभोग्यप्रपंचेभोक्तृत्वेनविततमनुगतमात्मानंलोकंचात्मनिभोग्यत्वेनसंततंव्याप्तम् तदुभयंचमयाकारणात्मनाव्याप्तम् मयिचैवोभयंकृतंप्रकल्पितंस्मरेदिति तृतीयेनान्वयः पश्येदित्यध्याहारोवा ५२ छ छ छ छ छ

ननुजाग्रदाद्यवस्थाभेदेनभोक्तृभोग्यात्मकंविश्वंस्फुटंप्रतीयमानंकथंकल्पितंस्यादित्याशंक्यस्वप्नगतजाग्रदादिदृष्टांतेनसं-
भावयन्नाह यथेतिद्वाभ्याम् यथास्वप्नेसुप्तोविश्वंगिरिवनादिरूपंदेशांतरस्थमात्मन्येवपश्यति स्वप्नमध्येप्रसुप्तोपिस्वप्नंचप-
श्यतीत्यर्थः तथास्वप्नएवोत्थितःसन् आत्मानमेकदेशस्थंशयनदेशेस्थितंमन्यतेजाग्रदवस्थामनुभवति ५३ एवंप्रसिद्धान्य
पिजागरादीनिजीवस्थानानिजीवोपाधेर्बुद्धेरवस्थाभूतानिआत्मनोमायामात्राणिइत्येवंविज्ञायतेषांद्रष्टारमतएवपरंतदवस्थारहि
तमात्मानंस्मरेत् ५४ ननुतेषांद्रष्टारमितिकथमुच्यते स्वापेदृश्याभावेनद्रष्टृत्वाभावात्तत्राह येनेति प्रसुप्तःपुरुषोजीवोयेनरूपे
णतदास्वापकालेआत्मनःस्वापंनिर्गुणमतींद्रियंसुखंचवेदतमात्मानंब्रह्ममामवेहि तदास्वापसुखयोरसंवेदनेसुखमहमस्वाप्स
मितिस्मृतेरसंभवात् ५५ ननुस्वापसाक्षिणादृष्टंकथंजाग्रदवस्थःस्मरेत् नह्यन्येनदृष्टमन्यःस्मरतितत्राह उभयमस्वापप्रतिबो

यथासुप्तःपुरुषोविश्वंपश्यतिचात्मनि आत्मानमेकदेशस्थंमन्यतेस्वप्नउत्थितः ५३ एवंजागरणादी-
निजीवस्थानानिचात्मनः मायामात्राणिविज्ञायतद्द्रष्टारंपरंस्मरेत् ५४ येनप्रसुप्तःपुरुषःस्वापंवेदात्म
नस्तदा सुखंचनिर्गुणंब्रह्मतमात्मानमवेहिमाम् ५५ उभयंस्मरतःपुंसःप्रस्वापप्रतिबोधयोः अन्व-
तिव्यतिरिच्येततज्ज्ञानंब्रह्मतत्परम् ५६ यदेतद्विस्मृतंपुंसोमद्भावंभिन्नमात्मनः ततःसंसारएतस्यदे-
हाद्देहोमृतेर्मृतिः ५७ लब्ध्वेहमानुषींयोनिंज्ञानविज्ञानसंभवाम् आत्मानंयोनबुद्ध्येतनक्वचित्क्षममा
प्नुयात् ५८ स्मृत्वेहायांपरिक्लेशंततःफलविपर्ययम् अभयंचाप्यनीहायांसंकल्पाद्विरमेत्कविः ५९

धंचस्मरतःअनुसंदधतःतयोःप्रस्वापप्रतिबोधयोःप्रकाशकत्वेनयदन्वेति ताभ्यांव्यतिरिच्येतयत् एकैकापायेऽप्यनपायात् तत्-
ज्ञानंपरंब्रह्मतदेवनतुभिन्नमित्यर्थः अतोबाल्येदृष्टस्ययौवनेस्मृतिवदवस्थांतरत्वेऽपिस्वापानंदयोः स्मरणंघटतइतिभावः तदेवं-
भूतंब्रह्मात्मानमवेहीत्यनुषंगः ५६ विपक्षेदोषमाह यत्यदिएतन्मयिभावंमत्स्वरूपंब्रह्मविस्मितंतदात्मनःसकाशाद्भिन्नंभवति त
तएतस्यपुंसःसंसारोभवति संसारस्वरूपमाह देहाद्देहोजन्मानंतरंपुनर्जन्ममृतेरनंतरंमृतिश्चेति ५७ योन्यंतरेऽपिभोगादिसंपादनं
शक्यंज्ञानार्थत्वंत्वत्रैवयतितव्यमित्याह लब्ध्वेति ज्ञानंशास्त्रोक्तंविज्ञानमपरोक्षंतयोःसंभवोयस्यांताम् ५८ वैराग्यार्थमाह ईहा
यांप्रवृत्तिमार्गेततईहातःअनीहायांनिवृत्तिमार्गेतुअभयंमोक्षोभवतीतिचस्मृत्वाफलसंकल्पाद्विरमेत् पाठांतरेनोभयंपरिक्लेशः फ-
लविपर्ययश्चनास्तीत्यंस्मृत्वा ५९

एतद्विवृणोति सुखायेतित्रिभिः दुःखस्यानिवृत्तिः सुखस्याप्राप्तिः ६० विज्ञाःउद्यमेप्रवीणावयमित्यभिमानवताम् स्थानत्रय-
विलक्षणांतुरीयांबुध्वा ६१ दृष्टश्रुताभिर्मात्राभिरैहिकामुष्मिकैर्विषयैःस्वेनतेजसाविवेकबलेन ६२ नचातःपरःपुरुषार्थोऽ
स्तीत्याह एतावानिति योगेनैपुण्यंयस्याःसाबुद्धिर्येषाम् परस्यात्मनएकंदर्शनमितियत् एतावानेव ६३ ६४ ६५ इति
षष्ठेटीकायांषोडशोऽध्यायः १६ ततःसप्तदशेऽमोघमहर्धिंप्राप्यखेचरन् विहस्यगिरिशंशापादुमायावृत्रतांगतः १ यतो

सुखायदुःखमोक्षायकुर्वतोदंपतीक्रियाः ततोनिवृत्तिरप्राप्तिर्दुःखस्यचसुखस्यच ६० एवंविप-
र्ययबुध्वानृणांविज्ञाभिमानिनाम् आत्मनश्चगतिंसूक्ष्मांस्थानत्रयविलक्षणाम् ६१ दृष्टश्रु-
ताभिर्मात्राभिर्निर्मुक्तःस्वेनतेजसा ज्ञानविज्ञानसंतृप्तोमद्भक्तःपुरुषोभवेत् ६२ एतावानेवमनु
जैर्योगनैपुण्यबुद्धिभिः स्वार्थःसर्वात्मनाज्ञेयोयत्परात्मैकदर्शनम् ६३ त्वमेतच्छ्रद्धयाराजन्नप्रम-
त्तोवचोमम ज्ञानविज्ञानसंपन्नोधारयन्नाशुसिध्यसि ६४ श्रीशुकउवाच आश्वास्यभ
गवानित्थंचित्रकेतुंजगद्गुरुः पश्यतस्तस्यविश्वात्माततश्चांतर्दधेहरिः ६५ इतिश्रीभागवतेम-
हापुराणेषष्ठस्कंधेषोडशोऽध्यायः १६ श्रीशुकउवाच यतश्चांतर्हितोऽनंतस्तस्यैकृत्वादिशे
नमः विद्याधरश्चित्रकेतुश्चचारगगनेचरः १ सलक्षंवर्षलक्षाणामाव्याहतबलेंद्रियः स्तूयमानोम
हायोगीमुनिभिःसिद्धचारणैः २ कुलाचलेंद्रद्रोणीषुनानासंकल्पसिद्धिषु रेमेविद्याधरस्त्रीभिर्गा-
ययन्हरिमीश्वरम् ३ एकदासविमानेनविष्णुदत्तेनभास्वता गिरिशंददृशेगच्छन्परीतंसिद्धचार-
णैः ४ आलिंग्यांकीकृतांदेवींबाहुनामुनिसंसदि उवाचदेव्याःशृण्वत्याजहासोच्चैस्तदंतिके ५

यस्याम् तस्यैदिशेनमःनमनंकृत्वा १ सचित्रकेतुःविद्याधरस्त्रीभिर्हरिंगाययन्रेमइतिद्वयोरन्वयःअव्याहतंबलमिंद्रियपाटवंयस्य
२ नानाविधाःसंकल्पेनैवसिद्धयोयासुतासु ३ अकस्माद्द्भुतैश्वर्यगर्वात्प्राचीनकर्मतःआसुरींयोनिमापन्नोभवानीशापतःसतु
तदाह एकदेत्यादिना ४ अंकीकृतामुत्संगेनैकीकृत्यदेवींबाहुनाआलिंग्यस्थितंउवाच जहासचतस्यांतिकेस्थितःसन् ५

धर्मंवक्तावदतिशरीरिणांमध्येमुख्यश्चभार्ययामिथुनीभूयचास्ते ६, ७ ८ अगाधागंभीराधीर्यस्यसः ९ नतस्यवीर्यंप्रभावंविद्वान् अतद्वीर्यविद्वान्तस्मिन् निर्जितात्माभिमानिनंजितेंद्रियोऽहमित्यभिमानवंतंइतिरुषाक्रोधेनाह १० विरुद्धंप्रकर्षेणकरोतीतिविप्रकृत् ११ अतिवर्तनंशास्त्रमतिक्रम्यवर्तमानशीलंयेनोनिषेधंतिननिवारयंति १२ एषांब्रह्मादीनामनुध्येयंपदाब्जयुग्मंयस्यतम्

चित्रकेतुरुवाच एषलोकगुरुःसाक्षाद्धर्मंवक्ताशरीरिणाम् आस्तेमुख्यःसभायांवैमिथुनीभूयभार्यया ६ जटाधरस्तीव्रतपाब्रह्मवादीसभापतिः अंकीकृत्यस्त्रियंचास्तेगतह्रीःप्राकृतोयथा ७ प्रायशःप्राकृताश्चापिस्त्रियंरहसिबिभ्रति अयंमहाव्रतधरोबिभर्तिसदसिस्त्रियम् ८ भगवानपितच्छ्रुत्वाप्रहस्यागाधधीर्नृप तूष्णींबभूवसदसिसभ्याश्चतदनुव्रताः ९ श्रीशुकउ० इत्यतद्वीर्यविदुषिब्रुवाणेह्यशोभनम् रुषाहदेवीधृष्टायनिर्जितात्माभिमानिने १० पार्वत्युवाच अयंकिमधुनालोकेशास्ताद‌ंडधरःप्रभुः अस्मद्विधानांदुष्टानांनिर्लज्जानांचविप्रकृत् ११ नवेदधर्मंकिलपद्मयोनिर्नब्रह्मपुत्रानतुनारदाद्याः नवैकुमारःकपिलोमनुश्चयेनोनिषेधंत्यतिवर्तिनंहरम् १२ एषामनुध्येयपदाब्जयुग्मंजगद्गुरुंमंगलमंगलंस्वयम् यःक्षत्रबंधुःपरिभूयसूरीन्प्रशास्तिधृष्टस्तदयंहिदंड्यः १३ नायमर्हतिवैकुंठपादमूलोपसर्पणम् संभावितमतिःस्तब्धःसाधुभिःपर्युपासितम् १४ अतःपापीयसींयोनिमासुरींयाहिदुर्मते यथेहभूयोमहतांनकर्तापुत्रकिल्बिषम् १५ श्रीशुकउवाच एवंशप्तश्चित्रकेतुर्विमानादवरुह्यसः प्रसादयामाससतींमूर्ध्नानम्रेणभारत १६ चित्रकेतुरुवाच प्रतिगृह्णामितेशापमात्मनोऽजलिनाऽबिके देवमर्त्याययत्प्रोक्तंपूर्वदिष्टंहितस्यतत् १७

मंगलमंगलंपरमधर्ममूर्तिम् सूरीन्
परिभूय अज्ञान्कृत्वाजगद्गुरुंयःप्रशास्तितत्तस्मात् १३ ननुहरिभक्तोऽयंनदंडार्हइतिचेत्तत्राह नायंसाधुभिःपरिसेवितंवैकुंठस्य पादमूलोपसर्पणमर्हति यतःसंभाविताअहमधिकइतिकृतामतिर्येन अतएवस्तब्धोऽनम्रः १४ तदेवस्वयंदंड्यत्वंनिश्चित्यतंमाह अतइति हेपुत्रयथाभूयोमहतांकिल्बिषमपराधंनकर्ताकरिष्यसितथायाहीत्यर्थः १५ पूर्वदिष्टंप्राचीनकर्मप्राप्तमेव १६, १७

अयंचसंसारचक्रस्वभावएवनचित्रमित्याह संसारचक्रइति १८ अतएवात्रममचतवचनकोऽपिदोषइत्याह नैवेति १९ एवंतावत् सुखदुःखादिकमंगीकृत्योक्तमिदानींतदपिवस्तुतोनास्तीत्याह गुणानांमायामयानांप्रवाहेसंसारे २० ननुमायागुणानांचेदयंप्रवाहस्तर्हितेषांजडत्वाद्बंधमोक्षाद्यनुभवोनस्यात्तत्राह एकःपरमेश्वरोमाययानिमित्तभूतयाभूतानिप्राणिनः सृजति एषांबंधादिकंचसृजति निष्कलःस्वयंबंधादिशून्यः २१ नन्वेवंभूतविषमसृष्टेतस्यकिंकारणंप्रियादिवैषम्याभावादित्याशंक्ययद्यपिप्रियादयोन संति तथाऽपितत्तत्कर्मवशात्सर्वंघटतइत्याह नतस्येतिद्वाभ्याम् प्रतीपः अप्रियः नज्ञातिर्बंधुश्चेत्यर्थः सर्वत्रसमस्यतत्कुतः निरं-

संसारचक्रएतस्मिन्जंतुरज्ञानमोहितः भ्राम्यन्सुखंचदुःखंचभुंक्तेसर्वत्रसर्वदा १८ नैवात्मानपरश्चापिकर्तास्यात्सुखदुःखयोः कर्तारंमन्यतेप्राज्ञआत्मानंपरमेवच १९ गुणप्रवाहएतस्मिन्कःशापः कोन्वनुग्रहः कःस्वर्गोनरकःकोवाकिंसुखंदुःखमेववा २० एकःसृजतिभूतानिभगवानात्ममायया एषांबंधंचमोक्षंचसुखंदुःखंचनिष्कलः २१ नतस्यकश्चिद्दयितःप्रतीपोनज्ञातिबंधुर्नपरोनचस्वः समस्य सर्वत्रनिरंजनस्यसुखेनरागःकुतएवरोषः २२ तथाऽपितच्छक्तिविसर्गएषांसुखायदुःखायहिताहिताय च बंधायमोक्षायचमृत्युजन्मनोःशरीरिणांसंसृतयेवकल्पते २३ अथप्रसादयेनत्वांशापमोक्षायभामिनि यन्मन्यसेअसाधूक्तंममतत्क्षम्यतांसति २४ श्रीशुकउवाच इतिप्रसाद्यगिरिशौचित्रकेतुररिंदम जगामस्वविमानेनपश्यतोःस्मयतोस्तयोः २५ ततस्तुभगवान्रुद्रोरुद्राणीमिदमब्रवीत् देवर्षिदैत्यसिद्धानांपार्षदानांचशृण्वताम् २६ श्रीरुद्रउ॰ दृष्टवत्यसिसुश्रोणिहरेरद्भुतकर्मणः माहात्म्यंभृत्यभृत्यानांनिस्पृहाणांमहात्मनाम् २७

जनस्यनिःसंगस्यअतएवतन्निमित्तेसुखेरागोनास्तितरागानुबंधीरोषःकुतःस्यात् २२ यद्यप्येवंतथाऽपितस्यशक्त्यामाययायोविसर्गःपुण्यपापादिलक्षणंकर्मएषांशरीरिणांसुखाद्यर्थमवकल्पतेसमर्थोभवति यथोक्तंगीतासु भूतभावोद्भवकरोविसर्गःकर्मसंज्ञितइति २३ अथतस्मात् भामिनिहेकोपनेत्वांकेवलंप्रसादयामि नतुशापमोक्षाय तर्हिकिंप्रसादनेनअतआह ममोक्तमुक्तिंसाधुअपिअसाधुवन्मन्यसेतत्त्वयाक्षम्यताम् २४ गिरिशौभवानीशंकरौप्रसाद्यस्मयतोःविस्मयंकुर्वतोःसतोः२५२६
२७॥

स्वर्गादावेवतुल्योऽर्थः प्रयोजनमितिद्रष्टुंशीलंयेषांतेतथा २८ तच्चतदुक्तमेवहेतुमाहद्वाभ्याम् देहिनांसुखदुःखमित्यादिद्वंद्वानिई-
श्वरस्यलीलयामाययाभवंति २९ तेषुचगुणदोषविकल्पइत्येवेत्यन्वयः इष्टानिष्टभेदइवयःस्फुरति आत्मन्ययंभेदः पुंसःस्वप्नेयया-
अविवेककृतोभवति स्रजिवत्सर्पमालादिभिर्यथातथैवकृतइत्यर्थः स्रग्वदितिवक्तव्येस्रजिवदित्यार्षम् पाठांतरंतुसुगमम् ३०
अतोभागवतानांनिस्पृहत्वमुचितमेवेत्याह वासुदेवइति ज्ञानवैराग्ययोर्वीर्यंबलंयेषांतेषांव्यपाश्रयः विशिष्टवृत्त्याआश्रयणीयोः

नारायणपराःसर्वेनकुतश्चनबिभ्यति स्वर्गापवर्गनरकेष्वपितुल्यार्थदर्शिनः २८ देहिनांदेहसंयोगाद्द्वंद्वा-
नीश्वरलीलया सुखंदुःखंमृतिर्जन्मशापोनुग्रहएवच २९ अविवेककृतःपुंसोह्यर्थभेदइवात्मनि गु
णदोषविकल्पश्चभिदेवस्रजिवत्कृतः ३० वासुदेवेभगवतिभक्तिमुद्वहतांनृणाम् ज्ञानवैराग्यवीर्याणांनेह
कश्चिद्व्यपाश्रयः ३१ नाहंविरिंच्योनकुमारनारदौनब्रह्मपुत्रामुनयःसुरेशाः विदामयस्येहितमंशकांशका-
नतत्स्वरूपंपृथगीशमानिनः ३२ नह्यस्यास्तिप्रियःकश्चिन्नाप्रियःस्वःपरोऽपिवा आत्मत्वात्सर्वभूतानां
सर्वभूतप्रियोहरिः ३३ तस्यचायंमहाभागश्चित्रकेतुःप्रियोऽनुगः सर्वत्रसमदृक्शांतोह्यहंचैवाच्युतप्रियः
३४ तस्मान्नविस्मयःकार्यःपुरुषेषुमहात्मसु महापुरुषभक्तेषुशांतेषुसमदर्शिषु ३५ श्रीशुकउ०
इतिश्रुत्वाभगवतःशिवस्योमाऽभिभाषितम् बभूवशांतधीराजन्देवीविगतविस्मया ३६ इतिभागवतोदे
व्याःप्रतिशप्तुमलंतमः मूर्ध्नासंजगृहेशापमेतावत्साधुलक्षणम् ३७ जज्ञेत्वष्टुर्दक्षिणाग्नौदानवींयोनिमाश्रि
तःवृत्रइत्यभिविख्यातोज्ञानविज्ञानसंयुतः ३८ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि वृत्रस्यासुरजातेश्च-
कारणंभगवन्मतेः ३९ इतिहासमिमंपुण्यंचित्रकेतोर्महात्मनः माहात्म्यंविष्णुभक्तानांश्रुत्वाबंधाद्विमुच्यते ४०

र्योनास्ति ३१ अस्यचहरिदासत्वेनतत्स्वभावत्वान्नैतच्चित्रमितिवक्तुंहरेर्माहात्म्यमाह नाहमितिद्वाभ्याम् ईहितमभिप्रायंलीलांवा-
यदावयंनविद्मस्तदातस्यस्वरूपमंशकांशकाअपिसंतःपृथगीशमानिनोनविदुरेव ३२ अतएवहरिरपिसर्वेषांभूतानांप्रियः ३३
अहंचैवाच्युतस्यप्रियः तस्मान्ममास्मिन्क्रोधोनाभूदितिभावः ३४ ३५ ३६ प्रतिशप्तुंदातुमलंतमःसमर्थतमोऽपि ३७ ३८ असुरजा
तेःअसुरभावेनोत्पत्तेः भगवतिमतेश्च ३९ ४०

एतत् एतम् ४१ इतिषष्ठेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः १७ आदित्यानांचतुर्थस्यत्वष्टुर्वंशप्रसंगतः प्रोक्तमिंद्रकृतंविश्वरूपवृत्रव धादिकम् १ अदितेःपंचमादीनांपुत्राणामन्वयोक्तिभिः अष्टादशेदितेर्गर्भेशक्रेणमरुतांभिदा २ त्वष्टुर्वंशमनुक्रम्यसप्रसंगंयथाक्रमम् आदित्यानामथान्येषांवंशानाहमुनीश्वरः ३ दक्षकन्यान्वयानुकथने अदित्याः द्वादशपुत्राःप्रोक्ताः विवस्वानर्यमापूषात्वष्टाथ-सविताभगः धाताविधातावरुणोमित्रःशक्रउरुक्रमइति तत्रअष्टाध्यायांतमारभ्यविश्वरूपवृत्रचित्रकेतूपाख्यानैस्त्वष्टुर्वंशमनुवर्ण्यइदानींसवितुर्वंशमाह पृश्निस्त्विति सावित्रीमित्यादिषुप्रासूतेत्युत्तरस्यानुषंगः पशुंपशुयागम् महामखान्पंचयज्ञान् १ २

यएतत्प्रातरुत्थायश्रद्धयावाग्यतःपठेत् इतिहासंहरेस्स्मृत्वासयातिपरमांगतिम् ४१ इतिश्रीभागवते म०षष्ठस्कंधेसप्तदशोऽध्यायः १७ श्रीशुकउवाच पृश्निस्तुपत्नीसवितुःसावित्रींव्याहृतींत्रयीम् अग्निहोत्रंपशुंसोमंचातुर्मास्यंमहामखान् १ सिद्धिर्भगस्यभार्यांगमहिमानंविभुंप्रभुम् आशिषंचवरारोहांकन्यांप्रासूतसुव्रताम् २ धातुःकुहूःसिनीवालीराकाचानुमतिस्तथा सायंदर्शमथप्रातःपूर्णमासमनुक्रमात् अग्नीन्पुरीष्यानाधत्तक्रियायांसमनंतरः ३ चर्षणीवरुणस्यासीद्यस्यांजातोभृगुःपुनः वाल्मीकिश्च-महायोगीवल्मीकादभवत्किल ४ अगस्त्यश्चवसिष्ठश्चमित्रावरुणयोर्ऋषी रेतःसिषिचतुःकुंभेउर्वश्याःसंनिधौद्रुतम् ५ रेवत्यांमित्रउत्सर्गमरिष्टंपिप्पलंव्यधात् ६ पौलोम्यामिंद्रआधत्तत्रीन्पुत्रानितिनःश्रुतम् जयंतमृषभंतोततृतीयंमीढुषंप्रभुः ७ उरुक्रमस्यदेवस्यमायावामनरूपिणः कीर्तौपत्न्यांबृहत्श्लोकस्तस्यासन्सौभगादयः ८

धातुर्भार्याकुहूः सायंपुत्रंप्रासूत एवंसिनीवालीदर्शमित्यनुक्रमात् समनंतरोविधाताक्रियायांपुरीष्यानग्नीन्पंचाचितान् पुरीष्यासोअग्नयइतिपंचवाएते ऽग्नयोयच्चित्तयइतिश्रुतेः ३ चर्षणीवरुणस्यभार्यासीत् पूर्वंब्रह्मणःपुत्रोभृगुर्यस्यांपुनर्जातः वाल्मीकिर्वरुणस्यैवपुत्रोऽभवत् एतौवरुणस्यासाधारणौपुत्रौ ४ तयोरुत्सर्गादयोमित्रस्यसाधारणाः तयोरेवसा-धारणौद्वौपुत्रौचाह अगस्त्यश्चवसिष्ठश्चऋषीमित्रावरुणयोरभवताम् यतउभावपिकुंभेरेतःसिषिचतुः सत्रेहजाताविषितानमोभिःकुंभेरेतःसिषिचतुःसमानमितिश्रुतेः द्रुतंस्कन्नम् ५ ६ ७ ८ ९ ९ ९ ९

पश्चात् अष्टमस्कंधे ९ अथेति कश्यपस्यादितेः पुत्राणांद्वादशादित्यानांसंततिमुक्त्वादितेः पुत्रान् कथयामीत्यर्थः १० हिरण्यकशिपुर्हिर-
ण्याक्षश्चेतिप्रथमंद्वावेवतोचकीर्तितौतृतीयस्कंधे ११ १२ विप्रचित्तोदानवाद्भर्तुःसकाशात्राहुंपुत्रमग्रहीत् १३ ततःसंह्रादादसूत
१४ येमिथरूपंवातापिंपंचेतमिल्वलम् यंपंचेतंचवातापिंचासूतेत्यन्वयः १५ १६ ततोबलेःसकाशादभवत् तस्यबलेरनुभावःश्लो

तत्कर्मगुणवीर्याणिकश्यपस्यमहात्मनः पश्चाद्वक्ष्यामहेदित्यांयथैवावततारह ९ अथकश्यपदायादान्
दैतेयान्कीर्तयामिते यत्रभागवतःश्रीमान्प्रह्लादोबलिरेवच १० दितेर्द्वावेवदायादौदैत्यदानववंदितौ
हिरण्यकशिपुर्नामहिरण्याक्षश्चकीर्तितौ ११ हिरण्यकशिपोर्भार्याकयाधुर्नामदानवी जंभस्यतनयादत्ता
सुषुवेचतुरःसुतान् १२ संह्रादंप्रागनुह्रादंह्रादंप्रह्लादमेवच तत्स्वसासिंहिकानामराहुंविप्रचित्तोऽग्रहीत्
१३ शिरोऽहरद्यस्यहरिश्चक्रेणपिबतोऽमृतम् संह्रादस्यकृतिर्भार्याऽसूतपंचजनंततः १४ ह्रादस्यधमनिर्भा
र्याऽसूतवातापिमिल्वलम् योगस्त्यायत्वातिथयेपेचेवातापिमिल्वलम् १५ अनुह्रादस्यसूर्म्यांयांबाष्कलोम
हिषस्तया विरोचनस्तुप्रह्लादिर्देव्यास्तस्याभवद्बलिः १६ बाणज्येष्ठंपुत्रशतमशनायांततोऽभवत् त-
स्यानुभावःसुश्लोक्यःपश्चादेवाभिधास्यते १७ बाणआराध्यगिरिशंलेभेतद्गणमुख्यताम् यत्पार्श्वे
भगवानास्तेह्यद्यापिपुरपालकः १८ मरुतश्चदितेःपुत्राश्चत्वारिंशन्नवाधिकाः तआसन्नप्रजाःसर्वे
नीताइंद्रेणसात्मताम् १९ राजोवाच कथंतआसुरंभावमपोह्यौत्पत्तिकंगुरो इंद्रेणप्रापिताः
सात्म्यंकिंतत्साधुकृतंहितैः २० इमेश्रद्दधतेब्रह्मन्नृषयोहिमयासह परिज्ञानायभगवंस्तन्नोव्याख्या
तुमर्हसि २१ सूतउवाच तद्विष्णुरातस्यसबादरायणिर्वचोनिशम्याहृतमल्पमर्थवत् सभा
जयन्संनिभृतेनचेतसाजगादसत्रायणसर्वदर्शनः २२

श्यःपुण्यकीर्त्यर्हः यद्वा अनुभाव्यतेसद्भिःस्तूयतइत्यनु-
भावंश्लोक्यंयशइतिशेषः १७ तस्यगणेषुमुख्यतांप्राधान्यम् १८ सात्मतांसमानरूपताम् १९ सात्म्यंदेवत्वंप्रापिताः २० २१
आहृतंसादरम् अल्पंमिताक्षरम् अर्थवत्बह्वर्थयुक्तम् सत्रमयनमाश्रयोयस्यहेसत्रायणशौनक २२ ५ ७

पार्ष्णिग्राहेणएष्ठतःसहायेन २३ भ्रातृहंतारमिंद्रंमारयित्वा सुखिनीस्यामितिचिंतयामासदितिः उल्बणंक्रूरम् अक्लिन्नहृदयंकठिन-
चित्तम् २४ ननुराजास्वदेहरक्षाऽर्थमन्येषांघातंकरोत्येवकिमत्रचित्रंतत्राह कृमीति ईशः प्रभुरित्यभिहितस्यापियस्यपूर्वेषांराज्ञां-
देहस्यमरणानंतरंद्वित्रिदिनावस्थितस्यकृमयइतिश्वादिभिर्भक्षितस्यतुविष्ठेतिदग्धस्यभस्मेतिसंज्ञाआसीत्तत्कृतेतस्यदेहस्यार्थे-
योभूतेभ्योद्रुह्यतिसकिंस्वार्थंवेदनवेदेव तत्रहेतुः यतोभूतद्रोहान्निरयोभवति २५ इदंदेहादिकंध्रुवंनित्यमाशासानस्यमन्यमानस्य

श्रीशुकउवाच हतपुत्रादितिःशक्रपार्ष्णिग्राहेणविष्णुना मन्युनाशोकदीप्तेनज्वलंतीपर्यचिंतयत्
२३ कदानुभ्रातृहंतारमिंद्रियाराममुल्बणम् अक्लिन्नहृदयंपापंघातयित्वाशयेसुखम् २४ कृमिवि
ड्भस्मसंज्ञासीद्यस्येशाभिहितस्यच भूतध्रुक्तत्कृतेस्वार्थंकिंवेदनिरयोयतः २५ आशासानस्यतस्ये
दंध्रुवमुन्नद्धचेतसः मदशोषकइंद्रस्यभूयाद्येनसुतोहिमे २६ इतिभावेनसाभर्तुराचचाराऽसकृत्प्रि-
यम् शुश्रूषयाऽनुरागेणप्रश्रयेणदमेनच २७ भक्त्यापरमयाराजन्मनोज्ञैर्वल्गुभाषितैः मनोजग्रा-
हभावज्ञासस्मितापांगवीक्षणैः २८ एवंस्त्रियाजडीभूतोविद्वानपिविदग्धया बाढमित्याहविवशोनत
च्चित्रंहियोषिति २९ विलोक्यैकांतभूतानिभूतान्यादौप्रजापतिः स्त्रियंचक्रेस्वदेहार्धंययापुंसांमतिर्हृता
३० एवंशुश्रूषितस्तातभगवान्कश्यपःस्त्रिया प्रहस्यपरमप्रीतोदितिमाहाभिनंद्यच ३१ कश्यपउ-
वाच वरंवरयवामोरुप्रीतस्तेहमनिंदिते स्त्रियाभर्तरिसुप्रीतेकःकामइहचागमः ३२ पतिरेव-
हिनारीणांदैवतंपरमंस्मृतम् मानसःसर्वभूतानांवासुदेवःश्रियःपतिः ३३

अतउन्नद्धमुच्छृंखलंचेतोयस्य तस्येंद्रस्ययोमदस्तस्यशोषकःपुत्रोयोमेयेनहेतुनाभूयात्भवेत् २६ भर्तुःप्रियाचरणमेवेतिभावेनसा
भर्तुःप्रियमसकृदाचचार २८ विवशःस्त्रीपरतंत्रःसन् बाढंतवमनोरथंपूरयिष्यामीतियदाहतन्नचित्रम् २९ तत्रहेतुमाह विलोक्ये
ति एकांतभूतानिनिःसंगानिमैथुनेनसृष्टिवृद्ध्यर्थंस्वदेहार्धमेवस्त्रियंचक्रे ३० एवंस्त्रियाशुश्रूषितःसन् ३१ इहचकारात्परत्रच-
अगमःअप्राप्यः ३२ ननुपरमेश्वरेसुप्रीतेसर्वकामप्राप्तिरितिप्रसिद्धंतत्राह पतिरेवेति ३३ ॐ ॐ

ननुमनसिस्थितः श्रीवासुदेवएवलक्ष्मीपतिः परंदैवतमितिप्रसिद्धम् सत्यम् सएवस्वाधिकारेणरूपभेदैः पूज्यतइत्याह मानसइतिसार्धेन
देवतालिंगैः मूर्तिभिरुपलक्षितः तान्येवाह नामइंद्रादिरूपंवज्रहस्तत्वादि ताभ्यांविविधंकल्पितैः ३४ ३५ ३६ इंद्रहणंइंद्रहंतारम् अ
मृत्युंमृत्युशून्यम् येनइंद्रेणविष्णुनासहायेनघातितौ ३७ ३८ ३९ स्वभावमनुवर्तमानायायोषितः कोऽतिक्रमोऽपराधः ४० स्वभाव-

सएवदेवतालिंगैर्नामरूपविकल्पितैः इज्यतेभगवान्पुंभिः स्त्रीभिश्चपतिरूपधृक् ३४ तस्मात्पतिव्रता-
नार्यः श्रेयस्कामाःसुमध्यमे यजंतेऽनन्यभावेनपतिमात्मानमीश्वरम् ३५ सोऽहंत्वयाऽर्चितोभद्रेईदृ
ग्भावेनभक्तितः तत्तेसंपादयेकामंमसतीनांसुदुर्लभम् ३६ दितिरुवाच वरदोयदिमेब्रह्मन्पु-
त्रमिंद्रहणंवृणे अमृत्युंमृतपुत्राऽहंयेनमेघातितौसुतौ ३७ निशम्यतद्वचोविप्रोविमनाःपर्यतप्यत अहो
अधर्मःसुमहानद्यमेसमुपस्थितः ३८ अहोअर्थेंद्रियारामोयोषिन्मय्येहमायया गृहीतचेताःकृपणःपति
ष्येनरकेध्रुवम् ३९ कोऽतिक्रमोऽनुवर्तंत्याः स्वभावमिहयोषितः धिङ्मांबताबुधंस्वार्थेयदहंत्वजितेंद्रि-
यः ४० शरत्पद्मोत्सवंवक्त्रंवचश्चश्रवणामृतम् हृदयंक्षुरधाराभंस्त्रीणांकोवेदचेष्टितम् ४१ नहिकु-
श्चित्प्रियःस्त्रीणामंजसास्वाशिषात्मनाम् पतिंपुत्रंभ्रातरंवाघ्नंत्यर्थेघातयंतिच ४२ प्रतिश्रुतंददामीति
वचस्तन्नमृषाभवेत् वधंनार्हतिचेंद्रोऽपितत्रेदमुपकल्पते ४३ इतिसंचिंत्यभगवान्मारीचःकुरुनंदन
उवाचकिंचित्कुपितआत्मानंचविगर्हयन् ४४

मेवाहद्वाभ्याम् शरत्पद्मस्येवोत्सवोविकाशोयस्मिन् श्रवणेश्रुतेसति
अमृतम् क्षुरधारोपमंचित्तम् ४१ स्वाशिषात्मनांस्वार्थैकामनयात्मवत्प्रेष्ठत्वेनप्रतीयमानानाम् ४२ तत्रेदमुपकल्पतेयोग्यंभव-
ति अयंभावः वैष्णवंव्रतंतावदुपदेक्ष्यामितेनैवास्याः शुद्धचित्तायाः इंद्रंप्रतिक्रोधोनिवर्तिष्यतेपुत्रस्त्वमर्त्योभविष्यति दीर्घकालत्वे
चव्रतस्यकथंचिद्वैगुण्येसतींद्रस्यवधोऽपिनभविष्यतीति ४३ ४४ ५ ५ ५ ५

हेभद्रेअंजःयथावद्यदिधारयिष्यसि तर्हींद्रहाभविष्यति वैगुण्येतुदेवबांधवोभविष्यति वैष्णवत्वाद्व्रतस्यकथंचिद्वैगुण्येऽपिसर्वतिसर्वयावैफल्याभावात् ४५ कार्याण्यावश्यकानिव्रतंयानि नघ्नंतिआवश्यकानिनचनिषिद्धानिकिंत्वभ्यनुज्ञातानितानिसर्वाण्यपि-ब्रूहि ४६ तत्रैकत्रिंशन्निषेधानाह नहिंस्यादितिपंचभिः नशपेन्नाक्रोशेत् यदमंगलंकपालास्थ्यादिकंतन्नस्पृशेत् ४७ नाप्सुप्रविश्यस्नायात् पूर्वंविधृतांस्रजंपुनर्नधारयेत् ४८ भोजनेपंचनिषेधानाह नोच्छिष्टमिति चंडिकान्नंभद्रकाल्यैनिवेदितम्

कश्यपउवाच पुत्रस्तेभविताभद्रेइंद्रहादेवबांधवः संवत्सरंव्रतमिदंयद्यंजोधारयिष्यसि ४५
दितिरुवाच धारयिष्येव्रतंब्रह्मन्ब्रूहिकार्याणियानिमे यानिचेहनिषिद्धानिनव्रतंघ्नंतियानितु ४६
कश्यपउवाच नहिंस्याद्भूतजातानिनशपेन्नानृतंवदेत् नच्छिंद्यान्नखरोमाणिनस्पृशेद्यदमंगलम् ४७ नाप्सुस्नायान्नकुप्येतनसंभाषेतदुर्जनैः नवसीताधौतवासःस्रजंचविधृतांक्वचित् ४८ नोच्छिष्टंचंडिकाऽन्नंचसामिषंवृषलाहृतम् भुंजीतोदक्ययादृष्टंपिबेदंजलिनात्वपः ४९ नोच्छिष्टाऽस्पृष्टसलिलासंध्यायांमुक्तमूर्धजा अनर्चिताऽसंयतवागसंवीताबहिश्चरेत् ५० नाधौतपादाप्रयतानार्द्रपान्नोउदक्शिराः शयीतनापराङ्नान्यैर्ननग्नानचसंध्ययोः ५१ धौतवासाःशुचिर्नित्यंसर्वमंगलसंयुता पूजयेत्प्रातराशात्प्राग्गोविप्रान्श्रियमच्युतम् ५२ स्त्रियोवीरवतीश्चार्चेत्स्रग्गंधबलिमंडनैः पतिंचार्च्योपतिष्ठेतध्यायेत्कोष्ठगतंचतम् ५३ संवत्सरंपुंसवनंव्रतमेतदविप्लुतम् धारयिष्यसिचेत्तुभ्यंशक्रहाभवितासुत ५४ बाढमित्यभिप्रेत्याथदितीराजन्महामनाः काश्यपंगर्भमाधत्तव्रतंचांजोदधारसा ५५

पिपीलिकादिदूषितंवाअंजलिनात्वपोनपिबेत् ४९ गृहाद्बहिर्निर्गमेसप्तनिषेधानाह नोच्छिष्टेति अनर्चितामंडनहीना असंवीताअप्रावृता ५० शयनेषण्निषेधानाह नाधौतपादेति नापराक्पश्चिमशिराः ५१ कार्याण्याह धौतवासाइतिद्वाभ्याम् प्रातराशात् प्रथमभोजनात् ५२ वीरवतीर्जीवद्भर्तृकाः आर्च्यसंपूज्यकोष्ठगतंकुक्ष्यंतरगतम् ५३ पुंसवनंपुत्रोत्पत्तिकरंतुभ्यंतव ५४ ५५ ७ ७

५६.५७ हरिरिंद्रोव्रतस्यच्छिद्रंप्रेप्सुः प्राप्तुमिच्छुः जिह्मः कुटिलः साधुवेषः मृगहालुब्धकोययामृगवंचनायमृगवेषोभवति ५८ केनमे-
शिवंस्यादितिचिंतांप्राप्तः ५९ अस्पृष्टवारिश्चासावधौतांघ्रिश्च ६० निद्रयाऽपहृतंचेतोयस्याः ६१ मारोदीरित्युपलालयन्निवता-

मातृष्वसुरभिप्रायमिंद्र आज्ञायमानद शुश्रूषणेनाश्रमस्थांदितिंपर्यचरत्कविः ५६ नित्यंवनात्सुम
नसःफलमूलसमित्कुशान् पत्रांकुरमृदोपश्चकालेकालउपाहरत् ५७ एवंतस्याव्रतस्थायायाव्रतच्छिद्रंहरि
नृप प्रेप्सुःपर्यचरज्जिह्मोमृगहेवमृगाकृतिः ५८ नाध्यगच्छद्व्रतच्छिद्रंतत्परोऽथमहीपते चिंतांतीव्रांग-
तःशक्रः केनमेस्याच्छिवंत्विह ५९ एकदासातुसंध्यायामुच्छिष्टाव्रतकर्शिता अस्पृष्टवार्यधौतांघ्रिः सुष्वा
पविधिमोहिता ६० लब्ध्वातदंतरंशक्रोनिद्राऽपहृतचेतसः दितेःप्रविष्टउदरंयोगेशोयोगमायया ६१
चकर्तसप्तधागर्भंवज्रेणकनकप्रभम् रुदंतंसप्तधैकैकंमारोदीरितितान्पुनः ६२ तेतमूचुःपाट्यमानाः सर्वे-
प्रांजलयोनृप नोजिघांससिकिंइंद्र भ्रातरोमरुतस्तव ६३ माभैष्टभ्रातरोमह्यंयूयमित्याहकौशिकः अ
नन्यभावान्पार्षदानात्मनोमरुतांगणान् ६४ नममारदितेर्गर्भःश्रीनिवासानुकंपया बहुधाकुलिशक्षु-
ण्णोद्रौण्यस्त्रेणयथाभवान् ६५ सकृदिष्ट्वादिपुरुषंपुरुषोयातिसाम्यताम् संवत्सरंकिंचिदूनंदित्याय-
द्धरिरर्चितः ६६ सजूरिंद्रेणपंचाशद्देवास्तेमरुतोभवन् व्यपोह्यमातृदोषंतेहरिणासोमपाःकृताः ६७
दितिरुत्थायददृशेकुमाराननलप्रभान् इंद्रेणसहितान्देवीपर्यतुष्यदनिंदिता ६८ अथेंद्रमाहताताह
मादित्यानांभयावहम् अपत्यमिच्छंत्यचरंव्रतमेतत्सुदुष्करम् ६९ एकःसंकल्पितःपुत्रःसप्तसप्ताभव
न्कथम् यदितेविदितंपुत्रसत्यंकथयमामृषा ७०

न्पुनःसप्तधाचकर्तचिच्छेद ६२ ६३ कौशिकः इंद्रःगणान्सप्त
सप्तगणानेवमरुतइतिश्रुतेः ६४ ६५ ६६ सजूःसह ६७ ६८ ६९ ७० ७ ७ ७ ७

दित्यानिष्कपटमुक्तेसतिइंद्रोऽपिनिष्कपटमेवाह अंबेति लब्धमंतरंयेन अर्थेएवबुद्धिर्यस्य ७१ ७२ ७३ ७४ गुणस्पर्शविषयभो
गंबुधः कोवृणीतेयधस्मान्नरकेऽपिविषयभोगःस्यात् ७५ महीयसिमहत्तमेमृतःसन्नुत्थितः ७६ ७७ ७८ इतिषष्ठस्कंधे

इंद्रउवाच अंबतेऽहंव्यवसितमुपधार्यागतोऽतिक्रम लब्धांतरोऽच्छिदंगर्भमर्थबुद्धिर्नधर्मवित् ७१
कृत्तोमेसप्तधागर्भआसन्सप्तकुमारकाः तेऽपिचैकैकशोवृक्णाःसप्तधानापिमम्रिरे ७२ ततस्तत्परमा
श्चर्यवीक्ष्याध्यवसितंमया महापुरुषपूजायाःसिद्धिःकाप्यानुषंगिणी ७३ आराधनंभगवतईहमा-
नानिराशिषः येतुनेच्छंत्यपिपरंतेस्वार्थकुशलाःस्मृताः ७४ आराध्यात्मप्रदंदेवंस्वात्मानंजगदीश्वर-
म् कोवृणीतेगुणस्पर्शंबुधःस्यान्नरकेऽपियत् ७५ तदिदंममदौर्जन्यंबालिशस्यमहीयसि क्षंतुमर्ह-
सिमातस्त्वंदिष्ट्यागर्भोमृतोत्थितः ७६ श्रीशुकउवाच इंद्रस्तयाऽभ्यनुज्ञातःशुद्धभावेनतु
ष्टया मरुद्भिःसहतांनत्वाजगामत्रिदिवंप्रभुः ७७ एवंतेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वपरिपृच्छसि मंगलंमरु-
तांजन्मकिंभूयःकथयामिते ७८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेअष्टादशोऽध्यायः १८
राजोवाच व्रतंपुंसवनंब्रह्मन्भवतायदुदीरितम् तस्यवेदितुमिच्छामियेनविष्णुःप्रसीदति १
श्रीशुकउवाच शुक्लेमार्गशिरेपक्षेयोषिद्भर्तुरनुज्ञया आरभेतव्रतमिदंसार्वकामिकमादितः २
निशम्यमरुतांजन्मब्राह्मणाननुमंत्र्यच स्नात्वाशुक्लदतीशुक्लेवसीतालंकृतांबरे पूजयेत्प्रातराशात्प्रा
क्भगवंतंश्रियासह ३

टीकायांअष्टादशोऽध्यायः १८ ऊनविंशेतुयत्प्रोक्तंकश्यपेनदितेर्व्रतम् तदेवविवृतंलो
केहितायहरितोषणम् १ तस्यप्रकारमितिशेषः १ मार्गशिरेमासेशुक्लपक्षेआदितःप्रतिपदि २ अनुमंत्र्यपृष्ट्वा शुक्लादंताय-
स्याःसाशुक्लदतीधौतदंता अलंकृतासतीपूजयेत् ३ छ छ छ छ छ

आदौतावन्नमस्कारमंत्रानाहत्रिभिः तेतुभ्यमलंपर्याप्तमेवसर्वंनाकिंचिदन्यैःकृत्यमस्ति अतःकेवलंतेतुभ्यंनमोऽस्तुपर्याप्तोहितनः निरपेक्षाय
हेपूर्णकाम महाविभूतिपतयेलक्ष्मीपतये सकलाःसिद्धयोऽणिमाद्यायस्मिन्तस्मै ४ योऽदृशयययायथावत् त्वंरूपादिभिःजुष्टः अन्यैश्च-
सत्यसंकल्पत्वादिभिः सर्वगुणैःततस्तस्मात् ५ महापुरुषस्यपरमेश्वरस्यैवलक्षणानिनिरपेक्षत्वादीनियस्यास्तस्याःसंबोधनम् ६ पूजा

अलंतेनिरपेक्षायपूर्णकामनमोस्तुते महाविभूतिपतयेनमःसकलसिद्धये ४ यथात्वंकृपयाभूत्यातेजसा
महिनौजसा जुष्टईशगुणैःसर्वैस्ततोसिभगवान्प्रभुः ५ विष्णुपत्निमहामायेमहापुरुषलक्षणे प्रीयेता
मेमहाभागेलोकमातर्नमोऽस्तुते ६ ॐनमोभगवतेमहापुरुषायमहाऽनुभावायमहाविभूतिपतयेसह
महाविभूतिभिर्बलिमुपाहराणीति अनेनाहरहर्मंत्रेणविष्णोरावाहनार्घ्यपाद्योपस्पर्शनस्नानवासउपवीतवि-
भूषणगंधपुष्पधूपदीपोपहाराद्युपचारान्सुसमाहिताउपाहरेतहविःशेषंतुजुहुयादनलेद्वादशाहुतीः ७ ॐन
मोभगवतेमहापुरुषायमहाविभूतिपतयेस्वाहेति श्रियंविष्णुंचवरदावाशिषांप्रभवावुभौ भक्त्यासंपूज-
येन्नित्यंयदीच्छेत्सर्वसंपदः ८ प्रणमेद्दंडवद्भूमौभक्तिप्रह्वेणचेतसा दशवारंजपेन्मंत्रंततःस्तोत्रमुदीरये
त ९ युवांतुविश्वस्यविभूजगतःकारणंपरम् इयंहिप्रकृतिःसूक्ष्मामायाशक्तिर्दुरत्यया १० तस्या-
अधीश्वरःसाक्षात्त्वमेवपुरुषःपरः त्वंसर्वयज्ञइज्येयंक्रियेयंफलभुग्भवान् ११ गुणव्यक्तिरियंदेवी-
व्यंजकोगुणभुग्भवान् त्वंहिसर्वशरीर्यात्माश्रीःशरीरेंद्रियाशया नामरूपेभगवतीप्रत्ययस्त्वमपाश्र
यः १२

मंत्रमाह ओंनमइति हविःशेषमुपाहारावशिष्टम् ७ होममंत्रस्योदाहरणंदर्शयति ओमिति प्रकर्षेणभवंत्यास्य
मितिप्रभवौ ८ ९ १० इज्यायज्ञाभिनिवर्तकः पुरुषव्यापारोभावनाख्यः क्रियालौकिकी ११ प्रत्ययोनामरूपयोःप्रका-
शःअपाश्रयःतयोराधारः १२ ७, ७, ७, ७, ७, ७,

१३ १४ १५ महापुरुषचेतसाईश्वरबुध्याउपनमेत् भजेत् पतिश्चस्वयंप्रेमशीलःसन् पत्न्याःकर्माणिबिभृयात् तदनुकूलोभवेदित्यर्थः १६ यतोदंपत्योर्मध्येएकतरेणाकृतमुभयोरपिभवति १७ नविहन्यात् नविच्छिंद्यात् १८ १९ द्वादशमासानित्युक्तेकदाचित्त-

यथायुवांत्रिलोकस्यवरदौपरमेष्ठिनौ तथामउत्तमश्लोकसंतुसत्यामहाशिषः १३ इत्यभिष्टूयवरदंश्रीनिवासंश्रियासह तन्निःसार्योपहरणंदत्वाचमनमर्चयेत् १४ ततस्तुवीतस्तोत्रेणभक्तिप्रह्वेणचेतसा यज्ञोच्छिष्टमवघ्रायपुनरभ्यर्चयेद्धरिम् १५ पतिंचपरयाभक्त्यामहापुरुषचेतसा प्रियैस्तैस्तैरुपनमेत्प्रेमशीलःस्वयंपतिः बिभृयात्सर्वकर्माणिपत्न्याउच्चावचानिच १६ कृतमेकतरेणापिदंपत्योरुभयोरपि पत्न्यां कुर्यादनर्हायांपतिरेतत्समाहितः १७ विष्णोर्व्रतमिदंबिभ्रन्नविहन्यात्कथंचन विप्रान्स्त्रियोवीरवतीःस्रग्गंधबलिमंडनैः अर्चेदहरहर्भक्त्यादेवंनियममास्थितः १८ उद्वास्यदेवंस्वेधाम्नितन्निवेदितमग्रतः अद्यादात्मविशुध्यर्थंसर्वकामर्द्धयेतथा १९ एतेनपूजाविधिनामासान्द्वादशहायनम् नीत्वाऽथोपचरेत्साध्वीकार्तिकेचरमेऽहनि २० श्वोभूतेऽपउपस्पृश्यकृष्णमभ्यर्च्यपूर्ववत् पयःशृतेनजुहुयाच्चरुणासहसर्पिषा पाकयज्ञविधानेनद्वादशैवाहुतीःपतिः २१ आशिषःशिरसादायद्विजैःप्रीतैःसमीरिताः प्रणम्यशिरसा भक्त्याभुंजीततदनुज्ञया २२ आचार्यमग्रतःकृत्वावाग्यतःसहबंधुभिः दद्यात्पत्न्यैचरोःशेषंसुप्रजास्त्वंसुसौभगम् २३

न्मध्येमलमासेसतितेनसहद्वादशसंख्यायांसत्यांशुद्धस्यैकस्यत्यागःस्यात् हायनमित्युक्तेतन्मध्यपतितस्तस्यापिप्रसंगःस्यात् तदुभयंवारयितुमुभयमुक्तम् उपचरेत् उपवसेत् २० श्वोभूतेप्रभातेसति पयसिशृतेनपक्वेनपाकयज्ञविधानेनपार्वणस्थालीपाकविधानेन २१ २२ सुप्रजास्त्वंसत्पुत्रकरमित्यर्थः वाग्यतःसन् शेषम् २३ ७ ७ ७

२४ अवीराविधवा धनेश्वरीसत्यपियासकृद्दुर्भगासासुभगाभवति २५ यआमयावीरोगीसाविरुजाविशिष्टयारुजाविमुच्यते इंद्रियैःस
हितंकल्पंदेहंचविंदेदादिनिशेषः पठनृयोवंततस्यपितृणांदेवतानांचानंततृप्तिर्भवतीत्यर्थः २६ उपसंहरति राजन्निति महत्पुण्यजन्म

एतच्चरित्वाविधिवद्व्रतंविभोरभीप्सितार्थंलभतेपुमानिह स्त्रीत्वेतदास्थायलभेतसौभगंश्रियंप्रजांजीवप-
तियशोगृहम् २४ कन्याचविंदेतसमग्रलक्षणंवरंत्ववीराहतकिल्बिषागतिम् मृतप्रजाजीवसुताधनेश्व
रीसुदुर्भगासुभगारूपमग्र्यम् २५ विंदेद्विरूपाविरुजाविमुच्यतेयआमयावींद्रियकल्पदेहम् एतत्प-
ठन्नाभ्युदयेचकर्मण्यनंततृप्तिःपितृदेवतानाम् २६ तुष्टाःप्रयच्छंतिसमस्तकामान्होमावसानेहुतभुक्
श्रीहरिश्च राजन्महन्मरुतांजन्मपुण्यंदितेर्व्रतंचाभिहितंमहत्ते २७ इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेषष्ठस्कंधेपुंसवनव्रतकथनंनामएकोनविंशोऽध्यायः १९ ७ ७ ७

महद्व्रतंच २७ षष्ठस्कंधनिगूढार्थपदभावार्थदीपिका सद्भिरासेव्यतामेषायतिश्रीधरनिर्मिता १ इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेषष्ठस्कंधेश्रीधरस्वामिविरचितायामेकोनविंशोऽध्यायः १९ ७ ७ ७ ७

इतिश्रीमद्भागवतषष्ठस्कंधः समाप्तः ॥